Rapport

Heder och samhälle

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar

Rúna í Baianstovu, Sofia Strid, Hanna Cinthio,
Emmie Särnstedt Gramnaes och Jan-Magnus Enelo

Working Papers and Reports Social work
RAPPORT NR 17, ÖREBRO 2019

Heder och samhälle
Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck
och samhällets utmaningar

Working Papers and Reports Social work 17

Rúna í Baianstovu, Sofia Strid, Hanna Cinthio, Emmie Särnstedt Gramnaes och Jan-Magnus Enelo

Heder och samhälle

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar

© Rúna í Baianstovu, Sofia Strid, Hanna Cinthio,
Emmie Särnstedt Gramnaes och Jan-Magnus Enelo, 2019

Titel: Heder och samhälle
Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck
och samhällets utmaningar.

Utgivare: Örebro University, 2019

www.oru.se/ub/hitta-och-lana-material/hitta-material/

databaser/diva/

Tryck: TrioTryck AB, 11/2019

ISBN 978-91-87789-32-8

Abstract

Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E., Enelo, J-M
Örebro University, Örebro, Sweden
runa.baianstovu@oru.se; sofia.strid@oru.se

This book is the result of the most comprehensive study of the expressions, prevalence and mechanisms of honour-related violence and oppression in Sweden to date. Both the depth and width of knowledge gathered and produced make the study unique in the research field honour-related violence and oppression. The study was commissioned by the city councils in Stockholm, Gothenburg, and Malmö and is based on qualitative and quantitative studies metropolitan Sweden in 2017–2018. The qualitative study comprises interviews with 235 strategically selected participants with in-depth knowledge of honour-related violence and oppression, in either their professional capacity, or via their engagement in voluntary associations. For others, the knowledge is based on lived experiences from honour contexts with exposure to violence. The quantitative study comprises surveys of 6,002 year nine pupils in Stockholm, Gothenburg and Malmö, and asks about relationships, restrictions and various forms of vulnerability at home, in school, and in the spare time. The results show that diverse inequality and intersectional positions are subjected to violence. Further, honour-related violence and oppression is an expression of multiple and complex difficulties, summarised and conceptualised as mechanisms of insolation and mobility at the individual, group and community levels, and in interactions between these levels. Insolation and mobility capture how practices of violence intensify and increase in introverted or isolated groups, where the level of interaction with other groups is low. Honour-related violence and oppression is nourished in minority groups, especially in combination with statelessness, war, migration, and segregation. Social, economic and political mobility, on the other hand, erodes violence norms and reduces the use of violence. In conclusion, the study shows that honour-related violence and oppression is a serious problem affecting individuals and society in multiple complex ways; there is an acute and long-term need for renewed multi-level societal responsibility through social policy.

Keywords: honour-related violence, norms, intersectionality, insolation, mobility, discrimination, segregation, mapping, Sweden

Abstract

Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E., Enelo, J-M
Örebro University, Örebro, Sweden
runa.baianstovu@oru.se; sofia.strid@oru.se

Denna bok är resultatet av den hittills mest omfattande studien av det hedersrelaterade våldets uttryck, former och mekanismer som genomförts i Sverige. Studien bygger på kvalitativa och kvantitativa delstudier och har gjorts på uppdrag av Stockholms, Göteborgs och Malmö stad 2017–2018. Bredden gör studien unik inom detta område. Den kvalitativa datainsamlingen: 235 nyckelpersoner med djupgående kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck har intervjuats i 95 öppna intervjuer. Några av intervjupersonerna har kunskap utifrån sitt arbete eller från sitt engagemang i föreningar. Andra har kunskap på grund av egen erfarenhet av livet i en hederskontext och av utsatthet för våld och förtryck. Några har båda dessa positioner. Den kvantitativa datainsamlingen: 6 002 ungdomar i årskurs nio har besvarat en enkät om relationer, begränsningar och olika former av utsatthet i hemmet, skolan och på fritiden. Det sammantagna resultatet visar att människor med olika etniska tillhörigheter, trosuppfattningar, funktionsnedsättningar, sexuell läggning, ålder och socioekonomiska förhållanden lever med våldsutsatthet och normer som förtrycker dem. Vidare visas att hedersrelaterat våld och förtryck är uttryck för olika svårigheter som kan sammanfattas med begreppen inneslutning och mobilitet på individ-, grupp- och samhällsnivå och i samspelet mellan dessa. Inneslutning och mobilitet betecknar att våldsutövning ökar i introverta eller inneslutna grupper där samspelet med andra grupper är låg; dvs. att mobiliteten är låg. Hedersrelaterat våld och förtryck närs bland annat av minoritetsskap, särskilt i kombination med kollektiv statslöshet, krig, migration och segregation. Social, ekonomisk och politisk rörlighet urholkar däremot våldsnormerna och minskar våldsanvändandet. Sammantaget visar resultatet att hedersrelaterat våld och förtryck drabbar individer på ett flertal sätt och att samhället genom socialpolitiken bör ta ett förnyat ansvar på flera nivåer, både akut, kortsiktigt och långsiktigt.

Nyckelord: Hedersrelaterat våld, normer, intersektionalitet, inneslutning, mobilitet, segregering, diskriminering, kartläggning, Sverige

Städernas förord

Denna rapport är resultatet av ett 2-årigt samarbete mellan Stockholm stad, Göteborg stad och Malmö stad. Tillsammans vill de tre städerna motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Städerna har därför gett Örebro universitet i uppdrag att genomföra en kartläggning som undersöker våldets karaktär och omfattning. Totalt har över 230 personer medverkat i olika former av intervjuer och cirka 6 000 elever i årskurs nio svarat på en enkät.

Syftet med kartläggningen är att få ett kunskapsunderlag för att förebygga och förhindra hedersrelaterat våld och förtryck samt säkra att de som är utsatta eller använder våld får adekvata insatser. Städernas förhoppning är att den kunskap som framkommer i studien ska bidra till att alla invånare kan leva ett liv fritt från våld och förtryck.

Städerna vill tacka alla som bidragit till studien: Tack till forskarna för arbetet och för ett omfattande kunskapsunderlag. Tack till alla dem som bidragit med sina berättelser, både yrkesverksamma och från det civila samhället. Vi vill också tacka alla personer som bidragit med sina personliga erfarenheter och ungdomar som svarat på enkäten. Utan dem – ingen studie. Tack också till alla dem som på ett eller annat sätt bidragit med kunskap, synpunkter och input längs vägen.

Göteborgs stad, Malmö stad & Stockholms stad

Forskarnas förord

Storstadskartläggningen är resultatet av ett forskningsuppdrag från Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad. Syftet har varit att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Stockholm, Göteborg och Malmö med ett intersektionellt perspektiv.

Målsättningen med kartläggningen har varit att bidra till att identifiera verksamma faktorer som har betydelse för det akuta och långsiktiga arbetet med och mot hedersrelaterat våld och förtryck. I det akuta perspektivet handlar det om att ge utsatta individer och familjer det stöd de behöver för att kunna leva ett liv i fred och frihet, fritt från våld och förtryck. I ett långsiktigt perspektiv handlar det om att kartläggningen blir ett aktivt kunskapsunderlag för utveckling av handlingsstrategier på lokal nivå och på övergripande samhällsnivå.

Storstadskartläggningen används i städernas fortsatta utformning av arbetet med och mot hedersrelaterat våld och förtryck, såväl i akuta våldssituationer som i det förebyggande arbetet på flera nivåer. Storstadskartläggningen har presenterats på Socialdepartementet och nationella myndighetsammanhang. Resultaten och erfarenheterna från kartläggningen har också använts i kompetenshöjande insatser inom skola, socialtjänst, rättsväsende, universitet och lokal politik. Kartläggningen bildar också underlag för en kommande bok om hedersrelaterat våld och förtryck och skolans arbete.

Vi vill rikta ett varmt tack till alla er som delat era erfarenheter och kunskaper om det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets insatser, såväl ni som själva har erfarenhet av livet i en hederskontext som ni som arbetar med dessa frågor.

Tack till referensgrupperna i Stockholm, Göteborg och Malmö som bidragit med ovärderliga tips och kontakter till deltagare i intervjustudien och för att ni tålmodigt mött våra ofärdiga förslag till forskningsfrågor, enkät och intervjuguider med konstruktiva förslag till förbättringar.

Tack också till Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad som gett oss förtroendet att genomföra kartläggningen, särskilt tack till Malin Torberger, Karin de Bruin, Marie Haesert, Helene Arfvidsson, Klas Forsberg, Jeanette Ståhl och Margot Olsson. Varmt tack för förtroendet och för gott samarbete.

Ett sista tack till Socialt arbete och Genusvetenskap vid Örebro universitet som bidragit med ekonomiskt stöd till tryckning.

Örebro universitet, 7 november 2018
Rúna í Baianstovu & Sofia Strid

Sammanfattning

Den här studien består av en kvalitativ intervjustudie och en kvantitativ enkätstudie. Undersökningen grundar sig på en omfattande datainsamling.

I *den kvalitativa datainsamlingen* har 235 nyckelpersoner med djupgående kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck intervjuats i 95 öppna och omfattande intervjuer. Några har kunskap utifrån sitt arbete där de möter människor som utsätts för våld och förtryck eller utifrån engagemang i föreningar. Andra har kunskap på grund av egen utsatthet för våld och förtryck och några utifrån båda positionerna. Resultatet av denna undersökning presenteras i rapportens Del II.

I *den kvantitativa datainsamlingen* har sammanlagt 6 002 ungdomar i städernas årskurs nio besvarat en enkät om relationer, begränsningar och olika former av utsatthet i hemmet, skolan och på fritiden. Bredden av kunskapsinhämtningen gör studien unik inom området hedersrelaterat våld och förtryck. Resultatet av denna undersökning presenteras i rapportens Del III.

Det sammantagna resultatet av kartläggningen visar att människor med olika könsöverskridande identiteter eller uttryck, etniska tillhörigheter, religiösa trosuppfattningar, funktionsnedsättningar, sexuell läggning, ålder, socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist lever med en allvarlig våldsutsatthet och under normer som förtrycker och begränsar dem. Majoriteten av dem är inte beredda att söka stöd eller hjälp, till stor del för att de själva, trots sin utsatthet, inte ser behovet, men också för att de har dåliga erfarenheter sedan tidigare och tror att de inte ska bli förstådda eller är rädda för att skada sina familjer.

Förtroendet för organisationer som arbetar med hedersproblematik ter sig oroväckande lågt i den berörda målgruppen. I resultaten framkommer att utsattheten är något högre än vad tidigare studier har visat och att ungdomar som bryter köns- och heteronormer, samt att pojkar är utsatta i högre utsträckning än tidigare studier visat, både för begränsningar och för fysiskt och sexuellt våld.

Kartläggningen visar också att sociala mönster som uttrycks i religiösa och kulturella övertygelser, socioekonomisk marginalisering, migrationsrelaterad problematik, psykisk ohälsa och missbruk har betydelse för olika former av våld i hederskontexter. Tidigare forskning har visat att våldsfrekvensen är påfallande hög i dessa kontexter vilket bekräftas i vår studie,

men vi ser också att bara delar av hederskontexters våldsutövning motiveras av heder då även mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer är vanligt förekommande bland dem som deltagit i intervjuerna och enligt professionellas erfarenhet.

En viktig slutsats är därför att allt våld som förekommer i hederskontexter inte nödvändigtvis är strukturerat av hedersnormer. Det förändrar inte de våldsutsattas hjälpbehov som ofta är mycket stort. Många av de intervjuade, men inte alla, har blivit svikna av sina egna familjer och därefter av myndigheterna. Det finns också de som fått god hjälp och materialet ger inblick i hjälpprocesser som varit konstruktiva såtillvida att våldsutsatta genomgått processer mot ett liv de trivs med.

Dock har många av de våldsutsatta axlat ett stort ansvar både i vardagliga och i akuta situationer av hedersrelaterat våld och förtryck. Yrkesverksamma visar ett stort engagemang, men de uppfattar och hanterar problematiken på radikalt olika sätt. Det är av stor vikt att alla insatser är individuellt anpassade och likvärdiga och har varje enskild persons specifika behov och resurser i centrum.

Studiens huvudsakliga resultat är att graden av ekonomisk, politisk, religiös, social och kulturell slutenhet respektive öppenhet mellan familjer och sociala grupper och andra sociala grupper har avgörande betydelse för förekomsten av våld i allmänhet och för hedersrelaterat våld och förtryck i synnerhet. Begreppen *inneslutenhet* och *mobilitet* beskriver detta.

Disposition

Boken är upplagd så att övergripande resultat och slutsatser för båda delstudierna presenteras i rapportens Del I, den kvalitativa studien i Del III och de tre kvantitativa studierna i Del III.

Samordning: Arbetet har samordnats av uppdragsgivarna och Rúna í Baianstovu.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

DEL I UPPDRAG SAMT SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

UPPDRAG 21

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR 22

1 SLUTSATSER 24

Det huvudsakliga resultatet: Inneslutning och mobilitet 24

1 Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket? 24

2 I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck? 26

3 I vilka sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck? 28

4 Vilka utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det? 29

5 Vilka följder får våldet och förtrycket för enskilda? 32

6 Vilka utmaningar finns i gränsdragningen mellan olika former av våld och förtryck? 33

7 Vilka erfarenheter har de utsatta av samhällets hjälpinsatser och vilka har de funnit hjälpsamma? 37

8 Hur uppfattar det offentligas och civilsamhällets aktörer sitt eget och andras handlingsutrymme i arbetet med HRV? 39

2 REKOMMENDATIONER 43

Allmänna rekommendationer för all verksamhet 43

Förebyggande insatser 43

Fritidsverksamhet 44

Kunskapsutveckling 44

Lag om stöd till vissa funktionshindrade (LSS) 45

Samverkan 45

Skola 45

Socialtjänst 46

Städernas egen kunskapsproduktion 47

Behov av vidare forskning som framkommit i kartläggningen 47

DEL II DEN KVALITATIVA DELSTUDIEN

1 TIDIGARE FORSKNING OM HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK 51

Tidigare forskning 51

En mångfald av perspektiv 53

Kvalitativa undersökningar om hedersrelaterat våld och förtryck 54

Ett urval av kvalitativa studier 55

Motivering av studiens intersektionella perspektiv 62

Teoretisk ram 62

Intersektionalitet 63

2 METOD 67
Justering av syfte och frågeställningar 67
Datainsamling 67
Urval 69
Fokusgruppintervjuer 69
Individuella djupintervjuer 70
Intervjuguide 72
Genomförande av intervjuer 72
Fokusgruppintervjuer 72
Individuella djupintervjuer 74
Båda intervjuformerna 74
Referensgrupper 74
Bearbetning och analys 75
Analysarbetet 77
Forskningsetik 78
Avgränsningar 78

3 VÅLDETS VARIATIONER 81
Fysiskt våld 82
Våldets kontinuum i tid och rum 83
Sexuellt våld 84
Sexuellt våld inom äktenskapet 85
Sexuellt våld som bestraffning 87
Ökad utsatthet för sexuellt våld i allmänhet 89
Ryktesspridning och sexuellt våld inom hemliga parrelationer 91
Oskuldskontroller 92
Psykiskt våld 93
Vardagliga begränsningar och verbala kränkningar 95
Isolering, hot och kränkningar 96
Ryktesspridning som en del av det psykiska våldet 97
Psykiskt våld i form av hot 99
Ekonomiskt och materiellt våld 100
Äktenskap under påtryckning, hot och tvång 101
Tvångsäktenskap för att bevara hedern 104
Äktenskap för att slippa förtryck 105
Barnäktenskap 106
Resor till släktens hemland 108
Kvinnlig könsstympning 110
Könsstympningens konsekvenser 110
Könsstympning och heder 112
Könsstympningens kulturella dimensioner 113
Förslag om obligatorisk gynkontroll 115

Hot om våld mot närstående 116
Påtryckningar att utöva våld 118
Mäns våldsutsatthet bland män 119
Sammanfattning och reflektioner: Våldets och förtryckets komplexitet 123

4 SÄRSKILD SÅRBARHET OCH BEHOV AV SÄRSKILT STÖD 127
Heder och funktionalitet 127
Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar 129
Intellektuella funktionsnedsättningar 130
Psykisk ohälsa 131
Stigmatisering 133
Autonomi, familjeideal och beroende 134
Äktenskap och funktionsvariationer 136
Äktenskap, frivillighet och tvång 139
Familjebildning, funktionalitet och ärftlighet 139
Mötet med myndigheter 140
Hbtq-personers särskilda sårbarhet 142
Outing 143
Repressalier vid normbrott 145
Förväntningar om äktenskap 146
Sammanfattning och reflektion: Den särskilda sårbarhetens intersektionella karaktär 148

5 VÅLDETS OMFATTNING OCH ARENOR 151
Snäva normer och hårdnande kontroll 152
Konservativa normer försvårar arbetet 153
Konservatism, kontroll och hedersrelaterat våld och förtryck 154
Utsatthetens arenor 155
Svensk hederskultur 156
Den digitala världen 158
Internet som riskfaktor och livlina 159
Övervakning på nätet 162
Ryktesspridning på nätet 162
Internet och livet i skyddat boende 165
Den digitala arenan – utmaningar 166
Sammanfattning och reflektion: Våldets och förtryckets vardaglighet 167

6 HEDERSSTRUKTURENS SOCIOEKONOMISKA DIMENSIONER 171
Alternativa ekonomier 171
Socioekonomiska faktorer formar hedersstrukturens uttryck 173
Socioekonomi och våldserfarenheter 175
Ekonomiska relationer och äktenskap 177
Migration, marginalisering, kön och heder 179
Sammanfattning och reflektion: Intersektioner mellan då och nu 181

UTSATTHET OCH FÖRÄNDRING

7 LIVET INOM OCH BORTOM HEDERSKONTEXTEN 185
Våldserfarenheter 185
Våldets följder 189
Konflikt, krig, våld och traumatisering 189
Att bryta upp eller stanna kvar och förhandla 191
Att stanna kvar i hederskontexten 192
Att bryta upp 193
Utdragna uppbrottsprocesser 194
När samhällets stöd är otillräckligt 195
När samhällets stöd har fungerat 197
Nya sammanhang: Utmaningar och möjligheter 198
Placeringar 198
Att leva med skyddad identitet 202
Att lära sig flyga – emotionella och praktiska färdigheter 204
När de nya sammanhangen blir destruktiva 206
Att återvända och omförhandla 207
Behov av social och kulturell tillhörighet 207
Strategier för att omförhandla strikta normsystem 209
Motståndskraften och dess gränser 213
Sammanfattning och reflektioner: Inneslutenhet och mobilitet 216

8 KONFLIKTER, STEREOTYPER OCH DISKRIMINERING 219
Konflikt kring hedersbegreppet 220
Konflikt inom familjen 222
Stereotyper 224
Hierarkisk uppdelning mellan svenskar och invandrare 225
Islamfientlighet 227
Stereotypa bilder av utsatthet 229
Stereotypernas konsekvenser 234
Utsatta avstår från att söka hjälp 235
Våldsutsatta osynliggörs, misstros och avvisas 236
Bristande stöd till hbtq-personer 237
Vissa kvinnor exkluderas från offerpositionen 238
När kvinnor är våldsanvändare 242

Föreställningar om kultur formar synen på våldsutsatthet 243
Kulturalisering och tolkningar av våld 246
Begripliggörande av den egna våldsutsattheten 249
Avståndstagande från stereotypa uppfattningar..... 250
Sammanfattning och reflektioner:
Heder – konfliktlinjer med flera dimensioner.....251
Stereotypifieringens konsekvenser för våldsutsatta 252
Utmaningar i det preventiva arbetet 253

9 VERKSAMHETERS HANDLINGSUTRYMME OCH UTSATTAS BEHOV..... 255
Våldsutsattas behov av långsiktigt stöd..... 256
Hinder för långsiktigt arbete inom verksamheterna.....259
Socialtjänstens komplexa uppgift i samhället 260
Socialtjänsten och resurserna 263
Avsaknad av långsiktig finansiering..... 267
Verksamheter görs till alibin..... 269
"Våldsutsatta blir varor på en marknad" 271
"Nya, oseriösa verksamheter startas varje dag".....272
Arbetsbelastning och personalomsättning.....274
Stelbent administration 276
Behov av bostad, nätverk och sammanhang 277
Bostadsfrågan.....278
Behovet av nätverk.....281
Kontaktperson..... 283
Utbildning och erfarenhet för bättre bemötande..... 284
När arbetet fungerar – ett exempel..... 285
Rutiner, manualer och checklistor 288
Sammanfattning och reflektion: Mot ett hållbart och individuellt
anpassat utrednings- och stödarbete..... 290

10 DET OMSTRIDDA FAMILJEARBETET..... 295
Familjen i samhället..... 295
Komplexa bedömningar..... 296
Frivillighet och tvång i familjearbetet 297
Spår 1: Tvång och åtskillnad..... 298
Att skydda unga från kontakt med familjen med stöd av LVU..... 302
Att tvingas till familjearbete..... 307
Spår 2: Lyhördhet och anpassning efter kontext 311
Familjearbete i rätt situation, rätt tid och i nära samarbete
med den utsatta 317
Behov av evidensbaserad kunskap om familjearbete 320
Att förstå vad den andre menar 322

Svårigheter ur ett socialtjänstperspektiv 324
Förebyggande och stödjande arbete med föräldrar..... 326
Sammanfattning och reflektion: Familjearbetet – en fråga om kontext?..... 328
Spår 1: Stöd genom tvång och åtskillnad 328
Spår 2: Stöd genom individuellt anpassat arbete och lyhördhet för kontexten..... 329
Behov av forskning om familjearbete.....331

11 TILLITENS BETYDELSE I ARBETET MOT HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK..... 333
Allmän socialtjänst vs specialiserade verksamheter 336
Våldsutsatta ungdomars tillit..... 337
Våldsutsatta föräldrars tillit 340
Skolkuratorers tillit, anmälningsplikt och orosanmälningar..... 343
Tillit, kommunikation och ömsesidig förståelse 347
Sammanfattning och reflektion: Tillit är kittet i samhällslivet..... 350

12 NÅGRA AV DET HEDERSRELATERADE VÅLDETS RÄTTSLIGA ASPEKTER 353
Rättsväsendet och resurserna 353
Kollektivism, inneslutenhet och tystnad..... 354
Rädsla för repressalier och konfrontation 355
Utredning och bedömning 356
Särlagstiftning 358
Risker med särlagstiftning 361
Sammanfattning och reflektioner: Brottens komplexitet och verksamheternas resursbrist 362

DEL III DE KVANTITATIVA DELSTUDIERNA

UTGÅNGSPUNKTER FÖR DE KVANTITATIVA DELSTUDIERNA I SAMTLIGA STÄDER
1 Introduktion..... 367
2 Syfte och frågeställningar 367
3 Teoretiska utgångspunkter och analytiska kriterier..... 368
4 Enkätdesign..... 369
5 Tidigare enkätstudier om hedersförtryck bland unga i Sverige 370
Tidigare studiers frågor, hedersdefinitioner och resultat.....370
Sammanfattning av tidigare enkätstudier 373
6 Analytiska utgångspunkter och tolkningsredskap i denna studie 373
Oskuldsnormer och våldsnormer.....374
Hederspraktiker: undersökta områden och arenor.....377
7 Disposition 378

GÖTEBORG 383
1 Introduktion 383
Resultat 383
Metod: från design till resultatredovisning 385
2 Hedersnormsgrupper, omfattning, villkor 392
Hedersgruppernas sammansättning 392
Oskuldsnormsgruppen 392
Våldsnormsgruppen 394
Hedersgruppernas strukturella villkor 398
Hedersgruppernas inställning till stöd och hjälp 405
Hedersgruppernas socialisation 408
3 Sexualitet och relationer 413
4 Vardagspraktiker 423
5 Våldspraktiker 430
6 Resultatsammanfattning 441

MALMÖ 449
1 Introduktion 449
Resultat 449
Metod: från design till resultatredovisning 451
2 Hedersnormsgrupper, omfattning, villkor 454
Hedersgruppernas sammansättning 454
Våldsnormsgruppen 454
Oskuldsnormsgruppen 458
Hedersgruppernas strukturella villkor 461
Hedersgruppernas inställning till stöd och hjälp 465
Hedersgruppernas socialisation 468
3 Sexualitet och relationer 472
4 Vardagspraktiker 481
5 Våldspraktiker 488
6 Resultatsammanfattning 502

STOCKHOLM 511
1 Introduktion 511
Resultat 511
Metod: från design till resultatredovisning 513
2 Hedersnormsgrupper, omfattning, villkor 518
Hedersgruppernas sammansättning 518
Oskuldsnormsgruppen 518
Våldsnormsgruppen 520
Hedersnormsgruppernas strukturella villkor 525
Hedersnormsgruppernas inställning till stöd och hjälp 531
Hedersgruppernas socialisation 534
3 Sexualitet och relationer 541
4 Vardagspraktiker 551
5 Våldspraktiker 558
6 Resultatsammanfattning 571

KÄLLFÖRTECKNING 579

BILAGOR
Bilaga 1 589
Bilaga 2 597
Bilaga 3 601
Bilaga 4 603
Bilaga 5 607
Bilaga 6 609
Bilaga 7 611
Bilaga 8 613
Bilaga 9 615
Bilaga 10 617
Bilaga 11 619
Bilaga 12 633
Bilaga 13 653

DEL I
Uppdrag, syfte och frågeställningar, sammanfattning samt rekommendationer

UPPDRAGET

Uppdragsgivarna, Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad, har identifierat ett behov av att genomföra en gemensam kartläggning och analys av hedersrelaterat våld och förtryck. Målet är att få en tydlig bild av omfattningen av det hedersrelaterade våldets och förtryckets utbredning i de tre städerna, samt dess karaktär. Kartläggningens resultat kommer att utgöra underlag i uppdragsgivarnas fortsatta utveckling av arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck (bilaga 1).

Utgångspunkten för uppdraget är att ”hedersrelaterat våld och förtryck är en komplex samhällsfråga” och ett kunskapsområde som präglas av flera olika perspektiv. Att det finns flera olika perspektiv på en fråga är i grunden viktigt och fruktbart så länge som kommunikationen mellan perspektiven är dialogisk och demokratiskt vägledd. När så inte är fallet kan olikheterna försvåra såväl kunskapsinhämtning som arbetet med förebyggande insatser (bilaga 1; NCK 2016).

Uppfattningen om att hedersrelaterat våld och förtryck enbart handlar om heteronormativa relationer mellan könen leder till att många barn och ungas utsatthet inte uppmärksammas. Det beskrivs bland annat hur arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryckfortfarande präglas av bilden av att den utsatta är en heterosexuell flicka eller ung kvinna. Personer med funktionsnedsättningar, pojkar och män, ensamkommande barn och unga, samt hbtq-personer riskerar därmed att osynliggöras när de inte passar in i den mall man skapat för att identifiera utsatta. Den här studiens uppdragsgivare menar att mer kunskap behöver förvärvas avseende andra utsatta gruppers situation. Utifrån denna beskrivning menar uppdragsgivaren att en bred ansats och ett intersektionellt perspektiv som inkluderar såväl flickor och kvinnor, pojkar och män, sexuell läggning, könsidentitet och funktionalitet är nödvändigt. Likväl behöver det komplexa förhållandet mellan offer och förövare problematiseras och nyanseras. För att bidra till en fördjupad bild av problematiken och ett förbättrat kunskapsunderlag för fortsatt arbete behöver därför flera olika insamlingsmetoder i en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder ingå i kartläggningsarbetet (bilaga 1).

I analysen av forskningsresultaten ska ett resonemang föras kring omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre

städerna utifrån en intersektionell ansats. Analysen ska vara ett kunskapsunderlag för fortsatt arbete att stärka insatserna i de tre städerna och i slutsatserna lyfta fram de rekommendationer och behov av insatser som uppstår utifrån resultaten som presenteras (bilaga 1).

Det ät städernas målsättning att undersöka det hedersrelaterade våldets och förtrycket komplexitet och att ge de tre städerna kunskapsunderlag att få förbättra möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser.

Uppdraget avser att studera det hedersrelaterade våldets omfattning och karaktär i Stockholm, Göteborg och Malmö med ett tudelat syfte: dels att bidra till att undersöka det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet och dels att ge de tre städerna kunskapsunderlag till förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser både för dem som utsätts samt för förövarna. Studien ska utgå ifrån en intersektionell ansats för att ge en så heltäckande bild som möjligt av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre städerna med utgångspunkt i att flera dimensioner och maktordningar samverkar med varandra (se bilaga 1).

Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Göteborg, Malmö och Stockholm i ett intersektionellt perspektiv. Frågeställningarna är följande:

1) Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
2) I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?
3) I vilka olika sociala sammanhang (kontexter och platser) sker hedersrelaterat våld och förtryck?
4) Vilka utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?
5) Vilka följder får det hedersrelaterade våldet och förtrycket för enskilda?
6) Vilka utmaningar finns i gränsdragningen mellan olika former av våld och förtryck?
7) Vilka erfarenheter har de utsatta av samhällets hjälpinsatser?
8) Hur uppfattar det offentligas och civila samhällets aktörer sitt eget och andras handlingsutrymme i arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck?

9) Vilka rekommendationer kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen, när det gäller förbättrade möjligheter att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck samt främja och vidta adekvata insatser mot detta?

Uppdragsgivarna har önskat att föreliggande studie av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Göteborg, Malmö och Stockholm skulle genomföras med ett intersektionellt perspektiv. Det innebär att kunskap om hur ett flertal maktordningar samverkar ligger bakom utformningen av studien och analysen av det material den bygger på. Intersektionalitet är därför underlag för studiens metodologiska upplägg och dess teoretiska ramverk. Fördelen med det intersektionella perspektivet är att det kan hjälpa oss att få syn på olika maktordningar både inom familjer, grupper, organisationer och i samhället i stort.

Det intersektionella perspektivet konkretiseras genom de kategorier som de sju diskrimineringsgrunderna bygger på och hur dessa samverkar med varandra i ett maktperspektiv. De sju diskrimineringsgrunderna är kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder[1]. Till detta kommer i denna studie socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist.

SLUTSATSER

Det huvudsakliga resultatet: Inneslutning och mobilitet

Inneslutning och mobilitet är två ordnande huvudbegrepp som har framkommit i analysen av studiens empiriska material. Hedersrelaterat våld och förtryck är uttryck för en rad olika svårigheter som kan sammanfattas i *inneslutning* respektive *mobilitet* på individ-, grupp- och samhällsnivå och i samspelet mellan dessa nivåer. Tillsammans betecknar de det faktum att våldsutövning ökar i introverta eller inneslutna grupper där samspelet med andra grupper är låg – alltså där mobiliteten är låg. Hedersrelaterat våld och förtryck närs exempelvis av minoritetsskap, särskilt i kombination med statslöshet, krig, migration och segregation. Social, ekonomisk och politisk rörlighet urholkar däremot våldsnormerna och minskar våldsanvändandet. Möjlighet till umgänge, skolgång, studier och arbete i sammanhang som skapar kontakt mellan aktörer är gynnsamt för sociala relationer utan våld. Det är exempelvis aldrig tillräckligt att ha ett arbete att gå till om inte detta arbete samtidigt skapar band mellan dem som arbetar tillsammans. Naturligtvis är självförsörjning ett viktigt redskap i integrationsprocesser, men självförsörjning i sig har ingen förändrande effekt på vardagslivets normer om man inte ingår i betydelsefulla och förpliktande sociala relationer med andra utanför primärgruppen. När vi har fler än våra allra närmaste att ta hänsyn till och ha legitimitet inför påverkas normerna när tiden går.

Nedan presenteras kartläggningens huvudsakliga slutsatser ordnade som svar på frågeställningarna.

1 Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?

Enligt fokusgruppintervjuer, enskilda intervjuer med professionella och individuella intervjuer med personer som har erfarenhet av att leva inom en hederskontext samt enkäten till elever i åk 9, tar sig det hedersrelaterade våldet och förtrycket en rad psykiska, fysiska, sexuella, ekonomiska och materiella uttryck.

Den sammantagna bilden är att fysiskt våld är vanligt förekommande, men att psykiskt våld i form av begränsningar, ryktesspridning, kontroll, hot och trakasserier är vanligast. Många intervjudeltagare beskriver sådant som en självklar, förgivettagen del av vardagslivet inom hederskontexten. Det psykiska våldet har ofta ekonomiska och materiella former, såsom att den utsatta

berövas rätten att arbeta, ha ett bankkonto, använda mobiltelefon eller att själv välja sina kläder.

Bland de fysiska våldshandlingarna förekommer allt från nyp, knuffar och örfilar till grov misshandel såsom slag, sparkar och våld med tillhyggen. I materialet nämns också i några fall mord som begåtts mot våldsutsatta personers familjemedlemmar i familjens tidigare hemland. Det fysiska våldet kan också ha inslag av kränkningar och isolering, exempelvis då den utsatta blir misshandlad och inlåst utan mat, vatten och sociala kontakter.

Vissa av de våldshandlingar som beskrivs utförs för att förebygga normbrott. Det gäller företrädesvis begränsningar som syftar till att säkerställa att hedersnormerna aldrig utmanas och kommer till uttryck i rigorös kontroll av barns och ungas klädsel och sociala kontakter. Andra våldshandlingar handlar om bestraffning vid normbrott, det vill säga kollektivt sanktionerade repressalier som ibland drivs av ett familjeöverhuvud. Familjeöverhuvudet kan vara en far, en bror, en farbror, farfar, kusin eller motsvarande släktingar på moderns sida. Såväl förebyggande som bestraffande våld utförs för att bevara eller återupprätta en familjs eller släkts heder inför ett större blodsbands- och släktskapsbaserat kollektiv. I den bemärkelsen är våldet överlagt och offentligt. Att bestraffningen är offentlig innebär att den bestraffning som följer på ett normbrott är sanktionerat av den sociala grupp som förövarna räknar som sin egen. När så har skett är hedern återupprättad.

Det sker också att det är yngre generationer inom familjen som förespråkar våldshandlingarna mot sina föräldrars vilja, vilket deltagarna i intervjustudierna uppfattar som en effekt av sociala processer i segregerade områden. Enkätsvaren visar med all tydlighet att många ungdomar delar hederskontextens normer när det gäller synen på jämställdhet, abort, homosexualitet och annat.

Berättelser om sexuellt våld är också vanligt förekommande i intervjumaterialet, och i enkätsvaren. men det sker däremot sällan eller aldrig som en kollektivt sanktionerad bestraffning inför en tilltänkt skara av människor som legitimerar det. Detta våld sker snarare i det fördolda. Det är mycket viktigt att uppmärksamma att hederskontextens oskuldsnormer, tystnadskultur och köns- och åldershierarkier bidrar till att pojkar och män kan utnyttja flickor och kvinnor sexuellt i det fördolda. Den flicka eller kvinna som berättar om sexuellt våld riskerar nämligen att beläggas med skuld och skam, förlora sitt värde på äktenskapsmarknaden samt utsättas för ryktesspridning och

repressalier. Sexuellt våld inom ramen för äktenskapet beskrivs som en institutionaliserad – det vill säga självklar och inbyggd – del av hederskontexten; gifta kvinnors kroppar tillhör deras makar.

Sexuellt våld är också vanligt förekommande i unga människors liv som lever i hemliga sexuella relationer medan de lever kvar i familjen eller har brutit upp från den och lever med skyddad identitet. Sadistisk sexualitet verkar ha fritt lopp i den inneslutning som hemlighetsfullheten orsakar. Att bli utsatt för ofrivillig sadistisk sexualitet i sådana situationer dit inget öga når är tyvärr inte ovanligt.

Ett viktigt undantag från mönstret kring sexuellt våld är att hbtq-personer utsätts för kollektivt sanktionerad bestraffning genom så kallade ”corrective rapes” eller korrigerande våldtäkter. Till skillnad från det sexuella våld som riktas mot heterosexuella flickor och kvinnor sker dessa i syfte att korrigera och bestraffa köns- och sexualitetsrelaterade brott mot hedersnormerna. De korrigerande våldtäkterna kan planeras och utföras kollektivt.

Det ska påpekas att uppdelningen mellan olika typer av våldshandlingar i första hand är analytisk. I verkligheten förekommer de ofta samtidigt och parallellt och de förstärker varandra. Ett exempel är att den som utsätts för sexuellt våld riskerar att utsättas för ryktesspridning och fysisk bestraffning, vilket bidrar till rädsla och tystnad som gör att övergreppen kan fortgå. Andra exempel på situationer där flera olika psykiska och fysiska våldstyper förekommer gäller äktenskap under tvång eller påtryckning, oskuldskontroller och påtvingade resor till släktens hemland.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket sker i ett slags kontinuum, där våldshandlingar i det förflutna, exempelvis genom berättelser om nära och kära som förbrutit sig mot hedersnormerna i ett mer eller mindre avlägset förflutet, bestraffats. Dessa vävs samman med psykiskt och fysiskt våld i nutid. Våldet är därmed latent och ständigt närvarande i och med att våldshandlingar som tidigare riktats mot den utsatta själv eller mot personer i omgivningen tjänar som påminnelser om vad som skulle kunna hända den som bryter hedersnormerna.

2 I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?

Studien besvarar frågeställningen om det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning på två olika sätt: dels genom en intervjufråga som fångar upp de offentliga och civilsamhälleliga aktörernas uppfattningar om omfattningen inom deras respektive fält, dels genom enkäten i sin helhet.

Aktörerna som deltar i den kvalitativa intervjustudien uppfattar ingen markant ökning av antalet fall av hedersrelaterat våld och förtryck under senare år. Däremot berättar de om fluktuationer beroende på vilka familjer och minoritetsgrupper som dominerar i en stadsdel eller ett bostadsområde. Ett exempel är att om grupper vars umgängesformer domineras av hederstänkande har starka kopplingar till specifika geografiska områden, kan hedersnormer eller andra patriarkala och konservativa normsystem, bli mer påtagliga i dessa områden för att sedan återigen förlora i betydelse.

Med stöd i enkätundersökningen kan vi säga att utsattheten skiljer sig mellan städerna så att mellan 7 och 9 procent av ungdomarna lever med hedersnormer relaterade till våld, och mellan 10 och 20 procent lever med hedersnormer relaterade till oskuld.

Den bild som några av aktörerna ger är att normer kring kön, sexualitet och etnicitet har blivit mer konservativa i vissa områden. Hbtq-personer samt flickor och kvinnor som inte klär sig traditionellt trakasseras i skolor, på offentliga platser och i kollektivtrafiken. Aktörerna erfar att trakasserierna företrädesvis sker inom vissa etniska och religiösa gemenskaper och de normer som inskärps gäller endast för personer som tillhör den specifika gruppen. Andra aktörer ser att normsystemen i allt högre grad blir platsbundna och kommer att omfatta alla personer som uppfattas höra till stadsdelen som sådan, oavsett etnicitet och religion. Det ena behöver naturligtvis inte utesluta det andra eftersom såväl etniska, religiösa som platsbundna normsystem samt potentiella hybrider däremellan sannolikt ökar i betydelse i samma takt som segregationen ökar.

Det är viktigt att vara vaksam för sammanblandning mellan strikta normer i offentligheten och det hedersrelaterade våld och förtryck som utövas inom ramen för en blodsbands- och/eller släktskapsbaserad struktur. Trakasserier i det offentliga kan vara uttryck för konservativa köns- och sexualitetsnormer oberoende av hederskontexten. Däremot kan de två systemen förstärka varandra; det kan finnas relationer mellan graden av kontroll i offentligheten och risken för repressalier inom hederskontexten. Om nivån av kontroll och ryktesspridning är hög är risken större att information om normbrott når anhöriga.

Resultaten av samtliga delstudier tyder på att segregering är en inneslutningsfaktor som gynnar olika former av våld och konservativa normer av alla slag; det kan vara religiösa normer som ska säkra själens fortsatta liv i paradiset och som bygger på synd och skam, men också hedersmotiverade normer

som ska säkra det goda livet här och nu. En hederskontext kan bara upprätthållas när kontroll kan utövas obehindrat, vilket underlättas av de snäva gränser som är segregationens kännetecken.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket samt de hårdnande normer som beskrivs ovan förstärks i ett samspel mellan de olika arenorna. Precis som att den hedersstruktur som finns inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan ”spilla över” och förstärka normer på dess gator och torg, kan det normsystem som råder i området påverka enskilda familjer där hedern tidigare inte har varit särskilt central.

3 I vilka sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?

Samtliga intervjudeltagare samt eleverna i åk 9 som besvarat enkäten har tillfrågats om i vilka sammanhang, det vill säga på vilka platser och i vilka kontexter, *fysiskt våld och förtryck* utövas. Det är mycket vanligt att fysiska våldshandlingar utövas i den utsattas hem. Andra framträdande arenor är släktingars hem i Sverige och i det tidigare hemlandet, bostadsområden, kollektivtrafiken, gator och torg, skolan, fritidsgårdar, föreningar och arbetsplatser. Våldets vardaglighet innebär att det utövas överallt där människor befinner sig. I intervjumaterialet finns några exempel på fysiskt våld som utövas utomhus. Detta gäller i första hand hbtq-personer som trakasseras offentligt, men också heterosexuella kvinnor vilkas släktingar har uppsökt dem utomhus efter att deras vistelseort röjts.

Det *sexuella våld* som möjliggörs av hederskontextens hierarkier och tystnadskultur sker relativt ofta utomhus, i bilar, på skolgårdar, fritidsgårdar och toaletter. När det gäller *psykiskt våld* är bilden en annan, då det dels sker subtilt och i vardagens alla handlingar, men dels också sker öppet och offentligt genom glåpord och verbala hot.

Internet, mail, mobiltelefoner och sociala media framstår som vanliga arenor för psykiskt våld i form av kontroll, ryktesspridning, trakasserier och hot. Det händer att våldsutsatta personer berövas möjligheten att använda internet och telefoni, alternativt att deras privata konton, konversationer och kontakter övervakas och kontrolleras med repressalier som potentiell följd. Risken för att bilder och texter sprids ökar risken för ryktesspridning och repressalier ytterligare, i synnerhet då familjemedlemmar och släktingar i andra länder snabbt kan nås av informationen. Detta skapar en relativt ny slags sårbarhet som är angelägen att adressera.

Ny informationsteknologi kan utgöra en säkerhetsrisk för våldsutsatta i allmänhet – och för personer i skyddat boende och med skyddad identitet i synnerhet. Samtidigt är internettillgång ofta en förutsättning för att våldsutsatta ska kunna söka information om sina rättigheter och hitta vägar till stöd och hjälp samt bygga upp nya sociala sammanhang. Intervjumaterialet rymmer många exempel på hur internet möjliggjort kontakter med socialtjänst, skyddat boende och stödföreningar. Sociala media kan dessutom bidra till minskad ensamhet och isolering, vilket kan vara avgörande för våldsutsattas möjligheter att uthärda en kringskuren tillvaro och bygga upp ett nytt liv oberoende av om man stannat kvar i familjen eller lämnat den.

4 Vilka utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?

Intervjuerna visar att det *bland de utsatta* finns flickor och kvinnor, pojkar och män, binära och icke-binära transpersoner och hbtq-personer i alla åldrar. De utsatta har olika etniska och religiösa tillhörigheter och har bott olika lång tid i Sverige. Flickors och unga kvinnors utsatthet framträder tydligast i empirin, förmodligen av två skäl. För det första utgör flickor och unga kvinnor den numerärt största gruppen av våldsutsatta inom det patriarkala hederssystemet. För det andra utgör de den grupp vars våldsutsatthet identifieras och uppmärksammas i störst utsträckning av det omgivande samhället, vilket bidrar till att de kommer i kontakt med de offentliga och civilsamhälleliga aktörerna oftare och har lättare att få hjälp och stöd än andra våldsutsatta.

När det gäller bakgrundsfaktorer som socioekonomi, etnicitet och religion framträder vissa mönster i intervjumaterialet och i enkäten. Den sammantagna bilden är att risken för grövre fysiskt våld ökar i familjesammanhang som präglas av fattigdom, låg utbildningsnivå, stark religiositet, rurala miljöer, minoritetskap, statslöshet och erfarenhet av väpnade konflikter såsom inbördeskrig och krig mellan nationer. Av enkäten framgår dessutom att den mån i vilken mamman arbetar utanför hemmet är en mycket viktig faktor; mammas deltagande på arbetsmarknaden hör samman med lägre frekvens av rapporterat våld. En förklaring till detta är att beroendet av det närmast omgivande samhället blir större vid obefintlig eller liten tillgång till offentligt organiserad välfärd och rättsskipning. När staten är förtryckande eller otillgänglig hänvisas människor till släktskaps- och blodsbandsbaserade välfärdssystem som bygger på hedersnormer och dessa stärks av den inneslutning i

små nätverk som det interna beroendet bidrar till att stärka. Enligt intervjuer med enskilda utsatta ser vi mönster där familjer som tidigare levt i relativ jämställdhet kastas tillbaka till mer patriarkala umgängesformer, till exempel i tider av krig och till följd av de oundvikliga umbäranden som följer i spåret av varje krig och krigets förråande effekter. Hedersnormer kan också stärkas under flykt och i livet som nyanländ i nya sammanhang i segregerade områden. Sådana livssituationer innebär inneslutning och förstärker rörelsen mot de heteronormativa och patriarkala systemens dominans över vardagslivet och normerna. När livet renrakas för allt materiellt, socialt, kulturellt och emotionellt överskott kan en enskild familjs överlevnad hänga på dess förmåga att bestraffa normbrott på ett resolut och kraftfullt sätt. Genom det kan familjens anseende återupprättas och dess plats i hederskontextens välfärds- och rättssystem återfås. Detta gäller i synnerhet i segregerade område, där fysisk närhet och social täthet bidrar till att såväl normbrott som repressalier blir omedelbart synbara för den närmaste omgivningen.

I urbana familjer med högre socioekonomisk status är beroendet av det närmast omgivande samhällets praktiska och ekonomiska stöd mindre; grannskapet får inte samma betydelse och den direkta insynen i familjen av släktingar och landsmän minskar. Hög utbildningsnivå och mindre tilltro till religiösa auktoriteter kan bidra till en mer reflexiv och kritisk hållning till hedersnormerna. Samtidigt kan familjens rykte vara avgörande för möjligheten att göra affärer, nå politiska maktpositioner och gifta bort familjens barn till andra högstatusfamiljer. För att bevara det goda namnet framstår det dock som viktigare att normbrott aldrig sker än att familjen bevisar sin förmåga att handskas med dem i efterhand. I välbärgade familjer är därför psykiskt våld i form av begränsningar, kontroll och isolering av personer som uppfattas äventyra familjeanseendet mer framträdande än det fysiska våldet, även om fysiskt våld av både lindrigt och grovt slag också förekommer.

Vissa grupper av våldsutsatta definieras som särskilt sårbara och i särskilt behov av stöd, beroende på större statistisk utsatthet, bristande tillgång till sociala, politiska och ekonomiska resurser som kan lindra våldets skadeverkningar och risken att våldets konsekvenser blir särskilt allvarliga. De sårbarhetsfaktorer som framträder i empirin är psykisk ohälsa, fysiska och psykiska funktionsnedsättningar, normbrott kopplade till kön, sexuell läggning och sexualitet samt missbruk och beroende. Gemensamt för personer med normbrytande funktion, hbtq-personer och personer med missbruks- och beroendeproblematik är dels större våldsutsatthet, dels att normbrotten gör det mer

riskabelt att berätta om utsattheten och söka hjälp samt dels att samhällsinstanserna inte förmår identifiera och adressera våldsutsattheten.

Bland *våldsanvändarna* finns pojkar, män, flickor och kvinnor. Fäder, mödrar, bröder och manliga kusiner är vanligast förekommande som gärningspersoner i de professionella aktörernas och de individuella intervjupersonernas utsagor. Mer avlägsna släktingar som farbröder, fastrar och mor- och farföräldrar nämns också. Ett tydligt mönster är att män är överrepresenterade när det gäller användandet av grovt, fysiskt våld medan flickor och kvinnor oftare står för psykiskt våld och lindrigare fysiskt våld. Bilden är dock mångfacetterad – även män använder psykiskt våld och kvinnor utför i vissa fall fysisk misshandel. Ur ett demokratiskt och jämlikhetssträvande perspektiv utövar alla våld mot alla inom en hederskontext, då just ojämlikhet är ett av hederskontextens grundläggande sociala kännetecken.

Frågeställningen om vilka personer som utsätts för respektive utövar hedersrelaterat våld och förtryck understryker fenomenets komplexitet. Våldets kollektiva och hierarkiska karaktär gör att det i många fall finns ett flertal våldsanvändare och ett flertal utsatta samt personer som växlar mellan dessa positioner. Ett exempel är att den som utsätts för ryktesspridning inte sällan sprider rykten om andra i syfte att leda bort uppmärksamheten från sig själv. Ett annat exempel rör unga män som tvingas kontrollera sina yngre syskon och därmed faller offer för sina föräldrars förtryck samtidigt som de själva använder våld. I den bemärkelsen består medlemskapet i en hederskontext av ett slags multipelt och delat offer- och förövarskap som är en naturlig del av vardagslivet genom socialisation. Det betyder dock inte att våldsanvändandet och våldsutsattheten är jämnt fördelad; människor i hederskontexter lever under vitt skilda omständigheter och tillskrivs internt olika handlingsutrymme och värde beroende på kön, ålder, sexualitet och andra maktordningar. Även om alla personer i de flesta familjer kan utföra våldshandlingarna finns det oftast någon person – ofta ett manligt familjeöverhuvud – som har den yttersta makten och ansvaret för att utmäta repressalier vid normbrott mot hedern.

Det ska tillfogas att termerna offer och förövare har en rättslig slagsida, vilket gör dem otympliga i sammanhang som har med socialt arbete, sjukvård och skola att göra. Eftersom vi benämner våldet hedersrelaterat, relaterar det till en specifik social kontext och det är viktigt att veta att varje social kontext bygger på en uppsättning normer och föreskrifter om hur livet bör levas. Varje människa som lever inom en specifik social kontext – oberoende av om

den är religiös, sekulär, rik, fattig, högutbildad eller lågutbildad – socialiseras av denna. Det innebär att varje barn som vuxit upp i en hederskontext också anammar kontextens normer, men den som lever i en svensk hederskontext kommer under uppväxten och i vuxenlivet med stor sannolikhet även i kontakt med andra uppsättningar normer och även de har en socialiserande effekt. Vad samhället bör satsa på är att skapa integrerande och inkluderande uppväxtmiljöer för alla barn. Det gör hedersnormer överflödiga vart efter tiden går.

5 Vilka följder får våldet och förtrycket för enskilda?

Fysiska skador nämns i vissa beskrivningar av våldets uttryck, men i intervjuerna framstår de inte som framträdande på längre sikt. Ingen av de individuella intervjudeltagarna nämner bestående, fysiska skador; istället relaterar de till den chock, rädsla, förnedring och maktlöshet de känt i våldssituationerna. Flera aktörer och individuella informanter poängterar att det psykiska våldet tenderar att sätta djupare spår än det fysiska. De beskriver en rad psykiska, sociala och ekonomiska följder av våldsutsattheten.

Bland de psykiska följderna nämns också olika former av traumatisering, depression, ångest, oro, sömnstörningar, ätstörningar, självskadebeteende samt missbruks- och beroendeproblematik. Flera informanter som har varit i kontakt med samhällsinstanser erfar att våldets psykiska följder inte har uppmärksammats tillräckligt. Vissa av dem har inte fått någon hjälp med att bearbeta eller behandla emotionell och psykisk problematik. Allvarliga tillstånd så som posttraumatisk stress har i många fall förblivit obehandlade, vilket försämrat de utsattas möjligheter att bygga upp ett autonomt liv.

De psykiska följderna är sammanlänkade med en rad sociala följder. Den socialt kringskurna tillvaron inom hederskontexten i kombination med erfarenheter av våld och kränkningar från närstående, leder ofta till svårigheter att skapa och upprätthålla nära relationer. Informanterna berättar om ensamhet till följd av rädsla för att skapa vänskapliga, romantiska och sexuella relationer. Många saknar den tillit och trygghet som behövs för att knyta an till och öppna upp inför andra människor. De beskriver tvekan inför att berätta om sig själva därför att erfarenheterna av våld och förtryck är så centrala; de är rädda för att avslöja ett icke-normativt och potentiellt stigmatiserande livslopp och framstå som avvikande. Rädslan påverkar inte bara de allra närmaste relationerna, utan också möjligheterna att bli en del av sociala gemenskaper i skolan, föreningar, på universitet eller arbetsplatser.

En av det hedersrelaterade våldets och förtryckets följder, berättar intervjudeltagarna, är att de utsatta riskerar att ”hamna efter” socialt och ekonomiskt i livets alla skeden. Barn som utsätts för våld har sämre förutsättningar att skaffa vänner och nå goda resultat i skolan och ungdomar som har vuxit upp med strikta begränsningar kan få svårt att utveckla relationer, intressen och färdigheter, flytta hemifrån, skaffa jobb, gå vidare med högre studier och skapa ett självständigt liv. Bilden är dock långt ifrån homogen. I empirin finns också exempel på personer som tagit sig ur våldskontexten och där frånvaron av ett stöttande familjesammanhang bidragit till att de tidigt i livet tagit ut en ny riktning, försörjt sig själva och utvecklat en rad färdigheter som hjälpt dem uppnå en hög grad av autonomi och frihet.

Utsatta som söker hjälp har ofta levt dubbelliv under lång tid innan de fått hjälp. Följderna av dubbellivet är många och spänner över följder för identiteten och jagkänslan till utsatthet för ytterligare våld och förtryck. En av dubbellivets följder är hemliga kärleks- och/eller sexuella relationer. Sådana relationer kan vara lyckliga; det finns de som levt ut sitt kärleksliv i hemlighet, rymt och nu i relativ harmoni lever tillsammans med den person de rymde med, medan andra upplever att den dolda sexualiteten rymmer en arena för våld och förnedring i sig. Berättelser om sådant är inte ovanliga i intervjumaterialet. Utövningen av dold sexualitet verkar vara en arena för inneslutning som rymmer en potential för destruktiv maktutövning såsom ofrivilligt och sadistiskt sex och liknande.

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets följder är särskilt framträdande hos informanter som själva har blivit föräldrar. Flera av dem beskriver att de såriga familjerelationerna gör det komplicerat att knyta an till sina egna barn. Några av dem upplever en överdriven och ångestladdad strävan efter att beskydda sina barn. Samtidigt uttrycker många av dem en stark önskan om att erbjuda sina barn något helt annat och de uttrycker att föräldraskapet ger dem styrkan att göra upp med hederskontexten och dess normer.

6 Vilka utmaningar finns i gränsdragningen mellan olika former av våld och förtryck?

Intervjudeltagarna har tillfrågats om utmaningar förknippade med att identifiera hedersrelaterade vålds- och förtryckssituationer och skilja dem från andra fall av våld i nära relationer och mäns våld mot kvinnor. De har också tillfrågats om huruvida stereotypa föreställningar om hedersrelaterat våld och

förtryck formar deras möjligheter att identifiera och bemöta berörda personer.

Uppdragsgivarnas uppfattning om att spänningar mellan olika perspektiv på hedersrelaterat våld och förtryck försvårar det praktiska arbetet, får tydligt stöd i empirin. De olika förståelseramar kring våldet och förtrycket som beskrivs ovan får konsekvenser för vilka grupper av våldsanvändare och utsatta som aktörerna förmår identifiera och erbjuda stöd.

Utmaningarna kring kategoriseringen och identifikationen av hedersrelaterat våld och förtryck är många, komplexa och påtagliga. Intervjudeltagare från de olika civilsamhälleliga och offentliga verksamheter som ingår i studien har sinsemellan olika uppfattningar om vad hedersrelaterat våld och förtryck är och vilka situationer som ska behandlas som hedersrelaterade. Förståelsen hänger till stora delar samman med vilka grupper av våldsutsatta som aktörerna kommer i kontakt med, vilken typ av verksamhet de bedriver och vilka teoretiska och ideologiska drivkrafter som ligger till grund för verksamheten.

I intervjumaterialet framkommer flera olika uppfattningar om våldstyper, kulturalisering, mäns våld mot kvinnor, ett allomfattande perspektiv och slutligen ett intersektionellt perspektiv. Dessa beskrivs i tur och ordning.

Kulturalisering: En vanligt förekommande spänning kring kategorisering och identifikation av hedersrelaterat våld och förtryck handlar om hur hedersrelaterat våld och förtryck används som en allmän, svepande och därför stereotyp beskrivning av problem kopplade till invandring. I sådana sammanhang blir heder en symbol för förtryckande kulturella sedvänjor, hierarkier, våld och missförhållanden i kontexter som uppfattas som osvenska. Ett exempel är när kvinnor som bär sjal per automatik associeras med hedersrelaterat våld och förtryck, tvärtemot deras egen uppfattning om vad sjalen symboliserar. Andra exempel är att hedersmotiv felaktigt tolkas in i fall som rör mäns våld mot kvinnor eller vuxnas våld mot barn, utifrån föreställningar om berörda parters religion, kultur och etnicitet. Situationer som skulle kategoriseras som mäns våld mot kvinnor eller vuxnas våld mot barn om berörda personer uppfattades som svenska kan alltså *kulturaliseras* och kategoriseras som hedersrelaterat våld och förtryck just för att personerna uppfattas som osvenska. Vi kallar denna uppfattning *kulturalistisk*.

Könsmaktsperspektiv: En annan spänning inom fältet handlar om synen på våld, makt och kön: ska hedersrelaterat våld och förtryck betraktas som en autonom företeelse som drabbar flickor, kvinnor, pojkar, män och hbtq-

personer eller ska det betraktas som ett av många uttryck för mäns våld mot kvinnor? Aktörer som i första hand kommer i kontakt med våldsutsatta flickor och kvinnor likställer hedersrelaterat våld och förtryck med mäns våld mot kvinnor. Vissa av dessa personer betonar att de könsbaserade våldshandlingar och hierarkier som ingår i hederskontexter också är bärande beståndsdelar i mäns våld mot kvinnor, att de olika våldsregimerna existerar i symbios med universella, patriarkala samhällsstrukturer.

I ytterligare ett tillsynes *allomfattande perspektiv* framkommer en uppfattning om att etniskt svenska gemenskaper, såsom sekter, kriminella gäng, frireligiösa församlingar och familjer i den ekonomiska eliten, kan betraktas som hederskontexter om de domineras av patriarkala strukturer, heterosexuella normer, kontroll, våld och repressalier. Huvudargumentet är ungefär att heder, ära och social status är centrala inom sådana grupper och att lojalitet, ärbarhet, status och anseende är centralt för många individer och grupper i samhället oavsett etnicitet. Detta perspektiv framförs i första hand av opinionsbildande, ideella föreningar som ifrågasätter hedersbegreppets ensidiga koppling till bestämda invandrargrupper. Mot denna uppfattning om ”svensk hederskultur” står uppfattningen om hedersrelaterat våld och förtryck som ett släktskaps- och blodsbandsbaserat välfärdssystem med explicita och institutionaliserade kopplingar till en tydligt definierad etnisk och nationell gemenskap. En sådan definition tar fasta på hederns funktion i sammanhang där staten inte tillgodoser människors behov av välfärd och rättsskipning.

De olika uppfattningarna rymmer en rad problem. Den kulturalistiska uppfattningen, som använder hedersrelaterat våld och förtryck som en svepande beskrivning av social problematik inom invandrade grupper, bäddar för stereotyper och stigmatisering av våldsutsatta som upplevs som ”främmande”. En uppenbar konsekvens av detta som framkommer i det empiriska materialet är att våldsutsatta hellre avstår från att söka hjälp än utsätter sig och sin omgivning för diskriminering. En annan konsekvens är att endast personer som lever upp till stereotypen identifieras som offer eller förövare, vilket innebär att kategorier av utsatta inte får någon hjälp alls. Den andra sidan av myntet är risken att våldshandlingar som inte har med hedersstrukturen att göra tolkas som hedersrelaterat våld och förtryck, vilket kan leda till fel insatser. Ett exempel är när mäns våld mot kvinnor tolkas i hederstermer för att de berörda personerna tillhör grupper där hedersstrukturer är verksamma – trots att våldet sker i det fördolda och inte

sanktioneras av en större gemenskap. I en sådan situation krävs kunskap om hur olika våldsregimer formar varandra.

En förenklad tolkning av hederssystem som uttryck för *mäns våld mot kvinnor* riskerar att osynliggöra våldets särskilda farlighet som beror på en rad faktorer. En riskfaktor är antalet faktiska och potentiella våldsutövare som kan vara flera personer, en annan faktor är den stora våldskapaciteten hos våldsutövarna. En annan riskfaktor är att pojkars, mäns och hbtq-personers utsatthet negligeras och ger upphov till diskriminering. Ytterligare en riskfaktor är att kvinnors våldsanvändande i hederskontexten osynliggörs. När aktörerna tillfrågas om risker för diskriminering lyfter många av dem fram att befintliga arbetssätt och insatser i huvudsak är utformade utifrån situationer där en kvinna utsätts för våld av en närstående man, medan våldsutsatta pojkar, män och hbtq-personer har betydligt sämre möjligheter att bli sedda, trodda och få adekvat stöd.

Alltför generella definitioner kan leda till bristande förståelse för det hedersrelaterade våldets specifika uttryck. Det gäller såväl den *kulturalistiska uppfattningen* som *könsmaktsperspektivet* och det sistnämnda *allomfattande perspektivet* där heder, ära och social status anses vara verksamma i en ”svensk” hederskultur. Dessa tre förståelseramar riskerar alla att leda till över- eller underidentifikation av hedersfall. Skillnaderna, men också de komplexa relationerna, mellan mäns våld mot kvinnor, vuxnas våld mot barn, pojkars och mäns våld på offentliga platser och andra former av våld i nära relationer suddas ut om alla våldshandlingar inom vissa grupper kategoriseras som hedersrelaterat våld och förtryck alternativt mäns våld mot kvinnor.

När vi tar fasta på det intersektionella perspektivet kan flera grupper av utsatta och förövare i olika åldrar, av olika härkomst och religioner synliggöras – såväl flickor och kvinnor som pojkar, män och transpersoner. En sådan förståelse utgår från att hederskontexten reproduceras genom upprätthållandet av en rad normer varav kön, ålder, funktionalitet och sexuell läggning är några. Normerna reglerar individers tillgång till materiella och sociala resurser inom gemenskapen: lån, arbetstillfällen, affärsuppgörelser, äktenskap och familjebildning, omsorg, social gemenskap och hjälp och stöd av olika slag. För att få tillgång till resurserna tvingas alla delta i våldsanvändandet på olika sätt medan de begränsas på olika sätt och i olika grad – beroende på sin position och sitt uppförande – samt berövas sin kroppsliga integritet. Ett sådant synsätt öppnar också upp för djupare kunskap om hederskontextens ekonomiska dimensioner och våldets och förtryckets olika uttryck

och hur den relaterar till klassbakgrund och socioekonomiska livsvillkor. Vi kan få en bild av hur hedern strukturerar samtliga berörda parters livsvillkor, men på radikalt olika och ojämlika sätt. Till detta kommer hur maktrelationer mellan grupper påverkar fördelningen av resurser i samhället.

7 Vilka erfarenheter har de utsatta av samhällets hjälpinsatser och vilka har de funnit hjälpsamma?

Det kvalitativa materialet visar att lärare och elevhälsa varit betydelsefulla för utsattas möjlighet att få hjälp.

De utsatta intervjudeltagarna har ofta erfarit utdragna uppbrottsprocesser som har att göra med att de inte fått tillräckligt stöd, alternativt inte känt till att samhället erbjuder hjälp och stöd vid hedersrelaterat våld och förtryck. Flera av dem har fått hjälp av vänner, syskon och bekanta, vilka exempelvis informerar om rättigheter och bidrar till att skapa kontakt med socialtjänsten.

Resultaten av enkätfrågorna som handlar om att söka stöd och hjälp är oroande. Vi kan sammantaget konstatera att ungdomar som lever med oskuldsnormer genomgående är mindre benägna att överhuvudtaget söka stöd eller hjälp och att ungdomarna i våldsnormsgruppen är mer oroliga för familjerelaterade konsekvenser om de skulle söka stöd. När ungdomarna får välja mellan alternativ som personal från skola, elevhälsa, socialtjänst, polis, ungdomsmottagning, fritidsverksamhet, hälso- och sjukvård, ideella föreningar eller religiösa samfund svarar långt fler flickor än pojkar att de inte skulle vända sig till någon av de föreslagna personerna/funktionerna. Den vanligaste orsaken till att de inte har sökt hjälp är att de inte anser sig ha något behov av det, följt av att ingen skulle förstå eller kunna hjälpa respektive att de är osäkra på vart de ska vända sig. Om de skulle söka hjälp skulle de i första hand vända sig till vuxna i skolan; flickorna till någon från elevhälsan och pojkarna till en lärare. En mycket liten del skulle vända sig till en tjejjour eller annan organisation som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck.

I vissa fall fallerar samhällets stödinstanser på ett sätt som leder till att våldsutsatta personer hamnar i riskabla situationer. I intervjumaterialet finns vittnesmål om svek och misstag från myndigheters sida med följden att våldet accelererat. Några av de utsatta har upplevt att myndigheters misstag utsatt dem för smärtsamma tvångsgiften i annat land. De har förmått att själva ta sig tillbaka till Sverige där de igen kontaktat socialtjänsten och fått rätt hjälp.

Myndigheters misstag handlar också om insatser som skadat relationerna mellan den utsatta och familjen i högre grad än vad som senare visat sig vara nödvändigt.

Vissa uppbrott har skett som en konsekvens av att skolkuratorer, socialtjänst, polis, civilsamhällets organisationer eller andra externa aktörer har agerat bakom ryggen på den utsatta så att en akut placering tvingats fram mot personens vilja. I ett fall beskrivs hur en stödorganisation kontaktat polisen utan intervjudeltagarens vetskap efter det att hon berättat att hon hotats med bortgifte, med följden att hon tvingades till ett oförberett och traumatiskt uppbrott. Sådana tumultartade, utdragna eller uteblivna uppbrottsprocesser kan ha en rad sociala, emotionella och praktiska följder.

Det går en mycket fin linje mellan skolkuratorers hjälpande och stjälpande insatser när barn och unga vänder sig till dem. Det handlar dels om en missförstådd informationsplikt där de tror att de måste berätta allt för föräldrar, vilket kan få ödesdigra följder, dels om att de inte tar de ungas berättelser på allvar och inte agerar alls.

Studiens resultat visar också att det finns situationer då samhällets stöd fungerar väl. Materialet visar att när skolkuratorer agerar lyhört för barnets eller den unges behov finns goda möjligheter till ett stöttande arbete, som kan leda till att den unge stannar i familjen eller till uppbrott, beroende på vad behovet handlar om och på sammanhanget. I vissa av de välfungerande hjälpsituationerna är kontakt med skolkurator en inledande och avgörande faktor, i andra är det socialtjänsten som ger gott stöd genom hela processen. När det gäller socialtjänsten ges varierande beskrivningar av den erhållna hjälpen, allt från de negativa exemplen ovan till mer positiva. De mest positiva exemplen handlar om personligt och individuellt anpassat bemötande där den enskildes särskilda behov och resurser står i centrum i handläggningsprocessen. Kompetensen att ge sådant bemötandet grundas antingen på att handläggarna inom myndigheten har god kunskap om hedersproblematik, men det kan också handla om lyhördhet hos socialsekreterare som inte har specialistkunskap, men som känner gränserna för när den egna och kollegornas kompetens inte räcker till och har turen att ha tillgång till lokala specialistfunktioner som kan ge adekvat stöd i ärendehandläggningen – antingen genom direkt kontakt med klienten eller genom rådgivning till myndigheten.

Boendefrågan utgör ett fundamentalt problem för våldsutsattas möjlighet att leva ett gott liv efter uppbrott och inledande hjälpinsatser såsom yttre och inre skydd. Det är ett vanligt förekommande mönster att utsatta inte har fått

hjälp med boende efter uppbrott från familjen. Istället har de flyttat hem till vänner eller partners med följden att de hamnar i en ny beroendesituation. Några har lyckats köpa små bostadsrätter i städernas ytterområden.

8 Hur uppfattar det offentligas och civilsamhällets aktörer sitt eget och andras handlingsutrymme i arbetet med HRV?

Sammantaget präglas handlingsutrymmet hos det offentligas och civilsamhällets aktörer av en likartad definition av vad hedersrelaterat våld och förtryck är, men avsaknad av konsensus om hur det yttrar sig i praxis. Deltagarna i denna studie använder ordet heder på många olika sätt vilket visar att uttrycket hedersrelaterat våld och förtryck är en benämning för olika företeelser som har beröringspunkter med varandra – de förekommer i liknande kontexter – men inte alltid är desamma. I korta ordalag är allt våld som förekommer i en hederskontext inte en del av hedersstrukturen, utan snarare en avvikelse, en anomali, även inom denna. Några av de konflikter och spänningar vi ser på problemområdet kan förklaras med att heder är en term som samlar en problematik med komplexa uttryck och rötter och att aktörer inte alltid pratar om samma sak när de pratar om hedersrelaterad problematik.

Att arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck har förbättrats på flera håll, men fortfarande har stor utvecklingspotential, är en av flera slutsatser i denna studie. Ett förbättringsområde är att utveckla mer nyanserad kunskap om vad hedersrelaterat våld och förtryck kan vara och hur det skiljer sig från mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Det är samtidigt viktigt att veta att alla dessa våldsformer kan förekomma i en och samma familj vid ett och samma tillfälle – därav komplexiteten. Detta faktum är naturligtvis en kommunikativ utmaning. Exempelvis använder involverade personer – både de som utövar våldet och de som drabbas av det – inte nödvändigtvis termen heder. Vägen till kunskap om dessa frågor är personlig, strukturerad och informerad kommunikation mellan hjälpbehövande och de instanser som ger hjälp och stöd. När de personer som arbetar med våldet och förtrycket har möjlighet att använda samtalet som en kommunikativ resurs för kunskapsutveckling, har samhället goda möjligheter att utveckla arbetet på ett sådant sätt att utsatta får rätt hjälp i rätt tid.

Långsiktighet är den i särklass viktigaste faktorn för välfungerande stöd till våldsutsatta i hederskontexter, men arbetet i alla sektorer präglas av akuta insatser och kortsiktiga projekt. Socialtjänsten som är en central aktör i arbetet med att ge våldsutsatta hjälp och stöd och som har ett komplext uppdrag,

förmår inte i tillräckligt enhetlig grad över landet, tillgodose våldsutsattas behov från akuta till långvariga och stödjande samt uppföljande insatser, förebyggande arbete och fortbildningsinsatser. Det är viktigt att förstå att socialtjänstens socialsekreterare inte själva bestämmer hur arbetet ska genomföras, till exempel hur de hanterar lagens bestämmelser om balansen mellan frivillighet och tvång. Det är också viktigt att veta att socialtjänstens uppgift är stödjande och inte straffande.

Behov av och brist på resurser är en gemensam svårighet i alla involverade myndigheters arbete med hedersrelaterat våld och förtryck. Den bristande möjligheten för socialsekreterare att ge kontinuerligt och välfungerande stöd till berörda parter är kopplat till socialtjänstens politiska styrning, organisering, kompetens, finansiering och resurser. Aktörer på olika sidor om konfliktlinjer beskriver pengarna, ekonomin och budgeten, som en väsentlig komponent i tillkortakommanden. Resursbrist är även ett återkommande tema inom rättsväsendets alla led, från polis över åklagare till domstol. Komplexa sociala relationer, våldets legitimitet i stora grupper och en ofta påtaglig våldskapacitet ställer ofta högre krav på de involverade myndigheterna än de klarar att hantera. Till detta kommer en annan strukturell dimension som påverkar aktörernas handlingsutrymme negativt: hög arbetsbelastning och stor personalomsättning, särskilt inom socialtjänsten.

Bostadsmarknaden är ett påtagligt hinder i verksamheternas handlingsutrymme i arbetet med våldsutsatta, då en egen bostad samt nya nätverk och sammanhang är en nödvändighet för att den utsatte ska orka motstå de krafter som drar en tillbaka till de våldsamma sammanhang man lämnat. I detta sammanhang försummas ofta medföljande barns behov av trygghet, kontinuitet och stabilitet. Vikten av barnperspektiv i vålds-, uppbrotts- och skyddssituationer kan inte nog understrykas eftersom medföljande barn inte bara brutit upp från sin invanda miljö, utan också är brottsoffer då de ofta bevittnat våld eller själva har utsatts för våld. Bostadsbristen orsakar också att möjligheten till egenförsörjning kan äventyras.

Aktörerna efterlyser djupgående, välgrundad och kontinuerlig utbildning som är anpassad till den egna verksamheten, i kontrast till de korta, alltför grundläggande och generellt hållna utbildningsinsatser som ofta erbjuds. Utmaningen är att forma och omforma arbetet i nära dialog mellan kategorier av utsatta, verksamheter och beslutsfattare.

Olika typer av verksamheter behöver konkret vägledning av specialinriktade verksamheter med matchande professionskompetens som kan ge adekvat hjälp i utrednings- och beslutsarbetet. De anställda inom de specialinriktade verksamheterna bör – förutom att vara väl insatta i hedersproblematikens komplexitet och medvetna om stereotyper – förstå de olika verksamheternas varierande handlingsutrymme och den lagstiftning som reglerar verksamhetens möjligheter och begränsningar.

Intervjudeltagarna uttrycker starka och skilda uppfattningar om hur frivillighet och tvång bör praktiseras i stödet till utsatta och i arbetet med deras familjer. Vi ser två huvudspår. Det ena betonar vikten av stöd med stöd av LVU och åtskillnad mellan den utsatte och dennes familj, utifrån uppfattningen att tvång alltid bör tillämpas i ärenden som kategoriseras som hedersrelaterade. Det andra spåret betonar vikten av lyhördhet och anpassning efter varje situation, då våldsutsatta i vissa fall måste bryta med sitt familjesammanhang medan det i andra fall går att bibehålla eller så småningom återuppta kontakten med hela eller delar av nätverket.

Av avgörande betydelse för skillnaden mellan olika föräldrars sätt att hantera barnens krav på individuell frihet är i vilken mån de har relationer med betydelsefulla personer i andra grupper. Dessa kan vara arbetskamrater vars uppfattning om ens liv och uppförande känns betydelsefull. Det kan också vara grannar eller föreningsmedlemmar i någon etniskt och religiöst gränsöverskridande intresseförening eller liknande. När andra människor och gemenskaper blir tillräckligt betydelsefulla för en ger de motivationen, kraften och i bästa fall också de redskap man behöver för att kunna stå stark på egna ben gentemot ett våldsförespråkande kollektiv. De föräldrar som inte har andra gemenskaper än ursprungskollektivet att vända sig till varken vill eller kan skydda sina barn. Verksamheternas utmaning är att utveckla redskap för att förstå när det ena eller det andra är fallet.

När socialtjänsten arbetar med familjer i rätt situation, vid rätt tidpunkt och i nära samarbete med den som är utsatt kan familjearbetet fungera. Aktörerna anser att samhället behöver utveckla en mer nyanserad förståelse för mångfalden av vålds- och förtryckssituationer och för den hedersrelaterade problematikens oerhörda komplexitet. Nyanseringen behövs för att ett effektivt förebyggande och stödjande arbete ska kunna ske. För att det ska vara möjligt efterlyser verksamheterna dialogiskt genererad och evidensbaserad kunskap om familjearbete.

Ett framgångsrikt bemötande av utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är beroende av förtroende och tillit mellan verksamheterna som ska ge stöd och dem som är i behov av stödet. Ett framträdande drag i studien är dock våldsutsattas påtagliga brist på tillit till samhällets verksamheter på grund av missriktade insatser, samverkan som inte fungerar och orosanmälningar som inte görs eller som inte tas på allvar av socialtjänsten.

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet och verksamheters handlingsutrymme blir tydliga också när juridiska och processuella aspekter beaktas. Inneslutenhet, kollektivism, misstro mot myndigheter och önskan om att bevara anseendet utåt bidrar till att det kan vara särskilt komplicerat att identifiera, utreda och driva rättsprocesser vid brott med hedersmotiv. Såväl våldsutsatta personer som vittnen kan känna motstånd mot att delta i rättsprocessen på grund av rädsla för repressalier från – och lojalitet gentemot – det kollektiv som sanktionerat våldet samt känslor av skuld och skam. Det skapar svårigheter att få utförlig och detaljerad information om det inträffade inför det kollektiv av föräldrar, syskon och släktingar som närvarar i rätten; särskilt när händelserna avser sexuellt våld eller andra starkt tabubelagda ämnen.

Några intervjudeltagare anser att det hedersrelaterade våldets och förtryckets kollektiva karaktär och brottsoffrets stora utsatthet motiverar en särskild brottsrubricering som bäddar för att påföljden för hedersrelaterade våldsbrott bedöms efter en annan skala än vid andra våldsbrott i nära relation. Åtskilliga intervjuade aktörer – i synnerhet inom rättsväsendet – är dock negativt inställda till en särskild brottsrubricering då denna skulle kunna leda till diskriminering. De framför att svårigheterna med att avgöra motiven bakom ett givet brott skulle kunna leda till att hedersmotiv både under- och överidentifieras på grund av okunskap och stereotyper. De tror heller inte att särlagstiftning skulle leda till fler fällande domar och upprättelse för utsatta personer. Istället betonar de vikten av ökad kunskap, stöd i rättsprocessen, fler resurser och bättre användning av befintlig lagstiftning, som de facto medger att särskild utsatthet tas i beaktande och att fler förövare än en döms för samma brott.

REKOMMENDATIONER

Rekommendationerna har upprättats i en sammanvägning mellan den kvalitativa och den kvantitativa delstudien och är ett svar på studiens nionde frågeställning som efterfrågar vilka rekommendationer som kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen när det gäller förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser[2].

Allmänna rekommendationer för all verksamhet

För att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck ska få genomslag bör det vara könsmedvetet, baserat på multipla förståelser av hedersnormer, bidra till förändrade attityder till jämlikhet, jämställdhet och barns rättigheter både bland barn och vuxna och ta formen av både riktade insatser – vare sig det gäller stödinsatser, uppföljning eller utbildningar – mot hedersrelaterat våld och förtryck eller insatser som integreras i annan verksamhet.

Förebyggande insatser

- Säkerställ tillgången till bostäder för personer som behöver lämna hedersproblematik.
- Det kommunala flyktingmottagandet bör stärkas genom aktivt samordnande arbete avseende bostad, familjesammanföring, traumabehandling, samhällsinformation, språkundervisning, arbete, möjligheter för deltagande i samhället genom politik, idrott, intresseföreningar och annat.
- Öka kunskapen om kopplingen mellan hedersrelaterad problematik, migrationsrelaterad problematik, missbruk, psykisk sjukdom, religiöst motiverat våld och socioekonomiska förhållanden.
- Skapa möjlighet för såväl kvinnor som män och andra att aktivt delta i samhällslivet eftersom aktivt deltagande i samhällslivet är en förutsättning för motverkandet av våldsnormer och våldshandlingar.
- Arbeta med förändring av barns, ungas och vuxnas uppfattningar om mänskliga rättigheter, jämlikhet, jämställdhet och barns rättigheter.
- Utveckla metoder för förebyggande arbete med unga och familjer.

---

[2] Samma rekommendationer med undantag för förslag till vidare forskning finns i Del I, Baianstovu m.fl. 2018 a, b & c. I Del III, Strid m. fl. 2018 a, b & c återkommer exakt samma rekommendationer.

- Inför och säkra rutiner inom hälso- och sjukvård, till exempel BVC, MVC, VC, sjukvårdsmottagningar, vårdavdelningar och företagshälsovård. Ju tidigare den som lever med våld och förtryck uppmärksammas desto större är möjligheten att bidra med stöd.
- Uppmärksamma vuxna och äldre lågutbildade kvinnors utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck och deras livssituation.
- Se över om resurserna motsvarar behoven i jourer och skyddade boenden gentemot målgrupper som i nuläget har svagt skydd, som hbtq-personer, män i alla åldrar, personer med funktionsnedsättning etc.

Fritidsverksamhet

- Öka insatserna inom idrott och kultur genom arrangemang som alla barn och unga, oavsett socioekonomisk bakgrund, kön, religion och resurser, kan delta i.
- Öka kunskaperna hos personal inom fritidsområdet kring hedersproblematiken i stort och kring den ofta osynliga utsattheten även hos killar.

Kunskapsutveckling

- Utveckla och genomför kontinuerliga utbildnings- och fortbildningsinsatser till samtliga yrkesgrupper som möter hedersutsatta.
- Upprätta en kunskapsbank för *Best Practice* inom städerna.
- Kunskapsbildningen inom det sociala arbetet bör utvecklas genom samverkan och kunskapsutbyte mellan städernas praktiska verksamheter, forskning och socionomutbildningar. Skapa incitament för ömsesidigt utbyte.
- Ta vara på specialistfunktioner med olika roller som kan a) ge bakgrundskunskap och förståelse för olika dimensioner av problematiken samt samordna och säkra innehåll i utbildning och fortbildning för yrkesverksamma; b) ge handlingsberedskap och praktisk input, både i form av utbildning och av ärendekonsultation; c) utföra utåtriktat arbete med ungdomar och vuxna i riskzonen och med manifesterad vålds- och förtrycksproblematik.

Lag om stöd till vissa funktionshindrade (LSS)[3]

- Se över rutiner för LSS och utred närmare de problematiska integritetsmässiga aspekterna av att familjemedlemmar ofta anlitas som assistenter.

Samverkan

- Samverkan behöver stärkas mellan myndigheter, kommunens offentliga och andra verksamheter och mellan kommuner.
- Samarbetsformerna mellan skola och socialtjänst bör stärkas i syfte att öka tilliten mellan skolpersonal och socialtjänstpersonal.
- Utveckla koordinering för vuxna i hedersrelaterade ärenden i stil med Islandsprojektet.
- Utveckla samverkan mellan offentliga verksamheter och föreningar samt enskilda drivande krafter i lokalområden.
- Arrangera återkommande seminarier och workshops för polis, skola, socialtjänst och hälsovård som leds av personer med djup kunskap om och legitimitet i lokalsamhället.
- Utveckla behandlingsprogram för förövare i samverkan mellan socialtjänst och kriminalvård där man kan arbeta med denna och annan problematik, till exempel genom skyddstillsyn med föreskrifter.

Risk- och skyddsbedömningar

- Utveckla rutiner för risk- och skyddsbedömning, både inre/yttre i samverkan mellan polis och socialtjänst.
- Utveckla det långsiktiga stödet för dem som lever med skyddad identitet.

Skola

Ungdomar som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck söker i första hand stöd och hjälp från någon vuxen på skolan, inte från specialinstanser som arbetar specifikt med heder.

- Ge kunskap om våld en självklar plats i regelbunden fortbildning för lärare, skolsköterskor, skolkuratorer och skolläkare.

---

[3] SFS 1993:387, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387.

- Utveckla det våldsförebyggande arbetet inom skolan.
- Öka resurser och kompetens i elevhälsan i skolan så unga kan få hjälp och råd att hantera oro för den egna situationen och för familjen.
- Utveckla metoder för arbete med komplexa våldsfrågor där våldet i sig är i fokus utan betoning på föreställningar om våldets orsaker.
- Utveckla samverkan mellan hem och skola.

Socialtjänst

Klientarbetet

- Stärk barnperspektivet i hela utrednings- och beslutsprocessen.
- Utveckla rutiner för långsiktigt arbete under och efter placering.
- Utveckla rutiner för kedjor med stegvis ”utslussning” ur jourer och skyddade boenden. Kollektivboende kan vara en möjlighet när hotbilden trappats ner.
- Utveckla och genomför verksamhet dit barn och unga som utsätts för våld och förtryck inom familjen kan vända sig oberoende av familjens bakgrund eller problematik såsom heder, migrationsrelaterad problematik, missbruk, psykisk sjukdom, religiöst motiverat våld, eller annat.
- Upprätta långsiktiga insatser för dem som lever i eller har lämnat våldet och förtrycket, till exempel kontaktpersoner som kan fungera som stöd för den utsatta.
- Ge krisstöd till familjer vars barn har omhändertagits på grund av hedersrelaterad problematik inom familjen.
- Utveckla och genomför utbildningsprogram för att ge föräldrar de redskap de behöver för att kunna vägleda och uppfostra sina barn på ett jämställt vis och hantera konflikter samt ge information om möjligheter till hjälp och stöd.

Organisatoriska aspekter

- Gör socialtjänsten mer tillgänglig, utåtriktad och uppsökande för att fånga upp dem som annars inte vänder sig till myndigheten.
- Socialtjänstens insatser bör kunna följas upp för att generera kunskap om dess följder.

- Utveckla rutiner för bättre återkoppling till anmälande tjänstepersoner och förbättra nyttjandet av dessa anmälares kännedom i det enskilda fallet.
- Utveckla strategier för en professionsstyrd socialtjänst som arbetar utifrån forskning och strävar efter en individuellt anpassad, professionell relation med klienter.

Städernas egen kunskapsproduktion

- Upprepa enkätundersökningen om det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning vart femte år. Förbättrad version av enkäten bör utarbetas.
- Inkludera frågor om våld och förtryck i enkäter som görs ofta.
- Möjliggör jämförelser mellan städer/kommuner och över tid genom att samla in data på samma systematiska sätt.
- Utveckla statistiksystemen så att relevant data kan samlas in. Framförallt bör underlagen för verksamheters statistik kunna rymma mer än antal besök och besökets art eftersom komplex information om faktorer som fångar besökets innehåll tillika med väsentliga bakgrundsvariabler är viktiga. Exempelvis uppger ungdomsmottagningar att de endast kan sätta en markering i det statistiska underlaget för varje besök, vilket blir missvisande då ett besök kan innehålla rådgivning om preventivmedel och sexualitet samt stödjande samtal kring komplexa våldserfarenheter.

Behov av vidare forskning som framkommit i kartläggningen

- Hedersutsattas vänner, partners och deras familjer som också kan vara brottsoffer.
- Relationen mellan social förändring, etniska minoritetsgrupper och integrationspolitik.
- Vilka villkor som är gynnsamma för familjearbete samt vilken kompetens som krävs för att bedriva sådant arbete.
- Olika aspekter av livet med skyddad identitet.
- Livet efter uppbrott för dem som fallit igenom samhällets skyddsnät.
- Erfarenheterna av våld och förtryck hos asylsökande och nyanlända.

DEL II
Den kvalitativa delstudien

1 Tidigare forskning om hedersrelaterat våld och förtryck

Detta arbete grundar sig på en omfattande datainsamling där 235 nyckelpersoner med djupgående kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck har intervjuats i 95 öppna, omfattande intervjuer. Några har kunskap utifrån sin professionella position i sitt arbete, där de dagligen möter människor som utsätts för våld och förtryck, medan andra har kunskap på grund av egen utsatthet för våld och förtryck. Åter andra har kunskap utifrån båda dessa positioner.

I det här kapitlet undersöker och diskuterar vi de spänningar som präglar området hedersrelaterat våld och förtryck genom fokus på forskningens olika ingångar och perspektiv.

Tidigare forskning

I uppdragsbeskrivningen önskar städerna en kortfattad översikt över befintlig forskning och tidigare kartläggningar av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige. Syftet med forskningsgenomgången är att redogöra för de teoretiska utgångspunkterna och visa på behovet av en intersektionell ansats och analys (se bilaga 1, s. 4). Nedan presenteras ett urval av kvalitativ forskning på området medan den kvantitativa forskningen presenteras i rapportens Del III.

Hedersrelaterat våld och förtryck är en term som samlar en problematik med komplexa uttryck och rötter. Hedersrelaterat våld och förtryck har uppmärksammats i ökande omfattning i Sverige sedan mitten av 1990-talet. Anledningen var flera mord och mordförsök på unga kvinnor med rötter i Mellanöstern vilka kopplades samman med varandra: ”Det var naturligtvis inte första gången kvinnor utsattes för våld i hederns namn”, skriver Eldén, ”vare sig i Sverige eller någon annanstans”[4]. Men nu fördes hedersrelaterade brott ”upp på den svenska dagordningen i en utsträckning som inte skett tidigare”[5]. Hedersrelaterade frågor har även fått ökad internationell uppmärksamhet under denna tid.[6] Den offentliga definitionen lyder så här:

[4] Eldén 2003.

[5] Eldén 2003, s. 10.

[6] Wikan 2009, s. 62.

> Regeringens uppfattning om HRVoF är, att det liksom mäns våld mot kvinnor generellt, har sin grund i kulturella föreställningar om kön, makt och sexualitet. I hederstänkandet står föreställningar om oskuld och kyskhet i fokus och familjens rykte och anseende ses som avhängigt flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende. Kontrollen kan sträcka sig från begränsningar i vardagen som rör exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet till livsval som utbildning, jobb, giftermål och skilsmässa. Det är inte ovanligt att kontrollen utvecklas till hot om våld och våld, och ibland även dödligt våld. Pojkar samt homosexuella, bisexuella och personer med könsöverskridande identitet och uttryck kan också drabbas.[7]

I den allmänna och politiska debatten framförs ofta att samhället inte har uppmärksammat hedersrelaterat våld och förtryck förrän i samband med Pela Atroshis död 1999 och Fadime Sahindals död i februari 2002. Detta är en sanning med modifikation. Det är en sanning därför att begreppet *heder* inte användes tidigare som exklusiv förklaringsmodell till våld och mord och inte blev ett särskilt politikområde förrän då, medan modifikationen handlar om att begreppet heder och skam har långa anor inom svenskt myndighetsarbete och forskning. Ett exempel är Socialstyrelsens informationsbroschyr *Heder och skam – om sociala relationer i medelhavet* från 1984, skriven av socialantropologen Lisbeth Sachs. Ett annat exempel är boken *En fråga om heder. Turkiska kvinnor hemma och utomlands* av Tahire Koctürk Runefors[8]. Först några ord ur Socialstyrelsens text där hedersbegreppet definieras:

> Heder och skam, 'honour and shame', är ett begreppssystem som används inom socialantropologin för att definiera olika sociala situationer i Medelhavsområdet. Det är ett system som bland annat reglerar människors hierarkiska relationer, sociala status, sexuella mönster, kvinno- och mansrollen, positioner såväl inom familjen som i förhållande till det yttre samhället. Man kan säga att det ärt en ordning av etiska regler, hederskodex och skyddsramar. Ett finmaskigt nätverk av mänskliga relationer som är "osynligt" för den som inte delar samma kultur och som därför för den oinvigde kan vara svårt att uppfatta och riktigt förstå innebörden av.[9]

---

[7] Regeringskansliet 2013.

[8] Runefors 1991.

[9] Socialstyrelsen 1984, s. 9.

Med sin broschyr vill Socialstyrelsen belysa sociala relationer som drivs av heder och skam bland grupper som invandrat till Sverige som arbetskraft och flyktingar mellan 1950 och 1979. I fallande storleksordning handlar det huvudsakligen om jugoslaver, greker och turkar[10]. Broschyren skrivs i en brytningstid där invandringsmönstren är på väg att skifta från 1950-talets arbetskraftsinvandring till den flyktingrelaterade invandringen som tog verklig fart i början av 1990-talet.

I boken *En fråga om heder*[11] beskriver Tahire Koctürk Runefors heder och skam som ett genomgående inslag i turkiska kvinnors liv – i Turkiet och andra länder – i ett historiskt och samtida perspektiv. Boken behandlar hur livet för flickor och kvinnor som lever inom ”hederssystemet” präglas av mäns våld mot kvinnor, kontroll av flickors sexualitet, arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap, skam kring skilsmässa och så vidare[12]. Dessa texter visar att frågan om heder diskuterats i Sverige under längre tid.

En mångfald av perspektiv

Frågan om vad hederskultur och hedersrelaterat våld och förtryck är besvaras på flera olika sätt inom forskningen och ingen gemensam definition finns av vad hedersrelaterat våld och förtryck är[13]. Bakom skilda uppfattningar om hedersrelaterat våld och förtryck skymtar olika uppfattningar om grundläggande samhälls- och livsfrågor, om vad samhället är och vad samhället genom sina myndigheter bör göra. En central skiljelinje i debatten är vad hedersrelaterat våld och förtryck är och hur det ska skiljas från mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer[14].

När olika aktörer använder mångfalden på forskningsområdet som resurs kan kunskapsutveckling om utsatthetens varierande uttryck och omfattning ske och utsatta få rätt hjälp av rätt instans i rätt tid.

Forskningen om hedersrelaterat våld och förtryck präglas av olika perspektiv. Att forskare använder olika perspektiv när de studerar olika fenomen är som sig bör eftersom det är den samhällsvetenskapliga forskningens uppgift att belysa samhället och det sociala livet på olika sätt. Sådant gynnar en

---

[10] SCB 1980.

[11] Tahire Koctürk Runefors 1991.

[12] a.a.

[13] Se till exempel Ekström 2009; Carbin 2010; SOU 2014:49; NCK 2016.

[14] NCK 2010, 2016.

djupgående kunskapsutveckling eftersom mångfald och dialog är oumbärliga komponenter i en demokratiskt baserad kunskapsutveckling. Forskning kan bedrivas med fokus på det enskilda livet, på grupper eller på samhällslivet eller på samspelet mellan dessa olika nivåer. Olika datainsamlingsmetoder såsom enkäter, intervjuer och textanalyser belyser olika delar av ett givet problemområde. Därför finns en stor potential i att forskare som använder olika typer av metoder samarbetar för att kunna förstå och belysa de komplexa relationer mellan individer, grupper och samhällen som området hedersrelaterat våld och förtryck är ett uttryck för.

Kvalitativa undersökningar om hedersrelaterat våld och förtryck

Det har genomförts ett stort antal kvantitativa och kvalitativa studier i Sverige på området hedersrelaterat våld och förtryck sedan slutet av 1990-talet, där olika aspekter av fenomenet studeras. Beskrivning av tidigare kvantitativa studier finns i Del III i denna rapport.

De kvalitativa studierna fokuserar på olika delar av problemområdet och tillämpar olika typer av kvalitativa metoder. Några kvalitativa studier fokuserar huvudsakligen på våldet i sig och relationerna mellan olika aktörer i det individuella perspektivet[15], medan andra intresserar sig för interaktionen på gruppnivå, till exempel hur professioner och organisationer arbetar med problematiken[16]. Någon är också intresserad av det hedersrelaterade våldets och förtryckets uppkomst, under vilka villkor det uppstår och hur det kan förändras[17]. Vi har också dem som studerar våldet och förtrycket som uttryck för kollektiva relationer – d.v.s. som en mångdimensionell och komplicerad maktrelation mellan grupper i ett intersektionellt perspektiv[18]. Slutligen har vi dem som huvudsakligen intresserar sig för hur grupper i samhället eller samhället i sin helhet uppfattar och talar om hedersrelaterat våld och förtryck[19]. Uppdelningen ovan är mer fyrkantig än verkligheten, då de flesta forskare berör mer än en av dessa infallsvinklar och perspektiv samtidigt.

---

[15] Eldén 2003; Jemteborn 2005; Knutagård & Nidsjö 2007; Schlytter 2006; Björktomta 2012; Schlytter & Rexvid 2012; Sedem 2012.

[16] de los Reyes 2003; Schlytter 2006; Gruber 2007; Schlytter & Linell 2008; Baianstovu 2012, 2017; Björktomta 2012; Linell 2017.

[17] Baianstovu 2017.

[18] de los Reyes 2003; Gruber 2007; Baianstovu 2017.

[19] Ekström 2009; Carbin 2010. Dessa två studier omfattas inte av forskningsgenomgången nedan.

Skiljelinjer i forskningen kan i viss mån härledas till intresset för olika aspekter av problemområdet, till exempel våldet i sig respektive det sociala livets villkor och våldets grogrund samt vad som krävs för att social förändring ska kunna ske. Skiljelinjerna kan också uttryckas som fokus på individuella friheter respektive fokus på hur samhällsstrukturer möjliggör eller hindrar denna frihet.

Alla forskare som studerar hedersrelaterat våld och förtryck är eniga om att våld och förtryck existerar. De är också eniga om att våld och förtryck är ett problem och att samhället har ansvar för att stödja de individer som utsätts för det. Därutöver anser samtliga aktörer att varje människa har rätt att leva ett liv fritt från våld och förtryck.

Ett urval av kvalitativa studier

Även om det skrivits om hedersrelaterat våld och förtyck, som de som nämnts ovan, under 1980-talet är det först i början av 2000-talet som forskningen om heder tar fart. Den första svenska akademiska studien om hedersrelaterat våld och förtryck är Åsa Eldéns doktorsavhandling *Heder på liv och död*[20].

Eldéns doktorsavhandling är centrerad kring de tre begreppen rykte, oskuld och heder, vilka tillsammans bildar studiens nav. Studien bygger bland annat på tio intervjuer med kvinnor som lever i en hederskontext. Eldén visar hur kultur skapas som kontrast i kvinnors liv, bland annat genom hur kategorin ”arab/kurd” kontrasteras mot kategorin ”svensk” och hur kategorierna ömsesidigt utesluter varandra. Detta tyder på en splittrad feminitet där heder är ett nyckelord. Inom dessa kategorier är kvinnan antingen en madonna eller en hora. En kvinna med dåligt rykte blir en svensk hora i kontrast till den arabiska/kurdiska madonnan.

De flesta studier på området är liksom Eldéns, fokuserade på kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet och heterosexuella normer, men det finns undantag. Ett av dem är Hans Knutagårds och Elisabeth Nidsjös studie *Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning*[21]; ett annat ett par arbeten av Schlytter och Rexvid om mäns heder[22]. Nedan presenteras ett antal böcker om ämnet.

---

[20] Eldén 2003.

[21] Knutagård & Nidsjö 2004.

[22] Schlytter & Rexvid 2012, 2016.

Ett par empiriska studier på området hedersrelaterat våld och förtryck har genomförts i ett intersektionellt perspektiv. Den ena är Paulina de los Reyes' rapport *Patriarkala enklaver eller ingenmansland*[23] och den andra Sabine Grubers doktorsavhandling *Skolan gör skillnad*[24].

I rapporten[25] *Patriarkala enklaver eller ingenmansland* belyser de los Reyes situationen för flickor och unga kvinnor med invandrarbakgrund som kontrolleras genom våld och hot om våld av sina familjer och släktingar. Det empiriska underlaget är unga kvinnors personliga berättelser, intervjuer med kvinnojourer och en enkätundersökning med kvinnor på kvinnojourer. de los Reyes förespråkar forskning som integrerar ett köns- och etnicitetsperspektiv som kan skapa kunskap om vilken betydelse kön, etnicitet och etnisk diskriminering har för våldsutsatthet. Resultaten visar på följande brister i myndigheters arbete:

- Socialtjänsten tolkar kvinnornas berättelser utifrån en fördomsfull och stereotyp schablon och behandlar dem enligt en mall.
- Kvinnornas problematik uppfattas inte som våld utan som generationskonflikter med målet att återförena dem med föräldrarna.
- Socialtjänstens arbete styrs snarare av begränsade resurser än av de utsattas behov.
- Polisen brister i kunskaper, metoder och resurser vilket blir till hinder då dessa våldsbrott är kompetens- och resurskrävande.

De kvinnojourer som drivs av kvinnor med invandrarbakgrund kompenserar för några av bristerna inom socialtjänsten och rättsväsendet genom möjligheten att erbjuda bearbetning av våldet på det egna språket och tillgång till ett socialt nätverk. Rapporten har ett intersektionellt perspektiv på vålds- och förtrycksmekanismer såsom familj, etnicitet, majoritet och så vidare.

I doktorsavhandlingen *Å stå på sig på egna ben*[26] studerar Jemteborn våldsutsatta ungdomars uppbrott från familjen inom en hederskontext genom en fallstudie av en flickas berättelse. Hon konkluderar att den individ som

---

[23] de los Reyes 2003.

[24] Grubers 2007.

[25] Rapporten är inte författad inom akademin, men bedöms hålla vetenskaplig kvalitet.

[26] Jemteborn 2005.

brutit upp från en hederskontext och tagit avstånd från sin familj kan ta på sig skulden för konflikten för att få komma hem igen då individen kan skatta sin grupptillhörighet högre än sitt självbestämmande som individ[27]. Jemteborns teoretiska ram är begrepp som könade processer, normer, patriarkat och hederskontext.

I boken *Rätten att själv få välja*[28] fokuserar Astrid Schlytter unga flickors rättigheter till ett liv i frihet när det gäller sexualitet och val av partner. Det empiriska materialet är främst offentliga texter, men också domar och underlag för dessa. Intervjuer har också genomförts, dock utan hänvisning till antal eller typ av aktörer av ”etiska skäl”[29]. Schlytter använder bland annat teorier inom politisk filosofi för att påvisa att flickors universella rättigheter inte kan bindas till normer inom specifika etniska kollektiv. I boken påpekas socialtjänstens och andra myndigheters ”inkompetens”[30] och bristande barnperspektiv. Avslutningsvis ges rekommendationer för det sociala utredningsarbetet.

I doktorsavhandlingen *Skolan gör skillnad*[31] visar Gruber hur skolpersonalens sätt att benämna eleverna i relation till etnicitet i kombination med klass- och könsrelationer skapar skillnader mellan kategorier av barn. Den teoretiska utgångspunkten är att en nation är i ständigt behov av att skapas, upprätthållas och stärkas och i detta spelar skolan en viktig roll. Skolans arbete mot hedersrelaterat våld är laddat med ett *vi* som definieras av västerländska värderingar och ett *de andra* som definieras av motsatsen. Motverkande av hedersrelaterat våld inom skolan blir därför aldrig bara en åtgärd mot våldet i sig, utan är samtidigt en form av assimilering genom fostran till svenskhet. Det sker genom att lära *de andra* om *svenska* normer för könsrelationer. Inom skolans värld ser *svenska* män och kvinnor det som sin uppgift att rädda den *andra* kvinnan från den *andra* mannen. Försvaret av *våra värden* är ett civilisationsprojekt där *de andra* ska upplysas därför att de har brist på kunskap om dessa värden. Studien har ett intersektionellt perspektiv.

---

[27] Jemteborn 2005.

[28] Schlytter 2006.

[29] Schlytter 2006, s. 16.

[30] Schlytter 2006..

[31] Gruber 2007.

I rapporten *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext*[32] studerar Schlytter & Linell 18 domar från förvaltningsrätten där det kan antas att hedersrelaterat våld och förtryck förekommer. De påpekar att socialtjänstens utredningar som domarna delvis baseras på, endast etiketterat tre fall som hedersrelaterade, medan andra aktörer värderar att ytterligare sju av dem är det. Detta förstår forskarna som ett resultat av socialsekreterarnas försök att vara neutrala med följden att de blir kulturrelativistiska och lämnar utsatta i sticket. Socialtjänstens problem står inte bara att finna i gällande lagstiftning, anser forskarna, utan i ”svagheter i det sociala arbetets gängse synsätt och metoder”[33].

I doktorsavhandlingen *Patriarkat, motstånd, uppbrott*[34] har Björktomta studerat flickors motstånd och uppbrott i patriarkala familjer genom intervjuer med elva flickor mellan 16 och 20 år. Hon analyserar flickors livsvillkor och deras motståndsstrategier mot det våld de utsätts för i familjen. Flera av dem bröt upp från familjen, några för att återkomma och bryta upp igen flera gånger medan andra bröt upp för gott – åtminstone som det såg ut vid tiden för intervjun. Björktomtas teoretiska ram är Pierre Bourdieus begrepp kapitel, fält och habitus vilka bidrar till att fördjupa kunskapen om komplexiteten i flickornas situation och bidrar till att belysa både individuella och strukturella faktorers betydelse för deras situation och handlingsmöjligheter.

I doktorsavhandlingen *Rädsla för förlust av liv och heder*[35] studerar Sedem hedersrelaterade konflikter inom familjen och ett hedersmord genom intervjuer med 16 kvinnor och sju män. Studiens resultat visar att rädsla är en central känsla i sammanhanget och en bakomliggande orsak till vändpunkterna i konfliktprocessen och till beslutet att bryta upp från familjen eller stanna kvar i den. Sedems studie är explorativ och bygger på metoden ”Grounded Theory” som är ett sätt att skapa teori ur empirin; i den här studien är empirin intervjuerna. Sedem finner att det begrepp som tydligast beskriver kvinnors och flickors liv i en hederskontext i Sverige är rädsla. Den börjar infinna sig när flickorna kommer i puberteten och följer dem vad de än gör, oavsett om de stannar kvar i sin ursprungsfamilj eller bryter upp ifrån

[32] Schlytter & Linell 2008.

[33] Schlytter & Linell 2008, s. 96.

[34] Björktomta 2012.

[35] Sedem 2012.

den. Studiens centrala slutsats är att rädsla är det mest framträdande draget i de familjer som lever i en svensk hederskontext i Sverige.

I doktorsavhandlingen *Mångfald som demokratins utmaning*[36] studerar Baianstovu socialtjänstens arbete som uttryck för samhällets samlade kapacitet att hantera kulturell mångfald. Metoden är en fallstudie av ett socialkontor där 24 socialarbetare intervjuas och 190 personakter analyseras. Hedersrelaterat våld och förtryck är ett centralt problem i det sociala arbetet. Studien visar att socialarbetarna har för snäva ramar för att kunna utföra det arbete som krävs av dem. Sammantaget är ärenden som associeras med hedersrelaterat våld och förtryck bland de svåraste att handlägga då det är mycket svårt att få fram en sammanhållen bild av problematiken och veta vad som bör göras. Klämda mellan risken för att barn far illa och föräldrar diskrimineras väljer de att skydda barnet.

I boken *Mäns heder*[37] gör Schlytter och Rexvid en ansats att beskriva mannen som offer *och* förövare. Sju av bokens kapitel är empiriska. I ett av dem återberättas en av författarnas tidigare studier[38] och två av dem bygger på insamlat material från rättsväsendet. Övriga empirikapitel bygger på andras rapporter och fallbeskrivningar: en C-uppsats, en självbiografi, en roman och en diktsamling. I de två sista kapitlen görs en ansats till att belysa övergripande mönster i pojkars liv som offer för hedersrelaterat våld och tvånget att kontrollera kvinnliga släktingar och som förövare av våldet. Bokens teoretiska underlag är främst hämtat ur psykologin och handlar huvudsakligen om familjerelationer inom en hederskontext. Antropologi och sociologi används också. Rexvid och Schlytter avslutar med rekommendationen att utöka tillämpningen av LVU när unga män kontrollerar och utövar våld mot sina systrar.

I boken *Heder. Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*[39] studerar Baianstovu hedersrelaterat våld och förtryck som levd verklighet och stereotyp om invandrare och deras barn från delar av Medelhavsområdet, Asien och Afrika. Delar av doktorsavhandlingen[40] används i syfte att renodla hedersrelaterad problematik som arena för förtryck på individuell, grupp- och

---

[36] Baianstovu 2012.

[37] Schlytter & Rexvid 2016.

[38] Schlytter & Rexvid 2012.

[39] Baianstovu 2017.

[40] Baianstovu 2012.

samhällsnivå. Intervjuer, textanalyser och teoribaserade argumentationskedjor används och offentliga dokument är en kompletterande empirisk källa. Ansatsen är intersektionell och omfattar aktörer såsom utsatta, föräldrar, socialarbetare samt olika grupper i befolkningen. Den teoretiska ramen är sociologisk och omfattar migrationsteori, relationen mellan samhälle och normer, demokrati samt intersektionellt medveten kommunikation.

I doktorsavhandlingen *Child protection through an abuse-focused lens* studerar Hanna Linell socialtjänstens utredningar av förhållanden hos unga mellan 13 och 17 år som kan leda till tvångsvård enligt § 2 i Lagen om vård av unga (LVU) samt förvaltningsrätternas dokumentation och domar. Studien består av fyra olika artiklar. Linell konkluderar att tvångsomhändertaganden enligt § 2 LVU är relativt sällsynta och att ungdomarna själva är viktiga aktörer i att driva sin sak. Flera omhändertaganden var motiverade av familjens övervakning av unga flickor i syfte att upprätthålla heder och oskuld. Våldet hade varit känt för myndigheter i fem år i genomsnitt innan LVU genomförts. Det framgår inte hur socialtjänsten arbetat med frivilliga insatser före omhändertagandet – dock nämns fokus på familjeorienterat arbete. En slutsats är att socialtjänsten missar hedersrelaterat våld och förtryck.

Det kan konstateras att kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck är rik och mångfacetterad. Huvuddragen i studierna sammanfattas nedan under teman som relaterar till föreliggande studies frågeställningar.

Våldets och förtryckets uttryck är främst psykiskt våld såsom övervakning, kontroll, frihetsbegränsning, oskuldskrav, men också fysiskt våld av olika slag.

Det hedersrelaterade våldets omfattning kan bäst besvaras med kvantitativa metoder och framgår därför inte i de kvalitativa studierna.

De platser och sammanhang som nämns för det hedersrelaterade våldet och förtrycket i forskningen är genomgående hem, familj, skola och fritidsliv. När myndigheters arbete fokuseras inkluderas även andra arenor för förtryck.

Våldets följder är bland annat att de utsatta lever i rädsla och hindras från att skapa sociala kontakter samt delta i undervisning och i det stora hela få de färdigheter de behöver för att leva ett självständigt liv som individer.

Gränsdragning och definitioner. Få studier adresserar gränsdragningsproblematiken mellan hedersrelaterat våld och förtryck, mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer, med undantag för Baianstovus böcker. I de olika studierna används dock olika benämningar för våldet. De flesta skriver hedersrelaterat våld och förtryck med undantag för de los Reyes[41], som skriver våld och förtryck inom starkt patriarkala strukturer samt Björktomta[42], som också har valt en annan benämning vilken manifesteras i titeln på avhandlingen som är *Patriarkat, motstånd, uppbrott*.

Det offentligas och civilsamhällets aktörer. Flera olika myndigheters arbete berörs i studierna. Fastän såväl skola[43] som polis[44] och ungdomsmottagningar omnämns[45] är det socialtjänstens roll i samhällets insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck som dominerar i forskningen[46]. Det handlar främst om brister i bemötande och handläggning som kritiseras enligt följande:
Socialtjänsten

- agerar utifrån ett vuxenperspektiv[47].
- förstår inte alltid de kollektivistiska inslagen i ungdomarnas utsatthet.
- förbiser mammornas våldsutövande roll i familjen[48].
- förbiser homo- och bisexuellas situation[49].
- Agerar ofta först när unga själva agerar för att förändra sin situation[50].
- agerar enligt etniska föreställningar, där flickorna behandlas enligt en mall.

---

[41] de los Reyes 2003.

[42] Björktomta 2012.

[43] Gruber 2007; Knutagård & Nidsjö 2007.

[44] de los Reyes 2003; Knutagård & Nidsjö 2007.

[45] Knutagård & Nidsjö 2007.

[46] Knutagård & Nidsjö 2004; Schlytter & Linell 2008; Björktomta 2012; Baianstovu 2012, 2017; Linell 2017.

[47] Jemteborn 2005; Schlytter & Linell 2008.

[48] Schlytter & Linell 2008.

[49] Knutagård & Nidsjö 2004.

[50] Linell 2017.

- svårigheter uppfattas inte som våld utan som generationskonflikter med målet att återförena dem med föräldrarna vilket försvårar för de hjälpsökande[51].
- styrs ovanifrån inom snäva ekonomiska ramar vilket begränsar socialarbetares möjlighet att utveckla arbetet i levande kommunikation med klienterna[52].
- har behov av att utveckla sitt arbete med hedersrelaterade ärenden[53].

Motivering av studiens intersektionella perspektiv

Som framgår av forskningsgenomgången finns en hel del om hedersrelaterat våld och förtryck samtidigt som kunskapsluckor och risker för förtryck av flera olika slag inom olika sammanhang identifieras. Vi ser också att forskningen – även de intersektionella studierna – antingen handlar om unga kvinnor eller män eller myndighetspersoner. Föreliggande studie är en sammansatt ansats med kvalitativa och kvantitativa metoder som omfattar utsatta ungdomar i allmänhet, kulturföreningar, myndighetspersoner och andra aktörer inom området hedersrelaterat våld och förtryck. Den är därmed unik i sitt slag. Det unika består i att olika kategorier av aktörer berättar om sina erfarenheter och kunskaper genom ett sammanhållet intervjuverktyg som vilar på en bred teoretisk ram. Den breda teoretiska ramen kan enkelt uttryckas med begreppet intersektionalitet.

Teoretisk ram

Uppdragsgivaren har önskat en enkel rapport utan alltför akademiskt språk. Med hänsyn till detta önskemål samt till att problemområdet är ”en komplex samhällsfråga där det finns flera perspektiv och spänningar dem emellan vilket försvårar både kunskapsinhämtning samt arbetet med förebyggande insatser” (se bilaga 1), har rapporten fokus på det empiriska materialet – det som deltagarna berättar i intervjuerna – snarare än på teoretiska begrepp. På så vis styr det empiriska materialet rapportens teman och analyser. Fördelen är att aktörernas röster blir tydliga, nackdelen att teoretiska ramar osynliggörs.

---

[51] de los Reyes 2003; Jemteborn 2005.

[52] de los Reyes 2003; Baianstovu 2012, 2017.

[53] Schlytter & Linell 2008; Baianstovu 2017.

Även om det empiriska materialet styr redovisningen och analysens struktur är studiens teoretiska ingång tydlig i uppdragsformuleringen: ”Utifrån denna problemformulering anses att en bred ansats och ett intersektionellt perspektiv är nödvändigt som inkluderar såväl flickor och kvinnor, pojkar och män, sexuell läggning, könsidentitet och funktionalitet”. Ett intersektionellt perspektiv har därför format studiens metodologiska och teoretiska inramning och använts som utgångspunkt för studiens syfte, frågeställningar och datainsamlingsmetoder. Som framgår av genomgången av tidigare forskning har begreppet delvis använts tidigare när hedersrelaterad problematik har studerats – till exempel i de los Reyes[54] och Grubers[55] forskning – men någon empirisk undersökning som omfattar alla de aspekter som omfattas i undersökningen har inte gjorts tidigare.

Intersektionalitet

Intersektionalitet är ett samhällsvetenskapligt, sociologiskt perspektiv som används för att skapa komplex kunskap om mänskliga förhållanden. Det finns ingen konsensus om begreppets innebörd i samhällsvetenskaplig forskning. Det beror på att begreppet i grunden inte har ett redan fastställt innehåll, utan är ett sätt att tänka samman ett stort antal olika aspekter till ett sammanhållet perspektiv, som fångar fler aspekter av sociala situationer och händelser och hur de samverkar med varandra än vad som kan fångas när endast en aspekt i taget fokuseras. Aspekterna kan vara sådana som de los Reyes[56] och Gruber[57] nämner – till exempel kön, ålder, etnicitet – men man kan också tillföra fler aspekter vilket vi har gjort.

En person som utsätts för våld och förtryck kan vara kvinna, man eller transperson. Personen kan vara fattig eller rik, låg- eller högutbildad, ung eller gammal, troende eller ateist, ingå i ett minoritetssammanhang eller ej och bemötas rasistiskt eller ej. Intersektionalitet handlar om att få syn på hur dessa omständigheter formar våldets uttryck och konsekvenser. Konkret handlar det om insikten att det stöd som fungerar för en ung, högutbildad man inte nödvändigtvis fungerar för en äldre kvinna som är analfabet – för att nämna ett exempel.

---

[54] de los Reyes 2010.

[55] Gruber 2007a, 2007b, 2011.

[56] de los Reyes 2003.

[57] Gruber 2007.

När vi analyserar hedersrelaterat våld och förtryck ur ett intersektionellt perspektiv kan vi skärpa vår förmåga att se och förstå komplexiteten i mänskliga relationer och den flerdimensionella dynamik som mänskligt samspel är gjord av. Samtidigt är det ett redskap för att analysera hur makt verkar i olika situationer i skilda kontexter eftersom begreppet intersektionalitet är sammanvävt med ett maktbegrepp som bygger på antagandet att över- och underordning alltid är närvarande i mänskliga relationer. Över- och underordningen skapas interaktivt genom en flerdimensionell konstruktion av kategorier och identiteter. Dessa kan till exempel vara ålder, kön, klass, ras, etnicitet, religion, sexualitet. Detta innebär att makt är verksam i alla mänskliga interaktioner och är en produktiv, mänsklig resurs i alla sociala interaktioner på alla nivåer i samhället[58]. Enligt denna uppfattning är makt en resurs som skapas i samspel mellan individer, grupper och samhällen. Hur makten verkar, det vill säga vem som är i över- respektive underläge i mänskliga relationer, är inte på förhand givet. En och samma person kan mycket väl röra sig mellan dessa positioner i vardagslivet beroende på i vilka situationer och kontexter hen rör sig.

Med makt menar vi de kulturella, materiella och symboliska resurser som står till förfogande för enskilda och kollektiv i en given handlingssituation och som gör att normer är giltiga[59].

Makt är alltid närvarande i det sociala livet, men maktens dynamik är unik i varje enskild situation och varje enskild människas liv beroende på vilka komponenter i form av kategorier och identiteter som så att säga är verksamma. Det innebär att hur över- och underordning skapas och vilken position vad, vem eller vilka får, är unikt beroende på vad som är i fokus, vilka aktörerna är och på kontexten. Det intersektionella perspektivets styrka är den öppenhet genom vilken man kan förstå identiteters och kategoriers betydelse i ett maktperspektiv i en variation av situationer och kontexter[60].
Att anlägga ett intersektionellt perspektiv på ett studieobjekt innebär att erkänna och synliggöra att kategorier och identiteter alltid har betydelse i mänskligt samspel. Men kategorierna och identiteterna är inte statiska så att de alltid betyder exakt samma sak i alla situationer, utan varierar mellan kontexter:

---

[58] Jmf. Foucault 1976, s. 103f.

[59] Jmf. Baianstovu 2018; Habermas 1995, 2008.

[60] Jmf. Lykke 2003.

- Kategorierna finns när människor kategoriserar varandra.
- Kategoriseringen kan ske med varierande kraft och i varierande grad.
- Identiteter är närvarande i kraft av människors egna uppfattningar om sig själva och vem de vill vara.
- Såväl kategorier och identiteter skapas i socialt samspel.

Kategorisering och identiteter är därför inte desamma för alla involverade aktörer i en och samma situation eller kontext. Det kan för det första vara för att de inte erkänner existensen av samma komponenter och för det andra att de laddar dem med olika värde eller tillskriver dem olika stor betydelse. Komponenterna kan exempelvis vara de som omfattas av de sju diskrimineringsgrunderna (med några tillägg som har betydelse ur forskningssynpunkt):

- Ålder.
- Kön.
- Könsöverskridande identitet eller uttryck.
- Sexuell läggning.
- Funktionsnedsättning.
- Religion eller annan trosuppfattning.
- Nationell och/eller etnisk identitet.
- Socioekonomiska faktorer.
- Individuella identiteter, färdigheter och intressen.

Intersektionalitet som perspektiv är av flera skäl både komplicerat och utmanande att använda. Ett skäl är att människans uppfattningar om kategorier som kön, ålder och sexualitet och de maktrelationer som vi anser att de bör vara inbäddade i, är laddade med värderingar och att värderingar är kulturellt laddade. Vår tillämpning av det intersektionella perspektivet är dock relativt enkel vilket framgår av studiens syfte och frågeställningar.

2 Metod

Justering av syfte och frågeställningar

Det syfte och de frågeställningar som uppdragsgivarna ursprungligen formulerat i avtalet mellan städerna och Örebro universitet (se bilaga 1) har justerats av forskarna i samråd med städernas arbetsgrupp. Skälet har med vetenskapens metoder att göra. Den huvudsakliga skillnaden mellan de två versionerna är att städernas uttryckta vilja att studien ”ska utgå ifrån en intersektionell ansats för att ge en så heltäckande bild som möjligt av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre städerna med utgångspunkt i att flera dimensioner och maktordningar samverkar med varandra”, har kombinerats med en frågeställning som därmed ändrat status från frågeställning till del av grundvalen för studien. Frågeställningen lyder: ”Hur skiljer sig dessa former åt inom och mellan olika grupper?” (Gruppindelning kan exempelvis utgå ifrån de sju diskrimineringsgrunderna och hur dessa samverkar med varandra: kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder, men även inkludera socioekonomi och geografisk hemvist.)

En annan skillnad mellan versionerna är att några av den första versionens frågeställningar var formulerade så att de förutsatte ett givet svar på de föregående frågeställningarna. Dessa frågeställningar har omformulerats för att bli mer öppna och förutsättningslösa i syfte att öka möjligheten att bedöma hur de uppfyllts i studien. Innehållsmässigt motsvarar de nya frågeställningarna de ursprungliga.

Datainsamling

Den kvalitativa datainsamlingen omfattar 95 öppna och omfattande intervjuer med 235 nyckelpersoner med djupgående kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. Några har kunskap utifrån sin professionella position i sitt arbete genom vilket de dagligen möter människor som utsätts för våld och förtryck eller från engagemang i en förening eller liknande, medan andra har kunskap på grund av egen utsatthet för våld och förtryck. Åter andra har kunskap utifrån båda dessa positioner. Material har samlats in genom tre former av intervjuer: fokusgruppintervjuer, enskilda professionsintervjuer och individuella djupintervjuer i Göteborg, Malmö och Stockholm under hösten 2017 och vintern 2018.

Datainsamlingen har genomförts av fyra forskare, två i Göteborg, en i Malmö och en i Stockholm. Urvalet har varit strategiskt och lämplighetsbaserat. Inbjudan att medverka har riktats till engagerade nätverk och verksamheter i civilsamhället och till professioner i städernas offentliga verksamheter. Tre referensgrupper har bildats, en i varje stad, och dessa har varit en viktig bas för rekrytering av deltagare till intervjuerna, men det har också varit nödvändigt att bedriva aktivt rekryteringsarbete utöver denna. Arbetsgruppens strävan har varit att rekrytera intervjupersoner som kunnat ge en fördjupad bild av det hedersrelaterade våldets och förtryckets problematik ur olika aktörers perspektiv. Samtliga intervjuer har spelats in och transkriberats i sin helhet. Analysen har varit tematisk och intersektionell och utgått från det empiriska materialet.

Sammanlagt har 95 intervjuer genomförts med 235 personer som intervjuats om sina ideella, professionella respektive personliga erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck. De individuella djupintervjuerna omfattar 36 personer, varav 24 kvinnor, tio män och två icke-binära transpersoner.

Fokusgruppintervjuer, enskilda intervjuer och individuella intervjuer

	Fokusgrupper och enskilda professionella		Individuella djupintervjuer	Totalt (n)
	Intervjuer (n)	Personer (n)	(n)	
Göteborg	15	53	12	65
Malmö	21	72	12	84
Stockholm	23	71	12	83
Totalt (n)	59	199	36	**Intervjuer: 95** **Personer: 235**

Urval

Fokusgruppintervjuer

Fokusgruppintervjuer har genomförts med personer som har *indirekt* erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck, antingen genom sin profession eller genom sitt engagemang i det civila samhället. Syftet har varit att samla in erfarenhetsbaserad kunskap om problematiken.

Rekryteringen av intervjupersoner till fokusgrupperna har skett på två vis, dels genom städernas referensgrupper och dels i samarbete mellan forskare och tjänstepersoner. I det senare fallet har inslag av snöbollsmetoden tillämpats, vilken innebär att intervjupersoner rekommenderar och rekryterar andra intervjupersoner. Inbjudan att delta förmedlades via epost och telefon. Ett informationsbrev med studiens syfte, uppdragsgivare och ansvarig forskare skickades ut med inbjudan (se bilaga 6 och 7). Fyra olika forskare har genomfört intervjuerna och forskningsassistenter har transkriberat samtliga intervjuer.

Fokusgruppintervjuerna är 59 till antalet och har genomförts med aktörer inom det offentligas och civilsamhällets verksamheter. De offentliga verksamheternas aktörer är personer med strategiska funktioner i arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. De är chefer och medarbetare inom elevhälsa, förskola, hälso- och sjukvård, LSS/habilitering, polismyndighet, rättsväsende, sjukvård, socialpsykiatri, socialtjänst, ungdomsmottagning samt kommunala ungdomsverksamheter. Civilsamhällets aktörer är stödverksamheter, jour- och rådgivningsverksamheter, skyddat boende samt verksamheter som ägnar sig åt utbildning, opinion och prevention. Ett antal advokatbyråer som företräder våldsoffer medverkar också och någon av grupperna är sammansatt av religiösa företrädare. I några av grupperna arbetade alla inom samma verksamhet, i andra inom samma profession eller funktion, men i olika verksamheter. Åter andra sattes samman på tvärs av verksamheter och professioner.

Sammanlagt har 196 personer deltagit i fokusintervjuer och enskilda professionsintervjuer, varav 186 kvinnor och tio män. De är mellan 22 och 68 år gamla. En majoritet av deltagarna i fokusgrupperna är födda i Sverige. Ett trettiotal har anknytning till andra länder (till exempel Irak, Indien, Iran, Libanon och Somalia). De kortaste intervjuerna varade i en timme och de längsta i tre timmar. De flesta fokusgrupperna har bestått av 2–9 deltagare.

14 av intervjuerna har genomförts enskilt av praktiska skäl (enskilda professionsintervjuer). De kortaste intervjuerna är cirka en timme långa, men de flesta är 2–2,5 timmar. I analysen har fokusgruppintervjuer och enskilda professionsintervjuer beteckningen (FIP1-59).

Ansatsen i urvalet av deltagare i fokusgruppintervjuer har varit detsamma i samtliga tre städer, så till vida att vi hoppades på en liknande sammansättning av deltagare i samtliga städer, men utfallet har visat sig få olika tyngdpunkter. I Stockholm ligger tyngdpunkten på offentliga aktörer inom socialtjänsten och andra verksamheter som är inriktade på en variation av arbete med våld i nära relationer, mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. I Göteborg och Malmö är variationen av aktörer större och omfattar, utöver de aktörer som nämnts ovan, även representanter från idéburna föreningar av olika slag. Skillnaderna mellan städerna kan tillskrivas städernas storlek och olikheter i de offentliga organisationernas sätt att fungera.

Individuella djupintervjuer

Individuella djupintervjuer har genomförts med personer som har *direkt* erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck. Syftet med intervjuerna har varit att samla in erfarenhetsbaserade upplevelser av problematiken. Urvalskriterierna har varit: a) myndiga personer, b) personlig erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck, c) stabil livssituation i dag och d) blandad erfarenhet av samhällsinsatser. Sammanlagt har 36 individuella djupintervjuer genomförts, tolv i varje stad. Utfallet av urvalet skiljer sig inte nämnvärt mellan städerna.

Av de 36 intervjudeltagarna är 25 kvinnor, nio män och två icke-binära transpersoner som tillskrivits det juridiska könet kvinna. Samtliga intervjupersoner är mellan 22 och 68 år gamla och befinner sig i en i stabil livssituation. De flesta av de personer som har intervjuats har varit bosatta i de tre storstäderna, men några har flyttat ifrån dem för att kunna leva ett liv i säkerhet. Andra har flyttat till städerna för att komma i säkerhet. Några av de utsatta har flyttat många gånger mellan stora och små städer i hela Sverige. Det betyder att några av intervjuerna inte bara berättar om den stad som intervjun genomförts i, utan också om andra städer i Sverige. Av säkerhetsskäl återges inga detaljer om sådant i rapporten. Samtliga deltagare arbetar eller är under utbildning. Några är ensamstående med eller utan barn medan andra har bildat familj eller är i färd med att göra det.

De har anknytning till länder som Afghanistan, Armenien, Indien, Irak, Iran, Jordanien, Kosovo, Libanon, Pakistan, Serbien, Somalia, Syrien och Tunisien. Utöver anknytningen till olika länder uttrycker de även etniska identiteter som armenisk, assyrisk/syriansk, kurdisk, palestinsk, punjabisk eller romsk. Något över hälften av intervjupersonerna är uppvuxna i muslimska familjer, ungefär en tredjedel i kristna familjer och åter andra är uppvuxna i sikhiska och mandeiska familjer. Graden av religiositet varierar. Vissa beskriver sina familjer som starkt religiösa, medan andra beskriver religionen som perifer. Intervjudeltagarna har inte tillfrågats om sin sexuella läggning, men i flera av intervjuerna är sexuell läggning och könsidentitet centrala teman. På så vis har det framkommit att fyra av de män som deltar är homosexuella och att fyra av de övriga deltagarna identifierar sig som lesbiska.

Rekryteringen av intervjupersoner till djupintervjuerna har skett på tre vis: dels genom städernas referensgrupper, dels genom fokusgruppernas deltagare och dels genom inbjudan till föreningar. Inbjudningarna riktade sig både till personer som utsatts för och som själva använt hedersrelaterat våld och förtryck. Ingen av dem som anmälde intresse gjorde det i egenskap av våldsanvändare. Kvinnor, män, icke-binära och transpersoner deltar. De har olika bakgrunder, åldrar och sexuella läggningar. Urvalet är inte representativt, utan lämplighetsbaserat och strategiskt för att samla in fördjupad kunskap om specifika problem.

De kortaste intervjuerna varade en timme och de längsta två timmar. I analysen är de märkta med beteckningarna (IP1-36).

Det är viktigt att tänka på att de som valts ut till individuella djupintervjuer lever i en stabil livssituation i dag. Det innebär att vi exempelvis inte har nått dem som inte har fått någon hjälp alls, ej heller dem som fått hjälp, men sedan fallit genom samhällets skyddsnät. Deltagarnas upplevelser är därför inte representativa för hela populationen av utsatta, utan intervjuerna säger framförallt något om hur olika myndigheter och verksamheter har fungerat i de enskilda fallen och vilket stöd som de utsatta har uppfattat som hjälpsamt. Det ska också noteras att några av de situationer som deltagarna berättar om ligger flera år tillbaka i tiden; de äldsta händelserna är från 2006 och de senaste från 2014.

Intervjuguide

Fokusgruppintervjuerna och de individuella djupintervjuerna har genomförts med stöd av tre semistrukturerade intervjuguider (se bilaga 3, 4 och 5), vilka har producerats i samarbete mellan den kvalitativa och den kvantitativa delstudiens forskarteam samt arbetsgruppen och referensgrupperna. Som led i arbetet med att upprätta intervjuguiderna genomfördes två pilotintervjuer i juni och september 2017 i syfte att skapa och slipa lämpliga formuleringar av intervjuguidernas teman och frågor.

Guiderna har konstruerats som öppna samtal så att fokus ligger på att fånga deltagarnas egna varierande erfarenheter samtidigt som svar som mer svarar på hur deltagarna anser att det bör vara undviks. Samtliga guider uppmuntrar till samtal om personliga erfarenheter i det vardagliga arbetet och/eller den egna erfarenheten och har inletts med frågor som ger utrymme för deltagarna att berätta om sin särskilda tillgång till området hedersrelaterat våld och förtryck. Det har varit viktigt för oss att samtala med deltagarna på ett sådant sätt att deras faktiska erfarenheter kommit i förgrunden.

Fyra olika forskare har genomfört intervjuerna. Samtliga forskare har använt samma intervjuguider. Då flera olika forskare har genomfört intervjuerna har det varit angeläget att utforma guiderna så tydligt att eventuella olikheter mellan forskarna minskats. Det har skett genom en kolumn där det fokus forskaren bör ha i varje enskild fråga poängterats. Denna kolumn redovisas ej (bilaga 3, 4 och 5).

Forskarna har eftersträvat att täcka samtliga teman i varje intervju. Av naturliga skäl har betoningen på de olika frågorna och det utrymme de fått varierat i intervjuerna beroende på samtalets karaktär och de intervjuades roll, erfarenhet och personliga intresse.

Genomförande av intervjuer

Fokusgruppintervjuer

Deltagarnas generositet och öppenhet i intervjusituationen har varit slående. Deltagarna har visat iver att delta och varit angelägna om att få bidra till att utveckla kunskapen om ämnet. Den uttalade motiveringen att delta i studien hos åtskilliga av deltagarna var studiens intersektionella ansats. I ett enstaka fall var den intersektionella ansatsen skäl för en av civilsamhällets verksamheter att avstå från deltagande. De som för övrigt valt att inte delta har angett tidsbrist eller att man inte arbetar särskilt med problemområdet och därför inte anser sig ha någon kunskap att förmedla.

Vi har ansett det som väsentligt för fokusgruppintervjuernas tillförlitlighet att deltagarna inte uppfattar intervjun som ett kunskapstest eller en utvärdering av deras arbete. Konsten är att prata om hur det är för dem i konkreta situationer och inte om hur de anser att det bör vara – med undantag för när frågan handlar om hur man anser att man borde arbeta eller vad samhället borde göra. Vi har konkretiserat denna strävan genom intervjuguidernas uppbyggnad, men också genom tydlighet under samtalens gång.

Under intervjuerna har några av deltagarna haft en tendens till att flytta fokus från det konkreta arbetet och den egna erfarenheten till något man hört på en föreläsning eller läst i en bok. När så varit fallet har vi envetet återfört samtalet till det konkreta arbetet i syfte att undvika svar som präglas av ängslighet eller överdriven korrekthet. Detta har varit viktigt för att studien ska vara ett sakligt och konkret bidrag till den angelägna samhällsfråga som vi undersöker. Det är också avgörande studiens tillförlitlighet.

Samtliga deltagare har uttryckt att de upplevt intervjun som omfattande och har sällan haft något att tillägga i slutet av den. När någon har tillagt något har det varit för att understryka något som redan kommit upp i samtalet. Flera av deltagarna har uttryckt uppskattning för att de kunnat delta i intervjun, som blev en efterlängtad möjlighet till reflektion i och om arbetet. Generellt var det svårare att hålla fokus på hedersfrågan när vi intervjuade deltagare som jobbar med blandade våldsformer, då mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck tenderar att glida samman och blanda sig med varandra. Detta är inte underligt eftersom vi har samtalat med flera olika professioner som har olika uppdrag, positioner, roller, erfarenheter och upplevelser inom ett mycket komplext problemområde, något som tydligt framgår i de kommande kapitlen.

Gruppsammansättningen i fokusgruppintervjuerna har dels varit homogen, d.v.s. att samtliga deltagare har haft samma profession eller funktion, dels heterogen. Fördelarna med homogena grupper är möjlighet till fördjupade diskussioner på ett givet problemområde, där deltagarna resonerar tillsammans och jämför sina erfarenheter, medan nackdelen är att klargörande motsättningar och konflikter uteblir. Fördelen med heterogena grupper är följaktligen att motsättningar och olikheter kommer fram och ger en mer komplex bild, medan nackdelen kan vara att för stora motsättningar och konflikter skapar en polemisk och därmed ytlig diskussion. Det sistnämnda har inte varit något stort problem även om det förekommit i någon fokusgruppintervju per stad.

Individuella djupintervjuer
Även de individuella deltagarnas generositet och öppenhet i intervjusituationen har varit påtaglig. Deltagarna har visat iver efter att delta och varit angelägna om att bidra till att utveckla kunskapen om ämnet.
Intervjupersonernas tillit till intervjuarna har gjort det lätt att samtala om de svåra frågor som är i fokus och vars tyngd blir särskilt påtaglig när de förmedlas genom en personlig livsberättelse. Berättelserna har berört oss på djupet.

I slutet av intervjuerna uttryckte deltagarna att ämnet kändes väl genomarbetat och inga väsentliga tillägg gjordes, varken direkt efter intervjun eller den närmaste tiden efter.

Båda intervjuformerna
Intervjuandet påbörjades med fokusgruppintervjuer i oktober 2017 och de sista genomfördes i slutet av februari 2018 med undantag för en eftersläpande intervju i Malmö i april. De individuella intervjuerna genomfördes huvudsakligen januari till mars 2018.

Vid datainsamlingsperiodens slut upplevde forskarna i samtliga städer empirisk mättnad, genom att inte mycket nytt kom fram i de sista intervjuerna. Respondentvalidering[61] har skett genom att varje deltagare erbjudits att få del av den intervju man deltagit i. De som tackat ja till erbjudandet har fått utskriften skickad till sig. Vi har inte alltid haft direkt kontakt med varje enskild deltagare i fokusgruppintervjuerna. I sådana fall har utskriften skickats till gruppens kontaktperson. Två av deltagarna i fokusintervjuer med verksamheter har frågat om vad som kommer att användas ur intervjun, men för övrigt utan att ge några förbehåll eller restriktioner.

Referensgrupper
Tidigt i arbetet bildades tre referensgrupper – en i varje stad – bestående av städernas ansvariga tjänstepersoner. Referensgruppernas syfte har varit att utgöra bollplank för kartläggningens genomförande, att förankra kartläggningen under studiens gång och att vara behjälplig i rekryteringen av deltagare till fokusgrupper och individuella djupintervjuer.

Referensgrupperna har bestått av aktörer med kunskap om ämnet som de fått genom sitt dagliga arbete med personer som är utsatta för hedersrelaterat

[61] Jmf. Kvale 1997.

våld och förtryck. Ett brett spann av aktörer i civilsamhället, inom myndigheter på kommunal och regional nivå, samt organisationer med fokus på ungdomsverksamhet av olika slag, har inkluderats i referensgrupperna. Även forskare från Socialstyrelsen deltog i några av referensgruppernas möten eftersom de arbetar med en nationell kartläggning inom samma problemområde.

Det första referensgruppsmötet hölls i juni 2017. Vid detta möte presenterades och diskuterades studiens problemformulering, syfte och frågeställningar. Förslag på deltagare till fokusgruppintervjuer och individuella djupintervjuer diskuterades också ingående med utgångspunkt i följande fråga: *Vems röst bör höras i den här kartläggningen för att den ska ha trovärdighet för dig?* Med frågan poängterades vikten av att röster med olika erfarenheter och infallsvinklar skulle höras både i fokusgruppsintervjuer och individuella djupintervjuer. Vid det andra mötet i september 2017 presenterades och diskuterades utkast till intervjuguider och enkäten. Vid det tredje mötet i Göteborg och Malmö i mars och april 2018 presenterades utkast till preliminära resultat av den kvalitativa delstudien. Det tredje mötet i Stockholm hölls i september 2018.

Bearbetning och analys

Samtliga intervjuer har spelats in och transkriberats i sin helhet. Materialets omfattning i utskriven form i fokusgruppintervjuerna och de individuella verksamhetsintervjuerna är 933 656 ord och i de individuella djupintervjuerna 393 292 ord.

Intervjuerna har sedan tematiserats. Tematiseringen har strukturerats av studiens frågeställningar med öppenhet för nya teman som uppstått i intervjuerna. Tematiseringen genomfördes av det kvalitativa forskarteamet med temaguiderna som vägledning och med hjälp av analysprogrammet NVivo samt genom manuell bearbetning. Materialet från de tre städerna analyserades först var för sig. När teman framträtt var det uppenbart att de dominerande dragen kring våldets uttryck och de utmaningar samhället står inför inte skiljer sig mellan städerna, utan snarare har en nationellt övergripande karaktär med bas i storstäderna. Undantaget är några specifika verksamheters arbetssätt som bär lokal prägel. Dessa har lyfts fram i redovisningen.

Fördelen med att använda materialet på detta sätt, är att vi täcker in fler teman än vi kunnat om materialet varit helt homogent. Genom detta arbetssätt har vi därför kunnat använda det stora materialet på ett sätt som berikat studiens resultat.

Analysarbetet

Det konkreta analysarbetet har genomförts genom en tematisk, kvalitativ analys av intervjuerna. Analysen är både deduktiv och induktiv. Den deduktiva ansatsen sker när vi utgår från det teoretiska begreppet intersektionalitet. Detta har legat till grund för den kvalitativa studiens design. Den induktiva ansatsen beskriver hur vi analyserat det empiriska materialet – d.v.s. intervjuerna – och är ett sätt att säkra att materialet framträder i sin egen rätt i så hög grad som möjligt. Det innebär att de mönster vi kunnat urskilja i det sammantagna materialet har bestämt hur texten blir. Fördelen med den induktiva ansatsen är en text som låter sig tolkas och omtolkas av läsaren, nackdelen att texten blir lång och omständlig.

I valet mellan möjliga sätt att framställa texten på har vi valt en relativt fyllig och, som sagt, omständlig text. Vårt val motiveras dels av viljan att låta materialet tala, men också av spänningarna och debatten inom området hedersrelaterat våld och förtryck. De många citaten är då ett sätt att ge transparens åt texten och visa vad människor säger. Citaten belyser giltigheten i våra tolkningar och – när läsaren inte håller med om tolkningarna – ger de underlag för substantiella samtal om alternativa tolkningar.

De citat som används i texten syftar till att åskådliggöra starka tematiska drag i intervjuerna och diskutera spänningar mellan dem. Citaten bidrar till att redovisa vad som framkommit i intervjuerna så att det ska vara ställt bortom allt tvivel vem som talar och vilket perspektiv som framförs. Mängden av citat är stor på sina håll vilket är frukten av valet att göra vad vi kan för att skapa en grund för samförstånd inom ett spänningsfyllt problemområde. Vi anser att fördelarna överskuggar nackdelarna på grund av de spänningar som plågar kunskapsområdet om hedersrelaterad problematik.

Citaten har bearbetats språkligt så att hummanden, skratt och upprepningar tagits bort. Till förmån för klarhet i texten har de värsta talspråkssatserna rätats ut och överflödiga småord avlägsnats. Citat i fokusgrupperna är enbart markerade med gruppens namn; vi gör således ingen åtskillnad mellan de olika personerna i intervjun. Några av citaten är sammanfogade av sådant som flera personer sagt när de talar om samma ämne samtidigt och fyller i för varandra. Detta ger citaten en mer sammanhållen karaktär och gör läsningen mindre tröttsam.

Det ska noteras att det omfattande materialet är fullt av intressanta spår och möjligheter som vi inte har haft möjlighet att ta till vara fullt ut, beroende på rapportens omfattning och utformning samt den tid vi haft till förfogande.

Det är vår intention att fortsätta bearbetningen av det empiriska materialet och utveckla analyser i andra sammanhang framöver.

Forskningsetik

All forskning ska präglas av god forskningssed[62] och denna kartläggnings etiska hållbarhet är prövad och godkänd av etikprövningsnämnden i Uppsala.

Att genomföra intervjuer i forskning om ett känsligt ämne kräver att studien är designad så att allt arbete sker i öppenhet och att intervjudeltagarna har god inblick i studiens syfte och metoder. De forskningsetiska riktlinjerna om information, samtycke, konfidentialitet och nyttjande, som poängteras i regeringens forskningsetiska proposition[63], har respekterats i kartläggningens samtliga delar i allt handlande som involverar uppdragsgivare och arbetsgivare, kollegor samt forskningspersoner[64]. Samtliga deltagare har gett sitt personliga samtycke till att delta i studien via mail eller sms. De har också fått skriftlig information om kartläggningens syfte och publiceringsform samt om rättigheten att dra tillbaka sitt samtycke närhelst de vill tills rapporterna är publicerade (se bilaga 6 och 7).

Alla verksamheter och personer är anonyma i den färdiga rapporten vilket har sina för- och nackdelar. Nackdelen är att läsarna inte med säkerhet kan veta vem som säger vad, men fördelarna är många och överväger. Den uppenbara fördelen är att känsliga uppgifter inte kan härledas till person eller verksamhet vilket är ett absolut forskningsetiskt krav. En annan fördel är att de intervjuade kan vara friare när de berättar om sin verksamhet, sig själva och andra, ytterligare en annan att även forskarna blir friare att tolka och redovisa det deltagarna berättar, utan risk för att någon gynnas eller missgynnas.

Avslutningsvis ska sägas att forskare alltid ska eftersträva att skapa och presentera sina resultat på ett transparent sätt. Den långa och empirispäckade texten är ett resultat av valet att skapa så god insyn i vårt datamaterial som möjligt.

Avgränsningar

En avgränsning avseende urval av deltagare till samtliga intervjuer har varit att de ska kunna genomföras på svenska och utan tolk.

---

[62] Vetenskapsrådet 2017.

[63] Regeringens proposition 2002.

[64] SRA 2017.

Urvalet av personer som intervjuats individuellt har grundats på en rad avgränsningar – man ska vara över 18 år och leva i en stabil livssituation. Avgränsningen har motiverats av projektets resurser i form av tid och medel och inte av kunskapsbehovet. Det är naturligtvis angeläget att studera livssituationen för unga under 18 år och personer över 18 år som fortsatt lever i en vålds- och förtryckssituation samt personer som fallit genom samhällets skyddsnät. Sådana studier kräver dock en vidare tidsram än den vi förfogat över.

En annan avgränsning rör asylsökande och papperslösa då dessa i första hand är statens ansvarsområde och kartläggningen fokuserar på grupper vars behov städerna har det yttersta ansvaret för. Ett par asylsökande har ändå inkluderats i det individuella intervjumaterialet då deras erfarenheter tillfört väsentliga, kompletterande perspektiv inom hbtq-området.

3 Våldets variationer

Kartläggningen syftar till att belysa det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet. I syfte att få kunskap om vilka konkreta uttryck våldet och förtrycket tar sig, har professionella i det offentligas och civilsamhällets organisationer tillfrågats om vilka vålds- och förtryckshandlingar de får kännedom om[65]. Ett annat öppet syfte med frågan var att undersöka svårigheterna med att avgränsa hedersrelaterat våld och förtryck från annat våld i nära relationer och mäns våld mot kvinnor. I kapitlet förekommer också citat från intervjuerna med enskilda utsatta även om deras berättelser om våld huvudsakligen redovisas och analyseras i ett senare kapitel.

Intervjudeltagarna beskriver våld av psykisk och fysisk karaktär – allt från subtila begränsningar av individers livsutrymme till misshandel och mord. I kapitlets första del beskrivs i tur och ordning fysiskt våld, sexuellt våld, psykiskt våld, ekonomiskt och materiellt våld, ofrivilliga äktenskap, påtvingade resor till släktens hemland, kvinnlig könsstympning, hot om våld mot närstående, påtryckningar att utöva våld samt slutligen mäns våldsutsatthet bland män.

Det är viktigt att påpeka att den uppdelning mellan olika våldshandlingar och brottstyper som sker i kapitlet är analytisk. I verkligheten existerar sällan några skarpa gränser mellan dem. I de flesta fall förekommer de samtidigt och parallellt på ett sätt som gör att de förstärker varandra. Ett annat påpekande som är på sin plats är att jourverksamheter, skyddade boenden, stödföreningar, advokater och vissa aktörer inom socialtjänsten ofta får kännedom om grovt, fysiskt våld. Därmed finns en viss slagsida mot just detta i intervjumaterialet. Den sammantagna bilden är dock att det psykiska våldet, såsom kontroll, begränsningar och verbala kränkningar, är vanligast förekommande.

Flera intervjudeltagare betonar att det i många sammanhang – bland annat inom socialtjänst och rättsväsende – krävs berättelser om oerhört grovt, fysiskt våld för att man ska bli tagen på allvar och betraktas som ett trovärdigt offer för hedersrelaterat våld och förtryck i behov av samhällets stöd

[65] De individuella deltagarnas berättelser diskuteras närmare i kapitlet Livet inom och bortom hederskontexten.

(FIP41)[66]. De aktörer som möter hela spektrumet av våldsutsatta poängterar dessutom att det är långt mer sannolikt att personer som utsätts för allvarligt, fysiskt våld söker stöd, än att personer som lever med begränsningar och verbala kränkningar gör det (FIP1). De exempel på grovt, tortyrliknande våld som nämns nedan, måste därmed betraktas som relativt ovanliga händelser.

Fysiskt våld

Flera av de aktörer som deltar i studien får kännedom om både lindrigare fysiskt våld, såsom örfilar och slag, och mycket allvarligt fysiskt våld. En av de ideella föreningar som erbjuder hbtq-personer stödsamtal och skyddat boende får höra många berättelser om misshandel, slag och sparkar. ”Jag träffar ju en hel del som blir alltså, verkligen nedslagna och sparkade på när deras pappor försöker slå ut bögen ur dem”, berättar föreningens kurator (FIP37). En annan aktör berättar om omvändelseförsök, där hbtq-personer utsätts för en rad kränkningar av fysisk och psykisk karaktär:

> De utsätts ju för hemska saker, omvändelseförsök till exempel: tvingas dricka vigt vatten, sitta och rabbla religiösa texter, allt för att göra dem friska liksom, för det ses som att de är sjuka. Skickas iväg för att de ska skärpa sig, tvingas gifta sig med någon av motsatt kön för då blir de friska kanske. (FIP14)

Samtliga aktörer som arbetar på skyddade boenden ger exempel på fysiskt våld med inslag av kränkningar och förnedring. Ett återkommande inslag är att den utsatta blir tvångsklippt. Det kan handla om kvinnor som anses ha brutit normer och blir rakade på huvudet som bestraffning. Det kan också handla om homosexuella män och transpersoner som bryter utseendekoder och därför klipps i en frisyr som anses lämplig (FIP37).

Det fysiska våldet förekommer så gott som alltid i kombination med psykiskt våld i form av begränsningar, kränkningar, isolering och hot. En av de aktörer som driver skyddat boende berättar om en ung kvinna som låstes in och utsattes för grovt, fysiskt våld:

> Hon blev kär i en kille, vilket slutade med att pappan låste in henne hemma under sju månaders tid. Hela familjen var med på det och bara förhöll sig till det. Hon beskrev att hon blev utsatt för verbalt våld dagligen, men också jättejättegrovt fysiskt våld. Hon drevs till att försöka avsluta sitt liv. Mamman sa: ”Snälla, kan

[66] I kapitlet Konflikter, diskriminering och stereotyper diskuteras förväntningarna om sådana specifika berättelser närmare.

> du inte gifta dig med den här kusinen som pappa vill, för då kommer det här ta slut", vilket hon gjorde. Då får hon helt plötsligt gå ut igen, för då har man rått bukt på det här ryktet om att hon har haft en pojkvän. Det här har fått fruktansvärda konsekvenser för henne. Det kommer finnas med henne för alltid. (FIP49)

En annan aktör, som utreder våldsutsattas stöd- och skyddsbehov, berättar om en klient med ursprung i Kurdistan, vars pappa dödade hennes syster och klippte sönder hennes fingrar:

> Hennes syster hade träffat en kille och umgicks med honom. Pappan tog hem systern och slaktade henne i källaren. Flickan själv hade varit och gjort make-up inne i badrummet. När hon kom ut tog pappan en sax och klippte sönder fingrarna på henne. sedan lyckades hon fly och träffa en man som tog henne ut ur landet, men pappan jagade efter. Han fick reda på var de var, så han följde efter med bil och började skjuta mot henne. Då var det en man som hoppade emellan och dog och blev skjuten istället för henne. Hon visade mig fingrarna. (FIP49)

Dessa och flera andra berättelser om grovt fysiskt våld eller mord, handlar i många fall om händelser som skett innan den utsatta kom till Sverige. De aktörer som möter de utsatta personerna har i dessa fall i uppgift att utreda händelserna och behandla dess konsekvenser. Det händer också att de utsatta personerna lever under fortsatt hot från familjemedlemmar och släktingar i det före detta hemlandet och i Sverige; på så vis befinner sig våldserfarenheterna inte endast i det förgångna, utan blir en del av det pågående, psykiska våldet.

Våldets kontinuum i tid och rum

Flera av de personer som deltar i studien för att berätta om sina egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck beskriver hur våldet går som en röd tråd genom familjens historia – från livet i det gamla hemlandet till nutid, i ett slags våldets kontinuum i tid och rum. När det gäller fysiskt våld, är det viktigt att redan nu betona hur det i många fall formar hela släktled. En ung kvinna med bakgrund i en kristen minoritetsgrupp berättar om hur hennes pappa mördat sin före detta hustru och hur detta bidrog till turbulens under hennes uppväxt:

> Min pappa var gift tidigare med en kvinna som han sedan mördade, fast det var i [det gamla landet], så han har ju barn med den kvinnan sedan tidigare. När [mamma och pappa] bråkade och han blev utkastad så stack han ibland till sina

> barn [från det tidigare äktenskapet], så bodde han där ett tag och så kom han tillbaka, så det var mycket turbulent, men de var ändå tillsammans enligt lag och så under hela min uppväxt. (IP35)

En kvinna med bakgrund i en muslimsk minoritetsgrupp berättar om hur mordet på hennes farfar, och hennes farmors önskan om att så småningom gifta om sig, ledde till en situation där farmodern livet igenom utsattes för fysiskt och psykiskt våld inom släkten:

> Min farmor blev änka och sedan efter fem, sex år [hade] hon en kärlekshistoria och ville gifta om sig. Men klanen och släktingar på den avlidne mannens sida ville inte att hon skulle gifta sig. Hennes man hade mördats innan och det var mycket konfliktfyllt. Och sedan blev hon gravid och det växte förstås. De gav min pappa i uppgift att mörda henne. Han var äldste sonen och jag var ett barn då. När han skulle sikta pistolen mot min farmor skrek jag, eller jag började gråta eller skrika som ett barn. Jag kommer inte ihåg det, de berättade efteråt. Den här berättelsen var intensiv för mig. Min pappa kunde inte döda sin mor. [Han] lämnade pistolen och han sa att den här jävla traditionen måste vi kämpa mot. Grät och lämnade pistolen och gick därifrån, lämnade landet. sedan födde min farmor i en lada, ett stall, ja. Där födde hon ett barn, en flicka, enligt min mor, en stor fin flicka som liknade mig. De tog bort hennes barn, hennes levande barn, och gömde det någonstans. sedan kom alla, myndigheterna hörde också, det blev en stor händelse i hela området och min farmor levde som en slav i hela familjen, hela släkten. (IP36)

Citatet är klargörande eftersom det illustrerar hur våldets kontinuum och de konkreta våldshandlingarna också drabbade kvinnan själv i och med återkommande upplevelser av våld och hot mot farmodern.

Sexuellt våld

Vissa av intervjudeltagarna betraktar sexuellt våld som ett uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck, medan andra uppfattar det som en avvikelse – något som inte sanktioneras av hederstänkandet, utan förekommer i det fördolda samtidigt som det möjliggörs av hederskontextens maktordningar och tystnadskultur. Intervjumaterialet innehåller exempel på båda dessa mekanismer. Den samlade bilden är att sexuella övergrepp är vanligt förekommande i sammanhang där hedersrelaterat våld och förtryck utövas – det vill säga inom en hederskontext – oavsett vilken relation våldshandlingarna har till hedersstrukturen i sig. Bland de utsatta nämns flickor och kvinnor, hbtq-personer och pojkar.

En aktör resonerar kring hur hederskontextens starka tabun kring sex och sexualitet kan bidra till sexuellt våld:

> Nej, jag tror att många som stöter på hedersproblematiken vet att det finna en tabu kring sexualiteten och utgår ifrån att den här tabun genomsyrar hela släktträdet och hela kulturen och att det då innebär att folk inte utövar sex eller sexuella övergrepp. Men det betyder ju tvärtom egentligen, om det finns en så stor tabu kring någonting, då kommer ju folk att göra det fast i smyg och under vidriga former istället. Sexualdriften är ju där, den går ju liksom inte att bara klippa bort. Så jag tror snarare att det finns mer sexuella övergrepp inom den här kulturen än vad det vanligtvis gör i en vanlig kontext, just eftersom det är så tabu och stämplat. (IP10)

Flera aktörer tar upp det felaktiga antagandet om att hederskontextens starka tabu kring sexualitet skulle fungera skyddande när det gäller sexuella övergrepp. De erfar att sådana antaganden är vanligt förekommande hos olika samhällsinstanser. Sexuellt våld inom hederskontexter riskerar därmed att osynliggöras. I likhet med ovan citerade aktör, erfar dessa aktörer att risken för sexuella övergrepp ökar i kontexter där sexualiteten är skambelagd, just därför att skammen bidrar till en tystnadskultur där övergreppen kan fortgå utan att den utsatta har möjlighet att berätta. I sådana lägen hamnar hjälpinstanser i ett dilemma.

> För att fullfölja tanken liksom, så kan det igen vara någon sorts missriktad omsorg att säga att man inte ska berätta därför att man tänker att då är hennes liv förstört, även vårt, familjens, men hennes, ja. (FIP15)

De betonar vikten av att öka medvetenheten om dess förekomst, så att utsatta personer tillfrågas om sexuellt våld och erbjuds stöd.

Sexuellt våld inom äktenskapet

Den vanligaste typen av sexuellt våld gäller mäns sexuella våld mot sina hustrur som i regel är institutionaliserat som en del av äktenskapet, inom ramen för en patriarkal ordning där kvinnors kroppar tillhör maken. ”Att bli våldtagen ingår i äktenskapet”, konstaterar en intervjudeltagare som arbetar på skyddat boende (FIP37). Det sexuella våldet tar sig många olika uttryck från passiv underkastelse till sadistiskt sexuellt våld, berättar en advokat:

> Det kan nog vara hela skalan, men ofta så tänker jag att det är just det att kvinnan kanske inte ens vet att hon har rätt att säga nej, man bara finner sig liksom. Så det är väl kanske inte jättevanligt med de här grova sadistiska våldtäkterna så, men att man liksom underkastar sig fast man inte vill och man är inte ens där att man kan säga nej, det finns inte liksom. (FIP51)

Den gifta kvinnans möjlighet att säga nej till sex existerar helt enkelt inte i en strikt hederskontext: ”Sexualiteten är ju en del av avtalet i ett äktenskap. Skulle du göra motstånd blir du utstött från hela släkten, du står helt utan skydd”, säger en advokat (FIP1).

Den sammantagna bilden är att hederskontextens maktordningar möjliggör sexuellt våld inom äktenskapet, men övergreppen utförs i regel inte för att bevara eller återupprätta hedern – de är en del av en social ordning som uppfattas som naturlig och som är nogsamt praktiserad genom historiens gång.

Berättelser om incest förekommer också i det empiriska materialet. En kvinna berättar om hur hennes pappa, som hon återförenades med i tioårsåldern efter att ha vuxit upp med släktingar, utsatte henne för övergrepp under sju års tid. Till sist fick övergreppen henne att fly hemifrån:

> Han började säga: ”Du behöver den här pappakärleken”. Så han kallade mig när han sover, att jag ska sova bredvid honom. Jag minns när vi kom till Sverige, det var sommar då mina problem började. Jag ville inte sova bredvid honom. Så en dag helt plötsligt hans händer var på mina bröst när han somnade, och jag tyckte det var väldigt konstigt och jag är ändå ett barn, för jag fick inte ens min mens på den tiden. sedan han vaknade han sa: ”Oj, förlåt, jag drömde, okej?”. Och det var jättekonstigt, jag vet inte vad ska jag säga? Till vem ska jag säga? Ingen kommer tro på mig. Och efter det han höll på tills jag rymde hemifrån. (IP14)

Incest är ett problem inom familjer i många olika kontexter. Så även i hederskontexten. Liksom vid våldtäkt är svårigheterna med att prata om övergreppen stora för alla drabbade – inom alla grupper på grund av skam och rädsla för vad som kan komma ur det i form av förstörda familjerelationer och risk för att hela familjen faller i vanära och så vidare. Ändå kan incest vara en stark drivkraft för att söka hjälp, anser en av aktörerna som driver en jourverksamhet:

> Vi har ju de här som accepterar vissa normer och vet reglerna: ”Jag kan finna mig i det här, då kan jag leva den här typen av liv”. De sexuella övergreppen kan bli

> droppen. De är fel enligt normerna man har vuxit upp med, vilket gör att man söker hjälp för att man inte kan tänka sig att leva med dem. (FIP49)

Aktörens uppfattning är att medan andra former av våld kan vara begripliga inom ramen för hederskontexten, uppfattas de sexuella övergreppen inom familjen som ett allvarligt brott mot det sociala kontraktet. Andra aktörer bekräftar den bilden.

Sexuellt våld som bestraffning

I vissa fall framstår sexuella övergrepp som ett sätt att bestraffa normbrott, stick i stäv med de uppfattningar som diskuteras ovan. Det gäller exempelvis övergrepp som farbröder, kusiner eller makar och i några fall även fäder och bröder utsätter flickor och kvinnor för när deras heder anses vara förbrukad. Även dessa sexuella övergrepp tystas ner. Några av intervjudeltagarna betraktar sådana övergrepp som hedersrelaterade brott, medan andra inte gör det. Så här svarar en ideell aktör på frågan om de kommer i kontakt med sexuellt våld i sin verksamhet:

> Just nu kommer jag inte på förutom någon sådan här omvändelse alltså så här, det här fruktansvärda uttrycket med ”corrective rape” för lesbiska, varit utsatta i sina hemländer för det, så där, men annars så tänker jag att ja många av våra klienter har varit med om sexuellt våld men det är inte så ofta jag ser det sexuella våldet som ett hedersuttryck av dem jag har träffat. (FIP47)

En aktör resonerar kring hur sexuella övergrepp inom familjen tystas ned såväl utanför som inom hederskontexten:

> Det här sker ibland och man har fått kännedom om det, men det är ju absolut ingenting som jag skulle vilja påstå är direkt kopplat till heder, utan då är det kopplat till någonting annat. Om det sker något sådant inom familjen, man är väldigt noga med att det inte ska pratas om det, det ska inte berättas om det, man isolerar sig, vilket skulle kanske kunna liknas vid heder, men det har ju helt andra orsaker. Alltså, det finns ju alltid en familjehemlighet kring våld inom familjen eller sexuella övergrepp inom familjen, men så gäller ju det för alla, alla som har varit med om detta. (FIP2)

Andra aktörer berättar om unga kvinnor som utsätts för ryktesspridning och i kölvattnet efter detta blir sexuellt trakasserade eller våldtagna av släktingar.

En verksamhet berättar om en tonårig kvinna som våldtogs under en resa till familjens hemland:

> Det gick rykten om att hon hade en pojkvän. Så kommer de ner och en av kusinerna begår ett övergrepp. Hon är helt övertygad om att det var ett sätt för honom att markera, att märka henne. Han skulle få henne att känna att ”Nu är det allvar”. (FIP49)

Socialtjänsten berättar om en man vars dotter deltog i en karneval i en av städernas bostadsområden, varpå han kidnappade henne, tog hennes utomlands, låste in henne och utsatte henne för sexuella övergrepp i ett par veckors tid. ”Han uttryckte det som att han skulle få ut demonerna ur henne, det var någon slags fördrivning”, säger aktören som är osäker på huruvida detta ska tolkas som ett uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck, eller någon annan religiös eller kulturell sedvänja (FIP5). Skillnader och likheter mellan hedersrelaterade våldshandlingar och våldshandlingar som snarare kan kategoriseras som ”harmful traditional practices” diskuteras närmare i kapitlets slut.

Aktörerna får då och då kännedom om manliga släktingar som våldtar kvinnor i syfte att bryta ner dem och få dem att leva upp till hedersnormerna. Också i dessa fall är det svårt att säga om det sexuella våldet ska tolkas som ett uttryck för det kollektivt sanktionerade våld som ryms inom hederskontexten eller som enskilda händelser som äger rum i ett slags laglöst land, som uppstår då hedern är förbrukad och våldsanvändaren kan operera enligt eget godtycke. ”Det fanns ju definitivt heder i bakgrunden där, men det var också för att verkligen bryta ner henne som individ. Det sexuella våldet kanske snarare handlade om kränkningar, en del av tortyren liksom”, resonerar en intervjudeltagare som arbetar med utredningar (FIP49).

Sexuellt våld som bestraffning begås också mot hbtq-personer vilkas våldsutsatthet kan relateras till såväl hederskontexten som andra patriarkala system och hatbrott i allmänhet. Samtliga aktörer som möter hbtq-personer menar att gruppen har omfattande erfarenheter av sexuellt våld. De består ofta av så kallade ”corrective rapes” – våldtäkter i syfte att korrigera den utsattas sexuella läggning eller könsuttryck. En kurator berättar:

> De unga killar jag möter har väldigt ofta blivit utsatta för gruppvåldtäkter av personer i familjen, släkten eller ute i samhället. De tänker att de ska omvända den här personen, för det är en sådan jävla skam att den personen har blivit påkommen som bög. Även transtjejer blir utsatta för det. (FIP37)

Det framstår som betydligt ovanligare att kvinnor utanför hbtq-gruppen bestraffas genom sexuellt våld. ”Det är otänkbart, helt emot systemet”, säger en intervjudeltagare (FIP13).

Ökad utsatthet för sexuellt våld i allmänhet

Flera aktörer betonar att personer som lever med hedersnormer är oerhört sårbara för sexuellt våld på grund av att kroppen är något som omges av tystnad och skam. När kunskapen om reproduktion, anatomi och sexualitet brister och det inte finns värderingar som stödjer individens rätt till den egna kroppen, blir det svårt att identifiera sexuella övergrepp. ”Var går gränsen när folk tar på dig? Det är många som utsätts för väldigt mycket, för att man har så lite koll på sin kropp och att den är fin och att den är bra och att den är min”, säger en barnmorska (FIP29).

Utsattheten förstärks av det faktum att den som utsätts för sexuella övergrepp riskerar att bli misstrodd, utsatt för ryktesspridning och bestraffad. Det gäller i synnerhet unga kvinnor. Elevhälsa, ungdomsmottagningar, socialtjänst, fritidsgårdspersonal och ideella föreningar och civilsamhällets organisationer berättar att rädslan för repressalier utnyttjas av män som sätter i system att begå sexuella övergrepp och sedan hota att avslöja eller påstå att den utsatta inte längre är oskuld. En socialsekreterare berättar om en sådan situation och resonerar kring problematiken:

> En kille ringde en tjej och sa: ”Ja, men kom över”. Väl på plats börjar han tafsa på henne. Hon säger: ”Nej, jag vill inte”. Då säger han: ”Men vad kommer de säga när de får höra att du kom hem till mig när det inte är någon annan här?”. Det krävs ju att man lever i någon form av hederskontext för att det hotet ska fungera, för annars säger man ju bara: ”Dra åt helvete, vem bryr sig om jag var hemma hos en kompis?”. Det krävs att andra runt omkring tycker att det är olämpligt att du är ensam med en man, eller en pojke – det här var ungdomar som går i nian – så att man kan använda rädslan för att bli avslöjad. (FIP5)

Ett annat exempel på systematiska övergrepp, som möjliggörs av oskuldsnormer och skuldbeläggning, kommer från en gymnasieskola i ett av Sveriges mest segregerade bostadsområden:

> Vi hade ju en kille här som hade satt det i system, att han pluggade ihop med tjejer och våldtog dem hemma hos sig. När typ tredje tjejen kom och berättade det för

> mig insåg jag att det här måste vara samma kille. Han kunde ju fortsätta med det på grund av skammen över våldtäkt. (FIP5)

Starka oskuldsnormer kan bidra till att sexuellt våld hamnar i skuggan av det upplevda normbrottet. Elevhälsan berättar om en flicka som blivit utsatt för en våldtäkt på en resa utanför Sverige. Kuratorn fokuserade på traumabearbetning, men för flickan och familjen var det rädslan för eventuella sociala repressalier som stod i centrum:

> Och då visade det sig att hon dessutom hade blivit gravid och hon hade inte fått reda på det innan för de ville ju inte oroa henne. Och du vet, som jag höll på: ”Åh, sexuellt övergrepp, våldtäkt …” Alltså, det var ju det jag tänkte. Så jobbigt för henne, och tur hon har sin mamma. Men det var liksom inte det som var det stora för henne. Jag blev helt chockad. ”Nämen, vad ska de säga om mig? Jag kommer aldrig bli gift.” Det var det värsta nästan. Det var inte övergreppet, det var inte att barnet kanske vill ha en far. (FIP6)

Att vara offer för våldtäkt är skambelagt i alla sammanhang, vilket exempelvis metoo-uppropet har visat på ett otvetydigt sätt. När en person utsatts för sexuellt våld inom en hederskontext är det om möjligt ännu svårare att uppmärksamma omgivningen på våldet och att anmäla våldtäkten. En ungdomsmottagning berättar:

> Rädslan är att han ska sprida ett rykte vidare till andra och då spelar det ingen roll om jag kan gå i hemlighet till polisen och berätta om det här, att de faktiskt kan häkta honom. Det går ju inte, då kommer det ju fram. Då är man inne på det här förtroendet för rättssystemet, alltså vad kommer ur det, liksom. (FIP15)

Följderna av en nedtystad våldtäkt kan bli mycket allvarliga oavsett i vilken kontext våldtäkten skett:

> Jag hade en tjej som hade sådan himla PTSD efter en våldtäkt och var så skambelagd. Så när hon kom hit så var det första hon sa: ”Oj, det är ju precis vanliga tjejer som går här”, för hon kunde inte berätta för sina väninnor att hon hade varit utsatt och till slut så hade hon berättat för mamman och det var ju bara så här: ”Det här får du inte berätta för någon mer för det får inte komma ut”. Och sedan skrev jag en remiss för att hon skulle få hjälp med sin PTSD. Och hon fick tid och det visade sig att det var en psykolog som kom från samma land som den här flickan och mamman sa: ”Nej, dit går du inte för det kommer att komma ut”, och

> jag sa: ”Men de har tystnadsplikt” och jag pratade med tjejen och jag hörde mamman stå och skrika i bakgrunden alltså, bara så här: ”Det får du inte”. Och det här är nu säkert två år sedan och hon ringer mig emellanåt. Och den här tjejen hon mår ju så dåligt alltså och alla hennes sexuella kontakter, för det fortsätter hon att ha, är ju så fruktansvärt destruktiva. Det är inte talbart, alltså, hon kan ju inte få hjälp någonstans. Hon blir ju så fruktansvärt ensam och så isolerad. Så hon ringer mig med jämna mellanrum. (FIP15)

De destruktiva relationerna handlar om att hon

> träffar killar via nätet. Eftersom hon är väldigt hårt hållen så har ju inte hon lärt sig att sätta gränser. Vi gjorde en sådan här gränssättningsövning i den här gruppen och det blev så tydligt, hon hade ingen gräns. Och kommer det då en kille eller en man och säger: ”Kom!”, så finns ingen gräns för henne utan hon går med och hon kan inte stoppa när det händer. Så hon blir ju utsatt gång på gång på gång. Och får hon inte hjälp med det här, det funkar inte. (FIP15)

Tystnaden och okunskapen om kropp och sexualitet samt riskerna som är förknippade med att söka hjälp, slår särskilt hårt mot personer med intellektuella funktionsnedsättningar. En intervjudeltagare som arbetar inom en funktionshinderverksamhet berättar att många av de unga kvinnor hen möter har utsatts för sexuellt våld:

> Många av flickorna har ju redan blivit utsatta på skolorna, på skoltoaletten på rasterna, på rastgården. På ett skolområde fick de klippa ner en hel häck på baksidan, för det var det en somalisk flicka med funktionsnedsättning som flera pojkar utnyttjade kväll på kväll. Hon kom dit ändå, för hon ville ju vara med sina kompisar. (FIP37)

Den ökade utsatthet för sexuellt våld som kan vara förknippad med funktionsnedsättningar diskuteras närmare i kapitel 4 som handlar om särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd.

Ryktesspridning och sexuellt våld inom hemliga parrelationer

Riskerna för ryktesspridning och repressalier möjliggör sexuella övergrepp, hot och utpressning också inom ramen för parrelationer – i synnerhet om relationerna måste hållas hemliga. Kuratorer på ungdomsmottagningen berättar:

> Men så har man ju en del tjejer som är tillsammans med någon kille som också lever i en hederskontext som kanske nyttjar det för att pressa ut tjejen. Tvingar sig till olika saker, hotar med att säga: ”Jag kommer att lägga ut bilder på dig om du inte”, för de vet precis hur det funkar. (FIP15)

> Man har inte ens berättat för sin syster, man har inte berättat för någon, men man har en relation, man har sex. Det är bara den här pojkvännen som vet och där blir de ju så otroligt sköra. Den här pojkvännen kan ju göra nästan vad som helst, för då har hon ett hot på sig. Vi hade en 15-åring vars kille sålde henne. På tre månader hade hon haft 25 kontakter. Vad kunde hon göra? Ingenting. (FIP29)

En intervjudeltagare som arbetar på skyddat boende gör en liknande reflektion:

> Någonting som jag reagerar väldigt kraftigt på är sårbarheten när de här tjejerna träffar en kille. Om det tar slut är det inte ovanligt att killen tar kontakt med hennes familj och berättar att de har haft en relation. Eller så skickar han en bild på henne i mer eller mindre påklätt tillstånd. (FIP49)

Flera intervjudeltagare menar att det kan uppstå ett slags laglöst land om det uppdagas att flickor och kvinnor som lever i hederskontexter har utsatts för sexuellt våld. Också ett par av de individuella intervjudeltagarna berättar om utsatthet för sexuella övergrepp efter det att deras anseenden fördärvats; övergrepp som skett inom ramen för parförhållanden med män som har utnyttjat dessa kvinnors decimerade status inom hederskontexten. ”Om en flicka blir våldtagen är hennes anseende förbrukat. Det går ändå inte att gifta bort henne, och då är det fritt fram för vem som helst. Så då är det stor risk för fler övergrepp”, säger en aktör inom socialtjänsten (FIP5).

Oskuldskontroller

Ytterligare ett exempel på sexuellt våld är då flickors och kvinnors fysiska integritet kränks genom så kallade oskuldskontroller. Flera av aktörerna berättar om gynekologiska kontroller som påtvingas flickor och kvinnor som fått rykte om sig att inte längre vara oskulder. Kontrollerna kan ske hos professionella gynekologer eller genomföras av familjemedlemmar. I vissa fall sker de inför åskådare vilket bidrar till att kontrollerna blir än mer förnedrande.

I kapitlet Livet inom och bortom hedersstrukturen som behandlar personliga erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck, beskrivs hot om

oskuldskontroller som en faktor som bidragit till att några intervjupersoner flytt hemifrån. I likhet med andra former av sexuellt våld, har dessa hot fungerat som utlösande faktorer; andra våldshandlingar har framstått som möjliga att leva med, men påtvingade gynekologiska undersökningar har uppfattats som alltför integritetskränkande.

Psykiskt våld

Inledningsvis nämns att samtliga intervjudeltagare poängterar att hedersrelaterat våld och förtryck först och främst tar sig uttryck genom psykiskt våld i form av begränsningar, kontroll, hot och kränkningar. Vissa aktörer använder begreppet ”vardagsheder” för att betona det psykiska våldets vardaglighet och dess genomgripande påverkan på livets alla dimensioner. Vardagsheder är ett vanligt förekommande uttryck hos några av aktörerna:

> För mig är vardagsheder, det som jag kan se här och nu. Vardagsheder är t.ex. att din vän kanske inte får klä sig som den vill, får inte välja vilket gymnasium den vill, får inte tycka om den, den vill, alltså så, får kanske inte gå till simhallen av olika anledningar. Alltså det är ett enkelt sätt jag har förklarat det för mina elever på. Så det är vardagsheder och det är mycket det jag ser. (FIP7)

Vardagshedern kan innehålla inslag av fysiskt våld, men det psykiska våldet verkar vara den typ av våld som man främst refererar till. I många fall erfar aktörerna att det psykiska våldet får värre konsekvenser än det fysiska. En advokat berättar:

> Det de flesta pratar om, det som verkligen sätter sig, är det psykiska våldet. Det skapar trauman som blir svåra att leva med. Jag har träffat personer som blir självmordsbenägna, som tappar all livskvalitet och har svårt att klara av vardagen. Många tänker ju att hedersvåld är något man kan ta sig igenom snabbt bara man slipper det fysiska våldet, men så är det inte. (FIP1)

Bilden bekräftas i intervjuer med personal från socialtjänstens olika verksamheter:

> Kontroll och begränsningar är ju det absolut vanligaste som vi möter på olika sätt. Får inte umgås med vem de vill, får inte vara ute utanför skoltid, måste gå direkt hem från skolan. Vi möter ju sådana som fruktar för sina liv, absolut, men inte särskilt ofta. Problemet är ju då att det kanske inte verkar så farligt om det bara

är psykiskt våld. Man kanske inte ser det här psykiska som särskilt illa fast det snarare är tvärtom, att många beskriver det som mycket värre. (FIP14)

Många av de tjejerna som vi träffar har inte blivit slagna. Det har inte varit det som har varit det primära, utan det har mer varit det psykiska våldet […]. Att inte få lov att ha vänner, att inte få lov att välja vem man får bli kär i. Att inte få välja vilken utbildning man ska gå, som är enormt påfrestande, att bli kontrollerad på det sättet. Att man ska komma hem en viss tid och skulle man bli försenad fem minuter så är det en stor grej, en stor diskussion. Bli hämtad och lämnad i skolan, att ha syskon som har koll på en. Och allt det ingår, det skapar ju en ångest och man mår dåligt av det. (FIP2)

Intervjudeltagarna poängterar också att relationen mellan offer och förövare är komplex. I vissa fall är det tydligt vem som utför det psykiska våldet och vem som utsätts för det – exempelvis då föräldrar hotar och kränker sina barn. I andra fall är gränsen diffus – exempelvis då syskon eller bekanta kontrollerar och sprider rykten om varandra. Hederskontexten kännetecknas av att alla är potentiella offer för psykiskt våld i form av ryktesspridning och isolering från den sociala gemenskapen. På så vis är det psykiska våldet latent och fungerar som en effektiv begränsning av berörda individers livsutrymme.

En återkommande reflektion från intervjudeltagarnas sida är att ett visst mått av begränsningar tas för givna inom hederskontexten. En fritidspedagog berättar:

Du går upp varje dag, duschar och sedan är de kläder du ska ta på dig framlagda. Om du bara tar på dig utan att tänka efter blir det ju en vana till slut. För de flesta som lever inom en hederskontext är det här vardag. Det är så verkligheten ser ut för många av våra ungdomar. (FIP41)

Ungdomsmottagningen ger en liknande bild:

Många måste ha dörren till sovrummet öppen dygnet runt. Och de vet att mobilen alltid kan tas ifrån dem och tittas igenom. Det finns liksom inte utrymme för en egen personlighet. Det är alltid någon som ser och hör. (FIP29)

För de flesta människor som lever i en hederskontext är vardagshedern just vardaglig – det vill säga, ett normalt tillstånd. Detta bidrar till att få söker hjälp. ”Jag känner många unga tjejer och killar som lever med detta utan att

söka hjälp", berättar en advokat som själv vuxit upp i hederskontext och fortsätter:

> De har visst livsutrymme, men inte i närheten av vad de egentligen har rätt till. Eftersom det inte är det grövsta, fysiska våldet känner de ändå att: "Det här kan jag leva med". Och det blir en våldshandling man gör mot sig själv, till slut. Man anpassar sig, för det är så jobbigt när pappa blir arg, eller när mamma gråter. Du får hela tiden dåligt samvete när andra blir oroliga och besvikna, så du går med på begränsningarna. (FIP1)

En fritidsledare beskriver samma anpassning, men från föräldrarnas perspektiv:

> Det är stressen över vad andra tycker. Vad jag själv tycker som mor eller far är inte så viktigt. Många anpassar sig helt och hållet. Man tänker inte: "Vad tycker jag?", utan "Vad kommer släkten säga? Hur påverkas deras syn på vår familj?". (FIP9)

Psykiskt våld framstår alltså som något latent, kontinuerligt och vardagligt som drabbar alla som lever inom en hederskontext, om än på olika vis och med olika konsekvenser. Nedan beskrivs några former av psykiskt våld närmare.

Vardagliga begränsningar och verbala kränkningar

De former av psykiskt våld som intervjudeltagarna beskriver som förgivettagna, vardagliga begränsningar handlar om inskränkningar av individens val av kläder, fritidsaktiviteter, vänskapliga, sexuella och romantiska relationer, utbildning och arbete. "Kontrollen kan se ut på många sätt. Exempelvis att familjen bestämmer vad olika personer ska utbilda sig till och jobba med", säger en socialsekreterare (FIP5). "Vi träffar flickor som blir klockade", berättar en kurator, "Familjen vet exakt hur lång till det tar att gå hem från skolan" (FIP29).

Flickor och kvinnor begränsas ofta genom krav på omfattande hemarbete från ung ålder (FIP6). En kurator berättar att många har ett schema med hushållssysslor de förväntas genomföra redan i lågstadiet: "Det handlar om att städa, handla, laga mat och ta hand om småsyskon. När listan är färdig finns det helt enkelt inte tid för någon fritid. Kanske inte för läxor heller" (FIP29). En skolläkare menar att krav på deltagande i religiösa aktiviteter har samma effekt:

> Barnen är utmattade på grund av att de aldrig är lediga. De går i skolan i veckorna, och sedan på eftermiddagar och helger deltar de i koran- eller bibelstudier. De hinner varken återhämta sig eller ägna sig åt fritidsaktiviteter. Det är ju ett sätt att utöva kontroll. (FIP29)

Den samlade bilden är att flickor och kvinnor är mer kringskurna än pojkar och män – särskilt när det gäller kläder, relationer och sådant som påverkar deras värde på äktenskapsmarknaden. Ett viktigt undantag gäller pojkar och män som bryter könsnormer. Homosexuella, bisexuella, icke-binära och transpersoner med könsöverskridande uttryck utsätts i många fall för allvarliga kränkningar. ”Det blir en blandning av uppmuntran och bestraffning”, säger en kurator. ”När man följer normerna kan man få väldigt positiv feedback. […] Men så fort man bryter könsnormerna blir det verbalt våld. De får hör att de är äckliga, onaturliga och borde dö” (FIP5).

Isolering, hot och kränkningar

Intervjudeltagarnas berättelser om grövre, psykiskt våld som handlar om isolering, hot och kränkningar: ”Det är ganska vanligt att frysa ut, att utesluta någon ur gemenskapen så att personen blir helt ensam. Man låtsas som att personen inte existerar”, säger en advokat, som talar om isolering som bestraffning vid normbrott (FIP1).

Kränkningar i form av nedsättande ord är vanligt förekommande. Ovan nämns exempel på hbtq-personers utsatthet. Andra exempel handlar om flickor och kvinnor som anses bryta könsnormer: ”’Du är en hora!’, får de höra och att de inte är värda någonting, att de är dumma i huvudet”, säger en person som arbetar på skyddat boende (FIP37). Ungdomsmottagningen, som träffar många unga kvinnor, delar den uppfattningen: ”Deras föräldrar säger: ’Klä dig inte som en hora!’. De får höra väldigt destruktiva ord om sig själva.” (FIP29)

Elevhälsan hör föräldrar uttrycka sig kränkande om barn med funktionsnedsättningar: ”Föräldrarna säger till barnen att de är värdelösa, dumma i huvudet och att de är en börda för familjen. Jag blir orolig. Om de säger så helt öppet inför mig, vad pågår då hemma?” (FIP17)[67].

En form av isolering som framträder i intervjumaterialet rör situationer då män som bott i Sverige längre än sina fruar får ett övertag vad gäller språk

[67] Den särskilda sårbarhet som kan förknippas med funktionsnedsättningar beskrivs närmare i kapitlet Särskild sårbarhet.

och kännedom om samhället. En person som är engagerad i en ideell förening i ett bostadsområde berättar om en sådan situation:

> Jag känner en kvinna som kom hit några år efter sin man. När hon kom till Sverige sa han: ”Om du inte gör allt jag säger skickar jag tillbaka dig”. Han förbjöd sin fru att ha vänner, hälsa på grannarna, gå i skolan och jobba. Det enda hon fick göra var att vara inne i lägenheten, laga mat och ta hand om deras barn. Vi träffar ofta kvinnor som utsätts för den typen av isolering. Deras män lurar i dem att de blir deporterade om de inte lyder. (FIP13)

Kvinnors isolering i hemmet kan förstärka hedersstrukturens mekanismer eller öka isoleringen vid andra former av våld i nära relationer, men den behöver inte i sig vara uttryck för våld och förtryck i hederns namn. Däremot är det viktigt att notera att flera aktörer uttrycker oro för att personer som sällan rör sig ute i samhället, och kanske saknar tillgång till telefon och internet, inte kan söka information, stöd och hjälp i de fall då de utsätts för våld och förtryck. I de individuella djupintervjuerna förekommer flera berättelser om sådana erfarenheter. Kvinnors isolering och utsatthet redovisas och diskuteras närmare i kapitel 6, där våldets omfattning och arenor behandlas.

Ryktesspridning som en del av det psykiska våldet

Samtliga intervjudeltagare beskriver ryktesspridning som en betydande del av det psykiska våldet. Det handlar dels om den latenta rädslan för att bli utsatt för smutskastning, dels om de repressalier som kan följa om ett rykte börjar florera. I många fall har ryktesspridningen en transnationell karaktär – via telefon och sociala media sprids rykten snabbt mellan olika länder. En aktör beskriver hur det kan gå till:

> Plötsligt blir det tydligt för alla, på andra sidan av hela kontinenten, vad den här tjejen har varit med om. Hon har varit på ett kafé, druckit en kopp kaffe och en främmande man sitter bredvid. Det räcker för att rykten ska gå vidare, och det räcker för att alla telefoner kommer igång och ringer: ”Vad är det hon håller på med? Varför har ni släppt ut henne?” Ibland får släkten i hemlandet höra före föräldrarna vem man har träffat. Jag har ju varit med om en tjej som stod och pratade med sin klasskompis, pappas kompis går förbi, ser det, ringer till sin mamma i Turkiet och berättar vad den här flickan har gjort. Mamman i Turkiet bor granne med hennes mormor, hon ringer till mormor och berättar, mormor ringer till hennes mamma och berättar: ”Du, nu har det kommit hela vägen härifrån. Vi har en liten affär och det kommer bli påföljder, vi måste göra någonting.

> Så där kan hon inte bete sig" På grund av sociala medier, det är så lätt att ta kontakt med omvärlden. (FIP36)

En kurator har uppfattningen att ryktesspridningens transnationella karaktär ökar stressen hos många utsatta: "Ett rykte, eller en bild, kan nå många så snabbt. Det når släktingar på andra sidan jordklotet på några sekunder, och så står föräldrarna där och tvingas agera på det" (FIP37).

Ovan diskuteras ryktesspridning och sexuellt våld. Där framkommer att pojkar och män använder hot om ryktesspridning för att tilltvinga sig sexuella tjänster samt att personer som utsätts för övergrepp undviker att söka hjälp på grund av rädsla för rykten och repressalier. Ryktesspridningen visar sig också göra det offentliga rummet riskabelt för flickor och kvinnor. En informant som arbetar i daglig verksamhet berättar om hur rykten kan spridas snabbt via telefon:

> Om en tjej åker spårvagn och råkar sitta bredvid en man kan det börja gå rykten om henne i bostadsområdet. Eller, som en gång, när en flicka gick och handlade med en manlig personal. Efter fem minuter började hennes telefon att ringa och folk frågade: "Vem är mannen du går med?" Det visade sig att en helt okänd människa hade sett henne och börjat ringa till hennes släktingar. (FIP37)

Ryktesspridning gör det offentliga rummet riskabelt också för hbtq-personer. "En kille här i området fick rykte om sig att vara homosexuell." berättar en fältassistent. "Ett gäng äldre killar fick reda på att han hade bilder på killar och var med i gaysidor. De tog med honom upp i skogen och slog honom" (FIP25).

Vissa intervjudeltagare har uppfattningen att rykten enbart sprids mellan personer som tillhör samma etniska- och kulturella gemenskap och därmed har ansvar för varandra, enligt hederskontextens släktskaps- och blodsbandsbaserade logik. Ett exempel på det är en intervjudeltagare från en ideell förening som säger:

> Jag pratade nyss med en somalisk tjej som sa: "När jag träffar somaliska kvinnor ute blir jag rädd. Jag tänker 'Har jag gjort något fel? Kommer de ringa min mamma?'". Men det är bara när hon träffar somalier som hon blir rädd. Ingen annan bryr sig om vad hon gör. (FIP13)

Andra tycker sig märka att rykten sprids på skolor, i bostadsområden eller inom större gemenskaper, utanför den släktskapsbaserade hederskontextens räckvidd. Ett exempel är då unga män från olika etniska grupper samarbetar för att kontrollera sina systrar: ”Det kan vara en kille som kör runt i området och håller koll på sina kompisars systrar, sedan rapporterar han till deras bröder. Och det här killarna har ju helt olika bakgrund”, säger en fältassistent (FIP25). En annan aktör beskriver detta som ett slags ”områdets heder”:

> Det sociala nätverket, eller den sociala kontrollen, om det är här eller utomlands, det yttrar sig på olika sätt. Först det lilla samhället som de har i området med ganska mycket landsmän, ganska mycket kontroll, hur grannen eller hur andra tänker. Det har blivit områdets heder på något sätt, alla bryr sig. (FIP36)

I kapitel 5, som handlar om det hedersrelaterade våldets och förtryckets arenor och omfattning, diskuteras ryktesspridning och kontroll i skolor och bostadsområden vidare. Där beskrivs också digitala arenor för ryktesspridning och hot närmare.

Psykiskt våld i form av hot

Intervjudeltagarna berättar om såväl latenta som uttalade hot. De uttalade hoten kan handla om de oskuldskontroller som diskuteras ovan, resor till hemlandet, tvångsäktenskap, våld och mord. Hot om resor till hemlandet och äktenskap diskuteras nedan.

De latenta hoten består av vetskap om de repressalier som kan utmätas vid normbrott. Vetskapen förmedlas ofta genom berättelser om personer som råkat illa ut. ”Många använder Fadime Sahindal som exempel. För svenskar har hon har blivit en symbol för frihet, men för oss som lever med hedersnormer bevisar hon att den som bryter reglerna måste dö”, säger en person som deltar i studien för att berätta om egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck. ”Föräldrar kan prata om henne för att visa sina barn konsekvenserna. Det är ett slags tyst hot som alltid finns där utan att någon behöver säga det rakt ut” (IP4).

På samma sätt fungerar berättelser om repressalier mot hbtq-personer som latenta hot:

> Vi hade en homosexuell kille här på fritidsgården. Han levde ett dubbelliv som var väldigt tärande. När jag frågade honom om han inte skulle prata med sin familj, sa han: ”Min pappa berättar hela tiden om homosexuella som stenas till döds i hemlandet. Han anar ju att jag är homosexuell, så det är hans sätt att varna mig.

> Så fort jag är klar med plugget måste jag flytta härifrån. Jag kommer bli mördad, jag kan inte bo kvar". (FIP25)

Ungdomsmottagningen beskriver subtila hot och avsaknad av tydliga regler som ett sätt att inskärpa kontroll. De outtalade hoten blir effektiva därför att de tvingar den utsatta att ständigt förhålla sig till normsystemet:

> Ett sätt att utöva kontroll är att inte säga vad konsekvenserna är. Ungdomarna vet att det finns regler, men ingen berättar exakt var gränsen går. De lever med ständig rädsla för att göra fel. På så vis tvingas de sköta sig hela tiden. (FIP29)

Samma form av outtalade men högst påtagliga hot förekom hemma hos en familj som personal på ett skyddat boende berättar om.

> Någon som hade, jag vet inte i vilket sammanhang, men det låg en kniv på bordet. Föräldrarna behövde inte säga någonting, kniven låg mitt på bordet och då vet tjejen, att ok, det här är ett budskap till mig. (FIP19)

Familjen hade alltid en kniv liggande på köksbordet när föräldrarna samtalade med sina barn. Barnen uppfattade kniven som en påminnelse om det yttersta våldet – om de misskötte sig eller utmanade föräldrarna skulle de kunna råka riktigt illa ut.

Ekonomiskt och materiellt våld

Flera aktörer ser det ekonomiska och materiella våldet som centralt inom hederskontexter; det utgör ofta ett effektivt sätt att begränsa den utsattas livsutrymme. Många intervjudeltagare berättar om unga kvinnor som fråntas bankkort, mobiltelefon och legitimation. "De blir fråntagna sina mobiler, för då kan de inte komma ut på internet," säger en boendestödjare. "Många blir fråntagna bankkortet och legitimationen också. Oftast är det en konsekvens av tidigare normbrott. Det fungerar ju lite som en försäkran om att hon inte ska göra fel igen" (FIP37).

Andra exempel på ekonomiskt och materiellt våld handlar om kvinnor som kommer till Sverige en tid efter sin make. Personal från två ideella föreningar som möter många nyanlända berättar:

> Det händer att mannen säger att man bara får ha ett bankkonto per familj. Och det ska stå på honom. sedan kanske han undanhåller vad saker kostar och förbjuder kvinnan att jobba och tjäna pengar. Allting går via mannen. Vi tycker att det är ett slags våld. (FIP13)

> Men i många fall som jag träffar, mannen vill inte: ”Du är min fru, det är jag som bestämmer över ditt liv, jag som bestämmer hur du ska bete dig, hur du ska göra ekonomiskt, klädsel, hur ska du umgås med folk, ska du jobba eller inte”. Ibland vill de att kvinnan ska jobba för att tjäna pengar. Ibland säger de: ”Nej, du får inte jobba.” (FIP4)

Ekonomiskt och materiellt våld kan förstärka de fysiska och psykiska våldshandlingar som beskrivs ovan – inte minst kontroll och isolering. Såväl offentliga aktörer som individuella intervjupersoner återkommer i sina berättelser till hur sådant som att fråntas rätten att arbeta, tjäna pengar, göra inköp, välja kläder och använda sig av telefoner, datorer och annan teknisk apparatur uppfattas som oerhört kränkande. Aktörer inom socialtjänsten och skyddade boenden erfar att det i många fall är förmågor förknippade med sådana erfarenheter som tar lång tid att tillägna sig senare i livet.

Äktenskap under påtryckning, hot och tvång

Intervjudeltagarnas berättelser om äktenskap som genomförs under påtryckning, hot och tvång ger en komplex bild. Många av exemplen faller under brottsrubriceringarna äktenskapstvång, vilseledande till äktenskapsresa eller barnäktenskap. Andra befinner sig i gränslandet mellan frivillighet och tvång. I intervjumaterialet finns exempel på äktenskap som ingås genom tvång och äktenskap som ingås på grund av sociala påtryckningar som är nog så omfattande, men ändå befinner sig inom lagens råmärken. Många av dessa handlar om hbtq-personer som gifter sig för att inkluderas i den sociala gemenskapen. Andra handlar om kvinnor gifter sig för att komma ifrån våld och förtryck i ursprungsfamiljen.

Flera aktörer påpekar att frågan om frivillighet i val av äktenskapspartner är komplex:

> När jag frågar om personen får gifta sig med vem den vill svarar många: ”Ja, självklart. Men mina föräldrar presenterar dem jag kan välja mellan”. Andra säger att de väljer själva, men att äktenskapet måste godkännas av föräldrarna. En tjej sa

att hon fick välja, men hon fick bara säga nej till tre kandidater. Efter det skulle föräldrarna välja. Så frågan är komplicerad. (FIP49)

Jag hade en liten tjejgrupp där man ville prata mycket om sådana här saker, och där den frågan kom upp: får hon gifta sig med vem hon vill? Och då sa flickorna att: ”Ja, det får man”, men alla var eniga om att de ville gifta sig med en muslimsk, alltså som hade samma tro som de själva hade. Och då var det ju också för att, alltså, det kom liksom inte fram att det låg något tvång bakom det, men det låg liksom någonting i att de aldrig hade tänkt någon annan tanke, att det var normen. (FIP6)

Oavsett vilken grad av påtryckningar som ligger till grund för ett ofrivilligt äktenskap återkommer några komponenter i intervjudeltagarnas berättelser. En komponent är utsatthet för sexuellt våld. Kvinnor som gifts bort utsätts i princip alltid för sexuellt våld – såväl äktenskapet som de sexuella handlingar som anses ingå i det sker utan samtycke. Detta beskrivs i föregående kapitel. För mäns del finns förväntan om att äktenskapet ska konsumeras och resultera i barn. En socialsekreterare berättar om de homosexuella män hen möter:

Jag har träffat ett antal homosexuella män som har sökt hjälp för detta. De har tvingats in i ett äktenskap med en kvinna, och så börjar omgivningen förvänta sig att det ska komma barn. Så de får ju liksom bita ihop och genomföra samlag. Många beskriver det som ren tortyr. Ibland går det inte, och då ökar risken för att han avslöjas. Särskilt om det gått rykten redan innan äktenskapet. (FIP5)

En annan komponent, som också syns i citatet ovan, är att personer som gifts bort mot sin vilja ofta saknar stöd från ursprungsfamiljen. Det blir särskilt tydligt i de fall då äktenskapet föregåtts av ryktesspridning, våld och hot. ”När man väl lyckats gifta bort orosmomentet vill man kanske inte veta av personen. Framförallt vill man inte ta i några problem som har med äktenskapet att göra”, säger en aktör (FIP37). Den bortgifta personen blir än mer sårbar för våld och övergrepp inom äktenskapet eftersom familjen inte finns där som vittne eller medlare.

En aktör berättar om en kvinna som tvingades till äktenskap. Efter bröllopsnatten uppmärksammade maken hennes föräldrar på att hon inte blödde vid samlag, vilket togs som bevis för att hon inte hade varit oskuld. Kvinnans familj tog sin hand ifrån henne och bad maken att vänta med en eventuell skilsmässa och istället ta kvinnan med sig till Sverige, där maken utsatte henne för allvarlig misshandel:

> Vi hade en 26-åring som gifte sig med en man i hemlandet. Direkt på bröllopsdagen åkte han och hon till hotellet och där såg han att hon inte blödde. Han ringer till hennes föräldrar och säger: ”Okej, hon var inte oskuld och jag vill inte ha henne!”. Samma natt springer alla till hotellet, den ena slår henne, den andra spottar på henne. ”Hur kunde det här hända? Idiot, vem var det?” Och hon har aldrig, aldrig haft sex med en man, det var bara att hon inte blödde. Hans familj, hennes familj, hans bröder bad och bönade: ”Snälla, ta henne med dig!”, för de skulle åka till Sverige. ”Ta henne med dig till Sverige, gör precis vad du vill med henne. Hon får vara din piga, din slav, bara säg ingenting i tre månader. Efter tre månader kan du skilja dig från henne om du vill, men, snälla, inte första natten. Vad kommer folk att säga om oss?” Det här är heder. Alltså: ”Nu ska vi inte prata om det och gör med henne vad du vill”. Så offrar man henne, offrar henne! De kom till Sverige, han misshandlade henne dag ut och dag in, förstås. Brutalt alltså, och så hamnade hon här. (FIP3)

Erfarenheter av att bli lämnad vind för våg av sin ursprungsfamilj i samband med ett tvångsäktenskap återkommer i några av de individuella deltagarnas berättelser. En av de personer som lurats iväg på en resa till släktens hemland och där tvingats gifta sig beskriver händelseförloppet som ledde till att hon misshandlades, fråntogs sitt pass och till sist gifte sig på grund av rädsla för fortsatt våld:

> Jag skulle vara med en kusin som inte hade träffat mig och det ska vara rent enligt deras rykte, men jag förstod liksom inte hela den biten då, utan då tänkte jag: ”Men jag gör som de säger, så får jag väl lita på att de inte gifter bort mig och då har jag i alla fall varit i hemlandet. När jag kommer tillbaka då har jag gjort dem en tjänst och då får jag kanske antingen gifta mig med honom eller så får jag liksom leva på mitt sätt och de kanske blir mycket snällare mot mig.” Men jag åkte dit där. Redan efter fem dagar ringde min brors fru till min kusins familj och sa: ”Ja, men vi har arrangerat bröllopet.” Jag vart jättekrossad redan där och jag sa till henne: ”Varför gör du så här? Ni sa ju till mig att ni inte ska gifta bort mig!” Då sa hon: ”Ja, men prata med din bror, du får ringa honom”. Och jag ringde till honom och han säger till mig så här: ”Ja, men nu vet du att du är i hemlandet och vilka traditioner och vilka seder vi har och du får antingen gifta dig med honom där, eller annars kommer du inte tillbaka!” För mig var det ju jättehemskt redan då. Jag slängde telefonen och sa till henne: ”Jag kommer inte göra den här skiten, ni får tvinga mig eller slå mig eller vad som helst!” Vid ett tillfälle misshandlade hon mig och hon sa till mig: ”Nu tar jag ditt pass och du går ingenstans!” Efter misshandeln och hon tagit mitt pass så kände jag mig jättehjälplös, det kändes som att alla dörrar stängdes. Då tänkte jag: ”Jag gör det här och sedan får jag se vad

> jag gör efteråt.” Det var en överlevnadsteknik för mig, att nu handlar det om att jag måste överleva, för hon var kapabel till att göra vad som helst. (IP31)

I berättelsen ingår en rad våldshandlingar och brott: vilseledande till äktenskapsresa, äktenskapstvång, fysiskt våld i form misshandel och materiellt våld i form av att bli fråntagen sitt pass.

Tvångsäktenskap för att bevara hedern

Många av de tvångsäktenskap intervjudeltagarna berättar om handlar om bortgifte av personer som anses befläcka familjens heder. Det gäller exempelvis kvinnor med dåligt rykte, hbtq-personer vars normbrott riskerar att uppdagas och personer med funktionsnedsättning. Syftet med äktenskapet är att ”gifta bort problemet”, som en aktör uttrycker det. ”Familjen hoppas att det ska lösa allt det andra. Att man ska sköta sig när man väl är gift” (FIP5).

En aktör inom socialtjänsten berättar om en ung kvinna vars förhållande med en man från en annan etnisk grupp avslöjas, varpå hon luras iväg på en äktenskapsresa till släktens hemland och tvingas gifta sig. Hon utsätts sedan för grovt, sexuellt våld inom äktenskapet:

> Flickan hade ett hemligt förhållande. En dag gick killen hem till familjen och bad om hennes hand. Pappan sa ja, men ville först ha med flickan till hemlandet på semester. När de kommer ner är bröllopet planerat. Innan de går in trycker pappan upp flickan mot väggen och säger: ”Om du säger nej inför imamen dödar jag dig!”. Så blir hon bortgift med en kusin som våldtar henne och utsätter henne för alla möjliga sexuella övergrepp. (FIP5)

En annan av socialtjänstens aktörer berättar om en ung, homosexuell man som utsätts för påtryckningar under en längre tid och till sist tvingas gifta sig med en kvinna:

> En dag när han kommer hem omringar klanmedlemmarna honom. De blir väldigt hotfulla och han förstår att han kommer råka riktigt illa ut om han inte går med på äktenskapet. Familjen misstänkte att han var homosexuell och hade bråttom att gifta bort honom. De ville få tyst på pratet. (FIP49)

En intervjudeltagare som arbetar inom daglig verksamhet beskriver hur kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning, vars värde på äktenskapsmarknaden är lågt, tenderar att giftas bort med äldre män från släktens hemland.

I många fall utsätts kvinnorna för allvarligt våld då de inte lever upp till makens förväntningar:

> Mannen upptäcker att han har förts bakom ljuset. Han har betalat hemgift för en defekt vara, så att säga. Det blir inga hemlagade måltider, inget av det han har förväntat sig. Så då slår han. Problemet är bara att fruns beteende inte förbättras hur mycket våld han än tar till. Hon kan ju liksom inte. Och för kvinnans del kan det uppfattas som en ära att överhuvudtaget bli gift. Hon har fått höra att hon är värdelös och en börda för familjen i hela sitt liv. Många försöker dölja våldet in i det längsta, för att inte misslyckas en gång till. Det blir en fruktansvärd utsatthet. (FIP37).

Inledningsvis diskuterades vikten av att se skillnader och beröringspunkter mellan hedersrelaterat våld och förtryck och andra former av våld i nära relationer[68]. Tvångs- och bortgifta personers ökade sårbarhet för våld inom äktenskapet är ett exempel på det. I flera av de fall som intervjudeltagarna beskriver ligger hederskontextens patriarkala tänkande och ekonomiska beroende av andra inom kontexten till grund för det ofrivilliga äktenskapet – familjen har varit angelägen om att gifta bort personer som äventyrar dess anseende. Däremot behöver inte de våldshandlingar som sedan äger rum inom äktenskapet ha med heder att göra. De kan dock fortgå utan att den bortgifta personens ursprungsfamilj lägger sig i eller erbjuder den utsatta stöd, därför att ifrågasättande av äktenskapet återigen riskerar familjens anseende. På så vis finns ett symbiotiskt förhållande mellan hedersrelaterat våld och förtryck och mäns våld mot kvinnor, även om strukturerna är delvis åtskilda.

Äktenskap för att slippa förtryck

Flera aktörer har träffat unga kvinnor som gifter sig för att komma ifrån våld och förtryck i ursprungsfamiljen. ”Man har ju sett tjejer som gifter sig för att de inte pallar trycket i sin egen familj. De skaffar en egen familj för att komma bort”, säger en fältassistent (FIP25).

---

[68] I kapitlet *Särskild sårbarhet* diskuteras den särskilda sårbarhet som kan vara förknippad med normbrytande funktionsnedsättningar närmare.

En socialsekreterare berättar om en grupp queera flickor som utsattes för påtryckningar i sina respektive familjer. Flera valde till sist att gifta sig:

> De här tjejerna ingick inte i heteronormen. De agerade utåt, tog ganska mycket droger och hamnade i slagsmål. Jag undrar om det hörde ihop med att det var omöjligt för dem att leva i enlighet med sin sexualitet. Flera av dem är gifta nu. Jag tror inte att det var deras förstahandsval. De här äktenskapen blir ett sätt att få unga kvinnor att lugna ner sig. Eller åtminstone förflytta problemet: ”Nu är du någons fru. Då får någon annan”. (FIP5)

En ung kvinna berättar i enskild intervju om egna erfarenheter, att hon valde att gifta sig för att slippa det våld hon utsattes för av sina föräldrar:

> När jag var tonåring blev våldet riktigt grovt. Jag trodde inte att jag skulle överleva. En dag kom en äldre man hem till oss och frågade om någon av oss systrar ville gifta sig med honom. Jag tyckte han var gammal och äcklig, men jag sa ja. Så det var frivilligt, men ändå inte. Det var den enda utväg jag såg. Om jag hade vetat att jag kunde få hjälp från samhället hade jag aldrig gift mig. (IP4))

Också i dessa exempel blir det tydligt att det är svårt att göra skarpa gränsdragningar mellan frivilliga och påtvingade äktenskap, i synnerhet i relation till ovan citerade unga kvinna, som ser äktenskapet som det enda sättet att undkomma livshotande våld.

Barnäktenskap

Flera av de ofrivilliga äktenskap som nämns ovan äger rum i anslutning till den bortgifta personens artonårsdag och definieras därmed inte som barnäktenskap i juridisk mening. Några aktörer som deltar i studien misstänker dock att barnäktenskap förekommer. En advokatbyrå menar att det sker betydligt oftare än myndigheterna får kännedom om: ”Barnäktenskap förekommer i större omfattning än myndigheterna vet. Lagen har ju bara använts två gånger och vi känner till fler fall än så” (FIP1).

Elevhälsovården har relativt omfattande erfarenheter av barnäktenskap; så gott som uteslutande inom romska grupper. Personal från flera team berättar om situationer där det uppdagats att flickor i högstadiet varit gifta i och med att flickorna blivit gravida och elevhälsan kopplats in. (FIP6) I citatet nedan beskriver en av aktörerna inom elevhälsan sin frustration inför det faktum att svenska myndigheter inte tar barnäktenskap och graviditeter på allvar

när det gäller romska flickor, som kommer till Sverige från andra länder för att gifta sig, utan lämnar dem utan stöd:

> De är ju inte gifta i Sverige, utan de åker ju utomlands och så är de borta två månader och alla andra: ”Var har de tagit vägen?” Och så kommer de tillbaka och så säger de inte att de är gifta, men alla vet. Här är det verkligen tydligt med den tandlösa lagstiftningen. Nu pratar jag inte som kurator, utan nu pratar jag som socialarbetare. Till exempel en kille som bodde här i Sverige och så kom hon, 14-15 år gammal, från Polen. De gifte sig enligt romsk tradition, hon blir gravid. Hade det här varit en svensk flicka från Göteborg så hade myndigheten sagt: ”Nej, hjärtat, du ska tillbaka till din vårdnadshavare i Göteborg och sedan så ska vi anmäla till socialtjänsten och sedan så får de försöka göra någonting bra för dig och ditt barn och din skola!”, och så vidare. Här är det så här: ”Ja, här kommer en EU-medborgare som inte är myndig och vi har knappt någon kontakt med vårdnadshavarna i hemlandet men hon bor ju hos sin så kallade svärmor och nu så ska hon få barn. Okej”. Och så skickas det något intyg från hemlandet att föräldrarna samtycker till att hon vistas här, och så är man inte säker: ”Nej, men vi har inte ens kontakt med hennes vårdnadshavare, vart ska vi skicka henne?” Och så blir det ”Jaha, ska vi placera henne i något familjehem, hon far ju inte så illa hos den här svärmodern?” Och så säger de: ”Vi vill bli familjehem, så ni får utreda oss”, och så tar utredningen två år, och så, ja. (FIP6)

Det förekommer att aktörer får kännedom om barnäktenskap också i andra gemenskaper än de romska. En aktör som arbetar med utredning, skyddat boende och stödboende träffar unga kvinnor som utsatts för barnäktenskap innan migrationen till Sverige. I många fall beror det på ekonomisk utsatthet:

> Jag har mött många kvinnor som blir bortgifta i väldigt tidig ålder. Min uppfattning är att det är ett resultat av att familjen kommer från väldigt svåra ekonomiska förhållanden. Det behöver alltså inte bero på att det finns en tradition av att gifta bort barn i tidig ålder. Om det ekonomiska läget är akut måste man bara göra det så fort som möjligt, eftersom ogifta kvinnor är en ekonomisk börda. (FIP49)

Flera av de fall aktören får kännedom om handlar om finansiering av migrationen. I vissa fall behöver familjen den traditionella hemgiften för att betala människosmugglare:

> Om man till exempel har flytt från Syrien, kanske man mellanlandar i Jordanien eller Libanon. Där arrangerar man ett äktenskap som egentligen är en ekonomisk

> transaktion. Man säljer en av döttrarna för att ha pengar att ta sig resten av vägen. (FIP49)

Relationerna mellan barn- och tvångsäktenskap och ekonomisk utsatthet är viktig att studera vidare då vi fått ytterst sparsmakade svar på frågor om sådant[69].

Resor till släktens hemland

Några intervjudeltagare beskriver att barn och unga utsätts för psykiskt och fysiskt våld i samband med så kallade uppfostringsresor eller andra resor till släktens hemland. Resorna sker ofta i anslutning till skollov eller avslutad grundskole- eller gymnasieutbildning. ”Eleverna kan må väldigt dåligt och vara traumatiserade när de kommer tillbaka”, säger en intervjudeltagare.
De kan ha levt i ett par olika länder och på olika platser med släktingar de inte känner så väl. Många har gått i koranskola under resan. Vi tror att de ungdomar som har sådana upplevelser blir oerhört sköra. Vi ser att de löper risk att tas upp i kriminella nätverk (FIP53).

En fältassistent berättar att hot om uppfostringresor skapar rädsla hos många ungdomar:

> De säger att de inte kommer att få vara kvar i Sverige om de inte beter sig oklanderligt. De är väldigt rädda för att skickas tillbaka, för de vet att andra har utsatts för våld och haft det riktigt tufft under resorna. (FIP25)

En skolkurator möter då och då elever som riskerar att föras bort. Hon berättar om ett fall där hon hjälpte en ung man att förbereda sig för en flykt om hoten om att lämnas kvar och giftas bort i familjens före detta hemland skulle förverkligas:

> Det var en pojke som var jätterädd för vad som skulle hända när han åkte med familjen till Pakistan, att han skulle bli kvarlämnad och bortgift där. Det var uteslutet att han skulle stanna kvar i Sverige medan familjen åkte bort. Han var tvungen att följa med. Så då gick vi igenom, han och jag, hur han skulle förbereda

[69] Relationerna mellan barn- och tvångsäktenskap och ekonomisk utsatthet redovisas och diskuteras närmare i kapitel 6, Hedersstrukturens socioekonomiska dimensioner.

> sig. Jag gjorde flera kopior på hans pass som han skulle förvara på olika ställen i sin packning. Jag sa till och med: ”Sy in en kopia och lite pengar någonstans i dina kläder så att du har ifall du behöver ta dig därifrån”. sedan så tog vi fram adress och telefonnummer till svenska ambassaden och sådana där saker. Så att han skulle vara lite förberedd på att kunna ta sig därifrån. (FIP16)

Så småningom kom den unga mannen tillbaka till Sverige. Han hade inte blivit bortgift, men resan hade varit mycket påfrestande på grund av tal om sådana planer (FIP16). En annan skolkurator berättar om en liknande situation där hon förberedde en ung kvinna på gymnasiet hur hon skulle kunna skydda sig mot ett tvångsgiftermål hon anade i en snar framtid.

> Det var en flicka från gymnasiet och hon sa att: ”Nej, nej jag behöver ingen kontakt med någon eftersom det är långt nått, det är bra, det är lugnt”, men jag säger: ”Okej, jag är jätteglad att det är lugnt men jag har jobbat med sådana saker förut så jag tycker att det är bra att du förbereder i framtiden A, B och C eftersom det är bra att ingenting händer, men om någonting händer och man är inte förberedd så att kan man göra dumma saker eller hinner inte fatta kloka beslut, så det är bättre att vi förbereder några vägar för dig om det kommer en kris någon gång för dig, kanske om några år så att du vet att okej, jag kan göra si, si eller så”. Vi hade förberett en plan och hon trodde att hon hade tre år på sig och plötsligt det visade sig att plötsligt, det var så plötsligt att hon, jag vet inte var hon befinner sig nu eftersom hon har skyddad identitet. (FIP8)

Under en intervju med en somalisk förening diskuteras de så kallade uppfostringsresorna utförligt – särskilt i relation till unga män som skickats iväg för att komma ifrån kriminella gäng och bli fria från narkotikamissbruk. Deltagarna lyfter fram både positiva och negativa aspekter av resorna, som oftast går till Somalia eller Kenya, och menar att de i vissa fall har avsedd effekt, medan de i andra fall förvärrar situationen:

> Han ska vara där och försöka lära sig religionen, disciplinen, allt annat sådant och att bli drogfri, tills han blir av med allt det här. Vissa har tur och fungerar, de kommer tillbaka, blir rena, och blir mogna där och känner: ”Jag hamnade fel och jag blev bra!” Men vissa rymde därifrån och kom sedan tillbaka själv, eller vissa hittar där värre droger, ännu värre till och med, tillbaka här de blir schizofrena, de överdoserar. Allt som finns här, det finns där nere också, så det beror på. Vissa funkar, vissa inte. (FIP10)

Vidare berättar deltagarna att det händer att unga kvinnor som ”inte lyssnar på föräldrarna” skickas iväg på grund av konflikter kring frihet, klädsel och skolnärvaro (FIP10). Materialet visar alltså att påtvingade resor till släktens hemland kan ske dels på grund av konflikter och önskan om att barn och unga ska inordnas i ett strikt normsystem, dels på grund av att familjerna planerar att gifta bort dem.

Kvinnlig könsstympning

Många av de aktörer som deltar i studien kommer i kontakt med kvinnor som utsatts för någon form av könsstympning; antingen något av de ingrepp där mindre delar av blygdläpparna och/eller klitoris skärs bort, prickas eller rispas, eller något av de mer omfattande ingrepp där större delar av klitoris och blygdläpparna skärs bort för att sedan eventuellt sys ihop. Det rör sig om aktörer inom rättsväsendet, elevhälsovården, skyddade boenden, specialistenheter inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården, samt ideella föreningar. Ungdomsmottagningen möter relativt sällan kvinnor som könsstympats; de själva förmodar att det beror på att just dessa personer undviker att besöka dem på grund av skam och rädsla för att ingreppen ska uppdagas.

Så vitt aktörerna vet, har de ingrepp som de får kännedom om skett innan kvinnan ifråga kom till Sverige eller under resor till familjens före detta hemland. Ingen av dem säger sig ha mött barn eller vuxna som har könsstympats i Sverige, men en aktör säger sig veta att det förekommer (FIP32).

Könsstympningens konsekvenser

Aktörerna nämner en rad fysiska och emotionella konsekvenser av könsstympningen. De möter flickor och kvinnor som lider av PTSD eller andra former av psykisk ohälsa kopplad till övergreppet. En gynekolog på en specialistmottagning berättar om sina observationer:

> Man märker ganska tydligt vilka som har PTSD. Det kan vara svårt för dem att komma in i rummet, det kan vara svårt för dem att sätta sig på stolen. Även om de kan lägga sig i gynstolen så kan det vara så att de får flashbacks, hela tiden flashbacks, och man kan inte beröra, man kan inte ta på armen för de får en flashback då och kommer ihåg hur de blev fasthållna och så. (FIP44)

En förening som arbetar i ett marginaliserat bostadsområde erfar att yngre barn som utsatts för könsstympning visar tecken på traumatisering och kan

regrediera i utvecklingen; efter ingreppet händer det att de slutar prata, är mycket rädda, låter bli att umgås med andra barn och vaknar och skriker flera gånger varje natt på grund av mardrömmar (FIP13). När det gäller äldre barn och ungdomar, noterar elevhälsovården en rad emotionella konsekvenser: hög skolfrånvaro, trötthet, koncentrationssvårigheter, känslor av skuld och skam, depression och sociala problem (FIP7).

Bland de fysiska konsekvenserna är gynekologiska problem som inkontinens, menstruationsbesvär och urinvägsinfektioner mest framträdande i aktörernas berättelser. Ett par aktörer berättar också om hur graviditet och förlossning kan komma att kompliceras. En skolkurator erfar att många flickor har svårt att vara i skolan under menstruationen, som kan bli utdragen och smärtsam. Det händer också att aktörerna möter kvinnor som söker hjälp för att de inte kan genomföra samlag; det kan vara av fysiska skäl eller för att traumatiseringen efter ingreppet gör intimiteten svår.

En gynekolog poängterar att de flesta allvarliga, fysiska symtom beror på något av de mer omfattande ingreppen där klitoris och inre blygdläppar har skurits bort och de yttre blygdläpparna har sytts ihop, så när som på en liten öppning. Sådana ingrepp är dock relativt ovanliga. När det gäller de vanligare, mindre invasiva, formerna av könsstympning upplever de flesta inga eller lindriga fysiska besvär. Däremot kan de emotionella följderna i form av oro och skam över hur könsorganet ser ut vara påtagliga:

> Det allra, allra viktigaste det är att få dem att förstå vad som är gjort och hur de ser ut. Ofta spelar det inte så stor roll att man är könsstympad. De flesta är ju inte ihopsydda, utan de flesta har kanske borttagit de övre delarna, blygdläpparna eller förhuden eller kanske toppen på klitoris. Det har inte så stor betydelse. Det kan vara lite svårare att få orgasm, men inte så att man ger ingreppet betydelse medicinskt sett. För patienten kan det ju ha stor betydelse. Information om hur de ser ut är superviktigt. Men är det för trångt så ska man se till att de får hjälp med öppningsoperation. (FIP44)

Ett skyddat boende som möter många kvinnor som utsatts för könsstympning bekräftar bilden av att de emotionella konsekvenserna i många fall är mer centrala än de fysiska. När det gäller kvinnor som har sytts ihop och behöver opereras finns ofta en rad kulturella och emotionella dimensioner som gör det svårt att motivera operationen; bland annat rädsla för vad en framtida make kan komma att tycka. ”Det tar tid med samtal för att motivera öppning”, konstaterar aktören. ”Rädslan för om hon ska kunna få barn, om hon

skulle gifta sig med någon från den egna kulturen och bli tvungen att gå igenom ingreppet på nytt" (FIP3). Ett exempel rör en ung kvinna som var missnöjd efter en så kallad öppningsoperation:

> En tjej som gjort en öppningsoperation var inte nöjd. Hon tyckte inte det var estetiskt vackert och hon hade ingen känsel. Hon hade väldigt mycket sex som personalen uppfattade som destruktivt. Så jag sa: "Om det är så att du inte känner någonting, varför har du sex? Vem har du sex för? Sex är njutning. Du måste hitta det som är njutbart för dig, om du vill ha tillbaka känseln". Att inte bara prata om öppning är viktigt, tänker jag. Att lära känna sin kropp, att kvinnan också ska få njuta. Hon hade sex för att killen förväntar sig det av henne. (FIP3)

I citatet framgår en aspekt av vård och bemötande vid kvinnlig könsstympning som flera aktörer lyfter fram: att det i många fall är komplicerat med sex och relationer. Detta är nog så viktigt att adressera som de fysiska konsekvenserna.

Könsstympning och heder

I svensk myndighetskontext sorterar kvinnlig könsstympning under hedersrelaterat våld och förtryck[70]. När aktörerna tillfrågas om sin uppfattning om den kopplingen ger de flera olika svar; vissa anser att den är felaktig och andra accepterar den.

En kvinnojour anser att kvinnlig könsstympning inte bör uppfattas som uttryck för en hederskontext, utan som en kulturell sedvänja kopplad till andra patriarkala strukturer där kyskhets- och oskuldsnormer är centrala. Kontrollen av kvinnors kroppar och sexualitet via könsstympning har förvisso att göra med uppfattningar om kvinnors renhet, ärbarhet, värde på äktenskapsmarknaden och tillhörighet i samhället, men den är inte nödvändigtvis relaterad till hederskontexten, menar de. Ytterligare ett par aktörer ger uttryck för en liknande syn.

De aktörer som anser att kvinnlig könsstympning inte är ett uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck argumenterar i linje med hur exempelvis FN kategoriserar det; nämligen enligt vad som i internationella sammanhang kallas "harmful traditional practices". Andra exempel på "harmful traditional practices" är abortering av flickfoster, vissa former av andeutdrivning och rituell tvångsmatning av flickor och kvinnor. Praktikerna riktas ofta mot

[70] Länsstyrelsen Östergötland 2016.

flickor och kvinnor och kan förekomma parallellt med en släktskapsbaserad hederskontext. Däremot sker de sällan för att förebygga eller bestraffa normbrott enligt någon hedersstrukturell logik; de är snarare en förgivettagen del av den vardagliga kulturen – ett slags riter eller ceremonier som sker oavsett om den utsatta anses ha gjort sig skyldig till normbrott eller ej[71].

De aktörer som kopplar samman kvinnlig könsstympning och hedersrelaterat våld och förtryck gör det utifrån observationen att de två fenomenen har beröringspunkter och likheter. En kvinnojour anser att det är bra att könsstympningsproblematiken sorterar under hedersbegreppet, just eftersom praktiken syftar till att kontrollera kvinnors kroppar, livsutrymme och sexualitet. En grannskapsförening menar att könsstympningen och hedersnormerna hänger samman i och med kraven på kyskhet: inom de kulturer där könsstympning är norm vill ingen gifta sig med en icke-omskuren kvinna

eftersom hennes oskuld inte anses kunna garanteras. Hon kommer att betraktas som oren och riskerar att hamna utanför den sociala tryggheten.

En somalisk förening ger samma bild och menar att könsstympning och heder hänger samman eftersom frånvaron av den kan leda till ryktesspridning och konflikter vid ingående av äktenskap. ”Det är koppling med heder. Om hon är könsstympad då vet man att hon är oskuld”, förklarar en föreningsmedlem och konstaterar vidare att om en kvinna däremot inte är hopsydd vid ingående av äktenskap kan det leda till ryktesspridning, repressalier och upplösning av äktenskapet. Aktören betonar att även om det är kvinnor som har det praktiska ansvaret för genomförandet av ingreppet, är det trots allt män som har den yttersta makten att avgöra om det ska ske. På så vis är det i allra högsta grad en del av ett patriarkalt förtryck.

Könsstympningens kulturella dimensioner

Bland intervjudeltagarna finns personer som själva har bakgrund i etniska gemenskaper där könsstympning är vanligt. Även om de själva tar tydlig ställning emot det, beskriver de ceremonin som en högtidlig angelägenhet för familj och grannar: ”Man frågar varandra ’När ska du göra det?’. ’Åh, idag vi ska göra så! Din dotter och min dotter, så en dag vi gör tillsammans’” (FIP13). Flera aktörer poängterar att föräldrar som lever inom gemenskaper där könsstympning är normen följer traditionen av omtanke om sina döttrar. ”Om du inte könsstympar din dotter så ställer du henne utanför samhället.

[71] FN 1979.

Hon kommer aldrig bli gift", säger en skolkurator (FIP6). En av rättsväsendets aktörer utvecklar en liknande tankegång:

> Föräldrar till barn som är könsstympade gör inte det av elakhet, eller "Nu ska vi skära sönder underlivet på vår dotter, det ska bli underbart!", utan det handlar om den här kollektiva påtryckningen. "Varför ska vår flicka bli den första horan i byn? Vi måste göra som alla andra." I de här avlägsna kulturerna, med det här enorma etniska trycket så tycker man att det är nödvändigt. (FIP55)

Samtidigt som aktörerna beskriver starka kyskhets- och oskuldsnormer berättar de också om förändring. Opinionen mot könsstympning växer sig allt starkare inom gemenskaper där det tidigare setts som en självklarhet. Särskilt i den yngre föräldragenerationen finns växande motstånd mot traditionen. Elevhälsan träffar många föräldrar som ger uttryck för detta:

> Vad det gäller könsstympningen så ser man ju klart de föräldrar som har varit med om detta, men som inser: "Nej, det är inte normalt egentligen, i resten av världen, eller i alla fall inte i västvärlden". De har förstått en del att: "Nej, de ska inte utsätta sina flickor, för det är inte bra". Men det tar ju tid. (FIP17)

En specialistmottagning med djup kunskap i frågan berättar hur flera faktorer kan spela in. Aktören erfar att personer från Somaliland i regel är kritiska mot traditionen, vilket kan hänga samman med en generellt hög bildnings- och utbildningsnivå. Motståndet är inte lika starkt hos personer med ursprung i fattigare, agrara och mer isolerade delar, Afrikas Horn till exempel. Elevhälsan beskriver god ekonomi, hög utbildning och medvetenhet om västvärldens syn på kvinnlig könsstympning hos föräldrarna som en skyddsfaktor för flickor.

Medlemmar i en somalisk förening bekräftar bilden. De erfar att en relativt stor andel av de somalier som lever i Sverige upphör med könsstympning efter en kort tid i landet och det är också vad forskningen visar[72]. Föreningsmedlemmarna tror att det faktum att könsstympning är olagligt och kan leda till fängelsestraff bidrar till den utvecklingen, tillsammans med en rad riktade kampanjer som de själva, andra föreningar och myndigheter driver (FIP10).

[72] Johnsdotter 2018.

Förslag om obligatorisk gynkontroll

På sistone har förslag om obligatoriska gynekologiska undersökningar av barn och unga figurerat i den politiska debatten. Förespråkarna menar att vetskapen om att ingreppen sannolikt skulle uppdagas och bestraffas kan fungera avskräckande för de föräldrar som överväger att utsätta sina barn för könsstympning. Kontrollerna skulle också kunna leda till att fler utsatta får hjälp och stöd; inte minst i form av rekonstruerande kirurgi. Intervjudeltagarna har tillfrågats om sina respektive inställningar i frågan.

Representanter för svenska myndigheter bland deltagarna i fokusgruppintervjuerna är i regel positiva till förslagen om att alla barn, oavsett ursprung och kön, ska undersökas gynekologiskt inom skolhälsovården i samband med de läkarundersökningar som redan sker i olika åldrar. De lyfter fram det faktum att pojkars testiklar redan undersöks. Däremot är intervjudeltagare som har bakgrund i kulturer där tabun kring kvinnors kroppar och sexualitet är starka, i regel mer negativt inställda. En av aktörerna säger att det förvisso är viktigt att kämpa emot könsstympning, men att obligatoriska kontroller skulle ha olika innebörd för pojkar och flickor. Hon uttrycker oro för att flickor, som lärt sig skämmas över sina könsorgan, kan komma att uppleva kontrollerna som integritetskränkande:

> Jag har svårt att se obligatoriska gynkontroll av alla barn. Det är viktigt att kämpa emot könsstympning, men jag tänker flickors utsatthet är annorlunda än pojkars. Pojkar har ett helt annat förhållningssätt, de lär sig inte skämmas för sitt könsorgan, vilket flickor gör. Det är kanske inte så enkelt att gynkontrollera alla flickor helt problemfritt. Jag vet inte om läkare kan göra det på ett sätt som inte är integritetskränkande. Jag tycker det är väldigt viktigt att respektera barnens gränser. (FIP1)

En av de föreningar där många medlemmar har ursprung i delar av världen där könsstympning är vanligt förekommande, uttrycker liknande farhågor. ”Jag tycker inte det är en bra idé”, säger en intervjudeltagare som menar att gynkontroller är alltför känsligt (FIP13). Föreningsmedlemmarna betonar att gynekologiska undersökningar kan komma att ställa till det för barn som har fått lära sig att de under inga omständigheter får visa sina kroppar för någon; de kan komma att lämnas ensamma med känslor av skuld och skam eftersom de riskerar att föräldrarna blir arga eller besvikna om det kommer fram att de brutit mot reglerna (FIP13). Mycket tyder på att den misstro som riktas mot grupper med ursprung i regioner som tillämpar kvinnlig könsstympning

kan vara kontraproduktiv eftersom somalier i Sverige under längre tid visat att de betraktar könsstympning som en grym och förlegad sedvänja[73] [74].

Hot om våld mot närstående

I en undersökning av dömda personer inom Kriminalvården visar Cinthio och Ouis (2013), att en kategori som trots sin utsatthet sällan uppmärksammas som brottsoffer för hedersrelaterat våld och förtryck, är personer som hotas och bestraffas på grund av sina relationer till individer som kommer från starkt hedersnormativa kontexter[75].

I de individuella intervjuer vi genomfört finns många som tydligt och starkt berättar om kontroll, begränsningar, hot och våld mot den egna personen av den egna familjen. Något som inte är lika tydligt, utan likt fantombilder snarare skymtar bakom de tydliga berättelserna i materialet, är intervjudeltagarnas partners – oftast pojkvänner – och ibland även partnernas familjer. De är personer som inte själva bär på tydliga hedersnormer eller lever i en sådan kontext, men som ändå får känna av problematiken och drabbas av den i och med sina roller och relationer till den som är direkt utsatt.

En ung kvinna berättar om en kväll när hon, olovandes och i smyg, var ute och körde på stan med sina vänner och en kille och de blev stoppade i en poliskontroll (IP23). Samtidigt passerade hennes kusin och storebror förbi. Vår intervjuperson lät killen förstå att han riskerade allvarliga repressalier bara genom att ha blivit sedd ihop med henne och instruerade honom att avsiktligt börja argumentera med poliserna för att snabbt kunna ta dem ur situationen.

> Han började tjafsa med polisen för att polisen skulle ta honom, han ville att polisen skulle ta honom åt sidan. Polisen sa till honom: ”Jag får ditt körkort”, men han

[73] Jmf. Johnsdotter 2002.

[74] Jmf. Johnsdotter 2003.

[75] Pernilla Ouis och Hanna Cinthio genomförde 2011–2012 ett projekt kallat Normkonflikter, relationer och kollektivt motiverat familjevåld (projektnummer 2010/151) finansierat av Kriminalvården. Syftet var att tillföra ny kunskap om värderingar kring heder, familjerelationer och våld samt ge underlag för myndighetens utveckling av metoder för arbete med klienter dömda för brott med hedersmotiv. I undersökningen analyserade forskarna ett 70-tal domar i ärenden av hederskaraktär och Cinthio genomförde intervjuer med nio dömda förövare på anstalter runtom i landet. Efter slutrapportering till Kriminalvården intervjuades ytterligare fyra klienter. I cirka hälften av fallen var brottsoffret någon utanför förövarens egen familj.

> bara sa: ”Nej”. ”Ditt id då?”, men han bara: ”Nej”. ”Ge mig något!” ”Nej!” ”Varför tjafsar du?” ”Jag vill inte, jag vill inte!”, så polisen tog ut honom och då sa han bara: ”Lyssna, det där är hennes bror, och det är en kulturkrock, tar du inte mig härifrån är det kört, du vet”, så polisen tog honom verkligen in i polisbilen och körde honom runt, det fick jag reda på sedan, att polisen hade kört honom runt hörnet och släppt av honom. Och sedan alltså, du vet, det var folk utanför hans hem sedan på kvällen. Han bara: ”Det är folk som cirkulerar utanför mitt hem, vad är det som händer?”. (IP23)

I en annan intervju får vi höra en skildring av intervjupersonens tillvaro som gömd hemma hos pojkvännens familj:

> Jag flydde till den killen som jag blev kär i, som jag hade kontakt med. Och han var i en annan by utanför. Så han bara, ”Du kan komma hit, du kan gömma dig här, du kan vara hos mig”, för han bodde hos sin mamma i ett hus i en by som var liksom, alltså det var verkligen en by, det fanns ingen affär, ingenting, utan ett litet, litet samhälle med en massa hus och sedan måste du åka typ en och en halv mil för att komma till en liten stad där de hade fem, sex affärer. That’s it. Så ja, jag fick fly till honom och gömma mig där med hans mamma och honom. Jag var så kär, jag var så kär, och det var min första kärlek och då var jag 19 och skulle bli 20. (IP13)

Intervjupersonen beskriver hur hennes personliga problematik med borderline och paranoia tillsammans med det påtagliga hotet från familjen som sökte efter henne gjorde situationen ohållbar, inte bara för henne, utan även för pojkvännen som

> fick gå igenom ett helvete också. Och det blir liksom den här väldigt destruktiva situationen plus att nu lever jag liksom gömd här, och minsta lilla så kan min pappa hitta mig och jag kunde inte sova på flera månader. (IP13)

Hon talar om skräcken för ljud, för bilar, som närmar sig. Efter att hennes syster varnat henne och berättat att deras pappa uttalat dödshot mot henne inför resten av familjen, drömmer hon ofta att hennes pappa hittar henne och dödar henne:

> Och sedan så blev det liksom att, eftersom jag drömde så himla mycket att pappa hittade mig och dödade mig, så började även killens mamma få sådana drömmar och då blev det liksom att alla hamnade i panik. Killen sa att vi skulle åka till hans pappa istället, som var i en annan by, för att gömma oss där ett tag, för att se

> liksom att allting är lugnt så att inte de här drömmarna är en sorts varningstecken. Så det var liksom den här konstanta flykten, det här destruktiva, och allting runtomkring. Och hans pappa är också sverigedemokrat, så det gjorde inte saken bättre. Han spelade att han var liksom, att han ingenting har emot det, men han såg det bara som en chans att liksom använda min situation för sin politik. Så det var ytterligare sådana faktorer, och att försöka anpassa sig så att de inte får något så att det blir något problem. (IP13)

Drömmarna och skräcken upplever fler personer i det hem där hon vistats. Även de får del av skräcken och känner av hoten. Om citatet ovan ska tillfogas att intervjupersonen vittnar om en multipel utsatthet i flera led, där hennes primära utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck riskerar att utnyttjas ideologiskt och bli grogrund för sekundärt våld i form av rasism och diskriminering. Du kan läsa mer om effekterna av detta i ett senare kapitel[76].

De individuella intervjuerna är fulla av berättelser om personer som, i likhet med exemplen ovan, lever nära någon vars vardag påverkas av hot från familjen. Om deras situation vet vi, som framgår här, mycket lite, men personer med sådana erfarenheter kan med fördel uppmärksammas i forskningen framöver.

Påtryckningar att utöva våld

Att tvingas övervaka och kontrollera familjemedlemmar eller utöva våld mot dem mot sin vilja är en särskild typ av våld. De individuella intervjudeltagarna nämner, förutom pappor, att bröder, systrar, mammor och andra familjemedlemmar deltar i våldsutövandet, men utan att det framkommer huruvida det sker mot eller med deras egen övertygelse eller vilja. Intervjuerna med verksamheterna har heller inte gett någon inblick i just den här problematiken. Kanske är det naturligt då det inte finns någon tydlig instans att vända sig till med sådana svårigheter och unga killar sällan söker hjälp för den här typen av problematik. En ungdomsmottagning uttrycker det så här:

> Jag tror att det är nästan omöjligt att komma och söka hjälp för: ”Jag utsätter min syster för kontroll”. Alltså det tror jag att det gör de inte. Men det kan komma upp så här, hur ser det ut i en familj och kanske om jag träffar en tjej så kanske så här: ”Jaha, men hur blir det för din bror, hur påverkar det er relation?”. (FIP15)

[76] Mer på detta tema finns i kapitel 8, Konflikter, stereotyper och diskriminering.

Två unga män bland de individuella intervjudeltagarna berättar om sin roll i övervakandet av systrar. De upplever att även om förväntan också kom från familjen så var det från kompisarna i skolan som det största trycket kom:

> Det kom från vänner, det är alltid från vänner. Från vänner, familj också, för du måste vara beskyddande. Om vi säger att du är den äldsta så måste du ta kontroll, göra allt som behövs. Så heder finns mycket. Men mest vänner. Så blir det. Ska jag eller ska jag inte lyssna eller bli stämplad av mina kompisar som mes. Det är lite av det också. (IP19)

Personer som tvingats utöva våld och förtryck genom påtryckningar skymtar också fram i andra intervjuer. Flera av intervjupersonerna berättar om hur deras föräldrar hittat strategier för att stå emot släktens och minoritetsgruppens påtryckningar om repressalier vid normbrott och en kulturförening berättar om hela familjer som flyttat till andra städer för att dra sig ur den etniska gemenskapen och leva ett liv enligt egna övertygelser.

Mäns våldsutsatthet bland män

I två intervjuer med unga män, en individuell och en fokusgruppintervju med tre deltagare, framkommer att de unga männen förknippar heder med kriminalitet, skjutvapen och pengar och en kamp om rätten till kvinnors sexualitet. Inledningsvis hänvisar personen i den individuella intervjun till en kompis som ”håller sig till heder, grov heder alltså. Han tänker på ett sätt som är för mycket” (IP19). När han tillfrågas om vad kompisen gör som är för mycket svarar han:

> Störst är systern. Pillar du på min syster, skriver du med min syster, har du kysst henne, rört henne eller nåt – slagsmål, 100 %. För vi säger nu att någon rör min syster, jag gör ingenting. Men han, han har mycket heder i sig, han kommer att säga till mig: ”Du ska låta bli att pilla på min syster”. (IP19)

När intervjupersonen ovan hör ordet heder är en av de första saker han tänker på: ”Skjutning. Det är nummer ett” (IP19). Förutom att skydda systrar från andra män, anser han att heder också handlar om att visa respekt för varandras familjer:

> Vännerna är mest påverkan här, om man ska säga så, inom heder. Det är också mycket familjer, om du ska börja svära mot familjen, mot hans familj, hans

> mamma, hans pappa, det är också heder. Mycket skottlossningar på grund av heder. (IP19)

I dessa två öppna samtal med fyra unga män framträder hederns kärna på ett annat sätt än i de övriga intervjuerna med verksamheter och utsatta. Intervjuerna ger indikationer på att det är otillräckligt att fokusera på det hedersrelaterade våldets sexuella aspekter för att förstå dess struktur och mekanismer. Det beror på att heder – utöver att handla om övervakning och kontroll av den kvinnliga sexualiteten – också kan betraktas som en mångfacetterad resurs som bildar navet i en kamp om dominans och överlägsenhet mellan män[77].

När de tre unga männen i fokusgruppen fick frågan ”Vad tänker du på när du hör ordet heder?”, fick svaret en annan tyngdpunkt än i intervjun med MI7:

> Alltså det här med heder, det här med kärlek och så, typ så här till exempel, hemsk kultur, den hederskulturen som finns att man dödar sin dotter och bla, bla, bla, men det är inte det är inte den som är allvarlig i Sverige just nu, det är generationerna som växer upp med det här hederstänket. (FIP59)

Det allvarliga är, i deras berättelse, pojkar och män som agerar i grupper som ofta definieras av deras ursprung och etniska tillhörighet:

> För några år sedan när vi växte så klassades somalier som springpojkar åt de som var högre uppsatta i områdena. De betalade skatt för alla brott de gjorde och så där, men nu är ju de här grabbarna 20–25 år och de börjar bli män och eftersom de har vart så förtryckta så länge och de kommer från en hederskultur. Som någon sa, ”Skadar du mig så kommer jag skada dig hårdare”. Lite den mentaliteten. Så det är ju bara en tidsfråga tills de här killarna är verkligen fullvuxna och kan agera på riktigt. För de har ju setts som, liksom snorungar, men nu börjar de bli stora starka män och så är de många på dig. Och det är ju deras heder. De kommer ju ta tillbaka sin heder någon gång. Sin heder som män. (FIP59)

> Men i [vår stad] är det mycket så här kurder, förut var det juggarna och så där, nu börjar det bli förortsfolk, men typ i [en annan stad] där är det intressant för syrianerna är på toppen och de som är springpojkar åt syrianerna är ofta kurder

[77] Forskning om mäns heder i Sverige har huvudsakligen fokuserat på männens relationer inom familjer och tvånget att utöva våld mot närstående, till exempel Schlytter och Rexvid 2012, 2017.

> som har väldigt stark hederskultur och somalier som också har en stark hederskultur, och när de här blir bröder då kan det explodera. (FIP59)

Inte för att våld inte utövas i alla etniska eller nationella grupper i samhället, påpekar de:

> Jag kan tänka mig att det har spridit sig till svenska områden, för det finns ju gangsters överallt känns det som. Det var någon 19-åring, det här mordet i [annat område], det var ju två svenskar till exempel, från [ett typiskt svenskt område], det är ju ett villaområde, en villaidyll.

Ändå är livet i ytterområdena ”som djungeln”. ”Om du går till ett område, du är från ett område och går till ett annat område som är bland andras, förstår du? Det blir någon typ av hot, även man kan känna sig lite hotad fast det inte är så” (FIP59). Killarna berättar om en hårdnande mentalitet som de sett öka över tid där vissa ”dödar en människa för en örfil”:

> Jag ska vara ärlig, eller, jag har faktiskt, jag ska vara ärlig, det har eskalerat, det har gjort det. Jag har varit kriminell men i dagens läge jag vågar jag inte bli kriminell. Jag känner inte mig tillräckligt hård eller tillräckligt målmedveten kanske. (FIP59)

> Och kampen om heder trappas upp, ”Vi vill inte ta skit längre, nu är det vi som bestämmer”. Det syns ju redan på samhället, alla skjutningar, idag handlar det om principer, alltså jag, jag har jättesvårt att se hur man kan döda en människa på grund av principer men alltså nu finns det ingen kriminell som riktigt sitter på de här stora pengarna, den här miljonärdrömmen den finns inte, det handlar om heder, har du en image ute i samhället som gangster till exempel och kriminell och hård och tuff och allt det här, då tjänar du pengar. Men om alla vill åt det då kommer de ju ta ut de tuffaste hela tiden så det är en självsanering som pågår. (FIP59)

Killarna är övertygade om att det som räddat dem själva från att fastna i den kriminalitet de deltog i som unga pojkar är deras intresse för musik och idrott och möjlighet att utöva sina intressen. Numera är de ledare inom sina respektive områden. Fotboll, brottning, boxning och rap nämns som exempel. De tycker att det har varit lättare att få tillgång till aktiviteter i sitt eget område jämfört med ett annat område där kriminaliteten är avsevärt högre. Där är allt en kamp om heder, tycker de:

> Jag tycker [det andra ytterområdet] är väldigt speciellt, för det har väldigt få ledare, iallafall i min generation. De jag känner, det är inga ledargestalter, men när jag kollar på mitt umgänge så är alla ledare i någonting. Alltså till exempel jag är ledare i [idrottsgren], [kompisen] är ledare i fotboll, förstår du, lite så där, det gör ju att ungdomarna drar sig till en viss gruppering och kommer börja lyssna på den personen. (FIP59)

Även om ingen av de tre är kriminellt aktiva längre lever de i sammanhang där vänner, bekanta och släktingar lever i sådana miljöer. En av dem ger ett exempel från sin närmaste omgivning på hur våldet har eskalerat.

> Alltså jag har ett jättebra exempel, min släkting blev mördad i [stad]. Efter honom har det vart 15 mord på grund av hans mord och det handlar om att hans bröder, alltså hans vänner, som kallas bröder då, de är inte från samma nation, alltså inte samma ursprung, ingenting, de är bara rent av vänner och de har gått och rensat ut folk och folk har svarat tillbaka. Det är ju så här [släktingen] kommer inte tillbaka, alltså hur många ni än dödar han kommer inte komma tillbaka, och det är ju också en sådan där mentalitetsgrej och den börjar ju komma hit till [staden] nu. (FIP59)

De är också väl insatta i hur låg tilliten till myndigheter, polisen till exempel, är i deras närmaste umgängeskrets och inser under samtalets gång att misstänksamheten är som en del av deras eget blodomlopp:

> Men kolla, lyssna, vet du, jag blev nedgolad för några dagar sen, okej, jag fick en konsekvens som jag tog på mig för jag tycker man ska stå för sina misstag, jag hade gjort fel och allting. Men så träffade jag den här killen, och jag var arg, så jag skrek till han: ”Kom och träffa mig!”, han bara: ”Nej, jag vill inte träffa dig när du är arg och så där”, jag bara: ”Jag kommer inte slå dig, jag kommer inte skada dig, det är inte den jag är, det är inte min karaktär”, men det är klart det cirkulerar lite i huvudet. (FIP59)

> Jag tror att det där händer inte. Jag vet inte vart det kommer ifrån men det är intressant vart det byggs upp det där att man aldrig pratar med polisen. Jag har aldrig fattat det där, men någonstans i mitt dna finns det. (FIP59)

De två intervjuerna innehåller flera passager av liknande karaktär som citaten ovan. Sammanfattningsvis rör sig samtalet om segregationen och den etnonationella mångfalden i marginaliserade och stigmatiserade stadsdelar, som

tillsammans med utanförskap i samhället och kampen om begränsade resurser, sannolikt är en bidragande orsak till det våld som trappats upp alltmer. Som en av killarna sa i citatet högre upp, när alla vill komma åt samma begränsade resurser, ”kommer de ju ta ut de tuffaste hela tiden så det är en självsanering som pågår” (FIP59).

Möjligen handlar detta om en särskilt allvarlig inneslutenhet där grupper med liknande sociala och ekonomiska grundstrukturer, som är offer för samma segregationsprocesser och står utan incitament för att identifiera sig med varandra, konkurrerar på en krympande marknad där allt som återstår är att konkurrera om hedern. Detta problemområde är troligen stort och behöver studeras vidare utifrån nya forskningsfrågor.

Sammanfattning och reflektioner: Våldets och förtryckets komplexitet

Syftet med att fråga intervjudeltagarna om det hedersrelaterade våldets och förtryckets konkreta uttryck är att få kännedom om olika våldshandlingar och relationerna dem emellan. I kapitlets början diskuteras våld av fysisk, sexuell, psykisk, ekonomisk och materiell karaktär samt ofrivilliga äktenskap, resor till släktens hemland och kvinnlig könsstympning. Hit hör också hot om våld mot närstående som exempelvis drabbar de utsattas partners, påtryckningar av skolkamrater, vänner och familj eller andra, att utöva våld och förtryck mot andra närstående samt de specifika våldstyper som män utövar mot varandra utanför hemmet och som exempelvis involverar skjutvapen.

Vissa av de konkreta uttryck som beskrivs handlar, enligt intervjudeltagarna, om att förebygga normbrott. Det gäller kontroll och begränsningar, men också bortgifte av personer som riskerar att befläcka familjens anseende. Andra uttryck handlar om publik och synlig bestraffning vid normbrott, som garanterar att omgivningen ser att normbrottet inte går ostraffat förbi.

En av de saker som skiljer hedersrelaterat våld och förtryck från andra typer av våld i nära relationer är att våldet syftar till att bevara, eller återupprätta, en familjs heder inför en specifikt definierad omgivning. I den bemärkelsen är det hedersrelaterade våldet överlagt och har ett uttalat mål, som endast kan uppnås när den omgivning man räknar som sin egen får kännedom om att våldet har utövats på ett eller annat sätt och att detta har betydelse för familjens status. Det vill säga att det finns en acceptans för våldet inom en utökad grupp vilket ger det ett slags offentlighet. Parallellt med detta

överlagda och offentliga våld förekommer en rad våldshandlingar som sker i det fördolda och som inte ger ära eller heder åt förövaren och som därmed inte lever upp till mest grundläggande kriteriet för vad hedersrelaterat våld och förtryck är. Dessa våldshandlingar som inte återupprättar hedern är ändå nära förknippade med hederskontexten på grund av den starka rädslan för skam som ett avslöjande skulle innebära. Vi kan utan tvekan säga att ju starkare rädslan för skam är i en given social kontext, desto större är risken för denna typ av våldshandlingar. Rädsla för skam är mer eller mindre stark i alla sociala och kulturella sammanhang, men den är särskilt stark i hederskontexter. Åtskilliga av de våldshandlingar som våra intervjupersoner berättar om faller således utanför kulturens och hederns råmärken i ett ingenmansland på en plats dit inget öga och där den starkares rätt råder. Dessa handlingar framstår inte som försök att förebygga eller bestraffa normbrott i hederns namn, men de formas ändå av hedersstrukturens patriarkala och hierarkiska sociala struktur. På så vis kan hedersstrukturen öka sårbarheten för andra typer av våld i nära relationer. Ett exempel är när män utsätter kvinnor för våld inom ramen för ett äktenskap, ett annat är hemliga, sexuella relationer.

Också i andra sammanhang synliggörs frågan om hedersstrukturens komplexitet. Ett av dem är *kvinnlig könsstympning* ett annat är *sexuellt våld inom sekter*. De olika ingrepp som går under samlingsnamnet kvinnlig könsstympning är inte nödvändigtvis uttryck för kontroll eller repressalier enligt en blodsbands- och släktskapsbaserad hederslogik. *Sexuellt våld inom sekter* som flera av våra professionella intervjupersoner har berättat om när vi pratat om hedersvåld är, liksom hedersvåldet, resultatet av patriarkala strukturer och stängda sociala sammanhang som styrs av skam, men kontexterna är inte desamma, för här är det inte familjen, släkten eller den etniska gruppen som utövar och sanktionerar våldet. Alla dessa system är patriarkala och hierarkiska och alla dessa handlingar utförs för att begränsa flickors och kvinnors livsutrymme samt kontrollera deras sexualitet, oavsett om deras handlingar eller rykten om handlingar anses befläcka hedern eller om problemet uttrycks på något annat sätt. Systemen har således liknande strukturer, men de är inte ett och samma. Detta tyder på att det svenska språkbruket kring heder skulle öka i nyansering om FN:s språkbruk på området användes istället. Det innebär att huvudbegreppet blir *Cultural, harmful practices – Kulturellt skadliga sedvänjor* på svenska medan *hedersrelaterat våld och förtryck*, *kvinnlig köns-*

stympning och *våld inom sekter* blir analytiskt och definitionsmässigt avgränsade underbegrepp. Detta skulle skapa viss möjlighet till ökad klarhet på detta komplicerade kunskapsfält.

I de individuella intervjuer vi genomfört finns många personer som tydligt och starkt berättar om kontroll, begränsningar, hot och våld av den egna familjen mot den egna personen. Något som inte är lika tydligt, utan likt fantombilder snarare skymtar bakom de tydliga berättelserna i materialet, är intervjudeltagarnas partners – oftast pojkvänner – och ibland även partnernas familjer. De är personer som inte själva bär på tydliga hedersnormer eller lever i en sådan kontext, men som ändå får känna av problematiken och drabbas av den i och med sina roller och relationer till den som är direkt utsatt. Intervjuerna är fulla av berättelser om personer som lever nära någon vars vardag påverkas av hot från familjen. Om deras situation vet vi, som framgår här, mycket lite, men personer med sådana erfarenheter kan med fördel uppmärksammas i forskningen framöver.

Att tvingas övervaka och kontrollera familjemedlemmar eller utöva våld mot dem mot sin vilja är en särskild typ av våld. De individuella intervjudeltagarna nämner, förutom pappor, att bröder, systrar, mammor och andra familjemedlemmar deltar i våldsutövandet, men utan att det framkommer huruvida det sker mot eller med deras egen övertygelse eller vilja. Intervjuerna med verksamheterna har heller inte gett någon inblick i just den här problematiken. Kanske är det naturligt då det inte finns någon tydlig instans att vända sig med sådana svårigheter och unga killar sällan söker hjälp för den här typen av problematik. Personer som tvingats utöva våld och förtryck genom påtryckningar skymtar också fram i andra intervjuer. Flera av intervjupersonerna berättar om hur deras föräldrar hittat strategier för att stå emot släktens och minoritetsgruppens påtryckningar om repressalier vid normbrott och en kulturförening berättar om hela familjer som flyttat till andra städer för att dra sig ur den etniska gemenskapen och leva ett liv enligt egna övertygelser.

I två intervjuer med unga män, en individuell och en fokusgruppintervju har frågan om vad heder är ställts på ett öppnare sätt än i de övriga intervjuerna: ”Vad tänker du på när du hör ordet heder?” De unga männen förknippar heder med i första hand skjutvapen och pengar. En av dem inkluderar även skyddandet av systrars sexualitet. I fokusgruppintervjun försöker killarna komma orsakerna till kriminaliteten på spåren och samtalet rör sig sam-

manfattningsvis om segregationen och den etnonationella mångfalden i utsatta områden som, tillsammans med utanförskap och kamp om högst begränsade resurser, är en bidragande orsak till det våld vi iakttar. Möjligen handlar detta om en särskilt allvarlig inneslutenhet där grupper med liknande sociala och ekonomiska grundstrukturer, som är offer för samma segregationsprocesser och står utan incitament för att identifiera sig med varandra, konkurrerar på en krympande marknad där allt som återstår att konkurrera om är hedern. Detta problemområde är troligen stort och behöver studeras vidare utifrån nya forskningsfrågor.

Hedersrelaterat våld och förtryck framstår som ett komplext fenomen där intersektioner av makt vävs samman. Våldets kollektiva karaktär gör att det i många fall finns ett flertal våldsanvändare och ett flertal utsatta samt personer som befinner sig i, eller växlar mellan, dessa två positioner. Den som utsätts för ryktesspridning sprider inte sällan rykten om andra i syfte att leda bort uppmärksamheten från sig själv och den egna familjen, för att nämna ett exempel.

Det är bland annat de sociala logiker eller sammanhållningsformer som visar sig i ett multipelt och delat offer- och förövarskap, som gör våldet så komplicerat. Samtidigt bör erkännandet av ett delat offer- och förövarskap inte leda till förnekande av hedersstrukturens patriarkala makthierarkier; människor i hederskontexter lever trots allt under vitt skilda omständigheter och har tillgång till olika handlingsutrymme och värde beroende på kön, ålder, klass, sexualitet och andra maktordningar. Det betyder att de också har tillgång till olika mycket makt i olika konkreta situationer beroende på den särskilda kontext som situationen är insatt i.

4 Särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd

För att ytterligare fördjupa och nyansera bilden av det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck, har intervjumaterialet analyserats med hänsyn till särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd. Med särskild sårbarhet avses dels större statistisk utsatthet, dels att våldets konsekvenser kan bli särskilt allvarliga och dels att bristande tillgång till sociala, politiska och ekonomiska resurser som kan lindra våldets skadeverkningar ger upphov till behov av särskilt stöd[78].

När det gäller våld i nära relationer lyfts personer med funktionsnedsättning, personer med missbruks- och beroendeproblematik, äldre, hbtq-personer och kvinnor som kommer till Sverige för förhållande med en svensk man samt personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck fram som särskilt sårbara. Personer i dessa grupper utsätts för våld i större utsträckning än andra och riskerar dessutom att exkluderas från samhällets stödinstanser[79]. Intervjumaterialet i föreliggande studie visar att dessa, men också andra former av särskild sårbarhet, är angelägna att lyfta fram i relation till hedersrelaterat våld och förtryck.

I kapitlet diskuteras psykisk ohälsa, funktionsvariationer och normbrott kopplade till kön, sexuell läggning och sexualitet. I en avslutande reflektion kopplas dessa dimensioner samman med socioekonomisk status, ålder, missbruk och beroende. Dessa livsomständigheter är långt ifrån de enda som är angelägna att lyfta fram – men det är de som framträder i intervjumaterialet som studien bygger på.

Heder och funktionalitet

Den som blir funktionshindrad, lever med funktionsnedsättning, psykisk ohälsa eller normbrytande funktionsvariation har ofta sämre tillgång till samhällets skydd och stöd – inte minst vid våldsutsatthet[80]. Intervjumaterialet visar att särskild sårbarhet och funktionalitet hänger samman på en rad sätt. Aktörer som arbetar med målgruppen inom socialtjänsten säger att deras utbildningar saknat funktionalitetsperspektiv och uttrycker oro för att hedersproblematiken i gruppen osynliggörs.

---

[78] SOU 2014:49.

[79] Socialstyrelsen och länsstyrelserna 2009.

[80] Socialstyrelsen 2011.

Flera av studiens aktörer beskriver personer med funktionsnedsättning som särskilt sårbara för närståendes våld. En central aspekt är att personer i gruppen kan vara beroende av att anhöriga för deras talan. I de fall då våld, förtryck eller begränsningar förekommer står den utsatta personen inte sällan i beroendeställning till den eller de som utför våldshandlingarna, vilket gör det svårt att berätta om situationen och söka hjälp. En anställd inom habiliteringen resonerar kring hur de valfrihetsreformer som genomförts sedan 1990-talet paradoxalt nog kan öka beroendet av närstående:

> Man pratar om förutsättningar för självständighet och fria val på systemnivå, olika möjligheter – men hur det är uppbyggt i praktiken och vad det kan leda till, just i relationen mellan olika familjemedlemmar, det tänker jag framför allt på. Det är så många extra lager av utsatthet och beroendeställning frånsett det som redan finns där. (FIP57)

En annan aktör påtalar samma problem – nämligen att situationen för en våldsutsatt person kan komma att bli klaustrofobisk i de fall då familjemedlemmar är personliga assistenter och gode män. Aktören menar att detta, samt den skam som omgärdar funktionsnedsättningen, kan göra att kontakten med utomstående blir närmast obefintlig:

> I värsta fall är det mamma som är personlig assistent, pappa är god man och resten av familjen är på ett eller annat sätt beroende av de pengar som kommer in från detta. Det kan bli helt slutet, klaustrofobiskt. Ibland märker jag att det inte står rätt till. Det kan vara skam också, att funktionsnedsättningen är ful enligt hedersnormerna. Så sitter personen hemma med familjen och får knappt synas. (FIP37)

Ytterligare en sårbarhetsfaktor hos unga personer med psykiska, intellektuella eller kognitiva funktionsnedsättningar är att de kan ha svårare att använda sig av de strategier som andra unga använder för att skapa större utrymme i en begränsad tillvaro. Målgruppen kan ha svårare än andra att lära sig, och anpassa sig efter, de olika regler som gäller i olika kontexter. Att navigera smidigt mellan konfliktfyllda normsystem kräver en hög grad av medvetenhet och eftertanke. Nedan resonerar en aktör kring hur personer med kognitiva funktionsnedsättningar kan ha svårt att avgöra vad som är okej att säga till socialsekreteraren, läraren, kompisarna och hemma, vilket resulterar i en transparens som kan bli riskabel:

> Den här personen kan inte leva någon form av dubbelliv, allting blir transparent. Man har ju en helt annan sårbarhet. Det måste man känna till, framförallt när man jobbar inom socialtjänsten men också inom skolan, att tänka efter: ”Vad kan jag säga? Vad bör jag fråga om?” Man kan inte hantera det på samma sätt, det går inte, för det kommer att sluta med att personen utsätts för risker och faror. (FIP40)

Den samlade bilden är att vissa funktionsnedsättningar bidrar till att beroendet av familjemedlemmar ökar, samtidigt som förmågan att dölja normbrott och undkomma repressalier i många fall minskar. Sårbarheten för hedersrelaterat våld och förtryck formas därmed av funktionaliteten.

Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar

Några intervjupersoner som deltar i studien utifrån egen erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck berättar att deras neuropsykiatriska funktionsnedsättningar har ökat sårbarheten på en rad sätt. Dels har konflikter i hemmet förvärrats då de haft låg impulskontroll eller svårt att förstå och hantera omgivningens förväntningar. Intervjupersonerna berättar att deras föräldrar har försökt korrigera eller bestraffa dem i situationer då de inte passat in i sociala sammanhang, fungerat i skolan eller då de misslyckats med att lyda eller prestera i enlighet med normsystemet. Känslan av ständigt misslyckande och oron för negativa reaktioner har skapat ångest och förvärrat situationen:

> Att ha ADHD och inte veta om det under uppväxten var katastrofalt. När jag visste att jag skulle bli bestraffad, det var ett helvete för jag blir så överväldigad av känslan. Att leva i rädsla och inte kunna uttrycka sig och ha ADHD som gör att det blir liksom ännu mer kaos, och så måste man hålla in... (IP13)

De offentliga och civilsamhälleliga aktörerna erfar att neuropsykiatriska funktionsnedsättningar dessutom kan göra att våldsutsatta får svårt att identifiera att sådant de utsätts för är fel. En skolkurator berättar om svårigheten i att nå fram till elever med autism, eftersom de kan ha svårt att ”lära om” kring hur man ska bete sig i en familj och att föreställa sig att situationen skulle kunna vara, eller bli, annorlunda (FIP12).

En annan aspekt av den särskilda sårbarhet aktörerna detekterar är att neuropsykiatriska funktionshinder kan göra det besvärligt att upprätta ett självständigt liv som vuxen eller efter det att man behövt lämna familjen. Aktörerna berättar att många av de våldsutsatta personer de kommer i kontakt

med har svårt att fokusera och saknar det stöd de hade behövt för att navigera i samhällsdjungeln samt klara av utbildningar eller jobb. De ser utmaningarna i den digitala världen, där många myndigheter endast är nåbara genom intrikata system där man måste knappa sig fram korrekt och göra olika val i flera led för att hamna rätt – vilket ställer stora krav på tålamod och koncentration.

Intellektuella funktionsnedsättningar

Aktörerna lyfter fram den särskilda sårbarheten hos ungdomar med lindrigare kognitiva funktionsnedsättningar, som i många sammanhang passerar som normativt fungerande och därmed förväntas klara av att navigera bland de sociala normerna. I själva verket kan dessa ungdomar ha svårt att läsa av situationer, se sammanhang och sätta gränser. Personal från skolor, ungdomsmottagningar, fritidsgårdar och jourverksamheter beskriver situationer där ungdomar utsätts och utnyttjas utan att förstå vad som pågår. Några exempel gäller särskoleelever på gymnasiet som är fysiskt mogna, men har svårt att läsa sociala koder. Nedan berättar två aktörer om hur flickor och unga kvinnor utsätts för sexuellt våld och har svårt att sätta gränser och identifiera det inträffade som övergrepp:

> Vi har tjejer som blivit sexuellt utnyttjade här. När dom är i en situation och säger nej och inte vill så är det inte så lätt. Och vissa som inte förstår att man kan säga nej. De känner att ”Jag har ju fått den här parfymen eller ögonskuggan och nu måste jag ställa upp på detta”. (FIP12)

> Många av flickorna har ju redan blivit utsatta på skolorna, på skoltoaletten på rasterna, på rastgården. På ett skolområde fick de klippa ner en hel häck på baksidan, för det var en somalisk flicka med funktionsnedsättning som flera pojkar utnyttjade kväll på kväll. Hon kom dit ändå, för hon ville ju vara med sina kompisar. (FIP37)

Det nedre citatet återges också i föregående kapitel, där sexuellt våld i relation till hederssystem diskuteras mer ingående. När det gäller just sexuellt våld mot personer med funktionsnedsättning lyfter aktörerna fram att svårigheter att identifiera våldet och sätta ord på vad som hänt kan göra det omöjligt att få upprättelse. Om den utsatta inte kan beskriva ett händelseförlopp på ett tillfredsställande sätt, så att rättens rekvisit uppfylls, blir det heller ingen fällande dom. En annan aspekt är att familjens medvetenhet om den särskilda

sårbarheten kan leda till ökad kontroll av unga med funktionsnedsättning, vilket gör det än svårare att berätta om vad som hänt.

Psykisk ohälsa

Aktörerna ser komplexa relationer mellan hedersrelaterat våld och förtryck och psykisk ohälsa. De erfar att psykisk ohälsa hos personer inom psykiatrin, vården eller i jourboenden ofta hänger samman med att de under uppväxten har utsatts för, eller upplevt, våld. Många har trauman och terapibehov på grund av detta.

Flera av de deltagare som deltar i studien utifrån egna upplevelser berättar om ångest och depressioner, brist på förståelse samt otillräckliga eller besvärliga kontakter med psykiatrin. Problematik såsom PTSD, som kan ge allvarliga symtom och påverka många delar av livet, förblir under lång tid outredda hos vissa personer. Problemen kan ha samband med krigstrauman under barndomen, våld och social problematik i familjen under uppväxten och/eller i samband med migration samt erfarenheter som ligger närmare i tiden – exempelvis då våld förekommer inom äktenskap som de ingått som vuxna. ”Jag föddes mitt under kriget. Och det var inte bara våldsamt i landet utan det var ju våldsamt i hemmet också. Mina första minnen börjar med våld och mörker”, säger en intervjuperson (IP13).

En intervjudeltagare beskriver sin mammas bipolära sjukdom. Hon och hennes syskon har alltid varit medvetna om ”något som kom och gick”, gjorde mamman ”annorlunda” och resulterade i flera sjukhusinläggningar. Mamman, som annars var lugn och inte sade emot, kunde i perioder bli aggressiv mot maken, som under alla år utsatte henne för våld. Deltagaren funderar över varför aggressionen endast riktades mot pappan och tänker att mamman egentligen reagerade friskt på en onormal situation:

> Det är tvärtom nästan. Jag brukar säga till mina systrar, det är inte någon sjukdom, det känns istället att min mamma blir vaken på nåt sätt, att hon säger emot, hon säger ’Var inte rädda för honom, jag står vid er sida.’ och såna här grejer. Så som hon borde vara. (IP14)

Vissa intervjudeltagare berättar att de använder självdestruktiva strategier för att handskas med pågående eller tidigare traumatiska upplevelser som de inte får hjälp att bearbeta. En kvinna berättar att hon utvecklade självskadebeteende som respons på ett dysfunktionellt familjesammanhang:

> Det finns ingen kärlek, finns ingen ödmjukhet, finns inget sådant, utan du ska vara lydig och perfekt annars blir du bestraffad. Jag började skada mig själv. Jag började liksom, för att det blev så mycket tryck. (IP23)

En gymnasieelev som fortfarande lever med sin familj har stark ångest som bottnar i oro för hur föräldrarna och hans äldre bror ska reagera om de får veta att han är homosexuell. Han beskriver ständig kamp för att ta sig igenom skoldagarna, medicinering mot depression och starka tabletter varje kväll för att överhuvudtaget komma till ro: ”Jag tar sömntabletter för att kunna sova, för jag har jättesvårt att somna för mina tankar, vem jag är” (IP15). En ung kvinna berättar om hur en svår trafikolycka ledde till en lång period av sängliggande och ett kvarvarande behov av smärtlindring som successivt trappats upp. Nu reflekterar hon kring vad som egentligen behövde dövas via medicineringen:

> Det började först med Tramadol, sen gick det över till Citodon. Sen blev det Oxynorm, Oxycontin, Oxycodone. Sen morfin och Lyrica. De dämpade mina ryggsmärtor och allt det där, visst gjorde de det, men jag föll ju för dem. Jag mådde så bra för jag stängde ju ute allt annat också, jag stängde ute all annan smärta, så jag fastnade. Jag hade redan en dålig bakgrund som jag ville glömma, och ju mer jag märkte att tabletterna fick mig att glömma för en kort stund, desto mer attraktiva blev de. Och eftersom min kropp blev mer och mer immun behövde jag ju högre doser och oftare för att fortsätta. Jag ville ju inte vara nykter en enda minut, förstår du. Det var så mycket som jag ville dränka i mig själv alltså, allt jag varit med om. (IP24)

Kvinnan brottas fortfarande med beroendeproblematik, och har i perioder hamnat i missbrukskretsar, vilket lett till svårigheter av andra slag.
Att leva i en familj som saknar förståelse för psykisk ohälsa kan ytterligare spä på problemet. Vissa intervjudeltagare upplever att de har lämnats helt ensamma i sin kamp mot “mörkret”, som det beskrivs av en ung kvinna som gjort flera suicidförsök, varav ett med allvarliga konsekvenser:

> Zoloft är typ en av dom starkaste antidepressiva som har enorma biverkningar och självmord är en väldigt stor risk om man inte är i kontroll när man tar dom tabletterna, och den kontrollen finns ju inte hemma, eller det stödet. [...] Min livsvilja dog, och jag tog livet av mig och blev återuppväckt och vaknade i respirator och allting och var helt förstörd. (IP23)

Bilden är att många av de personer som levt med hedersrelaterat våld och förtryck vuxit upp i familjer som präglats av krigstrauman, flykt och psykisk ohälsa, vilket har accentuerat eller format deras våldsutsatthet på olika sätt. Sådana omständigheter beskrivs närmare i kapitlet Livet inom och bortom hederskontexten. Det är också tydligt att många av de utsatta har utvecklat psykisk ohälsa som de inte får tillräcklig hjälp med. I en rapport om PTSD hos personer som lever i skyddade boendeformer på grund av hedersrelaterat våld och förtryck konstateras av problematiken är mycket vanligt förekommande[81]. I rapporten framgår att en hög förekomst av multipla potentiellt traumatiserande upplevelser, där både nedärvda familjetrauman och egna erfarenheter ingår, markant ökar risken för PTSD.

Stigmatisering

Aktörerna ser att bristande kunskap hos familj och omgivning bidrar till utsatthet och stigmatisering av ungas normbrytande funktionsnedsättningar och psykiska ohälsa. I vissa fall, erkänns inte barnets situation eller behov. ”Många vill inte prata om utvecklingsstörning. Föräldrarna tänker att det är någonting som växer bort”, säger en aktör (FIP12). ”Det är klart att vi har detta med skam, både när det gäller intellektuell funktionsnedsättning, autism och rörelsehinder”, framför en annan (FIP54).

Aktörerna befarar att stigmatiseringen av psykisk ohälsa och funktionsnedsättningar kan leda till kränkningar av barns och ungas rättigheter. Familjers försök att dölja normbrott kan påverka den unges möjlighet till utveckling, sysselsättning och socialt liv. Exempelvis kan föräldrar förbjuda sina vuxna barn att röra sig i sammanhang där de riskerar att möta någon som känner familjen (FIP57). Det förekommer också att familjer förhindrar att funktionshinder utreds eller att åtgärder genomförs – vilket minskar barnets chans till utveckling. En intervjuperson berättar om sådana erfarenheter:

> Mental ohälsa existerar inte liksom, man tror inte på det på samma sätt, man vill inte acceptera det. Den som har mental ohälsa visar att man har problem… och de vill ju inte känna att de har misslyckats eller ta ansvar för de fel de har gjort. Så de lägger det på barnen. (IP13)

[81] Länsstyrelsen i Västra Götaland 2009:20.

I citatet framgår hur bristande förståelse eller stöd vid psykisk ohälsa kan öka den utsattas ångest, skuld och skam; problematik inom familjen görs till barnets ansvar.

Autonomi, familjeideal och beroende

Sverige präglas av uttalad individualism och ett rättighets- och skyldighetsbaserat samhällskontrakt mellan stat och enskilda medborgare. Även om mycket behöver förbättras, har de senaste femtio årens politiska utveckling på funktionshinderområdet skapat förutsättningar för samhällsstöd, delaktighet och autonomi som saknar motsvarighet i många länder. Många av de insatser som byggts upp syftar till att den enskilde, oavsett funktionsvariation, ska komma ut i sysselsättning och eget boende.

Intervjumaterialet visar att en del familjer som lever i kollektivt präglade strukturer inte betraktar ett självständigt liv utanför familjen som ett önskvärt alternativ. Istället för att satsa på LSS-boende eller eget boende med stöd för barnet, agerar dessa familjer utifrån föreställningen om att ett bibehållet familjesammanhang är den viktigaste förutsättningen för ett gott liv. I materialet ges exempel på fall då det fungerar fint att leva hela livet i en varm och trygg familjegemenskap – men också fall där dynamiken missbrukas för att begränsa individens frihet. Det senare gäller främst i familjer som strävar efter att behålla kontrollen utifrån hedersnormer:

> Om det finns någon form av hedersproblematik där så är det klart att man inte ens kommer till steget att ansöka om LSS-boende. Nej. Skulle man titta på ansökningar om LSS-boende mot personlig assistans så skulle man nog se en ganska stor skillnad, vilka som gör det ena och det andra, liksom. (FIP57)

Flera aktörer erfar att assistansreformen, som skulle ge ökad frihet, för vissa personer istället inneburit ökad utsatthet. Den som vårdas av anhöriga dygnet runt och är beroende av dem för att interagera med omgivningen får ingen frihet alls, om det inte ligger i familjens intresse. Att anhörigas försörjning dessutom kan vara kopplad till den enskildes beslut om vem som ska anställas kan innebära press på att acceptera familjemedlemmar och släktingar som assistenter samt mindre incitament för vårdtagarens förbättring och utveckling, då detta kan betyda färre assistanstimmar. En LSS-handläggare beskriver dilemmat utifrån ett hembesök hos en ung vuxen med funktionsnedsättning:

> Vem är det som ska vara assistent? Ja, det är mamma. Vem är den andra assistenten? Det är pappan. Om familjen redan gör allting tillsammans, börjar man förstå att då ska föräldrarna vara med på allt som har med social aktivitet och omvårdnad att göra, allt från att gå på toaletten till att gå och simma och träffa kompisar. Och så läser man att insatsen syftar till att självförverkliga någon att leva sitt eget liv, samtidigt som det är föräldrarna som ska göra allt åt en. Och hur mycket som står på spel där. Båda föräldrarna kanske får försörjning genom insatsen. Så ifall den här personen skulle förbättra sitt mående via träning och så vidare kan assistansen försvinna vid nästa omprövning. Alltså hur mycket press som finns på den personen, att fortsätta ha sitt assistansbehov och att fortsätta ha sina föräldrar som assistenter. (FIP57)

I fall som dessa beskriver aktörerna bristen på insyn som ett systemfel; en täthet i familjenätverket runt brukaren som försvårar upptäckt av våld eller andra missförhållanden. I och med detta kan det lagstadgade självbestämmandet användas för att dölja problem. Om en handläggare befarar att något inte står rätt till och börjar nysta i situationen, finns risken att familjen avslutar den kommunala assistansen och byter till ett privat bolag. Liknande aspekter gäller gode män och förvaltare. Aktörerna menar att det ofta är en anhörig som får uppdraget – även då den sociala utredningen påtalat vikten av att anlita en utomstående för att brukarens rätt ska bevakas utan egenintressen:

> För ofta är ju familjen inblandad på väldigt många olika sätt, det kan vara att en familjemedlem är både god man och personlig assistent till exempel och förälder, så det blir liksom att man sitter på så många stolar samtidigt och det är inte alltid så bra för brukaren. (FIP24)

En orsak till att anhöriga utses till gode män även då det bedöms som olämpligt kan, enligt en aktör, vara att överförmyndarnämnden har svårt att rekrytera och blir tacksamma när de serveras en enkel lösning. Vidare, påtalar aktören, att det många gånger inte är brukaren själv som tar ställning, utan en anhörig som skriver under och skickar in blanketten. Den enda egentliga kontrollen består i att den gode mannen, eller förvaltaren, en gång om året redogör för sitt uppdrag. Om ingen påtalar något problem så rullar det på.

I relation till målgruppens möjligheter till autonomi lyfts bostadsbristen i storstäderna fram som orsak till att många personer blir kvar hemma år efter år. Personer med funktionsnedsättning kan ha behov av bostadsanpassning

samt befinna sig i en ekonomisk och social situation som gör det särskilt svårt att skaffa bostad. En annan omständighet som aktörerna kopplar ihop med den särskilda sårbarheten är att vissa personer försvinner ur systemet när de blir myndiga, efter avslutad skolgång eller annan sysselsättning. I vissa fall är de oroliga för att personen inte längre får de insatser och den vård som behövs – samt att den kontroll som kan ha funnits inom familjen skärps ytterligare då kontakten med det omgivande samhället minskar. En aktör berättar om ovissheten:

> Det händer väl oftare på socialpsykiatrin, men där har det nog att göra med att väldigt många i vår målgrupp inte är motiverade att emot insatser. På LSS-enheten kan det vara lite mer blandade anledningar, och där händer det nog oftare att folk försvinner utan att vi förstår vad som har hänt. (FIP24)

Den inneslutenhet och kontroll som är inneboende i en hederskontext, tillsammans med den lagstiftning som medger en hög grad av självbestämmande, kan med andra ord leda till att personer som är i behov av personlig assistans och andra insatser inte får sina behov tillgodosedda. I de fall då föräldrar och familjemedlemmar anlitas för att utföra insatserna framstår risken för våld, begränsningar och andra missförhållanden som avsevärd till följd av att den inneslutenhet i familjegemenskapen, som reformerna skulle stävja, istället får fritt utlopp och i värsta fall förstärks.

Äktenskap och funktionsvariationer

Traditionella, kollektiva familjeideal – som återfinns bland annat inom hederskontexter – utgår från synen på äktenskapet som självklart och eftersträvansvärt; en nödvändighet för ett gott liv i materiell och social trygghet. Av intervjumaterialet framgår att äktenskap kan bli extra viktigt vid funktionsnedsättning eller psykisk ohälsa, därför att andra normer som reglerar livet redan är satta ur spel. Intervjudeltagarna berättar om föräldrar som utifrån omtanke och välvilja önskar att deras barn ska gifta sig och leva vad som uppfattas som ett normalt liv, trots sina normbrytande funktionsnedsättningar. De berättar också om situationer där äktenskap blir en pragmatisk lösning på ett problem – till exempel då funktionshinder bidrar till att unga misslyckats med att leva upp till hedersnormer och därmed riskerar att befläcka familjens anseende. I dessa fall, kan äktenskapet bli ett sätt att ”gifta bort problemet”, som en intervjuperson uttrycker det (FIP49).

När det gäller insatser erfar aktörerna att gifta kvinnor med lindrig utvecklingsstörning är särskilt svåra att nå. Det är också en grupp som befaras utsättas för våld och förtryck i hög utsträckning. Dessa kvinnor är ofta analfabeter, rör sig sällan utanför hemmet och har inte sällan psykisk ohälsa i form av depression eller ångest. Aktuella åtgärder kan exempelvis vara boendestöd, daglig verksamhet eller kontaktperson – i syfte att bryta isoleringen och bredda det sociala nätverket. Den bakomliggande tanken är att en successivt fördjupad relation med en extern part kan göra det möjligt för kvinnan att berätta om eventuell våldsutsatthet (FIP24).

En aktör berättar om hur normbrytande funktionsnedsättningar kan öka utsattheten för våld och förtryck i samband med äktenskap:

> När våra tjejer gifter sig frågar jag ”Vet din man om att du har en funktionsnedsättning?” Och de vet han inte, för man går ut med de här tjejerna på äktenskapsmarknaden som fullt fungerande. När de ska lösa det här med tvättider, handla och laga mat blir det ju bara kaos. Den här mannen kommer från hemlandet och har en bild av västvärlden som ett paradis, och så sitter han i någon sunkig tvåa med en fru som inte ens ger ett motjuck. Nu är jag cynisk, men så ser det ut. Hon gör inte vad hon ska, hon bränner riset, hon missar tvättiderna. Då tänker männen att: ”Jag måste slå för att fostra henne”. Men det hjälper ju inte hur mycket våld han än tar till, för hon kan ju inte. (FIP37)

I citatet framgår hur kön och funktionalitet formar varandra inom hederskontexten; normbrytande funktionsnedsättningar kan bidra till att kvinnor inte lever upp till rådande genusnormer och att risken för våld ökar. Samtidigt visar intervjumaterialet att lindrigare funktionsnedsättningar inte nödvändigtvis utgör hinder inom ramen för hederskontexten, där äktenskapet främst syftar till att upprätthålla patriarkala normer. Så länge parterna lever upp till sina respektive könsroller och hierarkin mellan man och kvinna upprätthålls, kan funktionsnedsättningar vara av underordnad betydelse. System med arrangerade äktenskap kan bygga på ”matchning” utifrån principen om att parterna bör vara socialt, ekonomiskt och i andra avseenden likvärdiga. Fysisk eller psykisk nedsättning kan då betraktas som ett minus som vägs mot partnerns egenskaper så att balans nås. En person med funktionshinder kan därmed matchas ihop med någon som inte heller står högt i kurs på äktenskapsmarknaden – av samma eller andra skäl.

Matchningen kan dock skapa nya problem; inte minst i de fall då en av parterna varit omedveten om situationen. Trots pragmatismen är intervjudeltagarna överens om att det blir svårare för familjen att hitta en äktenskapspartner om det är känt att barnet har en funktionsnedsättning. Framförallt i de fall där parterna bor i olika länder och inte träffas så mycket innan bröllopet kan problematiken därför mörkas och förbli dold tills äktenskapet är fullbordat. ”En kvinna insåg att ’Oj jag har blivit lurad!’. Hon hade inte förstått att mannen hon skulle komma hit och gifta sig med hade en utvecklingsstörning”, säger en aktör (FIP12). En annan aktör berättar om ett liknande fall:

> Han bodde i Sverige och hade någon fysisk funktionsnedsättning, typ att han haltade lite. Och så kom då hans fru ifrån det landet där han var född, och hade en utvecklingsstörning. Och jag tror inte att han var medveten om det, man fick den känslan. (FIP57)

En kvinna som deltar i studien för att berätta om sina egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck berättar om hur hon matchades ihop med en avsevärt äldre man som led av fysisk och psykisk ohälsa. Hennes familj var mycket fattig och hade låg status, vilket gjorde att föräldrarna ändå uppfattade mannen som ett gott parti. När det våld som kvinnan utsattes för till slut fick henne att fly, anklagade maken henne för otrohet, vilket skadade familjens heder och ledde till att kvinnan länge tvingades leva med skyddad identitet:

> Han var psykiskt sjuk, handikappad och han kan inte skaffa barn. Så han var väldigt rädd hela tiden att jag skulle lämna honom. Istället för att göra mig nära honom han har gjort saker för att jag ska lämna honom. Han har slagit mig, skrikit och låst in mig i två dagar utan mat och vatten. När jag tillslut lämnade honom han kunde inte erkänna att det var hans fel, så han hängde detta på hederskultur. Han har sagt att jag lämnade honom på grund av att jag ska träffa någon annan, eller jag gick med någon annan. Och mitt problem i min familj har börjat därifrån. (IP4)

Aktörerna ser att omständigheter som dessa – såväl matchningen i sig som de fall då den blivande partnern inte varit införstådd med att det finns en funktionsnedsättning – kan leda till besvikelse, frustration, konflikter och en ökad risk för våld.

Äktenskap, frivillighet och tvång

I föregående kapitel diskuteras den svåra gränsdragningen mellan äktenskap som ingås frivilligt eller via påtryckningar, hot och våld. Gränsdragningen mellan frivillighet och tvång blir än mer komplex när det gäller personer med intellektuella funktionsnedsättningar. I vissa fall finns misstankar om barnäktenskap eller andra äktenskap som sker utan fri vilja: ”Jo, det har ju hänt hos personer med utvecklingsstörning, att vi har misstänkt att de har blivit bortgifta av sin familj till annat land”, säger en aktör (FIP24). I andra fall framstår äktenskapen som frivilliga: ungdomen är glad, stolt och pratar med upprymdhet om bröllopet. Även i dessa fall kan särskola och funktionshinderverksamhet vara bekymrade då personen, enligt dem, inte är mogen att fatta, eller kan överblicka, innebörden av ett sådant beslut.

En annan gråzon är då unga använder äktenskap som strategi för att ta sig ur förtryck, utan att kunna överblicka situationen de ger sig in i. ”För att man ska bli lite fri, för att man har en väldigt kontrollerande familj och så tror man att detta ska vara nyckeln till någon slags frihet”, säger en aktör (FIP57).

Familjebildning, funktionalitet och ärftlighet

I samband med samtalen om äktenskap, lyfter flera aktörer fram problematik kring föräldraskap och familjebildning. Aktörerna betonar betydelsen av att mödravården är inkopplad och gör uppföljningar, att myndigheterna är medvetna om läget och har koll på att barnet går upp i vikt och mår bra, att situationen fungerar. I vissa familjer finns flera barn, och kanske även föräldrar, med multipla funktionsnedsättningar som kan ha gått i arv (FIP17). I vissa fall har barnen mer kunskap om samhället än föräldrarna:

> Utvecklingsstörning. Ja men det är ju ärftligt, eller kan vara ärftligt. Det finns ju familjer där våra särskoleelever är dom som fungerar bäst, som har mer koll liksom i samhället, sådana grejer, än sina föräldrar. (FIP12)

Intervjudeltagarna förklarar att viss ärftlighet och en hög koncentration av funktionsnedsättningar inom vissa familjer hänger samman med giftermål mellan första kusiner eller andra nära anhöriga. Kopplingen mellan arrangerade äktenskap och giftermål inom släkten är stark på flera håll. När kusingiften sker i led efter led genom generationerna medför det betydande risker

för sårbarhet för specifika sjukdomar, medfödda missbildningar samt för tidig död. I länder som Storbritannien och Norge har myndigheterna därför riktat information och prevention mot de grupper där kusingifte är vanligt. I Sverige har frågan knappt diskuterats trots kritik mot hälso- och sjukvårdens, myndigheternas och Socialstyrelsens tystnad och passivitet i frågan[82]. En aktör reflekterar kring tystnaden kring problematiken:

> Det ökar ju risken för ärftliga sjukdomar. Och det ställer ju också till väldigt mycket när det gäller det hedersrelaterade. Vi har ingen dialog kring det. Inte mer än att där finns ju familjer med kusingifte där det är så allvarliga missbildningar så barnet måste aborteras. Men det finns ingen sådan samhällsdialog. Det är ett ganska känsligt ämne. (FIP54)

Aktören anser att avsaknaden av samhällsdialog och riktlinjer för att hantera frågan lämnar yrkesverksamma inom elevhälsovården, hälso- och sjukvården och mödrahälsovården i ett slags vakuum där de saknar möjligheter att arbeta praktiskt och förebyggande i frågan om kusingifte (FIP54).

Mötet med myndigheter

Ytterligare en aspekt av den särskilda sårbarheten kring normbrytande funktionalitet och hedersrelaterat våld och förtryck handlar om mötet med myndigheter. Aktörerna betonar att våldsutsatta personer med funktionsnedsättning kan ha större, eller annorlunda, behov vid kontakt med vård, socialtjänst och polis. Gemensamt för många våldsutsatta personer är rädsla för att berätta, bristande kunskaper om den hjälp som finns att få samt tvivel inför att samhällets olika instanser verkligen erbjuder det stöd som behövs. För en person med funktionsnedsättning kan det vara än svårare att hamna rätt och få adekvata insatser. ”Det är ju ingen som ringer från psyk och säger ’Varsågod, här har vi detta att välja på!’, utan man måste ju kämpa för att få hjälp”, säger en aktör (FIP57).

I synnerhet unga människor kan uppleva myndighetskontakter som förvirrande och påfrestande. En skolkurator beskriver att en viktig del i processen kring socialtjänstanmälningar är att förklara hur en utredning går till och att resonera kring olika scenarion – för att eleven ska få överblick över konsekvenserna. Särskoleelever och elever med neuropsykiatriska diagnoser har

[82] Se exempelvis Uppdrag Granskning, SVT, 18/3 2009.

däremot inte alltid förutsättningar att följa processens logik (FIP12). Vidare, menar aktören, att det kan göra stor skillnad om den som leder samtalen vid utredningar och polisförhör har kunskap om hur olika typer av kognitiva funktionsnedsättningar, PTSD eller NPF kan yttra sig när det gäller minne, fokus och förmåga att återberätta upplevelser:

> Jag menar särskoleelever, hålla en röd tråd, vad är det? Det är svårt för vem som helst som blir utsatt för någonting. Men har man en utvecklingsstörning, du har ju inte tidsuppfattning kanske och allt det här. Och när du då sitter i ett förhör… (FIP12)

En förutsättning för goda samtal är dock vetskap om att det överhuvudtaget finns en problematik, vilket inte är självklart. Tystnadsplikten kan innebära att den kurator eller lärare som följer med under samtal hos polis eller socialtjänst inte kan berätta att eleven har en utvecklingsstörning, påpekar aktören (FIP12).

När det gäller säkerhetsaspekter i hedersrelaterade ärenden ställs höga krav på den utsattas egen förmåga att bedöma allvaret i olika hot och att själv medverka för att minimera risker i vardagen – genom att exempelvis anpassa sin kommunikation med omgivningen. En aktör erfar att personer med normbrytande funktionsnedsättningar kan ha svårt att navigera i detta, vilket bland annat försvårar möjligheten till skyddad identitet:

> För att kunna ha skyddad identitet, det krävs ju enormt mycket av mig som person och det kan ju många av de vi träffar aldrig klara av. Så de kan inte ens få en skyddad identitet. Att inte försäga sig eller berätta var man bor eller vad man egentligen heter. De skulle inte reda ut det. (FIP57)

Avslutningsvis, påtalar flera aktörer betydelsen av att tänka intersektionellt, så att viktiga aspekter av ett ärende inte går förlorade: ”Man tänker inte på att de som har intellektuell funktionsnedsättning också har sex. Vi är inte uppmärksamma på deras sexualliv”, säger en aktör (FIP54). Man betonar också vikten av ökad kunskap om funktionalitet inom olika utbildningar och verksamheter. De som arbetar i stödjande funktioner samt med utredningar och förhör, behöver särskilda verktyg för bemötande:

> Jag har varit i situationer där det har blivit så jättetokigt, där man har fått göra om förhöret och det har varit så irriterat, där den utsatta har fått så mycket mer

> problem innan det vände och polisen började förstå, för då hände det grejor. Och när man förklarar det så möts man med tacksamhet, 'Åh, vad bra att vi får veta detta!'. Och det är ju i samhället i stort, att vi behöver lära oss, för det är inte så självklart, det syns ju inte. (FIP12)

Den samlade bilden är att personer som bryter normer kring fysisk, psykisk och kognitiv funktion löper ökad risk att isoleras i destruktiva familjesammanhang där hedersnormer råder. Det våld och förtryck de utsätts för kan i många fall fortgå i det fördolda.

Hbtq-personers särskilda sårbarhet

Hbtq-personers särskilda sårbarhet för våld i nära relationer, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck, har på senare år börjat uppmärksammas. Studier som gjorts internationellt och i Sverige visar att homosexuella, bisexuella, transpersoner och queera utsätts för våld i högre grad än övriga befolkningen[83]. 2009 genomfördes en större svensk enkätundersökning som visar att 19 procent av unga hbtq-personer utsatts för fysiskt våld av en närstående vuxen i hemmet. Resultatet anses vara en indikation på unga hbtq-personers större utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck[84].

Intervjumaterialet visar på en rad omständigheter som förstärker hbtq-personers sårbarhet för hedersrelaterat våld och förtryck. En av de mest påtagliga är den starka hbtq-fobi som hederskontexten kännetecknas av. Flera personer som berättar om egna erfarenheter betonar att framförallt homosexualitet, men egentligen alla brott mot normer kring kön, sexuell läggning och sexualitet, är oerhört tabubelagda. En deltagare berättar om de normer hon växte upp med:

> Homosexualitet är det absolut äckligaste som finns enligt hederskulturen. Det får ju inte existera. När jag var barn pussades jag med en kompis för att öva. Min mamma fick reda på det. Hon kunde inte se på mig på ungefär en månad, så äcklig var jag. Och så äcklig var min kompis och vi var jättevidriga. Vi fick aldrig lämnas i ett rum ensamma för då kanske vi skulle ligga med varandra, du vet, det var helt absurt, vi ville ju bara öva, vi hade sett det på TV. Det var väldigt så, äckligt och

[83] Holmberg & Stjernqvist 2008; Chan & Cavacuiti 2008; Houston & McKirnan 2007.

[84] Ungdomsstyrelsen 2010.

> skamfyllt. Jag känner fortfarande skam när jag tänker på att kyssa en tjej. Det är helt sjukt att det fortfarande sitter kvar. (IP10)

Det starka tabut, och medvetenheten om vilka konsekvenser normbrott kan få, gör att många hbtq-personer lever med rädsla och ständigt förhöjd stressnivå inför tanken på att bli avslöjade. Några intervjupersoner delar med sig av berättelser om att i det närmaste utplåna sig själva för att väcka så lite uppmärksamhet som möjligt. En av dem berättar att han under uppväxten mest höll sig på sitt rum och aldrig talade utan att bli tilltalad, eftersom han var rädd för att hans utseende, röstläge och sätt att röra sig skulle avslöja hans homosexualitet (IP8)). En annan informant berättar att han utvecklat olika strategier, bland annat nätshopping, som respons på pressen det innebär att hålla sin homosexualitet hemlig:

> Jag minns i gymnasiet, ibland ville jag bara gråta, helt plötsligt bara. Sen tänkte jag: ”Vad fan, du sitter ju i skolan, nej. Tänk om du börjar gråta nu, folk kommer att undra varför. Det är bättre att du samlar dig, för din egen skull, så ingen ska märka något, bara gå vidare på nåt sätt”. Jag handlade som fan på internet, hittade alltid på nya saker, fin tröja, fint skåp, bara köp, köp, köp, för att det ska lugna ner mig. Men det är fördelar och nackdelar, mest nackdelar. För det är bara för stunden, efter det återkommer man till samma punkt, samma problem, samma sak. (IP15)

En relaterad, återkommande aspekt, som såväl individuella intervjupersoner som aktörer vittnar om, är olika grader av internalisering av den skam som förknippas med hbtq-personer inom hederskontexter. Flera intervjupersoner berättar att de på något plan känner att de har agerat egoistiskt och förstört sina familjers liv – och att det våld och förtryck de utsatts för därmed är deras eget fel. Aktörerna erfar att självskadebeteende, ätstörningar, missbruk och beroende, allvarlig psykisk ohälsa och suicidförsök är vanligt förekommande inom målgruppen.

Outing

De aktörer som möter målgruppen ser att sårbarheten ytterligare förstärks i och med den psykiska våldshandlingen ”outing”, som innebär att någon av-

slöjar, eller hotar med att avslöja, den utsattas könsidentitet, sexuella läggning, sexualitet eller HIV/AIDS-status[85]. Aktörerna – i synnerhet de som möter ungdomar – berättar om rädsla för att information om normbrott ska spridas via telefon, bilder eller annat material i sociala media. Många hbtq-personer som lever i hederskontexter försöker därför ligga lågt och minimera antalet sociala kontakter. Att ha en telefon, ett mailkonto eller liknande kan vara riskabelt. Det gör att hbtq-personer i många fall är än mer isolerade än andra som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, vilket i sin tur förvärrar våldets konsekvenser, ökar risken för traumatisering och försvårar uppbrott. En aktör berättar om temporära kontakter som blir en slags livlina, utan att för den sakens skull leda till att personen bygger upp ett socialt nätverk:

> Smartphone är en livlina, där laddar man ner sociala appar för hbtq-människor. Men man har ju inte en profil som man kan skapa seriösa relationer med, utan man skapar en profil, snackar med någon, och sen raderar man den. Och då försvinner ju också all kontakt. Du lyckas aldrig etablera ett nätverk. Det är när det blir för mycket, man orkar inte vara själv, man måste ha någon form av kontakt. Då skapar man en tillfällig profil, snackar med någon i 20 minuter på bussresan hem och sen så raderar man. (FIP34)

Risker och förtjänster med sociala media och mobiltelefoner diskuteras mer ingående i kapitlet Våldets omfattning och arenor.

En grupp som kan drabbas mycket hårt av outing är asylsökande hbtq-personer som befinner sig i asylboende tillsammans med landsmän. En aktör berättar att landsmännen kan se som sin uppgift att bestraffa den som blivit outad för att inte dra skam över den etniska eller kulturella gemenskapen. Bestraffningen sker ofta i hederns namn och kan bestå av psykiskt, fysiskt och sexuellt våld (FIP5). På flera håll i världens används så kallade ”corrective rapes” – korrigerande våldtäkter – för att genom ritualiserade och ofta kollektivt genomförda sexuella övergrepp ”bota” homosexualitet och brott mot könsnormer. Flera intervjupersoner berättar om rädsla för att utsättas för korrigerande våldtäkter.

En intervjuperson, som deltar i studien både i sin roll som samordnare för en stödorganisation och utifrån egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och

[85] Se exempelvis Darj & Nathorst-Böös 2011.

förtryck, berättar att homosexuella män ofta utsätts för våld och sexuella övergrepp i asylboenden:

> De flesta upplever det är väldigt hemskt att bo i flyktingförläggning. Man kommer från samma kulturer med inställningen att homosexualitet är äckligt. Många blir tvingade till sex av sina landsmän eller andra nyanlända som tycker att om man är homosexuell, så ska man ställa upp och bli påsatt eller ge oralsex. Många går efter dem och vill att de ska göra en tjänst, för annars kan de göra livet surt för personerna. De kan sprida ut rykten som gör att de blir misshandlade om de inte går med på det. (IP6)

Han tillägger att organisationen han arbetar inom träffar många hbtq-personer som blir utkastade hemifrån eller exkluderas från andra sociala gemenskaper när deras normbrott uppdagas. Dessa personer kan då tvingas sälja sex för att överleva samt utnyttjas sexuellt av personer som erbjuder dem bostad (IP6). En annan stödförening erfar att hbtq-identiteten kan öka risken för sexuella övergrepp begångna av anhöriga, i fall då enstaka personer känner till normbrottet och använder vetskapen för att tilltvinga sig sexuella tjänster – mot löfte om att inte outa personen inför resten av familjen (FIP47).

Repressalier vid normbrott

Ovan beskrivs hbtq-personers särskilda sårbarhet för hedersrelaterat våld och förtryck utifrån isolering, internaliserad skam, psykisk ohälsa, outing och ökad risk för sexuellt våld. En annan återkommande aspekt är rädsla för att bli utkastad hemifrån och hamna i hemlöshet (IP1). Flera aktörer vittnar dessutom om synnerligen grovt, fysiskt våld i syfte att bestraffa och korrigera uppdagade normbrott. ”En transtjej från Somalia kom hit. Hennes föräldrar försökte sätta eld på henne. Hon hamnade på sjukhus”, berättar en aktör (IP6). Andra berättelser handlar om personer som i långa perioder isolerats i familjens hem utan mat och vatten och utsatts för tortyrliknande våld. Intervjupersoner med sådana erfarenheter uppfattar själva att syftet har varit att rädda familjens anseende genom att dölja dem från omvärldens blickar samt att knäcka dem psykiskt för att förebygga framtida brott mot hedersnormerna.

Intervjumaterialet indikerar att situationen för hbtq-personer vars utseende uppfattas som avvikande är särskilt svår. Visuellt synliga normbrott ökar risken för ryktesspridning och avslöjanden vilket gör att familjen känner

behov av att isolera och bestraffa personen. En aktör resonerar kring hur normbrytande utseende bidrar till utsattheten:

> Jag känner en kristen kille från Irak som har massa släktingar överallt i hela landet. Han säger ”Om jag kommer ut…” De kommer att ta honom och han kommer att bli skadad, de kommer inte släppa. Han måste ju leva alltid dolt, inte våga säga det. Sådana fall har jag mycket, folk har släktingar. Det beror på hur de ser ut också. Om man har skägg och mustasch och ser ut som en vanlig man så tror jag man har lite mer chanser att överleva. Om man ser ut som trans då är man väldigt utsatt, glåpord och trakasserier och hån. Det är många här också som är trans som kommer hit. De säger ”De skrattar åt mig varenda dag”. Till slut, de bryr sig inte om det, de får skratta, håna dem. (IP6)

Den ökade risken artikuleras främst i relation till icke-binära och binära transpersoner där utseendet är en central och påtaglig del av normbrottet. Aktörerna erfar dock att även homo- och bisexuella med queera uttryck drabbas.

Förväntningar om äktenskap

Flera aktörer lyfter fram omgivningens förväntningar om ett heteronormativt livslopp, där äktenskap med en person av motsatt kön och familjebildning ingår, som särskilt komplicerade för hbtq-personer. En aktör beskriver relationen mellan äktenskap, reproduktion och heder:

> Heder handlar väldigt mycket om förväntningar på äktenskap: en person av ett kön och en annan person av ett annat kön, och dessa två personer ska producera avkomma. Lyckas man inte som förälder eller som släkt producera en sådan avkomma som vill producera fler avkommor, så återreflekteras det på ens egen förmåga. Att man inte är tillräckligt bra förälder eller släkt, så hedern blir skamfilad. (FIP34)

En aspekt av den särskilda sårbarheten kan vara familjens försök att kontrollera, disciplinera och bestraffa hbtq-personer så att de går med på att dölja normbrott och därmed blir mer gångbara på äktenskapsmarknaden. Det gäller inte minst personer med visuellt normbrytande könsuttryck. Det förekommer också att hbtq-personer tvingas besöka psykolog, läkare eller resa till släktens hemland för att delta i omvändelseförsök. Försöken kan ha religiösa inslag och/eller innebära påtvingad medicinering och andra ingrepp som anses kunna ”bota” personen.

En annan aspekt, är att hbtq-personer kan löpa ökad risk att utsättas för tvångsäktenskap eftersom familjen kan vara angelägen om att gifta bort personer som riskerar att dra skam över kollektivet. En aktör träffar många män i trettioårsåldern som tidigare i livet haft viss frihet, men som med stigande ålder blir allt hårdare ansatta av kraven på att bilda familj:

> Dittills har de fått leva lite som de vill och kanske kommit undan med till exempel att vara homosexuella, vid sidan om. Men vid 30–35 händer något. Vi har haft flera klienter som har varit tvångsgifta och vi har andra som har varit utsatta för fysiskt våld från sin familj och blivit utsparkade hemifrån. (FIP47)

Kraven på äktenskap och familjebildning gäller alla som lever med hedersnormer, men samtidigt finns en komplex genusordning som bidrar till olika villkor för kvinnor och män inom hbtq-gruppen. Å ena sidan finns förhöjd vaksamhet kring män som bryter normer öppet och inte tar sitt ansvar som familjeöverhuvud. Å andra sidan kan män ha viss frihet att ägna sig åt samkönade sexuella praktiker så länge de upprätthåller en traditionell mansroll utåt. ”Man ser mellan fingrarna så länge man inte bryter mot själva strukturen – så länge man gifter sig och för nästa generation vidare ”, säger en aktör (FIP34). Däremot, uppfattas artikulation av och uttryck för normbrytande identiteter som otänkbara, därför att de utmanar samhällsstrukturen: ”Det mest hotfulla hade varit att säga ’Jag kräver respekt och förståelse för den jag är’” (FIP34).

När det gäller kvinnor är situationen annorlunda. Kvinnor som överhuvudtaget lever ut en autonom sexualitet utanför det heteronormativa äktenskapets ramar uppfattas som hot mot den patriarkala ordningen, där deras funktion är att ta ansvar för reproduktion och omsorg om andra. Kvinnors normbrytande sexuella praktiker uppfattas som en flagrant åsidosättning av de plikter som åligger dem i egenskap av döttrar, hustrur och mödrar i den kollektiva gemenskapen. ”Uttryckande av sexuellt behov är bara inte okej”, säger en aktör. ”Då kanske kvinnor struntar i att få barn och ta hand om andra, att vara män och äldre kvinnor till lags i största allmänhet.” (FIP47). En annan aktör påpekar att normbrytande sexuella praktiker är otänkbara för kvinnors del därför att kvinnors sexualitet omges av större stigmatisering än mäns – genom den så kallade madonna/hora-dikotomin, enligt vilken kyska, ärbara kvinnor är asexuella och kvinnor med sexuella behov per automatik är förkastliga:

> Friheten att ha sexuella kontakter om det sker diskret gäller inte kvinnor på samma vis, utan då är man mamma och man kanske inte heller har en egen sexualitet. Det ska liksom inte finnas en subjektiv sexualitet eller egen lust för då kommer ju horabegreppet in. (FIP34)

Med andra ord kan det fokus på individers kollektiva funktioner, som är ett av hederskontextens grundläggande drag, medge viss frihet för män som befinner sig högt upp i den patriarkala hierarkin – så länge de inte öppet ifrågasätter den. Friheten bygger på en åtskillnad mellan de konkreta handlingar som utförs och identitet. Den man som gifter sig med en kvinna, skaffar barn och lever upp till sina förpliktelser gentemot familj och släkt markeras inte nödvändigtvis som avvikande om han ägnar sig åt samkönade sexuella praktiker i det fördolda. Åtskillnaden mellan konkret handling och identitet är däremot inte möjlig för kvinnors del, eftersom frånvaron av en personligt formulerad, autonom och subjektiv sexualitet är en förutsättning för kyskhet och pliktuppfyllelse – det som är kvinnors funktion inom en hederskontext. Sådan åtskillnad är heller inte möjlig för transpersoner, vars brott mot hedersnormerna ligger i själva deras existens, snarare än i någon enskild handling.

Sammanfattning och reflektion: Den särskilda sårbarhetens intersektionella karaktär

Den särskilda sårbarheten har en tydlig intersektionell karaktär och skapar behov av särskilt stöd. I kapitlet, används begreppet ”särskild sårbarhet” för att belysa vissa gruppers stora utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. En utmaning förknippad med detta är att personer aldrig tillhör en enstaka samhällsgrupp. Tillhörighet i en av de grupper som nämns utesluter inte tillhörighet i flera av dem. Med andra ord är samhällsgrupper aldrig homogena. Exempelvis rymmer gruppen som i rapporten kallas ”hbtq-personer” kvinnor och män, cis- och transpersoner, unga och äldre samt personer med olika funktionsnedsättningar, socioekonomiska situationer, etniska, kulturella och religiösa tillhörigheter och i övrigt skilda livsomständigheter. Av den anledningen är varje gruppindelning i första hand analytisk; den speglar inte människors komplexa och mångfacetterade erfarenheter helt och fullt, utan hjälper oss snarare att rikta fokus mot några av de fenomen vi för tillfället vill undersöka. Detta sätt att betrakta särskild sårbarhet utgår från begreppet ”intersektionalitet”, vilket beskrivs mer ingående i rapportens inledande kapitel.

När vi utgår från en intersektionell förståelse av hedersrelaterat våld och förtryck ser vi att flera av de maktordningar som ligger bakom och möjliggör förtrycket samverkar. Ett exempel är att unga hbtq-personer med intellektuella funktionsnedsättningar är särskilt sårbara eftersom funktionsnedsättningen kan öka risken för att normbrott avslöjas och påföljder utmäts. Personer i gruppen har inte samma möjlighet som andra unga att avgöra vilken information som kan förmedlas till familj och släkt, navigera mellan olika normsystem och därigenom skapa sig viss autonomi och frihet genom att dölja normbrott. Den särskilda sårbarheten förklaras inte av funktion, ålder, kön eller sexualitet var och en för sig – utan av dessa maktordningars samverkan. I den bemärkelsen kan den särskilda sårbarheten för hedersrelaterat våld och förtryck sägas ha en intersektionell natur.

Ett av kriterierna för särskild sårbarhet är bristande tillgång till sociala, ekonomiska och politiska resurser som kan minska våldets skadeverkningar. Gemensamt för samtliga av de grupper som lyfts fram i kapitlet är att de riskerar att osynliggöras och gå miste om hjälp och stöd till följd av normativa föreställningar och resursbrist. Personer i grupperna får sällan adekvat stöd eller vård för ångest, depression, PTSD eller annan problematik kopplad till traumatiska erfarenheter. Flera offentliga och ideella aktörer poängterar att deras kunskaper, resurser och befogenheter inte räcker till för att tillgodose behoven hos dessa grupper. Det gäller i hög grad asylsökande personer, som hamnar mellan stolarna och hänvisas till ideella föreningar med knappa resurser.

Avslutningsvis är det värt att nämna att några dimensioner, som vanligtvis kopplas till särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd, är så gott som frånvarande i intervjumaterialet. Den första är fysiska funktionsnedsättningar, som inte nämns i samma omfattning som intellektuella funktionsnedsättningar och psykisk ohälsa. Flera av de teman som diskuteras i kapitlet har relevans för den som funktionshindras fysiskt, men många områden som inte berörs under intervjuerna är viktiga att utreda närmare, exempelvis lika möjlighet att ta del av information eller söka stöd samt tillgänglighets- och anpassningsaspekter inom olika verksamheter som möter utsatta personer.

En annan dimension som bör utredas närmare är missbruk och beroende. Ett par intervjupersoner berättar om sitt missbruk av psykofarmaka och smärtstillande preparat, men tematiken är frånvarande i de offentliga och civilsamhälleliga aktörernas berättelser. En möjlig förklaring är att personer som söker hjälp undviker att nämna sådan problematik eftersom den i de

flesta hederskontexter, liksom i övriga samhället, är starkt stigmatiserad. En annan förklaring kan vara urvalet av intervjupersoner. Samtliga av de civilsamhälleliga aktörer som arbetar specifikt med frågor som rör missbruk, beroende, kriminalitet och hemlöshet avböjde medverkan i studien med motiveringen att de inte möter personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, vilket i sig är värt att notera och undersöka vidare.

En tredje och sista dimension som utgör ett underliggande men ofta outtalat tema under intervjuerna är socioekonomi. Flera forskare ställer sig kritiska till frånvaron av klassperspektiv i diskussioner om särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd[86]. Många aspekter av den särskilda sårbarhet som beskrivs i kapitlet är intimt sammanlänkade med socioekonomiska faktorer, så som låg utbildningsnivå, arbetslöshet, bostadsbrist och fattigdom. Ett exempel är situationen för barn och unga med funktionsnedsättning. Flera aktörer ser att låg utbildningsnivå hos föräldrarna kan förstärka stigmatiseringen av funktionsnedsättningar och försämra barnets möjligheter till vård och insatser. Vidare kan arbetslöshet och dålig ekonomi bidra till situationer där en hel familjs försörjning är beroende av personen genom att familjemedlemmar är personliga assistenter, gode män eller förvaltare – vilket kan förstärka hederskontextens kontrollmekanismer och stå i vägen för personens tillfrisknande och utveckling. Dessutom lyfter aktörerna fram att det kan vara särskilt svårt och dyrt att skaffa en bostad som är anpassad efter personens funktionsnivå.

När det gäller våld i nära relationer är det väl känt att låg socioekonomisk status förstärker såväl den statistiska risken som den särskilda sårbarheten (Ekström 2016). Våldsutsatta personer med medel- eller överklassbakgrund har långt större möjligheter än fattiga personer i alla grupper att lindra våldets skadeverkningar genom att köpa bostad, finansiera flytt, anlita juridisk hjälp, betala för terapi och liknande. Mot bakgrund av den kunskapen är det angeläget att närmare undersöka hur socioekonomi formar det hedersrelaterade våldet och förtrycket.

[86] Se exempelvis Ekström 2016.

5 Våldets omfattning och arenor

I följande kapitel beskrivs intervjudeltagarnas uppfattningar om det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning och arenor. Intervjudeltagarna har tillfrågats om hur vanligt förekommande hedersrelaterat våld och förtryck är och var det äger det rum.

När det gäller frågan om våldets och förtryckets omfattning är en kvalitativ intervjustudie inte den bästa källan för kunskap – för sådant behövs statistiskt material[87]. Däremot ger intervjumaterialet en bild av hur de offentliga och civilsamhälleliga aktörerna uppfattar omfattningen inom sina respektive områden – det vill säga huruvida kontakten med berörda personer ökar, minskar eller förblir densamma över tid. Genom deras berättelser får vi också en bild av de fysiska platser och sociala arenor där det hedersrelaterade våldet och förtrycket äger rum.

Den sammantagna bilden av våldets och förtryckets omfattning är att aktörerna som deltar i studien inte noterar någon markant ökning av antalet fall av hedersrelaterat våld och förtryck under senare år. De som arbetat länge inom fältet upplever att omfattningen är ungefär densamma som för ett årtionde sedan. Däremot sker fluktuationer i de olika stadsdelarna beroende på om media har belyst någon livssituation som uppfattas som särskilt allvarlig eller på vilka ”familjer och klaner” (FIP29) eller minoritetsgrupper som dominerar. Omfattningen kan öka i och med att grupper med kopplingar till geografiska områden där heder strukturerar samhället ökar sitt inflytande. Dessutom kan maktbalansen mellan olika minoritetsgrupper i ett givet område göra det mer eller mindre viktigt att upprätthålla hedersstrukturella normer. En socialsekreterare resonerar kring sina erfarenheter:

> Det går i vågor. Ibland handlar det om vilka familjer och klaner som dominerar i ett område. Eller gängbildningar och kriminalitet. Om ett visst gäng har gjort mycket och sitter inne kan det plötsligt bli lugnt i området. Det blir högre i tak. Sedan när de kommer ut blir det plötsligt livsviktigt att hålla på normerna igen (FIP29).

”För två år sedan fick vi en tillströmning av personer från Syrien och andra områden där hederskultur förekommer”, säger en aktör som driver skyddat boende. ”Då förstod vi att vi kommer att få mycket att jobba med, och så har

[87] Se Del III för kvantitativ redovisning.

det blivit" (FIP49). I likhet med ovan citerade socialsekreterare, ser aktören att antalet ärenden varierar med migrationen på ett sätt som påverkar såväl våldets omfattning som de platser där det äger rum. Våld och förtryck som är kopplat till maktbalansen och eventuell kriminalitet i ett bostadsområde tenderar att bli mer publikt och utspelas på gator och torg, medan kontroll och repressalier enligt en släktskapsbaserad hederslogik oftare äger rum inomhus, i den utsattas bostad.

Snäva normer och hårdnande kontroll

Flera intervjudeltagare beskriver att normer kring kön, sexualitet och etnicitet har blivit snävare de senaste åren. Trans- och cis-personer med könsöverskridande uttryck trakasseras i skolor, på offentliga platser och i kollektivtrafiken i större omfattning än tidigare. En fritidsledare berättar om en transtjej som trakasserades i sitt bostadsområde:

> Jag följde med henne dit. Folk drog i henne och skrek åt henne. Jag blev riktigt orolig. Det var så hotfullt. Och det jag såg var bara en bråkdel av allt hon berättade om. Hon blev ju hotad till livet och jagad. Det var verkligheten som hon levde i varje dag. (FIP25)

Det händer också att flickor och kvinnor som inte klär sig traditionellt tillrättavisas. En fältassistent berättar om en händelse på en fritidsgård:

> Det var en tjej som hade på sig slöja, jeans och tajt topp. En äldre kille från samma land gick fram och sa "Varför ha så tajta kläder om du ändå bär slöja? Vad betyder slöjan då?" Jag gick emellan och frågade om hon inte fick ha på sig vad hon ville. Han svarade: "Det där är inte korrekt". Han tyckte att hon skämde ut alla från deras land. (FIP25)

En annan aktör bekräftar att normerna för kvinnors klädsel blir allt snävare:

> Förut kunde tjejer gå i joggingdress och basketskor och så, men det har blivit mer strikt. En tjej sa till mig att folk i området spottade efter henne om hon stod och rökte utanför porten i kort kjol. Jag tror det har skett en förändring. Kontrollen i vissa bostadsområden ökar. (FIP49)

När det gäller snävare normer och hårdnande kontroll nämner aktörerna först och främst helt eller delvis offentliga arenor så som skolor, fritidsgårdar,

bostadsområden och kollektivtrafiken. Nedan diskuteras samspelet mellan normer i det offentliga och inom familjen närmare.

Konservativa normer försvårar arbetet

De aktörer som ägnar sig åt utbildning och prevention berättar att de får allt svårare att nå ut i bostadsområden där normer kring kön och sexualitet blivit mer konservativa. Ungdomsmottagningen besöker regelbundet skolor för att prata om relationer och sexualitet. Deras uppfattning är att arbetet är svårare än tidigare:

> Förut kunde vi ha samtal om kropp och sexualitet, men nu är det nästan omöjligt. Eleverna reser sig upp och går. De håller för öronen och säger att de är för unga för att prata om sex. Ibland blir stämningen hätsk. Särskilt när vi pratar om hbtq-frågor. Vi har fattat beslut om att vi inte längre går ut två och två. Det krävs helt andra insatser om det ska funka. Vi måste börja på en annan nivå nu. (FIP29)

Det är inte ovanligt att lärare och annan skolpersonal motarbetar Ungdomsmottagningen. Under en temadag lade sig en lärare i en diskussion om mödomshinnan:

> Vi visade bilder och förklarade att den inte finns, men eleverna hade svårt att tro på det. Då bryter läraren in och säger att ”Visst finns den, det vet jag. Jag är ju gift och har haft sex, så det där stämmer inte”. Det är många gånger vi är där och kämpar med lärare och personal. Så det är ju inte bara eleverna som kan vara konservativa, utan det handlar nog mer om hela området. (FIP29)

Ett liknande dilemma beskrivs av en personalgrupp som möter ungdomar i fritidssammanhang. Aktören upplever att andra anställda i området undergräver det normkritiska jämställdhetsarbete som de själva försöker bedriva:

> Jag skulle säga att det är problematiskt också att många ledare som arbetar, inte bara i vår verksamhet, utan nu arbetar vi på en skola också där det är annan personal. Så det är egentligen från båda två. De stärker dessa normer många gånger genom att till exempel sitta och prata om att det är typ viktigt att vara oskuld och så här. Och de ska vara ledare. Alltså, jag tycker det blir fel i det förhållandet för då är det ju också en form av heder som man pratar om, att det är fel att ha haft sex. Och det är det jag menar, att vi kanske inte möter familjens heder på samma sätt men jag ser det dagligen bland personalen som vi arbetar med, eller som arbetar runt oss. (FIP38)

En ung kvinna som har erfarenhet av att leva i en hederskontext och arbetar i en verksamhet där hon möter ungdomar upplever att hennes bakgrund och utseende leder till uppfattningar om hur hon borde vara och vad hon borde tycka:

> Jag möter det ofta från ungdomar i mitt jobb idag, att ”Du ser ju ut som oss. Du ska inte tro att det inte finns någon mödomshinna. Du ska inte ha en pojkvän innan äktenskapet. Du ska inte prata om sånt här!” Jag möter väldigt kraftiga motreaktioner i vissa klassrum av tjejer och killar. För dem är det ju ett skydd och det som jag pratar om är ju en världsbild, det är ju någonting som de tror på och lever efter. Om det kommer in en person som de kategoriserar som en själv och liksom utmanar deras världsbild, så blir det oerhört svårt. ”Nej, vad håller hon på med?” (IP34)

I citatet framkommer en central aspekt av de hårdnande normer och den ökande kontroll som beskrivs ovan; nämligen att de i första hand drabbar personer som inkluderas i den aktuella gemenskapen. Om utomstående ger uttryck för värderingar som går stick i stäv med gruppens kan det befästa grupptillhörigheten och ge mening åt kategoriseringen, men om ovan citerade aktör gör detsamma blir det en utmaning av ungdomarnas världsbild, som intervjupersonen själv uttrycker det (IP34).

Konservatism, kontroll och hedersrelaterat våld och förtryck

Det går inte att säga om, eller på vilket sätt, den ökande kontrollen som beskrivs i relation till offentliga platser hänger samman med det hedersrelaterade våld och förtryck som utövas inom ramen för en blodsbands- och/eller släktskapsbaserad struktur. Trakasserierna och värderingarna som beskrivs ovan kan vara uttryck för konservativa könsnormer oberoende av hedersstrukturen. Vad som däremot framkommer tydligt i intervjumaterialet är att det kan finnas relationer mellan graden av kontroll i offentligheten och risken för repressalier inom hederskontexten. Om nivån av kontroll och ryktesspridning är hög är risken större att information om normbrott når anhöriga. En socialarbetare resonerar kring detta:

> Jag tror att det är två separata fenomen. När gamla, somaliska män tillrättavisar unga somaliska kvinnor på spårvagnen handlar det mer om moralism: ”Tänk nu på att du representerar oss som grupp!” Killarna som kontrollerar varandras syror är en annan sak. Där ser vi definitivt att det finns en koppling till hedersvåld,

för de flickor som bryter normerna råkar ju illa ut. Om det alltid finns någon som ser och kommenterar, är det svårare att komma undan. Så på något vis hänger stämningen i området ihop med hedern i vissa familjer. (FIP37)

När intervjudeltagarna tillfrågas om sina uppfattningar om det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning säger de alltså antalet kontakter varken ökar eller minskar över tid; däremot ser de tillfälliga upp- eller nedgångar beroende på migrationsmönster, maktbalansen i bostadsområden och normer i det offentliga. Flera aktörer erfar att normer som kringskär flickors, kvinnors och hbtq-personers livsutrymme har blivit striktare på sistone.

Utsatthetens arenor

Intervjudeltagarna har tillfrågats om var det hedersrelaterade våldet och förtrycket äger rum. Den sammantagna bilden är att våldet sker överallt, eftersom det är en del av vardagen i en hederskontext. De flesta vittnesmål från såväl aktörer som enskilda intervjupersoner rör våldshandlingar i den utsattas hem. Andra arenor som ofta nämns är släktingars hem i Sverige och i det gamla hemlandet, bostadsområden, kollektivtrafiken, gator och torg, skolan, fritidsgårdar, föreningar, arbetsplatser och liknande. En aktör som möter många utsatta, och själv har bakgrund inom en hederskontext, beskriver detta:

Jag tror det utövas mest kanske i hemmet där det inte finns någon som kan se det, förutom den som blir utsatt kanske, så jag tror hemmet är mest förekommande. Sedan tror jag att det förekommer överallt, att det förekommer i offentligheten liksom, men hemmet är väl i första hand. Sedan jag tror det förekommer i föreningar, jag tror det förekommer i många offentliga platser. Till och med på arbetsplatser. (FIP1)

Aktören ser också att det hedersrelaterade våldet och förtrycket samt de hårdnande normer som beskrivs ovan förstärks i ett samspel mellan de olika arenorna. Precis som att den hedersstruktur som finns inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan ”spilla över” och förstärka normer på dess gator och torg, kan det normsystem som råder i området påverka enskilda familjer där hedern tidigare inte varit särskilt central:

Annars får man ingen plats att tillhöra i det sammanhanget, man får ju anpassa sig. Det är många unga tjejer som har sagt, liksom ”Mina föräldrar har knappt

varit så här i hemlandet, men de har kommit till Sverige och då börjar de förändras, för andra har ett annat sätt att tänka än vad de har haft själva. Och då måste de anpassa sig". Men innan har det inte spelat någon roll, de här sakerna som man inte får göra. Det är väldigt vanligt. Det är mer vanligt än vad myndigheterna känner till eller vill känna till. (FIP1)

En intervjudeltagare som är verksam inom en grannskapsförening berättar om liknande mekanismer, men åt motsatt håll. "Mina barn kommer hem med åsikter jag inte känner igen, som vi aldrig har haft i familjen", säger han (FIP13). Han berättar om hur hans söner uttrycker sig nedsättande om kvinnor som inte klär sig traditionellt och betonar religiös renlärighet på ett sätt som framstår som oroväckande och främmande för honom själv. "Vi flydde ju för att slippa det!", säger han. Han uppfattar att orsaken är nya, allt striktare och platsbundna normsystem som inte har koppling till någon existerande hedersstruktur.

Svensk hederskultur

När aktörerna som deltar i studien tillfrågas om de arenor där hedersrelaterat våld och förtryck utövas berättar de företrädesvis om familjer och släkter som har bakgrund i delar av världen där hedersstrukturen är kulturellt och/eller juridiskt vedertagen; där hedersnormer genomsyrar lagstiftning och relationer i samhälleliga sammanhang som är större än enskilda familjer. Det är också detta forskningen på området utgår från (se kapitel 1). Några aktörer ger dock en annan bild. De menar att det förtryck som drabbar hbtq-personer inom sekter och frireligiösa församlingar samt de maskulinitetsnormer som finns på skolgårdar eller inom idrottsföreningar är exempel på svensk hederskultur. Andra exempel på hedersnormer inom etniskt svenska gemenskaper är, enligt dessa aktörer, familjer i den ekonomiska eliten, där det finns förväntningar om konformitet, lydnad och diskretion och kriminella gäng, där det finns en strikt hierarki, lojalitet och hederskodex.

Uppfattningen om att det existerar arenor för "svensk hederskultur" framförs i första hand av opinionsbildande ideella föreningar som ifrågasätter hedersbegreppets ensidiga koppling till vissa invandrargrupper. En aktör som arbetar med utbildning och opinionsbildning resonerar på följande vis:

Samhället gör skillnad på om en svensk man slår ihjäl sin fru och om en utländsk man slår ihjäl sin fru. Men det kanske inte alltid är nödvändigt att tänka i termer av 'vi svenskar' och 'de andra'. Heder finns bland svenskar också, inte bara bland

> muslimer. Vi tänker att heder handlar om maskulinitet. Till exempel våld på skolgårdarna har en koppling till heder. Om någon har kränkt dig kan det finnas en förväntan om att ta till våld för att ta tillbaka hedern. Så vi använder ju ett lite bredare begrepp. (FIP21)

En intervjudeltagare som arbetar som kurator inom en ideell förening menar att det kollektiv som upprätthåller hedersnormerna inte nödvändigtvis behöver vara en större gemenskap – det räcker med en enskild familj. Kuratorn, som träffar många våldsutsatta hbtq-personer, menar att många etniskt svenska familjer med hög socioekonomisk status starkt reproducerar trans-, bi- eller homofoba normer som sanktionerar kollektivt utövat våld mot hbtq-personer (FIP37).

Ett relationsvåldsteam ger uttryck för liknande synsätt; nämligen att sammanhang där det förekommer kontroll, förtryck och kollektivt utmätta repressalier kan definieras i termer av heder, oavsett hur dessa sammanhang förhåller sig till den större släktskapsbaserade, etniska, kulturella eller nationella sfären. Aktören beskriver ett ärende som gällde en internationellt verksam sekt där männen utsatte kvinnor och barn för kontroll, sexuella övergrepp och våld:

> Det var en religiös sekt som använde sig av hjärntvättning av alla deltagare. Männen i den här sekten utsatte kvinnor och barn för våld och sexuella övergrepp. Det var också så att man frös ut och, alltså det var mer eller mindre, det var samma mekanismer [som i en hederskontext]. Det var kontroll och det var sådana saker. Det fanns väldigt stora likheter i det, att hon inte existerade när hon hade flytt och det fanns också en hotbild mot henne. (FIP37)

Kvinnan som ärendet gällde hade bott i flera delar av världen men tillhörde vid tillfället ifråga den svenska grenen av sekten. ”Hennes räddning var väl att hon inte var född in i sekten”, tror aktören. ”Hon hade en uppfattning om att det fanns någonting annat därutanför som hon kanske skulle vilja knyta an till.” (FIP37).

De exempel på svenska hederskontexter som dessa deltagare ger är intressanta. Samtidigt som det finns likheter mellan dessa kontexter och de gemenskaper som präglas av en släktskaps- och blodsbandsbaserad hederstruktur som omfattar större samhällsgemenskaper, finns det också tydliga skillnader. En kurator illustrerar några av dessa genom att kontrastera situationer där det finns en större, nationell eller etnisk omgivning som motsätter sig eller

fördömer det våld och förtryck som utövas inom den mindre familjegemenskapen och erbjuder den utsatta hjälp stöd och en alternativ gemenskap, med situationer där den större omgivningen sanktionerar eller till och med kräver, att repressalier ska ske:

> Men jag tänker att om en elev så att säga, som inte lever i en sån kontext, gör fel då kan den, som jag ser det så är så att då är det liksom ”min mamma och pappa tycker inte jag ska göra det här” men sen så kan det finnas liksom, den övriga etniska gruppen tycker att ”Ja men det är väl inget problem med det liksom” man kan få stöd i sitt sätt att leva och sitt sätt att va bland den övriga majoriteten så att säga och kontrollen kanske finns inom den egna familjen men inte utifrån eller utanför den liksom. Men i en hedersvåldskontext så är det att även, dels så är det att det är större liksom och det finns ett tydligt, en tydlig risk för att föräldrarna också är utsatta för press från utökad släkt, den etniska gruppen och såna där saker, så även om föräldrarna själva tycker att saker är okej så måste dem lägga press på barnen för de orkar inte stå emot från äldre syskon eller föräldrar eller utökad familj och såna där saker, det tycker jag är en skillnad och att stora etniska gruppen håller med om att ”Ja men du ska göra som dina föräldrar säger medans när det inte är hedersrelaterat våld så finns det inte den aspekten med utan då är det mer individualiserat liksom. (FIP16)

När det gäller identifikationen av hedersfall och synen på hedersstrukturens relation till berörda personers etnicitet finns alltså olikheter och spänningar aktörerna emellan. Vissa av dem opererar enligt egna definitioner som utgår från att svenska hederskulturer existerar, medan andra tar fasta på strukturens institutionaliserade status inom ramen för vissa etniska gemenskaper.

Den digitala världen

Förutom de fysiska arenor som nämns ovan är olika slags digitala arenor, såsom internet, sociala media och ny kommunikationsteknologi, centrala i aktörernas berättelser om våld och förtryck. Återstoden av kapitlet ägnas åt reflektioner kring denna relativt nya och högst mångtydiga värld, som till sin karaktär är både konkret och abstrakt, påtaglig och ogripbar och utmanar kategorier som tid och rum.

Många aktörer lyfter fram att våldsutsattas tillgång till internet kan vara både riskabel och livsviktig. Bäst kanske detta sammanfattas i en dialog mellan två intervjudeltagare. ”Det här är ju en sådan avgörande del i ens liv så man är inte beredd att släppa den heller, vilket blir en riskfaktor”, säger en

intervjudeltagare med hänvisning till att det kan bli svårt att skydda unga personer som kan spåras via sociala media. ”Och en friskfaktor”, inflikar en annan deltagare. ”Vissa kanske har det som enda ställe där man känner sig fri att kunna ha relationer, att kunna prata, och att det är ett jätteviktigt andningshål för att kunna stå ut” (FIP2).

Intervjumaterialet rymmer resonemang om vad internet betyder och hur det formar socialt umgänge och interaktion. Ofta handlar samtalen om spänningen mellan hur den nya teknologin å ena sidan kan användas för kontroll och begränsningar och bli till ett hot när information sprids på ett okontrollerat sätt och å andra sidan bidra till ökad livskvalitet för utsatta personer. Nedan beskrivs några av dessa aspekter närmare.

Internet som riskfaktor och livlina

Intervjudeltagarna fokuserar först och främst på kontroll, begränsningar och risker förknippade med internet. En vanligt förekommande aspekt av det hedersrelaterade våldet och förtrycket är att utsatta personer förbjuds att ha mobiltelefoner, mail och konton i sociala media. Det gäller främst unga som lever med sina familjer. De som trotsar förbuden riskerar att bli påkomna och bestraffade. En aktör berättar att det händer att unga har en mobiltelefon gömd i elevskåpet och endast använder den under skoltid (FIP34). Det förekommer också att familjer kontrollerar ungas samtalslistor för att se till att de inte pratar i telefon med någon annan än de kontakter familjen godtar (FIP29). En annan aktör erfar att många unga har parallella konton på exempelvis Instagram; familjen känner till det ena och det andra är hemligt. Att ha otillåtet material i sin mobiltelefon medför risker:

> En del har ju inte mobil hemma men man har skaffat en och så har man den här. Mycket sköts över telefonen och man är inte riktigt medveten om följderna. Allting finns ju i luren, även om du raderar. Du kan ju tycka att du tar bort det men föräldrarna hittar. Så det är ju lättare att bli upptäckt. (FIP12)

En intervjudeltagare berättar om hur hans pappa hade för vana att logga in på hans och hans syskons Facebook-konton för att kontrollera deras kontakter. ”Det kändes väldigt integritetskränkande. Man blir så pass styrd i livet”, säger han (IP27). Om det uppdagades att intervjudeltagarens systrar hade pratat med killar reagerade pappan med ilska.

Flera aktörer erfar att om chattloggar, bilder eller filmer som på något vis bryter mot hedersnormerna hamnar i orätta händer kan det hända att personen ifråga bestraffas. En fritidsledare berättar om sin oro för en ung kvinna vars sociala media-konto blev hackat:

> Jag hade en tjej, de hackade hennes konto och så fanns det bilder på henne och så spreds de och så blev det en massa problem med hennes vänner. Den här personen har redan mycket problem utöver det. Och så nu, hon kommer inte på våra aktiviteter längre. (FIP38)

Samtidigt som det kan vara riskabelt att bryta reglerna som familjen satt upp, kan sociala media och telefoner fungera som ett ”andningshål” för barn och unga som lever med hedersrelaterade begränsningar. Det kan också vara avgörande för utsatta personers möjligheter att skapa och bibehålla sociala nätverk. De elever som lyder och inte använder sociala media löper kanske mindre risk att bestraffas, men samtidigt riskerar de att hamna utanför gemenskapen med andra jämnåriga. En skolkurator berättar:

> Man ser inte dem som inte har det. Alltså man har ju vissa elever som liksom stryker längs med väggarna som man inte ser, och de har inte Instagram och Facebook och man tänker aldrig på dem riktigt. (FIP6)

Parallellt med riskfaktorerna lyfter flera aktörer fram internettillgång som något positivt för personer som lever i hederskontexter. Den ger möjlighet att upptäcka nya livsvärldar, inhämta kunskap och information om rättigheter och hitta vägar ut ur en begränsad tillvaro. Intervjuerna med personer som levt med hedersrelaterat våld och förtryck rymmer många exempel på hur internet möjliggjort kontakter med socialtjänst, skyddat boende och stödföreningar. De rymmer också exempel på motsatsen, nämligen hur frånvaro av internetuppkoppling och telefon gjort det omöjligt att söka stöd och hjälp.

En intervjuperson berättar om hur Facebook-kontakt med en lärare bidrog till att hon sökte hjälp. När läraren såg att hon var inloggad mitt i natten skrev han ett meddelande och frågade vad som höll henne vaken. ”Jag var tvungen att berätta för honom, för jag visste inte vem jag skulle prata med. Jag mådde så dåligt”, säger kvinnan. Lärarens respons blev: ”Det här är inte okej, det de gör mot dig. Du måste därifrån nu, annars ringer jag polisen” (IP25). Ett samtal till polisen uppfattades som allt för drastiskt av kvinnan, så istället träffades de dagen därpå för att prata vidare om hur hon kunde få

stöd. Vidare berättar kvinnan om hur hon träffade sin nuvarande pojkvän på Facebook. Förhållandet gjorde det angeläget och möjligt för henne att till sist lämna sin familj efter att de bestämt att hon skulle gifta sig med en kusin i Saudiarabien.

För den som inte får gå ut och träffa kompisar eller har en funktionsnedsättning som försvårar extern kommunikation eller fysisk autonomi kan internettillgång innebära en alternativ rörelsefrihet. Det kan skapa nya former för kontakter, gemenskaper och identiteter som man själv väljer och har kontrollen över. En av de individuella intervjupersonerna berättar:

> Under min gymnasietid satt jag alltid ensam i datarummet eller i biblioteket och hittade internetvärlden på rasterna. Jag älskade spel så jag satt och spelade, det var min flykt liksom, någonting för att komma undan. På den tiden så fanns det också de olika chattrummen med Lunarstorm och Playahead. Där var en värld där man inte var utstött, folk vet inte, dom kan inte döma dig på samma sätt och du kanske får vänner där. Så det var den världen jag vände mig till. (IP13)

Facebook skapar sammanhang och relationer över nationella gränser och bidrar i en av de individuella berättelserna till att kasta ljus över familjehemligheter:

> Han [fadern] sa alltid till mig att hon [modern] dog i en bilolycka, det var jag länge övertygad om som barn. Det var inte förrän 2015 som jag fick kontakt, det var faktiskt min kusin från min mammas sida som kontaktade mig på Facebook och berättade att min mormor var döende i cancer och ville träffas en sista gång. Och jag visste inte om att jag hade en mormor helt enkelt. Så att vi åkte till [det gamla hemlandet] och träffade henne en sista gång, så det var ju väldigt speciellt. Och det var efter det som jag började liksom fundera att, jag tror inte på att hon hängde sig, jag tror mer eller mindre på att det var ett mord. Jag börjar bli mer och mer övertygad med de bevis som läggs fram. (IP27)

Flera av de aktörer som möter hbtq-personer betonar vikten av internet och sociala media. En av dem beskriver sociala media som räddningen för många:

> Det är där man har sitt community, det är där man har sina vänner, det är där man kan träffa andra som är som en själv. Det kan man inte hitta i sin närmiljö för att man är så begränsad av sin familj. Så att internet och olika appar är ju räddningen för många. Från ensamhet och isolering. (FIP34)

Smartphones beskrivs som ett sätt att hitta säkra sociala nätverk och att ladda ner sociala appar där man kan skapa relationer. Det är dock vanligt att personer som lever med en hög grad av begräsningar och kontroll inte vågar behålla fasta användarkonton som kan upptäckas av anhöriga. När trycket blir för starkt och ”man inte orkar känna sig ensam utan måste ha någon form av kontakt, då skapar man en tillfällig profil, snackar med någon i tjugo minuter eller vad det tar på bussresan hem och sedan så raderar man”, säger en aktör (FIP34).

Övervakning på nätet

Ovan beskrivs risken för repressalier om otillåten internet- och telefonanvändning uppdagas. En annan form av risker kring internet och ny teknologi har att göra med allt större och mer avancerade övervakningsmöjligheter. En sökning efter tracking-appar på exempelvis Google Play syns följande löftesrika rubrik: ”Håll koll på din familj, vänner och telefoner med GPS-teknik!” I texten som följer beskrivs hur användaren med hjälp av en enkel applikation ”snabbt och exakt” kan lokalisera närstående, och hur ”föräldrar älskar” appen, eftersom den ger dem den senaste informationen om deras barns vistelseort.

I appar som Snapchat och Messenger kan användaren själv göra det möjligt för andra att se var hen befinner sig. En informant säger att det ”…finns ju klart fördelar med det men jag tänker att det utnyttjas också i partnerrelationer och i andra relationer” (FIP38). Ett annat exempel är att föräldrar eller partners kan ringa upp en person på FaceTime för att försäkra sig om att hen befinner sig på den plats eller i det sällskap som man kommit överens om (FIP14).

Ryktesspridning på nätet

Möjligheten att dela information, bilder och filmer med en knapptryckning kan, enligt flera aktörer, få katastrofala följder för ungdomar som lever under strikta hedersnormer. Via internet kan rykten spridas snabbt. ”Allting händer ju nu och här, alltså Snapchat är ju så. Händer någonting så är det liksom, hundra vet det direkt”, säger en aktör (FIP12). Spridningen är dessutom global och obegränsad, vilket medför att släktingar i familjens före detta hemland kan få del av informationen. ”Alla vet exakt vad som händer med döttrarna här och med sönerna här, därför att det finns internet”, förtydligar en

aktör. ”Så det kan sitta någon på andra sidan jordklotet som kontrollerar alltså allt” (FIP14).

En kvinna som emigrerat från det land där hennes två äldsta barn fortfarande befinner sig, berättar om ett upprört samtal från den nästan vuxne sonen som ringer för att försöka förmå henne att ta bort sitt Facebookkonto. ”Jag säger ’varför?’. Han säger ’Nej mamma, du är kvinna, du kan inte ha Facebook, inte bra för flickor’” (IP17).

En av socialtjänstens verksamheter påpekar att unga kvinnor kan utsättas för risker när de försöker leva ett fritt liv genom internet, därför att deras blotta närvaro i en så sexualiserad miljö som många internetforum är kan bidra till att de uppfattas som normbrytare, oavsett hur de framställer sig själva eller vilken information som faktiskt förmedlas:

> Internet och sociala medier blir ett hot mot normen om kyskhet, för kvinnan har sexualiserats oerhört! Jag menar det finns ju tjejer som lever med hedersnormer nu som vill liksom visa magen. Det behöver inte ens vara att man har en relation, man kan få liksom konsekvenser för att man ens lägger upp en bild på sig själv där man visar ansiktet. (FIP31)

Med andra ord behöver det inte röra sig om särskilt laddat innehåll för att internetnärvaro ska bli problematisk. Det kan räcka med en bild där en tjej och en kille sitter bredvid varandra och pratar, att det uppfattas som att en person poserar för mycket på ett foto eller att en kille gillar eller kommenterar en tjejs bild.

Flera aktörer inom fritidssektorn erfar att bilder, filmer och text som i förlängningen leder till repressalier mot unga har spridits av misstag eller obetänksamhet; familjerna har inte själva sökt informationen, utan den har kommit dem till del via bekanta som fått den genom olika sociala media-kanaler. Sådant som kanske skulle uppfattas som harmlöst i sitt sammanhang kan få en ny, graverande betydelse just i och med att det visas upp för familjen av någon utomstående. En av aktörerna beskriver hur bilder på unga kvinnor som klätt upp sig, sminkat sig, dansar eller poserar sprids och kommenteras på ett sätt som insinuerar normbrott eller tolkas som normbrytande av mottagare i familjen:

> När någon har lagt ut något klipp när de dansar och att det är folk som kommenterar. Det är svårt att hålla ifrån sig när någon kommenterar. De dansar och så är det någon som lägger ut ett klipp på [Snapchat] och så är det någon som ser och

> kommenterar. Då är det inte är bara så här ”Du ska skita i att jag dansar!” och så tänker man inte mer på det. Det är mer än så, det är bekymmersamt. Det kan vara kompisar som tar en bild och skickar vidare, inte av illvilja. Ibland bara för att man är glad och vill visa och så är det någon som tar det på fel sätt. (FIP9)

Personal på en fritidsgård berättar hur liknande mekanismer ledde till en händelsekedja som påverkade många unga människor under det som i media kom att kallas ”Instagramuppploppet”. Upprinnelsen var ett anonymt Instagramkonto dit vem som helst kunde skicka bilder och texter som sedan publicerades. Materialet bestod mestadels av lättklädda bilder på unga kvinnor som beskrevs som slampor, vilket i några fall fick allvarliga konsekvenser och skapade stor rädsla hos personer som levde med hedersnormer. En fritidsledare berättar:

> Man kunde chatta och vara anonym och så skickade man bilder på folk och historier om dem. Det var framförallt tjejer men det var även killar. Det var ju väldigt lättillgängligt. Säg att du har varit på solsemester, så tog du en badbild från Facebook och så skrev du extremt utförliga texter om vad den här personen hade gjort i vilken bil och i vilka hål och med vilka personer och så där. (FIP25)

I kölvattnet efter händelserna blev aktören kontaktad av ungdomar som befarade att det publicerade materialet skulle leda till repressalier. ”Det var en tjej som kom med sina två bröder och bara ’Vi måste få bort det här, ni måste hjälpa oss med detta för om detta kommer vidare upp till vår pappa då vet vi inte vad som händer’” (FIP25). Vidare berättar aktören om hur det hela skapade, och alltjämt skapar, stor rädsla för att förekomma på bild; i synnerhet hos ungdomar som lever med vetskapen om att också relativt neutrala bilder kan komma att beskrivas och publiceras i sammanhang som misstänkliggör dem i omgivningens ögon.

En medelålders kvinna med bakgrund i Irak berättar om ett klipp hon sett på Facebook i samband med att hon uttrycker bekymmer för om utvecklingen av strikta, konservativa normer bland unga:

> Man har lagt ut en bild på en man som har tagit tag i en kvinnas, jag vet inte, hennes axel eller så och hon har en kort klänning på sig. Då, jag vet inte, om det är en film man har tagit, och det är yngre generationer som gjort ett inlägg på Facebook, ett kurdiskt forum. Då har den skrivit: ”Är det ok att en bror slår sin syster p.g.a. sådan klädsel”. Då har alla skrivit: ”Ja”, även tjejer och någon har t.o.m. skrivit: ”Ja, döda henne” och så där. Och det här är ett kurdiskt forum och

> det är nu. Och då tänker jag, men tänker man inte ens, det finns ju inte ens tillåtelse, utrymme att en kvinna har sådana kläder på sig, det sker ju inte. Så liksom att man rättfärdigar det. Jag kan tänka att det har blivit värre de här senaste åren på grund av radikalismen, tyvärr. Den islamiska radikalismen. Det är en sanning som vi inte kan undgå faktiskt. (IP26)

Kvinnan anser att händelsen är en av många händelser på nätet som ger legitimitet åt ryktesspridning bland unga.
Förutom risken för ryktesspridning, förekommer också rena hot- och utpressningssituationer kopplade till bilder på internet.

> Vissa tjejer har fotat andra tjejer som de vet har pojkvän. Och då använder de det för att hota liksom, 'vi ska skicka det här till din familj'. Och jag tror att det handlar ganska mycket om att någon vågar göra någonting som de inte själva vågar, och sedan ska de straffa andra liksom. (FIP6)

Detta, påtalar en av de enskilda utsatta, kan också ske i parrelationer (IP13). Om den ena parten vill avsluta relationen så kan det hända att den andra hotar med att på olika sätt avslöja förhållandet, vilket ju är särskilt effektivt i ett hederssammanhang. Aktörer på ett skyddat boende och stödjande socialtjänst berättar om privata konversationer, bilder som hamnar på avvägar och om falska konton som skapas på sociala medier i andras namn där det delas graverande information. Aktörerna nämner att detta beteende innebär en risk även för den som står bakom hotet, eftersom det kan leda till hämndaktioner från den utsattas släktingar.

Internet och livet i skyddat boende

Internet, telefoner och ny teknologi skapar en rad utmaningar när det gäller skydd av personer som lever under akut hot. Ovan nämns att möjligheterna till spårning är stora. Trots riskerna förknippade med smartphones och sociala media, kan det vara svårt att förmå våldsutsatta att helt avstå från sådana centrala delar av livet. Få personer är beredda att avstå helt från kontakt med vänner. Antingen vill de inte radera sina konton, eller så glömmer de att en del appar innehåller mer information om ens person än vad som är nyttigt.

Att fortsätta sin aktivitet i sociala media eller behålla sitt gamla telefonnummer, kan möjliggöra ytterligare hot eller påtryckningar om att återvända hem – det finns en öppen kommunikationskanal på ett annat sätt än förr. En

intervjuperson som flytt till Sverige för att undkomma våld och förtryck inom familjen i sitt före detta hemland beskriver hur han till en början hade kvar sin mobiltelefon för att hans mamma skulle kunna kontakta honom. Efter några månader lyckades andra familjemedlemmar få tag i telefonnumret, vilket ledde till att han tvingades göra sig av med det och strypa all kontakt med modern. Numera har han tillfälliga telefonnummer som han endast delger ett fåtal bekanta i Sverige och byter med jämna mellanrum.

För de som lever med skyddad identitet kan den digitala världen erbjuda viss lindring från den isolering som det skyddade livet tveklöst innebär. Men också här är dubbelheten påtaglig. En ung kvinna berättar hur hon flyttat runt i hela landet till följd av att hon haft konton på Instagram och Facebook (IP32). Hon har två gånger fått erfara att pojkvänner hon träffat under tiden hon levt under skyddade förhållanden, avslöjat henne för hennes ytterst våldsbenägna bror, som hämnd för att hon avslutat relationen. ”Jag hade Facebook. Det hade ingen berättat för mig att man inte fick ha”, säger kvinnan, apropå den första av dessa situationer. ”Alltså, jag hade inte tillräckligt med information vad det innebär” (IP32).

Det andra tillfälle då kvinnans identitet och vistelseort avslöjades via Facebook var annorlunda. Hon hade inte längre något eget konto, utan hennes före detta pojkvän konstruerade ett falskt konto i hennes namn efter separationen:

> Han blev ju så arg och gjorde den där Facebook-sidan och addade alla mina syskon och alla i min skola. Han skrev vilken skola jag gick i, adress och all information om mig. Dagen efter var dom där utanför dörren. (IP32)

Exemplet visar på svårigheten att skydda sig från att information läcker ut. Trots att kvinnan raderat sina sociala media-konton kunde Facebook användas för att sprida information om henne. Konsekvenserna blev allvarliga. Kvinnan var själv inte hemma när hennes bröder knackade på dörren till familjehemmet där hon bodde, men händelsen satte djupa spår; den ledde till ett traumatiskt uppbrott från ett av de få ställen i livet där hon trivts och känt sig trygg (IP32).

Den digitala arenan – utmaningar

Frågor som rör den digitala arenan är som mest aktuella i intervjuerna med de aktörer som möter barn och unga. Aktörerna själva ifrågasätter huruvida

vuxenvärlden håller jämn takt med den tekniska och sociala förändringen. En anställd, som arbetar utåtriktat inom en verksamhet mot hedersförtryck, säger att de är medvetna om problematiken, men inte nödvändigtvis lyckas föra samtal om den, påpekar den centrala problematiken att personalen har svårt att få tillräcklig insyn i ungas liv för att kunna ge rätt stöd och råd.

En annan central utmaning, som gäller verksamheter med målgrupper i alla åldrar, rör vikten av bibehållen säkerhet – inte minst när det gäller personer med skyddad identitet eller i skyddade boendeformer. De mest akuta frågorna rör balansen mellan att möjliggöra sociala kontakter, arbete, utbildning och annat som måste ske via internet och telefon, utan att det sker på bekostnad av säkerheten. Svaret på frågorna är sällan eller aldrig att den våldsutsatta personen helt bör avstå från internet, sociala media och telefoner; det innebär en alltför stor begränsning i formerandet av ett liv fritt från våld och förtryck – som ju är själva syftet med skyddsinsatserna. Istället framstår behovet av medvetna, välfungerande strategier för ett säkert internetanvändande som angeläget.

Sammanfattning och reflektion: Våldets och förtryckets vardaglighet

I kapitlet beskrivs det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning och arenor. Aktörerna uppfattar inte att det hedersrelaterade våldet och förtrycket ökar i omfattning. De meddelar att antalet fall som de får kännedom om går i vågor, exempelvis beroende på vilka familjer och minoritetsgrupper som har inflytande i ett område eller om media har belyst någon livssituation som uppfattas som särskilt allvarlig. Däremot erfar aktörerna att normer kring kön, könsuttryck, sexualitet och etnicitet har blivit snävare de senaste åren. Tjejer, kvinnor och hbtq-personer som bryter kläd- och uppförandekoder trakasseras offentligt. Graden av kontroll och begränsningar i skolor, bostadsområden, kollektivtrafiken och på offentliga platser verkar öka.

När det gäller våldets och förtryckets arenor är den sammantagna bilden att dess vardaglighet gör att det sker överallt där människor befinner sig. Aktörerna ser att våld och förtryck som är kopplat till maktbalansen, eventuell kriminalitet och strikta, platsbundna normer blir mer publika och utspelas på gator och torg. Kontroll och repressalier enligt en släktskapsbaserad hederslogik äger oftare rum inomhus; företrädesvis i den utsattas bostad.

En annan framträdande arena för våld och förtryck är internet. Aktörerna erfar att psykiskt våld i form av förbud, begränsningar och kontroll av våldsutsattas telefoner, mail och konton i sociala media är vanligt. Det händer också att anhöriga använder olika spårningstjänster för att kontrollera var den utsatta befinner sig. Dessutom ökar risken för ryktesspridning och repressalier i och med att det är enkelt att snabbt sprida information som når många. Bilder och texter som framstår som harmlösa kan spridas och kommenteras på ett sätt som gör att exempelvis släktingar i en familjs före detta hemland uppfattar dem som graverande. Det kan i sin tur öka risken för att de familjemedlemmar som bor i Sverige pressas till att genomföra repressalier.

Samtidigt som internettillgång medför betydande säkerhetsrisker för personer som lever under hot är det ovärderligt för möjligheterna att söka stöd och hjälp, upprätthålla ett socialt närverk och bygga upp ett liv fritt från våld och förtryck.

Det är möjligt att konflikter, spänningar, våld och trakasserier av personer som uppfattas bryta hedersrelaterade och/eller platsbundna normer ökar i takt med att de patriarkala och konservativa normsystemen utmanas. En hög nivå av våld och kontroll kan vara ett tecken på att normerna utmanas mer kraftfullt och öppet än tidigare. Det faktum att queer, könsöverskridande och normbrytande identitetsformation är möjlig och synlig inom konservativa sammanhang kan tyda på en pågående maktkamp där olika värdesystem bryts mot varandra. Paradoxalt nog kan alltså den förhöjda nivån av våld och trakasserier hänga samman med flickors, kvinnors och hbtq-personers allt starkare ställning i samhället.

En förhöjd nivå av misogyna och hbtq-fobiska uttryck kan också relateras till djupgående konflikter om vilket samhälle som äger legitimitet i människors vardag och föreställningsvärld: är det ett snävt, inneslutet, lokalt samhälle byggt kring blodsbands- och släktskapsformerade maktstrukturer där marginalisering och exkludering från majoritetssamhället är den minsta gemensamma nämnaren eller är det, det större majoritetssamhället? Inskärpning av heteronormativa och patriarkala normer kan därmed förstås som något mer än en ideologiskt eller religiöst motiverad inskärpning av normerna som sådana: nämligen en kamp om identitet, resurser och värdighet i ett polariserat och stratifierat samhälle (jmf. exempelvis Castells 1997)[88].

---

[88] I kapitlet *Konflikter, stereotyper och diskriminering* diskuteras liknande frågor närmare.

Även om det är viktigt att hålla isär olika former av våld och förtryck, för att se skillnaderna dem emellan, är det lika angeläget att se relationer och beröringspunkter. Intervjumaterialet visar att det hedersrelaterade våldet och förtrycket och de platsbundna normerna förstärks i ett samspel mellan olika arenor. Den hedersstruktur som finns inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan ”spilla över” och förstärka platsbundna, heteronormativa och patriarkala normer på dess gator och torg. På samma sätt kan det normsystem som råder i området påverka enskilda familjer där hedern tidigare inte varit central; inte minst i och med att barn och unga anammar konservativa normer som är främmande för deras föräldrar.

6 Hedersstrukturens socioekonomiska dimensioner

Relationen mellan socioekonomiska faktorer och hedersrelaterat våld och förtryck är förhållandevis tydlig i forskningen. Svenska kvantitativa enkätstudier visar att ungas begränsningar kring val av äktenskapspartner och förekomst av våld i familjen korrelerar med låg utbildningsnivå och religiös livshållning[89]. I föregående kapitel om särskild sårbarhet framgår att socioekonomisk status utgör ett centralt, men ofta outtalat, tema i det kvalitativa intervjumaterial som ingår i denna studie. Temat är outtalat i den bemärkelsen att få intervjupersoner gör explicita kopplingar mellan hedersrelaterat våld och förtryck och socioekonomi, men är ständigt närvarande då faktorer som utbildningsnivå, arbetslöshet, kriminalitet och ekonomiska förutsättningar är centrala i berättelserna.

För att nå djupare kunskap om hedersstrukturernas socioekonomiska dimensioner har de professionella och civilsamhälleliga aktörerna ställts frågor om ekonomiska relationer och mekanismer inom hedersstrukturer. De har också tillfrågats om utbildningsnivå, yrkestillhörighet, ekonomi och andra sociala bakgrundsfaktorer inom de gemenskaper de får insyn i genom kontakten med personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck (se bilaga 3 och 4). De intervjupersoner som berättar om personliga erfarenheter har tillfrågats om sina familjers bakgrund, ekonomiska situation och dess koppling till hedersstrukturen – exempelvis huruvida familjen riskerar att förlora sin försörjning eller utsättas för andra ekonomiska repressalier om dess anseende skadas (se bilaga 5).

I detta kapitel diskuteras i tur och ordning förekomsten av alternativa ekonomier, socioekonomiska faktorer och våldserfarenheter, äktenskapsmarknadens ekonomiska dimensioner och hedersstrukturernas relationer till migration, marginalisering och kön.

Alternativa ekonomier

När det gäller ekonomiska relationer inom hedersstrukturen är intervjumaterialet relativt begränsat. Endast några få av intervjudeltagarna har detaljerad kunskap på temat. Den sammantagna bilden som dessa aktörer ger är att hedersstrukturernas inneslutenhet bidrar till att exempelvis social omsorg,

[89] Stockholms stad 2009; Linell et al 2009.

lån, inköp, försäljningar och anställningar sköts inom vissa gemenskaper, i ett slags alternativa ekonomier. ”Om du ska köpa hus går du inte till banken, utan du ringer din farbror”, säger en aktör (FIP41). En annan aktör är orolig för att privat organiserad barnomsorg leder till isolering av kvinnor och barn:

> Det är inte ovanligt att kvinnor går samman och bildar grupper av dagmammor. Varken kvinnorna eller barnen kommer i kontakt med svenska språket och samhällets institutioner, som öppna förskolor och familjeverksamheter av olika slag. Och de här mammorna, bara för att de har en man som försörjer dem är de helt isolerade från svenska samhället. (FIP11)

Några aktörer är medvetna om hedersstrukturella gemenskaper där blodsband och familjerelationer helt eller delvis ersätter det omgivande samhällets sociala och ekonomiska institutioner. En aktör beskriver detta som ett slags ”hederns välfärdssystem”:

> Jag träffar kvinnor som kommer från hederns välfärdssystem och som fortfarande lever i det i Sverige. Det är många som hjälper varandra om någon är sjuk eller de ska ha bröllop eller någon har avlidit. Folk ger mycket till varandra. Det finns kvinnor, även män, som har egna banker på nåt sätt. Varje månad lägger någon ett tusen och den andra fyra tusen, fem tusen. De kommer överens om en summa och sen får en familj en summa en månad så att de kan resa på semester eller betala skulder. Folk finns i det systemet fortfarande, och det är fint så länge det inte finns våld och förtryck. (FIP3)

En mycket ung man hävdar att bröllop i vissa kretsar kan involvera stora pengar: ”Det är mycket, du tjänar minst en miljon varje bröllop. Minsta bröllop och du tjänar mycket pengar” (IP19).

Baksidan med dessa alternativa välfärdssystem är, enligt aktören, att de bygger på hedersnormer. Den som blir arbetslös får hjälp att behålla sin bostad och köpa mat – men bara så länge normerna åtlyds (FIP3). Familjer där män uttrycker traditionell maskulinitet och axlar rollen som familjeöverhuvud uppfattas som socialt och ekonomiskt pålitliga, och därmed kvalificerade för anställningar, investeringar och andra ekonomiska utbyten. En absolut förutsättning för att män ska uppfattas som pålitliga är att de kvinnor och barn för vilka de ansvarar följer hedersnormerna. Därmed kan enskilda individers beteende påverka anhörigas möjligheter till arbete, bostad och lån. En aktör berättar:

> Om en familj bor här så kanske man har kvar hela släkten i hemlandet. Där kan det ju vara att ingen vill göra affärer med släkten, eller man vill inte gifta sina barn in i släkten, eller man vill inte knyta de här affärskontakterna med släkten, om deras barn i Sverige beter sig på ett visst sätt. (FIP19)

I citatet framgår hur ekonomin och hedersnormerna hänger samman och är transnationella till sin karaktär. Det framgår också att affärer och äktenskap är två centrala och sammankopplade aspekter av den alternativa ekonomin. Äktenskapsmarknaden diskuteras närmare nedan.

Socioekonomiska faktorer formar hedersstrukturens uttryck

Ett par av aktörerna beskriver stora familjer som fungerar enligt en företagslik struktur, där den alternativa ekonomin kretsar mer kring affärer än social välfärd. Det gäller främst ett litet antal familjer med hög socioekonomisk status – det vill säga familjer som har tillräckliga resurser för att vara relativt autonoma visavi det omgivande samhället. Vissa av familjerna opererar genom en blandning av legitima och kriminella företag inom vilka de flesta familjemedlemmar är anställda. Gemenskaperna ifråga präglas av en hög grad av begränsningar, kontroll och repressalier, men det är oklart i vilken mån de beror på hedersstrukturen, andra kollektiva familjeideal eller kriminaliteten.

En informant berättar om hur hedersstrukturen, kriminaliteten och ekonomin formar varandra. Han tillhör själv en familj med hög status inom kriminella kretsar, vilket bidrar till att han har kunnat ha relationer med kvinnor utanför den egna gruppen utan att någon ryktesspridning förekommit: ”Jag hade en muslimsk tjej, ingen vågade snacka om henne. Det var lugnt, ingen vågade säga nåt. Inga rykten.” (IP19). Vidare berättar han om en struktur där ingen vågar sprida rykten om hans egna systrar, därför att han har tillgång till ett omfattande nätverk av personer som skulle bestraffa ryktesspridningen å hans vägnar – och för vilkas skull han själv skulle göra samma sak. Tryggheten framstår dock som bräcklig när han beskriver sin nuvarande situation, där hans familj förlorat en intern rättegång och anses oren – delvis för att de vägrat betala sig ur knipan:

> Just nu har vi haft rättegång med domare och vi har förlorat. Det beror på pengar också: ”Välj min sida så får du så här och så här mycket”. […] Och betalar du inte, då lägger de dig oren, du får inte komma hem till nån, för hela familjen är oren också. Men jag är sån, helt ärligt, om du säger till mig: ”Betala!”, jag säger

till dig: ”Vem fan är du att jag ska betala till dig? Lägg mig oren, tror du jag bryr mig?” (IP19)

Situationen som intervjupersonen beskriver består av ett system där osämja kopplad till kvinnors kyskhet, äktenskap, ekonomi och affärsrelationer kan leda till anklagelser om normbrott i hederns namn – och där lösningen på sådana konflikter är ekonomiska transaktioner: ”Utan guld är du ingenting. Det handlar bara om pengar”, menar han (IP19).

I övrigt verkar de flesta av de familjer aktörerna känner till, och som lever i hedersstrukturer, sakna de resurser som krävs för att hålla mer omfattande ekonomiska relationer inom familjen eller släkten. Däremot ger flera aktörer uttryck för uppfattningen att en familjs heder och dess ekonomiska status hänger samman, oavsett situation:

Jag har familjer med kriminella pengar, jag har familjer med vita pengar, jag har familjer utan pengar. Antingen så har man pengar och då ska man bevara namnet för det, eller så har man inte pengar och då är namnet det enda du har, så oavsett så hänger hedern och pengarna ihop. (FIP37)

En annan aktör ser att det hedersrelaterade våldets och förtryckets art och grad formas av socioekonomiska förhållanden, såsom klasstillhörighet och geografisk hemvist. Aktören erfar att risken för grovt, fysiskt våld är större inom familjer där låg socioekonomisk status ökar exponeringen för och beroendet av omgivningens godtycke, medan rika, välutbildade familjer kan ta till andra former av repressalier för att undvika vanära:

Det är många faktorer som spelar roll. En utbildad familj som kommer från bra klass utsätter inte sin dotter eller sin son på samma sätt. Det kan vara mycket psykiskt där, det kan vara ekonomiskt straff, det kan vara pressningar, hårda pressningar och sådant. Men i de fallen det kanske inte går till våld. Vissa andra som kommer från en mindre klass och som inte är utbildad och som kommer från annan by kan gå till handling direkt. De kommer i direkt kontakt med omgivningen, den stora familjen, med hela samhället. Något händer så hela byn hör det och då måste man skydda sitt ansikte och rensa det, bara att säga: ”Nej, nej, nej. Vi har inte det här, vi tar hand om det.” (FIP3)

I citatet framträder skillnaden mellan utpräglat kollektiva familjegemenskaper på landsbygden och urbana förhållanden. I sammanhang där en eller ett fåtal familjer utgör hela det omgivande samhället och därmed råder helt

och fullt över en enskild familjs tillgång till social och ekonomisk trygghet, tenderar repressalier vid normbrott att utdelas direkt och dessutom bli mer våldsamma än i andra fall. Signalen om att familjen förmår handskas med normbrott och därmed har en plats inom det hedersrelaterade välfärdssystemet, måste vara direkt och resolut. I urbana miljöer är insynen i enskilda familjer oftast mindre, vilket medger mer subtila repressalier inom familjen, för att förebygga framtida normbrott som riskerar familjens anseende utåt. Dessutom tenderar beroendet av den omedelbara omgivningen att vara mindre i urbana miljöer där det offentliga erbjuder viss social och ekonomisk trygghet.

När det gäller situationen i Sverige ser några av aktörerna att lågutbildade, fattiga familjer med rural bakgrund kan vara överrepresenterade när det gäller allvarligt, fysiskt våld. Andra aktörer ser däremot inga sådana kopplingar, utan menar att det hedersrelaterade våldet och förtryckets uttryck är desamma, oavsett familjens bakgrund.

Socioekonomi och våldserfarenheter

De personer som deltar i studien för att berätta om egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck har olika socioekonomiska bakgrunder. I materialet finns en viss överrepresentation av personer från relativt välbeställda, och till viss del också välutbildade, familjer. Det kan bero på att dessa personer varit lättare att rekrytera till studien.

Några intervjudeltagare beskriver en barndom i materiell trygghet, där föräldrarna – i synnerhet fäderna – haft hög yrkesmässig status. Vissa, men inte samtliga, av dessa familjer präglas av relativt hög utbildningsnivå och kommer från storstadsregioner. Statusen i hemlandet har dock i regel decimerats i och med migrationen och det nya livet i Sverige, vilket innebär att de flesta av dem har vuxit upp och/eller numera lever under mer marginaliserade förhållanden.

Gemensamt för intervjudeltagarna från välbeställda familjer är att den höga socioekonomiska statusen i hemlandet bidrar till att familjerna förblir synnerligen måna om att bevara sitt anseende och de få möjligheter till försörjning som ännu återstår efter migrationen. Några av de unga kvinnor som kommer från sådana familjer berättar om en hög grad av kontroll och begränsningar under uppväxten, där deras kyskhet och anseenden varit viktiga för familjernas goda namn. Däremot har de inga eller ytterst få erfarenheter av fysiskt våld eller repressalier i hederns namn under den tidiga barndomen. De våldshandlingar de berättar om har ägt rum senare i livet, i samband med

konflikter som uppstått i och med deras kamp för autonomi och frihet i Sverige.

En av kvinnorna beskriver sin familj som liberal, modern och högutbildad. Hon menar att det alltid framstod som självklart att hon skulle utbilda sig och välja äktenskapspartner på egen hand – om än med vissa restriktioner. I citatet nedan ger kvinnan uttryck för den stora förvåning hon kände när hon utsattes för fysiskt våld, hot om oskuldskontroll och bortgifte efter att hennes förhållande med en man avslöjats:

> Min pappa blev jättebesviken, för jag var hans enda dotter. Jag hade alltid varit duktig i skolan och skött mig innan. Det här var en chock för hela familjen att jag har gjort nånting som är så tabu, det var den sista personen dom förväntade sig det ifrån. Så min pappa blev besviken, men han var ändå typ modern. Jag har ändå fattat att jag kommer att få välja den jag vill gifta mig med när jag blir stor. Jag kommer liksom inte att bli bortgift, det visste jag redan då. Men jag visste inte att det ändå skulle bli så här. […] Jag fick aldrig stryk som barn, så jag blev riktigt chockad när jag blev misshandlad. (IP7)

En annan informant berättar att hans homosexualitet utgör ett allvarligt hot mot familjens och i synnerhet faderns höga status och möjligheter att göra affärer. Personen kommer från en stor överklassfamilj i Mellanöstern och hedern är avgörande för att familjen ska kunna bibehålla den ekonomiska maktpositionen. ”Antingen väljer jag min pappas kontakter och status, eller kärleken”, säger intervjudeltagaren (IP15). Han berättar om utsikten att gå miste om ett mångmiljonarv på grund av sina normbrott, men poängterar att pengar inte är särskilt viktiga för honom: ”Jag vet inte hur mycket jag kommer att förlora. […]. Den sista saken i mitt liv är pengar. Tack och lov, jag bryr mig inte” (IP15). Förutom utsikten att förlora kontakten med familjen och gå miste om den ekonomiska tryggheten, artikulerar mannen ingen rädsla för att utsättas för repressalier om hans homosexualitet uppdagas.

Intervjupersoner från mer marginaliserade bakgrunder bekräftar aktörernas uppfattningar om att fattigdom, låg utbildningsnivå, rural bakgrund och stark religiositet kan bidra till att begränsningar, kontroll och repressalier tar sig uttryck genom allvarliga fysiska våldshandlingar. Gemensamt för flera av de intervjupersoner som berättar om våld och förtryck i familjer med låg socioekonomisk status är att de utsatts för våldshandlingar både i hederns namn och med andra motiv. De beskriver uppväxter där fysiskt, psykiskt och sexuellt våld varit relativt vanligt förekommande och kan kopplas till såväl annan

social problematik som till hedersstrukturen i sig. En kvinna berättar om det våld och förtryck hon utsattes för under barndomen i släktens hemland:

> Jag har stor familj som bor i Sverige. Vissa har utvecklat sig och vissa fortfarande tror att ”Det här är fel och det här är fel!” De har varit emot att jag ska utbilda mig som ekonom, för de tror att det är värdelös grej. Min pappa och min mamma är religiösa, fast på fel sätt. De väljer vad de vill från religion och de släpper resten. Det står i min religion att får inte tvinga mig att göra något, gifta mig. Det står också i min religion att de inte får misshandla kvinnor och barn, men de väljer vad de vill och släpper resten. Där jag växte upp i mitt hemland har jag bott 16, 17 år men det som jag kommer ihåg var bara när jag grät, värsta saker som jag kommer ihåg. Min pappa var tuff mot oss och misshandlade oss och vi hade inga vänner. Han lät inte oss gå ut med vänner och så, bara hemma, skola, hemma. Inget annat. (IP4))

När familjen kom till Sverige hårdnade kontrollen. Fadern tog till allt grövre våldshandlingar, vilka kvinnan relaterar till hans psykiska ohälsa snarare än till hedersstrukturen. För att komma ifrån våldet gick kvinnan med på att gifta sig med en man som föräldrarna presenterade. Maken visade sig vara än mer våldsam än fadern och kvinnan flydde efter ett antal år. I och med detta skadades familjens anseende. Kvinnan utsattes för en rad mordförsök och lever nu med skyddad identitet.

Intervjupersonen relaterar det våld hon utsattes för under barndomen och inom äktenskapet till fattigdom, missriktad religiositet, psykisk ohälsa och krigstrauman i familjen. Det var först i och med flykten från maken som familjens våldshandlingar fick egentliga hedersmotiv. Enligt henne själv kan fattigdomen ha bidragit till att hennes normbrott ansågs vara så allvarliga att hon borde dödas eftersom hennes kyskhet var det enda kapital familjen hade tillgång till.

Ekonomiska relationer och äktenskap

Äktenskap är en bärande beståndsdel av samtliga av de ekonomiska relationer som beskrivs ovan. En enskild familjs socioekonomiska status kan vara avhängig av familjens möjlighet att befästa sin position genom äktenskap. En aktör berättar om äktenskapens funktion i de familjer som har en mer företagslik struktur:

> I de här familjerna får man bara gifta sig inom familjen. Tjejer från Sverige får gifta sig med killarna i Tyskland, och killarna i Tyskland får gifta sig med tjejerna i Sverige. Redan som små är de trolovade. Det är ju också en strategi för familjerna i sig, att man håller sig starka så att säga, att man blir fler och att man blir, ja, man bryter inte strukturen. Familjerna är lite som ett företag också. Då måste du också hålla all information inom familjen. (FIP25)

Flera aktörer nämner också arrangerade äktenskap med ekonomiska motiv; däribland tvångsäktenskap och äktenskap i syfte att etablera anknytning för att en av partnerna ska få uppehållstillstånd. En aktör påpekar att den traditionella hemgiften, som förekommer i stora delar av världen, vanligtvis är symbolisk – men att den kan få betydligt större proportioner då den ingår i handeln kring uppehållstillstånd:

> En traditionell hemgift rör sig om mera symboliska summor, men i det här sammanhanget blir det ju väldigt upptrissat. Man kan tjäna stora pengar på att gifta bort sin dotter med rätt person. När de här tjejerna lämnar hemmet och träffar en kille, så sitter pappa hemma och är skitförbannad. Han har planer på att ”Den där kusinen ska gifta sig med henne!”, för då kommer han att tjäna 100 000. (FIP49)

Kvinnor vars familjer planerar att gifta bort dem för pengar löper, enligt flera av aktörerna, stor risk för begränsningar, kontroll och repressalier, då deras goda rykte är avgörande för om affären går i lås. En aktör berättar att de haft flera fall där fattiga familjer lovat bort sina döttrar, fått den överenskomna summan, men sedan blivit återbetalningsskyldiga då kvinnan flytt från äktenskapet. Den ekonomiska dimensionen i sig kan också skapa problem vid skilsmässa:

> Det är klart att vi har hört berättelser där någon har blivit bortgift, och att någon partner vill kräva tillbaka guld som har getts ut vid ett giftermål som sen vid en skilsmässa ska regleras på något sätt, och att det kan vara väldigt problematiskt att få det löst. (FIP2)

”En dotters oskuld, hur ren hon är och hur möjlig att gifta bort, kan vara ett kapital för någon som är väldigt fattig”, menar en aktör som driver skyddat boende (FIP49). Vidare ser aktören hur tvångsäktenskap av barn under 18 års ålder kan bero på svåra ekonomiska omständigheter och/eller migrationsprocessen, snarare än sedvänjor:

> Jag har mött många kvinnor som blir bortgifta i väldigt tidig ålder, som resultat av att familjen kommer från väldigt svåra ekonomiska förhållanden, snarare än att det finns en tradition av att gifta bort sina barn. Det är en skillnad där, att det är så svårt läge ekonomiskt att man måste göra det så fort som möjligt. Så fort puberteten har inträtt är det dags. Ibland är det på grund av flykten också. När man till exempel har flytt från Syrien, då kanske man mellanlandar i Jordanien eller Libanon och då gör man en transaktion helt enkelt, man säljer av en av döttrarna för att ha pengar att ta sig resten av vägen. (FIP49)

Ytterligare en aktör som driver skyddat boende erfar att många fall av tvångsgifte handlar om ekonomisk nöd, krigets följder och migrationsprocessen, snarare än hedersstrukturen. Aktören påpekar att det är lätt att tolka dessa fall i termer av heder, men att mekanismerna och motiven bakom våldshandlingarna i själva verket skiljer sig åt:

> Jag träffade en tjej från en välställd familj. Hon var 19 år och levde i ett tvångsäktenskap. Hon var chockad över att hennes pappa arrangerat ett äktenskap för henne på det sättet: ”Det är inte min pappa som gör så, han som ville att jag skulle utbilda mig. Okej, han begränsade mig, men det var inte på det sättet”. Hon blev bortgift med en kille som var helt kass. Till slut förstod hon att det var för att hennes pappa var skyldig hans pappa pengar för flykten till Sverige. När tjejens pappa inte kunde betala såg killens pappa en möjlighet att rädda sin son. Om han gifter sig kanske han blir ansvarsfull och ordentlig igen. Tjänster och gentjänster i en nödsituation, med andra ord. Vem som helst skulle kalla det för heder, men det var inte heder. Det var krigets följder. (FIP19)

Aktören berättar att den unga kvinnan flydde från äktenskapet, placerades i skyddat boende och så småningom etablerade ett självständigt liv. Efter det tog hon kontakt med sin familj, som inte på något vis gav uttryck för att kvinnan skadat deras anseende, utan välkomnade henne tillbaka – eftersom den ekonomiska skulden vid det laget var reglerad. Med andra ord var tvångsäktenskapet inte förbundet med familjens heder, utan hade renodlat ekonomiska motiv (FIP19).

Migration, marginalisering, kön och heder

Ovan beskrivs hur omständigheter relaterade till fattigdom, krig och migration kan forma det våld och förtryck som riktas mot kvinnor i kollektivt präglade familjegemenskaper. Flera aktörer poängterar vikten av att se skillnaden

mellan dessa uttryck och de våldshandlingar som utförs på grund av hedersnormer. Samtidigt erfar aktörerna att migrationen gör att hedersnormerna kan komma att bli viktigare än de tidigare varit – inte minst för män vars socioekonomiska status decimerats i och med migrationen. När mäns möjligheter att leva upp till traditionella maskulinitetsnormer via yrkestillhörighet eller materiellt välstånd försvinner, kan upprätthållande av hedersnormerna bli det enda som återstår. En aktör beskriver dessa mekanismer:

> Han vill visa att han inte har förlorat makten: ”Det är ändå jag, det är jag som har namnet. Hemlandet eller min folkgrupp har ögonen på mig här, om jag är en man som kan ta hand om min familj eller inte.” De är också förtryckta. Alla är offer i den kulturen. (FIP3)

Vidare ser aktören att mäns strävan efter att leva upp till maskulinitetsnormerna kan intensifieras i de fall då kvinnor i familjen har lättare att lära sig språket, få jobb och navigera i det svenska samhället: ”Och när männen inte får plats, vad händer? Då hamnar vi i begränsningar och våld och massa problem.” (FIP3).

Det är viktigt att betona att aktörerna uppfattar att den fattigdom och segregation som präglar många bostadsområden i Sverige förstärker hedersstrukturerna generellt, inte bara på grund av omförhandlingen av traditionella maskulinitetsnormer, utan också i och med uppkomsten av nya samhällsgrupper där etnicitet, religion och socioekonomisk marginalisering strålar samman. En aktör utvecklar tankegången:

> Också när man pratar om segregation i förorter så, ja. Vi har ju ett socialt skyddsnät i Sverige, men det är ju som att man har dragit bort det på vissa ställen. Man har liksom tagit bort nåt slags sekulära alternativ och då återstår typ moskén eller kyrkan. Man måste ju kunna erbjuda ett alternativ till det. Det är också larvigt att prata om alla problem i förorten om man samtidigt inte satsat nånting på jättemånga år. Man har lagt ner samhällsservice och såna saker. Det är ganska kontraproduktivt. (FIP19)

Den sammantagna bilden, som också framkommer i citatet, är att hederns välfärds- och värdesystem ökar i betydelse som konsekvens av ett allt svagare och mindre tillgängligt välfärdssamhälle där människor hänvisas till alternativa gemenskaper för att tillgodose sina behov av social och ekonomisk trygg-

het. De alternativa gemenskaperna kan i viss mån kompensera för välfärdssamhällets frånvaro, men bara på de villkor som satts upp via religiösa, konservativa, patriarkala och hedersrelaterade normsystem.

Sammanfattning och reflektion: Intersektioner mellan då och nu

Aktörernas observationer om hur socioekonomiska faktorer formar det hedersrelaterade våldet och förtrycket har stöd i forskningen. I internationell jämförelse har svenska medborgare relativt god tillgång till de gemensamma resurserna[90]. Samtidigt visar studier sedan slutet av 1990-talet att individers tillgång till välfärdstjänsterna varierar och blir allt mer ojämlika – oberoende av den ekonomiska konjunkturen, men enligt mönster där etniska och sociala skiljelinjer tenderar att sammanfalla. Under samma period har flyktinginvandringen ökat från platser där hederskulturen ännu är stark, medan statens och kommunernas samlade insatser för att skapa vägar in i samhället för nyanlända flyktingar har minskat. Följden är bland annat att segregation mellan etablerade och nyanlända grupper ökar[91]. Mot bakgrund av denna utveckling blir det angeläget att förstå hedersstrukturernas uppkomst och fortlevnad i sammanhang där frånvaron av ett offentligt organiserat välfärdssamhälle gör att människor hänvisas till varandra – och skapar egna välfärdssystem som är odemokratiska och hierarkiska till sin natur.

En viktig aspekt av en sådan förståelse är insikten om att hedersstrukturer inte uppstod en gång för alla i en avlägsen forntid – utan ständigt uppstår och omformas i samklang med det omgivande samhällets maktstrukturer, i ett slags intersektioner mellan då och nu, där nutidens faktiska, materiella villkor alltid spelar in. Intervjumaterialet som ingår i föreliggande studie visar att socioekonomiska faktorer formar hedersstrukturerna på en rad olika sätt. Dels verkar bakgrundsfaktorer som klasstillhörighet, geografisk hemvist och utbildningsnivå forma förhållningssättet till hedersnormerna. Dels verkar erfarenheter av krig, migration och ett nytt liv i segregerade och marginaliserade bostadsområden i Sverige bidra till att hedersstrukturerna antar nya former. Ett exempel är att hedern blir viktigare än någonsin när mäns traditionella maktpositioner utmanas, samtidigt som den sociala välfärden minskar och människor blir än mer beroende av sina familjer, släkter, klaner eller religiösa gemenskaper. Ett annat exempel är att mer renodlat ekonomiska aspekter

[90] Schierup et al 2006.

[91] Edling 2015; Larsson 2015.

verkar gripa in i eller samverka med hederssystemet när omständigheter kopplade till fattigdom och migration motiverar tvångs- eller bortgifte av kvinnor.

Avslutningsvis är det intressant att notera att några av aktörerna som ingår i studien uttrycker skepsis inför tanken om att socioekonomi skulle ha betydelse för det hedersrelaterade våldet och förtryckets uttryck. I flera utsagor syns en rädsla för att sådana reflektioner skulle kunna bidra till att våldet och förtrycket reduceras till en fråga om utbildningsnivå eller klass – vilket naturligtvis vore olyckligt och felaktigt. Andra aktörer har uppfattningen att socioekonomi formar våldets uttryck, men poängterar att de inte är tillräckligt insatta eller observanta när det gäller sådana mekanismer. Av dessa anledningar är intervjumaterialet på temat relativt begränsat. Med tanke på att klass är den enskilt viktigaste statistiska faktorn när det gäller våldsutövande[92] är det angeläget att närmare undersöka det hedersrelaterade våldets och förtryckets socioekonomiska dimensioner. Kunskap om hur socioekonomi formar våldet kan vara viktig, inte minst vid riskbedömning i enskilda ärenden och för det breda, sekundärpreventiva arbetet på samhällsnivå.

UTSATTHET OCH FÖRÄNDRING

7 Livet inom och bortom hederskontexten

Det här kapitlet bygger enbart på de individuella djupintervjuerna med sammanlagt 36 personer – tolv i varje stad. Det är personer som har deltagit därför att de själva anser att de lever i en hederskontext eller för att en verksamhet anser att de gör det. Deras berättelser är värdefulla av många skäl, men kanske framförallt för att de tillåter oss få inblick i de långsiktiga processer och strategier som formar deras beslut och möjligheter att stanna inom eller lämna den gemenskap där de utsatts för våld, förtryck och begränsningar. På så vis kan vi få en helhetsbild som av naturliga skäl riskerar att gå de offentliga och civilsamhälleliga aktörerna förbi eftersom de har till uppgift att bemöta en specifik del av stödbehovet. Varje verksamhet arbetar i regel med en specifik sekvens av ett händelseförlopp, som berör en viss fas i en människas liv snarare än livsförloppet som en föränderlig rörelse över tid.

För att bevara deltagarnas anonymitet framgår inte deras bostadsort, som är någon av de tre städerna, i det referenssystem som används i kapitlet. Istället har intervjuerna numrerats på ett sådant sätt att deras vistelseort inte röjs. Numreringen är 1–36 och förkortningen IP för intervjuperson. Även andra detaljer som riskerar att röja deras identitet har tagits bort. Exempelvis betecknar begreppet ”kristen” alla kristna grupptillhörigheter, såsom syriansk, assyrisk, grekisk ortodox, katolsk eller mandeisk. ”Muslimsk” betecknar såväl sunni som shia. Inte heller ursprungsland framgår. Även om det är en stor nackdel att förlora dessa nyanser är deltagarnas anonymitet och säkerhet viktigare än nyanseringen.

Deltagarnas erfarenheter av att leva inom och bortom hederskontexten är mångfacetterade. I kapitlet beskrivs framförallt deras berättelser om motståndsstrategier och social förändring hos dem själva och i deras omgivningar. Inledningsvis ges dock en översiktlig bild av deras bakgrunder och våldserfarenheter. Sedan diskuteras deltagarnas beslut om att stanna kvar inom eller bryta upp från de sammanhang där de utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck. Till sist ägnar vi oss åt de nya sammanhang vissa av deltagarna skapat åt sig själva i och med strävan att bygga upp ett liv fritt från våld och förtryck.

Våldserfarenheter

De individuella intervjupersonerna berättar om samtliga av de våldserfarenheter som tagits upp och beskrivs i de föregående kapitlen *Våldets variationer*

och *Särskild sårbarhet*. I de två kapitlen analyseras också de olika våldsformernas relationer till varandra och samhällets maktstrukturer mer ingående än vad som görs i följande kapitel, där fokus är motståndsstrategier och social förändring. Ändå har vi valt att först ge en bild av det våld och förtryck intervjupersonerna berättar om, bearbetar och omförhandlar.
Intervjupersonerna erfar att det psykiska våld de utsatts för är mer formativt och har mer långtgående följder än annat våld. ”Misshandeln är väl en sak, men jag kommer aldrig kunna glömma orden. Efter så lång tid hör jag dem fortfarande”, säger en intervjuperson (IP9). ”Det psykiska våldet har verkligen format mig som person”, konstaterar en ung kvinna. ”Jag är inte samma människa, jag kan fortfarande ha svårt att se mig i spegeln. Allt de sa till mig…” (IP11).

Bland de vanligast förekommande beskrivningarna av psykiskt våld finns begränsningar, övervakning och kontroll relaterat till allt från klädsel, sociala kontakter, skolgång och arbete till fritidsaktiviteter. Många av intervjupersonerna har under barn- och ungdomstiden levt med en tung arbetsbörda i hemmet och större ansvar för yngre syskon än vad som kan anses rimligt för någon som går i skolan och ska utveckla ett självständigt liv. Det gäller i första hand flickor och kvinnor.

Ekonomiskt och materiellt våld är en central del av de begränsningar och den isolering flera intervjupersoner beskriver. De har exempelvis förbjudits använda mobiltelefoner, ha konton i sociala media, arbeta och tjäna pengar, vilket har ökat beroendet av den närmaste omgivningen och försvårat deras uppbrottsprocesser.

I materialet ryms också berättelser om psykiskt våld i form av ryktesspridning, verbala kränkningar och hot. Intervjupersonerna har fått höra att de är dumma, fula och värdelösa och att de drar vanära över sina familjer om de inte beter sig oklanderligt, presterar i skolan och lever upp till de könsstereotypa roller de ålagts. Flickor och kvinnor berättar om hur de kallats ”hora” eller ”slampa” när de anses ha klätt eller betett sig felaktigt. Hbtq-personer berättar om hur de ständigt kallats vid öknamn eller isolerats så att omvärlden inte ska bli varse deras normbrott. Den sammantagna bilden är att psykiskt våld framstår som en omfattande och förgivettagen del av livet i en hederskontext. Det förekommer i förebyggande syfte oavsett om den utsatta anses ha brutit normerna, men kan eskalera och bli än mer påtagligt och hotfullt i de fall då uppenbara normbrott bestraffas.

Flera personer beskriver latent våld och mer eller mindre uttalade hot som en normaliserad del av vardagen. En intervjuperson har vuxit upp med berättelser om hur hennes pappa mördade sin dåvarande fru, vars barn – hennes halvsyskon – fortfarande fanns i familjen under hennes uppväxt. Under intervjun relaterar kvinnan den misshandel hon själv utsattes för till dessa berättelser. Berättelserna om faderns våldskapital och -kapacitet utgjorde en slags ständigt närvarande och mycket hotfull fond till det våld och de begränsningar som präglade hennes eget liv:

> Min pappa var gift tidigare med en kvinna som han sedan mördade. Jag har alltid fått höra att min pappa mördade sin första fru för att han tyckte att hon hade skämt ut honom på något sätt, så då mördade han henne. Det är mycket så där när pappa berättar, att han stack ut en tjejs öga för att hon var av en annan bakgrund eller hade en annan religion också och då var det så att de sågs som mindre värda. (IP35)

På samma sätt kan vetskapen om det våld och förtryck syskon utsatts för, fungera som avskräckande exempel; ett slags outtalat men påtagligt psykiskt våld som begränsar intervjupersonernas livsutrymme. I några fall har det gällt äldre systrar som utsatts för repressalier efter att de mot familjens vilja har valt livspartner själva. En kvinna berättar att hennes systers äktenskap blev olyckligt och destruktivt, vilket stärkte föräldrarna i deras uppfattning och ledde till ökad kontroll av de yngre systrarna:

> Jag kan inte heller glömma bort att min syster blev så här illa behandlad. Hon valde någon annan som hon ville gifta sig med. Hon ville ha honom men pappa sa: ”Nej, men han är inte bra för dig, du har bättre inkomst än vad han har, du har högre utbildning, välj en person som är bättre”. Men så valde hon en person som hon var kär i som hon fick ångra till slut. Han slog henne och hela hans familj behandlade henne illa, så hon skilde sig ifrån honom med fyra barn. Min pappa ville inte att jag skulle hamna där, han bara: ”Kolla, din syster valde själv och kolla vad som har hänt med henne, nu får du inte hamna där”. (IP13)

Vetskapen om den misshandel som den äldre systern utsattes för och den skam som påfördes henne efter skilsmässan fungerade som en effektiv begränsning av kvinnans egna livsval. Det är ett av många exempel på att det psykiska våldet kan vara både explicit och tydligt riktat mot den utsatta personen och en mer latent eller generell del av livet inom hederskontexten.

När det gäller fysiskt våld nämner många intervjupersoner knuffar, örfilar, slag, sparkar och andra former av misshandel. Ett par av de hbtq-personer som ingår i studien berättar om fysiskt våld med inslag av kränkningar och tortyr; de har låsts in, misshandlats, tvångsklippts och berövats mat och vatten under längre perioder. Liknande erfarenheter återges också av några kvinnor utanför hbtq-gruppen. Vissa av intervjupersonerna berättar om återkommande fysiska våldshandlingar under barndomen och inom ramen för äktenskap, medan andra har blivit misshandlade vid enstaka tillfällen som en del av de repressalier som utmätts efter normbrott och konflikter. Några av dem berättar också om hur de har sett, hört eller upplevt fysiskt våld riktat mot sina mödrar, syskon och barn.

Såväl psykiskt som fysiskt våld är återkommande i intervjupersonernas berättelser om ofrivilliga äktenskap. En rad av kvinnorna i studien har ingått äktenskap under hot, tvång eller stark press. I några fall har giftermålen ägt rum under påtvingade resor till familjens före detta hemland. I dessa och andra sammanhang har flera av intervjupersonerna hotats med så kallade oskuldskontroller, som i vissa fall har förverkligats via en kombination av fysiska och psykiska våldshandlingar.

I intervjumaterialet ryms flera former av sexuella övergrepp. Dels handlar det om barn och unga som utsatts för sexuellt våld av vuxna familjemedlemmar eller mer avlägsna släktingar, dels om kvinnor som våldtagits inom ramen för frivilligt eller ofrivilligt ingångna äktenskap där samtycke saknats och dels om kvinnor som utsatts för mer utstuderade sexuella kränkningar av sina äkta makar eller andra partners. I kapitlet *Våldets variationer* diskuteras sexuellt våld inom hederskontexter mer ingående. Där framkommer att det sällan planeras och genomförs kollektivt i form av hedersrelaterade repressalier, men att sårbarheten för sexuellt våld kan öka i och med hederskontextens hierarkier och starka kropps- och sexualitetstabun.

Det är viktigt att framhålla att de våldserfarenheter som beskrivs i det här kapitlet översiktligt förhåller sig till hederskontexten på en rad olika sätt. Vissa av dem framstår som tydligt förebyggande eller straffande i relation till hederskontextens krav på sexuell renhet och socialt acceptabel vandel, medan andra snarare måste kopplas till våldsutövarnas psykiska ohälsa, missbruks- och beroendeproblematik, kriminalitet och annan social problematik. Detta diskuteras mer ingående senare i kapitlet.

Våldets följder

Vissa av de personer som deltar i studien för att berätta om erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck har tvingats lämna sina familjesammanhang för gott, medan andra efter en tid återupptagit kontakten. Innan vi övergår till närmare analys av deras uppbrotts- och omförhandlingsprocesser är det viktigt att betona att samtliga intervjudeltagare – också de som till sist återskapat sina familjeband – berättar om långvariga följder av det våld och förtryck de utsatts för. De vanligaste är depression, ångest, posttraumatisk stress och känslor av att inte kunna vara sig själv eller lita på sin omgivning. Flera intervjudeltagare uttrycker behov av erkännande från de personer som har gjort dem illa. De förmedlar också en djupgående längtan efter att bli sedda, trodda och bekräftade av den närmaste omgivningen och samhället i stort. Till detta kommer att många av dem levt med skyddad identitet i många år vilket gett dem en känsla av overklighet och att leva i parallella verkligheter.

Kombinationen av dessa emotionella dimensioner och de praktiska konsekvenserna av ständiga uppbrott från studier och sociala sammanhang har i många fall komplicerat intervjupersonernas uppbyggnad av ett nytt liv. Många av dem beskriver stor ensamhet, otrygghet och svårigheter att få jobb. Men samtidigt som våldet och förtrycket har satt djupa spår, poängterar flera av deltagarna att deras erfarenheter har gjort dem starkare. De visar på flera olika sätt att de har erövrat en stark individualitet och autenticitet genom att de tagit sig igenom de svårigheter som våldsutsattheten och kampen för att hitta ett nytt fotfäste i livet har krävt. Inte minst är flera av dem fast beslutna om att använda sina erfarenheter för att förändra de hedersnormer de själva vuxit upp med genom att stå upp för sig själva och andra som utsätts och genom att själva uppfostra sina barn annorlunda[93]. För flera av de intervjuade som själva har barn har drivkraften till att vilja förändra sitt liv sprungit ur föräldraskapet och viljan att ge barnen ett liv där våld inte är en självklar del av vardagen.

Konflikt, krig, våld och traumatisering

Många av de individuella intervjudeltagarna berättar om familjesammanhang som präglas av svåra omständigheter, omfattande våldserfarenheter och traumatisering utöver det våld och förtryck som skett i hederns namn. Det gäller

[93] Det hedersrelaterade våldets och förtryckets emotionella och praktiska följder diskuteras mer ingående i kapitlet Slutsatser och rekommendationer.

inte minst de intervjupersoner som kommit till Sverige från krigsdrabbade områden. En ung kvinna berättar att hennes pappa ”[…] har sett sjuka, hemska grejer. Han har sett sin bror, alltså verkligen gå upp i rök, i en bil som exploderade tre meter ifrån honom” (IP10). Andra deltagare berättar om sina egna, men framförallt sina föräldrars, erfarenheter av förtryck, våld och i några enstaka fall av tortyr på grund av politisk aktivism, religiöst eller etniskt minoritetskap och hemvist i totalitära diktaturer. Väl i Sverige har familjesituationen ofta kommit att präglas av utsatthet, psykisk och fysisk sjukdom, förlust av närstående och utanförskap.

Det är tydligt att våldet i hemlandet tillsammans med föräldrarnas traumatisering har format den egna utsattheten inom familjen. Flera av deltagarna poängterar att deras familjers förhållningssätt till heder har drivits till sin spets till följd av föräldrarnas trauman och psykiska ohälsa. Hedersnormerna har i vissa fall förstärkts eller (åter)uppstått till följd av den sociala, materiella och ekonomiska bristsituation som är följden av varje större konflikt eller krig. I dessa fall har det till synes mycket lite att göra med de kulturella och samhälleliga ramar familjerna levde inom strax före konflikten eller kriget. I andra fall är de en självklar och inneboende del av familjens historia, minnen och levnadssätt. En kvinna reflekterar kring sin fars ageranden i relation till den psykiska ohälsa som accentuerats i och med erfarenheter av krig och migration:

> Situationen hemma var kaos. Min pappa var nästan, han mådde inte bra. Till och med han hade hotat och låst in oss, jag och mina systrar i rummet, han ville inte låta oss gå ut och så […]. Islam tillåter inte vad han gjorde, men han använde religionen. Och det var faktiskt inte helt och hållet hederskulturen heller, utan han bara sa att det var för familjens heder. (IP4)

Förutom våld och traumatisering utgör splittrade och instabila uppväxtförhållanden ett återkommande tema under många av intervjuerna. Flera personer menar att deras familjeliv präglats av kyla, tystnad, livslögner och avsaknad av kärlek och trygghet. ”Vi var en familj i skrift, i ord, men det var ingen familj, utan det var liksom överlevnad, helt enkelt”, säger en person (IP13). En annan deltagare säger att hon ”aldrig fått känna den där kärleken mellan mamma och dotter”. Hon minns inga kramar eller ömhetsbetygelser och beskriver modern som ”psykiskt störd” (IP32). Fadern var försvunnen i krig och väl i Sverige styrde modern och den äldste sonen familjen. Han var tungt kriminellt belastad. Modern ställde stora krav på dotterns uppförande och

lade tunga bördor på henne i hushållet medan hon själv festade med sina vänner. Ytterligare en deltagare gör liknande reflektioner:

> Det här som jag har varit i, det är inte en familj. Det är bara namn på familj, de vet inte vad betyder familj. De trodde att vi bara behövde mat och kläder och så de visste inte vad som är viktigt för oss, kärlek. Tänk att det enda ord jag kommer ihåg: ”Jag kommer att slå dig om du gör så, jag kommer döda dig”. Jag fattar inte hur en pappa eller mamma kan säga sådant till barn. (IP4)

Några deltagare har förlorat föräldrar och andra familjemedlemmar, levt i familjer som präglats av uppslitande konflikter och djup osämja eller skiljts från sina ursprungsfamiljer och istället levt med släktingar. En kvinna berättar att hon överlämnades till sin moster som spädbarn och var hos henne i Irak i tio år medan hennes mamma, pappa och syskon bodde i ett annat land. Återföreningen blev traumatisk. Föräldrarna var mycket strängare än mostern och hon kände sig utanför i familjen:

> De var främmande människor för mig, jag ville inte stanna hos dem. Jag kände mig annorlunda, men jag vet inte varför. Och det är här mitt problem började, eftersom min pappa, han såg aldrig att jag är hans dotter. (IP14)

Flera av deltagarna är uppvuxna i sammansatta familjer eller familjebildningar som uppstått efter den splittring som krig och flykt kan innebära. Några har vuxit upp med föräldrar som har olika etniska, religiösa och/eller kulturella grupptillhörigheter och där familjen upplevt en viss utsatthet på grund av det. Olikheten har alltid handlat om att föräldrarna har haft olika kristna eller muslimska bakgrunder och har således alltid rört sig om skillnader inom kristendom eller islam.

Att bryta upp eller stanna kvar och förhandla

Eftersom studien syftar till att förbättra stödet till personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck är det särskilt angeläget att ge akt på omständigheter och faktorer som lett till att intervjudeltagarna har önskat och kunnat bryta upp från de sammanhang där de utsatts för våld och förtryck. Vissa intervjudeltagare har utsatts för så allvarligt våld att de tvingats fly från sina ursprungsfamiljer eller makar hals över huvud, medan andra har fattat beslut om uppbrott för att undkomma förvisso omfattande men inte livshotande begränsningar och våld.

Nedan diskuteras först ett fall där intervjupersonen stannat kvar inom den hederskontextuella gemenskapen trots sin utsatthet. Sedan diskuteras faktorer som hos andra intervjudeltagare har lett till uppbrott och kamp för att bygga upp ett självständigt liv. Till sist diskuteras några av de strategier som deltagare använder för att utmana och förändra normsystemet.

Att stanna kvar i hederskontexten

En intervjudeltagare som trots kontroll och begränsningar väljer att stanna inom den hedersstrukturella gemenskapen är en ung, svenskfödd kvinna vars föräldrar kommer från två olika länder där heder och klansystem utgör den sociala och politiska stommen i samhället (IP2). Kvinnan berättar om krav på hushållsarbete och omsorg om yngre syskon från tidig ålder samt klanens och släktingars åsikter om att hennes vägran att bära slöja och traditionella kläder borde leda till repressalier. Trots påstötningar utsätts hon aldrig för psykiskt eller fysiskt våld i hemmet eftersom hennes mamma, som åtnjuter hög status tack vare hög utbildningsnivå och ursprung i en välansedd storstadsfamilj i hemlandet, förmår försvara henne och stå emot påtryckningarna. Det är moderns klantillhörighet som i första hand präglar familjens liv, fadern är inte längre med i bilden.

Kvinnan beskriver ryktesspridning inom den religiösa och etniska gemenskapen samt förbud mot att exempelvis spela fotboll, men ett i övrigt välfungerande familjeliv. Vidare beskriver hon hur hennes motstånd mot de snäva normerna så småningom leder till att hennes yngre systrar tillåts spela fotboll och klä sig betydligt mer liberalt än hon själv tilläts i deras ålder – motståndsstrategier som diskuteras mer ingående senare i kapitlet.

Hederskontexten och klansystemet antar nya betydelser i och med att kvinnan i tidig ålder gifter sig med en barndomsvän som tillhör en annan klan än hon själv. Efter skilsmässan får hon och exmaken delad vårdnad om deras dotter. Efter en tid kidnappar maken dottern och för henne till sitt hemland där hon fortfarande befinner sig. Eftersom det område där maken och dottern befinner sig kontrolleras av den klan som exmaken tillhör finns ingen myndighet eller lokal auktoritet som kan medla i konflikten. Enligt hedersnormerna betraktas kvinnan som orsaken till kidnappningen; det är hon som begär skilsmässa och bryter mot de påbjudna klädkoderna.

Kvinnans beslut att stanna inom hederskontexten är komplext, inte minst i och med att det rör sig om flera olika sammanhang. Dels har hon valt att

behålla en nära kontakt med sin ursprungsfamilj, vars ekonomiska och sociala stöd är nödvändigt under den pågående kampen för att få tillbaka dottern. ”När hon hade försvunnit kraschade jag totalt och flyttade hem till min mamma. Jag kunde inte gå till skolan eller jobba, ingenting”, säger kvinnan (IP2). Under de år som förflutit sedan kidnappningen har hon dessutom behållit kontakten med vissa av exmakens släktingar och klanledare i syfte att få information om dotterns vistelseort.

Att bryta upp

Bland de intervjudeltagare som bryter upp från de sammanhang där de utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck finns de som tvingats till det på grund av livshotande våld och de som fattat beslutet för att undkomma begränsningar, kränkningar och misshandel.

Flera personer berättar att de utsatts för allvarligt fysiskt våld under en längre tidsperiod, men att det till sist eskalerat eller ändrat karaktär på ett sådant sätt att de upplevt fara för sina liv. Fyra av de hbtq-personer som deltar i individuella intervjuer uppger att de har misshandlats särdeles allvarligt och därefter hotats till livet efter att deras normbrott uppdagats, vilket föranlett flykten från familjen och migrationen till Sverige.

För de personer som inte utsatts för livshotande våld har beslutet om att lämna familjesammanhanget i regel vuxit fram successivt, i vissa fall under mycket lång tid. I ett fåtal fall har det istället föranletts av en plötslig händelse. Låt oss använda två unga kvinnor, med sinsemellan olika etniska, kulturella och religiösa bakgrunder, som exempel.

En av kvinnorna, med bakgrund i en kristen minoritetsgrupp i Mellanöstern, fattade tidigt i livet beslutet om att fly från sin familj på grund av omfattande begränsningar, sexuella övergrepp, kränkningar och fysiskt våld. Hon gjorde slag i saken efter sin 18-årsdag. Den utlösande faktorn var hot om att utsättas för en så kallad oskuldskontroll, vilket hon uppfattade som oerhört kränkande (IP10). Den andra kvinnan som tillhör en östeuropeisk, muslimsk minoritetsgrupp har känt till, men inte själv drabbats särskilt hårt av, rådande hedersnormer under uppväxten. Efter att kvinnans relation med en ung man uppdagas i tonåren, utsätts hon oväntat – och för första gången – för fysiskt våld och hotas med en oskuldskontroll. ”Det var faktiskt tanken på hur pinsamt det skulle vara att gå in till gynekologen med alla släktingar i väntrummet utanför, som fick mig att fly”, säger hon (IP9). Hot om oskuldskontroll var med andra ord den utlösande faktorn bakom dessa två personers

beslut om uppbrott – ett av dem länge planerat, och ett av dem hastigt genomfört.

Bland de utlösande faktorerna finns förutom hot om oskuldskontroll även förväntan om giftermål med en släkting eller annan person som familjen bestämt eller att en otillåten relation uppdagats. En kvinna tar upp sexuella närmanden från pappan som det som slutligen fick henne att ta steget:

> Det bara svartnade för mig när han står där och skäller på mig. Jag börjar se mig själv döda min egen pappa. Det var liksom, jag blev styrd av någonting annat, alltså helt känslodöd. Så jag bara: ”Nu är det nog, vänta bara till imorgon så ska du få se!”. Alltså, det fanns inte ens rädsla längre, jag var så död inombords. (IP13)

I många fall verkar beslutet om uppbrott handla om en gradvis ackumulation av upplevelser och insikter som till sist gör det möjligt att agera resolut när en akut situation väl uppstår – enligt en slags ”droppen som fick bägaren att rinna över”-dynamik. Besluten hos de sju kvinnor som refereras ovan har kommit till stånd i och med att saker och ting ställts på sin spets; de har hotats med oskuldskontroll, äktenskap och sexuellt våld.

Utdragna uppbrottsprocesser

Det finns faktorer som bidrar till att flera av intervjupersonerna har gått igenom utdragna uppbrottsprocesser. En avgörande dimension är upplevd emotionell styrka. ”Jag fick alla möjliga valmöjligheter av min kurator, det var bara det att jag var inte tillräckligt stark för att lämna min familj bakom mig”, säger en person (IP23). Andra berättar om hur de under flera års tid och i flera omgångar lämnat familjen, för att efter en tid återvända igen när ensamheten, sorgen och skuldkänslorna blivit överväldigande. ”Det som gjorde mest ont var att jag övergav min lillebror, det ville jag inte. Men jag hade inget val”, fortsätter ovan citerade person (IP23). En av de unga kvinnor som till sist flydde på grund av hot om oskuldskontroll nämner också relationen till sin yngre bror som skäl till att hon i flera år stannade kvar och utstod våldet:

> Till en början så var jag tvungen att bryta helt, men det var väldigt svårt eftersom jag hade en lillebror som jag var otroligt nära. Det var saknaden till honom som gjorde det absolut svårast. Och det var nog också lite därför jag inte flyttade tidigare, för annars hade jag nog bara packat en väska och stuckit när jag var femton, sexton. (IP10)

Nedan reflekterar en deltagare kring de värden som stod emot varandra i processen – att utstå våldet och ge upp möjligheten till ett självständigt liv och att lämna nära anhöriga:

> Samtidigt som jag valde mig själv i den stunden så hade jag jättemycket skuldkänslor över min familj och syskonen, som var yngre än mig, som jag lämnade. Ibland kunde jag tänka: ”Ja, men jag får finna mig i det. Skitsamma, jag ska inte någonstans”. Men sedan så kom den känslan igen, det åt upp mig på något sätt: ”Jag kan inte stanna här”. Alltså, det kändes ibland som att jag inte kunde andas i det där hemmet på grund av att jag själv mådde så dåligt. […] Och det är därför jag valde istället att lämna allting. (IP31)

Ytterligare skäl till att personer återvänder till sina familjer är att de blir lurade och manipulerade. En ung kvinna berättar om hur hon återvände hem från det skyddade boendet eftersom hennes anhöriga hela tiden ringde och beskrev kaoset, konflikterna och sorgen de ansåg att hon hade orsakat. Hon kände sig ansvarig för att försöka ordna upp situationen, men blev istället svårt misshandlad vid hemkomsten (IP9). En annan kvinna berättar om hur hennes mamma ringde henne, grät och bad om förlåtelse. Mamman förklarade att hon började bli gammal, att hon var sjuk och att hennes enda önskan var att träffa sin dotter en sista gång i livet. Kvinnan gick med på att träffa sin mamma på centralstationen, där hennes manliga släktingar väntade i en parkerad bil som de försökte dra in henne i. Kvinnan skrek för att påkalla omgivningens uppmärksamhet och lyckades på så vis slita sig loss och hoppa på en buss tillbaka till det skyddade boende där hon vistades (IP4).

När samhällets stöd är otillräckligt

Förutom, men ofta i kombination med, de känslomässiga dimensioner som beskrivs ovan, har vissa av de utdragna uppbrottsprocesserna att göra med att intervjudeltagarna inte fått tillräckligt stöd alternativt inte känt till att samhället erbjuder hjälp och stöd vid hedersrelaterat våld och förtryck.

Ovan nämnda kvinna, som lyckades ta sig ombord på en buss, hade under stora delar av sitt liv hållits isolerad – först av sina föräldrar och sedan av sin make. Hon säger att hon skulle ha flytt långt tidigare om hon bara hade vetat att socialtjänsten, polisen och hälso- och sjukvården fanns och kunde hjälpa henne. Istället fick hon till sist hjälp av en vän som kände till det svenska samhället bättre (IP4). Liknande omständigheter gäller en av de kvinnor som flydde efter hot om oskuldskontroll. Hon beskriver hur insikten om att det

hon var med om kallades hedersrelaterat våld och förtryck och att det fanns beredskap för att hjälpa utsatta personer bidrog till att hon sökte information om hur ett uppbrott kunde gå till och sedan kontaktade socialtjänsten (IP10). Åtskilliga av intervjudeltagarna berättar om liknande processer.

Andra exempel på otillräckligt stöd rör deltagare som berättar att myndigheterna inte har hjälpt dem med boende efter uppbrottet. Istället har de flyttat hem till vänner eller partners (IP13). I materialet finns också exempel på personer som tagit hjälp av lojala syskon snarare än myndigheter.
I intervjumaterialet finns dessutom vittnesmål om svek och misstag från myndigheters sida, vilket följande tre exempel visar. Det första handlar om en ung kvinna som säger: ”Hela min historia handlar om att socialtjänsten har lurat mig från början, typ, eller har övergivit mig på något sätt” (IP25). Ett av de svek hon berättar om är hur handläggarna aldrig vidareförmedlade brevet hon skrev till sina föräldrar när hon flydde hemifrån eftersom de var rädda för repressalier från familjen. Föräldrarna lämnades i tron att flickan försvunnit genom en olyckshändelse. Det andra exemplet rör en deltagare som beskriver hur brev med känslig information skickades till föräldrarna medan hon fortfarande bodde hemma trots att hon bett handläggaren att låta bli. Resultatet blev att våldet förvärrades och att kvinnan tappade all tillit till socialtjänsten (IP1). Det tredje handlar om en kvinna vars föräldrar efter hennes första misslyckade försök att lämna familjen låste in henne i över två år. För att undkomma myndigheterna flyttade familjen till en annan stadsdel och höll henne gömd i lägenheten medan de sade till skolan och socialtjänsten att hon flyttat tillbaka till hemlandet. Ingen myndighet undersökte saken närmare med konsekvensen att kvinnan berövades en stor del av sin ungdom, sin skolgång och sitt sociala liv (IP14).

Vissa uppbrott har skett som en konsekvens av att myndigheter eller andra externa aktörer har agerat bakom ryggen på den utsatta så att en akut placering tvingats fram mot personens vilja. I ett fall beskrivs hur en stödorganisation kontaktat polisen utan intervjudeltagarens vetskap efter det att hon berättat att hon hotats med bortgifte. I citatet nedan beskriver den unga kvinnan hur polisen besökte familjen och ställde frågor om bortgifte varpå hennes föräldrar jagade henne hemifrån under knivhot, vilket ledde till kontakt med socialtjänsten och en placering:

> Det blev ganska akut för det kom poliser hem och frågade: ”Är det sant att de ska gifta bort dig?” Och de frågade framför mina föräldrar, så då vågade jag inte svara

> någonting. Så sa jag bara ”Jag vet inte”. Så sa de: ”Jamen, du får komma till polisstationen”. De vågade ingenting, sedan gick de ju. Och då blev mina föräldrar galna, så då jagade de mig med kniv, skulle döda mig. Så då sprang jag bara, alltså, jag hade ingenting. Jag hade tagit på mig skorna, men jag hade inga riktiga kläder, ingenting. Och sedan så kom jag till socialtjänsten och då placerade de mig. (IP35)

Tumultartade, utdragna eller uteblivna uppbrottsprocesser kan alltså ha en rad sociala, emotionella och praktiska orsaker. I vissa fall fallerar samhällets stödinstanser på ett sätt som leder till att våldsutsatta personer upplever sig svikna och hamnar i riskabla situationer.

När samhällets stöd har fungerat

I materialet finns några exempel på situationer då samhällets stöd har fungerat väl. I flera berättelser beskrivs kontakt med skolkuratorn som den inledande och avgörande faktorn inför uppbrottet[94].

När det gäller socialtjänsten ges varierande beskrivningar av den erhållna hjälpen, allt från de negativa exemplen ovan till mer positiva. Ett av de mest positiva exemplen ges av en deltagare som själv tror att det goda bemötande hon fick berodde på att handläggarna inom myndigheten hon kom i kontakt med hade god kunskap om hedersproblematik:

> Människorna som jag träffade var verkligen väldigt lyhörda, lyssnade och gjorde ingenting fel, om man säger så. Och det som var allra bäst var ju att det var ingen som ifrågasatte, för det är ju det som är lite grejen när man söker sig till socialtjänsten, att man oftast inte har några bevis. En sak som jag alltid går tillbaka till är att de aldrig frågade efter mitt namn, varken när jag först ringde till socialjouren och inte heller under det första mötet. Det var ingen som frågade vad jag hette eller var jag bodde, vilket gjorde att jag kände mig så mycket tryggare i att de inte kommer att ringa hem, eller spåra det tillbaka till mig själv. (IP10)

Ett annat positivt exempel handlar om en kvinna som ger socialtjänsten ett fantastiskt omdöme för att de samplacerade hennes mamma med henne på kvinnojouren. Samplaceringen kom till stånd ”för att hon skulle hjälpa mig med min son, och min mamma fick åka till jobbet varje dag, hon behövde inte ens lämna sitt jobb, och de betalade för henne!” (IP30). Exemplet visar hur lyhördhet för den våldsutsattas sociala situation och nätverk möjliggjorde

[94] Mer om detta finns att läsa i kapitel 7 och 9.

en mer hållbar situation i det skyddade boendet än i många andra fall; kvinnan fick möjlighet att fokusera på sin egen situation i och med att hennes mamma tog ansvar för sonen.

Nya sammanhang: Utmaningar och möjligheter

Nedan beskrivs en rad utmaningar som de personer som brutit upp från sina familjesammanhang möter. Vissa av dem handlar om den första, akuta fasen och kontakten med myndigheter där skyddat boende, familjehemsplaceringar och skyddad identitet ingår som några faktorer. Andra handlar om såväl initiala som långvariga emotionella och sociala konsekvenser av att bryta upp från sitt sammanhang och leva med minnen av det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Till sist beskrivs möjligheter och framgångsfaktorer som bidragit till att deltagare kunnat bygga upp ett nytt liv trots dessa utmaningar.

Placeringar

Av de 36 personer som deltar i individuella intervjuer har åtskilliga erbjudits en eller flera placeringar under uppbrottsprocessen – kvinnojour, familjehem samt olika former av ungdoms- eller utslussningsboenden. Några deltagare vittnar om placeringar som brustit medan andra anser sig ha fått adekvat skydd och stöd hela vägen genom processen från uppbrott till ny stabilitet.

En del av de negativa erfarenheter som beskrivs har att göra med säkerhetsaspekter. En ung kvinna poängterar att personalen på kvinnojouren där hon placerades i den första akuta fasen borde ha sett till att hon inte hade tillgång till sin telefon eftersom familjen via den utövade påtryckningar som ledde till att hon återvände hem:

> Jag blev så jättepressad av att ha telefonen för alla ringde hela tiden och sa: ”Vad håller du på med?”, från släkten. Det var väldigt mycket så. Jag borde egentligen inte ha haft telefonen. Jag vet inte varför jag fick ha kvar den. Och sedan, jag blev ju så pressad så jag gick hem, för jag ville så gärna lösa situationen. (IP9)

I vissa fall kan det vara riskabelt att ha kvar sin mobiltelefon under vistelse i skyddat boende medan det i andra fall är en förutsättning för att uthärda det kringskurna livet[95].

[95] Detta diskuteras närmare i kapitlet *Våldets omfattning och arenor*.

Ett annat säkerhetsrelaterat tema som aktualiseras under intervjuerna är vikten av att placeras på tillräckligt avstånd från våldsutövande familjemedlemmar. En kvinna beskriver våndan i att hon initialt placerades på en kvinnojour i samma stad som familjen bor i, på en plats där hon dagligen såg sin pappa gå förbi utanför kvinnojourens fönster (IP25).

Andra negativa erfarenheter har att göra med bristande förståelse för vad uppbrott från ett hederssammanhang kan innebära rent känslomässigt. Flera deltagare beskriver svårigheter kring att hamna i en främmande miljö – i synnerhet de som tidigare haft mycket begränsad kontakt med det omgivande samhället och tvingats förlita sig helt och hållet på sin familj för praktiskt och känslomässigt stöd. De lyfter fram vikten av att inte bara skyddas fysiskt, utan att också ha någon att knyta an till och prata med. En deltagare beskriver avsaknaden av emotionellt stöd och samtalskontakt som en bidragande orsak till att hon lämnade kvinnojouren där hon placerats för att istället återvända till familjen: ”Jag fick typ själv anstränga mig för att få kontakt med BUP, och då fick jag prata med en kurator. Men det här var inte någonting som de hjälpte mig med” (IP9).

De intervjupersoner som tillbringat längre perioder – i vissa fall flera år – i olika former av jourboenden, förmedlar särskilt värdefulla erfarenheter om vikten av djup och specialiserad kompetens hos myndigheter och personal. Ett återkommande tema är vikten av att handläggare inom socialtjänsten samt personalen på boendet förmår fjärma sig från stereotypa uppfattningar om hur flickor och kvinnor som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck borde vara och agera[96]. Flera deltagare har erfarenhet av att inte passa in i den stereotypa bilden av den passiva, undergivna och lydiga ”hedersflickan”, som en deltagare uttrycker det (IP10). Oförmåga att leva upp till de stereotypa förväntningarna har bidragit till att några intervjudeltagare känt att de uppfattats och bemötts som kaxiga, utagerande eller på andra sätt besvärliga. De anser att det försämrat deras möjligheter att bli trodda och få hjälp (IP2, IP9). En av dem beskriver hur våldsutsattheten, uppbrottet och omställningen under en placering har påverkat henne:

> Jag var så förvirrad, det är jättesvårt att beskriva. Du vet när man tappar ett glas, så händer det ju bara på någon minut, så är det över. Men det här pågick typ en period, jag tappade glaset i en period, alltså fattar du? Det kändes så. Det var grejer

[96] Detta diskuteras också i kapitel 8, *Konflikter, stereotyper och diskriminering*.

> som hände hela tiden. Jag var förvirrad, jag kommer inte ens ihåg vissa grejer som jag hade sagt. Jag visste inte längre vad jag tänkte. (IP10)

En annan av de deltagare som tillbringat lång tid i skyddat boende och andra placeringsformer lyfter fram vikten av att bli sedd och förstådd i sin förvirring och förlust, istället för att bestraffas för sina reaktioner eller avkrävas ”korrekt” beteende:

> Du lämnar inte bara din familj, du lämnar alla gator som du är bekant med, du lämnar ditt favoritkafé, tanten som du brukade säga hej till inne på ICA, alltså, man lämnar ju alla de här smågrejerna. Det är inte bara familjen du går miste om, du går miste om hela ditt sammanhang, det försvinner. Och det är för mycket att begära att en person ska vara korrekt i en sådan situation. (IP10)

Intervjumaterialet rymmer berättelser om både institutions- och familjehemsplaceringar där det fungerat dåligt; allt från ”snåla” familjehem som inte köpt kläder åt den placerade personen till upplevelser av att bli satt på ungdomshem med kriminella och missbrukande jämnåriga (IP10, IP27). Några personer lyfter fram mötet med ”svenskhet” som något inledningsvis okänt och otryggt – exempelvis en deltagare som berättar att hur hon rymde hem en gång redan i slutet av 90-talet:

> Jag kunde inte bo hos den nya familjen eftersom – de var snälla och allting, men det var någonting annorlunda, jag kunde inte liksom leva med dem. Plus, jag är rädd för hundar, och de hade hundar. Så jag ringde till mina farbröder så att de hämtade mig. (IP14)

Andra nämner positiva aspekter, trots den initiala omställningen:

> Jag var hos en svensk fosterfamilj och jag hade det jättebra. Men det var det samtidigt en stor kulturkrock för att hon var jättesvensk från grunden till sextioårsåldern och jag var inte alls van vid den sortens levnadssätt, fastän jag har ju bott i Sverige i hela mitt liv. Jag har varit uppväxt på ett helt annat sätt och då skulle jag anpassa mig. Men vi hade en jättebra relation tillsammans jag och hon, vi fick verkligen kontakt, så det var en jättebra placering. Jag bodde där ungefär ett år. Alltså, det var då jag kände att jag fick en personlighet från den tiden tills nu, det är då jag har utvecklat mitt eget jag kan man säga. (IP31)

Hemmet var välfungerande och kontakten mellan intervjupersonen och familjehemsmamman fungerade utmärkt. På grund av en ungdomsmottagning, som skickade en kallelse hem till hennes ursprungsfamilj och därmed röjde hennes vistelseadress, tvingades hon flytta till ett annat familjehem. I det nya familjehemmet var det om möjligt ännu bättre därför att familjehemsmamman hade en liknande bakgrund som hon själv och var ”hemma i det här [den gemensamma bakgrunden] samtidigt som hon var väldigt modern på ett annat sätt liksom” (IP31). Den nya familjehemsförälderns beskrivs som ”jättekärleksfull. Och jag fick ju stanna hos henne på grund av att jag själv, och hon också, ville ha mig där, även om det inte var så här på papper att hon var det galanta familjehemmet” (IP31).

Intervjumaterialet innehåller fler negativa än positiva berättelser om placeringar. Ytterligare en av de få positiva handlar om ett boende som är specialiserat på hedersproblematik. Intervjupersonen berättar att personalen var kunnig och erfaren; de förmådde hantera känslostormar och tvivel med ett bekräftande, lugnt och sansat bemötande. En betydande framgångsfaktor var att det alltid fanns någon att reflektera tillsammans med, vilket gjorde att förhastade beslut om att kontakta familjen kunde undvikas:

> Jag har faktiskt kontakt med hela min familj, förutom min storebror. Vi arbetade väldigt mycket med min familj, jag och personalen på boendet. De åkte med mig flera gånger upp till [deras hemstad] och ordnade träffar tillsammans med polisen däruppe för att det skulle vara så skyddat som möjligt och säkert för allihop, så att jag fick träffa både mamma och lillebrorsan. Och det var ju en sådan investering för jag tror inte riktigt på att man ska bryta alla gånger, även om det kan vara bra till en början så ska inte det vara slutmålet. Ifall det finns någon form av mellanmark där man kan mötas och ha någon form av relation som funkar, då tycker jag att man ska ta den. För det gör någonting med en människa att bara kapas loss sådär från sina rötter även om det är infekterade rötter. (IP10)

I citatet framgår vikten av långsiktig planering kring om och hur familjerelationer kan återskapas på ett säkert sätt. Insikten om chansen till återförening fick intervjupersonen att hålla ut under tiden hon var placerad. Behovet av att bibehålla eller återknyta kontakten med ursprungsfamiljen diskuteras senare i kapitlet.

Genomgående är det mest framträdande draget i berättelserna om placeringar att den utsatta känner sig säker, skyddad och välkommen i det nya hemmet, att hen möts av personlig kontakt och kärlek och att omgivningen

förstår den tuffa process man måste genomgå både socialt och på ett personligt plan samt ägnar tid och möda åt att hantera den tillsammans med den utsatta.

Att leva med skyddad identitet

Flera av intervjudeltagarna har så småningom kunnat återknyta kontakten med delar av sina familjer. Innan dess har de i regel genomgått längre eller kortare faser då de tvingats hålla sig undan.

Hälften av de individuella deltagarna har levt eller lever med skyddad identitet, vilket för med sig en rad praktiska och känslomässiga utmaningar. De beskriver sömnproblem, ständig vaksamhet, mardrömmar, depression, ångest, oro och en rad liknande svårigheter kopplade till situationen. ”Jag kunde inte sova på flera månader”, berättar en person. ”Minsta bil, minsta lilla lyse som kommer utanför och jag är i den här, liksom, skräcken. Och jag drömmer att [min pappa] hittar mig och dödar mig” (IP13).

En person som levt med skyddad identitet under längre perioder berättar om den rotlösa, i det närmaste identitetslösa, tillvaro ständiga flyttar och namnbyten fört med sig:

> Det var liksom att jag fick lämna hela min identitet där, flytta och nytt namn och nya regler och allt nytt och gömd. Alltid vara på sin vakt, tills idag. Byta namn flera gånger, byta skola flera gånger. Alltså, jag har gått i fyra olika gymnasieskolor. Jag har flyttat och bytt namn hur många gånger som helst och ändå är de aldrig nöjda. (IP33)

Personen sammanfattar sin situation med orden: ”Det är som att du finns, men ändå inte. Du finns där någonstans i deras databas, i Skatteverket, men ändå finns du inte i verkligheten”. Vidare berättar hon att omgivningen tenderar att anta att den som lever med skyddad identitet har begått brott eller har kriminella kopplingar, vilket gör att hon har konstruerat en historia som förklarar saken:

> Min historia nu är: ’Jag heter såhär, mina föräldrar är döda, jag har skyddad identitet på grund av att jag har haft en pojkvän som har varit dum mot mig’ och då slutar folk att fråga. (IP33)

Samma typ av känslomässiga svårigheter där den skyddade identiteten bidrar till en känsla av att inte existera framkommer i flera fall. I en intervju frågar

forskaren: ”Skulle du vilja berätta för mig om dig, vem du är? Jag känner ju inte dig överhuvudtaget.” Svaret blir:

> Ja, det är den svåraste frågan hittills som jag fått. Om man skulle frågat mig för några år sedan så skulle jag inte kunna berätta vem jag är för jag hade nästan två olika identiteter, mitt riktiga jag och mitt falska. Men nu är jag den riktiga personen i alla fall, som pratar här. (IP25)

Att leva med skyddad identitet har drastiska praktiska, sociala och emotionella följder. Det kan ge upphov till en känsla av overklighet eller förlust av begrepp om vad som är, vem man är och vart man är på väg. Bland de praktiska svårigheterna framträder problem kring att söka jobb, boka tid på vårdcentralen, teckna abonnemang, köpa saker på avbetalning eller få ut intyg från myndigheter. En intervjuperson levde med skyddad identitet i flera år och presenterade sig med det fingerade namnet Fru Svensson. Hon hade också ett namn till den påhittade maken, Herr Svensson. Efter några år började hon oroa sig för att hon själv skulle börja tro att han existerade. Det var dock de praktiska bekymren som gjorde att hon bestämde sig för att upphäva den skyddade identiteten:

> Och de där bekymren! Jag hade två barn och hade nästan ingenting så jag måste klättra upp i livet. Och när jag tog bort skyddad identitet tänkte jag: ”Nu är det nog, jag ska inte leva så”. Om jag ringde för att anmäla barnen någonstans eller göra någonting, hela tiden att man måste vara på plats när man har skyddad identitet, du kan inte fixa någonting nästan via telefonen. Nu är jag trött på det, så jag sa: ”Nu får han komma och mörda eller göra vad han vill, jag ska ta bort det här”. Så jag gick till Skatteverket och sa: ”Jag vill inte ha mer skyddad identitet”, och de sa: ”Har du tänkt, är det lugnt?” Hundra tusen frågor. Och jag sa: ”Jag vet, det är lugnt, även om det inte är lugnt vill jag inte leva med skyddad”. (IP29)

Några intervjudeltagare berättar om situationer då skyddet röjts. En ung kvinna berättar om hur svartsjuka pojkvänner röjt henne för familjen så hon tvingats flytta flera gånger. Det har gjort henne så försiktig att hon inte ens berättar om sin ursprungliga identitet för den man hon numera lever tillsammans med (IP32). En annan ung kvinna med skyddad identitet berättar om hur hon ringde Skatteverket under falskt namn som socialsekreterare och fick sin egen adress uppläst i luren: ”Egentligen så ska det vara svårt att få information, men mitt samtal, det var så lätt”, säger hon. ”Tänk om min bror till exempel hade ringt, tänkt om min mamma eller pappa hade ringt då” (IP25).

Andra beskriver missar i kommunikationen och slarvig hantering av personuppgifter som lett till olika svårigheter. Personen ovan fick till exempel byta placering efter att hennes adress röjts på grund av en kallelse som ungdomsmottagningen skickat till hennes gamla folkbokföringsadress (IP25).

Att lära sig flyga – emotionella och praktiska färdigheter

Det är ett genomgående tema i de individuella intervjuerna att en uppväxt som domineras av hedersrelaterat förtryck gör det komplicerat att utvecklas till en självständig vuxen som kan hålla balansen mellan frihet och ansvar. Skälet är den starka övervakning och kontroll som kännetecknar hederskontexten. Intervjupersonerna har ofta axlat en betydelsefull roll i förhållande till syskon och hushållsarbete medan utveckling av individuella intressen och en självständig personlighet har stått tillbaka. Efter uppbrott från familjen gäller det att tillägna sig vissa färdigheter och hitta sitt eget sätt att leva eller, som en person uttrycker det, att lära sig flyga:

> Och de förstår ju aldrig att man var i fängelse i hela sitt liv. Det är liksom som att man har varit en fågel i en bur hela 17 år och sedan släpptes den där fågeln fri. Och då ska du lära dig leva i den världen. Man måste ju få lära sig hur livet funkar, man kan inte bara öppna dörren och flyga. Man måste ju lära sig hur man ska flyga. (IP32)

Flera personer återkommer till behovet av emotionellt stöd i uppbrottsprocessen, som ofta präglas av övergången från en kringskuren tillvaro med ett starkt och ständigt närvarande socialt nätverk till ett i många fall ensamt och isolerat liv:

> Många tror att om man hamnar på skyddat boende i sex månader så blir man typ bra och kan gå ut och leva sitt egna liv, men det är ju så svårt när man har levt med släkt och familj hela livet och alltid haft folk och sedan så ska man vara helt själv. Det blir en jättestor skillnad. Jag tror inte många orkar stå ut. (IP31)

Praktiska färdigheter, som att teckna abonnemang, öppna bankkonto och sköta sin ekonomi, är avgörande för möjligheten att bygga upp ett självständigt liv. Nedan berättar två intervjupersoner om behovet av stöd – i allt från till synes triviala situationer som att beställa mat på restaurang eller gå och träna till att prata med någon:

> Jag hade aldrig åkt tåg själv eller jag visste inte hur man använde bankkort, jag hade aldrig typ beställt min egen mat, jag visste inte ens vad för mat jag tyckte om att äta ute, så det enda vi gjorde var att vi övade, ja övade och övade, vi gick ut hela tiden och gjorde saker. Man använde bankkort och så, så fick jag välja. I början när jag kom, så skulle vi äta ute och då sa de: ”Vad vill du äta?” och jag sa: ”Men jag tar samma som dig”. Och så var det något som jag inte åt, men jag skämdes för mycket för att säga att jag inte ville ha det, för jag visste inte vad jag skulle ta. Så till slut så sa de: ”Varför tar du alltid likadant som oss, ta något som du tycker om”. Och då var det så att jag inte visste vad jag tyckte om, så vi fick öga typ på det och det var ju sådana där småsaker, alltså, för jag hade ju egentligen normalt IQ, men sådana här samhällsgrejer. (IP35)

> Jag hade två kontaktpersoner och vi brukade träffas, kanske fika eller gå ut och göra något. Det var en gång som vi var ute på restaurang och jag bara bröt ihop, alltså, jag hade bara behov av att prata med någon, alltså på det planet, inte bara så här allt kring soc. och sådant och kring framtiden och sådana grejer, utan bara så här känslomässigt. (IP9)

I intervjumaterialet blir det tydligt att uppbrott från familjesammanhanget samt ständiga flyttar mellan olika placeringar och bostadsorter ofta får långtgående konsekvenser. Konsekvenserna kan vara emotionella och praktiska, men också sociala – till exempel att skapa varaktiga sociala nätverk, slutföra en utbildning och på andra sätt bygga upp ett liv. En person berättar:

> Det är det jag lider av i dag, eftersom jag aldrig blev klar. Min grundskola trodde att jag hade blivit tillbakaskickad till [hemlandet]. Sedan, när jag blev 18 år och rymde hemifrån, jag kunde liksom ha studerat vidare och så, men jag var inte riktigt en normal person som kan tänka på sitt bästa och så. Jag var hela tiden rädd att de ska hitta mig. Och jag var tvungen att flytta till olika städer, men jag hittade aldrig den platsen där jag ville vara och bo och leva. Jag började många gånger i skolan men jag avbröt hela tiden för jag var tvungen att åka eller flytta från en stad till den andra. Det här lider jag av varje dag. Jag har inte något socialt liv, jag har inte kompisar. Innan, när jag var i skolan var det lätt för mig att få kompisar och prata med folk men nu det känns att jag inte är samma person. Jag lever ett ganska ensamt liv. (IP14)

När de praktiska färdigheterna väl är på plats är det just ensamheten som framstår som mest påtaglig i många av intervjupersonernas liv; en känsla av rotlöshet som gör det svårt att forma varaktiga relationer.

När de nya sammanhangen blir destruktiva

Deltagarna vittnar om att frånvaron av en konventionell familjebakgrund och ett traditionellt livslopp komplicerar uppbyggnaden av ett nytt liv. Avsaknaden av en familj som sluter upp bakom en och försvarar en kan innebära ökad risk att råka illa ut. En deltagare beskriver att vad som i andra sammanhang betraktas som normalt, nämligen att flytta hemifrån vid en viss ålder och ”försöka skapa ett liv för sig själv”, inte alltid accepteras inom hederskontexter. Det kan exempelvis öka sårbarheten för kvinnor som uppfattas stå utan patriarkalt beskydd:

> Om jag träffar en arab och alla är vana vid att alla har sina familjer, så även om jag är 37 år gammal: ”Varför bor du själv? Om du inte är gift du skulle ha bott hos din familj”. Jag kan inte bara sitta och hitta på någon berättelse. Och det här utnyttjandet, jag menar att män tror att de kan göra vad som eftersom den här kvinnan, hon har inte någon som ska försvara henne. Hon har inte en pappa, hon har inte en bror, så vi får göra vad vi vill! (IP14)

För en del personer har sökandet efter nya sammanhang inneburit nya former av utsatthet i och med stor ensamhet och destruktiva relationer. ”Jag hamnade i mer och mer destruktiva relationer, väldigt, väldigt fel platser och med fel människor. Överlevnad i helvetet, helt enkelt”, säger en av dem (IP13). En annan beskriver hur det förflutna har gjort det svårt att sätta gränser och säga ifrån när hon blir illa behandlad:

> Sedan kan jag också sätta all skuld på mig själv och det gör att jag hamnar i situationer där jag fortsätter bli behandlad som bajs, för att skulden sätts ju ändå på mig till slut. Förstår du hur jag menar? Alltså, hur du än vänder och vrider på det så är det du som har gjort fel. (IP22)

Flera deltagare beskriver att hederskontextens tystnadskultur och starka tabun kring kvinnors kroppar och sexualitet i kombination med det prekära läge som kan uppstå efter uppbrott från ett familjesammanhang där man står under beskydd, ökar risken för utnyttjande:

> Sexuella övergrepp, det var killar som slog vad om mig. Alltså, man blev ju utnyttjad för att man visste inte hur världen funkade. När skulle man säga nej, det visste man inte. Var låg gränsen, det hade man ingen aning om. Det var sådana saker som man inte kunde prata med folk om för att man inte visste, för att det är skam att prata om det, om man kommer från sådana familjer. (IP32)

De hbtq-personer som migrerat till Sverige för att undkomma hedersrelaterat våld och förtryck i sina hemländer berättar på liknande sätt om risk för framförallt sexuellt, fysiskt och ekonomiskt våld – först under flykten, sedan på asylboenden och till sist i de nya sammanhang de försöker skapa i Sverige. Flera personer berättar om hur de själva och personer de känner har avkrävts sex, hushållsarbete och stora summor pengar i utbyte mot bostad; eller under hot om att deras vistelseort ska röjas för landsmän eller släktingar om de inte ”ställer upp” på det partners, arbetsgivare eller andra bekanta vill. I några fall har familjerna i hemlandet kontakter i Sverige genom vilka de fortsätter att utöva kontroll och hot. Möjligheterna att bygga upp ett nytt liv blir på så vis än mer begränsade eftersom hoten kan medföra en nödvändighet i att undvika vissa platser och människor.

Frånvaro av personer att vända sig till ökar också risken för att sexuella och romantiska relationer kan komma att präglas av obalans och maktmissbruk. ”Samtidigt blev jag ju också beroende av den personen, för att det var ju den enda personen jag kunde prata med om min situation. Och då utnyttjade ju han det på det sättet”, säger en intervjuperson (IP32) som utnyttjades sexuellt i en parrelation[97].

Att återvända och omförhandla

Ovan beskrivs en rad processer kopplade till beslut om att bryta upp från sammanhang där våld och förtryck i hederns namn förekommer. Dessutom beskrivs praktiska och känslomässiga utmaningar kopplade till förverkligandet av beslutet. Efter uppbrottet har många av intervjudeltagarna i någon grad återknutit kontakten med sina familjer. Nedan diskuteras deras behov, möjligheter och strategier för att återvända till familjen och omförhandla sin situation.

Behov av social och kulturell tillhörighet

De personer som återskapar sina familjerelationer efter en kortare eller längre tids uppbrott motiveras först och främst av kärlek till syskon, föräldrar och andra familjemedlemmar. Flera intervjupersoner som initialt tvingats fly betonar att tanken på att en dag få återse familjen och försöka reparera relationen till den har varit det som hjälpt dem att utstå uppbrottsprocessens alla

[97] I kapitlet *Våldets variationer* diskuteras den särskilda utsatthet för våld i nära relationer och sexuellt våld som kan uppstå i hederskontexter.

praktiska och känslomässiga påfrestningar. Förutom relationerna är förankringen till det etniska, kulturella, språkliga och geografiska ursprunget ofta av stor betydelse för de som väljer att återvända. En deltagare berättar om sin mångfacetterade identitet:

> En balans mellan att fortsätta att vara [namn] som har bott i Sverige i 22 år och samtidigt behålla min kultur, min etnicitet och min moral som jag har blivit uppväxt i. Jag är glad och tacksam och stolt över mig själv för att jag har lyckats hålla den här balansen. Och idag är mitt mål att jag ska kunna förmedla samma sak till mina barn. (IP30)

En deltagare från en kristen minoritet berättar att hans systrar lever med män med annan härkomst än familjen. Tidigare har hans föräldrar motsatt sig detta, men numera kvarstår mest en önskan om ett gemensamt språk; en förhoppning om att kunna föra filosofiska diskussioner bortom det rent vardagliga med barnens partners och om att barnbarnen ska lära sig arabiska. Deltagaren stämmer delvis in i föräldrarnas oro kring att förlora potentiell rikedom och inte kunna relatera till sin bakgrund. Själv har han ingen egentlig koppling till den region som familjen härstammar ifrån längre, säger han. Det är något han sörjer och vill försöka förändra. Han planerar att resa runt i regionen och har också tankar om hur han i sitt konstnärliga arbete kan knyta an till språket och estetiken (IP16).

Rädslan för att förlora kontakten med släkten och ursprungslandet beskrivs av en kristen kvinna vars föräldrar reagerat mycket negativt på hennes muslimska pojkvän. Hon vet att släktingarna i hemlandet inte skulle acceptera en icke-kristen partner av afrikansk härkomst och är rädd för att berövas en oumbärlig del av sin identitet:

> När jag avslöjade att jag var tillsammans med somaliern skulle vi, hela familjen, till [hemlandet] under sommaren. Då fick jag hot av min mamma om att hon skulle avslöja för hela släkten att jag är tillsammans med en somalier och att ingen kommer att vilja ha mig där och att jag aldrig kommer att bli välkommen [dit] igen. Och [landet] är en stor del av min identitet, precis som att Sverige är en stor del av min identitet. Tar man bort det kommer hela jag att kollapsa. Jag blev helt förkrossad. Det kändes som ett straff. Jag älskar min släkt, jag dör för min släkt. Vi har fortfarande kontakt via internet och telefon. Varje månad pratar jag med dem, nästan varje vecka. Även fast vi bor i två olika världsdelar. Jag älskar dem, de är liksom en del av mig. Så att de ska förskjuta mig, det är det värsta straffet jag kan tänka mig, Hugg av min hand, snacka skit om mig, skrik på mig, ge mig straff,

> men att de ska förskjuta mig det är det värsta jag vet. Jag kan klara mig själv, men en hel del av mig skulle vara helt borta. (IP33)

Att bibehålla ett flertal sociala och kulturella tillhörigheter är komplext, enligt flera av deltagarna. Ovan citerade kvinna säger sig vara ”väldigt, väldigt kluven” till sin etnicitet som är tredelad – dels mammans, dels pappans, dels den svenska. Kluvenheten, uppväxten i en etniskt heterogen förort och förmågan att relatera till olika slags människor, beskriver hon som ett ”enormt stort privilegium” eftersom hon kan använda sina känslor av ”innanförskap och utanförskap och mellanförskap” i skapandet av ett eget liv (IP33). Upplevelsen av att konstruktionen av ett eget värdesystem och levnadssätt både kompliceras och berikas av en mångfacetterad bakgrund uttrycks också av den unga man som citeras ovan. Han beskriver hur han själv, hans syskon och deras vänner skapar egna regelverk:

> Vi tillhör typ en experimentgeneration, eftersom vi växer upp i ett land som har helt andra värderingar och tankesätt och samtidigt så går vi hem och så är det en helt annan grej. Det känns som att vi har behövt sätta ett helt nytt regelverk för hur vi ska kunna leva. Att vi har fått tänja på gränser, vi har fått utforska på andra sätt, liksom. (IP16)

Förutom längtan efter familjemedlemmar och andra personer kan alltså längtan efter tillhörighet och förändring i ett större kulturellt sammanhang driva på beslutet om att återknyta kontakten efter ett uppbrott.

Strategier för att omförhandla strikta normsystem

Intervjumaterialet rymmer berättelser om personer som hittat strategier för att uppnå samförstånd eller åtminstone samexistens inom familjen. Ibland är tillståndet relativt harmoniskt, ibland råder fortsatta spänningar. Nedan diskuteras först bakgrundsfaktorer och sedan strategier hos några intervjupersoner som själva beskriver sina familjerelationer som positiva trots det våld och förtryck de tidigare utsatts för.

Några bakgrundsaspekter återkommer hos många som återknutit familjebanden. En är att dessa personer har föräldrar med erfarenhet av flera länder och kulturer, stora sociala nätverk med personer från olika bakgrunder och hög utbildningsnivå. En deltagare berättar att hennes föräldrar är ”väldigt öppna” eftersom de rest mycket, upplevt många kulturer och träffat människor från andra länder (IP30). En annan berättar att hennes pappa är ”ganska

högt utbildad” och ”kan arabiska, svenska, engelska, polska, ryska och lite franska” eftersom han bott i många länder (IP33). Ytterligare en deltagare beskriver en fyrspråkig, kunskapssökande pappa som läste mycket och demonstrerade sitt kritiska tänkande redan tidigt i livet i hemregionen genom att ifrågasätta förgivettagna sanningar, normer och religiösa dogmer (IP34).

När det gäller religiositet finns exempel på allt från starkt troende till ateistiska föräldrar. Om något förenar de familjer där återvändande varit möjligt är det att, de i flera fall varit öppna för umgänge med personer utan att se till religiös och etnisk identitet eller nationell tillhörighet.

Flera av familjerna har relativt god socioekonomisk status även om många har kämpat hårt för att skapa en fungerande tillvaro i ett nytt land. Några intervjudeltagare har upplevt perioder av arbetslöshet och sjukskrivningar under uppväxten. En kvinna beskriver hur hennes pappas sjukskrivning ökat jämställdheten mellan föräldrarna eftersom pappan varit hemma och skött hushåll och barn (IP33). En annan deltagare berättar hur hennes mamma snabbt lärt sig språket, avancerat och vidareutbildat sig till ingenjör samtidigt som pappan blev arbetslös utan att det orsakat några slitningar:

> Ja, det är ju det som är så olikt min pappa för att vara från den kulturen. Han pratar väldigt stolt om det. För min mamma har ju högre lön än honom, högre position, jobbet också, och han pratar om det jättestolt. Det har inte gjort honom bitter, tvärtom, han har sagt ”Det är ju därför vi kompletterar varandra”. (IP30)

En sista faktor som förenar många av de familjer där uppbrott, återvändande och omförhandling av normer skett är den vikt föräldrarna lagt vid barnens utbildning och utveckling. Två personer beskriver kreativa uppväxter med konstnärligt skapande i fokus och uppmuntran att utbilda och förkovra sig enligt egna preferenser. Andra beskriver större press och styrning, men också positiv uppmärksamhet, i relation till akademiska bedrifter.

Förutom de gemensamma bakgrundsaspekterna förenas många av de intervjupersoner som återvänt till sina familjer av politisk medvetenhet och intresse för samhällsfrågor. Några arbetar med jämställdhet, hbtq-frågor och mänskliga rättigheter inom det sociala fältet; andra driver konstnärliga och politiska projekt. Flera är aktiva i organisationer och nätverk som arbetar mot hedersproblematik.

När det gäller motståndsstrategier och förändring framstår själva processen kring uppbrott och återvändande som central. Uppbrott och återvändande verkar i sig kunna leda till social förändring. I situationer där föräldrar

tvingas välja mellan att bevara sitt anseende utåt och att återknyta kontakten med sina barn händer det att föräldrarna väljer barnen – ibland i direkt motsättning till vad släkten eller den större gemenskapen anser lämpligt enligt hederskontextens normer. Återvändandet kan i dessa fall leda till en förändrad maktbalans eftersom föräldrarna är medvetna om att barnen återigen kan lämna familjen om de utsätts för våld eller förtryck.

En ung kvinna, som nu har relativt god kontakt med sin familj, berättar om hur hon själv och hennes tre kvinnliga kusiner alla flydde hemifrån inom loppet av ett halvår, vilket ledde till självrannsakan inom släkten och sedermera något mindre strikta normer:

> Jag tror att det faktum att jag stack ledde till en form av kedjereaktion i släkten. Tre av mina andra kusiner, tjejerna, flydde inom loppet av ett halvår, en efter en. Och då, jag tror att det förändrade ganska mycket i våra familjer, för det var liksom inte bara en som hade gjort uppror och ville bli en slampa eller ville bli en hora och ville ligga runt, utan det var ett mönster, det var flera stycken, det gick inte att ignorera. Så jag tror de var tvungna att sätta sig ner någonstans och fråga sig själva vad de gör för fel, mina föräldrar och alla andras föräldrar också. (IP10)

En annan av de intervjupersoner som brutit upp från en kristen minoritet från Mellanöstern – för att sedan återvända – berättar om sin resa mot att komma ut som homosexuell inför föräldrar och släktingar. Hans föräldrar är icketroende, men mycket engagerade medlemmar av en liten grupp präglad av folkmord och förföljelse, där bevarandet av traditioner varit centralt för existens och identitet. Föräldrarnas höga utbildningsnivå och politiska engagemang får mannen att beskriva dem som ”fritänkare”, vilket bidragit till att han överhuvudtaget bedömt det som möjligt att komma ut (IP16).

Andra aspekter som möjliggör mannens öppenhet i den generellt mycket konservativa gemenskapen kopplar han själv till sin utbildningsnivå, sitt jobb och sitt sociala engagemang – resurser som minskar beroendet av familjen. Därmed kan han leva sitt liv oavsett deras inställning och har ”råd” att riskera relationen. Vidare poängterar han att familjen varken är starkt religiös eller har ett våldsamt eller kriminellt förflutet. Istället finns en tradition av samtal och resonemang, vilket har bidragit till en relativt smärtfri ”komma-ut”-process. Han relaterar föräldrarnas initiala motvilja till grusade förhoppningar om äktenskap och barnbarn, snarare än att de skulle vara särskilt bakåtsträvande. ”Mina föräldrar kom till en punkt där de inte orkar tjafsa mer”, säger han. ”De är gamla nu. De vill bara leva. Mycket av deras livsmål

har varit att de ska kunna lämna den här jorden och känna att deras barn mår bra" (IP16).

För egen del tycker han att processen har resulterat i styrka, kreativitet och djupare förståelse för andra. Han tror också att han, genom att vara öppen, har bidragit till att sätta igång processer som i förlängningen kan gynna andra inom minoriteten, så att det blir lättare för "nästa person och nästa person och nästa generation och nästa generation igen" (IP16).

Kampen för att accepteras som homosexuell är långt ifrån den enda han fört – och för – inom hederssammanhanget. Mannen beskriver hur han och hans syskon tillsammans har utarbetat strategier för att öka sin personliga frihet och förändra normsystemet. Det har handlat om festande, alkohol, pengar och partners. "Och då får man ju ta en sak i taget, liksom. 'Jaha, hur är det med detta? Hur gör vi med detta?'", förklarar han. "Och så får man backa varandra och ofta blir det att man tar varandras sida mer än man tar sin egen, att man banar vägen för varandras grejer." (IP16). Vid sidan av de mer vardagliga förhandlingarna har solidaritet bland ungdomsgenerationen i den större släktgruppen möjliggjort vissa normförändringar. Ett exempel gäller traditionen att kontrollera kvinnors oskuld inför äktenskap. "Det har förekommit, men då får man typ backa varandra och säga 'Det gör vi inte!'. Och kusinerna säger till varandra 'Men det här går vi inte med på!'" (IP16).

En annan deltagare berättar om hur hon, utan stöd och trots hårdnackat motstånd, insisterat på sin rätt att välja partners. Hon ser sin vägran att bryta relationer på grund av familjens och släktens hot som en kamp på ett högre plan:

> Jag har varit väldigt mån om min frihet. Alltså, för mig har det inte handlat om killarna. Det har handlat om min frihet att välja vad jag vill. Jag har aldrig kämpat för någon killes skull, utan varenda gång jag sagt nej har det varit att jag har kämpat för min skull. (IP33)

Den mångåriga frihetskampen har resulterat i en situation där föräldrarna accepterar hennes studie- och yrkesval – men inget annat än en kristen pojkvän. Trots det älskar hon sin familj och ser släktgemenskapen som oumbärlig om än komplicerad. Hon säger att hon "haft sådana tankar, att 'älskar de ens mig? De vill ju bara ha mig på sina egna villkor'. Men idag förstår jag att det är mer komplext än så" (IP33). Samtidigt som hon uttrycker förståelse för föräldrarnas världsbild och uppfattning om hur man ska vara tillsammans i

familjen, poängterar hon att normsystemet måste förändras om hennes föräldrar ska få skapa en relation till hennes eventuella framtida barn:

> Jag blir så ledsen över allt jag har gått igenom. Jag önskar att jag inte hade fått gå igenom det. Jag kommer göra allt i min makt, om jag får barn, att de aldrig får gå igenom det här som jag fick gå igenom. Jag har sagt det till mina föräldrar också: ”Om ni ens lägger en enda åsikt på min uppfostringsmetod och mina barn och vad de gör, vem de älskar, vad de tycker om att göra och vem de umgås med, kommer ni inte att få vara deras morföräldrar, punkt. Nu är det min tur att sätta kontrollen. Och det vet jag är oerhört viktigt för mina föräldrar, så jag tror faktiskt att de kommer att respektera det. (IP33)

De personer som har återvänt till sina familjer efter uppbrott uttrycker alltså att de utmanar vissa normer, men accepterar andra; vissa begränsningar är acceptabla i utbyte mot möjligheten att återskapa emotionell och kulturell tillhörighet medan andra förblir otänkbara.

Motståndskraften och dess gränser

Social förändring är inte enbart eller i första hand avhängig individens förmåga att omförhandla hedersnormerna – även om den kan vara nog så betydelsefull. De intervjupersoner som omförhandlar normer gör det i sammanhang där omförhandling och motstånd medges i olika hög grad beroende på en rad omständigheter.

Majoriteten av de individuella intervjudeltagarna berättar om uppväxter som präglats av olika former av dysfunktionalitet där hederstänkandet har förstärkts och formats av krig, migration, psykisk ohälsa, arbetslöshet och annan social problematik[98]. Vissa av föräldrarna till några av deltagarna som ingått i statslösa minoritetsgrupper, till exempel syrianer och assyrier samt kurder, har skyddat sina barn mot släktens och den etniska gruppens krav på sexuella begränsningar och repressalier. De föräldrar som bjuder motstånd mot omgivningens krav på repressalier har – med något undantag – hög utbildningsnivå och medel- eller överklasstillhörighet. Några av dem har ett kosmopolitiskt medvetande som uttrycks genom övertygelser om alla människors lika värde. De har i flera fall levt ett relativt rörligt liv där resor, utbildning och migration i flera olika länder har bidragit till mer tillåtande normer.

[98] Detta diskuteras närmare i kapitlet *Hedersstrukturens socioekonomiska dimensioner*.

Bland dem kan man se tydliga uttryck för social förändring och normförändring då de ofta agerar till skydd för sina barn gentemot släkten eller minoritetsgruppen. Den rörlighet som präglar de familjer som förändrats mest är ett villkor för deras förändring och som sådan ytterst viktig att ta fasta på.

Ett exempel rör en ung kvinna vars föräldrar har bakgrund i en hederskontext. Kvinnans mamma, som är högutbildad och själv medvetet har brutit mot de påbjudna klädkoderna, har vid flera tillfällen lyckats stötta och skydda den unga kvinnan när den större släktgemenskapen ansett att hennes normbrott borde leda till repressalier. Mamma fick påhälsning av imamen som försökte få henne att tillrättavisa sin dotter på grund av att hon inte bar slöja, vilket mamman vägrade. Däremot har hon inte förmått stå upp för sin dotter gentemot den man som hon senare i livet gifte sig med; motståndskraften hade tydliga gränser då moderns nya make hade synpunkter på dotterns klädsel (IP2).

Ett annat exempel handlar om en ung kvinna som inte upplevde särskilt allvarliga begränsningar under sin uppväxt; hon beskriver den som varm, kärleksfull och välfungerande. Hennes relativa frihet från de begränsningar som rådde i den större gemenskapen berodde på att hennes pappa slog vakt om hennes rätt att ägna sig åt maskulint kodade intressen. Hon utsattes dock för våldsamma repressalier efter det att hennes släkt blev varse att hon inte längre var oskuld. Också i detta fall hade motståndskraften sina gränser (IP9). En möjlig förklaring är att fadern, som hade hög status, förmådde stå på sig gentemot mer avlägsna släktingar i Sverige och i det före detta hemlandet, men inte mot sin bror, som var den som krävde repressalier efter att kvinnans relation med en man upptäcktes.

Ett tredje exempel på hur vissa normer kan omförhandlas medan andra inskärps gäller en ung man från ett storstadsområde i Mellanöstern, vars föräldrar var högutbildade och hade högstatusyrken. Familjens anseende var gott och de hade således omgivningens blickar riktade mot sig. Den unga mannens subtila och ofta omedvetna brott mot hederns genusnormer var orsak till att hans pappa misshandlade honom sedan barnsben och sedan mer och mer allvarligt i och med puberteten. Mannen gjorde allt för att dölja sin homosexualitet under tonåren, men tvingades till sist fly från familjen och migrera till Sverige (IP6). Exemplet är intressant därför att vissa – men långt ifrån alla – av hederns normer ifrågasattes inom familjen. Moderns högstatusyrke och familjens internationella kontakter bidrog till jämställdhet

mellan föräldrarna medan brott mot genus-, sexualitets- och maskulinitetsnormer fortfarande var starkt tabubelagda.

Flera av de deltagare som omförhandlar det normsystem de lever inom beskriver hur deras föräldrar ifrågasätts eller utsätts för påtryckningar av omgivningen. ”De hade fostrat sina barn på ett sätt som många inte ansåg vara korrekt”, säger en kvinna. ”Det vill säga, till väldigt självständiga individer som var fria från väldigt många begränsningar. Och då valde många att ta avstånd.” (IP34). En annan kvinna berättar om hur hennes föräldrars val att inte skaffa många barn väckt ont blod i den etniska gemenskapen. Hennes mamma anklagas för att ha satsat på studier och arbete istället för att bilda en stor familj (IP30). Ytterligare skäl till familjens socialt utsatta position är att föräldrarna visade sitt stöd för henne då hon skilde sig och polisanmälde sin make. ”De blir mobbade av folk i vår minoritet för att de stöttar mig”, berättar hon (IP30).

En deltagare som trots normbrott fått stöd av sina föräldrar ser flera skäl till att just hennes familj visat stor motståndskraft. Det främsta är familjens ekonomiska välstånd, vilket ökat deras oberoende: ”Mina föräldrar har ju också varit väldigt ekonomiskt självständiga, så de har inte behövt hjälp eller stöd från någon annan” (IP34). De är dessutom geografiskt åtskilda från släkten som bor i en annan del av staden. Förutom detta har föräldrarnas höga utbildningsnivå och generellt kritiska inställning till normer och traditioner bidragit. När intervjudeltagarens pojkvän tilläts bo hos dem och en av farbröderna försökte pressa föräldrarna till att få till stånd ett äktenskap svarade hennes pappa: ”Det är mitt liv och det är mina barn och de lever sitt liv. Du får tycka precis vad du vill. Du får inte påverka min familj på något sätt” (IP34). Ställningstagandet ledde bland annat till att vissa kusiner inte fick besöka familjen under tiden som pojkvännen bodde där.

Även om kvinnans föräldrar i vissa situationer stått upp för henne är även hennes historia ett intressant exempel på motståndskraftens gränser. Under barndomen utsattes hon för sexuella övergrepp av en äldre släkting. Föräldrarna bekräftade hennes upplevelse och känslor, men förmådde inte konfrontera eller ta avstånd från mannen som hade hög status inom den etniska och religiösa gemenskapen:

> Det här är en man som har begått övergrepp och trakasserat. Men ändå har han respekterats. Man har inte vågat berätta eller säga någonting, för risken att det här

kommer ut skulle försätta hans familj i en situation som inte är okej. Det är så oerhört mycket skam och skuldkänslor. (IP34)

Vidare berättar hon att hennes bröllop blev en påminnelse om ”hur viktigt vissa saker ändå är gentemot släkten”. Hennes och den blivande makens beslut om att ha en liten, intim bröllopsfest med familj och vänner togs inte emot väl. Istället organiserades en stor fest utan deras vetskap, där den kollektiva prägeln med traditionell mat och dans tog över det personliga sammanhang som brudparet själva hade önskat. ”Hur mycket mina föräldrar än säger att de har brutit från, så är det ändå mycket som kommer ikapp dem när det kommer till vissa traditioner och ritualer”, säger hon (IP34).

Sammanfattning och reflektioner: Inneslutenhet och mobilitet

De personer som deltar i studien för att berätta om egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck har sinsemellan olika bakgrunder och våldserfarenheter. I deras berättelser ryms utsatthet för psykiskt, fysiskt, ekonomiskt, materiellt och sexuellt våld. Psykiskt våld utövas som en förgivettagen del av hedersstrukturens heteronormativa och patriarkala hierarkier som kräver att flickor och kvinnor, pojkar och män och hbtq-personer utsätts för verbala kränkningar, ryktesspridning och repressalier om de bryter mot de genusnormer de förväntas leva upp till utifrån sina respektive positioner. Flickor, kvinnor och hbtq-personer framstår som särskilt utsatta i och med en generellt hög nivå av begränsningar och latent psykiskt våld som syftar till att bevara traditionella könsroller. Begränsningarna tar sig ofta ekonomiska och materiella uttryck.

Det ska understrykas att inte allt det våld som intervjupersonerna berättar kan uppfattas som hedersrelaterat våld; våldshandlingarna är lika allvarliga som alla andra våldshandlingar, men de är inte alltid hedersrelaterade brott utan våldsbrott i allmänhet. Intervjupersonerna berättar om utsatthet för fysiskt våld av både lindrigare och grövre slag. I vissa fall framstår våldet som kopplat till auktoritär barnuppfostran, mäns våld mot kvinnor och social problematik av annat slag; ibland sker det med mer renodlade hedersmotiv. Sårbarheten för sexuellt våld förstärks ofta via hederskontextens hierarkier och tabun, men de sexuella våldshandlingarna framstår sällan eller aldrig som kollektivt sanktionerade.

De flesta av de intervjupersoner som deltar i studien har brutit upp från de familjesammanhang där de har utsatts för våld och förtryck. Vissa har

tvingats fly från livshotande våld, andra har till slut fått nog efter längre perioder av psykiska, fysiska och sexuella kränkningar. I flera fall utlöser hot om oskuldskontroller och tvångsäktenskap uppbrottet. Isolering och okunskap om samhällsinstanser håller kvar våldsutsatta i de destruktiva sammanhangen, medan kunskap om vart man kan vända sig fungerar i motsatt riktning. Flera av intervjupersonerna berättar att de flydde så fort de fick kännedom om att de kunde få hjälp.

En stor majoritet av intervjupersonerna återupptar kontakten med hela eller delar av sina familjer efter det att den akuta faran är över. Längtan efter familjemedlemmar samt social och kulturell tillhörighet är så stark att de är beredda att forma en samexistens där vissa av hedersnormerna består medan andra utmanas. I familjer där beroendet av den närmaste omgivningen är mindre verkar det finnas större möjligheter till social förändring. Välutbildade föräldrar med goda sociala och materiella resurser verkar ha större motståndskraft visavi den omgivning som kräver att hedersnormerna ska åtlydas – deras allmänna sociala rörlighet blir en självklar grund för omförhandling av normer. Social förändring sker i en växelverkan mellan de våldsutsatta personernas uppbrott, återvändande och omförhandlande och deras familjers möjligheter att själva visa motstånd mot hederskontextens normer.

Ett mönster i berättelserna som har stor betydelse för våldets karaktär och omfattning är i vilken utsträckning familjerna har relationer med människor och grupper i olika sociala, ekonomiska, politiska, kulturella och religiösa sammanhang. Inneslutenhet i familjen, släkten eller den etniska gruppen har därmed avgörande betydelse för våldets karaktär och omfattning. Inneslutenheten kan bero på migration, tillhörighet i en statslös minoritet vars hemland härjas av krig och konflikter och på att den nya tillvaron i Sverige gör beroendet av släktingar och andra minoritetsgruppmedlemmar större. Hos intervjupersoner vars familjer fått redskap för att leva ett självständigt liv, exempelvis genom en stark professionsidentitet, är motståndet mot hedersnormerna starkare än hos andra.

De berättelser som denna studie bygger på visar att inneslutenhet i små nätverk och släktbaserade gemenskaper respektive social mobilitet där man rör sig mellan olika grupper man är beroende av och vars normer betyder något för en, har stor betydelse för de involverades upprätthållande av våldsnormer å ena sidan och deras möjligheter till förändring å den andra. Hedersnormer gynnas helt enkelt av inneslutenhet av olika slag och missgynnas av social, ekonomisk, politisk, kulturell och religiös mobilitet. De övergripande

mönstren visar exempelvis att det är ytterst viktigt och meningsfullt att skapa starka inkluderande strukturer för nyanlända som kan öka deras mobilitet på alla dessa fält samt öka det sociala och ekonomiska stödet till personer vars mobilitet eller rörlighet hindras av segregation på olika områden.

8 Konflikter, stereotyper och diskriminering

För att nå djupare kunskap om de begränsningar som uppdragsgivarna noterar att enskilda kan uppleva i sitt liv har de aktörer som deltar i studien tillfrågats om huruvida konflikter, stereotyper eller diskriminering påverkar deras arbete. Mer specifikt, har aktörerna tillfrågats om huruvida verksamhetens syn på hedersrelaterat våld och förtryck skiljer sig från synen hos personerna de möter, hur verksamheten förhåller sig till det offentliga samtalet om hedersrelaterat våld och förtryck samt huruvida det finns stereotypa föreställningar om vilka grupper av människor som berörs av hedersrelaterat våld och förtryck (se bilaga 3 och 4). De personer som intervjuats om sin egen utsatthet har svarat på liknande frågor, men med fokus på erfarenheter av samhällets stödinstanser (se bilaga 5).

Enligt uppdragsgivarna präglas området hedersrelaterat våld och förtryck av en rad spänningar som försvårar kunskapsinhämtning och prevention. Dessutom ser uppdragsgivarna att det finns ensidiga föreställningar om vem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, vilket leder till att personer som inte ingår i dessa föreställningar osynliggörs. Uppdragsgivarna poängterar att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck till stor del utgår från bilden av den utsatta som en ung, heterosexuell flicka eller kvinna, vilket antas kunna leda till att bland annat äldre kvinnors, pojkars, mäns och hbtq-personers utsatthet inte uppmärksammas (se bilaga 1). För att undersöka detta förordar uppdragsgivaren att kartläggningen av det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och omfattning utförs ur ett intersektionellt perspektiv. Ett intersektionellt perspektiv är särskilt lämpligt när man vill undersöka maktrelationer och maktrelationer är något som hedersrelaterat våld och förtryck i högsta grad är uttryck för, men makt finns i alla sociala relationer på individ-, grupp-, organisations- eller samhällsnivå. När vi fäster uppmärksamheten på familj och grupp ser vi vissa maktstrukturer och dessa har vi behandlat i de fem föregående kapitlen. Därför ska vi nu uppmärksamma maktstrukturer på organisations- och samhällsnivå.

Precis som familjen kan vara en plats för trygghet, kärlek och omsorg, så kan den också vara en plats där våld och förtryck utövas. På samma sätt som det demokratiska samhället genom sina organisationer kan ge den enskilde skydd och hjälp med sådant denne inte själv kan klara, så kan samhället också, genom sina organisationer, utöva våld och förtryck mot den enskilde

och mot grupper. Ett intersektionellt perspektiv kräver att även dessa maktrelationer studeras.

Ett hinder av stor betydelse för hjälpinstansers möjlighet att nå dem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck är risken med att stereotyper används och diskriminering utövas. Stereotyper bidrar till att inskränka såväl våldsutsattas som civilsamhällets och myndigheters handlingsutrymme eftersom de hindrar att hjälpinstanserna uppfattar människors hjälpbehov på ett korrekt sätt. En verksamhet som har en stereotyp syn på vilka som är våldsutsatta och vilken hjälp de behöver riskerar att missa utsattheten hos flera kategorier av stödbehövande. Risken är också att hjälp och stöd ges på ett felaktigt underlag och därför inte når sitt mål. Dessutom skadar stereotyper och diskriminering den tillit och det förtroende som är nödvändigt för att människor ska vilja söka hjälp från samhällets institutioner och de skadar i slutändan utsattas tillit till samhället i stort. Detta innebär att stereotyper och diskriminering har väsentlig betydelse för enskildas och gruppers, men också för myndigheters, handlingsutrymme. En verksamhet som drivs i medvetenhet om vilka stereotyper som den behöver vara särskilt vaksam för har lättare att bedriva ett arbete som inte diskriminerar någon. Kunskap om stereotyper och diskriminering är också väsentlig för möjligheten förebygga hedersrelaterat våld och förtryck och kunna erbjuda adekvata insatser och åtgärder. I slutändan handlar det om enskildas möjligheter att bli mötta med respekt och att inkluderas i samhällsgemenskapen.

Nedan återges de utmaningar intervjudeltagarna berättar om – först konflikter kring synen på hedersrelaterat våld och förtryck och sedan stereotyper och diskriminering.

Konflikt kring hedersbegreppet

De flesta av aktörerna i studien erfar att möjligheten att arbeta med prevention, stöd och hjälp påverkas av en rad konflikter kring begreppet ”heder”. När det gäller preventivt arbete kan terminologin ”hedersrelaterat våld och förtryck” skapa motstånd hos personer som betraktar hederssystemet som en positiv samhällskraft och en personlig moralisk kompass. ”’Våld i hederns namn’ kan vara bättre än ’hedersrelaterat våld och förtryck’, för då kopplas inte hedern automatiskt ihop med våld”, säger en aktör som arbetar preventivt med ungdomar och föräldrar (FIP41). Vidare berättar aktören att de försöker nyansera begreppet för att inte omedelbart aktivera konflikten kring huruvida heder är konstruktivt eller destruktivt:

> Många av dem vi träffar ser heder som något fint. Det betyder att man är en bra, pålitlig person. Om vi helt plötsligt benämner det som något negativt bygger folk upp ett motstånd. När vi föreläser börjar vi med att fråga ”Vad betyder heder för er?” Och sedan tar vi inte ifrån dem den tolkningen. Men vi berättar hur vi definierar ordet och vad det är vi jobbar med – alltså att förebygga våld. sedan kan vi prata vidare, för vi har inte gått in och ogiltigförklarat någons världsbild och identitet. Vi står ju inte där och håller med, men om vi vill komma någonvart med preventionen måste vi förstå att hedern styr hur människor lever, behandlar sina barn, beter sig på jobbet, ja, hela livet. Annars tappar vi dem på en gång. (FIP41)

En aktör som arbetar preventivt och stödjande via föräldrastödsprogram berättar om de olika värden som kan stå emot varandra i samtal om hedersrelaterat våld och förtryck. Handlingar som aktören uppfattar som repressiva och skadliga uppfattas i många fall som omsorgsfulla och ansvarstagande av föräldrar som lever i en hederskontext:

> Jag träffar ofta föräldrar som säger: ”Det här gör jag av omsorg. Det är klart att jag inte vill att mina barn ska knarka och då måste jag hålla koll på var de är, när de kommer hem och vilka de umgås med. Vill inte du också det?” Det är svårt att komma förbi det, för de här föräldrarna vill att barnen ska få ett bra liv. Och ett bra liv är omöjligt om inte familjen har kvar sin heder. Det jag då ser som förtryckande, som psykisk misshandel, ser de som ansvarstagande. Det är olika uppfattningar om hur man ska leva. (FIP5)

Ytterligare en aktör som arbetar med prevention, utbildning och föräldrastöd påpekar att konflikten kring hedersbegreppet hänger samman med etnisk tillhörighet och position i samhället, på så vis att yrkesverksamma som är födda och uppvuxna i Sverige befinner sig i en överordnad position gentemot personer som identifierar sig, uppfattas och/eller behandlas som osvenska. Aktören menar att reflektion kring den egna maktpositionen är nödvändig för att få till genuina samtal i situationer där hierarkier kring etnicitet och ursprung är verksamma:

> Vi som är födda och uppvuxna i Sverige riskerar att hamna i något slags ovanifrånperspektiv. Vi går in med ett överläge. Om man inte har reflekterat över det är det mycket större risk att gå in i ett samtal med en dold agenda, med en önskan om att den man möter ska bli lite mer som en själv. Bli mer svensk. Och då blir det inget genuint samtal. Så därför har vi mycket fokus på att jobba med egna fördomar, för den biten måste man vara medveten om. Varifrån kommer mina

> värderingar, och i vilken kontext befinner sig familjerna vi möter? Vad menar jag med 'heder' och vad menar de? (FIP57)

Flera aktörer gör liknande reflektioner utifrån arbetet med hjälp och stöd åt utsatta personer. Begreppen "heder" och "hedersvåld" kan, av olika skäl, främmandegöra de stödsökande – inte minst i situationer då användandet av begreppen uppfattas som en kritik av de stödsökandes kulturella, etniska och religiösa sammanhang. En aktör som arbetar med våldsutsatta personer i akut skyddsbehov beskriver hur våldets och förtryckets symbios med vardagliga och positiva aspekter av livet gör samtal om hedersrelaterat våld utmanande. I samma andetag som våldet personen utsatts för beskrivs i termer av heder, ifrågasätts också personens positiva, formativa erfarenheter och sociala relationer eftersom de också har ägt rum inom hederskontexten:

> Det kan vara väldigt smärtsamt att få höra att hedern ligger bakom det man varit utsatt för. Hedern har ju varit allt i livet, både det onda och det goda. Så det är ju hela ens personlighet och alla relationer som ifrågasätts när vi säger att: "Det du har varit med om är hedersvåld". Det krävs väldigt mycket av oss som yrkesutövande, insikt och förståelse i de här sammanhangen. I slutändan handlar det om hur man kan bemöta och skydda utan att dra igång en massa försvarsmekanismer. (FIP5)

En första konfliktlinje handlar alltså om huruvida "heder" är ett positivt eller negativt laddat begrepp; om det uppfattas som liktydigt med våld och förtryck, som en omistlig och förgivettagen del av ett meningsfullt liv samt som en garant för omsorg om barn och unga.

Konflikt inom familjen

Konfliktlinjen som beskrivs ovan är inte enbart verksam i mötet mellan aktörerna och deras målgrupper. Aktörerna blir varse att det finns motstridiga uppfattningar om heder också inom familjer som lever i hederskontexter. En aktör påpekar att det ofta gäller familjer där barn och föräldrar har markant olika livsomständigheter – exempelvis då barnen går i skolan medan föräldrarna har begränsad kontakt med det omgivande samhället:

> Många föräldrar får sin bild av samhället genom tidningar och TV. De blir livrädda att deras barn ska ut i det där. Då hårdnar kontrollen och det blir: "In med dem, hem innan det blir mörkt. Nej, du får du inte följa med!" Man är så oerhört skrämd av det man läser och ser. Och barnen vill ju vara som sina kompisar. De

förstår inte alls varför hedern äventyras för att de åker på klassresa, för det är ju helt normalt för dem. Så har vi föräldrar som är livrädda och barn som vill leva ett helt annat liv. (FIP29)

En annan intervjudeltagare, som företrädesvis möter tonåringar, relaterar konflikter inom familjen till problem som kan uppstå då preventiva insatser riktas ensidigt till barn och unga, utan att deras föräldrar involveras:

Det är naivt att tro att barnen ska fungera som murbräckor. Vi talar ju om för barnen att: ”Dina föräldrar har fel, du har rätt att klä dig och umgås precis som du vill”. Och sedan förväntar vi oss att de ska gå hem och stå på sig. Ibland kanske det går bra, men risken är ju att föräldrarna bara blir ännu fastare i sina värderingar. Om man inte samtidigt jobbar med föräldrarna har vi bara skapat ännu mer konflikt. (FIP9)

Ytterligare en aktör som möter familjer poängterar vikten av att arbeta med värdekonflikter snarare än att låta barnen bli bärare av progressiva ideal. I citatet nedan resonerar en intervjudeltagare om strategin att göra fiktiva skolscheman i syfte att möjliggöra sociala aktiviteter för elever som begränsas av sina familjer. Aktören menar att detta riskerar att konservera konflikten inom familjen och sätta barnet i en potentiellt riskabel situation:

Flera skolor skickar hem ett schema med längre skoldagar. Tanken är att barnen ska kunna göra sådant de inte får inom ramen för skoltiderna. Särskilt de här eleverna som bli klockade, när familjen vet exakt hur lång tid det tar att gå till och från skolan. Vi anser att det är ett sätt att stryka föräldrarna medhårs. Deras värderingar utmanas ju aldrig om ingen vågar säga att: ”Det är en rättighet för barn att ha vänner och intressen!” Så där abdikerar ju skolan och utgår från att föräldrarna är hopplösa, att de inte kan ändra sig. Och barnen tvingas in i dubbelliv. De tvingas ljuga och ta risker. (FIP57)

En annan aktör som arbetar inom fältet och har egen erfarenhet av att leva med hedersrelaterat våld och förtryck, menar däremot att frågan är mer komplex. Även om hon ser vikten av att arbeta med familjen som helhet poängterar hon barns och ungas behov av handlingsutrymme och ”tid att andas”. Hon berättar att hon själv hade ett fiktivt skolschema, vilket möjliggjorde samtal med skolkuratorn och i förlängningen hennes flykt från familjen:

> Jag förstår den synpunkten, att man inte ska stryka medhårs. Men i vissa fall hjälper det att ge ungdomarna handlingsutrymme, tid att andas. Alla fall ser inte likadana ut. Jag hade ett fejkschema och det räddade mig, verkligen. Schemat var upphängt på kylskåpsdörren hemma. Det tog 13–14 minuter för mig att promenera hem och jag blev uppringd en kvart efter att jag hade slutat. Ifall jag inte var hemma på en kvart var jag en hora som var ute och hade sex. Hade det inte varit för det fejkade schemat, då hade jag, jag vet inte, jag hade gått sönder. Jag hade aldrig kunnat andas, gå ut och fika eller gå in på H&M eller sitta kvar i kafeterian och prata, eller gå till kuratorn. Och det var ett viktigt steg mot min flykt från familjen, att jag hade den möjligheten. Jag tycker att det är ensidigt det här med att man inte får stryka föräldrarna medhårs. Ibland behöver man faktiskt göra det, tyvärr. Det är inte svart eller vitt. (IP10)

De strategier som offentliga aktörer använder för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck samt ge stöd och hjälp åt utsatta personer påverkar med andra ord dynamiken inom de berörda familjerna. I värsta fall minskar barns och ungas livsutrymme till följd av en förhöjd konfliktnivå; i bästa fall förmår aktörerna arbeta värderingsförändrande genom att skapa genuina samtal och visa medvetenhet om maktrelationerna mellan sig själva och människorna de möter.

Stereotyper

Intervjudeltagarna har tillfrågats om huruvida stereotyper påverkar deras arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck. Stereotyper är generaliserande och nedsättande beskrivningar som innebär att en grupp reduceras och görs till ett med några få egenskaper och kännetecken. Det kan exempelvis innebära att samtliga medlemmar i gruppen beskrivs som likadana eller att gruppen beskrivs som underlägsen andra grupper i samhället[99].

En stor majoritet av de civilsamhälleliga och offentliga aktörer som deltar i studien märker av att stereotyper är verksamma på en rad olika sätt, vilka återges nedan. Endast ett fåtal aktörer inom socialtjänsten anser inte att stereotyper påverkar deras arbete. En aktör säger: ”Vi utgår från dem vi träffar, så sådana tankar påverkar inte oss. Det är inget vi har pratat om” (FIP5). Andra av socialtjänstens aktörer anser att uppfattningen om att det skulle förekomma stereotyper är felaktig och relaterar den till ”omvänd rasism”:

[99] Se till exempel Loomba 2005.

> Vissa grupper kanske pekas ut, men det kan ju inte vi ta hänsyn till. Det blir omvänd rasism. Här i Sverige har vi bestämt att alla barn ska delta i idrotten, oavsett varifrån deras föräldrar kommer. Det handlar om att utvecklas. Det går inte att hålla på och vara försiktig med sådana här frågor. Så stereotyper, där säger jag bestämt nej. Det kan vi inte hålla på och ta hänsyn till. (FIP37)

En tredje aktör som deltar i samma fokusgruppintervju uttrycker en annan linje som förekommer bland deltagarna, att det finns risker med att fokusera på användandet av stereotyper och stigmatisering eftersom det kan resultera i ifrågasättande av förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck:

> Om vi hela tiden ska ifrågasätta och säga att: ”Det är faktiskt inte bara kvinnor!” eller: ”Det är faktiskt inte bara muslimer!”, finns risken att man till slut kommer fram till att: ”Nej, det finns ingen hedersproblematik och om man tar upp det så är man rasist”. Då blir det plötsligt vi svenskar som ska stå i skamvrån. Jag vänder mig emot det. När man har jobbat så länge så förstår man att det inte handlar om stereotyper, utan det är så här verkligheten ser ut. (FIP37)

Rädslan för att bli utpekad som rasist återkommer i några av fokusgruppintervjuerna. De aktörer som ger uttryck för den erfar att deras möjligheter att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck minskar på grund av att de tvingas anpassa sig efter ett allt mer polariserat samhällsklimat. Detta diskuteras närmare senare i kapitlet.

Hierarkisk uppdelning mellan svenskar och invandrare

Många av de aktörer som märker av användandet av stereotyper associerar detta till generaliserande beskrivningar av hedersrelaterat våld och förtryck, där heder görs till en symbol för social problematik hos människor som uppfattas som osvenska. ”Om det är våld eller missbruk eller vad som helst i en invandrarfamilj, då betraktas det som heder”, säger en aktör (FIP37).

Flera intervjudeltagare anser att användandet av stereotyper bygger på och förstärker en hierarkisk uppdelning mellan ”svenskar” och ”invandrare”. Två aktörer som arbetar med ungdomar säger att begreppets koppling till nedsättande utsagor om invandrare, i ett allt hårdare debattklimat, gör det svårt att använda:

> Begreppet för med sig en oro. Tyvärr är det ju så att de personer som talar mest om heder offentligt är samma personer som uttalar sig nedsättande om ens religion, ens föräldrar och om invandrare i allmänhet. Det finns en rädsla för att det är

någon som vill en illa när man pratar om sådant. Och det är ju jättesorgligt, men det hänger på samhällsklimatet. De senaste åren har det blivit tuffare och tuffare, det här med ”svenskar” och ”invandrare”. Ungdomar lär sig ganska snabbt att det finns de som utnyttjar det här. Att det kan finnas en sådan agenda när man pratar om heder. (FIP9)

Barn förstår hur det talas om dem och deras föräldrar. Heder associeras till människor som inte anses vara svenska. Då känns det väldigt stigmatiserat: ”Jag är en del av någonting som inte är lika mycket värt och jag är en del av någonting som är ett problem, hela mitt liv är nu någonting som inte alls är svenskt. Hur ska jag våga prata om det till min blonda kurator som inte kommer att förstå mig?” (FIP42)

En aktör som arbetar med utbildning och prevention märker av en hierarkisk uppdelning mellan svenskar och invandrare i situationer där det sätts likhetstecken mellan svenskhet och fredlighet medan invandrare förknippas med våld:

Det händer ofta att lärare säger: ”Så bra att ni kommer hit och lär dem lite svenska värderingar!” Men vi är ju där för att prata om hedersrelaterat våld och förtryck, så det blir helt fel ingång. Svenska värderingar, vad är det? Det är ju inte så att alla svenskar har fredliga värderingar och att alla invandrare är våldsamma och ociviliserade. Men det är den bilden som skapas när eleverna får höra att motstånd mot våld handlar om att lära sig svenska värderingar. (FIP41)

Samma mekanism blir tydlig i följande citat där en intervjuperson inom socialtjänsten utgår från sin egen position som svensk och kontrasterar den mot våldsanvändande i grupper av människor som definieras som ”osvenska”:

Folk är ju beredda att döda sina egna barn! Jag kan bara inte förstå det. Det sker ju varje år i Sverige. Jag förstår att det är extremer, men det är ändå så starka krafter. Hur kan man vilja döda sitt eget barn? Jag som svensk kan inte förstå detta. Och så är det med alla de svåra fallen, där det handlar om dödshot och extremt våld, att det är ju heder. Det är människor från de här grupperna. (FIP5)

En aktör som arbetar med prevention och föräldrastöd menar att uppfattningar såsom dessa är vanligt förekommande i yrkesvardagen och får allvarliga konsekvenser för arbetet. Aktören beskriver hur stereotypa uppdelningar mellan svenskar och invandrare skapar ett ”vi-och-dem”-klimat, där förmodat moderna och fredliga svenskar ställs mot påstått barbariska och våldsamma invandrare:

> Jag förstår att man reagerar med att ta avstånd när man känner att någon idiotförklarar en. Om någon uttrycker att man är helt obegriplig och barbarisk. Och så är det hela tiden för de här föräldrarna. I kontakten med skolan och framförallt med socialtjänsten får de veta att: ”Ni är barbariska som gör detta mot era barn!”. Då blir det en jättestor skam att prata om heder överhuvudtaget. Det är en problematik vi märker av varje dag, att om ett ämne blir väldigt tabubelagt och skambelagt kan det vara helt omöjligt för oss att gå in och jobba med det. Så dilemmat blir att vi vill nå fram till de här föräldrarna, men andra representanter för svenska samhället har liksom redan förstört det. Tyvärr är det väldigt vanligt. (FIP57)

Ovan citerade aktörer erfar alltså att stereotyper som bygger på en hierarkisk uppdelning mellan ”svenskar” och ”invandrare” är högst verksamma inom deras respektive fält. De lyfter framförallt fram barns och ungas medvetenhet om att de själva och deras föräldrar betraktas som ”ociviliserade” och ”barbariska” som en försvårande faktor i det preventiva arbetet och som något som gör att våldsutsatta avstår från att söka hjälp[100].

Islamfientlighet

En del av de stereotyper som påverkar arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck är specifikt kopplade till generaliserande, nedsättande och fientliga uppfattningar om islam och muslimer – det vill säga islamofobi[101]. Ett flertal av de aktörer som deltar i studien säger sig märka av en stereotyp och ensidig association mellan hedersrelaterat våld och förtryck och muslimer. En aktör resonerar kring hur detta skapar en bild av muslimer som mer våldsamma än andra:

> Framförallt islam kopplas ju till hedersvåld. I många sammanhang när man pratar om att få stopp på våldet riktar man ju in sig på muslimer. Vi som arbetar med detta vet att detta inte är hela sanningen, för hedern har egentligen inget med religionen att göra. Eller, det är klart att vissa personer missbrukar religionen som svepskäl, men så är det för kristna också. Vi träffar utsatta personer från många olika religioner. Så det blir en felaktig stereotyp, att muslimer är våldsamma. (FIP1)

En aktör som arbetar med stöd och prevention delar uppfattningen att islam görs till en symbol för hedersrelaterat våld och förtryck, vilket resulterar i en

[100] Se till exempel Darvishpour m.fl. 2015; Ålund 2003.

[101] Se till exempel Gardell 2010.

fobisk uppfattning om islam och muslimer. I citaten nedan diskuterar två intervjudeltagare, som själva är muslimer och verkar i föreningar där många deltagare är muslimer, de stereotyper de blir bemötta med. De beskriver hur muslimer från olika delar av världen reduceras till en och samma kultur som utmålas som homogen, oföränderlig och våldsam:

> Vi får höra att muslimer, vi som kommer från Mellanöstern och Asien, har en sådan kultur. Men i våra länder ser det väldigt olika ut. Saker och ting förändras. Alla muslimer har inte samma kultur. Men varje gång det händer något i en familj tänker man ”De är muslimer, så då är det heder.” Men det kan lika gärna handla om något annat. (FIP13)

> Det är många fördomar om man kommer från ett arabiskt land och är muslim. Många tänker på en gång att ”Nu är det hedersmord!”. Och det kan vara att man kommer från en viss stadsdel också, att man blir misstänkt för hedersvåld. Vi jobbar hela dagarna mot hedersvåld, men det spelar ingen roll. Vi blir sedda som våldsamma i alla fall. (FIP13)

Medvetenhet om islamfientligheten som omger ämnet påverkar aktörernas sätt att prata om hedersrelaterat våld och förtryck. En verksamhet som arbetar med informationsinsatser och stöd i enskilda ärenden berättar att de försöker bredda bilden för att komma bort från uppfattningen att hedersrelaterat våld och förtryck endast förekommer inom muslimska sammanhang, vilket gör samtalen om förekomst och geografi svårare:

> Det är väl klart att det här är vanligare på vissa håll i världen, men vi vill gärna inte säga det. Vi vill ogärna prata om det. Vi försöker förekomma de frågorna när vi är ute och föreläser. Vi vill ju bredda bilden, vi vill inte att folk ska tro att: ”Det här är bara inom islam, det här är bara i Mellanöstern”. (FIP14)

En aktör som möter ungdomar med muslimsk bakgrund menar att de måste förhålla sig till det omgivande samhällets islamofobi i samtal om hedersrelaterat våld och förtryck, därför att de annars riskerar att förstärka motsättningar:

> Muslimer pekas ju ut i sammanhang där man talar om heder. Det blir en stereotyp. Och det påverkar oss, det påverkar hur vi kan föra de här samtalen. Om vi inte tar upp och diskuterar stereotyperna med våra ungdomar riskerar vi ju att spä på motsättningarna. Samtalen blir mer komplicerade, men vi måste förhålla oss till det här, så att vi inte går i samma fälla. (FIP49)

Ytterligare två aktörer som möter ungdomar märker att användandet av stereotyper om muslimer påverkar unga. I citaten nedan beskriver aktörerna hur associationen mellan islam och hedersrelaterat våld och förtryck skapar en känsla av utsatthet och ett imperativ att stå till svars för sin egen eller sina föräldrars religion:

> De senaste åren tycker jag att det har varit påtagligt att ungdomarna är stressade, de mår dåligt av vad andra människor tycker om invandrare och islam. Islam är ju någonting som diskuteras jättemycket. Det väcker mycket känslor. Många ungdomar känner att deras familjer är under attack. De vet med sig att folk tycker att de är våldsamma, bakåtsträvande och att de liksom tär på samhället. Så det är en tung börda för tonåringar att bära, att de betraktas som oönskade av samhället. (FIP9)

> Ungdomarna blir förknippade med väldigt många saker bara för att de är muslimer. Många som pratar om hedersrelaterat våld pratar ju om muslimer. Våra ungdomar blir hela tiden bemötta som något avvikande, som om de skulle vara farliga. Och varje gång någon börjar prata om heder känner de att de måste förklara eller försvara sig. De får försvara en hel religion, en folkgrupp, sina familjer och det som de kanske dessutom blir utsatta för hemma. Det blir liksom allt i ett och väldigt laddat. (FIP25)

I citaten framkommer viktiga nyanser som har att göra med utsatthet för både stereotyper och hedersrelaterat våld och förtryck – det vill säga, att samma personer som utmålas som samhällsfarliga och därmed upplever ett behov av att försvara sig själva och sina familjer utåt i vissa fall också utsätts för våld och förtryck. Det är detta som intervjudeltagarna beskriver som en laddad ”allt-i-ett”-situation, nämligen ett upplevt tvång att försvara sammanhang där man utsätts för våld och förtryck.

Stereotypa bilder av utsatthet

Aktörerna som deltar i studien är medvetna om en rad stereotyper som formar förmågan att identifiera och uppmärksamma utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. En aktör inom socialtjänsten menar att bilden av våldets offer formas av fall som uppmärksammats i media – exempelvis morden på Fadime Sahindal och Pela Atroshi:

> Jag känner att både jag själv, och många av mina kollegor, åker dit på klichéer. Det är hemskt, men vi gör faktiskt det. Vi tänker omedvetet utifrån Pela och

> Fadime, och där tar det stopp ibland. Utsatta som inte passar in i den mallen kanske inte blir sedda. Jag tror vi riskerar att missa många. Det är frustrerande, men det går inte att komma ifrån att man blir lite styrd i tanken. (FIP5)

När intervjudeltagarna tillfrågas om hur bilden av offer för hedersrelaterat våld och förtryck ser ut, svarar många att den består av en ung kvinna med bakgrund i Mellanöstern som blir kontrollerad av sin pappa och sina bröder. ”Min tanke går direkt till Mellanöstern. Offren är kuvade unga kvinnor med våldsamma pappor och bröder”, säger en aktör (FIP5). En annan aktör, som möter utsatta personer, erfar att en viss uppsättning kriterier gör det mer sannolikt att en person som söker hjälp blir tagen på allvar. Kriterierna handlar om den utsattas kön, bakgrund och familj, men också om våldet i sig. Aktören beskriver några av de komponenter som gör det mer sannolikt att en person blir trodd och får adekvat hjälp:

> För det första ska det ju helst vara en tjej från Mellanöstern. sedan ska hon växa upp i en religiös familj i en förort. Och hon ska ha en stor släkt. Och när det gäller våldet är det lite: ”Ju skevare desto bättre!”. En örfil eller två har ingen betydelse, men om du har blivit torterad eller bortgift eller varit nära att dö, om du precis klarat dig från att få ett skott i huvudet, då är det jättebra. Då är du ett ultimat offer som blir trodd och får hjälp. (FIP41)

En advokatbyrå som deltar i studien delar bilden av att det finns en uppsättning kriterier som kan avgöra huruvida våldsutsatta personer blir trodda och uppmärksammade. Förutom kön, familj och etnisk bakgrund kan ålder vara betydelsefullt:

> Myndigheterna föreställer sig att det är en ung tjej som blir utsatt. Och att hon kommer från ett muslimskt land. Men många av våra klienter är äldre kvinnor som är gifta och har barn. Jag har företrätt kvinnor i 40-årsåldern som riskerar hedersvåld om de åker tillbaka till sina hemländer. ”Du har ju fem barn och är en mogen kvinna. Varför skulle du bli utsatt?”, får de höra. Det är fruktansvärt med de här fördomarna, för det handlar ju om liv eller död. (FIP1)

Liksom ovan citerade aktör inom socialtjänsten relaterar advokatbyrån de stereotyper som styr synen på det hedersrelaterade våldets och förtryckets offer till den bild som traditionella och sociala medier förmedlar och framhåller, att vad som kan kallas en populistisk mediediskurs påverkar många samhällsinstanser:

> Mediabilden är förvrängd på många sätt. Vår byrå ser ju tjejer, kvinnor, killar och män bli utsatta. Du hör ju knappt någonting om att killar eller personer som är äldre blir utsatta för hedersvåld. I media är det alltid unga tjejer. Det är väldigt problematiskt, för sedan finns den bilden omedvetet hos dem som fattar beslut. Hos socialtjänsten, hos polisen, hos domare, hos beslutsfattare på Migrationsverket. Så bilden får ju konsekvenser i praktiken. (FIP1)

Vidare beskriver intervjudeltagarna ett begär efter ett specifikt narrativ – det vill säga en specifik berättelse om hedersrelaterat våld och förtryck. Narrativet handlar dels om att begripliggöra offerskapet utifrån en rad kriterier, dels om att framställa det svenska samhällets aktörer som heroiska, enligt vad intervjudeltagarna beskriver som en kolonial logik. Nedan diskuterar två intervjudeltagare som arbetar med stöd och prevention dessa mekanismer:

> Det finns en hunger efter en viss typ av berättelser. Vi får ofta frågor om att hålla gripande föreläsningar, att berätta om våra personliga erfarenheter. För att beröra publiken. Vi gör inte det, för det blir lite socialpornografi, du vet? Att det sitter ett gäng svenskar i publiken som vill gotta sig i berättelser om hedersvåld. Och det är ju en viss typ av berättelser de vill höra, som de tycker är trovärdiga och berörande. Typ ”Titta på den här stackars invandrarflickan som är kuvad av de elaka männen i familjen”. Det blir något slags kolonialt perspektiv, att de vill ha våra berättelser för att känna något. (FIP41)

> Och det där koloniala blir så tydligt, för de berättelser som efterfrågas handlar också om att den här invandrarflickan har blivit räddad av samhället. Alltså, räddad av svenskarna. Gärna precis innan våldet har gått för långt, så att man kan säga: ”Se vad som händer när vi inte tar tag i det här, när vi inte vågar prata om problemet!”. Och allt det här bygger ju på vissa kriterier som krävs för att en historia ska ses som ett hedersfall. Det finns vissa berättelser som upprepas hela tiden, det är samma exempel som har använts i tiotals år, som följer den här logiken. Och det blir bilden av hedersvåld. Men då missar vi så otroligt många historier. (FIP41)

En annan aktör, som ofta får förfrågningar om att hålla föreläsningar om sin personliga erfarenhet av att leva med hedersrelaterat våld och förtryck, berättar om sina upplevelser av att uppfattas som exotiskt objekt:

> Man vill ha den här personliga snyfthistorien, det är folk som tänder på andras sorg. Det är helt sanslöst, hur många som vill ha dig där för att få ett ansikte på någon som är exotisk och tropisk. ”Överlevare”, det är vad dom kallar en. ”Modig”. Och jag spyr på sådant, fullkomligt kräks på det. För de tar inte till sig av

> min kunskap. De vill bara ha mig där för att kunna klappa mig lite på axeln, som ett objekt. Ibland säger det de rakt ut: ”Vi vill mest ha ett ansikte på någon som har varit utsatt”. Och det är så jävla respektlöst, en form av exploatering. Det handlar om att du tar en person och gör den till ett redskap, ett verktyg för att frammana känslor. Men du vill inte ha min kunskap, du vill inte ha min åsikt eller min professionalitet, du skiter fullkomligt i den, du vill höra om vilket offer jag är. (IP10)

Aktören berättar också att hon inbjudits att företräda en intresseorganisation utifrån det tydligt uttalade villkoret att förmedla just detta narrativ och inget annat – något hon avböjt. Det finns alltså en rad komponenter som styr bilden av vem som är ett trovärdigt offer för hedersrelaterat våld och förtryck: kön, ålder, etnisk bakgrund, familjesammansättning och religion. Förutom dessa, berättar aktörerna om hur narrativ som följer en viss logik görs till ”bilden av hedersvåld” – med konsekvensen att andra typer av erfarenheter exkluderas.

Ytterligare en aspekt av stereotyperna är att personer som passar in i bilden av offerskap riskerar att bli ett exotiskt objekt som per automatik betraktas som offer. ”Ingen vill ju gå omkring och bli betraktad som ett offer för hedersförtryck”, säger en deltagare som träffar ungdomar (FIP9). Deltagarens kollega förtydligar att det finns en uppfattning om att unga kvinnor från det bostadsområde där de är verksamma är offer och att verksamheten där de arbetar finns till för att beskydda dem från vissa grupper av män:

> Den här bilden är ju förskräcklig. Reaktionen på vår verksamhet kan vara: ”Åh, vad bra att de små invandrarflickorna har någonstans att vara där de är trygga”. Som om det handlar om att vi försöker beskydda flickor från invandrarmän, och framförallt kanske då muslimska män. Alltså, deras fäder och bröder. För oss blir det fel att folk ser oss på det sättet. Men framförallt för våra ungdomar. (FIP9)

Vidare berättar aktören att de unga kvinnor som finns inom verksamheten tvingas förhålla sig till en stereotyp offerstämpel, enligt vilken de betraktas som offer för hedersrelaterat våld och förtryck på grundval av sin religion, etniska tillhörighet och geografiska hemvist:

> De möts av fördomar om att de skulle vara offer, bara för att de har en viss bakgrund eller bor i det här området. Många försöker bevisa väldigt mycket på olika områden i livet för att komma ifrån det. Det här är tjejer som är jätteduktiga och jättekapabla som blir superstressade. De har jättehöga prestationskrav på sig i

> skolan och kring fritidsintressen. I torsdags satt det en tjej precis där i soffan och sa: ”Det är inte bara det att jag är kvinna, utan jag är också svart och muslim och har sjal, så jag har mycket att bevisa”. Hon sa att hon hela tiden fick kämpa för att inte ses som ett offer. (FIP9)

I citatet ovan nämns slöja som en av de komponenter som ingår i den stereotypa offerstämpeln. Intervjudeltagare i de tre städerna återkommer till slöjan som symbol för hedersrelaterat våld och förtryck. Några av dem associerar slöja med hedersrelaterat våld och förtryck medan andra protesterar mot sådana associationer. En intervjudeltagare som arbetar inom socialtjänsten menar att slöja hänger samman med förekomsten av våldet och förtrycket:

> Det är klart att det finns en koppling mellan hedersvåld och slöja. Jag har en upplevelse av att det blir mer och mer. Just det här när småbarn blir mer heltäckta, det kan göra en väldigt orolig faktiskt. Jag ser det med blotta ögat i och med att jag är här i området. Jag ser det bara genom att gå ut på torget, att förtrycket ökar. Det går inte att förneka. (FIP5)

En annan aktör berättar om en ung kvinna som kontrollerades av sina familjemedlemmar. Aktören poängterar att hon trots det inte bar slöja. Citatet ger en bild av att det hedersrelaterade våldets och förtryckets offer förväntas bära slöja:

> Hon fick bara gå från skolan och hem. Brorsan kontrollerade med sms varannan minut på vägen och mamman ringde ex antal gånger. Hon var ju jättekontrollerad. Och det var också det här med kläder och internet. Fritidsintressen fick hon inte heller ha. Men trots det hade hon ingen slöja. (FIP35)

Flera aktörer som protesterar mot uppfattningen att förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck hänger samman med slöja påpekar, tvärtemot vad som framkommer i citaten ovan, att det inte finns några enkla samband:

> Jag har hört sakkunniga, superutbildade proffs stå och föreläsa och säga: ”Vi måste ha extra koll på tjejer i slöja!”, ungefär som att det är det enda kriteriet. Det görs en koppling mellan hedersvåld och slöja trots att individer, som tillhör andra religioner eller bär andra attribut, kan vara i mycket större fara än någon som själv väljer att bära slöja. (FIP2)

> Alla de här som är så snabba med att blanda ihop hedersförtryck med sjal borde hänga ett tag på ett sådant här ställe. Då skulle de se hur jäkla komplicerat det är.

> Några av våra tuffaste ungdomar, med stöd hemifrån och höga ambitioner bär hijab. Och så finns det ju andra tjejer som inte får spela fotboll för sina föräldrar för att det inte är feminint, som är förtryckta, och de har inte sjal. (FIP9)

En aktör berättar att det händer att kvinnor som bär sjal möts av kommentarer om att de kan, eller borde, ta den av sig när de inte längre lever med våld och förtryck:

> Det var en 18-årig tjej med slöja som hade kontakt med socialtjänsten. Hon hade lämnat sin familj av en massa orsaker, men framförallt för att hon riskerade att giftas bort. Och då säger socialsekreteraren: ”Men du har lämnat din familj, så du kan ta av dig slöjan nu”. Alltså, ingen respekt. (FIP27)

Till uppdragsgivarnas uppfattning om stereotypa bilder av det hedersrelaterade våldets offer som en ung, heterosexuell flicka eller kvinna (se bilaga 1) bör alltså flera komponenter adderas: bakgrund i Mellanöstern, att leva i vissa bostadsområden, muslimsk tillhörighet och att personen ifråga bär sjal.

Stereotypernas konsekvenser

I de citat som presenteras ovan nämns några konsekvenser av stereotypa uppfattningar om hedersrelaterat våld och förtryck. Intervjudeltagarna berättar om personer som blir utpekade som offer, respektive förövare, på grundval av kön, ålder, etnicitet, religion, klädsel och geografisk hemvist. Många aktörer ser hur ungdomar stigmatiseras och exkluderas från det svenska samhället – inte minst på grund av islamofobi. De aktörer som möter föräldrar vittnar om att representanter för svenska myndigheter bemöter dem utifrån föreställningar om att de är obegripliga, barbariska och omöjliga att resonera med.

I flera av citaten som redovisats syns en oro för att stereotypa uppfattningar förhindrar identifikation av våldsutsatta och ett gott bemötande – det vill säga, att användandet av stereotyper försvårar arbetet med prevention, hjälp och stöd och leder till diskriminering[102]. Nedan beskrivs fler av de konsekvenser aktörerna ser.

[102] I kapitlet om *Särskild sårbarhet* framkommer att personer som lever med psykisk ohälsa och funktionsnedsättning löper stor risk att osynliggöras och diskrimineras.

Utsatta avstår från att söka hjälp

Enligt majoriteten av de aktörer som ingår i studien är en av det stereotypa synsättets mest påtagliga konsekvenser att personer, som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, avstår från att söka hjälp. ”Det verkar vanligare att de blir fördomsfullt bemötta än att de blir bemötta med öppna frågor och genuint intresse”, konstaterar en aktör som arbetar med prevention. Aktören möter ofta personer som vittnar om stereotypt bemötande, som upplever sig ”utpekade redan från början, på grund av ursprung och religion” (FIP57).

En annan aktör berättar att det kan vara svårt att motivera ungdomar som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck att vända sig till hjälpinstanser, därför att de är rädda för att bemötas utifrån stereotyper:

> Det händer att vi blir oroliga för ungdomar och ställer frågor om hedersvåld. Det kan också vara ungdomen själv som vänder sig till oss och vill prata. När det händer uppmuntrar vi dem att ta kontakt med elevhälsan, socialtjänsten eller så, men det är få som vill det. Häromdagen var det en kille som svarade: ”Hur ska jag kunna prata om det här? Vi är muslimer. De tror redan att mina föräldrar är monster”. (FIP9)

Ytterligare en aktör erfar samma rädsla hos barn och unga de möter:

> Heder kopplas till människor anses vara osvenska. Det vet de här barnen. Oavsett problematik vill man inte berätta om det som händer bakom stängda dörrar. Alkoholmissbruk, bortgifte eller vad det än är. Om man blir sedd som en människa och inte tillskrivs egenskaper utifrån etnicitet eller kultur, då vågar man mer. Som det är nu, begränsas det i och med ordets laddning. (FIP42)

En advokatbyrå som ingår i studien har klienter som berättar om stereotypt bemötande som utgår från föreställningar om att våld och förtryck är naturligt i vissa kulturer, vilket avskräcker våldsutsatta personer från att söka hjälp:

> Stereotyperna får framförallt konsekvensen att många väljer att inte söka hjälp. Man vill inte bli dömd av myndighetspersoner. Jag har klienter som fått höra att våldet är naturligt, typ: ”Det är klart, du har ju ursprung i det landet och då gör man så här”. Det blir väldigt problematiskt för den som söker hjälp när man blir bemött på det sättet. Att få höra att det här är något som är självklart i din kultur eller religion. Det är fördomar man inte vill spä på genom att söka hjälp. (FIP1)

Uppfattningen om att våld och förtryck är ”naturligt” i vissa kulturer påverkar inte bara våldsutsattas möjligheter att söka stöd och hjälp; den kan också påverka myndigheters bedömningar av våldsutsattas behov. Detta diskuteras mer ingående senare i kapitlet.

Våldsutsatta osynliggörs, misstros och avvisas

En av det stereotypa synsättets konsekvenser är att vissa grupper av våldsutsatta avstår från att söka hjälp. En annan är att våldsutsatta osynliggörs, misstros och avvisas när de väl söker hjälp och stöd. Aktörerna lyfter fram att män, hbtq-personer och kvinnor som inte lever upp till en stereotyp bild av offerskap diskrimineras i kontakten med samhällets hjälpinstanser.

Aktörerna är medvetna om en rad stereotypa uppfattningar som gör gällande att män inte blir utsatta för våld i hederns namn, alternativt att de kan försvara sig själva om det sker. Dessa leder till att killar och män som söker hjälp möts av misstro och nekas hjälp. ”Synen är att det inte drabbar killar och män. Jag har killar som har hjälpt sina systrar att undgå tvångsgiftermål”, berättar en advokat. ”De riskerar lika mycket som systern, men de får ingen hjälp. De får höra att: ’Ja, men du är ju man, så du klarar dig väl’” (FIP1).

En aktör som arbetar med våldsutsatta erfar att det finns viss medvetenhet om att pojkar och unga män kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Däremot tenderar medelålders och äldre män att osynliggöras; de förväntas kunna försvara sig på egen hand:

> När det är en man som är utsatt, speciellt om han är lite äldre, kanske 40–50, betraktas det som en familjekonflikt. Möjligtvis hatbrott eller misshandel, men inte som våld i nära relation eller hedersrelaterat våld och förtryck. Trots att personen blir utsatt av närstående och trots att det handlar om att den ska vara på ett visst sätt enligt familjen eller släkten. Det finns uppfattningar om att män kan försvara sig själva. (FIP47)

En aktör inom socialtjänsten konstaterar att verksamheten brister när det gäller män som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck:

> Jag har haft ett antal män som utsatts för heder genom åren. Men då märker jag ju på en gång att det stöd vi erbjuder, det är anpassat efter flickor och kvinnor. Det har blivit svåra fall, för vi saknar kunskap. Det finns inget jag kan ta stöd i om det gäller män. Vissa av de män jag har haft har varit heterosexuella och andra har varit hbtq-personer. Och där brister vi, oavsett, det måste jag säga. (FIP5)

I citaten ovan framkommer att bilden av hedersrelaterade våldets offer som en ung, heterosexuell flicka eller kvinna för med sig en omedvetenhet om pojkars och mäns utsatthet. Den kan leda till att pojkar och män avvisas när de söker hjälp, eller att befintliga insatser inte passar målgruppen.

Bristande stöd till hbtq-personer

När det gäller hbtq-personer konstaterar flera aktörer att bemötande och insatser brister. ”Om en person behöver skyddat boende, var går det att hitta? Det finns inte speciellt mycket”, säger en aktör (FIP47). En annan aktör menar att socialtjänsten saknar beredskap för att handskas med målgruppens utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck:

> Det händer att vi slussar personer vidare till socialtjänsten. Tyvärr vet vi ju att bemötandet kan vara katastrofalt, om jag ska vara helt ärlig. Jag har försökt att kartlägga lite genom att ringa runt och ställa frågor: ”Hur funkar det nu på socialkontoren i staden, finns det någon erfarenhet av att ta hand om hbtq-personer?” eller ”Om jag behöver skyddat boende för en man, finns det?” Men det är ingen som har koll. Reaktionerna är typ: ”Hedersvåld, då är det ju kvinnor vi kan hjälpa, i första hand”. På många socialkontor har man har inte ens föreställt sig att män, eller hbtq-personer, skulle kunna vara utsatta. Man tänker att heder, det är heterosexuella kvinnor. (FIP37)

Ovan citerade aktörer driver stödverksamheter riktade mot hbtq-personer. De träffar främst män och transpersoner. Aktörerna menar att en förklaring till det kan vara att kvinnor inom hbtq-gruppen har viss tillgång till annat stöd – exempelvis kvinnojourer – medan män och transpersoner saknar andra instanser att vända sig till. Däremot, poängterar en av aktörerna, är det långt ifrån självklart att kvinnor inom hbtq-gruppen får fullgott stöd inom traditionella verksamheter. I citaten nedan resonerar två intervjupersoner kring hur diskriminering slår på olika sätt mot våldsutsatta kvinnor, män och transpersoner inom hbtq-gruppen:

> Vi möter främst män och transpersoner, för de har ju verkligen ingenstans att vända sig. Många kvinnor som utsätts för våld av sin familj eller partner har andra ställen att söka sig till. Det finns kvinnojourer och andra kommunala och ideella verksamheter som vänder sig till kvinnor. Sedan har vi haft kontakt med lesbiska kvinnor som placerats på kvinnojour, men inte känt sig trygga där. De har inte kunnat vara öppet lesbiska, för de passar inte in i gruppen. Och då har de sökt sig hit. (FIP47)

> Det är lättare för oss att se till att de kvinnor vi möter får hjälp via socialtjänsten. Vi kan hänvisa till kvinnors behov av skydd och kommunens skyldigheter. Är det däremot en våldsutsatt transperson som befinner sig i asylprocessen är det ingen som vill ta i det, och det är ingen som vet hur de ska göra, även om de vill. Då står valet mellan att vi, som är en ideell förening utan resurser, hjälper personen. För annars är det ingen som gör det. (FIP47)

I citatet ovan lyfts asylsökande transpersoners situation fram. Den diskuteras närmare i kapitlet *Särskild sårbarhet*, där också andra aspekter av hbtq-personers särskilda sårbarhet för hedersrelaterat våld och förtryck utvecklas.

Den sammantagna bilden är att såväl äldre kvinnor, pojkar, män som hbtq-personer osynliggörs, avvisas och går miste om insatser på grund av den ensidiga bilden av hedersrelaterade våldets offer som en ung, heterosexuell kvinna. Vid närmare betraktelse blir det dock tydligt att också kvinnor utanför hbtq-gruppen exkluderas på grund av dessa stereotyper, vilket diskuteras nedan.

Vissa kvinnor exkluderas från offerpositionen

Flera av aktörerna erfar att det krävs en specifik form av femininitet för att en person ska uppfattas som ett trovärdigt offer för hedersrelaterat våld och förtryck. Kvinnor som framstår som tystlåtna, tillbakadragna, undergivna och har ett traditionellt kvinnligt utseende har lättare att bli tagna på allvar, medan kvinnor som klär sig utmanande, dricker alkohol, är sexuellt aktiva och på andra sätt utmanar konservativa könsnormer exkluderas från offerpositionen. ”Socialtjänst, familjehem och övriga samhället har bilden av att det ska komma ett offer. Det ska vara den tysta, lilla slöjbeklädda tjejen som är väldigt skötsam”, konstaterar en aktör (FIP19).

Vidare ser aktören att stereotypen leder till misstänkliggörande av unga kvinnor som är i färd med att bygga upp ett självständigt liv och tar avstånd från de snäva normer som präglar hederskontexten:

> Vi jobbar ju för att man ska bli självständig, att man ska leva sitt liv. Då börjar man ju testa gränserna, och eftersom man inte har fått träna den innan så testar man dem lite för mycket. Så förvandlingen från snälla, lilla skötsamma tjejen till vilda partybruden kan gå snabbt. Och då kan man få reaktionen från socialtjänsten: ”Ja, men handlar det verkligen om heder?”. Det blir väldigt farligt när man har den stereotypen, för då börjar man ifrågasätta hennes beteende. ”Kan det verkligen handla om heder när hon vill ligga runt med en massa killar, kan det handla

om heder när hon vill gå på disco varje dag, inte sköta skolan, kan det verkligen handla om heder?”. (FIP19)

En aktör som deltar i studien både utifrån sin yrkesroll inom socialt arbete och egna erfarenheter av att leva med våld och förtryck påpekar, att förväntningar om att kvinnor ska uppvisa en skötsam och måttfull femininitet genom att bete sig i enlighet med normerna de flytt från är motsägelsefulla och repressiva:

> Det finns förväntningar om att man ska vara lugn och fin och inte bryta mot reglerna, utifrån bilden av kvinnor i hederskulturen. Stereotypen är att kvinnan är väldigt förtryckt och kontrollerad, att hon tycker om att städa och laga mat. Så man kommer först från en familj där man har vuxit upp med det här, sedan placeras man någonstans och där möter man samma förväntningar om hur man ska vara som kvinna. Vad du ska tycka om, vad du ska ha för ambitioner och hur du ska bete dig. Du ska vara tacksam. Och det är så motsägelsefullt: ”Kom här, vi hjälper dig ifrån allt som du har varit med om!”, men man förväntar sig att personen ska vara välfungerande. Man försöker få en person som inte har upplevt sin ungdom, som inte har fått göra någonting, att passa in i en mall. Annars riskerar hon att insatsen avslutas och hon skickas tillbaka. Det är ju en helt ny form av förtryck. Och det blir ett hot om att ta bort tryggheten som man har byggt upp för att man inte är en fin flicka. (IP10)

I likhet med ovan citerade aktör, menar en annan aktör att den stereotypa uppdelningen mellan ”fina” och ”besvärliga” flickor riskerar att exkludera just de unga kvinnor som har som störst behov av stöd och hjälp:

> Man tänker sig att offer för hedersvåld är undergivna och tysta. Så när en tjej till blir utagerande är det som att hon per automatik inte ses som ett offer. Då är hon inte en fin flicka som ska skyddas, utan bara besvärlig. Men det kan ju vara ett rop på hjälp. Många av de här unga tjejerna har ett sätt som gör att de inte alltid blir så bra bemötta. De som verkligen skulle behöva hjälp är ofta de här tjejerna som har ett hårt yttre, med massor av svart smink runt ögonen och kaxiga som tusan. De äger i skolkorridoren, och sedan kanske de har ett rent helvete hemma. Men det är ingen som ser dem som offer. (FIP57)

En aktör berättar om en ung kvinna som sökte hjälp hos socialtjänsten, men avvisades på grund av att hon uppfattades som besvärlig. Kvinnan tog kontakt med socialtjänsten och berättade att hon var rädd för att gå hem eftersom

hennes föräldrar hade hotat henne till livet. ”Men det var kört, för socialtjänsten hade redan stämplat henne som ett problembarn”, säger aktören. ”Hon rökte, klädde sig utmanande och bröt liksom alla regler” (FIP41). Så småningom vände sig den stödsökande kvinnan till aktören, som försökte medla i telefonkontakten med socialtjänsten:

> Till slut ringde socialsekreteraren och gav henne tre alternativ. ”Antingen sover du hos din syster”, sa han – och då sa tjejen på en gång att ”Det går inte, hon är en del av det här”. ”Jaha, men då får du sova hos din kompis”, fortsatte socialsekreteraren. Tjejen förklarade att hennes kompis föräldrar kände hennes föräldrar, så där kunde hon inte gömma sig. Sen, efter en lång stund – vi hörde ju alltihop på högtalartelefonen – säger han att det tredje alternativet är ett boende två timmars bilfärd bort. ”Men du får ordna bilfärd själv och det är inte helt säkert att det finns plats när du väl kommer dit”, sa han. Du vet när man komplicerar ett alternativ så pass mycket att det inte ens är ett alternativ? Så var det. Han frågade ingenting om varför hon var rädd, vilken typ av hot hon hade på sig, vad hon hade blivit utsatt för. Han tyckte bara att hon var jävligt besvärlig. (FIP41)

Aktören berättar att den unga kvinnan till slut gav sig av för att försöka ta sig till det skyddade boendet på egen hand. De tappade kontakten, men fick så småningom ett telefonsamtal där hon berättade att hon inte hade hittat dit, utan istället åkt nattbuss hela natten för att föräldrarna inte skulle hitta henne. Därefter tappade de kontakten på nytt och återfick den aldrig. På frågan om hur de tror att de kommer sig att stödet fallerade i just det här fallet, svarar aktören:

> Det är de här stereotyperna, om att offer för hedersvåld ska vara på ett visst sätt. Hon var ju störig, högljudd och ärligt talat inte så lätt att ha att göra med. Föräldrarna hade tydligen själva gjort en anmälan om hennes beteende till socialtjänsten, för att förekomma henne. Alltså, de försökte svartmåla henne så att hon inte skulle ha någonstans att vända sig. Så det blev ju som att det var hon som var problemet. Hon hade varit i kontakt med socialtjänsten tidigare och de hade liksom dömt ut henne på förhand. (FIP41)

En av de intervjupersoner som själv har levt med hedersrelaterat våld och förtryck, vistats i skyddat boende under många år och numera är yrkesverksam inom fältet, berättar om flera fall hon följt. Hon menar att felaktiga bedömningar och/eller resursbrist, som leder till att insatser avslutas för tidigt, är ett stort problem. Hon berättar om en kvinna som hela tiden levde i ovisshet kring hur länge hon fick vara kvar i det skyddade boendet:

> Jag bodde tillsammans med en tjej som blev så stressad av sin socialtjänst, jag blir nästan tårögd när jag tänker på det. När hon hade varit där i tre månader började de prata om att dra in insatserna. Och hon hade ju aldrig haft ett heltidsjobb, skaffat sig vänner på egen hand eller gått på arbetsintervju. Hon visste ju inte hur man gjorde sådant, eller sökte lägenhet. Så boendepersonalen fick tampas med det hela tiden, en månad i taget, en månad i taget, förlänga, förlänga, förlänga. Till slut skickades hon ut därifrån efter nio månader. Men hon var inte alls redo. (IP10)

Kvinnan nämner exemplet i samband med intervjufrågan om diskriminering därför att hon tycker sig se att svarta kvinnor, vilket kvinnan i exemplet var, beviljas kortare vistelse i skyddat boende och överlag färre insatser än andra:

> Jag har följt många svarta tjejer i olika boenden. Ingen av dem hade en socialtjänst som följde upp dem, det var som om de var ointressanta. Istället försökte socialtjänsten få ut dem snabbare än vad de var redo för. Det var så tydligt efter några år, att det var ett mönster. Jag kan inte låta bli att tänka att det handlar om fördomar om att svarta kvinnor är starka, de klarar av att arbeta och hugga i. Fördomar om att de gifter sig tidigt, skaffar många barn och inte har så höga krav. Särskilt när det gällde en av tjejerna jag lärde känna tror jag att förväntningen var att hon ändå snart skulle gifta sig, att det liksom bara var att skynda ut henne, för det spelar ingen roll hur länge hon bor här. Hon är inte värd investeringen. (IP10)

Den samlade bilden är alltså att kvinnor som utmanar den konservativa hederskontextens könsnormer riskerar att exkluderas från offerpositionen enligt den självmotsägande logiken att den som bryter normerna inte är förtryckt. Aktörerna vittnar om att sådant som uppfattas som självklart för många unga människor – att klä sig utmanande, dricka alkohol och ha sex – tas som tecken på att unga kvinnor som flytt från hedersrelaterat våld och förtryck i själva verket inte är i behov av samhällets stöd.

Observationen om att rasstereotyper kan påverka fördelningen av resurser – exempelvis vistelse i skyddat boende – är intressant i relation till könsnormer. Någon svensk forskning på området finns, så vitt vi vet, inte, men föreställningar om svarta kvinnor som starka, stryktåliga och förtjänta av våld, är välkända inom amerikansk forskning. Föreställningarna kan spåras tillbaka till kolonialismens och slaveriets ideologi, enligt vilken ”onda” svarta kvinnor porträtterades som väsensskilda från ”goda” vita kvinnor, som ett led i utnyttjandet av svarta kvinnors kroppar och arbetskraft[103]. Internationell

[103] Se exempelvis Hill Collins 2000.

forskning om rättssystemets mottagande av våldsutsatta kvinnors berättelser visar att vita kvinnor, som tenderar att uppfattas som sårbara, passiva och skräckslagna har större chans att bli trodda och tagna på allvar än svarta kvinnor, som i högre grad uppfattas som aggressiva, handlingskraftiga och självständiga. När svarta kvinnor utsätts för våld riskerar de i högre grad att bli ignorerade, misstrodda, avvisade och skuldbelagda av samhället[104].

När det gäller den empiriska frågan om socialtjänstens fördelning av resurser finns, såvitt vi känner till, inga studier som visar på ett samband mellan beviljade insatser och föreställningar om ras eller etnicitet. Däremot visar nordamerikanska studier om svarta kvinnors vistelser i skyddade boendeformer att sådana föreställningar finns inom jourverksamheter. Föreståndare för kvinnojourer beskriver svarta kvinnor som starkare, bättre på att utstå våld och därmed i mindre behov av samhällets stödinstanser jämfört med andra kvinnor[105]. Man kan invända att dessa studier inte är genomförda i Sverige och att Sverige inte har deltagit i de koloniala erövringarna av världen i nämnvärd utsträckning etc. och att vi därför inte kan veta om resultaten av forskningen är giltiga här. I intervjuerna har ändå temat kommit upp vilket tyder på att det behöver studeras framöver.

När kvinnor är våldsanvändare

Tidigare i kapitlet har vi diskuterat hur våldsutsatta män exkluderas från offerpositionen; män från vissa stigmatiserade grupper uppfattas snarare per automatik som förövare. En annan aspekt av ensidiga och stereotypa associationer mellan maskulinitet och våldsanvändande blir, enligt aktörerna, att kvinnors våldsanvändande osynliggörs. Detta riskerar att leda till att personer som utsätts för våld av kvinnor ignoreras och misstros. En aktör berättar om en person som avvisades av socialtjänsten eftersom det inte fanns några bröder eller någon pappa i hemmet:

> Ett fall jag arbetade med handlade om en tjej som bara hade sin mamma och systrar hemma, ingen pappa och inga bröder. Mamman och två äldre systrar var otroligt kontrollerande. Hon fick inte välja utbildning, ha pojkvän eller gå ut. Det var väldigt mycket psykisk kontroll och hon mådde väldigt dåligt. Men socialtjänsten

[104] Allard 1991.

[105] Donnelly m.fl. 2005; Nnawulezi & Sullivan 2014.

> tog henne inte på allvar. Hon gick tillbaka tre, fyra gånger och till slut gav de henne tio sessioner hos en terapeut. Så hon tog en utbildning i Umeå och stack iväg. Sedan kunde hon inte fokusera och fick problem med studierna, så hon bad socialtjänsten där om hjälp. Det var då jag träffade henne. Hon var så jävla besviken för att hon inte hade blivit trodd. Hon hade fått ett väldigt nonchalant bemötande: ”Men det här var ju ingenting, vad söker du hjälp för? Det här kan vi inte hjälpa dig med”. Andra gången var det: ”Ja, men det här är ju så vanligt i era hem. Dina systrar har ju också gått igenom det här”. Alltså väldigt, väldigt nonchalant, bara att: ”Det här är så vanligt hemma hos er, så det ska du inte söka hjälp för”. Och det var ju för att det inte fanns några bröder eller någon pappa i bilden. (IP10)

En annan aktör ser att uppfattningen om att kvinnor inte finns bland våldsanvändarna kan leda till att våldsutsatta inte skyddas. Aktören ger följande exempel:

> Vi har haft fall där en person har blivit brutalt misshandlad och ligger på akuten. När vi kommer dit sitter mamman på sängkanten, trots att det är mamman som har utfört misshandeln. Man har haft uppfattningen att kvinnor inte gör sådant. (FIP41)

I det första exemplet, där en ung kvinna utsattes för kontroll, begränsningar och andra former av psykiskt våld av sin mamma och sina systrar, gjorde frånvaron av den förväntat manliga förövaren att hennes utsatthet inte togs på allvar. I det andra exemplet bidrar föreställningar om kvinnor som goda och fredliga till tanken om att mamman inte kan vara förövaren – och att den våldsutsatta personen därmed inte skyddas.

Föreställningar om kultur formar synen på våldsutsatthet

Ovan redovisas aktörernas uppfattningar om att män, hbtq-personer och vissa grupper av kvinnor diskrimineras när de söker hjälp. I vissa fall ser aktörerna att bedömningar om förtryckets och våldets allvarlighetsgrad och de åtgärder eller insatser som sätts in, görs utifrån stereotypa uppfattningar om den våldsutsattas etniska och kulturella tillhörighet. I citaten nedan diskuterar aktörerna hur föreställningar om kultur kan leda till såväl kraftfulla insatser som frånvaro av insatser – utifrån uppfattningen att våldet antingen är särdeles allvarligt och riskabelt eller ingår som en naturlig del i kulturen ifråga:

> Etnisk bakgrund och kultur kan avgöra vilka insatser du får, det ser vi i kontakten med våldsutsatta. Om du har en viss bakgrund kommer socialtjänsten reagera blixtsnabbt om du säger att du inte trivs hemma. Då är det: ”Ja, men in på skyddat boende!”. Men andra personer som verkligen behöver hjälp kan få höra motsatsen, typ: ”Du är ju från Afghanistan och ni har det så här. Det är bara din familjs kultur”. Det blir antingen eller beroende på kompetensen hos socialtjänsten. Antingen förminskas det till ”bara en familjekultur” eller så är det liksom ”Oh shit, du är somalier! Då kommer du bli könsstympad imorgon!”. Den etniska eller religiösa bakgrunden blir liksom ett antingen eller. (FIP41)

En aktör inom socialtjänsten reflekterar kring att föreställningar om kultur kan göra att situationer och våldshandlingar som i andra fall skulle bedömas som allvarliga tolkas som mindre allvarliga om det gäller personer från vissa minoritetsgrupper. I de två citaten nedan ger aktören två olika exempel – ett som handlar om förtryck mot unga kvinnor i form av krav på hushållsarbete och ett som handlar om bemötande vid sexuellt våld:

> Jag kan komma på mig själv med att reagera annorlunda om det handlar om en kurdisk eller en somalisk tjej. Det handlar nog om att jag vill förstå familjernas kulturella sammanhang. Om en etniskt svensk tjej hade berättat att hon hade ansvar för sina småsyskon från klockan tre på eftermiddagen fram till tio på kvällen, att hon städade, handlade och lagade mat, då hade jag ju baxnat. Men när det är en somalisk tjej kommer jag på mig själv med att bara stå där och nicka och säga: ”Jaha, jag förstår. Vad duktig du är!”. Men det är ju förtryck! Jag står alltså där och säger att en tjej som förtrycks och begränsas är duktig. (FIP37)

> Sedan hade jag en kvinna som kom hit och berättade om smärtor vid samlag. Hennes man ville ha sex varje kväll, och hon fick glatt ställa upp. Hon frågade vad hon skulle göra, och jag föreslog att hon skulle köpa glidmedel, så att det inte skulle göra så ont. Och sedan slår det mig, att: ”Här står jag och pratar om glidmedel när hon berättar om våldtäkt!”. Om hon hade varit svensk hade jag ju tolkat detta som sexuellt våld, men eftersom hon var från en annan kultur gjorde jag inte den kopplingen. (FIP37)

En intervjuperson som deltar i studien både i egenskap av att ha varit utsatt för hedersrelaterat våld och förtryck och i sin nuvarande yrkesroll inom socialt arbete, säger sig möta föreställningar om att vissa personer klarar av ett visst mått av våld och förtryck eftersom det är ”naturligt” i deras kultur:

> Vi som kommer från de här länderna och kulturerna får höra typ: ”Men ni klarar väl det, det är ju så ni lever”. I de fall det ’bara’ är misshandel och förtryck, alltså. För att få hjälp och verkligen bli tagen på allvar krävs berättelser om extremt våld och mordhot. Så det blir någon form av inflation, att man måste berätta en viss typ av berättelse för att bli tagen på allvar. Det gjorde jag själv, och det var väldigt fel. Det ska ju räcka att inte få gifta sig med vem man vill, att inte få klä sig på ett visst sätt, att bli psykiskt misshandlad av en hel släkt. Om en etniskt svensk ungdom hade det så tror jag samhället skulle reagera starkare, men för vår del ses det som normalt på grund av kulturen. (IP10)

I de två exempel på kulturrelativistiska tolkningar av våld som beskrivs av en av socialtjänstens aktörer ovan ryms flera intressanta aspekter. Precis som aktören själv noterar, uppfattas våldshandlingarna i sig som så naturliga eller självklara i de utsattas kulturella och etniska kontext att de överhuvudtaget inte framträder som exempel på våld; eller med den andra aktörens ord: ”det är ju så ni lever”. En annan aspekt har att göra med varför aktören var benägen att relativisera våldet och förtrycket i de givna situationerna. I det första citatet säger att aktören att det beror på att hon ville förstå familjernas kulturella sammanhang. Senare under intervjun framkommer att liknande situationer också kan kopplas till en rädsla för att uppfattas som rasistisk.

Några aktörer erfar att den som tydligt tar avstånd från hedersrelaterat våld och förtryck riskerar att uppfattas eller utmålas som just rasist:

> Det är ju det som blir svårt. Alltså vi kämpar ju hela tiden, vi diskuterar om vi ska skriva en artikel eller om någon ska prata i media. Vi brukar ju prata om hur kan vi lyfta vår fråga så att liksom som här ungdomarna får tillgång till sina rättigheter och man lyfter problematiken, men samtidigt göra det antirasistiskt utan att få liksom alla Sverigedemokrater och andra, liksom. (FIP32)

Den svåra frågan, tycker (FIP19), är att ”jobba antirasistiskt utan att svika ungdomarna”. En annan av civilsamhällets organisationer uttrycker något liknande:

> I det här tankesättet kände vi oss på något sätt ensamma. På ena sidan är de som säger de inte har antirasistiska perspektiv, de pekar hela tiden på muslimer, och vi känner oss inte gemensamma med dem. På andra sidan finns den här kulturrelativismen som accepterar allt och ”stackars muslimer, stackars invandrare”. Vi är mellan de två. De som inte har antirasistiska perspektiv de sätter press på oss, ni är fegisar, ni är inte, ni kan inte kämpa för kvinnors rättigheter. De som kultur-

> relativister, de sätter press på oss: ”Ni är rasister, ni tittar inte på antirasistiska perspektiv”, och det är svårt. (FIP56)

Ovan beskrivs hur kulturalisering och rädsla kan bidra till att våldshandlingar förbises. En annan sida av myntet är att situationer i vissa fall övertolkas och associeras till hedersrelaterat våld och förtryck på grundval av berörda personers etniska och kulturella tillhörighet. En aktör som arbetar med familjestöd ger följande exempel som handlar om en flicka som inte ville hålla en pojke i handen, varpå förskolan slog larm och fick till stånd ett samtal med flickans pappa:

> Flickan ville inte hålla pojken i handen. Hon vägrade. Det här var ett jättebekymmer, så man kontaktade socialtjänsten som tog in pappan. Han fick svara på en massa frågor om familjens kultur: ”Varför får inte din dotter hålla en pojke i handen? Här i Sverige håller alla barn varandra i handen!” och så vidare. Man hade gått in i samtalet med uppfattningen att det här är en familj med hederskultur, hos dem får inte flickor hålla pojkar i händerna. Men pappan var helt oförstående. Sedan visade det sig att den här lilla pojken nöp ju flickan, han var dum mot henne. Det var därför hon inte ville hålla honom i handen. (FIP57)

I intervjumaterialet syns med andra ord två olika konsekvenser av kulturrelativistiska tolkningar av hedersrelaterat våld och förtryck: det finns risk för att det under- respektive överidentifieras.

Kulturalisering och tolkningar av våld

Ovan ges några exempel på hur stereotyper kan verka genom kulturalisering – det vill säga, att våld och förtryck tolkas som hedersrelaterat utifrån generaliserande föreställningar om de berörda personernas kultur och etniska bakgrund. Också i andra delar av intervjumaterialet blir det tydligt att hedersproblematik läses in i ärenden där den vid en närmare betraktelse verkar saknas. Det gäller ett antal individuella intervjuer med våldsutsatta personer, vilkas upplevelser har tolkats som representativa för studiens tema av de aktörer som har rekommenderat dem som intervjupersoner. Däremot går det inte att finna några hedersmotiv bakom det som sedan beskrivs under intervjuerna, utan det handlar om mäns våld mot kvinnor.

Flera av dessa fall handlar om kvinnor i fyrtioårsåldern. De berättar om uppväxter i liberala, tillåtande familjer under goda sociala förhållanden. Kvinnorna är högutbildade och framgångsrika i yrkeslivet. En intervjuperson beskriver livet i sitt före detta hemland:

> Jag arbetade som barnmorska och hade en bra position i samhället. Jag hade mycket fin och bra familj, kompisar och arbetskamrater. Under veckan hade jag tid för simning, träning, yoga och massage, för ansikte och allt. Som ett lyxliv. Kanske jag hade tur att min familj lever i en bra nivå i samhället. Det är därför jag var utan problem. Jag levde som en prinsessa, faktiskt, i [mitt före detta hemland]. (IP18)

En annan av kvinnorna berättar att hon flyttat ifrån sin mamma och sina bröder, som hon trivdes bra med, för att bo ensam och studera på universitetet i en annan del av landet (IP20). En intervjuperson från ett land i Nordafrika beskriver hur hon flyttat från en mindre ort till huvudstaden, där hon sedan arbetade och levde på egen hand under flera år (IP21). Den självständighet kvinnorna beskriver framstår som otänkbar i familjer med starka hedersnormer – och det är heller inte inom ursprungsfamiljerna som kvinnorna utsatts för våld. De våldshandlingar som tolkas i termer av heder utövas av deras makar, inom äktenskap som kvinnorna själva väljer att ingå förhållandevis sent i livet.

Dessa intervjupersoner har gift sig med män som bor i Europa för att få ”mer frihet” (IP20) och för att ”få uppleva ett annat liv i ett annat land. Han lovade att det ska bli ett mycket finare och bättre liv” (IP18). Nedan berättar två av kvinnorna om livet i Sverige, som visar sig sakna den standard, jämställdhet och kärlek kvinnorna hade hoppats på:

> Han sa: ”Jag har allt i Sverige, jag har fast jobb, jag har en lägenhet, jag har bil, jag har allt”. Och han hade en gammal, fuktig och smutsig lägenhet. Det fanns ingenting, bara en liten soffa med en liten säng. (IP18)

> Jag måste städa allt. Fönster, golvet, laga mat, handla och kasta soporna. Allt jag fixade, men varför jag kom till Sverige? Jag är inte hemtjänst! Jag har smakat ingen kärlek från han, ingenting. (IP20)

Äktenskapen har utvecklats i negativ riktning. Intervjupersonerna berättar om psykiskt, fysiskt och sexuellt våld. I vissa fall har våldet eskalerat i samband med graviditet, efter förlossningen eller genom att mannen försökt tvinga kvinnan att göra abort. Två av kvinnorna har varit med om att maken hindrat dem från att återvända till Sverige efter besök i hemlandet. Ett av paren reste till det före detta hemlandet för att skilja sig, varpå exmaken tog kvinnans pass. Det resulterade i att kvinnan blev kvar i landet i två års tid och vid hemkomsten såg det liv hon byggt upp i Sverige rasa samman:

> Jag fastnade i [landet] i två år. Han tog alla mina pengar. I Sverige jobbade jag som barnskötare på dagis, men han tog allt. Sedan han tar bort mitt namn från dörren, ny adress, det kommer till mig faktura, den är inte betald. Mitt namn går till kronofogden. (IP20)

Den andra kvinnan berättar om chocken då vakterna på flygplatsen i hennes före detta hemland informerar om att hennes make har förbjudit henne att resa tillbaka till Sverige. ”Jag började skratta, men de sa: ’I [landet] det finns en regel, vi skojar inte. En man har rätt att hindra sin fru och sina barn gå ut från landet’”(IP18). Kvinnan får beslutet upphävt i domstol och återvänder till Sverige, för att upptäcka att mannen återupptagit relationen med sin exfru som flyttat in i deras gemensamma lägenhet.

Det råder inga tvivel om att intervjupersonernas makar har utsatt dem för våld och förtryck. Däremot verkar det inte vara hedersrelaterat. En indikation är att våldet har skett i det fördolda. När det väl har blivit känt har omgivningen fördömt det. Kvinnorna har fått stöd från sina ursprungsfamiljer och i vissa fall svärfamiljer, som uppmuntrat separation och lagt ansvaret på mannen: ”Hans familj ringde till mig sen, inte till honom. De sa: ’Skilj dig och gå vidare, han gjorde samma sak med första frun!’” (IP20). En annan indikation är att kvinnornas ursprungsfamiljer inte verkar präglas av starka hedersnormer. Äktenskapen har ingåtts utan familjens inblandning och kunnat upplösas utan att deras anseende anses skadas. En tredje är att kvinnorna själva relaterar männens våldsanvändande till individuella faktorer, såsom ekonomiska bekymmer, psykisk ohälsa och droganvändande (IP22). ”Han var sjuk. Han behöver psykolog, han var två personer. När han stänger dörren hemma blir han en annan”, säger en intervjuperson (IP20)

Med andra ord saknas avgörande aspekter av hedersrelaterat våld och förtryck i berättelserna. Det finns inget som tyder på att männens våldshandlingar motiveras av uppfattningar om att den utsatta äventyrar kollektivets sociala status. De framstår varken som preventiva eller bestraffande inom ramen för hederskontexten och är heller inte kollektivt sanktionerade. Vidare framkommer ingen skuld- och skambeläggning av den utsatta eller någon stark vilja att upprätthålla äktenskapen och dess ekonomiska och sociala relationer. Trots detta har de professionella aktörer som varit i kontakt med intervjupersonerna tolkat våldet som hedersrelaterat. En förklaring kan vara att stereotypa uppfattningar om specifika etniska gruppers kultur har påverkat den felaktiga tolkningen. Det är sannolikt att dessa ärenden, som i andra

fall förmodligen skulle ha kategoriserats som våld i nära relationer, har tolkats som hedersrelaterade utifrån berörda personers historia av migration och bakgrund i delar av Medelhavsområdet, Asien och Afrika.

Begripliggörande av den egna våldsutsattheten

I intervjumaterialet ingår också exempel på våldsutsatta personer som själva läser in hedersproblematik i situationer där den verkar saknas. I dessa fall framstår åberopandet av hedersterminologin som ett sätt att begripliggöra våldsutsattheten, att sätta traumatiska och obegripliga upplevelser i ett sammanhang. En sådan berättelse handlar om en person som berättar om en barndom präglad av dysfunktionell familjedynamik, fattigdom och våld, där föräldrarna systematiskt behandlade henne sämre än de andra syskonen. ”Jag kände mig som ett fosterbarn”, säger intervjupersonen[106]. Familjen har bakgrund i en region där hedersrelaterat våld och förtryck är vanligt förekommande, men inget i personens berättelse tyder på att de våldshandlingar hon utstod var kopplade till familjens heder.

Ett annat exempel rör en kvinna som utsatts för grovt våld av en äldre bror. Ett par av personens bröder var kriminellt belastade och dömdes vid flera tillfällen för våldsbrott och narkotikarelaterad brottslighet. Personen, som växte upp med sin mamma och sina syskon, berättar att mamman överlät skötseln av hushåll och småsyskon på henne. Intervjupersonen och personer i omgivningen uppfattade mamman som psykiskt sjuk. Hon beskriver omfattande begränsningar kring utseende, beteende och relationer, men dessa framstår som kopplade till mammans och broderns godtycke – inte till föreställningar om familjens heder. Exempelvis fick kvinnan resa iväg och träffa sin pojkvän på annan ort, men bara om hon utförde hushållsarbete. Familjens negativa inställning till relationen verkar i första hand vara kopplad till partnerns personlighet:

> Pojkvännen fick jag träffa på en massa villkor. Jag fick vara som en slav hela veckan om jag skulle kunna träffa honom i slutet av helgen. Men det var inte alltid säkert, hon kunde ändra sig. Mamma och mina syskon hade träffat honom och skrämt honom. De drev med honom och skrattade åt honom. De tyckte att han

[106] Referens anges inte eftersom det finns risk för igenkännande.

var en tönt för att han var en snäll och oskyldig kille. De mobbade honom hela tiden. För dem var det ju mer roligt att ha någonting att skratta åt.[107]

De våldshandlingar och den familjedynamik intervjupersonen beskriver framstår som dysfunktionella, gränslösa och destruktiva och den utsatte har varit i stort behov av samhällets hjälp, men de har inte varit hedersrelaterade. I likhet med den unge mannen har kvinnan bakgrund i en region där hedersrelaterat våld och förtryck förekommer. I båda fallen är det tydligt att konservativa normer och auktoritär barnuppfostran förekommit i kombination med omfattande social problematik samt krig i det ena fallet och långvariga, djupgående etniska konflikter i det andra. Däremot verkar det våld och förtryck intervjupersonerna utsatts för inte ha skett i syfte att förebygga eller bestraffa normbrott som ansetts äventyra kollektivets sociala status. Oavsett vad våldet kallas har dessa personer behövt hjälp för att komma ur situationen, vilket båda har fått efter en hel del egen kamp.

Avståndstagande från stereotypa uppfattningar

Tidigare i kapitlet redovisas en rad citat där aktörer i studien berättar om att personer de möter tar avstånd från stereotypa synsätt som kan visa sig i generaliseringar som bygger på fördomsfulla föreställningar om att hela etniska eller religiösa grupper praktiserar hedersrelaterat våld och förtryck. I materialet ingår en intervju där intervjupersonen varit mycket angelägen om att delta för att berätta sin personliga historia. Under intervjun framkommer att intervjupersonen önskat delta för att klargöra att hon, trots sin kurdiska bakgrund, *inte* vuxit upp med hedersnormer. Kvinnan berättar att hon under sin uppväxt hörde berättelser om kvinnor som mördats i hederns namn. Förutom det har hedern inte varit särskilt närvarande i hennes liv. Hon betonar att varken hennes föräldrar eller hon själv uppfostrat sina barn i enlighet med hedersnormer:

I min familj har vi inte heder, bara bra uppfostran. Min pappa och min mamma sa: ”Andra säger ’Om du gör så med en pojke, vi ska döda dig’ – nej, det gäller inte oss! Ni blir bra människor, ni studerar, ni jobbar”. De litade på oss, de hotade aldrig. Alltid, jag säger till mina flickor och mina pojkar: ”Ni måste välja vem ni vill, som ni vill bo med”. Vi är kurder, men vi har inte heder. (IP3))

[107] Referens anges inte eftersom det finns risk för igenkännande.

Vidare berättar kvinnan att hon vet att hedersrelaterat våld och förtryck förekommer i stadsdelen där hon bor, men att hon inte vill bli förknippad med sådana värderingar. Hennes deltagande i studien får, med andra ord, tolkas som ett avståndstagande från de stereotyper som omgärdar hedersrelaterat våld och förtryck.

Sammanfattning och reflektioner: Heder – konfliktlinjer med flera dimensioner

I syfte att undersöka verksamheters och enskildas handlingsutrymme har de aktörer som deltar i studien tillfrågats om huruvida konflikter, stereotyper eller diskriminering påverkar deras arbete. Mer specifikt har aktörerna tillfrågats om huruvida verksamhetens syn på hedersrelaterat våld och förtryck skiljer sig från synen hos personerna de möter, hur verksamheten förhåller sig till det offentliga samtalet om hedersrelaterat våld och förtryck samt huruvida det finns stereotypa föreställningar om vilka grupper av människor som berörs av hedersrelaterat våld och förtryck. Sammanfattningsvis visar intervjumaterialet på en rad flerdimensionella konflikter kring begreppet heder.

När benämningen ”hedersrelaterat våld och förtryck” används som en generaliserande beskrivning av ojämlikhet och social problematik inom grupper som markeras som osvenska, kommer konflikten i hög utsträckning att handla om svenskhet. Närmare bestämt vilka människor som inkluderas, respektive exkluderas genom konstruktionen av ett fredligt, jämlikt, svenskt ”vi” – som kontrasteras mot ett våldsamt, ojämlikt, osvenskt ”dem”. När människor pekas ut som förövare respektive offer för hedersrelaterat våld och förtryck på grundval av stereotypa uppfattningar om religion, etnicitet, ålder, kön och geografisk hemvist blir det tydligt att konflikterna kring hedersbegreppet är invävda i ett större mönster av stereotyper och diskriminering i ett ojämlikt och polariserat samhälle.

I intervjumaterialet framträder efterfrågan på en viss typ av berättelser om hedersrelaterat våld och förtryck, där stereotyper och känslosamma beskrivningar fyller en funktion för mottagarna, men samtidigt bidrar till en förenklad förståelse för hedersrelaterat våld och förtryck. Aktörerna resonerar kring hur legitimeringen av dessa förenklade narrativ kan leda till att berättelser som inte följer logiken uppfattas som ointressanta eller mindre trovärdiga. Intervjudeltagarna identifierar en hierarkisk struktur som handlar om hur det svenska samhället räddar kuvade invandrarflickor undan elaka män.

De offentliga och civilsamhälleliga aktörer som deltar i studien är – med några få undantag – överens om att stereotyper och diskriminering är ett omfattande och påtagligt problem i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Det är viktigt att betona att det fåtal intervjupersoner som inte känns vid dess förekomst är desamma som ger uttryck för negativa uppfattningar om människor som de uppfattar som osvenska. Intervjufrågan om stereotypa synsätt har i dessa fall väckt frustration, ilska och rädsla för att utmålas som rasistisk, vilket syns i citaten som redovisas i kapitlet. De intervjupersoner som inte anser att stereotyper förekommer associerar frågan till relativisering, eller acceptans, av det hedersrelaterade våldet och förtrycket.

Stereotypifieringens konsekvenser för våldsutsatta

Aktörerna som deltar i studien ser en rad praktiska konsekvenser av stereotyperna. En är att våldsutsatta personer avstår från att söka hjälp på grund av rädsla för diskriminering. Andra konsekvenser är att aktörer som möter våldsutsatta inte förmår identifiera, stötta och hjälpa personer som avviker från den stereotypa bilden av det hedersrelaterade våldets och förtryckets offer som en heterosexuell, ung kvinna med bakgrund i delar av Mellanöstern, Asien och Afrika. Det kan leda till att våldsutsatta misstros, avvisas eller på andra sätt diskrimineras. Det gäller framförallt män, hbtq-personer och kvinnor som inte lever upp till de traditionella köns- och rasnormer som förknippas med hedersstrukturer.

Den diskriminering aktörerna berättar om tar sig ofta uttryck genom stereotypa kopplingar mellan kultur och etnisk bakgrund. Det kan leda till att våldsutsatthet tolkas som hedersrelaterad enbart på grundval av berörda personer bakgrund – eller att utsatthet hos personer vars bakgrund inte associeras med heder osynliggörs. Följden kan vara att personer som utsätts för våld och förtryck – i hederns namn eller i relation till annan problematik – erbjuds inadekvata insatser som baseras mer på fördomar än på individuella, reella behov.

Den sammantagna bilden är att såväl äldre kvinnor, pojkar, män som hbtq-personer osynliggörs, avvisas och går miste om insatser på grund av den ensidiga bilden av det hedersrelaterade våldets offer som en ung, heterosexuell kvinna. Vid närmare betraktelse blir det dock tydligt att också kvinnor utanför hbtq-gruppen exkluderas eftersom det verkar krävas en specifik form av femininitet för att en person ska uppfattas som ett trovärdigt offer. Kvinnor som klär sig utmanande, dricker alkohol, är sexuellt aktiva och på

andra sätt utmanar konservativa könsnormer exkluderas från offerpositionen.

I materialet framkommer viktiga nyanser som har att göra med utsatthet för både stereotyper och hedersrelaterat våld och förtryck. Med det menas att samma personer som utmålas som samhällsfarliga förövare och därmed tvingas försvara sig själva och sina familjer utåt, i vissa fall också utsätts för våld och förtryck. Det gäller främst unga män i segregerade bostadsområden med låg socioekonomisk status. Det är detta som intervjudeltagarna beskriver som en ”allt-i-ett”-situation, som yttrar sig i ett upplevt tvång att försvara sammanhang där man utsätts för våld och förtryck, därför att de står under attack.

Stereotyper om ras och specifika egenskaper verkar, enligt intervjuerna, kunna påverka fördelningen av resurser till jourer och skyddade boenden. Exempelvis visar amerikansk forskning att föreställningar om svarta kvinnor som starka, stryktåliga och förtjänta av våld är vanligt förekommande och bland annat för med sig att våldsutsatta svarta kvinnor riskerar att i högre grad än vita bli ignorerade, misstrodda, avvisade och skuldbelagda av samhället. Detta behöver studeras vidare i en svensk kontext.

Ensidiga och stereotypa associationer mellan maskulinitet och våldsanvändande blir, enligt aktörerna, att kvinnors våldsanvändande osynliggörs med följden att personer som utsätts för våld av kvinnor ignoreras och misstros. Det har exempelvis visat sig att personer som lever i hem utan överordnade män misstros av myndigheter när de berättar att de utsätts för våld och förtryck i familjen.

Alla dessa föreställningar om kultur kan leda till såväl kraftfulla insatser som frånvaro av insatser, utifrån uppfattningen att våldet antingen är särdeles allvarligt och riskabelt eller ingår som en naturlig del i kulturen ifråga. Föreställningar om kultur kan göra att situationer och våldshandlingar tolkas som mindre allvarliga när det gäller personer från vissa minoritetsgrupper utifrån antaganden om att ”det är ju så ni lever”. En annan aspekt är kopplad till rädslan för att uppfattas som rasistisk. I intervjumaterialet syns med andra ord två olika konsekvenser av tolkningar av hedersrelaterat våld och förtryck: det finns risk för att det under- respektive överidentifieras.

Utmaningar i det preventiva arbetet

Intervjumaterialet visar att det händer att föräldrar, pojkar och unga män med bakgrund i delar av Medelhavsområdet, Asien och Afrika bemöts utifrån

föreställningar om att de skulle vara förövare. Aktörerna berättar om hur tonårspojkar går runt med känslan av att samhället uppfattar dem som farliga. Samtidigt betraktas unga kvinnor från regionen som offer, vilket skapar ett upplevt krav på att motbevisa stereotypen genom prestation och framåtanda. Aktörerna vittnar om att begreppet ”hedersrelaterat våld och förtryck” kan aktivera konfliktlinjer som är förknippade med sådana stereotyper, vilket skapar utmaningar i det preventiva arbetet. För att lyckas med samtal och prevention måste aktörerna förmedla uppfattningen att hedersstrukturer utgör ett allvarligt brott mot de utsattas mänskliga fri- och rättigheter samtidigt som de behöver kommunicera på ett sätt som inkluderar berörda personer snarare än stigmatiserar och alienerar dem utifrån de konfliktlinjer som beskrivs.

Vidare finns en risk att prevention blir en söndrande kraft där barn och unga från grupper som utpekas som berörda av det hedersrelaterade våldet och förtrycket används som murbräckor eller bärare av progressiva ideal gentemot sina föräldrar, vilka exkluderas och stigmatiseras. Detta är förknippat med risken att preventionen blir den del av en ”vi-och-dem”-hierarki. I detta finns uppenbara risker för diskriminering, men också för att preventionen blir verkningslös eller får motsatt effekt om den skapar motstånd hos de berörda.

Det är en konst att bedriva ett preventivt och faktiskt förändringsarbete på jämlika villkor. Det är en vanligt förekommande föreställning att demokratins ideal är svenska och att den andre därför behöver lära sig att bli mer svensk – först då kommer våldet att upphöra. Sådana föreställningar döljer det faktum att även svenskar kan ha konventionella och traditionella ideal om familjerelationer och att arbetet för jämlikhet och jämställdhet ständigt måste pågå på många olika arenor.

I relation till våldsprevention är dessa resultat viktiga av flera skäl. Dels måste unga mäns utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck tas på allvar för att säkerställa att de får adekvat hjälp, som ett led i det sekundärpreventiva arbete som syftar till att förebygga upprepat våld. Dels är män i alla åldrar viktiga aktörer för att lyckas med primärprevention, det vill säga att förebygga att våld överhuvudtaget sker. Inom ramen för hederssystemet, som är starkt patriarkalt till sin natur, är det män som har störst makt och möjlighet att förändra de normer som sanktionerar våld.

9 Verksamheters handlingsutrymme och utsattas behov

I det här kapitlet redovisas och diskuteras de offentliga och civilsamhälleliga aktörernas uppfattningar om hur arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck utförs och deras möjligheter att erbjuda berörda parter stöd och hjälp. Med andra ord handlar det om deras handlingsutrymme[108]. Här berörs också hur aktörerna anser att arbetet borde gå till för att bättre tillgodose de behov de uppfattar.

Aktörerna har tillfrågats om hur de arbetar, huruvida de möter människor med behov som verksamheten inte kan tillgodose, vad de själva anser att de borde kunna göra samt vad andra aktörer gör och borde göra (se bilaga 3 och 4). De personer som deltar i individuella djupintervjuer om egna erfarenheter har tillfrågats om huruvida de önskat, sökt och erbjudits hjälp och stöd – och hur det stöd de erbjudits i sådana fall har fungerat (se bilaga 5). Inkluderandet av de individuella intervjuerna medför tyvärr några upprepningar från kapitel 7 i vilket enskilda utsatta berättar om sina livsprocesser bort från våld och förtryck. Upprepningarna orsakas av att utsattas och verksamheters uppfattning om hjälpsystemens förmåga och tillkortakommanden har en hög grad av överensstämmande[109].

Vi tar avstamp i aktörernas uppfattning om vikten av långsiktigt stöd till utsatta. Därefter utvecklar vi teman som berör möjligheter och hinder för verksamheternas att utföra arbetet på ett fruktbart sätt.

---

[108] *Handlingsutrymme* är ett vanligt förekommande begrepp när människobehandlande professioners möjlighet att göra det som förväntas av dem är i fokus. Handlingsutrymmet är viktigt för professioner som socialarbetare, lärare, barnomsorgspersonal, läkare, psykologer, advokater, domare och poliser (Lipsky 1980, s. xii). Dessa professioner har det gemensamt att de arbetar på förvaltningarnas yttersta linje där de personligen träffar de människor vars livssituation de arbetar med. På senare år har professionernas handlingsutrymme avseende möjligheten till personlig kommunikation med dem som behöver deras hjälp minskat. Detta har forskare som Pia Tham visat. Tham har bland annat varit delaktig i regeringens senaste rapport *Barnets och ungdomens reform. Förslag för en hållbar framtid* (Regeringskansliet 2017). Rapporten visar att socialsekreterare inom socialtjänstens myndighetsutövning med barn och unga använder 13 procent av arbetstiden på direkta möten med barn och vuxna varav endast två procent med barn och unga (a.a. s. 16) och att endast en procent av tiden ägnas åt samverkan med externa samarbetspartners.

[109] Se *När samhällets stöd är otillräckligt* i kapitel 7.

Våldsutsattas behov av långsiktigt stöd

Enligt de aktörer som deltar i studien är långsiktighet den i särklass viktigaste faktorn för välfungerande stöd till våldsutsatta. När aktörerna tillfrågas om sina klienters behov återkommer de till några aspekter som är särskilt angelägna när det gäller personer som utsatts för just hedersrelaterat våld och förtryck. En aspekt är att många personer som levt med våld, förtryck, kontroll och begränsningar inte har utvecklat de förmågor och den självständighet som behövs för att bygga upp ett autonomt liv utanför sina familjesammanhang. Detta ligger i sakens natur och är en följd av hederskontextens sociala logik. Av den anledningen kan stödet behöva omfatta allt från grundläggande samhällsorientering – exempelvis hur man öppnar ett bankkonto eller söker bostad, utbildning eller jobb – till andra, vardagliga färdigheter som rör sociala relationer och hälsa. Behovet framkommer också på ett tydligt sätt i flera av de individuella livsberättelserna. Trots detta fylls arbetet i hög utsträckning av att ”släcka bränder”:

> Det är lite tråkigt att prata om det här med stressen och tidsbristen men alla liksom börjar titta på sitt eget och man har inte så mycket tid. Arbetsmängden har ju ökat överallt känns det som, men det har inte tillsatts tillräckligt mycket med personal och då har man inte tid att vara kreativ, att lyfta luren, att samverka bättre, att vara med på olika möten, se bara idag, en av oss har försökt få med dem från barn och familj för det hade varit så himla bra om de hade kunnat vara med här och liksom få ge sin syn, men tyvärr, de är inte med för det inte fanns tid, för man kan inte avvara den här tiden till någonting. Man släcker bara akuta bränder. (FIP36)

Det vardagliga arbetets akuta karaktär står i kontrast till utsattas behov av långsiktighet. En aktör med erfarenhet av skyddat boende reflekterar kring vikten av att omfattande och långsiktigt stöd följer efter att de mer akuta insatserna genomförts, oavsett den utsatta personens ålder:

> Även om man är 19 så kanske man behöver bo i ett familjehem så som en 14-åring skulle behöva. Man kan behöva samma typ av förberedelse för det vuxna livet som en 13–14-åring. Man har inte tränat på de här situationerna, man har inte uppfostrats till självständighet, att ta egna beslut. Och det är på alla plan, så man behöver få träna under lång tid. Först behöver man ju bara få förhålla sig till att man befinner sig i den akuta fasen med all stress och trauma. När vi får ungdomar arbetar vi så att vi först bara håller dem, för att de ska kunna flyta genom tillvaron för att överhuvudtaget kunna förhålla sig till vad de gör. sedan stegvis, långsamt, så får man ta mer ansvar och mer beslut och träna på att bli självständig. Men det

> tar lång, lång tid och det kanske inte socialtjänsten alltid förstår, hur lång tid det tar. (FIP19)

Aktören poängterar att våldsutsattas behov ofta bedöms utifrån en generaliserad uppfattning om vilken grad av autonomi en person *borde* ha kopplat till biologisk ålder. Men biologisk ålder kan vara mycket missvisande. Därför är det ytterst viktigt att låta ungdomars individuella behov ligger till grund för de insatser de erbjuds på både kort och lång sikt:

> En gång fick vi en ungdom som var 18 eller 19. Socialtjänsten sa: ”Men du kommer snart att kunna bo själv!”. Då bröt hon ihop, för det var det värsta hon kunde tänka sig i hela sitt liv – att behöva bo själv. Stegen för henne att bli självständig, det är klart att det tar några år. Till en annan som kanske är i samma ålder som säger: ”Ja, jag ska ha lägenhet!” och kämpar för det, men som överhuvudtaget inte klarar av det. Att liksom hålla båda dem, så att de faktiskt klarar av det. Det kanske pendlar mellan de här två också, så att långsiktighet är verkligen, verkligen av stor vikt. (FIP19)

En annan aspekt rör den isolering och ensamhet som i många fall blir konsekvensen då den utsatta bryter med hela sitt sociala nätverk. ”Det finns ingenting kvar, man står där helt ensam”, säger en advokat (FIP47). Aktören påpekar att ensamheten tenderar att bli betydligt större i hedersrelaterade fall än i fall som rör andra typer av våld i nära relationer, där det kan finnas familjemedlemmar och vänner som stöttar:

> Och det är väl där någonstans vi behöver se problematiken, våld i nära relation, oavsett heder eller inte. Det är väldigt lätt för många utanför att säga ”jag förstår inte, det är väl bara att gå, det är väl bara att lämna, de får skylla sig själva som inte bara lämnar och går”. Då har man inte förstått. Då vet man inte vad det handlar om att bara lämna och bara gå, vad förlusten blir i det. Och vad blir då hederskontexten på det, som blir än större. Och dina vänner finns kvar, samma fik och du kan gå till dina kompisar, och det finns ett arbetsliv eller någonting. Här blir det inget. (FIP51)

Våldsutsattas ensamhet, i kombination med traumatisering och stora svårigheter med att orientera sig i samhället och bygga upp ett självständigt liv, gör att de insatser som genomförs riskerar att misslyckas och, som så ofta är fallet, leda till att den unge går hem igen till en våldssituation som i värsta fall eskalerar. Många av aktörerna har erfarenheter av att personer som placerats i skyddat boende eller erbjudits andra typer av stöd efter en tid återvänder till

de sammanhang där de utsatts för våld, delvis på grund av bristande uppföljning. ”Det handlar faktiskt om att leva ett någorlunda anständigt liv och inte tvingas återvända till våldet. Om du blir helt lämnad ensam, då är det klart att det kommer att bli svårare att hålla sig borta ifrån familjen” (FIP19).

En advokat ger uttryck för en vanligt förekommande uppfattning om att det akuta stödet visserligen ofta fungerar mycket väl, men att den våldsutsatta sedan lämnas vind för våg:

> Det borde finnas bättre uppföljning. Socialtjänsten har blivit duktigare på att placera personer på ett ställe där de känner sig trygga, men det är så mycket som händer med en person efter att de har lämnat sin familj, sitt hem, sin vardag. Det är väldig traumatisk upplevelse att vara helt utlämnad till sig själv och vara ensam. Många gånger i en väldigt liten stad utan att känna en enda person där. Det är svårt att anpassa sig till det och då kan det hända att man känner: ”Det här är kanske inte ett bättre alternativ än vad jag haft innan”. (FIP1)

Detta bekräftas av personal från kvinnojourer som möter utsatta i sina boenden:

> Vi gör ju väldigt mycket i de skyddade boendena, hjälper med allt runt omkring, och det är ju väldigt mycket det praktiska som behövs om man tänker att man har levt ganska isolerat och man har inte fått lov att göra vissa saker, oavsett om det är hedersrelaterat våld eller om det är våld i nära relation. Och när man kommer vidare till en egen lägenhet eller till ett annat boende där det inte finns personal så finns ju fortfarande behov av praktisk hjälp och stöd och den rollen har ju ingen. Det finns ju hjälp med fortsatta samtal, man kan ju fortfarande höra av sig, men just den här den delen saknas: kontakter, praktisk hjälp, umgänge, hands on, och också det här att allting tar så lång tid, att det blir så lång process. Det är svårigheter på bostadsmarknaden som gör att människor inte kommer vidare eller kommer vidare till mindre bra lösningar och också familjerätten, alltså det tar lång tid innan man får en dom kring boende och vårdnad och umgänge. (FIP2)

En komponent i bristen på långsiktighet som beskrivs ovan handlar om att socialtjänsten inte får tillräcklig tid för att etablera tillitsfulla relationer till de våldsutsatta personer de utreder, vilket gör att information som bör ligga till grund för besluten om insatser inte kommer fram. Så här berättar två deltagare i en fokusintervju på ett skyddat boende:

> Och sedan att de inte vill berätta om våldshandlingar och att de är utsatta för våld, för att det gör ont, eller de ringer för att de säger: ”Jag vill skära mig”. Man kan inte bara säga: ”Nej, vi kan inte hjälpa dig”, man måste prata med tjejerna och

> fråga varför, vad har hänt. Och kanske man etablerar en kontakt så tjejerna kan lita på en och börja berätta mer. Och sedan ska man också fråga varför saker händer, varför är du utsatt. Jag måste säga att det tyvärr är många socialsekreterare som inte frågar mer för att de inte har skyldigheten att kunna hjälpa och sedan när vi hjälper henne att göra hennes specialansökan skriftligt till socialtjänsten. När vi pressar socialtjänsten kan de säga: ”Men hon berättade inte för oss att hon var utsatt för våld, hon sade bara att hon hade problem med man eller med pappa” eller vad det var. Man kan fundera på varför de inte frågade mer. Och det finns ett skäl som inte handlar om kunskap. De har fått order att spara pengar. (FIP27)

Aktörer både utanför och inom socialtjänstens myndighetsutövning uttrycker frustration över att socialtjänsten inte förmår tillgodose våldsutsattas behov av uppföljning och långvariga insatser. Man lyfter till exempel sådant som bristen på kunskapsöverföring vid överflyttningar, där man ofta måste börja från noll vid ny placering och avsaknaden av adekvata stödfunktioner. Såväl socialtjänsten själva, som de aktörer som kommer i kontakt med dem, ser en rad strukturella skäl till att just långsiktigheten brister. Dessa diskuteras närmare nedan.

Hinder för långsiktigt arbete inom verksamheterna

Insikten om att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck kräver långsiktighet, djup och stabilitet går som en röd tråd genom samtliga intervjuer. Aktörerna poängterar att det gäller allt arbete: från akuta insatser till långvariga, stödjande insatser, förebyggande arbete och utbildningsinsatser. De ser att förutsättningarna för att kunna erbjuda kontinuerligt och välfungerande stöd till berörda parter hänger samman med verksamheternas politiska styrning, organisering, kompetens, finansiering och resurser.

I direkt motsättning till verksamheternas behov av långsiktighet står korta, profilerade utbildningar och projekt, vilka aktörerna ser som ohållbara. ”Nu är det porr, förra året var det heder” (FIP15), konstaterar en aktör som uttrycker frustration inför det faktum att kortsiktiga, politiskt drivna trender styr deras möjligheter till kompetens- och verksamhetsutveckling. En aktör inom socialtjänsten ger uttryck för frustration över att nya, kortsiktiga och ibland konkurrerande projekt hela tiden initieras inom olika verksamheter istället för att redan pågående, mer långsiktigt arbete ges utrymme och fördjupas genom samverkan. Aktören nedan efterlyser bättre samverkan mellan olika sektorer för att skapa en bättre överblick över vilka resurser och kompetenser som finns i staden. Som det är nu vet den ena handen inte vet

vad den andra handen gör och verksamheter som bör samarbeta konkurrerar istället med varandra:

> Det pågår en massa projekt som ofta är väldigt kortsiktiga. Man har inte tålamod att vänta ut, för det här är ju jättelångsiktiga processer. Vi är egentligen de som har jobbat längst, men väldigt ofta händer det att jag läser på internsidan för vår stad att "Nu händer det här i vårt område", och det hade vi liksom ingen aning om. Och varför är det så? Det finns någon slags konkurrens istället för att samarbeta och det gynnar ju ingen. Och det finns ju ingen samordning heller av insatserna, utan jag upplever att det väldigt ofta kommer någon ny enhetschef som har sett någon superbra metod i England och så ska alla åka dit och titta på det och så glömmer man att titta på vilka som har funnits i området och jobbat länge och sitter inne med jättestora kunskaper. (FIP57)

Både civilsamhällets och det offentligas verksamheter påpekar, kort och gott, att de är i stort behov av långsiktighet och stabilitet i arbetet för att kunna möta våldsutsatta utifrån deras individuella behov. Detta tematiseras nedan.

Socialtjänstens komplexa uppgift i samhället

När intervjudeltagarna tillfrågas om hur stödet till personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck fungerar eller borde fungera, fokuserar de flesta aktörer på socialtjänsten i allmänhet och dess myndighetsutövning i synnerhet. Berättelserna om den egna verksamheten och egna tillkortakommanden hamnar synbarligen i skymundan för samverkan med socialtjänsten. Med tanke på att våldsutsatta ofta är beroende av en direkt och välfungerande kontakt med socialtjänsten, är det inte förvånande. Det gör att de flesta av de offentliga och civilsamhälleliga stödverksamheterna också är beroende av socialtjänsten i sitt arbete. En majoritet av aktörerna betonar att socialtjänstens arbete inte alltid fungerar tillfredsställande. Deras observationer bör förstås mot bakgrund av att socialtjänstens arbete, enligt åtskilliga vetenskapliga studier och offentliga utredningar, har varit i kris under många år[110].

Berättelserna om att socialsekreterare inom socialtjänsten gör ett bra jobb är förvisso flera, men de åtföljs utan undantag av kritik. Det framgår av de utsattas individuella berättelser och av samtliga intervjuer med advokater, poliser, jourer, skolkuratorer, skyddade boenden och andra socialarbetare i

[110] Astvik & Melin 2012, 2013; Tham 2007a, 2007b, 2008; Tham & Meagher 2008; Tham & Lynch 2014.

samtliga städer. Ett exempel på en kritikpunkt är att man inte lyssnar på ungdomar som själva uppsöker socialtjänsten, utan hänvisar till en stelbent administrativ uppdelning mellan verksamheter som den vanliga människan i samhället inte har inblick i:

> Socialtjänsten gör ett grymt jobb i vissa fall, i andra fall söker de inte upp. Jag kan ta några exempel. Vi hade en unge, är knappt i skolan. Hur många gånger har jag inte tillsammans med min chef skrivit en orosanmälan? Jag har hur många ungdomar som helst som säger: ”Jag gick till soc. själv, jag gick själv för att utredas, de säger din skola måste skicka remiss”, men så ska det inte alltid behöva vara. Att ungdomen ens har tagit det steget själv att ringa. Men för fan, öppna dörren, alltså vad gör Sverige egentligen? Det är mycket de gör men det finns brister i allt. (FIP11)

Kritiken av socialtjänsten tas upp explicit i alla tre städer medan berömmet oftare göms mellan raderna: “Vi träffar ju jätte, jätte, jättebra socialtjänster väldigt ofta och sedan så ibland jätte, jättedåliga, och där barnen eller ungdomarna far så fruktansvärt illa” (FIP19). Det är inte nödvändigtvis de enskilda socialsekreterarnas vilja och ansträngningar som brister, för det finns många goda erfarenheter av engagerade socialsekreterare som lyssnar och gör vad de förmår:

> Nu ska vi inte demonisera socialtjänsten här liksom, för socialtjänstlagen är en ramlag och sedan är det ganska ofta upp till den individuella socialsekreteraren att göra sin bedömning och kunna se möjligheter till kryphål och flexibilitet i lagen och arbeta enligt lagen samtidigt som de kan göra individuella bedömningar, individuella insatser och så vidare. Och det finns ibland inte så mycket handlingsutrymme att arbeta med en familj där den inte vill det, tjejen vill inte det, om det nu handlar om en tjej. Ibland har vi ju fått till oss sådana ärenden att: ”Jag som socialsekreterare når inte längre men jag vill inte lämna det här barnet utan någonting, kan ni kopplas in på något sätt och fortsätta prata med det här barnet och åtminstone se till att hen får lite stöd på nåt sätt? Se om det finns nåt annat som kan göras?”. (FIP14)

Man tar också upp att det inte alltid är så enkelt för socialtjänsten att arbeta i familjer som på grund av den sociala struktur de lever inom värjer sig emot all form av myndighetsinblandning:

> Du får ju tänka också vilket rykte socialtjänsten har bland familjer i områden med utanförskap. Så det är ingen familj som öppnar dörrarna för dem. Alltså vissa socialarbetare kan göra fantastiska saker, de kan hjälpa, det ser vi bara hur de

> hjälper folk rent vardagligt med att hitta någonstans att bo, hitta någonstans att klara sig och liknande, de kan ju hjälpa jättemycket, men man öppnar inte dörren. (FIP18)

Samtidigt påtalas att ”samordningen brister kanske, att det finns insatser från flera olika håll som inte samarbetar och så blir det motsättningar” (FIP15). ”Så det är väldigt mycket ett spel med rouletten vem man får som handläggare” och ”det skiljer sig också mycket mellan olika socialkontor inom städerna” (FIP27) och i landet i stort:

> Vi träffar ganska många olika socialtjänster både inom staden och andra kommuner och så, jag upplever det otroligt stötande och rättsosäkert att direkt om det ringer någon från socialtjänsten i en viss stadsdel så vet jag, ja men den här tjejen hon kommer att få hjälp, för fasiken, hon kommer att få de insatser hon behöver, de förstår problematiken, hon kommer att få hjälp genom hela processen till någon form av annat boende, för de är bra på att skriva remisser, de vet, de kan, de är kompetenta och kan det här. Medan en annan kommun eller en annan stadsdel så vet man liksom så här: ”Fan stackars tjej, henne kommer vi att få kämpa för” och det vet man nästan på förhand. I ett rättssamhälle! Det är otroligt att det kan vara sådana skillnader, det är verkligen inte okej någonstans. (FIP19)

Några av socialtjänstens samverkansparter påpekar brister i grundläggande kunskaper om våldsutsattas konkreta rättigheter vid hastigt uppbrott från hemmet:

> Dels är problemet idag att socialtjänsten vet inte alltid om vad som står [i lagar och rekommendationer]. Jag vet jättemånga verksamheter som inte informerar kvinnan om att hon kan söka utökat bistånd för högre kostnader i samband med att man flyr hemifrån, man behöver köpa nya uppsättningar vinterkläder och gympakläder, allting, och det ska hon få information om! Jag har inte träffat en enda kvinna som har fått information om det och när vi påpekar det på socialtjänsten så har de ingen aning. (FIP37)

Skälen till att myndighetsutövningens sociala arbete inte fungerar tillfredsställande, uppger aktörerna, kan vara allt från att socialsekreterarna inte har erfarenheten och kunskapen till att de inte har den rätta inställningen. Det sker också att socialkontor som har fungerat väl en tid kan förändras beroende på förändringar i ledning och personalstyrka:

> Dels är det ju rättsosäkert med hur det kan förändras. sedan kommer det en ny ledning och många byts ut, många slutar, och den ledningen menar att det inte

> finns, den här problematiken finns inte, det är rasistiskt att påstå att det finns hedersproblem. Så har vi ju ekonomin där också. (FIP19)

Socialtjänstens medarbetare uttrycker ofta förståelse för den frustration som andra uttrycker om dem och tror att de olika uppfattningarna delvis beror på att arbetet skiljer sig åt beroende på vilken verksamhet man arbetar inom. Några av dem påpekar att det ändå kan vara en fördel att den verksamhet som är minst involverad i enskilda individers vardag tar de formella besluten om insatser:

> Jobbar man på ett skyddat boende då blir man ju nära och har dem in på sig, vi har ju inte det, vi är tjänstemän här. Och sen tänker jag att det finns en funktion med att de som är närmast inte har en delegation på beslut för att de är jobbiga att fatta, framförallt om det är tråkiga beslut. (FIP35)

Delar av kritiken mot socialtjänsten kan tyda på en upparbetad irritation, frustration och otillräcklighet som riktas mot socialtjänsten på grund av dess komplexa roll i samhället. Konflikterna mellan olika verksamheter kan också delvis förklaras med att de arbetar med olika uppdrag, att de styrs på olika sätt och att de anställdas handlingsutrymme därför varierar. Exempelvis möter några verksamheter de utsatta i vardagens långsamma aktiviteter medan andra möter dem som namn i en utredning, vilken de förväntas handlägga snabbt och effektivt. De två erfarenheterna och de logiker som styr dem kommer givetvis i konflikt med varandra. På verksamheter såsom skyddade boenden, jourverksamheter och i kurativa sammanhang har de anställda goda möjligheter att lyssna på barns, ungdomars och vuxnas berättelser; de kan ha kontakt över tid och får inblick i deras liv och sociala sammanhang, men inom socialtjänstens myndighetsutövning där arbetet är hårt styrt är förutsättningarna helt annorlunda.

Det ska tillfogas att socialsekreterare inom socialtjänsten känner igen problematiken, instämmer i den och uttrycker en liknande frustration över hur deras arbete och insatser styrs så att de inte alltid kan ge den hjälp de anser att utsatta är bäst betjänta av.

Socialtjänsten och resurserna

Socialtjänstens myndighetsutövning spelar en central roll i arbetet med våldsutsatta. Samtliga aktörer som deltar i studien uttrycker att de är beroende av socialtjänstens myndighetsutövning för att kunna genomföra stöd till

utsatta. Socialtjänsten gör de utredningar och bedömningar som leder till det stöd de utsatta får, men vad de kommer fram till är inte alltid överensstämmande med vad andra aktörer, såsom kuratorer inom skola och sjukvård, stödverksamheter, skyddade boenden och andra frivilligorganisationer, ser som det bästa. Ovan nämns att olika verksamhetslogiker – det vill säga verksamhetens roll och den faktiska tid man tillbringar med utsatta – har stor betydelse för hur utsattas behov förstås. Det kan vara behov av fortsatt stöd inom skyddat boende, insikt om att flera av de utsatta har behov av social träning snarare än av skydd, eller skydd och social träning i individuellt anpassade kombinationer och under olika lång tid.

Ett ord som återkommer oftare än andra ord när deltagarna vill förklara vad problemen beror på är ”ekonomi”. Det handlar om att politiken vill spara pengar, säger de. I förlängningen kan imperativet att spara pengar yttra sig genom konflikter mellan den myndighetsutövande del av socialtjänsten som beviljar insatser och de verksamheter som genomför insatserna. Flera aktörer som arbetar med olika former av skyddat boende erfar att våldsutsatta personer erbjuds insatser som tar mindre resurser i anspråk istället för insatser som svarar mot de reella behoven:

> Vi har unga, ja egentligen alla personer, men också mycket unga personer, som far väldigt illa för att man går på en placeringsform av ekonomiska skäl, istället för att se till behov. Vi kanske gör en annan bedömning. Men så testar man någonting annat och sedan funkar inte det i alla fall och då börjar man gå tillbaka och då kan man inte komma tillbaka till oss. Då får man hitta en ny lösning. Där kan jag känna att individen hamnar mellan stolarna i det här spelet. Istället för att våga lyssna på dem som ser klienten dagligen på en institution och lita på den bedömningen. (FIP49)

> Vi har haft ett ärende som bollades mellan tre olika områden där ingen ville ta i det. Det handlar ju om ekonomi och resurser här, ingen ville ta ansvaret för att det kommer kosta pengar och resurser i form av arbetsinsats. Mycket av problemen med socialtjänsten som vi ser det handlar ju om att de är sjukt överbelastade liksom. Många vill kanske göra mycket mer än vad de har möjlighet att göra. (FIP14)

> Det är ett strukturellt problem. Det är pengar. Ju mindre du gör desto mindre kostar det. Det är väldigt intressant, det handlar om pengar och prioritering. (FIP27)

Det finns ett ömsesidigt samarbete mellan socialtjänst och boenden där båda parter kan ta initiativ till en placering. Men boendena är ofta kritiska till vad

som sker mellan dem och socialtjänsten när de, som kunniga aktörer som har god inblick i socialtjänstens arbete och funktionssätt, kritiserar socialtjänsten i enskilda ärenden; det kan leda till att de inte anlitas igen. Båda parter har berättat om avbrutna samarbeten på grund av oenighet om hur ett konkret ärende ska hanteras. När verksamheterna kritiserar socialtjänstens handläggning i konkreta ärenden har det hänt att samarbetet mellan dem avslutats. Skyddade boenden lever ständigt med kravet på att balansera mellan risken med att stå på de våldsutsattas sida och inte få fler placeringar från socialtjänsten. Boendena upplever att det leder till att de utsatta lämnas åt sitt öde. Konflikterna handlar som regel om att de skyddade boendena, som anser sig ha den bästa kunskapen om enskilda våldsutsattas vardag och behov, förespråkar en annorlunda eller längre placering än socialtjänsten tänkt sig. Socialsekreterarna är medvetna om makten över medlen och samarbetar hellre med de verksamheter som följer deras handlingsplaner utan att ha synpunkter på den. De berättar om erfarenheter av skyddade boenden som tar saken i egna händer:

> Socialtjänst och skyddade boenden har ofta olika uppfattningar om hur länge en person behöver vara skyddad. Det har varit svårt att samarbeta med dem, att de håller kvar. Det är många skyddade boenden som har en egen agenda som inte betraktar oss som en beställare. Lite krasst är det den som betalar som bestämmer ramarna för insatsen, så funkar det ju överallt. Men vi kan ju se ibland att de håller kvar. När vi flyttade en kvinna från en kvinnojour till vår jourlägenhet, för att kunna erbjuda mer långsiktigt skydd fast mer integrerat i samhället än ett skyddat boende, så fanns de kvar där utan att vi hade önskat det, eller betalat det, eller hade uppdrag och gav henne förhoppningar om någonting som inte vi kunde erbjuda och som de bara kunde erbjuda om vi betalade. (FIP35)

Samverkan[111] mellan olika verksamheter som har helt olika roller i samhällets insatser för att stödja våldsutsatta är bevittnat svår. Aktörer på olika sidor om konfliktlinjer beskriver pengarna, ekonomin och budgeten, som en väsentlig komponent i konflikterna. Även socialsekreterare uttrycker en stark frustration över hur ekonomin hindrar dem från att arbeta på det sätt som de anser att de unga kan behöva:

---

[111] Danermark (2000) diskuterar möjligheter och svårigheter i samverkan i boken *Samverkan – himmel eller helvete? En bok om den svåra konsten att samverka.*

> Ibland kan ju målet vara att man ska hem, men ibland så är det ju faktiskt på det glasklara med att, nej det är inget mål, vi ska inte dit, vi ska åt ett annat håll. Att då fortfarande inte riktigt ha möjligheten att liksom verkligen uttrycka vad som gäller utan hålla på med de här jourhemmen i tid och evighet och det bråkas om pengar. (FIP35)

Socialtjänstens ekonomi kommer på tal även när rättsväsendets aktörer pratar om en återkommande konflikt mellan polisen som ansvarar för skyddet till våldsutsatta och socialtjänsten som ansvarar för stöd och hjälp. En deltagare som arbetar med personskydd inom polisen beskriver konflikten så här: ”Vi säljer våra skyddsärenden till socialtjänsten och vi tar gärna deras ekonomi till hjälp för att skydda, men ofta har vi olika åsikter om hur det ska skyddas”. Tillfrågad om vad konfliktpunkten består i, svarar den deltagaren: ”Pengarna. Det är nästan alltid pengar” (FIP55). Aktören anser att svårigheterna bottnar i skilda synsätt på risker och att socialtjänsten ofta föreslår åtgärder utifrån vad de kostar tvärtemot polisens bedömning av skyddsbehoven. När fakturorna kommer vill socialtjänsten gärna ”normalisera, de är mästare på att normalisera”, anser deltagaren. Ett återkommande problem är, enligt deltagaren, att socialtjänsten hellre söker samförstånd mellan den våldsutsatta och familjen än medverkar till att upprätta ett hållbart skydd:

> ”Kan du inte ringa hem? Kan du inte försöka bli sams med pappa? Kan du inte?” Och till slut häver man LVU-beslutet för det är tungt att redovisa det i nämnden och sedan kör man hem flickan medan vi kan skrika: ”Nej, för guds skull, nej för guds skull gör inte så!”. (FIP55)

Flera röster kritiserar socialtjänstens bedömningskriterier och påpekar fel i det rådande systemet när relationen mellan resursbrist och återvändande till en våldskontext förs på tal. Så här säger deltagaren inom polisen: ”Om det man får är sämre än det man hade så är ju tendensen stor att man går tillbaka” (FIP55).

Missnöjet med socialtjänstens upplevda tendens att låta kostnader vara viktigare än människors faktiska behov av hjälp och stöd i utsatta situationer måste kopplas samman med den ekonomiska styrningen av socialtjänsten genom New Public management (NPM).

Åtskilliga forskare har påpekat att NPM som styrform är olämplig inom offentlig sektor beroende på dess rötter i en nyttomaximerande logik som

passar vinstdrivande verksamheter väl – vilket offentliga organisationer varken bör eller kan vara[112]. Trots kritiken är NPM fortfarande en väsentligt styrande faktor i offentliga förvaltningar[113]. I NPM uttrycks en tanke om likabehandling som visar på en strävan efter rättssäkerhet, men vad rättssäkerhet innebär och hur den bäst uppnås råder det olika uppfattningar om bland intervjudeltagarna. Två ord som kan användas för att förstå dessa skillnader är likhet respektive jämlikhet. Likhet premieras i den organisation som styrs av NPM, men det våra intervjudeltagare efterlyser är något annat. De kräver att kunna bemöta olika människor på olika sätt för att uppnå samma mål. Genom det visar de en strävan efter jämlikhet som NPM:s likhetssträvan inte förmår skapa.

Avsaknad av långsiktig finansiering

Intervjudeltagarna inom samtliga verksamheter betonar vikten av att de offentliga och civilsamhälleliga verksamheter som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck har de resurser som krävs för att verksamheten ska kunna möta människors faktiska behov på ett fruktbart sätt; de behöver kunna skapa och upprätthålla kvalitet och långsiktighet, vilket är grunden för deras legitimitet. En basal komponent i verksamheternas möjlighet att skapa och upprätthålla kvalitet, långsiktighet och legitimitet är deras möjlighet att planera sitt arbete. Denna är i sin tur avhängig långsiktig och stabil finansiering.

När långsiktigheten saknas inom politiken och myndigheterna inte har de resurser de behöver får det effekter för vilken typ av arbete som kan utföras och hur det utförs. Flera kommunala verksamheter beskriver att det allt som oftast är korta projekt som utlyses och hur ständiga ansökningar om medel driver fram kortare projekt som hindrar mer långsiktigt, förebyggande arbete:

> Det finns statliga medel till riktade verksamheter, men det finns inte till främjande, förebyggande arbete. Trots att vi har hållit på i 15 år med verksamhet i olika former är vi beroende av projektmedel som vi måste söka nationellt flera gånger per år. Så någon form av stabil finansiering för att kunna liksom jobba. Vi mäktar inte riktigt med. Vi vill ju växa, men vi måste ju ha resurser för att kunna få arbetsro. (FIP57)

---

[112] SOU 2009:68.

[113] Blom 2006, s. 174ff.

> Vi är ett projekt, vi kan inte tänka särskilt långsiktigt. Från första januari har vi ingen aning. Och det är kanske lite symptomatiskt för förebyggande arbete egentligen att det är mycket som bedrivs i projektform och jobbar man med hedersproblematik så måste man ju verkligen ha tid för sig att bygga upp tillit och förtroende hos dem man möter. Speciellt ungdomar. Vem vänder sig ungdomar till? De vänder sig inte till den som ploppar upp och säger: ”Hej, jag jobbar med heder!”. Nej, de vänder sig till den som de har träffat under lång tid, någon de känner förtroende för, någon de känner sig trygga med. (FIP14)

En ideell organisation berättar hur det kan vara att försöka ge information om hedersrelaterat våld och förtryck i samverkan med etablerade välfärdsinstitutioner, till exempel med skolan, utan nödvändiga resurser eller legitimitet:

> Majoriteten av vårt arbete är att få in skolor i arbetet. Då är det så här: ”Ja, men ni kan komma och ha en föreläsning”. Vi svarar: ”Fast vi måste kunna jobba långsiktigt”. ”Ja, vi får se hur det ser ut framåt hösten”. Hur ska vi någonsin kunna se att vårt arbete ger resultat så länge det utrymmet inte finns? Där måste vi ha hjälp från politiskt håll, från makthavares håll, så det blir obligatoriskt att prata om de här frågorna, så det blir obligatoriskt att ha temaveckor som sedan också gå in i längre samarbete. (FIP41)

De skolor som aktörens verksamhet samarbetar med har ofta handlingsplaner för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck, men det är relativt vanligt att planerna ”ligger och dammar någonstans” (FIP41). Aktören ser att upprättandet av handlingsplaner är ett kortsiktigt mål som många verksamheter lyckas med. Det långsiktiga arbetet med att förverkliga planen kräver uppföljning, vilket aktören inte kan garantera eftersom de är beroende av kortsiktig finansiering som tilldelas dem i projektform:

> Vi måste söka pengar varje år, så vi vet ju inte om vi finns kvar nästa år eller om två år eller om tio år. Oavsett om vi vet det eller inte, försöker vi jobba långsiktigt ändå. Vi lägger upp en plan som är långsiktig och så vidare. Men det är en stress som påverkar målgruppen i att vi kanske inte kan utlova saker och ting, vi kanske inte kan starta igång vissa idéer för vi vet inte om vi kan slutföra idéen. (FIP41)

Beroendet av politiska trender och kortsiktig finansiering har dessutom konsekvenser för hur aktörerna motiverar vikten av sitt arbete och hur de beskriver hedersrelaterat våld och förtryck i projektmedelsansökningarna:

> Det är det absolut svåraste med att jobba i civilsektorn. Vi hade [en verksamhet med unga män] som jobbade med en ganska förenklad syn på heder. De hade bara sex veckors utbildning! Det var unga killar som ena stunden förtryckte sina systrar och sedan inte. Man fick hur mycket pengar som helst! Innan hade vi ett mellanösternprojekt som handlade om de här ”skäggiga männen”. No offence, men det handlade liksom om den stereotypen från förorten. Alltså, pengarna bara ramlade in. Och alla de gånger jag har framställt målgruppen som enbart utsatt och inte en del av liksom, inte förändringsagenter, att de inte besitter någon form av aktörskap… alltså jag skäms över mig själv. Jag tycker det är jättejättejobbigt, men det är då medel kommer. (FIP41)

Med tiden har aktörens verksamhet förändrats och de ansökningar som de skriver i idag bygger inte längre på stereotyper, utan utgår hellre från svårigheter som människor har, berättar aktören. Det märks i tilldelningen av medel som minskat i och med att aktören inte längre använder den förenklade jargong som omger frågan:

> Det stereotypiska samtalet resulterar i att vissa inte får stöd, att vissa inte syns och hörs. Det resulterar i att vissa verksamheter inte får medel för att kunna bedriva förebyggande arbete och att så många människor glöms bort. (FIP41)

> Hindren handlar om pengar. Vi lyfte det när vi hade politikerna här nu under november. De säger att de ska ta det vidare. Det var detsamma med polisen och boenden och sådana saker. Det är valår nästa år. (FIP39)

Sammantaget är många aktörer kritiska till att hedersrelaterat våld och förtryck blir ett slagträ i politiken, som inte alltid används i syfte att förbättra grundarbetet och bidra till att hedersrelaterat våld och förtryck förebyggs.

Verksamheter görs till alibin

Aktörer i flera av civilsamhällets verksamheter uppfattar att de används som alibin för att kommunen ska kunna säga att det finns verksamhet som möter olika kategorier av utsatta, utan att verksamheterna ifråga får de medel som krävs för att målet att ge utsatta konkret och verksamt stöd förverkligas. ”Ja, men det jobbar ju verksamhet x med!”, kan en av dessa verksamheter höra, samtidigt som de själva ser andra behov som de p.g.a. kortsiktighet och små resurser inte kan fylla (FIP9). Det gäller flera verksamheter, men särskilt de som riktas mot tjejer och hbtq-personer. I synnerhet ideella verksamheter upplever att städerna förlitar sig på att de fångar upp personer som sällan nås

av de offentliga aktörerna; att de förväntas arbeta kompensatoriskt, trots att de saknar adekvata resurser och legitimitet:

> Men jag skulle säga att jag tycker att civilsamhället tar ett jävligt stort ansvar och att väldigt mycket läggs ut på oss. Att vi tar över de grejerna ofta som kanske egentligen soc. skulle göra, vilket är ett problem för vi har inte resurserna och resurserna finns inte heller att ge oss. Till exempel så kan sjukhus eller akuten liksom, det har hänt, bara lagt en adress liksom ”skriv ner adressen” och bara gett patienten som blir utskriven, har varit utsatt för någonting, och säger: ”ja, men gå dit de jobbar med hbtq-frågor” fast det är ju inte oss de ska komma till, alltså vi har ingen akutmottagning. Det finns ett problem i att det inte är tillräckligt mycket information kring hur olika organisationer i civilsamhället funkar. Vad ska göras? På vilken plats? Det är ett stort problem, vem har ansvaret för individer i olika lägen? Men jag är jättestolt över civilsamhället i stort och jävligt arg på myndigheter och så. (FIP37)

Verksamheter måste fylla en central funktion i staden som relaterar till de mål staden har satt upp så att målen inte bara finns för sakens kull. Stadens verksamheter måste förverkliga målen så att måluppfyllelse nås: ”Man kan liksom inte ha det som alibi heller, det måste ju fylla en funktion”, understryker de (FIP9) och det kräver resurser. Problemet med kortsiktighet och känslan av att mål och medel inte passar ihop gäller inte bara verksamheten själv, utan även de samarbetspartners de är beroende av för att målen med verksamheten ska kunna uppfyllas och målgruppen bli hjälpt:

> Och då måste man ha så mycket tid och den tiden har inte vi för att kunna se om vi behöver göra en anmälan här. Så vi är ju hela tiden så här, man undrar, men kan inte ta reda på det för vi inte har den tiden och det är så många ungdomar. Och jag tror det är precis samma sak på socialtjänsten för de gångerna som jag har varit med på sådana samtal så har de också 40 minuter eller någonting så de hinner ju inte heller ta reda på om det här är en tonåring som tycker att deras föräldrar är jobbiga och tycker det vore kul att ha eget eller om det är någon som behöver eget. Och om de då inte passar in i vad man förväntar sig för någon som har hedersproblematik så finns det ju ingen chans i världen. (FIP9)

I relation till den kortsiktighet som många av aktörerna kritiserar betonas vikten av att nystartade, riktade verksamheter utvärderas grundligt, vilket oftast inte är fallet:

> Många vet att det är väldigt mycket politik, politiska poäng, men viljan att göra grovarbetet, fältarbetet på riktigt, implementera alla dessa fantastiska kunskaper

det finns inte i politiken. Man säger att nu har vi skapat ett par verksamheter, men vi gör ingen uppföljning. Vad är bäst? Vad är sämst? Vad måste vi ändra? Nothing! (FIP27)

Mellan 2010 och 2013 så skulle alla jobba med det, det var jättemånga ideella föreningar och alla nappade på hederstänk och liksom sökte olika bidrag och så här. Jag gjorde nämligen praktik på en av föreningarna och nu finns det ingen förening kvar för de håller inte måttet liksom. De hade någonting och sedan liksom blev det inte bra. (FIP36)

Om städerna menar allvar med att komma till botten med det våld och förtryck som utförs i hederns namn måste de verksamheter som utför det grundläggande arbetet med olika kategorier av våldsutsatta säkras stabil och långsiktig finansiering, oberoende av om verksamheten bedrivs i offentlig eller annan regi.

"Våldsutsatta blir varor på en marknad"

Under de senaste åren har resurser omfördelats och socialtjänstens ansvar för städernas sociala utgifter utökats. Detta märker bland annat kvinnojourerna som tidigare själva ansvarade för de medel som verksamheten behövde för att kunna ge skydd och stöd till våldsutsatta, vilket gjorde deras beroende av socialtjänstens bedömningar mindre. Numera är exempelvis alla kvinnojourer beroende av att socialtjänsten beviljar boendet till klienten. I ekonomiska termer, anser deltagarna, innebär detta ett system där de våldsutsatta blir varor på en marknad där socialtjänst, jourer och skyddade boenden intar roller av försäljare och kunder (FIP27). I sådana system berövas den enskilde sin röst och sin talan.

Så tänker jag. En person som utsätts för brott på gatan, de har rättigheterna. Hon kan kräva sina rättigheter för hon är ett brottsoffer för trafiken. Men våldsutsatta kvinnor som också är offer för brott, de kan inte bestämma själva. (FIP27)

Dessa aktörer anser att de våldsutsatta blir objekt i en handel mellan offentliga institutioner. I detta ryms en motsägelsefullhet:

För egentligen, likaväl som de här flickorna inte ska betraktas som objekt i sina familjer så ska ju inte vi betrakta dem som objekt som man bara skyfflar igenom ett system så ska de vara en klar produkt efter ett halvår, annars så. (FIP49)

Personalen på ett skyddat boende berättar att de föreslagit att samhället inför en kvinnofridspeng som innebär att den som är utsatt för kvinnofridsbrott själv får bestämma vilka insatser hen behöver. Samhällets intention om att undsätta dem som utsätts för våld och förtryck i sitt eget hem och i sin familj är i grunden ett sätt att hindra att människor använder varandra som objekt för sina egna behov så att de hindras från att vara subjekt eller självständiga aktörer i sin egen rätt. Aktörerna frågar sig om inte den sociala sektorns funktionssätt också behandlar de våldsutsatta som objekt snarare än som självständiga subjekt, som de viktigaste aktörerna i sitt eget liv.

Ur ett socialtjänstperspektiv är den främsta anledningen till att fördelningen av ansvar mellan socialtjänst och skyddade boenden, att Socialstyrelsen i sina föreskrifter och allmänna råd[114] föreskriver att skyddat boende ska föregås av utredning och biståndsbeslut av rättssäkerhetsskäl. Exempelvis ska den sökande kunna överklaga om det stöd denna ansökt om inte beviljats. Socialtjänsten har därmed även skyldighet att följa upp alla biståndsbeslut. Följden av detta blir då att jourerna blir mer beroende av socialtjänsten än de varit tidigare så länge som de är beroende av allmänna medel för de placeringar de tar emot. Kvinnojourer kan i princip ta emot våldsutsatta utan bistånd, vilket då skulle kräva andra finansiärer. Situationen är således en följd av medvetna politiska beslut. Om detta är bra eller dåligt har de olika deltagarna olika erfarenheter av och åsikter om – som regel negativa – vilket måste kopplas samman med socialtjänstens bristande resurser, vilka nämnts ovan, och den ekonomiska styrningen av socialtjänsten genom New Public management (NPM).

”Nya, oseriösa verksamheter startas varje dag”

Några aktörer inom civilsamhälle och socialtjänst lyfter fram vad de uppfattar som en kraftig nyetablering av skyddade boenden och andra verksamheter, vilka de uppfattar som oseriösa. De anser att många av dessa varken har kunskap eller förmåga att tillfredsställande utföra det arbete de åtar sig:

> Det finns många idag som jobbar med hedersrelaterat våld och förtryck som utger sig för att göra det och som är billiga alternativ för socialtjänsten, men som kanske inte riktigt vet vad de håller på med och det är farligt. Nya, oseriösa verksamheter startas varje dag, tio företag startas, som ska jobba med hedersrelaterat våld och

[114] SOFS 2014:4.

när de varit placerade hos dem och den unge är helt krossad igen, tillbaka till oss. (FIP19)

Tyvärr är det också många företag som har startat det här, både gentemot barn och vuxna. Vem har koll på dem? Vem har koll på kvaliteten på arbetet? Ingen. Jag tror att även socialtjänsten får ta sitt ansvar faktiskt. Sedan så undrar man ju, det är ju vinstbaserade verksamheter, jag menar, här har vi ju ideologi och värderingar och sådant där, det finns ju en annan grund på ideella verksamheter medan, ja, företag är ju företag. (FIP43)

Det kan hända att olika organisationer och olika föreningar kanske använder heder för att de måste överleva, för att gå in med insatserna. Problematiken har blivit, tycker jag själv personligen, att det har blivit en affär av det. Man glömmer själva målgruppen, man kommer in med så mycket projekt, men vad är syftet med alla dessa projekt? Vad händer med den här tjejen eller den här killens verklighet, vardag? Det blir mest politiska ideologier som styr, ja jag har också mina egna åsikter om vissa religioner eller vissa kulturer men den kan jag utöva någon annanstans, målgruppen har lika mycket rätt som alla andra brottsoffer att få stöd oavsett vart de vänder sig. (FIP36)

I konflikten om tolkningsföreträde mellan skyddade boenden och socialtjänst kan den nya marknaden av privata boenden, som andra aktörer inte alltid betraktar som seriösa aktörer, bli ett lättsammare alternativ för socialtjänsten att samarbeta med utan att verksamheterna är granskade eller utvärderade. I den lösa kopplingen mellan offentliga och privata initiativ kan den enskilde personen fara illa:

Det har helt enkelt blivit en marknad. Marknadens intressen går före kvinnornas rättigheter, barnens rättigheter. Många fattar inte. Det gäller också asylboendena. Alltså det finns många andra som också bara är intresserade av pengarna och de skiter totalt i de utsatta. Jag träffar också fantastiska människor, men i grunden går skattemedel i andras fickor på andras bekostnad. Överallt finns det här, överallt finns nätverk, det här är en sektor som använder folk som objekt, som inte bedriver något förändringsarbete. (FIP56)

En bred skara av professionella deltagare, både inom civilsamhällets organisationer och socialtjänsten, är oberoende av varandra eniga om att den privata marknaden inom det hedersrelaterade våldets område inte alltid är gynnsam för dem som är i behov av skydd. Dessa aktörer vädjar till politiken om att säkra att kvalitet går före kvantitet i upphandlingen av vårdplatser.

Arbetsbelastning och personalomsättning

En strukturell dimension som påverkar aktörernas handlingsutrymme och hänger samman med de villkor som beskrivs ovan, är hög arbetsbelastning och stor personalomsättning. Aktörerna anser att dessa faktorer påverkar arbetet och handlingsutrymmet negativt:

> De socialsekreterare som är duktiga, som kan se problemet och göra skillnad byter bana för att de blir utbrända och trötta på systemet. De har kämpat flera år med tjejer, men sedan alltså, det går inte, ”jag orkar inte och jag går inte framåt heller”, och då förlorar verksamheterna folk som har skaffat sig kunskap, förståelse. Så det blir hela tiden mer folk som upptäcker hjulet på nytt. (FIP27)

En svårighet är att många nya och nyutbildade socialsekreterare arbetar på socialtjänstens myndighetskontor där dessa ärenden handläggs samtidigt som kraven på dokumentation tenderar att ta fokus från själva utrednings- och bedömningsarbetet. I vissa intervjuer tas låg ålder och bristande erfarenhet hos enskilda socialsekreterare upp som ett återkommande systemproblem: ”Där är ju extremt mycket unga oerfarna och det är ju lite oroväckande. Sedan finns det ju de som är jätteduktiga och jobbar och kämpar”, säger en åklagare (FIP28) som också ser liknande utmaningar inom andra myndigheter som polis, skola och sjukvård. De unga socialsekreterarnas arbetsbörda är inte bara negativ för handläggningen, de hanterar också ”familjetragedier och trauman sedan flera generationer tillbaka. Det är liksom ett skitsvårt jobb”, vilket kan göra dem ”himla pressade” och de får inte de verktyg de behöver för att klara av jobbet på ett sätt som är tillfredsställande för dem själva och dem de möter (FIP15):

> Jag tänkte på det förra hösten när jag försökte hjälpa nyanlända eritreanska tjejer med kontakt med soc. ibland när det var någonting konstigt de kom och berättade, kompisar till min familj, flicka, jag fick den här känslan av kyla tillbaka på nåt sätt från den här socialsekreteraren och jag tänkte så här de har nog distanserat sig och blivit kalla för att stå ut, för hur fasen ska man stå ut. Jag tänker man blir inte socionom, man jobbar inte på socialtjänsten om man inte från början har ett hjärta och en vilja att hjälpa människor, då är man väl ekonom eller nåt, liksom. Men någonting verkar ju hända med en där. Då är det ju vårt samhälle som har misslyckats. Förbrukar människor som vill hjälpa andra människor på det sättet att de måste bli kalla. (FIP15)

En annan konsekvens av hög personalomsättning är att samverkan blir svårare.

> Det är lite tråkigt att prata om det här med stressen och tidsbristen men alla liksom börjar titta på sitt eget och man har inte så mycket tid. Arbetsmängden har ju ökat överallt känns det som, men det har inte tillsatts tillräckligt mycket med personal och då har man inte tid att vara kreativ, att lyfta luren, att samverka bättre, att vara med på olika möten. Se bara idag, en av oss har försökt få med dem från barn och familj för det hade varit så himla bra om de hade kunnat vara med här och liksom få ge sin syn, men tyvärr, de är inte med för det inte fanns tid, för man kan inte avvara den här tiden till någonting. Man släcker bara akuta bränder. (FIP36)

Ytterligare en annan anser att upparbetade rutiner kan gå om intet, därför att erfarenheten försvinner:

> Som i många andra städer har det varit genomströmning av personal, så att varje gång när man ringer, så är det ju alltid någon ny. Och de här rutinerna som vi hade förr i tiden hos oss finns ju inte. Alltså det kom en minderårig tjej, gravid, lever i hedersfamilj, vill göra abort. Då hade vi ju en rutin att om man inte kunde berätta hemma så måste det finnas någon vuxen som ska kunna stå som ansvarig den dag du gör abort om någonting händer, då kan man liksom inte ringa hem, man kan inte komma hem. Då var rutinen att vi ringde socialtjänsten, som inte gjorde något ärende. Den dagen aborten gjordes så hade de personnumret och sjukhuset visste att de kunde ringa socialen om någonting hände. När den dagen var över så slängde man den här lappen. Men det finns ju inte längre därför att när vi har träffat dem så har det varit tre eller fyra omgångar nya personer minst och de förstod ju inte alls: ”Nämen så kan man inte göra”, alltså du vet. (FIP29)

Vidare orsakar den höga personalomsättningen att långsiktiga, förtroendefulla relationer inte kan upparbetas, vilket resulterar i sämre kvalitet på de utredningar som görs och de beslut om insatser som tas. En ungdomsmottagning berättar om en familjehemsplacerad ungdom som ”är på sin sjätte socialsekreterare på två år! Det är ju en enorm omsättning, så det är ju svårt att bilda relationer som gör det tryggt när man inte får ha samma person” (FIP15). Uppföljningar försvåras också:

> Vi har haft kvinnor hos oss som inte har haft en handläggare på flera månader och ingen som riktigt följer upp. Jag har haft fall där de kanske bytt handläggare varannan månad. Och en del handläggare har inte brytt sig alls, alltså. De bara placerade och glömde kvinnan – det har också hänt. Det finns ju de som har jobbat väldigt bra, som vi har haft en väldigt tät kontakt med. I de fallen har det gått väldigt bra med både samarbetet och kvinnan. (FIP40)

Den höga personalomsättningen inom socialtjänsten som aktörerna berättar om är omvittnat hög – både i Sverige och andra gamla välfärdsstater och välkänd inom forskningen[115]. I media och inom forskning pratar man om en profession i kris[116]. Som vi ser är de konkreta, praktiska följderna av socialtjänstens kris påtagliga på den hedersrelaterade problematikens område.

Stelbent administration

Stelbent administration försämrar möjligheterna att tillgodose våldsutsattas behov, berättar de aktörer som arbetar gentemot socialtjänsten. En aktör berättar om den ovanliga situationen att en ung kvinna som bestämt sig för att lämna sin familj när hon tog studenten kontaktade henne (FIP29). Den unga kvinnan var folkbokförd hos sina föräldrar och önskade att få träffa en socialsekreterare som kunde informera om vad hon kan förvänta sig för hjälp om hon bröt upp. Socialtjänsten förhindrades från att hjälpa henne då hon inte bara bodde i det område föräldrarna befann sig i utan även vistades hos sin syster i ett annat område och hos sin pojkvän i ytterligare ett annat. När aktören ringde till den förvaltning hon själv jobbade i och där den unga kvinnan var skriven blev svaret att hon inte kunde få hjälp innan hennes faktiska vistelseort var fastställd. I det här fallet var det ju flera. Att hon regelbundet uppsökte aktörerna och var uppvuxen och skriven i området var inget giltigt argument för socialtjänstens skyldighet gentemot henne. Allt hon önskade var information om sina möjligheter vid uppbrott. ”Jag tänker att det finns säkert andra rutiner som man behöver se över för att det ska bli smidigt och enkelt för ungdomarna och för oss” (FIP29).

En annan svårighet är bristen på kontinuitet inom socialtjänsten – att varje ny hänvändelse från samma person blir ett eget ärende som kräver sina administrativa mått och steg:

> Sedan behöver det finnas en helt annan kontinuitet inom socialtjänsten, så att det inte blir det här att man ska: ”nu ska jag ta kontakt med socialtjänsten igen och det blir ett nytt ärende” och så där, utan att man finns med liksom. (FIP19)

Den stelbenta administrationen inom socialtjänsten är välkänd inom forskningen. En tidig studie på detta problemområde som nämner socialtjänstens

[115] Tham 2008; Astvik 2013.

[116] Baianstovu, Bruhn, Petersén, kommande.

problematiska administration är boken *Varken familjen eller samhället*[117], som handlar om unga män i förorten vilka bortser från familj och myndigheter i sitt sökande efter mål och mening i livet och finner den i gäng av likasinnade unga män istället. Även tidigare forskning på det hedersrelaterade våldsområdet lyfter problematiken med socialtjänstorganisationens stelbenthet[118] och hur den förhindrar socialarbetarna inom den från att utföra arbetet i kommunikation med de berörda klienterna[119].

En stödjande verksamhet berättar om vikten av att de som träffar klienterna i vardagen får möjlighet att ge socialtjänsten stöd i utredningsarbetet så att arbetet kommer närmare klienternas behov:

> Om man nu lyckats hitta de här kärnpunkterna så man kunde benämna det som hedersrelaterat våld, så hade man ju jättesvårt att hitta boenden som kunde möta de behoven. Jag har pratat med handläggare inom socialtjänsten som har varit helt förtvivlade för att de inte hittar boenden som kan hantera problematiken, eftersom det ofta är ett väldigt stort hot. Alltså, det är inte en förövare utan det kan vara upp till 200 förövare. Det finns också en okunskap i de här kartläggningarna där handläggare inte vet vilka frågor man ska ställa. Jag har suttit i jättemånga sådana här samtal där man har fått hjälpa handläggaren att hitta kärnpunkterna, man har inte kunnat ställa rätt frågor, man har inte liksom fortsatt på saker som har kommit fram i berättelsen för att veta mer och så vidare. (FIP57)

I det stora hela är konkret vägledning av specialinriktade verksamheter med matchande professionskompetens väsentlig för att handläggande socialsekreterare ska få adekvat hjälp i utrednings- och beslutsarbetet. De anställda inom specialverksamheterna bör – förutom att vara väl insatta i hedersproblematikens komplexitet – förstå de olika verksamheternas varierande handlingsutrymme och den lagstiftning som reglerar verksamhetens möjligheter och begränsningar.

Behov av bostad, nätverk och sammanhang

Det individuella arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck präglas av flera problem och bristsituationer varav åtskilliga har påpekats i föregående kapitel. Det har framkommit att möjligheter och hinder för detta arbete bland

---

[117] Kamali 1999.

[118] de los Reyes 2003; Schlytter 2006.

[119] Baianstovu 2012, 2017.

annat handlar om tid, resurser, kunskap, vikten av individuellt och nyanserat bemötande och samverkan. Vi ska nu fokusera på ännu ett hinder för att framgångsrikt arbete mot våld och förtryck – våldsutsattas svårigheter att få en egen bostad och hitta nya nätverk och sammanhang efter ett uppbrott. Temat berör verksamheters möjlighet att möta människor och faktorer bortom organisationerna som begränsar handlingsutrymmet och möjligheten att nå målen med verksamheten.

Två problemställningar behandlas här; den ena är det akuta arbetet som handlar om skydd och det andra behovet av långsiktighet som handlar om bostad, nätverk och sammanhang. Det kan vara uppenbart för var och en att många av de svårigheter som är inneboende i processen bort från våldsutsatthet skulle kunna lösas om de nödvändiga materiella resurserna fanns. Men det finns två aspekter som hindrar att detta sker. Den ena är att hjälpinstanserna är så upptagna av att lösa akuta problem att de långsiktiga åtgärderna träder i bakgrunden. Den andra att de nödvändiga materiella resurserna ofta saknas.

Bostadsfrågan

För våldsutsatta och de verksamheter som ska ge dem hjälp och stöd är bostadsfrågan central. De problem som boendefrågan skapar är välkända inom våldsforskningen. Forskaren i socialt arbete, Veronica Ekström, delar våldsutsattas bostadsbehov i tre kategorier – skyddsbehov, stödbehov och bostadsbehov[120]. En och samma våldsutsatta kvinna kan ha fler av dessa behov vilka ”kan variera över tid”. Ekström beskriver hur kvinnor som är i behov av bostad blir kvar på skyddade boenden på grund av bostadsbristen ”trots bedömningen är att de saknar såväl skydds- som stödbehov”. Liksom socialsekreterarna i vårt material uttrycker Ekströms socialarbetare ”frustration över att de saknar verktyg att hjälpa kvinnor att finna en bostad”. Bostadsproblematiken är särskilt påtaglig för kvinnor ”som saknar egna ekonomiska resurser att köpa en ny bostad”[121].

En fråga som ställs av flera deltagare i intervjuerna är vad arbetet ska leda till. Frågan formuleras på ett särskilt tydligt sätt av socialsekreterare inom socialtjänstens myndighetsutövning, som upplever att de inte ser ett tydligt sammanhang mellan akuta insatser och det mer långsiktiga perspektiv som

[120] Ekström 2016.

[121] Ekström 2016, s. 84.

människor är i behov av. ”Men vart är vi på väg?”, undrar en av dem (FIP35), vad ska ske efter att den våldsutsatta har fått akut hjälp, stöd och skydd?

> Det är ju det svåra. Man har ändå börjat bli mycket bättre på att arbeta upp akuta planer, sätta snabba placeringar, även om det också finns mycket att göra kvar så klart, men så finns det ändå ett tänk och man jobbar mycket på det. Men efter den här sista fasen när det akuta skyddsbehovet är borta och man ska stå på egna ben, jag menar hur många artonåringar fixar att stå på egna ben även fast man har haft alla förutsättningar i världen? (FIP40)

Det är tydligt för socialsekreterarna att arbetet med hedersrelaterade ärenden kräver ett långt perspektiv. De anser dock inte att de har det nödvändiga tidsperspektivet och förklarar det med ”budgethänsyn liksom” (FIP35). Många av de kvinnor de placerar i skyddade boenden har behov av så mycket mer än det. Ett exempel är kvinnor som är nyanlända som kommit på anknytning till en man. ”Det är liksom inte våldet de skyddade boendena får jobba med då utan då är det mer typ, ’Här är busshållplatsen, bussen går dit, så här läser man den kartan. Pengar, så här’” (FIP35). Att förklara för människor hur de ska ta sig fram i samhället och hur man hanterar praktiska frågor är naturligtvis våldspreventivt. Men möjligheten att arbeta på det sättet kräver ett större uppdrag, menar de: ”det kräver mycket mer än skyddade boenden, det finns inte så många skyddade boenden som skulle behövas för att klara det för det, för det tar mycket längre tid” (FIP35).

Alla som vill lämna ett liv i en hederskontext har inte behov av skyddat boende och liknande, utan kan snarare ha behov av ett eget boende och ett visst stöd:

> Den större målgruppen vi möter är över 18 år, inom vår verksamhet. Så att behovet av att hitta individuella lösningar som är på lång sikt är ju väldigt mycket större bland unga vuxna också på ett annat sätt. Omhändertagandet och möjligheterna var de ska ta vägen någonstans är ju otroligt mycket mer begränsade ju äldre man är. För det ser vi ju är ett, apropå bostadsmarknad, apropå möjlighet att lämna utan att vara inskriven på ett skyddat boende eller en kvinnojour nödvändigtvis. För det kanske inte är den hotbilden man har, utan hotet är hemma men man klarar alldeles utmärkt kanske att finnas någon annanstans med rätt skyddsåtgärder i form av sekretessmarkering och ett klokt förhållningssätt till vilka relationer man kan ha och inte kan ha med släkt och vänner och familj, så. Så jag menar, det finns ju många som skulle kunna klara en annan form av skyddsplacering än vad

> vi idag erbjuder. Alltså de här relationsvåldsteamen till exempel som finns, erbjuder ju väldigt sällan någonting annat än just skyddade boenden och liksom akuta lösningar, medan det kanske inte är det som efterfrågas av den som vill ha skydd. Man frågar efter ett sätt att kunna lämna sitt hem där våldet finns. (FIP31)

Verksamheten ger ett medskick till politiken om att bostadsmarknaden är avgörande för om verksamheter ska kunna nå målen med att ge rätt stöd till våldsutsatta. De berättar att när det finns tillräckligt med bostäder som personer som flyttar bort från en våldssituation kan få tillgång till, ”så skulle verksamheter som arbetar med våld i nära relation inte behöva finnas riktigt i samma utsträckning för alla har inte en hotbild på det sättet” (FIP31). Bilden att boendeproblemet är så stort och omfattande att det påverkar socialsekreterares handlingsutrymme i mycket hög grad bekräftas av flera av socialtjänstens verksamheter. Om bostadssituationen varit bättre hade vi ”inte haft så många kvinnor hos oss” (FIP35). Även rättsväsendet känner av bostadsbristen i den dagliga kontakten med klienter. En advokat berättar att hon hjälper klienter att ansöka om förtur vilket ofta är förutsättningen för att enskilda ska kunna ta sig ur en våldssituation, ”så att man kan fysiskt ta sig ifrån” och i bästa fall ” inte kommer tillbaka” (FIP51).

Att möjligheten att få en egen bostad efter en tid av skydd eller i direkt samband med ett uppbrott är en förutsättning för ett självständigt liv är något verksamheterna är på det klara med och det framgår också tydligt i de individuella intervjuerna, där flera våldsutsatta berättar hur bostadsbristen har påverkat dem. Ett liv utan egen bostad kan exempelvis skapa nya, svåra beroenderelationer. En ung kvinna som brutit med sin familj och haft svårt att få bostad, berättar om en sådan situation:

> Till slut gav jag upp och jag tänkte att jag får flytta till min kille i så fall, till [en annan stad]. Jag ville inte flytta dit i början för jag ville gärna ha lite privatliv. Visst, jag kanske tycker om honom, men jag vill ha privatliv för mig själv. Men han var min enda väg liksom så jag var tvungen till slut att flytta ut till honom därefter. (IP25)

I just detta fall är beroenderelationen inte destruktiv, men verksamheter berättar att sådana är vanliga, dock utan att ge konkreta exempel. Några av de utsatta har lyckats köpa egna bostäder som förvisso är små, men det är ett eget hem som de pratar om med stolthet och understryker att det ger en påtaglig känsla av självständighet.

Verksamheterna framför att människors olika livssituationer och behov kräver att de arbetar på olika sätt med olika personer avseende boendet, till exempel om det finns barn med i bilden: ”Vad kan bli lämpligt för barnen, finns det barnperspektiv? Vilket slags skydd behövs?” (FIP31). Vikten av barnperspektiv i vålds-, uppbrotts- och skyddssituationer kan inte nog understrykas eftersom det handlar om barn som inte bara brutit upp från sin invanda miljö, utan också är brottsoffer då de bevittnat våld. Några av dem har också själva utsatts för våld.

Möjligheten att behålla arbete och egenförsörjning är ett viktigt skäl för behovet av en bostad i den kommun där man varit bosatt före uppbrottet, berättar socialtjänsten i flera av intervjuerna. Den möjligheten är särskilt betydelsefull för kvinnor vars uppehållstillstånd är baserat på arbete eller på anknytning till en våldsutövande man. Dessa kvinnor kan hamna i ytterst prekära situationer eftersom uppehållstillståndet kan äventyras av uppbrottet.

I en fokusgrupp med medarbetare inom socialtjänsten berättas en solskenshistoria om en mycket ung kvinna som väntade tvillingar och som lyckades få en egen bostad. Kvinnan kom till ett skyddat boende där hon ”bara blomstrade” (FIP39). Hon ansökte om förtur till bostad på bostadsförmedlingen och beviljades en bostad. Att hon fick barn gav en grund för att skapa ett nytt nätverk. Socialsekreteraren berättar att hon ”lever ett bra liv idag” (FIP39). Detta leder oss till nästa behov – behovet av nätverk.

Behovet av nätverk

I början av kapitlet berättar verksamheter om våldsutsattas ensamhet och isolering och de enskilda utsatta har berättat om hur betydelsefullt det är att få ett nytt nätverk. Advokater, skolkuratorer, skyddade boenden, socialsekreterare, poliser, projektarbetare och enskilda utsatta är också tydliga med att den enskilde som flyr från våld och förtryck i hederns namn betalar ett högt pris.

”Det vanligaste scenariot är att man går hem igen”, är en fras som upprepas igen och igen i intervjuerna. Skälen till att en person som lämnat går hem igen är många, men en viktig motkraft till längtan tillbaka till ett välkänt sammanhang som samtidigt är potentiellt våldsamt, är ett nytt, starkt och friskt nätverk. Att bygga nya nätverk är alltid viktigt, men det kan vara särskilt viktigt för den som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck på grund av hederskontextens kollektiva och slutna karaktär. I en våldssituation som

handlar om våld i nära relationer eller mäns våld mot kvinnor är det vanligtvis en person som den utsatta ska lämna och skyddas ifrån. Det gör att det ”kan vara lättare att göra en planering framåt i framtiden för dig och du kanske kan ha kvar ditt sociala nätverk, ha kvar din släkt och kontakt med dem, om det inte är en väldigt stor hotbild”, berättar socialsekreterare i en fokusgruppintervju. I hedersrelaterade ärenden däremot kan det finnas ”en släkt och det finns ett stort våldskapital, de är bosatta över hela landet, hela världen” (FIP39). I sådana livssituationer är svårigheten att hitta en möjlig väg betydligt större eftersom det kan vara nödvändigt att bryta med och klippa av hela sitt sociala sammanhang. ”Så att du står mera ensam. Därför kan den typen av ärende vara mycket svårare än vanliga våldsärenden, både i en skyddsaspekt men också i framtidsaspekt” (FIP39):

> När du är ensam då lever du mera med dina tankar också och då är det lättare att man går tillbaka i det gamla och det som är välkänt, det är bättre att vara kvar i det som är välkänt än det som är okänt och man kan känna rädsla för. Men kan hon känna den tilliten någon gång och hon är beredd att ta de stegen och lämna dem som utsätter henne för hoten, då finns det goda möjligheter, tänker jag. Men det behöver ta tid. (FIP39)

Den som lämnar en hederskontext lämnar ofta en stor del eller rentav hela sitt nätverk. Vissa, särskilt de som lever inom etniska statslösa minoritetsgrupper, kanske också lämnar möjligheten att tala sitt modersmål, sitt språk, med alla de erfarenheter, minnen, upplevelser och känslor man delat med nära och kära som talar samma språk. Att människor kan tvingas göra så radikala brott med sitt sammanhang beror på våldets och förtryckets släktsbaserade, kollektiva karaktär och dess självklara legitimitet inom hederskontexter. Ett uppbrott är inte bara en praktisk angelägenhet, utan påverkar alla delar av livet: ”Man får inte ens ha kvar tryggheten i sin religion, så uppbrottet blir ju existentiellt också. Man isoleras från alla håll” (FIP51). ”Man blir ju väldigt ensam”, resonerar en polis, man kan bli

> rätt ensam i sin känsla av utsatthet, så att då välja ensamhet istället för den här stora gemenskapen, det är ju ett jättekliv, att lämna allt det där och ställa sig utanför och inte ha någon annanstans, inga vänner, inte finnas i ett sammanhang. (FIP51)

Liksom i solskenshistorien om den unga kvinnan ovan är det lättare för kvinnor som har egna barn att skapa ett nytt liv än för dem som inte har det, berättar flera av de professionella och även flera av de enskilda utsatta som har egna barn. Barnen blir dels en drivkraft till att bryta upp utifrån en önskan om att barnen inte ska uppleva det man själv har upplevt eller leva det liv man själv har levt och är dels en naturlig kontaktyta gentemot andra, till exempel förskole- och skolkompisar och deras familjer och liknande.

Kontaktperson

De som inte har så lätt för att hitta nya nätverk och sammanhang kan behöva hjälp, exempelvis genom bistånd från socialtjänsten i form av en kontaktperson som kan bidra till att skapa ett socialt sammanhang och ge personligt stöd:

> När du inte har behov av stöd dygnet runt, kan kontaktpersoner vara bra, eller om det är unga personer kan kontaktfamiljer som har bra värderingar stötta och liksom vara en kärleksfull bas man kan komma till och äta söndagsmiddag hos. Att ha system där det finns personer efteråt, där det finns insatser som man kan beviljas efter att man är beviljad det dygnet runt. (FIP40)

Det finns verksamheter som pläderar för att arbeta med hjälp av kvalificerade kontaktpersoner med mer eller mindre framgångsrikt resultat:

> Vi hade ju anställt kvalificerade kontaktpersoner specifikt som hade intresse av de här frågorna, men sedan så tittade de ju på de respektive kvinnornas intresseområden och drog dem mot det. Hindren handlar om pengar. Vi lyfte det när vi hade politikerna här nu under november. De säger att de ska ta det vidare. Det var detsamma med polisen och boenden och sådana saker. Det är valår nästa år. (FIP39)

> De kände att hade jag inte fått det här så hade jag inte levt idag. Och där fanns det kontaktpersoner som var kopplade till deras språk, så att var det en kvinna från Latinamerika så fick hon prata med en spansktalande kvinna, var det en person ifrån Iran så fick hon en kontaktperson från Iran, var hon från ett arabisktalande land så fick hon en arabisktalande. De kontaktpersonerna var tjejer, de kunde visa på att jag har gjort samma resa som du har gjort och jag har kommit ut på den här vägen. Det är ett jobb som måste göras men du kommer att komma ut. (FIP39)

En välfungerande relation med en kontaktperson som tillsatts av socialtjänsten är en insats som flera av de utsatta nämner som betydelsefull. Kontaktpersonen har haft en viktig roll i ett akut skede, men också varit ett oumbärligt stöd i de aktiviteter som varit nödvändiga för att skapa ett stabilt liv. Akuta situationer uppstår naturligtvis, dels när ett uppbrott ur ursprungsfamiljen planeras, men dels kan de även uppstå när ett familjehem eller boende inte fungerat tillfredsställande.

> Min kontaktperson och jag hade regelbundna samtal och sedan nu så hade det här kommit och varit jätteorolig och sa det till henne att ”Jag vill bara flytta därifrån så snabbt som möjligt” och det var en akut situation och hon tänkte: ”Vi får fundera litegrann” och då sa hon: ”Ja, men min syster har ju en plats hemma så vi får flytta dig dit tillfälligt och så får vi hitta en riktig familj”. (IP31)

En av intervjupersonerna som har personlig erfarenhet av utsatthet fick kontakt med en kontaktperson när hon var tolv år gammal. Till en början träffades de en gång i veckan. ”Hon var liksom den närmaste personen till mig. Och då berättade jag allt och hon hjälpte mig med skolan och alltihop” (IP32). Nu är kontakten glesare, men de har fortfarande kontakt. Deltagaren refererar till kontaktpersonen som en betydelsefull person som följt med henne genom åren och idag är en viktig del av hennes nätverk. Hon har också haft en annan kontaktperson som inte var till någon större hjälp.

Kontaktpersoner är kort och gott ett betydelsefullt stöd för våldsutsatta i alla åldrar och situationer både när det gäller socialt, emotionellt och praktiskt stöd.

Utbildning och erfarenhet för bättre bemötande

Även om profilerade verksamheter har utvecklat en relativt djup kompetens om hedersrelaterad problematik och hur den kan hanteras, efterlyser intervjudeltagarna ett generellt behov av högre kompetens om hedersrelaterade problem hos alla aktörer som möter sådan problematik. Intervjudeltagarna efterlyser djupgående, välgrundad och kontinuerlig utbildning som är anpassad till den egna verksamheten, i kontrast till de korta, ofta alltför grundläggande och generellt hållna utbildningsinsatser, som beskrivs i diskussionen om trender ovan och som delvis berörs i avsnittet om manualer. Med andra ord behöver verksamheter både fördjupad och mer grundläggande kunskap

för att ha beredskap och kompetens för att kunna uppmärksamma hedersrelaterat våld och förtryck på rätt sätt.

En problematik som är relaterad till frågan om kunskap och utbildning, handlar om att komplexa våldssituationer trycks in i en trång och irrelevant hedersmall trots att de i själva verket kräver vidare eller andra förståelseramar. Ett återkommande exempel gäller situationer där personer i afrikanska gemenskaper behöver skydd på grund av häxeri och andeutdrivning, vilket tenderar att kopplas samman med hedersrelaterat våld och förtryck trots att motiv och mekanismer skiljer sig åt.

Under genomförandet och analysen av intervjuerna har det framkommit att kunskap om hedersproblematik och de färdigheter som krävs för att bemöta utsatta inte kan erövras endast genom en professionsutbildning. Det räcker heller inte med egen personlig erfarenhet av våldet och förtrycket eftersom en oreflekterad egen erfarenhet kan stå i vägen för den öppenhet och förmåga till brett tänkande som detta komplexa problemområde kräver. Åtskilliga deltagare i studien är överens om att en kombination av rätt utbildning, ämneskunskap, erfarenhet och öppenhet för oförutsägbara variationer i enskildas situationer är det viktigaste kvalifikationskravet. En av de individuella deltagarna uttrycker det så här:

> En sak som jag tycker är jätteviktig i det här sammanhanget för att man ska kunna mer fokusera på den rätta hjälpen i den här situationen, är ju att man anlitar rätt sorts folk i den här problematiken. Det som fungerar bäst är när de som ska hjälpa har expertkunskap samtidigt som de har känslan och hjärtat på rätt ställe. Där får man maximal effekt och jag tycker den grejen är jätteviktig. (IP31)

Hur kan verksamheternas uttryckta behov av rätt utbildning, ämneskunskap, erfarenhet och öppenhet för oförutsägbara variationer i enskildas situationer? Tillsammans med verksamheternas tydligt uttryckta behov av långsiktighet och kontinuitet i arbetet är utmaningen att forma och omforma arbetet i nära dialog mellan beslutsfattare och de verksamheter som arbetar nära olika kategorier av utsatta.

När arbetet fungerar – ett exempel

Effekterna av de brister som aktörerna berättar om återkommer i flera av de individuella djupintervjuerna. Flera av deltagarna i dessa intervjuer har genom egen erfarenhet ingående kunskaper om samhällets stödverksamheter. Åtskilliga av dem har känt sig svikna av socialtjänsten innan de fått den hjälp

de behövt, medan andra har fått den hjälp de efterfrågat när de efterfrågat den.

Det kan vara viktigt att lägga på minnet att de som valts ut till individuella djupintervjuer har egen erfarenhet av utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck och lever i en stabil livssituation idag. Det innebär att vi exempelvis inte har nått dem som inte har fått någon hjälp alls, ej heller dem som fått hjälp, men sedan fallit genom samhällets skyddsnät. Deltagarnas upplevelser är därför inte representativa för hela populationen av utsatta, utan intervjuerna säger framförallt något om hur olika myndigheter och verksamheter har fungerat i de enskilda fallen och vilket stöd som de utsatta har uppfattat som hjälpsamt. Det ska också noteras att några av de situationer som deltagarna berättar om ligger flera år tillbaka i tiden. De äldsta händelserna är från 2006 och de senaste från 2014.

Det mest kännetecknande för berättelserna är olikheten mellan dem; varje situation är unik och hjälpbehoven varierar. De personer som har fått den bästa hjälpen är kvinnor som var över 18 år när de sökte samhällets stöd och som har utsatts för psykisk och fysisk misshandel av sina makar. Samtliga berättar uppskattande om adekvat stöd från sjukhuspersonal, kuratorer på BVC och sjukhus, socialtjänst, kvinnojourer och skyddade boenden. De personer som däremot var under 18 år när hjälpbehovet uppstod och som bodde med sina vårdnadshavare har mycket blandade erfarenheter.

En aktör som möter ungdomar berättar om ett lyckat fall, där aktören samverkade med socialtjänsten för att sätta en ung transkvinna i säkerhet. Personen ärendet gällde var öppet transsexuell i vissa sammanhang, men var mycket mån om att transidentiteten förblev dold inför familjen och vissa grupper av bekanta. Under många år pågick en process då familjen i perioder ignorerade kvinnans normbrott och inkluderade henne i den sociala gemenskapen, medan de i andra perioder gjordes medvetna om normbrott och då utsatte henne för psykiskt och fysiskt våld:

> I perioder var hon ett levande exempel i hela området. Då blev det ju press på familjen, som fick höra saker från alla möjliga håll. De rakade av henne håret för att hon skulle se ut som en pojke. Sedan, i andra perioder, fanns en tyst överenskommelse hemma. Så länge hon inte kom ut, så länge de inte pratade om det, fick hon vara som hon ville. Det gick fram och tillbaka. (FIP9)

Det var dock inte i första hand situationen i familjen som fick aktören att agera, utan den hotfulla stämningen i bostadsområdet. ”Det fanns personer i

området som hade siktat in sig på henne, bestämt att hon skulle göras illa", säger aktören (FIP19). När aktören insåg vidden av de hot och det våld som kvinnan utsattes för på torget, i kollektivtrafiken och på andra offentliga platser bestämde de sig för att koppla in socialtjänsten. De föreslog att de skulle göra en orosanmälan, vilket kvinnan till slut gick med på, under förutsättning att hennes familj hölls utanför och inte tvingades konfronteras med hennes transsexualitet:

> Överenskommelsen var väldigt tydlig från hennes sida. Hon sa: "Ni får inte prata med mina föräldrar. Ni får inte sätta ord på det här, för då förstör ni allt som jag har byggt upp". Hon hade byggt upp ett sätt att vara där hon fortfarande hade sin familj, så länge hon inte uttalade det tydligt, att "Hej, jag är tjej!" liksom. Tystnaden blev en strategi. Det var väldigt viktigt för henne att inte förstöra det. (FIP9)

Processen som till sist ledde till en orosanmälan var lång. Aktören kontaktade först en av socialtjänstens koordinatorer, varpå de blev varse att en annan verksamhet redan gjort en orosanmälan. Efter det bjöd de in socialtjänsten till det första i en rad möten på en plats där den unga kvinnan kände sig trygg. Mötena avlöpte väl och förändrade kvinnans inställning till socialtjänsten – från oerhört skeptisk till försiktigt hoppfull:

> Jag tror det tog tre möten innan hon själv började känna att: "Ja, okej, jag kan va en del av det här. Det kan bli någonting bra" och började prata. Innan dess var det som att socialtjänsten bara var farlig, de kunde bara förstöra och det fanns inget skydd där. Och det tror jag är en ganska sällsynt situation, att det gick att vända det. Vi lyckades nog med det för att vi hade så mycket inblick i hennes liv. Hon hade redan pratat så mycket här, hos oss. Men det tog flera år att bygga upp det förtroendet. (FIP9)

Den långa processen, där aktören, koordinatorerna och socialtjänsten arbetade parallellt för att skapa förtroende, ledde till att den unga kvinnan till sist kunde skyddas. Aktören, som själv hade farhågor kring socialtjänstens arbetssätt, var med under hela processen och fungerade som en garant för att kvinnan fick adekvat hjälp. En avgörande komponent var att aktören och kvinnan fick en rad alternativa insatser presenterade för sig, vilket inkluderade den unga kvinnan i processen och minskade känslan av maktlöshet:

> Vi jobbade med socialtjänsten och koordinatorerna. Vi såg till att det fanns alternativ för den här tjejen att förhålla sig till, konkreta alternativ, så att hon inte skulle vara helt ovetandes om vad som pågick. Det handlar om tillit för vår del

också. Vi var inte säkra på att hon skulle få den hjälp som behövdes. Och för hennes del var det avgörande att själv vilja ha de insatser som presenterades, att vara med i det beslutet. (FIP9)

Exemplet ovan visar på vikten av personligt bemötande med hänsyn till den enskildes behov och sammanhang och de svårigheter som övervanns i just det här fallet. Ytterligare ett gott exempel handlar om ett välfungerande samarbete mellan ett skyddat boende och en socialsekreterare (FIP19). Det handlade om en flicka som var utsatt för sexuella övergrepp av mammans nya man. Mamman anklagade henne för att ha ”lockat till sig” och förfört mannen. Det arbete som det skyddade boendet och socialtjänsten gjorde tillsammans var välfungerande därför att socialsekreteraren lyssnade på vad hon uttryckte att hon behövde:

När hon skulle fylla 18 år flyttade hon till Örebro kommun som har väldigt bra samordning för våldsutsatta. I alla fall i min erfarenhet. Så vi åkte dit tillsammans och det var som ett nätverksmöte och då var det både ekonomihandläggaren med, hennes nya handläggare i något relationsvåldsteam, boendestödjare två stycken och så vi. Och så var det liksom, vi satt där och överlämnade och diskuterade och så där. Och, ja, hon fick en försökslägenhet, tror jag att det var, så, med två boendestödjare, väldigt tydligt liksom vilken hjälp, vilka stödjande personer som fanns i nätverket. (FIP19)

Sammantaget är nyckelorden för ett fungerande skydd och stöd kontinuerlig kontakt mellan handläggare och klient och välfungerande kommunikation som bygger på lyhördhet för den enskilda personens specifika behov oberoende av schabloner och mallar – även om sådana naturligtvis kan vara till hjälp i struktureringen av arbetet. Det framgår av samtliga intervjuer, både i fokusgrupp och individuella, att det är när den våldsdrabbade har känt sig delaktig i de insatser som erbjudits och individuella bedömningar gjorts med hänsyn till variationen av komplexa kontexter som den största framgången sker. Ett sådant arbetssätt är också överensstämmande med socialtjänstlagens intentioner såsom de uttrycks i portalparagrafen och LVU.

Rutiner, manualer och checklistor

Som framgår efterfrågar aktörer av alla slag möjlighet att förverkliga den lyhördhet som krävs för att utreda dessa komplexa ärenden på ett sätt som är gynnsamt för utsatta samt för att ge utsatta rätt stöd i rätt tid. Frågan är på vilket sätt manualer och handböcker är till hjälp i detta arbete.

På senare tid har styrningen av människobehandlande verksamheter såsom socialtjänst, polis, sjukvård och skola fokuserat på att utveckla rutiner, checklistor och manualer. Myndigheter och privata och offentliga aktörer har i ökande omfattning utvecklat handböcker och liknande material om hedersrelaterat våld och förtryck. Intervjudeltagarna pratar förvånansvärt lite om dessa. Ytterst få av de aktörer som deltar i studien uttrycker ett behov av fler eller tydligare rutiner, manualer och checklistor även om det förekommer önskemål om bättre och mer precisa instrument för riskbedömning.
I intervjuer med socialtjänstens olika verksamheter nämns flera manualer och i något fall en egenhändigt utarbetad manual. Ungdomsmottagningar i samtliga städer nämner frågor de ställer på rutin och NGO:s pratar om utbildningsmaterial de själva utvecklat. I samtliga städer nämns manualen *Patriark*[122] som redskap för socialtjänstens riskbedömningar, men inte utan reservationer:

> Det här med verktyget, till exempel Patriark, det hjälper mig att ställa frågan och det blir avdramatiserat för henne, det är ett instrument som finns och det är en som har kommit fram till det här och det är ett sätt att hjälpa dig ännu mer, eller Freda eller Sara, eller vad som helst. Det är bra att ha de här bedömningsinstrumenten och kanske ha dem som stödfrågor där man liksom vet hur man ska komma in i de här samtalen. Men jag tänker också liksom, ja men lyssna på vad klienten själv säger. Jag själv tycker att verktyget man använder det är att ta den egna historiken på allvar. För mig så har jag varit mycket mer uppmärksam: ”Vad handlar det om? Vad är det hon säger?”. Tilliten till den här egna historiken och egna upplevelsen av situation hos klienterna är det viktigaste verktyget tycker jag. (FIP36)

Det framgår inte av intervjuerna hur socialtjänsten använder manualer, men flera av socialtjänstens verksamheter använder manualen Freda som de anser att de har viss hjälp av även i ärenden där det finns tecken på hedersrelaterat våld och förtryck). Freda innehåller inte detaljerade frågor om sexuellt våld som är centralt i en hederskontext, men fungerar ändå i myndighetsutövningens utredande arbete, påpekar en av verksamheterna (FIP39). Manualen Patriark uppges av flera som något de utbildats för och förväntas använda, men som inte fungerar för socialtjänstens utredningar då den kräver insyn i polismyndighetens arbete på ett sätt som socialtjänsten inte har. Socialarbetarna inom socialtjänsten anser heller inte att de bör ha sådan insyn. Problemet är

[122] NCK 2018.

att Patriark kräver att utredaren har information om gärningspersoners brottshistorik:

> Men Patriark tar ju också hänsyn till så många olika faktorer och vi har ju inte tillgång till informationen som man skulle behöva heller. Polisutredningar eller tidigare domar, förseelser, till exempel. Vi ringer ofta Origo. Då kan man ju berätta liksom anonymt och då kan de hjälpa till: ”men ställ den här frågan, tänk på det här”. Ibland kan det ju va så att vi tänker rätt. (FIP35)

En förklaring till att intervjumaterialet på temat är relativt knapphändigt, kan vara att många aktörer har uppfattningen att frågan är alltför komplex för att den typen av arbetsredskap som manualer utgör ska kunna ge meningsfull vägledning. Manualer kan vara värdefulla, kompletterande verktyg i utredningsarbetet, men aktörernas behov av utrymme, resurser och tid kan manualerna inte ersätta. Rättsväsendets aktörer lyfter upp relationsvålds- och kvinnofridsteamen inom socialtjänsten som särskilt drivna och kunniga och de flesta verksamheterna önskar i allmänhet utökat mänskligt stöd av lokala kompetensteam så som Origo i Stockholm och det mobila teamet i Malmö.

Det framgår, som vi påpekat ovan, att den största framgången i ärendehandläggning och stöd sker när den våldsdrabbade har känt sig delaktig i de insatser som erbjudits och individuella bedömningar gjorts med hänsyn till variationen av komplexa kontexter. I detta arbete är manualer och rutiner till viss hjälp, men de är inte till hjälp om de inte samtidigt kopplas till personlig och djupgående kommunikation mellan myndigheter och de människor de möter, där förtroende och tillit kan byggas upp. Ett sådant arbetssätt är överensstämmande med socialtjänstlagens intentioner såsom de bland annat uttrycks i portalparagrafen och i LVU.

Sammanfattning och reflektion: Mot ett hållbart och individuellt anpassat utrednings- och stödarbete

Enligt de aktörer som deltar i studien är långsiktighet den i särklass viktigaste faktorn för välfungerande stöd till våldsutsatta i hederskontexter. Många personer som levt med våld, förtryck, kontroll och begränsningar har inte utvecklat de förmågor och den självständighet som behövs för att bygga upp ett autonomt liv utanför sina ursprungliga familjesammanhang. Detta ligger i sakens natur och är en följd av hederskontextens sociala logik. Av den anledningen kan stödet behöva omfatta allt från grundläggande samhällsorientering, exempelvis hur man öppnar ett bankkonto eller söker bostad, utbildning

eller jobb, till andra, vardagliga färdigheter som rör sociala relationer och hälsa. Behovet framkommer också på ett tydligt sätt i flera av de individuella livsberättelserna.

Aktörer, både utanför och inom socialtjänstens myndighetsutövning, uttrycker frustration över att socialtjänsten inte förmår tillgodose våldsutsattas behov av uppföljning och långvariga insatser från akuta till långvariga, stödjande insatser, förebyggande arbete och utbildningsinsatser. Förutsättningarna för att kunna erbjuda kontinuerligt och välfungerande stöd till berörda parter hänger samman med verksamheternas politiska styrning, organisering, kompetens, finansiering och resurser.

Socialtjänsten får svidande kritik från många håll. Det ska poängteras att socialtjänsten är en komplex och utsatt verksamhet som måste härbärgera motsägelsefulla förväntningar och behov. Det är viktigt att förstå att socialtjänstens socialsekreterare inte själva bestämmer hur arbetet ska genomföras, till exempel hur de hanterar lagen eller bestämmelser om balansen mellan frivillighet och tvång. Det är också socialtjänstens uppgift att stödja alla klienter då dess roll först och främst är stödjande och inte straffande.

Stödet till personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck är i hög grad beroende av socialtjänstens biståndsbedömningar. En majoritet av aktörerna betonar att socialtjänstens arbete inte alltid fungerar tillfredsställande, något som åtskilliga socialarbetare också själva framför.
Detta orsakar kritik från olika typer av verksamheter. Kritiken kan delvis förklaras med att verksamheterna hanterar olika uppdrag och styrs på olika sätt vilket medför att anställdas handlingsutrymme varierar. Några verksamheter möter de utsatta i vardagens långsamma aktiviteter medan andra möter dem som namn i en utredning som de förväntas handlägga snabbt och effektivt. Dessa erfarenheter kommer givetvis i konflikt med varandra. På verksamheter såsom skyddade boenden, jourverksamheter och i kurativa sammanhang har de anställda goda möjligheter att lyssna på barns, ungdomars och vuxnas berättelser eftersom de kan ha kontakt över tid och därför får inblick i deras liv och sociala sammanhang, men inom socialtjänstens myndighetsutövning är arbetet hårt styrt och förutsättningarna annorlunda. Missnöjet är kopplat till socialtjänstens upplevda tendens att sätta kostnader före människors faktiska behov och hör samman med den ekonomiska styrningen av socialtjänsten genom New Public management (NPM).

Socialtjänstens myndighetsutövning spelar en central roll i arbetet med våldsutsatta och samtliga övriga aktörer är beroende av denna för att kunna

ge stöd. Resultatet av socialtjänstens utredningar och bedömningar är inte alltid överensstämmande med vad exempelvis kuratorer inom skola och sjukvård, stödverksamheter, skyddade boenden, rättsväsende och frivilligorganisationer ser som det bästa. Detta gör samverkan mellan verksamheter som har olika roller i samhällets insatser för att stödja våldsutsatta mycket svår. Icke desto mindre är samverkan av stor betydelse för utsattas möjlighet att få rätt hjälp i rätt tid och något som måste utvecklas.

Intervjudeltagarna betonar vikten av att offentliga och civilsamhälleliga verksamheter har de resurser som krävs för att verksamheten ska kunna möta människors faktiska behov. En basal komponent i verksamheternas möjlighet att skapa och upprätthålla kvalitet, långsiktighet och legitimitet är deras möjlighet att planera sitt arbete. Denna är i sin tur avhängig långsiktig och stabil finansiering, men fast både civilsamhällets och det offentligas verksamheter påpekar sitt behov av långsiktighet och stabilitet i arbetet för att kunna möta våldsutsatta utifrån deras individuella behov, premieras korta, trendiga utbildningar och projekt, vilket är ohållbart enligt aktörerna.

Aktörer på olika sidor om konfliktlinjer beskriver pengarna, ekonomin och budgeten som en väsentlig komponent i konflikterna. Även socialsekreterare uttrycker en stark frustration över hur ekonomin hindrar dem från att arbeta på det sätt som de anser att våldsutsatta kan behöva. Resursbrist är även ett återkommande tema inom rättsväsendets alla led, från polis, över åklagare till domstol. Behov av och brist på resurser är en gemensam svårighet i alla involverade myndigheters arbete med hedersrelaterat våld och förtryck. Komplexa sociala relationer, våldets legitimitet i stora grupper och en ofta påtaglig våldskapacitet ställer ofta högre krav på de involverade myndigheterna än de klarar att hantera. Till detta kommer en annan strukturell dimension som påverkar aktörernas handlingsutrymme negativt – hög arbetsbelastning och stor personalomsättning, särskilt inom socialtjänsten.

Aktörerna frågar sig om den sociala sektorns funktionssätt också behandlar de våldsutsatta som objekt snarare än som självständiga subjekt med rätt att ha makt i sitt eget liv. Numera är kvinnojourerna beroende av att socialtjänsten beviljar boendet till klienten. Skyddade boenden föreslår istället att samhället inför en kvinnofridspeng så att den som är utsatt för kvinnofridsbrott själv kan bestämma vilka insatser hen behöver.

En bred skara av professionella deltagare är eniga om att den privata marknaden av skyddade boenden inte alltid är gynnsam för utsatta. De vädjar till

politiken om att säkra att kvalitet går före kvantitet, exempelvis i upphandlingen av vårdplatser.

Bostadsmarknaden är ett oerhört påtagligt hinder i arbetet med våldsutsatta, då en egen bostad samt nya nätverk och sammanhang är en nödvändighet för att den utsatte ska orka motstå de krafter som drar en tillbaka in i de våldsamma sammanhang man lämnat.

Bostadsbristen orsakar bland annat att verksamheterna inte kan arbeta med utgångspunkt i människors faktiska behov, utan tvingas hitta olämpliga och ibland onödigt dyra nödlösningar – till exempel boende på ett skyddat boende där behov av skydd inte finns. I detta sammanhang försummas ofta medföljande barns behov av trygghet, kontinuitet och stabilitet. Vikten av barnperspektiv i vålds-, uppbrotts- och skyddssituationer kan inte nog understrykas eftersom medföljande barn inte bara brutit upp från sin invanda miljö, utan också är brottsoffer då de ofta bevittnat våld eller själva har utsatts för våld. Bostadsbristen orsakar också att möjligheten till egenförsörjning kan äventyras och att kvinnor vars uppehållstillstånd är baserat på arbete eller på anknytning till en våldsutövande man hotas.

Advokater, skolkuratorer, skyddade boenden, socialsekreterare, poliser, projektarbetare och enskilda utsatta berättar om ensamhet och isolering och betydelsen av nya nätverk. Att utveckla metoder för det är en av samhällets stora utmaningar.

Profilerade verksamheter har utvecklat en relativt djup kompetens om hedersrelaterad problematik och hur den kan hanteras. Trots det efterlyser aktörerna djupgående, välgrundad och kontinuerlig utbildning som är anpassad till den egna verksamheten, i kontrast till de korta, ofta alltför grundläggande och generellt hållna utbildningsinsatser som ofta erbjuds. Verksamheter behöver både fördjupad och grundläggande kunskap för att ha den beredskap och kompetens som krävs för att kunna uppmärksamma hedersrelaterat våld och förtryck på rätt sätt. Tillsammans med verksamheternas tydligt uttryckta behov av långsiktighet och kontinuitet i arbetet är utmaningen att forma och omforma arbetet i nära dialog mellan beslutsfattare och de verksamheter som arbetar nära olika kategorier av utsatta.

Konkret vägledning av specialinriktade verksamheter med matchande professionskompetens är väsentlig för att olika typer av verksamheter ska få adekvat hjälp i utrednings- och beslutsarbetet. De anställda inom de profilerade verksamheterna bör – förutom att vara väl insatta i hedersproblemati-

kens komplexitet och medvetna om stereotyper – förstå de olika verksamheternas varierande handlingsutrymme och den lagstiftning som reglerar verksamhetens möjligheter och begränsningar.

10 Det omstridda familjearbetet

I detta kapitel fördjupas ett av intervjumaterialets mest spänningsfyllda teman – det familjearbete som socialtjänsten utför. Familjearbetets vara eller icke vara är en tydlig konfliktpunkt mellan olika verksamheter som har olika uppfattningar om familjearbetet överhuvudtaget bör bedrivas och i så fall hur. Det är i första hand intervjuer med verksamheter som använts i det här kapitlet även om det också finns inslag från intervjuer med deltagare med erfarenhet av att leva i en hederskontext.

Kapitlet inleds med en kort bakgrund till den lagstiftning som reglerar familjearbetet. Därefter belyses två olika synsätt på familjearbete som framförs av deltagarna i studien. Andra frågor som berörs är samarbetsparters erfarenheter av socialtjänstens begränsningar, deras förklaringar till socialtjänstens svårigheter samt socialsekreterares egen syn på arbetet. Avslutningsvis berörs nödvändigheten av att samhället engagerar sig i de familjer som berörs av enskilda ingripanden i familjemedlemmars liv.

Familjen i samhället

Med tanke på familjens centrala roll i samhället och i barns och ungas liv är familjearbetets framträdande roll i intervjumaterialet föga förvånande. Svensk lagstiftning betraktar familjen som samhällets minsta enhet, i vilken barn och unga ska ges omvårdnad, trygghet och en god fostran[123]. Vidare ska barn behandlas med aktning för sin person och egenart. De får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling[124]. Familjen har det primära ansvaret för att barnets rättigheter uppfylls medan socialtjänsten har det yttersta ansvaret[125]. Det innebär att socialtjänsten är skyldig att träda in om barnets rättigheter inte tillgodoses inom familjen.

Om socialtjänsten, genom anmälan eller ansökan, får kännedom om att ett barn riskerar att fara illa, säger lagen att barnets situation ska utredas. Om misstanken visar sig vara befogad ska socialtjänsten föreslå lämpliga insatser. Såväl utredning som insatser ska i första hand genomföras i frivillighet

[123] Föräldrabalken 1 §, SFS nr: 1995:974.

[124] Lag 1983:47.

[125] SoL 5 kap. 1 § i Lundgren m.fl. 2015 s. 106.

och samförstånd[126]. Det innebär att socialarbetare alltid ska undersöka möjligheterna till frivilliga lösningar. Bakgrunden till att lagstiftaren poängterar frivillighet och samförstånd är att den moderna Socialtjänstlagen skapades i en tid då samhället ville markera avstånd mot den tidigare starkt repressiva lagstiftning som präglats av explicit tvång, förmynderi och inspärrning[127].

I vissa situationer – bland annat då barn och unga utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck – kan barns och vuxnas intressen stå emot varandra på ett så fundamentalt sätt att socialtjänsten måste ingripa mot berörda parters vilja med stöd av Lagen om vård av unga (LVU). Även då den unge placeras utanför hemmet med stöd av LVU är målet att hen så småningom ska flytta hem igen. Alla placeringar, oavsett om de sker i frivillighet med stöd av Socialtjänstlagen (SoL) eller under tvång genom LVU, ska omprövas var sjätte månad.

När socialtjänsten kategoriserar ett ärende som hedersrelaterat våld och förtryck medför det möjligheten att införa allvarliga inskränkningar i vårdnadshavarnas rättigheter. En sådan är inskränkningen i informations-skyldigheten till föräldrar vars barn är under utredning som normalt gäller i alla ärenden. Enligt informationsskyldigheten ska socialnämnden ge vårdnadshavare insyn i all handläggning i ärenden som rör barn under 18 år. Syftet är att tillgodose ”den unges behov av umgänge med föräldrar och vårdnadshavare”[128]. I situationer – hedersrelaterade eller andra – då till exempel föräldrarna kan antas vara till fara för barnet inträder istället skyldigheten att inte underrätta föräldrarna om något som berör den unges förhållanden – exempelvis var barnet är placerat eller befinner sig om dagarna[129].

Komplexa bedömningar

I hedersrelaterade ärenden kan det vara av yttersta vikt att vårdnadshavare inte får information om var den unge befinner och annat som har att göra med den unges förhållanden. Samtidigt är det långt ifrån enkelt att fastställa när undantag från informationsskyldigheten bör ske på grund av risken för att våld i familjer som känns ”främmande” tolkas som hedersrelaterat våld och förtryck. Inför sådana komplexa bedömningar står socialarbetare mellan

---

[126] 1 kap. 1§ SoL; Lundgren et al 2016, s. 22.

[127] Sunesson 2003:85; SoL 1982:210 i Norström och Thunved, 2007, s. 32.

[128] 14 § LVU Lundgren et al 2015, s. 378.

[129] OSL 2009, kap. 12, § 3.

två onda ting: risken att ett barn far illa och i värsta fall dödas eller att föräldrars rättigheter inskränks på lösa eller felaktiga grunder. Om en myndighet agerar repressivt mot en medborgare med utgångspunkt i dennes bakgrund, religion eller etnicitet utan hänsyn till den enskildes faktiska intentioner och det reella behovet av att göra undantag från informationsskyldigheten i specifika fall, uppstår ett allvarligt demokratiskt problem som undergräver socialtjänstens och lagstiftningens trovärdighet, ger upphov till diskriminering och urholkar möjligheten till tillit till samhällets institutioner. Bedömningen i sådana ärenden är med andra ord ofta mycket svår och mycket står på spel.

Forskning visar, i likhet med det empiriska materialet i denna studie, att praxis för hur man hanterar ärenden som betecknas som hedersrelaterade, skiljer sig åt socialnämnder emellan. Vissa socialnämnder tillämpar hellre undantaget från informationsskyldigheten en gång för mycket än en gång för lite, eftersom följderna av insyn i fall då föräldrar skadar sina barn – till exempel genom våld eller bortgifte – kan vara svåra eller i värsta fall omöjliga att reparera i efterhand. Andra är mer restriktiva[130].

Frivillighet och tvång i familjearbetet

Intervjudeltagarna reflekterar mycket kring möjligheten till och lämpligheten i att arbeta med våldsutsatta barns och ungdomars familjer. De uttrycker starka och skilda uppfattningar om hur frivillighet och tvång bör praktiseras. I intervjumaterialet finns två huvudspår. Det första rymmer uppfattningen att tvång alltid bör tillämpas i ärenden som kategoriseras som hedersrelaterade, att undantaget från informationsskyldigheten alltid ska användas och att den unge alltid bör hållas åtskild från familjen under utredning och insatser. Det andra spåret betonar vikten av lyhördhet och anpassning efter varje unik situation. De två förhållningssätten diskuteras mer ingående nedan. Det ska noteras att båda perspektiven kan förekomma i en och samma fokusgruppintervju, vilket inte är märkligt, då åtskilliga intervjuer består av upp till åtta personer som vänder och vrider på svåra frågor. Verksamheterna är ambivalenta i den svåra och känsliga frågan om familjearbete, som intervjun ger tillfälle att reflektera kring.

[130] Jämför Baianstovu 2012, 2017; Perez 2015

Spår 1: Tvång och åtskillnad

Många av de aktörer som betonar vikten av att hedersrelaterade ärenden hanteras med stöd av LVU och att våldsutsatta barn och unga hålls åtskilda från sina familjer i fall av hedersrelaterat våld och förtryck, gör så på grundval av skillnaderna mellan våld med hedersmotiv och andra fall av vuxnas våld mot barn. En socialarbetare inom en frivilligorganisation påpekar att det finns en viktig skillnad mellan de sociala kontexter som socialtjänstlagen har utformats utifrån och hederskontexter som är ett relativt nytt inslag i barnavårdsarbetet inom socialtjänsten. De förändringar som enskilda vårdnadshavare vanligen anses kunna genomgå för att så småningom åter få ta hand om sina barn efter ett omhändertagande, är inte alltid möjliga att uppnå i hedersrelaterade fall. Det beror på hederskontextens starka normsystem som legitimerar våldet och förtrycket och på att ett större kollektiv deltar i våldet:

> Det finns ju en lång tradition av att man ska återförena familjer, vilket är en vettig syn när det kommer till frågor där det går att förändra familjen. Den synen bygger på missbrukstraditionen som finns i Sverige, där man kan arbeta bort ett beroende och sedan återförena familjen för det var beroendet som var problematiken. Men det är ju otroligt mycket svårare när det handlar om hedersrelaterat förtryck och våld, för det handlar inte om ett beroende, utan om ett normsystem som man har vuxit upp med och som är djupt etsat in i en hel familj, en hel släkt, en hel klan, och det handlar inte bara om en mamma eller en pappa. Då kan man inte ha som förutsättning att återförening kan ske, utan då måste man ha en plan där man frågar sig vad den här personen ska få för liv efteråt och vad den vill ha för liv själv, såklart. Vi måste kunna erbjuda något annat som är långsiktigt. (FIP40)

Liksom flera andra aktörer, påpekar socialarbetaren att de samhällsförändringar som skett efter sociallagarnas tillblivelse på 1980-talet borde ligga till grund för en förändring av hur lagen tillämpas, bland annat på grund av de särskilda förhållanden som gäller i ärenden som involverar hedersrelaterat våld och förtryck. Enligt en annan aktör är det socialtjänstens strävan att till varje pris ”få ihop det till en kärnfamilj igen”, men strävan slår fel därför att den självklara ”idén om att familjen är bra för individen” inte är så självklar när det handlar om ”en familj som vill döda dig” (FIP55). I sådana situationer är insatser såsom en frivillig SoL-placering en nackdel eftersom den ger föräldrar rätt att ta del av journaler, vilket kan äventyra det skydd som den unge har beviljats. En annan nackdel är att den unge fortsätter att vara praktiskt och ekonomiskt beroende av sina föräldrar, som förblir vårdnadshavare:

> Vid SoL-placeringar är föräldrarna fortfarande vårdnadshavare, vilket gör att de fortsatt är ansvariga för att försörja barnen och för barnens skolgång, till exempel. Om barnet ska byta skola måste föräldrarna skriva under på det även när barnet byter skola för att skyddas från föräldrarna. På pappren föräldrarna ska underteckna står skolans namn. (FIP27)

Flera aktörer anser att den starka viljan att återupprätta kärnfamiljen bygger på ett ensidigt ställningstagande för de vuxnas perspektiv. ”Det har blivit feltolkat med den här lagen, barnens rätt till föräldrar har blivit föräldrarnas rätt till barn”, säger en socialsekreterare som arbetar med uppsökande verksamhet (FIP36).

I linje med socialtjänstens strävan efter att arbeta med familjen ligger kravet på att arbeta med föräldrar som utövar våld så att de kan återfå vårdnaden om sina barn efter ett tvångsingripande. Det arbetet är fyllt av svårigheter. Det är en sak att arbeta med människor som själva anser att de har ett problem och är beredda att göra uppoffringar för att komma tillrätta med problemet och människor som agerar utifrån en djup, inre övertygelse och anser att de är orättvist behandlade av myndigheten:

> Det står ju också i våra riktlinjer att vi ska jobba med även dem som utsätter andra för hedersrelaterat våld men det känns ju extremt svårt att hitta någon slags motivation och ingång till någon slags förändring när det är någonting som är så djupt förankrat i personerna på något sätt. Jag menar det är ju skillnad om det är någon familj som lider av psykisk ohälsa eller har missbruk, då finns det ju ändå något slags, någonting att jobba med. Det är väl svårt att veta vad ska man göra, eller hur ska man nå fram? De har säkert sina åsikter klara, men de vill ju säkert inte ens komma eller kommer dem ens? Jag vet inte, kommer de ens hit? Jag vet inte, det kanske de gör om barnet är placerat – då kanske de kommer. Majoriteten av alla de här barnen går ju hem till familjen igen, så hur jobbar vi med dem? (FIP35)

Socialtjänstens krav på att i första hand arbeta i frivillighet och samförstånd gör att ett barn eller ungdom placerat i skyddat boende med stöd av SoL och inte LVU kan vara att ta ”föräldrarnas parti”, anser en aktör (FIP27). En annan aktör tror att socialtjänsten ofta tillämpar ett föräldraperspektiv framför ett barnperspektiv därför att det råder en önskan om att samvaron med familjen ska leda till lycka: ”Man har en önskan om att man är lyckligast med sin familj, men [perspektiven] krockar, för det inte är den bilden som den unga har” (FIP31). I vilken mån socialtjänsten tillämpar SoL eller LVU vid

placeringar skiljer sig åt mellan kommuner. I en intervju hävdas att Malmö stad skulle vara särskilt restriktiv med LVU:

> Fast vi ser ju väldigt sällan här, utifrån X då, att tjejer blir placerade som inte vill vara placerade, utan de vill ju hemifrån. Problemet är snarare att de jobbas hem fast vi kan tycka att de inte borde gå hem. Eller att socialtjänsten släpper för lätt ifall de drar tillbaka sin historia. Och sedan har ju vi fått höra genom samtal med folk som jobbar här i staden med det här, att där är det vanligt med LVU. Här är det väldigt, väldigt ovanligt, alltså vi har ju inga siffror på att det faktiskt är så, men utifrån det vi ser och det vi hör här så är ju LVU ganska ovanligt. (FIP14)

Dessa aktörer uttrycker oro för att socialtjänsten i sitt arbete med familjer som praktiserar hedersnormer förbiser barnperspektivet. Till exempel kan föräldrar som inte delar uppfattningen att deras familjeliv är problematiskt få för stort utrymme i utredningen som berör deras barns våldsutsatthet i familjen. En aktör berättar om hur föräldrar kan lyckas manipulera socialtjänsten genom att åberopa att våldsanklagelserna är uttryck för tonårsproblematik:

> Det står i lagstiftningen att man måste lyssna på ungdomarna. Men socialsekreterare har ofta mycket mer kontakt med föräldrar och lyssnar mer på dem. Det är många föräldrar som är jättecharmiga och nästan manipulerande, har vissa tjejer berättat. De har blivit manipulerade hela sitt liv för att mamma eller pappa säger helt andra saker till socialtjänsten. De nekar allting och säger att det är tonårsproblematik. Det borde man lyfta på något sätt. De måste prata med tjejerna mer, de får inte bara välja föräldrarnas sida när det står ord mot ord. (FIP27)

En advokat påpekar att det inte är ovanligt att socialtjänsten beskriver problemet som ”konflikt mellan föräldrarna” i dokumentationen även i allvarliga ärenden med grovt relationsvåld. Detta får ”jättestora konsekvenser, för vi kan inte skydda barnen i en rättslig konflikt, för det tingsrätten ser då, det är att föräldrarna har en konflikt” (FIP51). Vidare äventyras barnperspektivet eftersom socialtjänsten inte tar vara på möjligheten att inskränka informationsskyldigheten i den mån den kan: ”Många tror att man måste berätta allting som ett barn säger till föräldrarna, men det måste man inte”, påpekar en aktör (FIP19). En sådan praxis kan leda till att barn och unga kommer i fara när de berättat om sin situation för lärare, kuratorer och socialsekreterare. Många unga är medvetna om den risken och har av den anledningen lågt förtroende för socialtjänsten.

Några av intervjudeltagarna tror att ett skäl till att barnperspektivet brister inom socialtjänsten är socialsekreterarnas bekvämlighet. En aktör uttrycker uppfattningen att socialsekreterare föredrar SoL-placeringar framför LVU-placeringar, därför att LVU är en krävande process där tvångsingripandet måste prövas rättsligt av förvaltningsdomstolen:

> Skälet till att det är SoL är att de frågar föräldrarna om de går med på att deras barn är placerade. Då säger de ja och då säger man: ”Vad bra, då behöver vi inte…”. De tycker att det är ett så stort ingrepp att göra LVU, då vill de inte ens ansöka om det. Det är många gånger vi får påminna dem om vad deras jobb är. Vi får påminna om vad heder är, hur det ska behandlas, hur vi ska bemöta. Och så är det ju så att det är inte de som ska avgöra om det är LVU eller inte, det är ju rätten. (FIP27)

En annan åsikt på samma tema delges av aktörer som anser att socialsekreterare bär på en stark önskan att bevisa att de förstår och når sina klienter på ett särskilt sätt, vilket kan leda till att de får en felaktig bild av situationen:

> Det finns prestige i också: ”Vi får så himla bra kontakt med pappan eller föräldern, nu känner vi att vi har nått de här och påverkar dem” liksom. De tar föräldraperspektivet också som socialarbetare och fattar inte att de säger precis det som de vill höra. Han har lovat att han inte ska slå. Har man inte jättemycket kunskap om heder så kanske man tycker det är bra så. (FIP19)

Aktören berättar om en pappa som inte ville erkänna det grova våld hans barn ville ha hjälp att komma tillrätta med:

> Han hade erkänt att det hade förekommit våld vid något tillfälle men inte så grovt, och det fanns ingen behandling heller. Han hade haft två eller tre samtal med socialsekreteraren och sagt: ”Nä, men jag ska inte slå mer”. ”Bra, jättebra, då tror vi på dig.” Det är ju nästan skrattretande, det är ju bisarrt. (FIP19)

Föräldrars motiv bakom att gå med på en frivillig placering är att snabbare kunna få sitt barn igen eftersom det är socialtjänstens skyldighet att arbeta för att så sker:

> Om det inte är LVU, då har föräldrarna samtyckt till placeringen och så utgår man från att då får vi ju gå och känna på deras samtycke. Sedan är det ju ganska ofta så att när det är SoL-placering, alltså frivilliga placeringar, så handlar det ju om att vårdnadshavarna har samtyckt till placering för att de har en uppfattning om

att ”om vi samarbetar med socialtjänsten så kommer vårt barn hem snabbare”. Sedan är ju inte det alltid ett genuint samtyckte, men de känner att de fortfarande har kvar någon sorts kontroll över sitt barn om det inte är ett LVU. (FIP14)

Aktörernas uppfattningar om socialsekreterares privata motiv kring tillämpningen av SoL och LVU förekommer även hos rättssociologen Astrid Schlytter[131] som hävdar att det inte alltid är lagstiftning som står i vägen för ett LVU, utan snarare handlar om ett sätt att tänka inom socialtjänsten. Även om det sannolikt händer att socialsekreterare drivs av personliga motiv i arbetet visar forskning snarare att arbetet inom socialtjänsten är mycket hårt styrt[132]. Socialarbetares noggrannhet i arbetet med att först pröva frivilliga lösningar beror på att SoL är tydlig med att frivilliga lösningar alltid måste prövas innan LVU tillämpas. Inga regler utan undantag och så även här. En allvarlig våldssituation kräver alltid omedelbara insatser med stöd av LVU. Detta är ett svårt dilemma, men intervjuerna visar att socialtjänsten har missat allvarliga våldssituationer i flera fall, möjligen på grund av detta arbetssätt.

Att skydda unga från kontakt med familjen med stöd av LVU

Aktörer inom offentliga verksamheter berättar att de flesta barn och unga som socialtjänsten placerat utanför familjen under 18 års ålder på grund av hedersrelaterad problematik är hemma igen relativt kort tid efter placeringen. Detta får flera aktörer att poängtera att dessa barn och unga behöver skyddas från kontakt med familjen. Men precis som i andra fall av våld i nära relationer kan det vara svårt att motivera den våldsutsatta att bryta all kontakt med sina närstående. Ett skäl till svårigheten är att familjerna ofta utövar stark känslomässig utpressning mot de familjemedlemmar som placerats i skyddat boende. När barnet är placerat enligt SoL ansvarar föräldrarna för dess ekonomi, klädinköp och annat praktiskt vilket kräver viss kontakt:

Just det här med: ”Jamen, dina föräldrar saknar dig jättemycket” mycket sådant. ”De är väldigt samarbetsvilliga” och sedan det här med, speciellt när tjejen behöver pengar till kläder: ”Ja men du ska fråga dina föräldrar”. Då packar föräldrarna ihop en väska och smugglar med brev och så. (FIP27)

---

[131] Schlytter 2006.

[132] Tham 2008; Astvik 2013.

Våldsutsatta som sökt och fått skydd utsätts som regel för att deras familjer försöker övertala dem att flytta hem igen. Det händer att socialtjänsten och andra vårdgivare deltar i övertalningsförsöken med eller utan sin vetskap:

> Det var en tjej som hade ett möte med socialsekreteraren. ”Saknar du inte din lillebror, han är så söt, och din pappa och mamma” och hon sa: ”Jo, jag saknar dem”. Hon försöker vara samlad inför det mötet. ”Tror du inte att jag längtar efter min lillebror?” Varför säger de sådana saker! (FIP27)

Föräldrar och släktingar kan framställa sina behov på ett högst övertygande sätt:

> Jag har fått samtal från personal på sjukhuset, som har ringt och säger att: ”Oh, här finns en kvinna och hon är jätteledsen och hon saknar sin dotter och hon säger att hon tror att hennes dotter är hos er, det är jättesynd, hon gråter”. Man tappar sin professionalitet där, vad tror sjuksköterskan jag ska säga? ”Ja hon finns här”. (FIP27)

Uppfattningarna om att familjen spelar på känslomässiga trådar är vanligt förekommande:

> De spelar på det. Det kan vara så här att ”din mamma, hennes hjärta har brustit nu för det du har gjort och hon har fått hjärtinfarkt och det är p.g.a. dig” liksom. Det verkar vara ett sätt i vissa kulturer att se på sorg. Det handlar också om att jag har orsakat det här så jag har gjort så att hon, så återigen så är det vad jag har gjort och det handlar också om lojalitet mot min familj. Har bytt sida, gått till de andra. (FIP7)

Därför är det en viktig del av arbetet när en ny person kommer till ett skyddat boende att förbereda denna för att ”någon kommer att bli sjuk, någon får hjärtproblem, någon kommer att ha dött” (FIP27).
Ett annat argument för att LVU alltid är det lämpligaste vid en placering i hedersrelaterade ärenden är den placerades vetskap om att familjen saknar en och de skuldkänslor detta väcker. I synnerhet är syskonens saknad en tung känslomässig börda:

> Man vet att om jag lämnar så kommer mina syskon att få ta det här kanske. Att man har varit den som har skyddat dem. Då är det mest oro för yngre syskon

> kanske. Där gör vi alltid orosanmälan på syskonen, men det är ju väldigt ofta de bor kvar ändå. (FIP27)

Socialtjänsten tar inte alltid det placerade syskonets våldserfarenhet som skäl för att utreda övriga syskons behov vilket är problematiskt:

> Vi ska inte glömma att i dessa familjer finns fortfarande små barn som också kommer att bli större, så vad är förebyggande syfte där, om man går in med rätt insats, vi glömmer alltid att vi placerar trettonåringen eller fjortonåringen, och sedan vi vet att det finns en sjuåring eller åttaåring där, vad kommer att hända med den? (FIP36)

En annan aspekt av problematiken är den kärlek och omsorg i familjen som förloras i och med uppbrottet:

> Man förlorar ju väldigt mycket. Även om de som kommer till våra verksamheter och söker hjälp och äntligen säger: ”Idag vågar jag inte gå hem för nu vet de att jag är tillsammans med den här pojken, eller nu har de sett det här”, så sitter man ju ändå med tankarna kring familjen och: ”Vad innebär det för mina syskon och vad innebär det för min mamma?”. Och man saknar ju sina syskon väldigt mycket. Det är ju inte bara det här negativa utan det finns ju mycket kärlek och det är stora släkter och det finns mycket, mycket glädje också. Så det är inte bara det ena eller det andra. (FIP2)

Den känslomässiga belastningen, som utsatta upplever på grund av anhörigas utpressning och på grund av deras egen längtan och skuldkänslor, kräver att de får ett tydligt och riktat stöd, anser några av aktörerna, helst i form av LVU. Deltagare i fokusgrupperna, till exempel poliser, advokater, skolkuratorer och personal på jourer och skyddade boenden påpekar att socialtjänsten inte alltid tillämpar den lagstiftning som finns och som kan skydda unga från att fara illa. Ett sätt är att tillämpa LVU på ett annat sätt än vad som sker idag:

> När det kommer till LVU, tvångsplaceringar, så har man ju börjat prata om § 3 och beteende. Man har ju inte prövat just heder som ett skydd mot att man själv går tillbaka i farliga situationer. Idag handlar trean ju väldigt mycket om missbruk och de typerna av beteenden. Den skapades kanske framförallt för struliga tonårskillar. (FIP40)

> Och får man inte skyddet man behöver då går man hem igen. Om du inte får skyddet, ”bryt med familjen”, ja, då går de hem igen precis som alla säger då, att de är hemma efter ett kort tag. Man måste liksom få hjälp och skyddas, där kan man börja prata, där kan man göra en hot- och riskbedömning, man kan inte göra en riskbedömning om inte ungdomen vet att den kommer att bli skyddad. (FIP19)

Personal i skyddade boenden ser barn och unga fara illa av att tvingas ha kontakt med familjen vilket är tungt att bevittna. De anser att samhället bör bära den unges börda tillsammans med denne[133] och inte lägga allt ansvar på den enskilde själv. En av dem uttrycker det så här:

> Det som vi väntar oss av den här undersökningen är att samhället kommer ifrån det här lotteriet om vilken social man vänder sig till. Det ska inte vara ett lotteri. Och sedan ska de ha det här barnperspektivet, de ska veta hur dåligt de här tjejerna och killarna mår med de här skuldkänslorna. De kan inte sätta press på att de ska träffa familjen, att de måste tillbaka till familjen, det är jätteviktigt. Och det viktigaste är att samhället jobbar djupare från dagis, från skolan. Det är vår önskan. (FIP19)

Personalen på det skyddade boendet ovan tror att det kan bero på att socialsekreterare kan komma i ”lojalitetskonflikt mellan barnens och föräldrarnas sorg och behov” (FIP27). I andra våldsärenden som involverar mäns våld mot kvinnor eller våld i nära relationer finns regler om att parterna ska ha olika socialsekreterare, men i ärenden som handlar om hedersrelaterat våld och förtryck är det inte alltid praxis, berättar personal på ett skyddat boende. Det gör att socialsekreteraren kan bli budbärare (FIP27). Det händer att den unge ber personalen hjälpa dem med att markera gentemot socialtjänsten:

> Hon sa till mig: ”jag vill att de slutar fråga mig” och då fick jag säga till socialtjänsten att hon ber er nu att sluta fråga om hon vill träffa sina föräldrar, hon säger till när och om hon vill det. Då vet hon att det går, det är inte varje vecka hon vill träffa dem. (FIP27)

En flickas vädjan om hjälp med att arrangera sin egen död markerar tyngden i utsattheten:

---

[133] Jmf. Baianstovu 2012, kap. 9.

> Det som har påverkat mig mest är en tjej som sa: ”Nej jag vet inte vad jag ska göra”. Vad vill du göra. ”Ja men du kommer att tycka att det är jättekonstigt. Jag vill fixa en kista och sedan en kropp, det blev väldigt svårt, men alltså de kan ringa min familj och säga att det har skett en olycka och att jag har dött. Då har de en kropp som de kan begrava och sådana saker. För att om jag är död kommer min mamma och mina syskon inte att drabbas”. Den är stark, känslan av skam. (FIP27)

En ung kvinna berättar om hur hennes mamma ringde henne efter att hon rymt hemifrån och placerats på skyddat boende och hur hon grät och bad om förlåtelse. Mamman förklarade att hon började bli gammal, att hon var sjuk och att hennes enda önskan var att träffa sin dotter en sista gång i livet. Kvinnan gick med på att träffa sin mamma på centralstationen, där hennes manliga släktingar väntade i en parkerad bil som de försökte dra in henne i. Kvinnan skrek för att påkalla omgivningens uppmärksamhet och lyckades på så vis slita sig loss och hoppa på en buss tillbaka till det skyddade boende där hon vistades (IP4).

LVU borde alltså inledningsvis tillämpas i alla hedersrelaterade ärenden, anser dessa deltagare. Skälet är att de utsatta då själva slipper ta det svåra beslutet att inte ha kontakt med en familj som är potentiellt farlig för dem tills de har upprättat ett eget inre skydd mot våld och förtryck. Behovet av skydd med stöd av LVU blir särskilt tydliga när unga personer med kognitiv funktionsnedsättning inte förstår sitt eget bästa:

> Man kan bli helt uppgiven för att man precis har pratat med en person som säger: ”Ja men jag ska gifta mig i sommar och det är en person jag aldrig har träffat och jag är så himla glad.” Det kan också vara en yrkesverksam som ringer och som vet att den unga kanske vill gifta sig, men utan att veta vad det innebär fast man försöker förklara utan att komma igenom. Personen 18, hon får välja själv men hon är inte medveten om vilket val hon gör. Man kanske inte ska omyndighetsförklara personer över 18, men kanske i vissa särskilda fall att LVU måste kunna användas därför att skydda den här personen. (FIP40)

Under några av resonemangen kommer fallet Abbas Rezai upp som ett varnande exempel på socialtjänstens blindhet och blir en drivkraft till motstånd mot familjearbete:

> Sen så kan det finnas enskilda fall som det kanske skulle kunna funka i men vem, jag fattar inte ens hur man kan ta risken att veta i det här fallet funkar det att

skjutsa hem honom [refererar till Abbas[134]]. Den risken finns i vartenda fall av familjearbete och det är livsfarligt. (FIP19)

De verksamheter som förespråkar uppbrott med stöd av LVU anser att socialtjänstens familjearbete ofta är ytligt och fyllt av kompromisser som den unge inte är hjälpt av i det långa loppet. En av verksamheterna som tittat närmare på exempel på lyckat familjearbete, enligt socialtjänsten, anser att det snarare handlar om att socialtjänsten ”lyckades kompromissa att hon skulle få komma hem en timme senare, men man har liksom inte kommit åt de grundläggande strukturerna. Hon kan till exempel inte välja vem hon ska gifta sig med” (FIP19). När familjearbete bedrivs på det sättet ”kompromissar man med de mänskliga rättigheterna”, framför de.

Att tvingas till familjearbete

I intervjumaterialet finns flera exempel på unga som tvingats till familjearbete. En verksamhet ger ett ”skräckexempel” på påtvingat familjearbete som handlar om en ung kvinna som placerats på ett boende i samma kvarter som familjen. Hon kämpade länge för att få flytta till ett annat boende och när det beviljades ville socialtjänsten inte berätta för henne var det nya boendet låg, så hon rymde. Hon liftade runt i Sverige ett tag, ringde sin bror som hämtade henne och flyttade hem igen. Hon sa att det var för att socialtjänsten inte lyssnade på henne. Nu påbörjade socialtjänsten familjebehandlingen. Efter varje träff skickade den unga kvinnan mail till boendet och berättade att föräldrarna uppförde sig exemplariskt i familjebehandlingen, men på ett helt annat sätt hemma där hon blev skuldbelagd och fick höra att hon var misslyckad och värdelös. ”En polisanmälan var gjord också på brorsan som hade misshandlat henne med tydliga bevis, stora blåmärken och så. Och hon fick fortfarande bo hemma” (FIP27).

En annan ung kvinna tvingades delta i familjearbete fast hon tydligt uttryckte att hon inte ville. ”Hon skulle dessutom vara med på mötena med

[134] Abbaz Rezais död är ett flagrant exempel på våld i hederns namn som kunde ske bland annat på grund av socialtjänstens samverkan med föräldrarna. Abbas som var involverad i en kärleksaffär med Zahra, en flicka vars föräldrar var emot relationen, skjutsades efter en tid på flykt hem till Zahras föräldrar för att ”tala ut”. Det var två socialarbetare som körde Abbas och Zahra till hennes föräldrar hem, där Abbas mördades brutalt (Wikan 2009 s. 21).

familjen och träffa dem. Och hon hade dessutom varit utsatt för sexuella övergrepp av brodern och väldigt grovt våld" (FIP19).

En av våra deltagare med egen erfarenhet av livet i en hederskontext, en ung man med bakgrund i en religiös minoritet, rymde hemifrån i sena tonåren och blev frivilligt placerad i ett familjehem. Placeringen var frivillig eftersom hans föräldrar inte motsatte sig den. Bakgrunden till rymningen var att han blev illa behandlad av sina föräldrar; han fick sällan leka, utförde mycket hushållsarbete, misshandlades och behandlades överlag hårt och känslokallt. Han hade en ständig känsla av att hans person inte fanns och att hans behov inte räknades. I familjehemmet var det annorlunda. Där fick han tid att göra sådant han aldrig fått göra förut – det gjorde honom lättad, men också lite förvirrad. Vad skulle han göra av all den tid som han förr spenderat på hushållsarbete och småsyskon? När placeringen omprövades efter sex månader, som det är brukligt, lovade föräldrarna att behandla honom bättre, så han motsade inte socialtjänstens beslut om att flytta hem igen. Efter hemkomsten behandlade föräldrarna honom mildare; han blev inte slagen och hans arbetsbörda i hushållet lättade, men han blev utfryst och kände sig än mer utanför än innan.

Två av deltagarna i de individuella djupintervjuerna genomled tvångsäktenskap innan de fick hjälp att komma ur sin svåra situation. När IP32 gick på högstadiet blev hon förälskad i en kille av samma ursprung som hon själv och umgicks med honom i skolan. Hon kände att hon aldrig stått någon människa så nära som honom. Hon började komma hem från skolan allt senare och föräldrarna började undra vad hon gjorde och bad en kusin hålla ett öga på henne. Då avslöjades relationen. Familjen motsatte sig relationen fast han talade samma språk och de inte hade något emot honom eller hans familj som så, men de ansåg att en relation mellan en man och en kvinna aldrig bör inledas genom en förälskelse, utan alltid genom förnuftiga arrangemang av vuxna. Skolans personal som kände till relationen schemalade skoldagen så att hon fick utrymme för att träffa sin pojkvän. Hon gick också till skolkuratorn med jämna mellanrum.

> Sedan kom det en tid där mina föräldrar insåg att de inte kunde hindra mig trots att de misshandlade mig eller vad de än gjorde, de till och med hotade den här killen flera gånger att han inte ska umgås med mig. Men det fortsatte ju och då tänkte de lösningen är att de ska ta mig till mitt hemland och gifta bort mig. Jag brukade gå till kuratorn ganska ofta, bara för att prata och då berättade jag det här att jag har den här pojkvännen och jag har det jättesvårt hemma och jag vill

> umgås med honom, men insåg att det finns inget att göra, kuratorn kan inte göra något, ingen kan göra något, så är det bara liksom jag får ta striderna själv. (IP31)

Relationen med familjen blev mer och mer spänd och när föräldrarna föreslog en resa till det gamla hemlandet följde hon frivilligt med i hopp om att de skulle försonas. De lovade att inget äktenskap väntade henne där. När hon berättade för skolkuratorn att hon var rädd för att familjen planerade ett tvångsäktenskap begärde skolkuratorn att få träffa familjen:

> Det var som ett vanligt kuratorsamtal hon larmade inte eller någonting. Det enda hon gjorde var ju typ att hon sa: ”Vi kan kalla hit dina föräldrar och prata med dem och se om deras syfte är det eller inte”. Så de kom någon gång till kuratorn och pratade om det och sa att de absolut inte planerade något sådant. (IP31)

Föräldrarnas bedyrande att något sådant naturligtvis inte skulle ske var ett skenbart löfte. IP32 såg det som att hon hade två val: att åka med dem eller att gå till socialtjänsten och berätta om resan. Det var ”två jättestora val” eftersom hon visste att hon riskerade att bli bortgift. Men samtidigt hoppades hon att hennes samarbetsvillighet skulle ha en försonande effekt så att hon kunde få ”träffa min pojkvän och leva ett vanligt liv”. Hon kände sig oerhört splittrad och rädsla hindrade henne i att dela sina tankar med någon. När föräldrarna en dag berättade att det var dags för henne att åka och träffa sina kusiner och sa ”hur dålig jag har varit och jag ska sluta skämma ut dem”, tänkte hon: ”Okej jag gör det för deras skull, åker dit så de blir nöjda och glada”. Ensam med sitt liv och sina beslut bestämde sig IP32 för att åka med till hemlandet där det visade sig att ett äktenskap väntade henne. Några dagar efter ankomsten till det gama hemlandet var hon gift. Hon fick komma tillbaka till Sverige kring skolstart och nu kontaktade skolkuratorn äntligen socialtjänsten som påbörjade en planering för LVU. Hon berättar att hon under tiden för planeringen bodde kvar hemma under flera veckor.

En oroväckande aspekt i detta fall är att IP32 har varit placerad hos släktingar av socialtjänsten sedan tre års ålder utan att de frågat hur hon hade det och hon har varit lydig och snäll och ingenting sagt. I journalen som hon begärt ut kan man läsa att det är ”en harmonisk familj som funkar bra, de har det bra, och allting verkar flyta på”. ”Va fan!” tänkte jag, ”var har de fått det ifrån?” Men barnen i familjen sa aldrig någonting till socialtjänsten:

> ”Socialen kommer idag”, brukade mina föräldrar säga till mig. ”Socialen kommer idag de ska bara vara här på besök de ska äta middag med oss och vi ska ha lite trevligt tillsammans, så går de”. Jag visste ju inte att de kommer för att säkerställa att allting är okej och då sa vi ingenting. Men jag tänker redan där som en socialsekreterare så är hennes plikt att ha enskilda samtal med barnen, alltså antingen kalla dit barnen eller ha enskilda samtal med barnen.” (IP31)

Socialtjänsten har erkänt att uppföljningen av familjehemsplaceringen varit felaktig och sagt att handläggningen är bättre i dag, berättar IP32. Hur hade hennes liv gestaltat sig om de socialsekreterare som besökte hemmet för att undersöka hur hon och hennes syskon hade det, hade närmat sig barnen genom de obligatoriska barnsamtal de skulle haft, men aldrig genomförde?
En annan av de individuella deltagarna som genomlidit tvångsäktenskap genomled svår misshandel från 12–13 års ålder. Vid flera tillfällen var misshandeln så svår att hon fördes till sjukhus, men utan att hennes situation förändrades i övrigt. När hon senare i livet läste sina sjukhusjournaler såg hon att hon varit inlagd på sjukhuset ”nästan hundra gånger, det var under tre års tid” (IP35). Sjukhusvistelserna skedde dels efter misshandel, men också efter upprepade självmordsförsök:

> Folk reagerade ju och gjorde orosanmälan, men problemet där var att socialtjänsten träffade mina föräldrar och då var det så här, min mamma lärde sig svenska och hon ville verkligen visa att hon var insatt i det svenska samhället och så där, fast hon inte hade jobb eller nåt, så hon var utanför på ett sätt. Men då blev det så att socialtjänsten gjorde inget omhändertagande för de såg att min mamma var mottaglig för att ta in hjälpen och när jag hamnade på sjukhus då fick man orosanmälan, men det blev ju bara så att då blev vi kallade på ett möte tillsammans. (IP35)

På möten med socialtjänsten frågade socialsekreterarna familjen vad som hänt ”och då kunde jag inte säga det framför alla”. Vid ett tillfälle berättade hon ärligt vad som hade hänt ”och då släppte de mig och mina föräldrar och då blev det ju det värsta hemma, då blev det ju bara samma sak om och om igen”. Så hon slutade berätta och sa bara att hon inte visste för ”det spelar ändå ingen roll vad jag säger liksom”. ”Jag tror att sjukhuset blev frustrerade, för att jag hamnade där så ofta och de kände ju att de gjorde orosanmälan, det hände ju inget och det blev ju bara nätverksmöten” (IP35). Intervjupersonen fick genomgå en neurologisk utredning inom psykiatrin ”för att de var

jättesäkra att jag hade någon ADHD-diagnos, fast jag hade väldigt höga betyg i skolan". Men utredningen visade inga tecken på ADHD "och då blev det svårt för dem för de visste inte vad de skulle skylla på att jag gjorde det här och det var ingen som egentligen lyssnade när jag sa att jag bara inte ville gå hem" (IP35).

Spår 2: Lyhördhet och anpassning efter kontext

Det andra spåret i intervjumaterialet är uppfattningen att det i vissa fall är nödvändigt att få våldsutsatta att bryta helt och hållet med sitt familjesammanhang medan det i andra fall går att bibehålla eller så småningom återuppta kontakten. De flesta professionella aktörer i intervjumaterialet anser att det är ytterst viktigt att stötta barn och unga i deras egna processer med lyhördhet och så lite tvång som möjligt.

> Jag tänker också ur ett ungdomsperspektiv, det här det är ju en sak om ungdomarna själva vill bli skyddade. Men om de inte vill? Man ser att det förekommer. Man ser att de är begränsade, att de blir begränsade i sina rättigheter och sina valmöjligheter men vill inte separeras. För det upplever jag som jättefrustrerande när jag jobbade med ungdomar. Vi ser ju allt det här, vi kan ju se en prognos som inte är något bra men vi har inte ungdomen med oss och det är klart att man kan ju placera, man kan ju LVU:a dem och placera dem. Hur bra blir det då? Det blir ju inte så bra. Det tycker jag är svårt, man måste kunna jobba hem dem. Alltså det måste i alla fall finnas ett alternativ (FIP35)

> Det finns verksamheter som tar telefonen från tjejen. Så att ingen på något sätt kan komma åt henne. Det kan vara problematiskt. Och sedan finns det andra som tänker att: "Nej, du kan inte bli isolerad, ensam, är du säker på att vi kan hjälpa dig? Du kan träffa din mamma och pappa någonstans, på socialkontoret". Och det där, tänker jag, att då lyssnar vi inte, för att det finns, kan finnas tjejer som vill träffa, lyssna, och det finns tjejer som inte vill träffas alls. Det finns några som vill stanna inom familjen för de tycker att det är fruktansvärt hemskt att lämna och förlora. Jag tycker att man ska respektera deras svar för att för dem är det svårt och det finns andra som vill lämna och gå vidare och inte träffa dem mer och de måste respekteras också. (FIP15)

Eftersom det både finns unga som vill lämna sin familj helt och hållet och unga som vill ha kvar viss kontakt med den eller delar av den, är det viktigt att vara lyhörd för vad som är det bästa i varje enskilt fall:

> Alla behöver ju inte bryta alla sina kontakter. Vilka personer kan man fortsätta ha kontakt med? Vilka är positiva och vilka borde man bryta med? Så att det fortfarande finns någon som kan stärka dem. Det är oftast så, är det ju, att man måste bryta upp för att hela, alla personer som är emot en går samman. Men sedan så finns det kanske någon från skolan eller kanske något syskon som säger så här: ”Nämen, jag tror på dig” eller: ”Jag vet vad du har gått igenom” och verkligen stärker dem. Det betyder ju kanske inte att de kanske ska ses hemma eller så utan man får ju planera en säker träff där de fortfarande kan stärka det här. Ibland kan det ju vara till exempel en moster som har brutit sig loss, så kan hon hitta sådana kontakter också. Man måste komma ihåg att det krävs så mycket att bryta någonting som jag är van med, där jag kommer ifrån. Jag skulle inte vilja bryta allt som har med min kultur att göra. Men vissa saker vill jag liksom, det kan jag inte stå ut med. Så jag tror att när vi har de här problemen som vi ser och jobbar med så kan det bli att: ”Gud, vi måste skydda dig från allt det här hemska”, men det här hemska har ju väldigt mycket vackert i sig. Det har gjort mig till den jag är delvis och då betyder det att jag måste ta bort hela min identitet och det kan, tror jag, bli ganska farligt för vi ser det bara som, det är dumt, inte bra och så jobbar vi inte med problemen runt omkring som kommer sedan med att jag bryter med allt. (FIP27)

Flera intervjupersoner understryker att familjen och minoritetsnätverket inte är något man kan göra sig av med. Det gäller både religiösa och etniska grupper och familjer av olika slag. De vill bryta med våldet och förtrycket, men inte med sina nära och kära, sitt folk, sin religion och sitt språk. En intervjuperson som arbetar med hedersfrågan i sitt yrkesliv samtidigt som hon har egen erfarenhet av utsatthet berättar:

> Vad jag själv har erfarenhet av och också hört från andra ungdomar och unga vuxna och äldre vuxna personer som har upplevt hedersproblematik, det är att många tror att det är så simpelt som att bryta kontakt med familjen. Hur ska man bryta kontakt med någon man dör för ju, för alltså, även om till exempel mina föräldrar har gjort så hemska saker mot mig, jag har fortfarande inte brutit kontakten med dem. Och ibland kan jag till och med bli skam-, alltså jag kan bli skuldbelagd för att inte ha gjort det. (FIP35)

Vilka det är som skuldbelägger henne för att hon inte har brutit med sina föräldrar framgår inte av intervjun, det handlar snarare om den rådande allmänna synen – eller diskursen – menar hon.

Flera av verksamheterna uttrycker dock oro inför vad de betraktar som en svartvit alltför kategorisk inställning hos aktörer inom forskning och opinionsbildning på hedersområdet. Någon påpekar att de insatser som erbjuds tenderar att präglas av uppfattningen att våldsutsatta befinner sig ohjälpligen fast i hedersstrukturen och därmed aldrig kan förbättra sin livssituation och därför måste bryta helt och hållet med hela sitt sociala sammanhang:

> Lämnar du det, då lämnar du och kapar allting. Jag försöker liksom förklara att så är inte fallet. Du kan ju inte lämna dig själv bara för att du sticker till en annan stad och blir anonym, utan det kommer alltid att vara en del av dig och ditt liv även om du bryter, gör dig fri ifrån vissa aspekter som begränsar dig. Men de allra flesta unga som jag möter beskriver att de vill ha en mer nyanserad bild av det. (FIP31)

Uppfattningen att all kontakt mellan våldsutsatta barn och deras familjer alltid måste upphöra bygger, enligt aktörerna, på en stereotyp och felaktig tanke om att vuxna som lever i hedersstrukturer är oföränderliga och oemottagliga för familjearbete eller andra frivilliga insatser. De ”begriper inte att man kan förändra männen, utan tror att det är kört”, säger en aktör (FIP23). En annan aktör uttrycker samma uppfattning: ”Vi som möter de här papporna vet att det inte alls är omöjligt. Ibland går det faktiskt ganska bra att jobba med värderingar och beteenden” (FIP57).

”Jag önskar att mina föräldrar hade involverats i processen tidigare”, säger en ung kvinna som tidigare levt med skyddat identitet, men nu har kontakt med sin familj. ”De hade mycket väl kunnat tänka om, ifall man bara hade jobbat med dem. Det hade kanske inte behövt bli så illa” (IP10). Kvinnans situation diskuteras mer ingående senare i avsnittet.

De aktörer som efterlyser en mer samförståndsbaserad syn på familjearbete i hederskontexter anser att det finns risker med den ”allt eller inget”-attityd de uppfattar blir allt vanligare inom fältet. Om arbetet inte riktas till familjen och hela det våldsutövande sammanhanget, utan endast mot de individer som vill ta sig ut ur våldet och förtrycket, är risken att man enbart arbetar med ”konsekvenserna av problemet och inte med orsaken”, som en aktör inom frivilligsektorn, med omfattande erfarenhet av familjearbete i hederssammanhang, uttrycker det (FIP23). En uppenbar risk är att samhället missar de familjer som är öppna för dialog och förändring:

> Socialtjänsten sitter med de här familjerna i knät, och fler ungdomar skulle kunna få ett bättre liv hemma tack vare familjearbete. Kanske, alltså, om man ser våld på en skala så visst, det är självklart att vissa familjer går att arbeta med. (FIP23)

Aktörer som förespråkar samförstånd och frivillighet motiverar som regel sitt ställningstagande med att det är svårt att motivera våldsutsatta personer att söka hjälp och stöd, om den insats som krävs av dem blir allt för hög. En sådan insats är det kategoriska kravet på att den hjälpsökande måste bryta upp från sin familj för att bli berättigad till hjälp. Flera intervjudeltagare med egen erfarenhet av hedersrelaterat våld och förtryck och aktörer inom olika verksamheter betonar att krav på att våldsutsatta ska lämna hela sitt sociala sammanhang kan avskräcka personer från att söka hjälp och ta emot insatser. Kravet kan därmed vara kontraproduktivt.

I rapportens sjunde kapitel som handlar om enskilda utsattas strategier och uppbrottsprocesser, ser vi att det finns föräldrar som värnar om sina barns rätt till frihet och står upp för dem gentemot en släkt eller ett etniskt kollektiv. Att på det sättet ställa sig upp mot en grupp människor man hör samman med är inte det lättaste:

> Det är så många också tjejer, i alla fall då som jag träffar, som föräldrarna kanske inte egentligen, de kanske skulle vilja ge tjejerna mera utrymme, men då är det hela den här jävla sociala kontrollen. Vi har tjejer som sitter och berättar att: ”Om jag kommer hem sent, ja men, då skvallrar grannen och det blir snack”. Även om föräldrarna kanske själva vill frigöra sig, en del vill liksom upprätthålla, men en del vill också frigöra sig från det, att ge dem stöd. För just när man har de segregerade samhällena, blir den här sociala kontrollen ju så otroligt stark. Man måste ju hjälpa föräldrarna också. (FIP19)

Föräldrarna kan ha stort ansvar gentemot familjemedlemmar i flera olika länder och vara underställda personer med större makt och inflytande i gruppen än de själva har:

> Är det liksom typiska hedersstrukturer, då finns det någon i släkten som är familjens överhuvud och som alla ska rätta sig efter och släkten finns i olika världsdelar. Familjen här i Sverige vill anpassa sig till det svenska samhället, vill att barnen ska få en bra barndom och kompisar och fritid och så. Men samtidigt så finns det några stycken som har den här makten att: ”Men så kan vi inte ha det”. Familjen vill och vill samtidigt inte. Då måste de bryta sig loss från släkten för att kunna ta emot stödet för annars blir det väldigt dubbelt när man tar emot behandling.

> Javisst, [behandling] ger verkan, men inte om man inte samtidigt kan stå för det man egentligen tycker. (FIP36)

Av avgörande betydelse för skillnaden mellan olika föräldrars sätt att hantera barnens krav på individuell frihet är i vilken mån de har relationer med betydelsefulla personer i andra kollektiv. Dessa kan vara arbetskamrater vars uppfattning om ens liv och uppförande känns betydelsefull. Det kan också vara grannar eller föreningsmedlemmar i någon etniskt och religiöst gränsöverskridande intresseförening som man är med i eller liknande. När andra människor och gemenskaper blir tillräckligt betydelsefulla för en ger de motivationen, kraften och i bästa fall också de redskap man behöver för att kunna stå stark, på egna ben, gentemot ett våldsförespråkande kollektiv. De föräldrar som inte har andra gemenskaper än ursprungskollektivet att vända sig till kommer varken vilja eller kunna skydda sina barn. Socialtjänstens, polisens och elevhälsans utmaning är att utveckla redskap för att förstå när det ena eller det andra är fallet. Att som polis, skolkurator eller utredande socialsekreterare inom socialtjänsten skilja mellan föräldrars olika kapaciteter och livssituationer är mycket svårt och krävande.

Arbetet med föräldrar måste naturligtvis också ske förebyggande, alltså innan något våld manifesteras och barn och unga tvingas söka hjälp av myndigheterna. Det kräver förebyggande arbete på en individuell nivå där föräldrar ges möjlighet att diskutera frågor som rör fundamentala livsfrågor med andra och på en allmän, preventiv nivå som syftar till att bryta de sociala mönster som segregationen skapar och som rör frågor om inklusion och integrering på jämlika villkor.

I det individuella intervjumaterialet finns exempel på situationer där lyhördhet och individuell anpassning visat sig vara framgångsrikt. En deltagare berättar att hon bröt upp från sin familj sent i tonåren på grund av ett planerat tvångsäktenskap och om hur lärare, skolkuratorer och socialtjänst inte involverat familjen förrän en tid efter att hon var i säkerhet. Uppbrottet planerades i samarbete mellan lärare, skolkurator och socialtjänst och hölls hemligt för föräldrar och syskon. När ett skyddat boende hittats var packningen klar. Den hade placerats hos vänner under några veckors tid. När det var dags att bryta upp fick deltagaren meddelande om att komma till en väntande bil i kvarteret intill. Hon sa till sin mamma att hon skulle till biblioteket en sväng:

> Hon kramade om mig så mycket, hon bara ”ta hand om dig” och så gick jag iväg. Jag satt i bilen och så åkte vi till socialtjänsten då, min lärare var där, två stycken poliser och socialtjänsten två stycken till då som berättade om för mig att jag får skriva ett brev som jag får lämna till mina föräldrar sedan så att de vet vad som hänt och så ska de liksom informera att jag inte har rymt iväg eller att någonting har hänt med mig, utan jag har själv valt att gå därifrån på grund av det och det och det. Så jag skrev ett brev som jag lämnade till socialtjänsten, som skulle vidare till dem, till familjen. Min lärare frågade: ”Vart ska hon någonstans?”. ”Ja, men någonstans utanför den här kommunen” och då sa jag, då sa han: ”Ja, men vad bra det är åtminstone gå bort härifrån så att hon inte blir orolig” och dramat är att jag sitter, jag får bo på kvinnojouren mitt i stan där min pappa brukar vistas, det var den värsta mardrömmen jag har varit med om någonsin. Jag grät så mycket en hel vecka i sömnen. (IP25)

Brevet och platsen dit deltagaren fick uppehålla sig den första veckan efter uppbrottet hör samman. Enligt henne fick föräldrarna inte brevet förrän långt senare. De oroliga föräldrarna efterlyste henne i stan och från fönstren på boendet som låg centralt i staden kunde hon se sin pappa sätta upp lappar med hennes efterlysning. Det var en oerhört smärtsam upplevelse för henne. Under planeringen framförde hon en önskan om att fortsätta ha kontakt med familjen, men att uppbrottet skedde utan fortsatt kontakt mellan henne och familjen var ett krav från socialtjänsten. Det är ett återkommande och centralt tema att hjälp villkoras:

> De sa: ”Nej, du ska bryta kontakt med familjen om du ska flytta hemifrån” så jag var tvungen att göra det, fast jag ville hålla kontakten med dem i alla fall, men så fick jag inte, de bara: ”Nej, vill du flytta hemifrån så måste du säga du ska flytta hemifrån för att du inte vill bli bortgift liksom”. (IP25)

Men det är inte alla unga som klarar att ta ett så stort steg. De vill inte polisanmäla sina pappor eller mammor. ”Alltså de vill inte göra en polisanmälan. Om vi tänker att vi ska hjälpa dem bort finns det sådana krav att de måste göra en polisanmälan för att få hjälp” (FIP27). Så även villkoret att man måste anmäla sina föräldrar och bryta upp för gott kan bli för mycket för dem.

Familjearbete i rätt situation, rätt tid och i nära samarbete med den utsatta

När socialtjänsten arbetar med familjer i rätt situation, vid rätt tidpunkt och i nära samarbete med den som är utsatt, kan familjearbetet fungera. Ett exempel på när arbetet fungerat som bäst handlar om en ung kvinna från Irak. Hon arbetar nu som konsult med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Kvinnan kom till Sverige i sexårsåldern tillsammans med sin mamma, pappa och en äldre bror. ”Hedersnormerna genomsyrade familjen. Redan som liten visste jag att jag inte fick umgås med pojkar, att jag inte fick klä mig på ett visst sätt”, berättar kvinnan (IP10). Ju äldre hon blev desto värre blev föräldrarnas krav och förväntningar:

> Ju äldre jag blev desto strängare blev reglerna. Jag fick inte ha några fritidsintressen och jag fick inte gå ut efter skolan. Det kom fler och fler förväntningar på vad jag skulle göra hemma och hur jag skulle vara. Jag skulle helst klä mig i blommigt och ha flätor i håret och tycka om att servera te och laga mat. Men det gjorde jag inte. Jag ville spela fotboll och handboll och jag ville gå ut och fika och shoppa, umgås med vänner, men det fick jag aldrig. (IP10)

Kvinnan började planera sin flykt hemifrån i tolvårsåldern, när familjen föreslog att hon skulle gifta sig med en kusin. I samband med det ville familjen genomföra en så kallad oskuldskontroll, vilket hon uppfattade som droppen som fick bägaren att rinna över. ”Jag hade kunnat gå med på giftermål, men en sådan kontroll skulle jag aldrig, aldrig, aldrig kunna göra”, säger hon med eftertryck (IP10).

Oskuldskontrollen blev aldrig av, men kvinnan berättar om allt striktare regler och grövre psykiskt och fysiskt våld under tonåren. Hennes äldre bror, som var kriminellt belastad och använde narkotika, hade i uppgift att bevaka och bestraffa henne vid normbrott. Hon uppfattade aldrig att föräldrarna förväntade sig att han skulle misshandla henne, men de gick heller inte emellan: ”Han hade frihet att slå och kontrollera mig och han kunde göra precis vad han ville”, berättar hon (IP10). Under perioden utsattes hon för sexuella övergrepp av sin farbror, vilket kom till moderns kännedom. Kvinnan fick höra att övergreppen berodde på hennes eget utseende och beteende, varpå kontrollen hårdnade än mer.

Brytpunkten kom när kvinnan träffade en annan ung kvinna som berättade om hur hon hade flytt från sin familj. Efter det läste kvinnan på om det stöd som fanns och beslutade sig för att ta kontakt med socialtjänsten:

> I gymnasiet kom jag i kontakt med en tjej som hade flytt från sin familj. Hon berättade att socialtjänsten kunde hjälpa till med placering och flytt och allt möjligt. Så jag läste på. Jag bestämde att jag inte ville fly förrän jag var myndig, för att undvika LVU. En månad innan jag fyllde 18 kontaktade jag socialtjänsten och berättade att jag blev misshandlad och ville fly. De bokade en tid åt mig samma vecka och vi började planera. En vecka efter min 18-årsdag kom en kvinna från socialtjänsten och hämtade mig i skolan och så åkte vi till ett skyddat boende. (IP10)

Kvinnan berättar att stödet hon fick under de drygt tre år hon var placerad i olika boenden fungerade utmärkt. ”Jag är ett väldigt lyckat socialtjänstfall”, skrattar hon (IP10). Från första stund blev hon trodd, tagen på allvar och bemött på bästa sätt. ”Ingen ifrågasatte min berättelse”, svarar hon på frågan om vad som var mest betydelsefullt, och utvecklar:

> När man går till socialtjänsten har man oftast inga bevis. Det är ju sällan man tänker på att dokumentera när man har fått näsblod eller hotfulla sms eller nåt sådant. Så man kommer dit med bara en historia. Man är inte säker på om de kommer att tro en. Men det gjorde de. (IP10)

Hon berättar vidare att den var tydligt att socialtjänsten ifråga hade god kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck. ”De frågade aldrig efter mitt namn, varken när jag ringde socialjouren eller under det första mötet. Det gjorde att jag kände mig trygg i att de visste vad de sysslade med, de kommer inte ringa hem” (IP10). Under vistelsen i ett skyddat boende specialiserat på hedersrelaterat våld och förtryck fick kvinnan gott stöd med att bygga upp sin hälsa och lära sig vissa av de färdigheter som krävs för ett självständigt liv:

> Det var nog den lyckligaste perioden i mitt liv. Jag har aldrig haft det så bra och blivit så väl omhändertagen. Personalen hjälpte mig göra ett kostschema, för jag hade ätstörningar. De hjälpte mig med ett sovschema, de strukturerade upp mina studier, de hjälpte mig att åka och handla, lärde mig boka tid på vårdcentralen. På boendet fanns personal som hjälpte mig med allt sådant där, samtidigt det var okej att må som skit. Alla som jobbade där var ju experter på hedersvåld. (IP10)

Under vistelserna i de olika boendeformer som var aktuella under treårsperioden hade kvinnan dessutom gott stöd av socialtjänsten: ”Socialtjänsten gjorde uppföljningar och kom och hälsade på varje månad. Ingen av de andra

tjejerna hade det stödet" (IP10). Trots att omorganiseringar ägde rum och handläggare byttes ut förblev stödet kontinuerligt. I citatet nedan berättar kvinnan om hur socialsekreterarna, tillsammans med personalen på det skyddade boendet, anordnade studentfirande – vilket hon hade bävat inför på grund av isoleringen från familjen:

> Jag var otroligt orolig över att springa ut och inte ha någon som mötte mig, jag hade ju ingen. Men när jag tog studenten åkte socialtjänsten tjugo mil och stod där med plakat tillsammans med personalen, och de andra tjejerna, från det skyddade boendet. De fixade världens dunderfest och mottagning, det var helt fantastiskt. De kom med presenter och hade tagit sig tiden att åka hela vägen ner hit. Det var magiskt! Jag förstår inte hur jag kunde ha sådan tur. Jag har fortfarande kontakt med min socialsekreterare, vi pratas vid lite då och då, och hon är så engagerad. (IP10)

Den unga kvinnan lyfter fram flera komponenter som gjorde att det stöd hon fick blev så lyckat. Dels var det initiala bemötandet från socialjouren och socialtjänsten lyhört, kunnigt och engagerat. Processen från kontakt till ett första möte på socialkontoret vidare till planering och genomförande av insatsen skyddat boende var snabb och effektiv. Insatsen följdes upp regelbundet och pågick dessutom så länge som kvinnan behövde den: "Ingen av de andra tjejerna fick stanna så länge som jag fick", konstaterar hon. "De andra blev stressade av sina handläggare och fick höra att 'Nu börjar det nog bli dags att flytta'. Men jag upplevde aldrig någon press"(IP10). Detta gav en känsla av att socialtjänsten och i förlängningen det svenska samhället investerade i kvinnan:

> Socialtjänsten investerade verkligen i mig. Jag kände mig som en belastning, en som inte ens kunde gå i skolan utan levde på statens pengar. Det var ju så jag tänkte, att jag var en sådan som bara sög själen ur Sverige. Men de påminde mig om och om igen om att 'det här är en investering som du kommer att betala tillbaka hundrafaldigt när du står på egna ben'. Så jag togs på väldigt stort allvar av både personal och socialsekreterare. (IP10)

En annan komponent som gjorde att stödet lyckades var att hon aldrig avkrävdes ett bestående brott med familjen. "De sa bara att 'Just nu är det farligt att ha kontakt, men så småningom kan vi hjälpas åt att återuppta den'" (IP10). Kvinnan menar att löftet om att tids nog få hjälp att återuppta kontakten med familjen gjorde att hon stannade i det skyddade boendet trots stor

saknad och ensamhet. Relationen till de olika familjemedlemmarna – förutom den äldre brodern som genomförde den grövsta misshandeln – är nu välfungerande, delvis tack vare det familjearbete som skedde via det skyddade boendet. I citatet nedan reflekterar kvinnan kring vikten av att behålla familjerelationerna samtidigt som säkerheten upprätthålls:

> Vi arbetade väldigt mycket med min familj, jag och personalen på boendet. De ordnade träffar med polisen så att jag fick träffa dem under säkra förhållanden. Jag tror inte riktigt på att man ska bryta för all framtid. Även om man måste bryta till en början så ska det inte vara slutmålet. Det gör något med en människa att bara kapas loss från sina rötter. Man får aldrig glömma att i familjer som utsätter sina barn för det här, är det ju inte bara dåligt. Det finns både gott och ont och det är fortfarande personer som man har vuxit upp med, som har uppfostrat en, det är ju din familj. Ibland går det inte, men om det finns någon slags mellanmark där man kan mötas och ha någon form av relation som funkar, då tycker jag att man ska ta den chansen. Det är viktigt att socialtjänsten och boendena vet om att slutmålet inte alltid måste vara att bryta helt. Då hade jag kanske inte klarat av att stanna kvar, att ta emot skyddet och insatserna. (IP10)

Berättelserna visar hur den enskildes behov och socialtjänstens sätt att möta dem bidrog till att skapa förutsättningar för att den utsatta kan leva ett självständigt liv med bevarade rötter.

Behov av evidensbaserad kunskap om familjearbete

Den dominerande inställningen bland verksamheterna, både inom myndigheterna och i civilsamhället, är att det inte är hållbart med ett ”antingen/eller”-förhållningssätt på hur arbetet bör gå till. Det är en allmän åsikt att samhället behöver utveckla en mer nyanserad förståelse för mångfalden av vålds- och förtryckssituationer och för problematikens oerhörda komplexitet. Det ska med kraft understrykas att utvecklingen av en sådan förståelse naturligtvis inte ska förväxlas med en ”låt gå”-inställning där allt är tillåtet; att nyansera är inte att acceptera eller relativisera det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Tvärtom ser aktörerna att nyanseringen behövs för att de ska kunna överskrida symtombehandlingen och behandla problemet från roten, så att ett effektivt förebyggande och stödjande arbete kan ske. För att det ska vara möjligt efterlyser verksamheterna dialogiskt genererad och evidensbaserad kunskap om familjearbete.

> Vi ska inte glömma hur man ska bemöta dessa familjer också. Jag säger inte att vi ska behandla dem, det är inte någon sjukdom som man ska behandla, men man kan markera på något sätt att det är någonting som inte är okej och det kommer inte accepteras oavsett och det måste kunna hända i det akuta skedet. Om socialtjänsten har, som du sa, att ni aldrig träffar den här misstänkte eller någonting, så kanske någon annan tar den rollen och ansvaret, pratar med familjen, ”din dotter har sökt hjälp, hon befinner sig någonstans under skydd, det är okej”, och sen: ”vad är det reglerna och lagarna säger?”. Jag menar inte att man ska acceptera deras tankesätt, men man kan ändå bli bemött med respekt. (FIP36)

Åtskilliga aktörer som dagligen träffar familjer inom elevhälsa, jourer, socialtjänst, skyddade boenden, socialtjänst och övrig stödjande verksamhet inom den ideella sektorn ger exempel på föräldrar som efter långvariga konflikter har accepterat sina barns val av livspartner, normbrytande sexuella läggning, könsidentitet eller andra faktorer som legat till grund för konflikten. Den förändring som åstadkommits har möjliggjort återupptagen eller bibehållen kontakt mellan barn och unga och de familjemedlemmar och släktingar som tidigare utsatt dem för våld och förtryck i hederns namn. Trots vissheten om arbetets potential råder osäkerhet kring i vilka situationer det är möjligt och lämpligt att försöka arbeta mot detta mål. En förutsättning är naturligtvis att den våldsutsatta själv önskar det, men det saknas genuina vetenskapliga studier på området. Deltagarna efterlyser evidensbaserad kunskap om familjearbete, när det kan användas och vilka följder det kan få:

> Någonting som jag verkligen, verkligen vill lyfta är att det saknas evidensbaserade metoder när det gäller familjearbete och hur vi ska nå föräldrar. Alltså strategier, vad funkar, vad funkar inte, hur når vi en pappa i en hederskontext för att han ska tänka om eller för att mamman ska liksom börja försvara sina döttrar istället för att angripa dem? Här finns en stor kunskapslucka. Vi försöker höja blicken och titta på hur andra gör. Vi jobbar ju och gör vårt bästa för att de nya generationerna här ska bli normkritiska, men de står ju liksom och säger: ”Kan ni jobba med våra föräldrar?”. Det säger alla ungdomar. ”Det är familjer, det är våra föräldrar, det är de som står oss nära, förstår du?” Men, hur stötta dem? (FIP31)

Mer specifikt efterlyser aktörerna forskning om vilka faktorer som kan bidra till att föräldrar accepterar sina barns livsstil även när den strider mot kollektivets normer och vilka faktorer som kan möjliggöra förändring. Verksamheterna efterfrågar systematisk kunskap om konsekvenserna av olika sätt att

arbeta med olika familjer i olika situationer. Några av dem efterlyser ett individuellt anpassat arbete där man varken tvingas till familjearbete eller uppbrott, utan gör olika beroende på situationen och att socialtjänsten i hela landet arbetar på samma individuellt anpassade vis. Det finns naturligtvis ingen rimlig anledning att blanda samman familjearbetet med barnens skyddsbehov:

> Det står i socialtjänstlagen att man ska jobba i nära samarbete och att man då, ja men att man behöver tänka annorlunda när det gäller familjearbete, att självklart måste man jobba med familjen, alltså stöttande, de är i kris, de behöver jättemycket stöd, deras barn har blivit omhändertaget, o.s.v., o.s.v., men inte, alltså arbete får inte vara under förutsättning att ungdomen ska komma hem. ”Om ni går på de här tio samtalen så kommer hon att få flytta hem.” De kommer självklart att gå på de där tio samtalen, men hur kan du mäta att någonting har förändrats? Hur vet du vilket av fallen där det kommer att sluta med ett mord och där det inte kommer att göra det? Liksom vad mäter man, vad finns det för uppföljning för det? Det finns vad jag vet ingen forskning som visar att familjearbete fungerar. (FIP19)

”Självklart måste man jobba med familjen” i syfte att stötta dem i den svåra process alla genomgår när en familjemedlem drar sig bort ifrån den, påpekar aktören ovan. Lyhördhet och individuell anpassning är viktigt, men frågan hur man ska veta vad som de facto sker med familjens inställning under och efter behandlande samtal förblir hängande i luften.

Att förstå vad den andre menar

En av de stora utmaningarna i familjearbetet i hedersrelaterade ärenden är att veta vad den andre menar eftersom kommunikation i en kulturellt komplex kontext är mycket krävande. Det beror på att språk och kultur är sammanlänkade med varandra. I samma ögonblick som två individer möts så möts även kulturer, samhällen och maktstrukturer eftersom de aktiverar språkets specifika förråd av symboler bara genom att tala[135]. Symbolerna bär på specifik – man kan också säga kulturell – kunskap om livet och världen. Det innebär att många av de ord vi använder i vardagsspråket är laddade med väldigt distinkta uppfattningar om moral och normer, utan att vi tänker på

[135] Se till exempel Habermas 1984a & b; Durkheim 1893a, 1912; Berger & Luckmann 1966.

det. Därför manifesteras skillnaden mellan vad som anses vara gott eller ont, rätt eller fel, klokt eller galet, högt eller lågt, manligt eller kvinnligt genom det enkla faktum att vi talar. Det är inte möjligt att använda ord som kvinna, barn, man, familj, flicka, pojke utan att samtidigt förmedla normer och värderingar om vad kategorierna innebär, vilka förväntningar som ställs på var och en av dem och vilka rättigheter och skyldigheter som förknippas med dem.

Något annat som gör samtalssituationer mycket krävande och rentav farliga för barn och unga som närvarar i dem är att familjer, vars medlemmar ju känner varandra bättre än någon annan, inte bara använder det verbala språket som redskap i kommunikationen, utan även kroppsspråk:

> Och ibland har jag träffat tjejer som har suttit i nätverksmöten där man samlat alla berörda instanser. Och så sitter den här tjejen som vet vad signaler och blickar, vad familjens kroppsspråk betyder. De säger en sak med munnen men kroppen säger någonting annat. Hon vet vad pappas eller mammas rörelse eller blick betyder. Och vi ser bara: ”Ja, men det här gick jättebra, vilket bra möte, känns det inte bra för dig”, men vi har ingen aning om vad som pågår härinne, men hon vet vad som kommer. (FIP27)

Detta innebär att erfaren personal på skyddade boenden kan missa viktiga signaler som sänds mellan familjemedlemmar i syfte att hota den ungdom som är i fokus och kontrollera samtalssituationen:

> Man kan ju sitta med i ett samtal och inte uppleva att det har förekommit hot och sedan kan ju ungdomen komma sedan och säga: ”Mamma hotade mig vid sju tillfällen”. Och man har lyssnat och det har varit på svenska, men man har inte hört det för att man inte uppfattade hotet. (FIP19)

Liknande berättelser återkommer i flera av de individuella intervjuerna med utsatta. En av dem berättar om en mamma som ”låtsades att hon brydde sig när hon träffade dem, och då blir det ju den här masken, de luras ju”. Den utsatta berättar att ”man brukar säga att svenska folket är naiva, de är blåögda och det vet ju de flesta familjerna som tjejerna blir utsatta i” (IP32). Därför gäller det att ha tillit till att den unge som berättar om sin utsatthet talar sanning:

> Så det gäller att lita på den person du har framför dig och försöka komma tillsammans till en lösning och inte bara ta beslut åt dem. Alltså det är det jag kommer

att försöka jobba med när jag blir socionom, jag kommer att försöka liksom hjälpa dem genom att hitta andra lösningar tillsammans och se dem som en människa som har gått igenom och att de blir delaktiga hur de vill ha det nya livet. (IP32)

Som vi poängterat flera gånger, har socialarbetare inom socialtjänstens myndighetsutövning sällan den tid som krävs för att sätta sig in i de särskilda förhållandena i varje enskilt fall. Om följderna av detta är det empiriska materialet fullt av exempel på.

Svårigheter ur ett socialtjänstperspektiv

De socialtjänstverksamheter vi intervjuat berättar att de skiljer mellan situationer där det är uppenbart att den unge behöver skyddas från allt samröre med familj och släkt och tidigare nätverk och andra situationer där det är uppenbart att det inte är nödvändigt. Under intervjun med en fokusgrupp inom socialtjänsten frågar moderatorn socialsekreterarna om de brukar lyckas övertyga förvaltningsdomstolen om de beslut de tar. De svarar ja på den frågan. För dem är problemet inte att få igenom förslag på LVU i förvaltningsdomstolen, utan att kunna erbjuda ett fungerande familjearbete när de anser att det är det bästa:

Min rent personliga erfarenhet är att där har inte jag mött så mycket problem. Det är svårare här på arbetsplatsen, att man sätter in någon trött familjebehandlare i öppenvården. Det behöver faktiskt vara några som kan se det här från ett annat perspektiv och kan ta in en hel släkt och liksom orkar. Och då kanske också få mandat att köpa in vård av verksamheter som jobbar specifikt med den här målgruppen. (FIP35)

Familjebehandling är en krävande uppgift och många faktorer måste uppfyllas för att den ska vara meningsfull. Det kan handla om inställningen hos de familjebehandlare organisationen har upphandlat och om språkkompetens till exempel. Språkkompetens är viktig eftersom en person som ska genomgå personlig förändring – vilket ju är vad det sociala arbetets behandlingsarbete i regel handlar om – behöver kunna kommunicera på sitt eget språk ”istället för att sitta med tolk och typ inte fatta någonting och att det blir bara en massa missförstånd. Familjebehandling med tolk är jättesvårt” (FIP35):

Om jag fick bestämma själv så skulle jag önska att det kunde bli mer flexibelt. Alla är så olika och har olika behov och vi är så himla styrda kring vår egen öppenvård,

> det är det vi ska använda. Det är budget, annars är det BUP liksom. Det är dåligt utbud när det gäller insatser till barn alltså, de hamnar lite mellan stolarna, mycket fokus på mamman. Vi behöver familjebehandling till familjer där man faktiskt har kunskap om liksom den här problematiken. (FIP35)

Ett återkommande problem är att ungdomar inte vill delta i familjebehandlingen eftersom de tycker att den är tråkig, ”De måste sitta på det där kontoret och vissa fattar ju inte vad [familjebehandlarna] säger”:

> De fattar inte vad vissa säger, på riktigt, alltså de förstår inte vad de pratar om. Det har ju varit en reflektion som jag har fått: ”Jag fattar inte vad den där människan säger alltså” och då blir det ju väldigt meningslöst. Det är en ganska homogen grupp av familjebehandlare när det gäller ålder, det är medelålders svenska kvinnor som är socionomer, det finns ingen med en annan bakgrund, med en annan hudfärg, med en annan hårfärg. Men det finns några män, men de är ju samma kategori fast bara ett annat kön, eller? (FIP35)

Samtalet fortsätter om problemet med föräldrafokuseringen och metoder som inte alltid är fruktbara. I intervjun tas ”trappan-samtal som de inte ens genomför enligt rutin” som exempel på en avsomnad verksamhet som inte har kontakt med den problematik som de unga de lever i. För att ett samtal enligt trappan-modellen ska vara meningsfullt, berättar de, måste det för det första finnas en våldsbild – det räcker inte med förtryck – och för det andra måste föräldrarna ”erkänna våldet för att man ska kunna prata, alltså det blir ju ’uuh’ man liksom ger ju upp innan” (FIP35). Vägen in till behandlingsenheter kan också vara präglad av byråkrati och att utredaren redan vet vad målet med insatsen ska vara vilket snarare gör insatsen till ”en byråkratisk grej än ett möte” (FIP35). Den andra möjligheten är att hänvisa till Barn- och ungdomspsykiatrin (BUP), men då ska problembilden vara betydligt allvarligare än vad som oftast är fallet: ”Vissa skulle ju bara behöva någon som fångar upp dem – kanske gå ut, träffas någon annanstans, ta en fika, sitta och prata, åka bil. Det är svårt att tvinga på behandlingar så” (FIP35). Socialsekreterarna påpekar att de oftast träffar ungdomar som bara behöver stabila vuxna som är väl insatta i hur samhället fungerar att vända sig till. Istället är de behandlingssamtal, som socialsekreterarna kan hänvisa till inom socialtjänstens öppenvård, huvudsakligen inriktade på att fokusera på våld vilket, som sagt, inte alltid är aktuellt. Vad de här unga mest behöver, anser de, är att ”bli sedda som person”. (FIP35)

I linje med kritiken om att socialtjänsten domineras av ett föräldraperspektiv, ser även socialsekreterare detta som en problematik: ”Här är så himla mycket att hela familjen ska in hela tiden, vilket blir väldigt svårt, det är lite att vill inte föräldrarna då blir det inget till ungdomen, så” (FIP35). De önskar att kunna anpassa insatser för ungdomar bättre i situationer där ungdomen är i uppenbart behov av stöd, men ett omhändertagande inte är aktuellt. En av socialsekreterarna berättar om sin erfarenhet av välfungerande arbete med kvalificerade kontaktpersoner på en tidigare arbetsplats. Kontaktpersonerna var ”lärare, poliser, sjuksyrror alltså socionom, som hade lite mer koll och kunde jobba lite mer intensivt” (FIP39). Trots svårigheter med att få kontaktmannaskapet att fungera tillfredsställande gav det bättre möjlighet att möta ungdomars behov mer individuellt än de upphandlade insatser som finns till förfogande idag. Socialsekreterarna hänvisar till att styrningen av socialtjänsten gör det svårt för socialarbetare att möta klienternas olikartade behov och kunna ge den variation av olika insatser som människors olikartade sociala och ekonomiska verklighet kräver.

Förebyggande och stödjande arbete med föräldrar

En person som varit verksamhetschef på ett högsäkerhetsklassat skyddat boende i många år understryker familjearbetets betydelse:

> För många unga flickor från en hedersstruktur som har bott eller som har blivit skyddade hos oss, i stort sett alla, och även Fadime i sitt tal, säger att ”hade någon bara pratat med min familj, hade man bara liksom öppnat upp för den här dialogen kring de här sakerna så hade det inte behövt gå så långt som det har gjort” och någonstans tror jag att det är ju där vi landar. (FIP57)

Även i situationer där föräldrar är ett hot mot sina barns liv och hälsa är det angeläget att samhället intresserar sig för föräldrarna. SoL uttrycker samhällets vilja att inkludera alla människor i samhällslivet och understryker vikten av att de betraktas som subjekt som har rättigheter och mänsklig värdighet, även när de begår brottsliga handlingar. Det innebär naturligtvis inte att de ska undgå det straff som samhället ser som lämpligt, men de måste också få tillgång till redskap de behöver för att kunna leva upp till samhällets krav. Ett citat visar på vikten av att omfatta människor, som trots att de utsätter sina barn för våld och förtryck, ofta står utan andra redskap än de som de lärt sig inom patriarkala och auktoritära sociala strukturer. Sådana stöd-

system är inte inbyggda i det sociala arbetet idag, men de borde vara det, anser en stor del av intervjudeltagarna:

> Om det inte är okej att uppfostra barn på det sättet som jag har lärt mig att uppfostra barn och som jag är själv är uppfostrad på, vad ska jag göra istället, vilka delar är okej? Ingen ställer sig upp och svarar, det är ingen som riktigt kan svara på den frågan. (FIP2)

Aktören ifråga har erfarit att föräldrar som utsatt sina barn för våld och förtryck i hederns namn, generellt har ytterst få personer att prata med:

> Man skulle ju behöva tänka kring barns rättigheter och kring föräldrarnas rättigheter och skyldigheter, man skulle behöva diskutera vad som är okej och vad som inte är okej, och vad som är tillåtet och inte tillåtet. (FIP2)

> De har ingen att fråga när det gäller liksom deras tankar om Sverige och hur det fungerar och så, man frågar oftast sina landsmän. Så det är hela tiden filtrerat genom andras tankar om Sverige, men man har oftast ingen person som kan berätta hur det kanske brukar funka i Sverige, så de flesta föräldrar tycker jag blir väldigt engagerade och vill gärna prata om de här sakerna eftersom det är svårt. (FIP57)

Det är viktigt att föräldrar omfattas av samhällets insatser så de får en möjlighet att förstå vad som har hänt deras barn och familj, vad de kan förändra och hur förändringsarbetet kan gå till. Åtskilliga intervjupersoner i fokusgruppintervjuerna framför att ett förebyggande arbete med vuxna naturligtvis även får positiva effekter för deras barns livsvillkor.

Något som alla aktörer lär kunna enas om är att föräldrar som utsätter sina barn för våld och förtryck är samhällsmedborgare som inte bör lämnas i sticket i sin normativa omställningsprocess. Därför bör samhället utveckla resurser såsom tid och kunskap för att kunna ge det nödvändiga stödet. Stödjande samtal och information där konkreta uppfostringsmetoder kan delges på ett genomtänkt och pedagogiskt sätt är ett möjligt tillvägagångssätt. Sådana arbetsmetoder stärker tilliten mellan människor och grupper i samhället och gynnar dels de unga och deras syskon, dels föräldrarna, men i förlängningen också hela samhället.

Sammanfattning och reflektion: Familjearbetet – en fråga om kontext?

I detta kapitel fördjupas ett av intervjumaterialet mest spänningsfyllda teman – det familjearbete som socialtjänsten utför. Familjearbetets vara eller icke vara är en tydlig konfliktpunkt mellan olika verksamheter som har olika uppfattningar om familjearbetet överhuvudtaget bör bedrivas och i så fall hur. Det är i första hand intervjuer med verksamheter som använts i det här kapitlet, även om det också finns inslag från intervjuer med deltagare med erfarenhet av att leva i en hederskontext.

Med tanke på familjens centrala roll i samhället och i barns och ungas liv, är familjearbetets framträdande roll i intervjumaterialet föga förvånande. Familjen har det primära ansvaret för att barnets rättigheter uppfylls, medan socialtjänsten har det yttersta ansvaret. I vissa situationer – bland annat då barn och unga utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck – kan barns och vuxnas intressen stå emot varandra på ett så fundamentalt sätt att socialtjänsten måste ingripa mot berörda parters vilja med stöd av Lagen om vård av unga (LVU). Även då den unge placeras utanför hemmet med stöd av LVU, är målet, enligt lagen, att denne så småningom ska flytta hem igen. När socialtjänsten kategoriserar ett ärende som hedersrelaterat våld och förtryck medför det möjligheten att införa allvarliga och nödvändiga inskränkningar i vårdnadshavarnas rättigheter.

Intervjudeltagarna uttrycker starka och skilda uppfattningar om hur frivillighet och tvång bör praktiseras. I intervjumaterialet finns två huvudspår. Det första rymmer uppfattningen att tvång alltid bör tillämpas i ärenden som kategoriseras som hedersrelaterade, medan det andra spåret betonar vikten av lyhördhet och anpassning efter varje unik situation.

Spår 1: Stöd genom tvång och åtskillnad

Många aktörer betonar vikten av att hedersrelaterade ärenden hanteras med stöd av LVU och att våldsutsatta barn och unga hålls åtskilda från sina familjer i fall av hedersrelaterat våld och förtryck, på grundval av skillnaderna mellan våld med hedersmotiv och andra fall av vuxnas våld mot barn. En socialarbetare påpekar at det finns en viktig skillnad mellan de sociala kontexter som socialtjänstlagen har utformats utifrån och hederskontexter som är ett relativt nytt inslag i barnavårdsarbetet inom socialtjänsten. De förändringar som enskilda vårdnadshavare vanligen anses kunna genomgå för att så småningom åter få ta hand om sina barn efter ett omhändertagande, är inte

alltid möjliga att uppnå i hedersrelaterade fall. Det beror på hederskontextens starka normsystem som legitimerar våldet och förtrycket och på att ett större kollektiv deltar i våldet. Det är en sak att arbeta med människor som själva anser att de har ett problem och är beredda att göra uppoffringar för att komma tillrätta med problemet och människor som agerar utifrån en djup, inre övertygelse och anser att de är orättvist behandlade av myndigheten.

Aktörer inom offentliga verksamheter berättar att de flesta barn och unga som socialtjänsten placerats utanför familjen under 18 års ålder på grund av hedersrelaterad problematik, är hemma igen relativt kort tid efter placeringen. Detta får flera aktörer att poängtera att dessa barn och unga behöver skyddas från kontakt med familjen. Men precis som i andra fall av våld i nära relationer, kan det vara svårt att motivera den våldsutsatta att bryta all kontakt med sina närstående. Ett skäl till svårigheten är att familjerna ofta utövar stark, känslomässig utpressning mot de familjemedlemmar som placerats i skyddat boende. När barnet är placerat enligt SoL ansvarar föräldrarna för dess ekonomi, klädinköp och annat praktiskt vilket kräver viss kontakt.
LVU borde alltså inledningsvis tillämpas i alla hedersrelaterade ärenden, anser dessa deltagare. Skälet är att de utsatta då själva slipper ta det svåra beslutet att inte ha kontakt med en familj som är potentiellt farlig för dem tills de har upprättat ett eget inre skydd mot våld och förtryck. Behovet av skydd med stöd av LVU blir särskilt tydliga när unga personer med kognitiv funktionsnedsättning inte förstår sitt eget bästa.

De verksamheter som förespråkar uppbrott med stöd av LVU anser att socialtjänstens familjearbete ofta är ytligt och fyllt av kompromisser som den unge i det långa loppet inte är hjälpt av. En av verksamheterna som tittat närmare på exempel på lyckat familjearbete, enligt socialtjänsten, anser att det snarare handlar det om att socialtjänsten ”lyckades kompromissa att hon skulle få komma hem en timme senare, men man har liksom inte kommit åt de grundläggande strukturerna. Hon kan till exempel inte välja vem hon ska gifta sig med” (FIP19). När familjearbete bedrivs på det sättet ”kompromissar man med de mänskliga rättigheterna”, påpekar de.

Spår 2: Stöd genom individuellt anpassat arbete och lyhördhet för kontexten

Det andra spåret i intervjumaterialet är uppfattningen att det i vissa fall är nödvändigt att få våldsutsatta att bryta helt och hållet med sitt familjesam-

manhang, medan det i andra fall går att bibehålla eller så småningom återuppta kontakten. De flesta professionella aktörer i intervjumaterialet anser att det är ytterst viktigt att stötta barn och unga i deras egna processer med lyhördhet och så lite tvång som möjligt. Flera intervjupersoner understryker att familjen och minoritetsnätverket inte är något man kan göra sig av med. Det gäller både religiösa och etniska grupper och familjer av olika slag. De vill bryta med våldet och förtrycket, men inte med sina nära och kära, sitt folk, sin religion och sitt språk.

Flera av verksamheterna uttrycker oro inför vad de betraktar som en svart-vit, alltför kategorisk inställning hos aktörer på problemområdet. Någon påpekar att de insatser som erbjuds tenderar att präglas av uppfattningen att våldsutsatta befinner sig ohjälpligt fast i hedersstrukturen och därmed aldrig kan förbättra sin livssituation och därför måste bryta helt och hållet med hela sitt sociala sammanhang. Uppfattningen att all kontakt mellan våldsutsatta barn och deras familjer alltid måste upphöra bygger, enligt aktörerna, på en stereotyp och felaktig tanke om att vuxna som lever i hedersstrukturer är oföränderliga och oemottagliga för familjearbete eller andra frivilliga insatser.

Av avgörande betydelse för skillnaden mellan olika föräldrars sätt att hantera barnens krav på individuell frihet är i vilken mån de har relationer med betydelsefulla personer i andra grupper. Dessa kan vara arbetskamrater vars uppfattning om ens liv och uppförande känns betydelsefull. Det kan också vara grannar eller föreningsmedlemmar i någon etniskt och religiöst gränsöverskridande intresseförening som man är med i eller liknande. När andra människor och gemenskaper blir tillräckligt betydelsefulla ger de motivationen, kraften och i bästa fall också de redskap man behöver för att kunna stå stark, på egna ben gentemot ett våldsförespråkande kollektiv. De föräldrar som inte har andra gemenskaper än ursprungskollektivet att vända sig till varken vill eller kan skydda sina barn. Socialtjänstens, polisens och elevhälsans utmaning är att utveckla redskap för att förstå när det ena eller det andra är fallet.

Konkreta exempel visar att när socialtjänsten arbetar med familjer i rätt situation, vid rätt tidpunkt och i nära samarbete med den som är utsatt, kan familjearbetet fungera. Det är en allmän åsikt att samhället behöver utveckla en mer nyanserad förståelse för mångfalden av vålds- och förtryckssituationer och för den hedersrelaterade problematikens oerhörda komplexitet. Det ska med kraft understrykas att utvecklingen av en sådan förståelse naturligtvis

inte ska förväxlas med en ”låt gå”-inställning där allt är tillåtet; att nyansera är inte att acceptera eller relativisera det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Tvärtom! Aktörerna anser att nyanseringen behövs för att de ska kunna överskrida symtombehandlingen och behandla problemet från roten, så att ett effektivt förebyggande och stödjande arbete kan ske. För att det ska vara möjligt efterlyser verksamheterna dialogiskt genererad och evidensbaserad kunskap om familjearbete.

Behov av forskning om familjearbete

Aktörerna efterlyser forskning om vilka faktorer som kan bidra till att föräldrar accepterar sina barns livsstil även när den strider mot kollektivets normer och vilka faktorer som kan möjliggöra förändring. Verksamheterna efterfrågar systematisk kunskap om konsekvenserna av olika sätt att arbeta med olika familjer i olika situationer. Några av dem efterlyser ett individuellt anpassat arbete där man varken tvingas till familjearbete eller uppbrott, utan gör olika beroende på situationen och att socialtjänsten i hela landet arbetar på samma individuellt anpassade vis. Familjearbetet bör inte sammanblandas med barnens skyddsbehov, utan handläggas som två separata angelägenheter.

11 Tillitens betydelse i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck

Förutsättningen för ett framgångsrikt bemötande av utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är beroende av förtroende och tillit mellan verksamheterna som ska ge stöd och dem som är i behov av det. Det handlar dels om våldsutsattas tillit till de instanser som har till uppgift att ge hjälp och stöd – och därmed även om tillit till det samhälle som instanserna representerar – dels om tillit mellan hjälpande instanser.

Vi har frågat aktörerna i det offentligas och civilsamhällets verksamheter om de upplever att personer i deras målgrupper har tillit till deras verksamheter. Svaren visar att det långt ifrån är självklart för människor, som lever i svåra livssituationer där våld och förtryck är återkommande inslag i vardagen, att vända sig till socialtjänsten för att få hjälp och stöd. Våldsutsatta barn och unga och våldsutsatta vuxna som samtidigt är föräldrar, är två kategorier som visar sig. Det är kännetecknande för arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck att tillit saknas vilket gör arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck svårt i alla led.

I tidigare kapitel framkommer att våldets komplexitet är oerhörd och att utredningar och stödinsatser riskerar att ges på ett felaktigt sätt eller vid fel tidpunkt. Även om vi också har sett exempel på att människor får rätt hjälp i rätt tid och att arbetet blivit bättre över tid, finns starka inslag av kulturalisering, diskriminering och klientifiering. Sådant kan få våldsutsatta och deras anhöriga att känna att de blir stereotypa representanter för en grupp eller kategori snarare än verkliga personer av kött och blod med individuella liv och specifika behov. Dessa hinder för en öppen och uppriktig kommunikation behöver övervinnas så de involverades behov möts med ”förtroende och respekt”, anser en socialsekreterare, ”så det inte blir den här rasismgrejen, ’Du förstår oss ändå inte’” (FIP35).

Aktörer i de offentliga verksamheterna tycker frågan om huruvida de som ska utredas eller ges stöd har tillit till dem är svår att svara på eftersom de inte kan veta om det finns de som

> sitter hemma på sin kammare och skulle behöva oss, för de är ju inte här. Men det är klart att det finns en gnagande oro för att det kanske finns grupper eller individer som vi liksom inte når. Om det är för att vi inte är tillgängliga eller för att de är liksom för hårt kontrollerade, det är också svårt att svara på. (FIP15)

När frågan ställs till organisationer i civilsamhället som är öppna och som utsatta frivilligt kan vända sig till, är svaret på frågan om tillit ett självklart ja. Naturligtvis, eftersom människor vänder sig till dem på grund av att de själva vill det därför att de tror att organisationen kan hjälpa dem. De har redan tillit till organisationen.

Ungdomsmottagningar kan berätta exempel på att de är en verksamhet som familjer och grupper vill skydda unga ifrån; en anställd på en skola sa att det är klart barnen inte bör komma till er: ”Ni lär ju ut hur man onanerar!” (FIP15). Däremot har ungdomsmottagningen byggt upp ett stort förtroendekapital hos de ungdomar som besöker dem.

Grogrunden för tillit och rädsla är mångfacetterad och livnärs dels genom de erfarenheter som förmedlas mellan individer, dels genom egna upplevelser av myndigheter och dels ur en generell ovana med att ha med myndigheter att göra. Så här berättar en stödverksamhet:

> Man går inte till kuratorn, man går inte till myndigheter, man pratar inte med vuxna, för att man också är uppvuxen i att saker som sker i familjen ska stanna inom familjen för att det finns liksom en risk, både ur ett hederstänk, men också att man inte vet om, man har ingen kännedom om vad myndigheters uppgift är. (FIP41)

Stödverksamheten understryker hur viktigt det är att föräldrarna inkluderas i processerna för att kunna bygga tillit till de myndigheter som är statens och faktiskt hela samhällets representanter. Ur relationen till myndigheterna skapas relationen till det övriga samhället genom generaliserade erfarenheter som får kraft av segregationen mellan grupper i befolkningen. Hos de föräldrar som ser att barnen får information som de inte själva får och inte ens känner till, uppstår känslor av maktlöshet och frustration som i värsta fall ”skapar hat till samhället eller till staten” (FIP13). När föräldrar har gjort saker gentemot barnen eller om barnen har gjort något som t.ex. skolan ser som olämpligt, är det viktigt att föräldrarna får förklarat för sig vad som är problemet. Det är inte alltid fallet, menar deltagare från verksamheten som har arbetat med de här frågorna i många år.

> Istället börjar de dölja sådant för föräldrarna som inte borde döljas. Så, det är viktigt. Det finns inte mycket tillit. Det är inte mycket man litar på varandra, för föräldrar och vuxna de vet inte vad som händer. (FIP13)

> Först och främst är det en förälder, även om man i Sverige vill förminska föräldrarnas roll. Vad jag tycker jätteofta, så anser jag att föräldrar har fullmakt över

> sitt barn och inte bara till 18, de har fullmakt. Visst har barnet rätt över sitt eget liv och det och det, men de har full makt över sitt barn, det är deras barn och de har fullt ansvar. Om barnet går nu och gör kaos i skolan så går ju socialtjänsten till föräldrarna: ”Varför har ni gjort så med era barn?”. (FIP18)

Många av våra deltagare förmedlar en känsla av att människor de möter känner främlingskap i det svenska samhället och hellre odlar relationer med landsmän eller andra medlemmar i de etniska eller religiösa minoritetsgrupper de känner tillhörighet till. Det finns åtskilliga samhällen i samhället, så att säga, som har transnationell karaktär. Det kan vara betydligt enklare att känna tillit till någon som lever i samma samhälle som man själv:

> Men när du pratar så här, om du säger olika samhällen till exempel, de som kommer från det landet, de har deras samhälle, de deras och så, så ofta om vi pratar om heder det kan vara mycket mer heder i de här instängda samhällena så det är mycket lättare om man har tillit till andra så att alla ska ha samma samhälle och samma land. (FIP13)

Verksamhetens representanter understryker vikten av att människor får möjlighet att skapa sociala band som kan överskrida de snäva tillhörigheter som livet i exil i ett segregerat samhälle har att erbjuda. Vissa inslag i medier, traditionella och digitala, nationella, internationella och transnationella bidrar till att stärka klyftorna:

> Det finns ju ett jätteproblematiskt klipp som håller på att cirkulera på nätet nu som jag har sett i många av de här grupperna som vi pratar om på sociala medier där socialtjänsten kommer och hämtar ett barn [med polishandräckning]. Familjen har en annan etnisk bakgrund än svensk och i kommentarsfältet finns det en så infekterad diskussion kring att: ”Nu kommer socialtjänsten och bara tar barnen”. Det finns ingen bakgrund till varför. Sedan ser man pappan sitta och gråta. Han säger: ”Jag vet inte vad som har hänt” och så vidare. Och jag tror att så länge den myten om myndigheter som otillgängliga består, både språkmässigt och för att de alltid är så överordnade – man har inga rättigheter gentemot myndigheter – så ger det en väldigt skev syn på vad t.ex. polisen har för rättigheter och vad du har för rättigheter mot polisen och andra myndigheter och det påverkar hur du upplever att du kan söka stöd och hjälp hos de här instanserna. Det är ju ett direkt demokratiskt problem. (FIP41)

När människor upplever att staten genom sina offentliga verksamheter handlar bakom ens rygg och inte i den transparens, öppenhet och kommunikation som ett demokratiskt samhälle bör kännetecknas av, påverkas deras tillit till

den negativt. En stödförening som ger kurser i föräldraskap till grupper med blandad bakgrund upplevde till en början mycket låg tillit från dem de skulle nå:

> Mammorna ville inte berätta mycket och så här, ja de var väldigt försiktiga, men nu känner de sig som hemma när de är här. Jag trodde inte att de skulle göra det, men de berättar nästan allt de har i hjärtat. När de kom hit hade de helt missförstått samhället och hur de klarar sig i livet och hur de uppfostrar barnet. Och det var många mammor som hade haft problem med sina barn som säger att: ”Mamma, om du inte ger mig det här så berättar jag i skolan eller ringer 112”. Så de var väldigt rädda, men nu har vi berättat att de ska uppfostra som vanligt och inte vara rädda. (FIP13)

Människors tillit är inte en gång för alla given utan påverkas i positiv eller negativ riktning beroende på egna och andras erfarenheter. Tillit är oumbärlig för ett samhälles integrationskraft och en central komponent i inkluderingsprocesser. Hur tilliten påverkas av kollektiva relationer mellan människor som utstakas genom etniska, religiösa, geografiska och nationella gränser, identiteter och stereotyper ska inte underskattas[136].

Allmän socialtjänst vs specialiserade verksamheter

Varje gång vi har frågat huruvida aktörerna upplever att deras målgrupper har tillit till verksamheten har samtalet kommit att handla om socialtjänsten. Det handlar om myndighetsutövning i första hand, men också om öppna verksamheter. De flesta berättar att de själva eller deras målgrupp har obefintlig eller bristande tillit till socialtjänstens myndighetsutövning:

> Jag själv personligen hade inte blandat in socialen och så vidare. Ja, en socialarbetare, eller vad man skulle kalla det för, kan splittra en familj på tio minuter. Han kan ge en ungdom en helt fel bild av vad hans egentligen pappa har tänkt eller mamma. Jag har sett jättemånga exempel. Inte bara jobb, jag snackar inte jobb nu, jag snackar privat, jag snackar om var jag har bott och var jag kommer ifrån. (FIP18)

Många ungdomar upplever att socialtjänstens arbete ”generellt är väldigt fyrkantigt” (FIP9) och att insatserna inte är anpassade efter den unges problem vilket skapar misstroende. I kontrast till den generellt sett låga tilliten till

[136] Se även Dahlstedt 2018.

socialtjänsten står lokala verksamheter som är specialiserade på hedersrelaterat våld och förtryck.
Benägenheten att uppsöka specialiserade verksamheter är en annan jämfört med socialtjänstens myndighetsutövning mot barn och unga och deras familjer. Socialtjänstens specialiserade verksamheter upplever oftast att såväl andra verksamheter som allmänheten har tillit till dem eftersom de får remisser från andra verksamheter och ansökningar från enskilda:

> Man kommer hit, man känner ju till här i stadsdelen att vi finns och vi får ju mycket remisser från andra enheter men också att personer söker själva. Vi är noga med i första mötet att berätta att vi har sekretess och berättar vad det innebär, för det finns en misstro till myndigheter. (FIP43)

En verksamhet som så gott som alla aktörer i Stockholmsområdet nämner i positiva ordalag är socialtjänstens specialistverksamhet Origo. Detsamma gäller Gryning i Göteborg och Resursteam Heder i Malmö. Dessa verksamheter har ett starkt tillitskapital både hos verksamheter och hos dem de möter. Origo framträder, som tidigare nämnts, som ett föredömligt exempel på varierande och individuellt anpassade arbetsformer, vilket är en förutsättning för god kommunikation som i sin tur är en förutsättning för tillit. Verksamheten har exempelvis direkt kontakt med unga som själva vänder sig till dem, stöttar andra aktörer i ärenden och vägleder till andra myndigheter när så krävs.

Våldsutsatta ungdomars tillit

En majoritet av de aktörer som möter ungdomar berättar om ungdomarnas oro och bristande tillit till myndigheter. Ungdomarna oroar sig för vad som kommer att hända med dem själva om de vänder sig till myndigheter, men också vad de utsätter sin familj för. Får de till exempel den hjälp de anser att de behöver när de vänder sig till myndigheter eller kommer något ur kontakten som de inte alls hade tänkt sig? Enligt verksamheter som arbetar med ungdomar är de ofta mycket försiktiga med att kontakta socialtjänsten eftersom ett litet problem kan komma att växa sig större på grund av socialtjänstens sätt att hantera det:

> Ja, när jag frågar ungdomarna: ”Anna, varför vill du inte att vi går till soc.?” ”Skojar du med mig, göra värsta grejen av den här lilla grejen?”. Ungdomarna själva känner att det inte finns nog med kunskap inom soc. och det är samma med skolan. Många ungdomar försöker på ett eller annat sätt skrika ut det här med:

> ”Kolla, se mig, jag lever i det här!”. Men man blir rädd för just det här golandet, för vad händer om soc. kommer in? ”Då kommer jag att bli dödad på riktigt för nu vet hela världen det”. Just det här skitsnacket. (FIP11)

Det verkar vara en allmänt utbredd uppfattning bland ungdomar att socialtjänsten inte alltid kan skilja mellan olika våldssituationer, vilket kan leda till att utredarna drar felaktiga slutsatser i relation till ungdomens egen förståelse av situationen och gör för mycket, enligt ungdomen. Det leder i värsta fall till inåtvändhet och slutenhet:

> Men problemet är att ungdomen idag inte vill tala alls, han vill inte berätta alls och någon annan som kommer utifrån tänker: ”Oj, den här är helt sluten, vill inte tala, han måste ha det jobbigt hemma”, men alla ungdomar har det jobbigt hemma om du talar med dem, alla, det är ingen som har det lätt eller har det bra. Men problemet är att när utländska ungdomar träffar sådan här personal så blir de helt slutna och så tror personalen att det är lite värre än vad det egentligen är och så kör den spiralen igång. Alltså för jag har verkligen sett hur små, små problem har fått en kille att gå, helt sjukt, till fullt utslagen kriminell på tre år, allt bara för en sådan liten bild. (FIP18)

Rädslan för att socialtjänsten ska köra ”spiralen igång” kan alltså leda till inåtvändhet och inneslutenhet i vad som kan utvecklas till en allvarlig vålds och förtryckssituation eller som i fallet ovan ett misstroende som är en komponent i viss kriminalitet[137].
Att socialsekreterare lyssnar på ungdomars berättelser kan även leda till att ungdomen anser att de gör för lite:

> Och sedan att de inte vill berätta om våldshandlingar och är utsatta för våld, för att det gör ont, eller de ringer för att de säger: ”Jag vill skära mig”. Man kan inte bara säga: ”Nej, vi kan inte hjälpa dig”, man måste prata med tjejerna och fråga varför, vad har hänt. Och kanske man etablerar en kontakt så tjejerna kan lita på en och börja berätta mer. Och sen ska man också fråga varför saker händer: ”Varför är du utsatt?”. Jag måste säga att det tyvärr är många socialsekreterare som inte frågar mer för att de inte har skyldigheten att kunna hjälpa och sedan när vi hjälper henne att göra hennes specialansökan skriftligt till socialtjänsten. När vi pressar socialtjänsten kan de säga: ”Men hon berättade inte för oss att hon var utsatt för våld, hon sade bara att hon hade problem med man eller med pappa”,

[137] Se Sarnecki 2014.

> eller vad det var. Man kan fundera på varför de inte frågade mer. Och det finns ett skäl som inte handlar om kunskap – de har fått order att spara pengar. (FIP27)

Ett genomgående problem är att personer som vänder sig till socialtjänsten utan en tydlig akut hotbild inte alltid får hjälp: ”De utreds och sedan avslutas det”, berättar en socialsekreterare i en enskild professionsintervju (IP34). De ungdomar vars ärende avslutas utan insats kan känna

> en sådan fruktansvärd sorg, för dels har de ju vågat ta steget och utelämnat sig själva, de har genomgått en utredning, vilket är jobbigt för de allra flesta beskriver det som oerhört jobbigt att ha ögonen på sig. Dels har man erkänt för sig själv att det finns ett problem men man har också erkänt inför andra att man behöver hjälp och stöd och blottat sig. De känner sig blottade och sedan blir de inte omplåstrade utan lämnas åt sitt eget öde eftersom de inte betraktades som tillräckligt drabbade för att få någon typ av resurs. (FIP39)

I de tre exemplen ovan illustreras socialtjänstens klassiska dilemma: att göra för mycket eller för lite. Det enda som kan mildra svängarna mellan de två ytterligheterna, att de insatser som görs är anpassade efter klientens specifika behov, är god kontakt mellan socialsekreterare och klient vilket kräver något specifikt av socialsekreterarnas handlingsutrymme. I föregående kapitel har det tydligt framgår att socialsekreterares handlingsutrymme att kommunicera med klienter på klienternas villkor har krympt alltmer under senare år[138]. Detta är olyckligt eftersom socialsekreterares handlingsutrymme avseende möjligheten att möta klienters behov är viktigt – inte bara för att klientens individuella behov ska kunna lösas på ett konstruktivt sätt. Det är också så att det som händer mellan en socialsekreterare och en klient inte bara påverkar relationen mellan de två, utan också det påverkar relationen mellan klientens omgivning och socialtjänsten och rentav relationen mellan omgivningen och samhället som sådant[139].

[138] Se Tham 2008; Astvik 2012, 2013; Baianstovu 2012.

[139] Se Baianstovu 2012, 2017, 2017.

Våldsutsatta föräldrars tillit

Våldsutsatta som samtidigt är föräldrar till minderåriga barn är ofta oroliga för att söka stöd av socialtjänsten eftersom de är rädda för att socialtjänsten ska omhänderta deras barn om de får veta att det förekommer våld i hemmet:

> Många är oroliga om de har barn, för då har man en föreställning om att tar man kontakt med socialtjänsten om man är utsatt för våld, så omhändertas barnen. Så där finns det ju en rädsla kring det. Och den rädslan finns även efter kontakt med oss, men det är också många som säger att: ”Jag trodde inte jag skulle kunna få den här hjälpen”, flera borde veta vilken hjälp man kan få och inte vara så rädda att barnen ska bli omhändertagna. (FIP43)

Rädslan kan naturligtvis vara befogad i vissa fall eftersom en våldsam hemmiljö kan kräva förändringar av den våldsdrabbade som denna inte är beredd på. Rädslan kan också ha sin grogrund i diskrimineringens och stereotypernas problematik som vi tog upp i kapitel 8, där man på förhand tror att socialtjänsten inte kommer att förstå ens situation fullt ut, inte kommer att lyssna utan ”kommer att tro att jag utsätter mina barn för heder, tänk om de tar mina barn, det är lika bra att inte prata med någon” (FIP15).

Även om – eller kanske just för att – socialtjänstens sätt att fungera inom städer och över landet varierar är det värdefullt att dyka ner i några av de individuella berättelserna. I en av de individuella djupintervjuerna berättar en ung kvinna som själv är förälder om sina erfarenheter av socialtjänstens arbete och om rädslan för socialtjänsten som är så påtaglig i hennes nära omgivning. Den unga kvinnan som utsatts för psykiskt och fysiskt våld av sin make var mycket rädd för att söka hjälp hos myndigheter eftersom hon också var förälder:

> Jag var rädd för jag var mamma. Jag läser överallt på nätet att om jag säger att jag lever i ett sådant förhållande med pappan till mitt barn, då kommer de ta mitt barn ifrån mig. Tyvärr är det vad man tror. Det är vad jag trodde också. (IP30)

Hon var övertygad om att om hon anmälde sin man så skulle socialtjänsten ta hennes barn ifrån henne och hennes liv skulle vara en flerfaldig tragedi eftersom hon skulle fortsätta vara utsatt, dessutom mista sitt barn och utstå skam: ”Och samtidigt har jag förstört mitt liv för att vad är det jag har gjort liksom? Jag har bara skämt ut mig” (IP30). Hon anser att den rädsla som avhöll henne från att söka hjälp inte handlar om att hon hade ”brist på kunskap”. Hon menar att det finns en allmänt utbredd föreställning om att de kvinnor som lever som hon gjorde, gör det för att de inte vet bättre. Men den

föreställningen är felaktig, anser hon. Hon förklarar att det inte handlar om att de har bristande kunskap eller att de är ”hjärntvättade”, utan om en särskild inställning till livet:

> Det är inte att de är hjärntvättade, nej, nej, nej, jag visste allt jag gick igenom och jag visste att jag tillät mig själv att gå igenom det, men jag är uppfostrad på ett sätt där jag är väldigt omtänksam och jag är väldigt: Men nej, han menade inte, nej, men det är ju inte så, men jag kan ju ändå försöka, men vad är en örfil? Vad är en smäll? Vad är ett glas som går sönder? Vad är fula ord liksom? (IP30)

Hon tillfogar att hon tror att ”80, 90 procent av tjejerna från min kultur tänker samma sak” (IP30). För henne var det kombinationen av hopp om att situationen skulle förändras, rädsla för att kontakt med socialtjänsten skulle förvärra hennes situation och en känsla av skam inför landsmän och den närmaste familjen som höll henne kvar i den våldsamma relationen. Skammen förklarar hon som en allmän känsla som kräver att ens personliga förhållanden hålls inom en snäv familjekrets, men i hennes fall hade skammen också en personlig sida; hon hade själv valt sin make utan att lyssna på sina föräldrar och deras vänner som ansett att han inte visat henne den kärlek och respekt hon förtjänat under förlovningstiden.

Rädslan för socialtjänsten är utbredd bland hennes landsmän och något man ”läser överallt på nätet, på tidningar, folk som skriver” (IP30). Efter att hon genomgått hjälp till ett självständigt liv med skyddad identitet, kan hon berätta för andra att socialtjänstens arbete inte är något att vara rädd för:

> Trots att jag var uppvuxen här så tänkte jag så för tre år sedan också, men när jag själv gick igenom den här fasen med barnutredning, med socialhandläggare, barnenheten, det var också socialenheten för kvinnor som hjälpte mig, då såg jag, nej, det är ingen som tas från någon, var bara den du är, är du bra så är du bra hela vägen. Men är man dålig någonstans, ja, men det är heller inte rätt att man ska täcka över det, det har jag lärt mig idag. (IP30)

Den inställning som deltagaren har till socialtjänstens myndighetsutövning och som hon förvärvat genom egna erfarenheter är inte något som alla erfar, för mötet med socialtjänsten kan också bekräfta ens värsta rädsla för den. En kurator på en ungdomsverksamhet berättar om en flicka, yngst av fyra syskon, vars storasyster har varit omhändertagen på grund av hedersrelaterat våld och förtryck (FIP15). Familjen har afghansk bakgrund. Storasystern var ”liksom svarta fåret” i familjen. Under tiden som systern var placerad bodde lillasystern kvar hemma och kunde berätta om systerns, familjens och sitt eget

perspektiv. Hon förstod att systern omhändertogs på grund av att hon hade berättat för skolsköterskan att hon hade en pojkvän som hon inte fick ha. Hon kunde också berätta om allvarligt psykiskt och fysiskt våld i familjen som både barnen och mamman drabbades av. Hon hade egna berättelser om våldet vars destruktivitet hon var smärtsamt medveten om och hon tyckte också att det var helt rätt att systern hade sökt och fått hjälp. Men hon var den som var kvar hemma med mamman och det djupa sår som omhändertagandet av dottern skapat hos henne. Skolkuratorn understryker gång på gång att de hjälpande instanserna bör vara medvetna om de många lager av utsatthet hos ett barn som växer upp med den här typen av erfarenhet, och berättar hur barnet slets mellan systerns behov av fred och frihet och familjens övriga svårigheter:

> Hon beskriver ju hur hennes mamma grät varenda dag och berättade för alla, alla, alla att liksom de hade tagit hennes barn, ja, och hur pappan, ja, nej, det var en associationsbana som inte riktigt hör ihop, men hur han liksom blev, det blev liksom fruktansvärt för dem att de har det här i sin historia. Inte nog med att de behövde fly och att de varit utsatta för krig och terror och tortyr och förföljelse och att de har den här hemska flykten i sin familjehistoria, de har också det här att ett barn blir omhändertaget. Då skulle de inte välja ordet omhändertaget utan taget, liksom. Och sedan har hon kommit tillbaka. Men att det är, så man kan ju verkligen, verkligen förstå den skräcken för myndigheter om det pratas så och man hör sådana här historier, man har sett på nära håll. (FIP15)

Storasystern kom hem igen efter att familjen tagit emot stöd från socialtjänsten och beskrev att föräldrarna slutade slå barnen. Hon ursäktade dem med att ”de ju aldrig varit med om någonting annat, de blev ju också slagna hemma” (FIP15). Hon var oerhört tydlig med att våld aldrig är godtagbart, men hon kunde också vittna om skräcken för myndigheterna och ingreppet och det trauma som lades till en redan traumatiserad familjs historia. Det är insikt i berättelser som denna som ger kunskap om den djupa rädsla människor kan känna för myndigheter och som kan få negativa effekter för tilliten till dem: ”Så att det är klart om man tänker att vi är en myndighet och att vi skulle kunna ställa till något sådant så förstår man att de inte vill att ens barn ska komma hit, verkligen” (FIP15).

Den bristande tilliten får näring av normsystem som inte delas. ”De andra”, svenskarna, har en märklig syn på sexualitet och en kultur man inte känner igen sig i. Tänk om de ”skadar mitt barn? Man tänker att det här är

illa, liksom, att de springer med pojkar, det är farligt" (FIP15). Utfallet kan bli att man skapar egna system därför att det är enklare att be om hjälp av den vars värderingar man delar. All hjälp är villkorad; oberoende av vems stöd man blir beroende av får den som ger stödet ett övertag och kan ställa krav på hur man ska leva:

> Man tänker så här, jag litar inte på dem, ok, om jag ber om hjälp, jag behöver hjälp med pengar men jag vet att det kommer att innebära att de kommer att utreda och de kommer att titta på mig som förälder och de kommer bla, bla, bla. Jag kommer att riskera allt det där igen, det är inte ett alternativ. Då går jag hellre till det här systemet, där behöver jag inte lämna ut hela mitt liv, kanske, till främmande personer. (FIP15)

Frågan om tillit är inte bara väsentlig för förståelsen av relationen mellan våldsutsatta och deras anhörigas och de hjälpande instanserna – den är också väsentlig för förståelse av samverkan mellan verksamheter.

Deltagarna understryker hur viktigt det är att föräldrar inkluderas i processerna kring deras barn, även när barnen måste skyddas från dem, för att kunna utveckla tillit till myndigheter som faktiskt representerar samhället; ur relationen till myndigheterna skapas relationen till det övriga samhället genom generaliserade erfarenheter. Hos föräldrar, som erfar att barnen får information som de själva inte får och inte ens känner till, uppstår känslor av maktlöshet och frustration som i värsta fall "skapar hat till samhället eller till staten" (FIP13). När föräldrar har gjort saker gentemot barnen eller om barnen har gjort något som till exempel skolan ser som olämpligt, är det viktigt att föräldrarna får förklarat för sig vad som är problemet. Det är inte alltid fallet att de får det, menar deltagare i studien, som har arbetat med de här frågorna i många år.

Skolkuratorers tillit, anmälningsplikt och orosanmälningar

En konfliktlinje och källa till oro mellan personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, övriga aktörer och socialtjänst, är anmälningsplikten som regleras i SoL 14 kap. 1 § och de orosanmälningar som följaktligen måste göras till socialtjänsten. Åtskilliga unga berättar om svåra situationer då samverkan mellan skola och hem som inte varit hjälpsam. Det handlar om situationer då t.ex. skolan gjort för lite eller fel; för lite när skolkuratorer inte tagit deras situation på allvar och inte försökt bidra till förändring och fel när

skolkuratorer berättat allt de unga sagt för deras föräldrar vilket förvärrat situationen.

Anställda på skolor bör ta sin oro för barn på stort allvar när de iakttar svåra situationer i barns liv, anser deltagarna. En person berättar om kollegor som berättat om iakttagelser de gjort kring barns hemsituation. De ger ett exempel med en pappa som var ”så aggressiv och hemsk” utan att man reagerat: ”Hur kan ni ha liksom låtit det pågå under tre års tid och aldrig ens haft någon oro kring barnet?” (FIP57):

> Jag upplever att det finns jättestor okunskap överhuvudtaget så här, våld också, och våld i nära relationer och där liksom då hedersrelaterat våld blir en del av det, så jag tycker liksom i allmänhet att det behövs en kunskapshöjning där också när det gäller personal i förskola och skola, även socialtjänst. (FIP57)

Vetskapen om barns situation kan vara mycket svår att bära när man inte vet vad man kan göra och när man inte har inblick i hur socialtjänsten kommer att hantera situationen. Kan man med gott samvete anmäla till socialtjänsten eller be den unge själv vända sig dit när man har allvarlig oro? Blir man inte medansvarig i en situation man inte har minsta kontroll över?

> Vi pratade om just det här det på rasten. Om jag träffar en tjej och det framkommer att hon lever i en hederskontext och är styrd och det finns hot och våldsbild och så, så kan jag inte berätta för henne exakt vad som händer om jag föreslår att vi ska ta kontakt med socialtjänsten, för jag vet inte exakt hur ett sådant ärende tas om hand om hon är under 18, och om det försämrar eller förbättrar situationen. Och då sitter jag ju med det i knät, att här sitter jag och vet någonting som är förfärligt. Då känns det som att det är jag som ansvarar för det här. (FIP29)

> Hade jag fått en ungdom som berättade någonting som är större än det jag kan, större än mina verktyg jag kan använda, så hade jag inte blandat in mig för ungdomens skull för att inte skada, för att inte vägleda på ett fel sätt, men då hade jag sagt: ”Alltså, kolla detta här är så mycket större än mig, jag personligen kan inte hjälpa dig, men vill du att vi går till någon annan?”. Det är klart att regelverket är… jag kan inte säga att jag har svaren, men jag vet bara att när jag har jobbat sedan i äldre dagar så har inte jag betett mig på det sättet, för när jag har arbetat på fritidsgårdar så har jag också fått reda på saker och ting och vår chef var jätteangelägen om att kontakta socialtjänst, orosanmälan och hela den biten, men under två år gjorde jag inte en enda. (FIP18)

Skolkuratorerna är medvetna om att de har skyldighet att anmäla, men de önskar ändå att själva kunna stå för det arbete de utför: ”Alltså, det är jag

skyldig att anmäla, men om det är mer skada än nytta? Vad om det faktiskt är så illa så att det kanske finns ett hot om död?" (FIP29). Just denna ovetskap är frustrerande för skolkuratorer som inte ens vet om en anmälan blir ett ärende eller om en utredning upprättas:

> Man vill ju ha någon typ av feedback och man vill veta, inte för att jag kan säga att det kommer att bli exakt likadant för nästa tjej, men jag skulle ju vilja ha någon form av, kunna berätta någonting för den som sitter framför mig vad man kan få hjälp med, det här och det här och det här, eller man kan liksom, ja, man känner sig ganska… (FIP29)

När skolkuratorer själva berättar om sin roll är anmälningsplikten gentemot socialtjänsten av central betydelse. De understryker att den måste användas med omdöme och med hänsyn till barnets behov. Det finns naturligtvis situationer "när det har varit så här glasklara grejer" (FIP16), och det är uppenbart att en elev måste få hjälp omedelbart, men det är sällan så uppenbart. De skolkuratorer vi har intervjuat har många års erfarenhet av att arbeta med hedersrelaterat våld och förtryck och är smärtsamt medvetna om hur viktigt det är att de gör rätt saker därför att en anmälan kan vara startskottet till en längre process de inte har kontroll över:

> En anmälan sätter ju igång sådana stora rörelser och vi kan inte alltid veta hur det ska sluta. Vi jobbar ju med andra aktörer och jag har varit med om att jag har anmält till socialtjänsten och så har de blixtplacerat eleven. Det blev rättegång och fängelsestraff för båda föräldrarna och så tar eleven tillbaks alltihop. (FIP16)

Den som gör en anmälan får inte nödvändigtvis någon återkoppling fast socialtjänsten bör informera anmälaren om utredning inleds eller ej, Sekretessen mellan socialtjänsten och skolan försvårar "så att man blir ju helt galen alltså!" (FIP15).

> Jag gjorde en sådan där anmälan för jättemånga år sedan på heder och hon blev omplacerad och det blev jättestökigt alltihopa och när hon kom hem igen ville föräldrarna träffa mig för att jag hade gjort anmälan. De ville försäkra sig om att jag aldrig mer skulle göra en anmälan. Och jag fick sitta där med socialtjänsten och de här två socialsekreterarna och föräldrarna ställde mig mot väggen. Och så fick inte den tjejen gå hos mig så klart, men det gjorde hon ju i hemlighet. Usch, jag bara kände så här, så sitta där och liksom inte få stöd av socialsekreterarna som utrett ärendet, det var fruktansvärt alltså. Så det är ett sådant där dåligt exempel, men det är dem vi möter. (FIP15)

> Jag kan inte göra en orosanmälan om ett barn som är utsatt för heder eller för våld i nära relation på grund av sin könsidentitet om inte det kommer tas emot på ett bra sätt. Om det inte finns några kunskaper om det då kommer det ju inte att ge någonting, utan det kommer ju bara bli värre för det barnet. (FIP37)

En annan dimension av anmälan och sekretess som inte sällan tas upp av elevhälsopersonal gäller vilken dokumenterad information som anmälan grundar sig på, och vad föräldrarna i ett senare skede får ta del av. Detta berörs i en intressant reflektion av en skolkurator som funderar över rättssäkerhetsaspekten:

> Men jag måste bara säga, jag är alltid socialtjänstens väktare, det är där mitt hjärta är. Jag måste bara opponera mig lite kring det här med säkerhet och risker och sådant. Jag tycker att det absolut viktigaste är att, som jag sa innan, att man landar mjukt. För att i det här rättssamhället där vi lever så tycker jag att det är liksom, man värnar om demokratin genom att ge partsinsyn. Jag hade själv aldrig någonsin velat ha en anmälan på mig på en myndighet som jag inte hade fått ta del av. Sedan förstår jag att vissa uppgifter behöver sekretessbeläggas, men din oro och vad du grundar den på, det behöver inte sekretessbeläggas, och det tänker jag att det på något vis är en grundtanke. Jag vet att detta är ett parallellspår men jag tycker att det är väldigt viktigt. Jag hör många gånger kuratorer uttala sig på ett sätt kring sin anmälningsplikt eller kring sin oro med barn med en kritik mot socialtjänsten och därmed ett friskrivande från sitt ansvar, och jag hatar den tanken. (FIP6)

Anmälningsplikten är, som skolkuratorn i citatet ovan understryker, en del av rättssamhällets ambition att vara det yttersta skyddet för alla barn. Hen varnar för att man friskriver sig från sitt ansvar genom att kritisera socialtjänsten. Naturligtvis finns brister inom socialtjänsten – detta uttrycker inte minst socialsekreterarna i vårt empiriska material – men det berättigar inte till att lagstadgad samverkan undviks. Åtskilliga av de utsattas berättelser handlar om situationer där samverkan inte fungerat och anmälningar inte gjorts i tid. Det är endast när samverkan de facto sker som brister och felaktigheter kan komma upp till ytan. Det finns mycket kvar att utveckla på samverkans och tillitens område som är en förutsättning för att utsatta får rätt stöd i rätt tid oberoende av om det våld eller förtryck de utsatts för relaterar till heder, mäns våld mot kvinnor eller våld i nära relationer.

Tillit, kommunikation och ömsesidig förståelse

Ett tema som hör till frågan om tillit är hur tillit kan skapas i utrednings- och stödsituationer så att den hjälp som ges och tas emot blir verklig hjälp som bidrar till hållbar social utveckling för den enskilde våldsdrabbade och för samhället.

Om våldsutsatta ska få hållbar hjälp och stöd måste såväl utsatta som de som ska ge hjälp och stöd skapa förutsättningar för att förverkliga tre grundläggande krav. För det första är det nödvändigt att skapa visshet om att alla involverade refererar till verkliga händelser som ägt rum. För det andra säkra att dessa händelser har samma betydelse eller värdemässiga laddning för de involverade – och om det inte är så, att de involverade gör vad de kan för att klargöra olikheterna. För det tredje är det väsentligt att alla parter är uppriktiga och gör allt de rimligen kan för att vara det i den aktuella situationen.
Verksamheter som arbetar med våldsutsatta vars möjlighet att få hjälp är beroende av socialtjänstens insatser använder ordet heder så tydligt de kan när de vänder sig till socialtjänsten, berättar skyddade boenden, skolkuratorer och ungdomsmottagningar. Skälet bakom denna tydlighet är att handläggare inom socialtjänsten inte alltid är insatta i det hedersrelaterade våldets och förtryckets variationer och konkreta uttryck och därför inte alltid förstår när det våld de får berättat för sig sker i en hederskontext. Hedersbegreppet fungerar som ett samlande budskap om våldets allvar.

Det händer också att socialsekreterare uppmanar skyddade boenden, skolkuratorer och ungdomsmottagningar att använda ordet heder så tydligt de kan, då det kan påverka socialsekreterarens möjlighet att få igenom en nödvändig och kostsam begäran i socialnämnden. Ett skyddat boende med lång erfarenhet av samverkan med socialtjänsten uttrycker det så här:

> Och socialtjänsten säger: ”Ni måste skriva heder i berättelsen, det räcker inte att ni beskriver alla våldshandlingar”. Vi måste använda ordet heder och det hon gör, för att kunna fortsätta hjälpa, för att om politiker hör att det finns heder då kan de fortsätta finansiera. Socialsekreterarna går med en ny ansökan till nämnden var tredje månad ungefär och då, för att kunna fortsätta med hjälp och stöd. Och det räcker alltså inte med alla handlingar och allt som hon berättade, våldshandlingarna i hederns namn räcker inte. Det räcker inte att säga att man kommer från en starkt patriarkal familj. ”Men kan du berätta lite mer?” ”Men du vet, det står i tidningen.” (FIP19)

Berättelsen i citatet ovan relaterar till kravet på att hellre överdriva användningen av ordet heder än motsatsen i mötet. Detta krav tvingar projektbaserade verksamheter att använda stereotypa beskrivningar när de ansöker om medel till nya projekt, vilket beskrivits tidigare i det föregående kapitlet och känns igen i de mekanismer som driver klientifieringens[140] processer:

> Konsekvensen av våldet har ingen prioritet i socialtjänsten. Bara om det finns folk som förföljer dig, om det finns ett mordhot mot dig. (FIP27)

> Det är en person som har en sexuell läggning som inte skulle accepteras av kollektivet och som dessutom helt plötsligt har ett barn utan att ha någon partner, och det kan vara förödande i den kontexten hon har liksom levt i, att komma ut på det här sättet. Och då kanske de tittar på om det har förekommit fysiskt våld? Hon har inte fått något hot, säger de, men det beror på att hon har varit här och för att hon har skyddat sig, för att hon har brutit kontakten. (FIP40)

En ungdomsmottagning berättar om en ung flicka som inte kunde gå hem en fredag efter skolan därför att familjen nåtts av nyheten om att hon var gravid. Hon hade anförtrott sig till någon som berättat för familjen. Det fanns inget dödshot ”men hon skulle definitivt bli utsatt för våld och också psykisk press. Ja, tjat och gnat och hot och bli kallad hora hemma av sina föräldrar” (FIP15). I efterhand ansåg socialtjänsten att hon inte hade uttryckt sig tillräckligt tydligt:

> Och helgen skulle komma och jag som har en massa tillit till myndigheter, antagligen för att jag inte har behövt ha med dem att göra, frågade om hon pratat med socialsekreteraren, för familjen hade någon slags kontakt. ”Ja, men hon sa att vi skulle höras på måndag”. Och så ringer jag upp och så är det en kall röst som möter en på andra sidan luren som liksom: ”Nej, fast det verkar ju inte vara farligt för henne att gå hem, det är ingen som har sagt att de ska göra henne illa på något sätt”. ”Jo, men hon har just berättat för mig att…” ”Jaha, det sa hon inte tillräckligt tydligt här.” (FIP15)

De aktörer som uttrycker kritik mot socialtjänsten anser att det är socialtjänstens skyldighet att upprätta en kommunikativ situation som gör att de som söker upp den också vågar berätta det de måste för att utredningen ska kunna ha sin gång. Verksamheter som ger ungdomar råd om hur de ska prata med socialtjänsten understryker att ungdomen måste berätta allt om sin situation

[140] Se kapitel 8 där detta redovisas och analyseras.

och om våldet och förtrycket på samma vis som de berättat för den verksamhet de känner och har tillit till. Också flera socialarbetare inom socialtjänsten lyfter i intervjuerna problemet med att få klienter att berätta om sin situation på ett sådant sätt att de förstår vad som står på spel och så att de har lagliga incitament att agera (t.ex. FIP35)[141].

I fokusgruppintervjuer med rättsväsendet påpekas att resursbristen inom polismyndigheten när det gäller brott i nära relation ställs mot stora satsningar på hedersvåld. Det kan förorsaka att utredare frestas att sätta en viss etikett på ett ärende, för ”kommer det hedersärenden, då öppnar sig portarna på en gång”. Här har intervjupersonerna olika erfarenheter utifrån sina olika arbetsplatser.

Påståendet att rätten läser in hedersaspekter i ett ärende som handlar om andra saker är dock ingenting som våra intervjupersoner kan ge konkreta exempel på. Däremot pekar vissa på att det förekommer att begreppet utnyttjas av hjälpbehövande som ett sätt att vinna sympati och fördelar, särskilt i vårdnadsmål:

> I brottmålen är ju ibland den ena parten väldigt mån om att visa att det har funnits en hedersproblematik därför att man kan ha fördel av det när man kommer i ett vårdnadsmål. Man kommer med anklagelser och påståenden som motparten förnekar, men de finns uppe på bordet på något sätt, de är inte bevisade men domstolen kanske ändå har med dem i sin bedömning. (FIP20)

> När det är vårdnadstvist så måste man vara ännu mer lyhörd. Vad står det här för? Varför blandar man in polisen och pratar om saker just nu. Är det för att det ska gå lättare i vårdnadstvisten eller är vårdnadstvisten en konsekvens av att det faktiskt har sett ur så här? (FIP51)

Aktörerna ger exempel från vårdnadsmål där ena parten hävdat att familjesituationen präglats av en viss typ av förtryck, som att dottern inte fått lov att bära baddräkt utan tvingats ha burkini, vilket motparten senare kunnat vederlägga genom semesterfotografier som visar upp en helt annan verklighet. I en annan intervju tar man upp pappor som försökt få ensam vårdnad om döttrar genom att hänvisa till att mamman vill könsstympa dem:

[141] Se även Baianstovu 2012, 2017, 2018.

> Och då vet man inte, om jag ska vara lite krass nu, om det är pappan som använder det gentemot mamman, därför att det är så man talar om könsstympning, så att det uppstår liksom en slags, en respons på en stereotyp som han kan hävda till sin fördel. (FIP51)

En av de faktorer som människor i konflikt med varandra framförallt spelar på för att vinna gehör hos rätten, är att partnern varit extrem i sin religiösa övertygelse och inte velat att familjen ska leva ett liv präglat av vad som beskrivs som svenska värderingar:

> Att man är fundamentalistisk i sin tro eller att man har andra konstiga åsikter som vi, alltså vi om man säger generellt i samhället, fördömer. Man vet precis vad man ska liksom trycka på. Och det är jag fullständigt övertygad om, att är man tillräckligt verbal och kan lägga fram det på rätt sätt så har man stor nytta av det. (FIP20)

En del av verksamheterna kritik mot socialtjänstens myndighetsutövning handlar om att man tycker sig se att socialtjänsten ofta reagerar starkare om en situation handlar om fysiskt våld. Med hjälp av det individuella intervjumaterialet ser vi i och för sig att även grovt fysiskt våld kan passera utan att något ingripande sker.

Sammanfattning och reflektion: Tillit är kittet i samhällslivet

Ett framgångsrikt bemötande av utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är beroende av förtroende och tillit mellan verksamheterna som ska ge stöd och dem som är i behov av stödet. Det är dock kännetecknande för arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck att tillit ofta saknas, vilket gör arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck svårt i alla led. Utsatta i alla åldrar och verksamheter vittnar om vikten av lyhördhet för deras behov så som de själva formulerar dem. De mest framträdande dragen i det här kapitlet är våldsutsattas brist på tillit till samhällets verksamheter, rädsla för socialtjänsten, samverkan som inte fungerar och orosanmälningar som inte görs eller som inte tas på allvar av socialtjänsten.

Vi har frågat aktörerna i det offentligas och civilsamhällets verksamheter om de upplever att personer i deras målgrupper har tillit till deras verksamheter. Svaren visar att det långt ifrån är självklart för människor, som lever i livssituationer där våld och förtryck är återkommande inslag i vardagen, att vända sig till socialtjänsten för att få hjälp och stöd.

En majoritet av de aktörer som möter ungdomar berättar om ungdomarnas oro och bristande tillit till myndigheter. Ungdomarna oroar sig för vad som kommer att hända med dem själva om de vänder sig till myndigheter, men också vad de utsätter sin familj för. Får de till exempel den hjälp de anser att de behöver när de vänder sig till myndigheter eller kommer något ur kontakten som de inte alls hade tänkt sig? Enligt verksamheter som arbetar med ungdomar är de ofta mycket försiktiga med att kontakta socialtjänsten eftersom ett litet problem kan komma att växa sig större på grund av socialtjänstens sätt att hantera det. Detta kan i värsta fall bidra till en allvarlig vålds- och förtryckssituation eller ökat misstroende som stärker gemenskapen i grupper som blir allt mer slutna. Hos några kan det bidra till utvecklingen av psykisk ohälsa och/eller kriminalitet[142].

Våldsutsatta som samtidigt är föräldrar till minderåriga barn är ofta oroliga för att söka stöd av socialtjänsten eftersom de är rädda för att socialtjänsten ska omhänderta deras barn om de får veta att det förekommer våld i hemmet. Det får dem att hellre söka upp sina släktnätverk för att få hjälp och stöd.

Varje gång vi har frågat om intervjudeltagarna upplever att deras målgrupper har tillit till dem och deras verksamhet, har samtalet kommit att handla om socialtjänsten i allmänhet och dess myndighetsutövning i synnerhet. De flesta berättar att de själva eller deras målgrupp har obefintlig eller bristande tillit till socialtjänstens myndighetsutövning. En del av verksamheternas kritik mot socialtjänstens myndighetsutövning handlar om att man tycker sig se att socialtjänsten ofta reagerar starkare om en situation handlar om fysiskt våld. Med hjälp av det individuella intervjumaterialet ser vi i och för sig att även grovt fysiskt våld kan passera utan att något ingripande sker. Frågan om tillit är inte bara väsentlig för förståelsen av relationen mellan våldsutsatta och deras anhörigas och de hjälpande instanserna – den är också väsentlig för förståelse av samverkan mellan verksamheter. En konfliktlinje och källa till oro mellan personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, övriga aktörer och socialtjänst, är anmälningsplikten som regleras i SoL 14 kap. 1 § och de orosanmälningar som följaktligen måste göras till socialtjänsten. Åtskilliga unga berättar om svåra situationer då samverkan mellan skola och hem som inte varit till hjälp. Det handlar om situationer då t.ex. skolan gjort för lite eller fel; för lite när skolkuratorer inte tagit deras

[142] Se Sarnecki 2014.

situation på allvar och inte försökt bidra till förändring och fel när skolkuratorer berättat allt de unga sagt för deras föräldrar vilket förvärrat situationen.

Anmälningsplikten som tjänstepersoner har när de känner oro för att ett barn far illa är en del av rättssamhällets ambition att vara det yttersta skyddet för alla barn, men åtskilliga av de utsattas berättelser handlar om situationer där samverkan inte fungerat och anmälningar inte gjorts i tid. Det finns mycket att utveckla på samverkans och tillitens område, vilket är en förutsättning för att utsatta får rätt stöd i rätt tid oberoende av om det våld eller förtryck de utsatts för relaterar till heder, mäns våld mot kvinnor eller våld i nära relationer.

12 Några av det hedersrelaterade våldets rättsliga aspekter

I detta sista kapitel i kartläggningens kvalitativa delstudie redovisas och analyseras några juridiska aspekter kopplade till hedersrelaterat våld och förtryck. De våldshandlingar som beskrivs i delstudiens tidigare kapitel hanteras av rättsväsendet. De aktörer vars reflektioner lyfts fram i detta kapitel påpekar en rad omständigheter som gör det särskilt komplicerat att identifiera och utreda hedersrelaterad brottslighet inom rättskedjans olika led samt att driva processer vid brott med hedersmotiv.

Advokater, åklagare och poliser finns bland de aktörer som får kännedom om samtliga av de våldstyper som diskuterats i rapportens föregående kapitel. De ger viktiga perspektiv på juridiska och processuella frågor kopplade till främst brottmål, men också andra processer som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Den sammantagna bilden är att hedersvåldets kollektiva karaktär komplicerar rättskedjans alla delar – från identifikation av det faktum att ett brott har begåtts, till polisanmälan, utredning, åtal och rättegång. Några av dessa svårigheter diskuteras med fokus på brottsoffrets situation.

Rättsväsendet och resurserna

I intervjuerna med rättskedjans representanter är resursbrist ett återkommande tema också under dessa intervjuer.

Aktörer inom polismyndigheten lyfter dynamiken i släktsbaserade kollektiv – med många inblandade i komplexa konstellationer – som särskilt besvärliga omständigheter i hedersrelaterade ärenden. Ett led i detta är en massiv tystnadskodex i brottsoffrets omgivning gentemot svenskt rättsväsende som betraktas som en utomstående och illegitim institution. Även misstänkta gärningsmäns och brottsoffers kopplingar till andra länder skapar risk för påtaglig kontrollförlust i utredningsarbetet, till exempel om personer lämnar landet. Allvaret och våldskapaciteten i sådana sammanhang tas upp som typiska och svårhanterliga aspekter i arbetet:

> Det är väldigt hett, väldigt farligt med väldigt farliga människor som har tillgång till en massa vapen, det är ungefär det som utmärker de här ärendena, och även om jag kanske har en föreställning om varför det här händer så kan jag inte hindra det, jag kan inte plocka in 150 personer. (FIP55)

Handläggning i sammanhang där våldskapaciteten är stor är kostsam:

> När vi har hedersvåld så kanske det behövs tre bilar. Det är enorma massor med människor som måste höras, det är massa med telefoner som måste tömmas, det är massor med grannar som vet saker, det är en massa teknisk undersökning som måste göras. Även ifall man hade kunskap, så är det enormt kostsamt. (FIP55)

Behov av och brist på resurser är en gemensam svårighet i alla involverade myndigheters arbete med hedersrelaterat våld och förtryck. Komplexa sociala relationer, våldets legitimitet i stora grupper och en ofta påtaglig våldskapacitet ställer ofta större och högre krav på de involverade myndigheterna än de klarar av att hantera inom befintliga ramar.

Kollektivism, inneslutenhet och tystnad

Ärenden som rymmer hedersproblematik kan innefatta brottstyper som förtal, olaga hot, ofredande, övergrepp i rättssak, äktenskapstvång, misshandel och mord. Hedersbegreppet kan också aktualiseras i mål av annan karaktär – exempelvis migrationsärenden, vårdnadstvister och tvångsomhändertaganden av barn. Det är vanligt att aktörerna har fall i ”gråzonen”, där det är svårt att bevisa brott eftersom en enad omgivning skyller offrets skador på olyckor eller självskada.

När det gäller polisanmälningar och -utredningar, poängterar flera aktörer att det i hedersrelaterade ärenden finns en särskilt stark motvilja mot att blanda in utomstående. Det är vanligt att varken offer, förövare eller vittnen vill delta i förhör eller på andra vis samarbeta med myndigheterna. Traditionen påbjuder istället att konflikter ska lösas inom det egna nätverket; ibland genom medling eller andra processer där släkt eller religiösa auktoriteter spelar den avgörande rollen. ”Man vill inte ha en rättsprocess. Det förstör ju all möjlighet till försoning i framtiden”, konstaterar en polis (FIP55).

Dessutom erfar aktörer inom rättsväsendet att berörda personer ofta har mycket lågt förtroende för polisen; antingen på grund av dåliga erfarenheter från hemlandet eller för att de mött utredare som inte haft tillräcklig kompetens för att förstå och tillvarata ens uppgifter. Sådana erfarenheter komplicerar utredningssituationen än mer. En anställd inom polismyndigheten menar att en konsekvens kan bli att både målsägande och misstänkta ljuger, men inte så mycket för att komma undan, som för att ”anpassa sina utsagor till

det som de förmodar att en svensk myndighet kan svälja", just utifrån erfarenheten att förståelsen för de kollektivistiska strukturer som ligger bakom våldet brister (FIP55).

Ett annat skäl till att berörda personer inte vill berätta vad som verkligen hänt, kan enligt en annan person i samma fokusgrupp, ligga i själva hedersbegreppet. Hedersstrukturens kärna är en ständig strävan mot statushöjning, vilket medför att berörda personer undviker att berätta något som kan reflektera negativt över den egna personen eller gruppen eller dra skam över familjen i kontakt med myndigheterna. "Jag tror att ljuget finns i blodet på något konstigt sätt, i hederstänkandet", säger deltagaren (FIP55).

Rädsla för repressalier och konfrontation

En advokat som ofta agerar målsägandebiträde erfar att den kollektiva släktdynamik som beskrivs ovan kan påverka klientens benägenhet att berätta. Många är rädda för att närstående ska råka illa ut om de medverkar i förhör och rättegång:

> Just i de här ärendena som vi pratar om nu, då kan man inte bara tänka på sig själv utan man vet att det kommer kanske att drabba mina föräldrar, det kommer att drabba mina syskon om jag sitter här och berättar, och då väljer man att inte dra in hela familjen. (FIP20)

"Man vet att det aldrig kommer att ta slut, på något sätt", säger en annan aktör, som erfar att brottsoffer inte litar på att samhället kommer att skydda dem "mot hela den här kontexten" som kollektivet utgör (FIP51).

Till rädslan för repressalier och en förvärrad situation för anhöriga kommer farhågor och ångest inför att tvingas konfrontera de personer – och i vissa fall, hela det kollektiv – som stått för våldet och förtrycket. Insikten om att det som dokumenteras kommer att bli offentligt kan fungera som en hämmande faktor; brottsoffret vet att hen måste kunna stå för allt som sägs, även inför förövarna, och klarar därför inte av att berätta om det som skett. "Så fort man börjar anteckna så tror jag det händer någonting, blir en låsning", säger en aktör (FIP51). En annan aktör erfar att en stundande rättegång kan uppfattas som det allra värsta: "Och sedan till slut en rättegång, som nästan är det mest fasansfulla för de här. De ska sitta öga mot öga mot sina föräldrar och berätta" (FIP55).

Några aktörer betonar vikten av att beakta medhörning eller möjligheten att närvara via länk, så att brottsoffer och gärningspersoner inte behöver mötas fysiskt under rättegången. En intervjuperson exemplifierar med ett vårdnadsmål, där rättens ordförande insisterat på att parterna skulle sitta i samma rum trots att det fanns en klarlagd våldsproblematik. Kvinnans ombud fick inte gehör för önskemålet om att slippa det fysiska mötet. Ordföranden gick till sist och hämtade den motvilliga klienten, som inte vågade protestera. Mycket riktigt blev situationen så våldsam att förhandlingen fick avbrytas (FIP20). En annan aktör berättar om en misshandelsrättegång som haverade på grund av att en flicka tvingades konfrontera sina föräldrar i rättssalen:

> Men när man då för in föräldrarna i rätten sitter dottern där, i handbojor kommer de in, man låser upp och de skriker och så vidare och dottern säger inte ett ljud. Då borde man ha tänkt efter före, man hade kunnat använda videolänk eller förinspelat samtal med henne. Man kan inte sätta en liten flicka framför sina föräldrar i en rättssal. (FIP55)

En av de ovan citerade advokaterna, som ofta agerar målsägandebiträde, resonerar kring dilemmat att å ena sidan önska en tydlig och detaljrik berättelse, så att situationen klarläggs, och å andra sidan respektera klientens vilja. Hon berättar att polisen ibland blir frustrerad över att hon inte ”pressar på klienten lite mer” för att det ska bli ett givande förhör, där informationen lättare leder till fällande dom. Advokaten själv poängterar att hennes uppdrag är att fokusera på klientens bästa. Hon gör en åtskillnad mellan statens intresse av en förhandling och målsägandens intresse, som inte alltid är en rättegång och påpekar att utredningen och domstolsproceduren ofta är oerhört påfrestande för brottsoffret. Vissa målsäganden känner sig lyssnade på och får upprättelse genom rättsapparaten, men inte alla:

> Min roll är ju bara att hjälpa min klient, min roll är egentligen inte att skipa rättvisa mot min klients vilja. De här människorna får ju leva med konsekvenserna, vi har ju vår process under en begränsad tid och sedan finns man plötsligt inte där längre och då ska den här ensamma människan hantera hela sin situation. (FIP20)

Utredning och bedömning

Hedersproblematikens inneboende komplexitet bidrar till att hedersrelaterade ärenden uppfattas som särskilt svåra att utreda och bedöma. En för-

svårande aspekt rör begreppet ”hedersrelaterat våld och förtryck” som sådant. I kapitlet *Konflikt, stereotypifiering och diskriminering* samt i kapitlet *Förståelseramar och definitioner* diskuteras detta närmare. Där beskrivs hur många utsatta personer av olika skäl känner motvilja mot att identifiera sig med begreppet. Liknande mekanismer lyfts fram av rättsväsendets aktörer, som menar att begreppet kan bli problematiskt ur brottsoffrets perspektiv eftersom den egna situationen oftast inte förstås i termer av våld och förtryck. ”Min erfarenhet är att de flesta som är utsatta pratar ju aldrig i de termerna. De tänker inte ens på de strukturer som omger dem själva, därför att det är ju deras värld”, säger en advokat (FIP20).

Om målsäganden inte själv artikulerar sin utsatthet i hederstermer är det långt ifrån säkert att rättens parter förmår identifiera den som hedersrelaterad. Flera aktörer poängterar att osäkerhet kring vilka ärenden som ska räknas som hedersärenden gör det svårare att få fällande domar på området. Utgången i ett givet mål är nämligen beroende av det underlag som domstolen får att bedöma; ett underlag som kommit till i samspel mellan rättskedjans olika instanser. Om de olika professioner som sammanställer uppgifter och bevis inte är medvetna om att målet innefattar hedersaspekter finns en överhängande risk att viktiga omständigheter aldrig utreds och prövas av rätten. En aktör beskriver vikten av att samtliga parter som är inblandade från förundersökningen tills domen avkunnas förmår fånga upp hedersaspekterna:

> Ett sådant mål kräver ju att du har ett målsägandebiträde som kan plädera för att det här är heder och förklara för rätten att det här är något mer allvarligt än ett annat brott. Det krävs också att det är en domare som tar till sig det och kanske en åklagare som också fattar. Och en förundersökning med en utredare som har ställt frågorna överhuvudtaget eller ett målsägandebiträde som under förhöret har ställt kompletterande frågor. (FIP51)

En advokat förklarar att om hedersaspekterna inte har synliggjorts tidigt i utredningen, är det svårt att i efterhand hävda särskilda omständigheter: ”Finns det inte med så kan man ju inte lyfta det, och då är det ju heller inte möjligt för en domstol att pröva det” (FIP20).

I andra fall beskriver personer sin utsatthet i hederstermer, men blir inte trodda av rätten. En advokat som har många asylärenden menar att uppfattningen om att hedersrelaterat våld primärt drabbar flickor under 18 års ålder gör att andra grupper har oerhört svårt att få gehör för sina uppgifter. Hon

erfar att vuxna kvinnor, pojkar, män och hbtq-personer sällan blir tagna på allvar om de anger hedersrelaterad utsatthet som asylskäl. ”De flesta får ju avslag. Det är ju fortfarande lättast att få gehör för hedersproblematik om man är ung tjej”, konstaterar hon. ”Är man äldre blir det bara svårare. Ha annan sexuell läggning, det är det allra svåraste många gånger” (FIP1). Också denna aktör poängterar vikten av ett gediget underlag i asylärenden där klienter hänvisar till hot, förföljelse, våld och annan hedersrelaterad utsatthet i hemlandet:

> När man har asylskäl som är grundade utifrån heder så behöver man förklara för Migrationsverket, för domstolarna, extremt noga hur den här hedersproblematiken kommer att drabba den utsatte när den återvänder till hemlandet och framförallt att det saknas myndighetsskydd mot hedersvåld i de flesta länder. (FIP1)

En svårighet som såväl offentliga aktörer som individuella intervjudeltagare lyfter fram i relation till just asylärenden, är att de landrapporter Migrationsverket förlitar sig på för kunskap om situationen i ett land eller område är bristfälliga. Exempelvis hänvisas ofta till att hedersrelaterade våldshandlingar är olagliga och kan anmälas i ursprungslandet, utan att hänsyn tas till att rättsväsendets hantering inte fungerar och brotten varken utreds eller lagförs. Asylsökande hänvisas till att det finns myndighetsskydd att tillgå i hemlandet, oavsett om det är tillförlitligt eller ej. En person beskriver hur landrapporten om hans hemland säger att hedersrelaterat våld är förbjudet och att myndigheternas officiella hållning är att sådan brottslighet beivras – men att han som är homosexuell omedelbart skulle lämnas ut till sin familj om han gjorde en polisanmälan.

Ytterligare en aspekt av hedersproblematik i asylärenden gäller asylsökande kvinnor som under processen får hjälp av sjukvården för att rekonstruera sina underliv efter könsstympning. Ovan citerade advokat uppmärksammar det faktum att om dessa kvinnor sedan får avslag på asylansökan och tvingas återvända till hemlandet kan deras förändrade underliv leda till att de utsätts för våld och förtryck.

Särlagstiftning

En del politiska partier, ideella organisationer och andra aktörer i samhället argumenterar för att hedersrelaterade brott ska få en egen brottskod i polisens anmälningssystem. Förespråkarna för en särlagstiftning framför att en sådan

skulle göra det möjligt att markera ärenden som hedersrelaterade för att de ska uppmärksammas och hanteras med rätt insatser och påföljder. En brottskod skulle dessutom göra det lättare att föra statistik över dessa brott (FIP55).

Det finns också de som kräver en särskild straffskärpningsregel för brott med hedersmotiv. Förespråkarna jämför ofta med regeln om hatbrott i brottsbalkens 29:e kapitel 2 §. Den träder in och kan generera strängare straff för brott där gärningspersonen haft för avsikt att kränka någon på grund av exempelvis ras, hudfärg, etniskt ursprung, religiös tillhörighet eller sexuell läggning. Hatbrott är alltså inte en brottsrubricering med en egen brottskod, utan en samlingsbeteckning på brott där det funnits hat i motivbilden. Hatbrott identifieras genom en obligatorisk fråga i anmälningssystemet, där polisen kan kryssa ja eller nej. De ärenden som markerats gås sedan igenom av polisens hatbrottsgrupp. På samma sätt menar företrädarna att en regel om hedersrelaterade brott skulle kunna fungera.

Intervjudeltagarna har tillfrågats om sina perspektiv på befintlig lagstiftning och hur de ser på behovet av att införa en särlagstiftning. Vissa nämner att kvinnofridslagstiftningen borde utvidgas och användas i större utsträckning, så att även hedersrelaterade brott täcks in – exempelvis genom att göra det möjligt att åtala flera personer i samma ärende (FIP19). Ett annat förslag är att lägga samman upprepade händelser för att påvisa en hedersrelaterad systematik, på samma sätt som vid grov kvinnofridskränkning. Aktörerna påtalar också behov av att se över eller bättre tillämpa lagstiftning som rör andra komponenter av det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Deltagarna nämner att brott såsom äktenskapstvång och vilseledande till tvångsäktenskap har för låga straffsatser för att hemliga tvångsmedel såsom telefonavlyssning ska få användas, vilket försvårar polisens arbete med att förebygga dessa brott och hitta personer som förts utomlands. Också den nya barnäktenskapslagen kritiseras för att den uppfattas som tandlös; det sker för få anmälningar och fällande domar är mycket sällsynta.

När det gäller införandet av en särskild straffskärpningsregel ser några av deltagarna både för- och nackdelar. Särlagstiftning skulle kunna fungera normerande, skapa större uppmärksamhet kring problematiken och minska risken för att rättskedjan missar hedersmotiv, menar ett par aktörer. En aktör förespråkar strängare straff utifrån problematikens särdrag med argumentet att utsattheten bör värderas högre i och med våldshandlingars kollektiva

karaktär. Andra vänder sig emot tanken på att värdera våldshandlingar olika beroende på i vilken kontext de sker.

En majoritet av intervjudeltagarna är negativt inställda till tanken om särlagstiftning. De betonar en rad svårigheter kring kategoriseringen; exempelvis när det gäller att skilja mellan hatbrott och heder. ”Även om man har en sådan lagstiftning, måste man ju identifiera att det handlar om heder”, säger en advokat. ”Där jag jobbade förut, identifierade de i princip inga ärenden som heder för de hade inte den kunskapen” (FIP55). Förutom kunskapsbrist, som diskuteras närmare i kapitel 9 *Handlingsutrymme och behov*, menar rättsväsendets aktörer att det är vanskligt att applicera en straffskärpningsregel i ärenden där det ”oftast inte bara är svart eller vitt, utan det finns flera olika komponenter”, som en advokat uttrycker det (FIP20). En annan advokat poängterar att händelser sällan är renodlade, utan kan innehålla ”en mix” av hedersproblematik, kriminalitet och annan social utsatthet där hedersaspekter inte strikt kan urskiljas (FIP1).

För att en särskild lagstiftning ska resultera i att en strängare dom kan avges genom ett särskilt rekvisit krävs alltså omfattande kompetens inte bara hos den som dömer – som ska kunna dra gränser mellan olika normer, beteenden och motiv – utan hos alla aktörer som är involverade i processen från anmälan till dom. Flera av de aktörer som utreder och dokumenterar omständigheterna som rätten ska ta hänsyn till anser att särskild lagstiftning inte löser brister kopplade till kunskap och resurser. En återkommande utsaga är att lagstiftningen är tillräcklig, men att tillämpningen brister på grund av kunskaps- och resursbrist. En advokat poängterar att ny lagstiftning eller brottsrubricering inte nödvändigtvis hjälper:

> Jag tror att, kanske inte lagstiftningen, men tillämpningen är problematisk. Att det finns för lite kunskap om hedersvåld från de flesta personer inom rättsväsendet. I den nuvarande lagstiftningen finns också möjlighet att ta hänsyn till hedersmotiv men det görs ju inte. Jag har ju svårt att se även om det fanns en annan brottsrubricering att det hjälper mycket. Problemet är ju att kunna se själva brottet och kunna se bakomliggande mekanismerna. (FIP1)

”Har man lagar som man ändå inte kan använda sig av så börjar man någonstans i fel ände”, sammanfattar en annan advokat (FIP55).

Risker med särlagstiftning

Förutom de svårigheter som beskrivs ovan lyfter aktörerna fram ytterligare några potentiella risker med en särlagstiftning. De menar att den kan bli tandlös eller i värsta fall kontraproduktiv och därmed skapa besvikelse hos målsäganden. Dessutom befarar de att den skulle kunna leda till diskriminering inom rättsväsendet.

En aktör använder begreppet ”falsk marknadsföring” för att varna för den besvikelse som målsäganden kan komma att känna i de fall som en särlagstiftning trots allt inte skulle göra det lättare att få fällande domar: ”Det är knappt våld i nära relation straffas redan som det är på grund av bevisbördan. Många ärenden läggs ju ner” (FIP32). En annan aktör resonerar på liknande sätt och funderar på om särlagstiftningsdebatten kan vara ett uttryck för att man vill visa att man ”satsar på det här”, väl vetande att det vare sig förändrar brottsoffrens faktiska situation eller leder till tydligare underlag för domar:

> Det där är kosmetika och det är väldigt politiskt korrekt. Man gör samma med samtyckeslagstiftning, många tror ju att bara man ändrar lagen så, men grundproblemet, bevisningen, svårigheterna att få en sådan styrka i målsägandenas berättelser och få den stödbevisningen så att det går att få en fällande dom, det får vi ju inte för att vi kallar det för heder. Fast det ser bra ut och vi kan visa att ”Ja, men nu satsar vi på det här!”. Men, om man får vara krass, i detta huset har de ju så mycket att göra så det skulle ändå inte förändra någonting. (FIP28)

Vidare befarar aktören att en förändrad lagstiftning där hedersrelaterade brott särskiljs från andra brott snarare kan komma att verka kontraproduktivt i och med att det kan bli än mer komplicerat att styrka uppsåt och motiv. ”Det är ju en svårighet för då ska du in och tänka ’Vad är det egentligen som rör sig i tankarna hos den personen?’”, förtydligar deltagaren. ”Så det är ju ytterligare ett beviskrav som åklagaren åläggs att stå upp till” (FIP28). En särskild brottsrubricering kan också leda till att hedersmotiv betraktas som en förmildrande omständighet, vilket kan göra det än svårare för målsäganden att få upprättelse. Risken, påpekar en aktör, är att personer inom hederskontexten uppfattas ha skapat en särskild utsatthet hos gärningspersonerna, som själva kan ha blivit pressade, hotade och tvingade att begå brott (FIP28).

När det gäller oro för diskriminering inom rättsväsendet nämner aktörerna några olika aspekter. Flera av dem befarar att det hårdnande samhällsklimatet kan bidra till att fördomar och stereotyper får genomslag om en särlagstiftning införs. En aktör säger sig vara positivt inställd till tanken att flera personer skulle kunna åtalas och fällas i ett och samma mål, men känner samtidigt oro över att en ny lag kan komma att tillämpas på ett diskriminerande sätt:

> Vad är det man vill fånga upp? Stigmatiserar man en redan utsatt grupp? Skulle man kunna döma en hel familj i fängelse? Och hur ska bevisbördan se ut? För jag menar, ganska mycket av heder är ju ryktesspridning, hur ska man liksom ta tag i det? Eller handlar det bara om mord? (FIP32)

I andra intervjuer förs liknande resonemang om behovet av en exakt definition av heder för att undvika ”två separata rättssystem” (FIP27) där vissa grupper av människor döms hårdare på grundval av etnicitet, religion eller bakgrund. En utredare inom polisen menar att den risken är överhängande eftersom det inom myndigheten finns en tendens att kalla ”varje brott som begås av personer som har någon form av bakgrund i Mellanöstern eller i Nordafrika” för hedersrelaterat våld – också då det rör sig om patriarkalt våld som inte är kopplat till någon hedersspecifik logik som rör kollektivet eller klanen. Utredaren ser två risker förknippade med detta, dels att ärenden som involverar människor med en viss bakgrund automatiskt och på felaktiga grunder klassas som hedersrelaterade och dels att hedersaspekter i ärenden som ser ut att gälla ”vanliga” brott i nära relationer missas (FIP55)[143].

Sammanfattning och reflektioner: Brottens komplexitet och verksamheternas resursbrist

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet blir tydlig också när juridiska och processuella aspekter beaktas. I kapitlets andra del framgår att inneslutenhet, kollektivism, misstro mot myndigheter och önskan om att be-

[143] Risken att över- respektive underidentifiera hedersrelaterat våld och förtryck på grund av stereotypa föreställningar diskuteras mer ingående i *kapitlet Konflikt, diskriminering och stereotypifiering*.

vara anseendet utåt bidrar till att det kan vara särskilt komplicerat att identifiera, utreda och driva rättsprocesser vid brott med hedersmotiv. Såväl våldsutsatta personer som vittnen kan känna motstånd mot att delta i rättsprocessen på grund av rädsla för repressalier från – och lojalitet gentemot – det kollektiv som sanktionerat våldet. Det faktum att det kan finnas ett stort antal gärningspersoner som måste förhöras – och som utsatta personer och vittnen kan behövas skyddas från – bidrar ytterligare till svårigheterna.

De processuella hinder som framstår som allra tydligast i intervjumaterialet har dock att göra med brottsoffrets känslor av skuld och skam. Flera aktörer har uppfattningen att det blir mycket svårt för målsäganden att ge utförlig och detaljerad information om det inträffade inför det kollektiv av föräldrar, syskon och släktingar som närvarar i rätten, särskilt när händelserna avser sexuellt våld eller andra starkt tabubelagda ämnen. Detsamma gäller asylsökande hbtq-personer som förväntas presentera sammanhängande berättelser om intima, sexuella erfarenheter för att bevisa sina asylskäl.

Några intervjudeltagare argumenterar för att det hedersrelaterade våldets och förtryckets kollektiva karaktär och brottsoffrets stora utsatthet motiverar en särskild lagstiftning. De flesta av de intervjuade aktörerna – i synnerhet de som verkar inom rättsväsendet – är dock negativt inställda till de omdebatterade förslagen om en särskild brottsrubricering för hedersrelaterade brott. De befarar att sådana förändringar skulle leda till diskriminering. Svårigheterna kring att avgöra motiven bakom ett givet brott skulle, enligt dessa aktörer, kunna leda till att hedersmotiv både under- och överidentifieras på grund av okunskap och stereotyper. De tror heller inte att särlagstiftning skulle leda till fler fällande domar och upprättelse för utsatta personer. Istället betonar de vikten av ökad kunskap, stöd i rättsprocessen och bättre användning av befintlig lagstiftning, som de facto medger att särskild utsatthet tas i beaktande och att fler förövare än en döms för samma brott.

När våldets konkreta uttryck och de relaterade processuella och juridiska aspekterna analyseras framstår hedersrelaterat våld och förtryck som ett komplext fenomen där intersektioner av makt vävs samman. Våldets kollektiva karaktär gör att det i många fall finns ett flertal våldsanvändare och ett flertal utsatta samt personer som befinner sig i eller växlar mellan dessa två positioner. Den som utsätts för ryktesspridning sprider inte sällan rykten om andra i syfte att leda bort uppmärksamheten från sig själv och den egna familjen, för att nämna ett exempel.

Det är bland annat dessa mekanismer – ett slags multipelt och delat offer- och förövarskap – som gör frågan om särlagstiftning så komplicerad. Samtidigt bör erkännandet av ett delat offer- och förövarskap inte leda till förnekande av hedersstrukturens patriarkala makthierarkier; människor i hederskontexter lever trots allt under vitt skilda omständigheter och tillskrivs olika makt, handlingsutrymme och värde beroende på kön, ålder, klass, sexualitet och andra maktordningar.

DEL III
De kvantitativa delstudierna

Utgångspunkter för de kvantitativa delstudierna i samtliga städer

Introduktion

Denna delstudie undersöker omfattningen och karaktären av hedersrelaterat våld och förtryck bland elever i grundskolans årskurs nio i Göteborg och är baserad på en enkätundersökning bland niondeklassare.

Delstudien kartlägger existerande hedersrelaterade uttryck och deras omfattning och undersöker hur olika ojämlikheter och deras samverkan kan öka (eller minska) risken att utsättas för olika former av hedersrelaterat förtryck och våld. Denna kvantitativa delstudie kompletterar den kvalitativa delstudien. Förhoppningen är att det kvantitativa materialet kan bidra med underlag till reflektioner och nyanseringar av den kvalitativa delstudien och till de politiska och akademiska debatterna om heder.

1 Syfte och frågeställningar

Syftet med den kvantitativa delstudien är att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Göteborg ur ett intersektionellt perspektiv. Följande frågeställningar har beaktats och besvarats i den kvantitativa delstudien:

- Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
- I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?
- I vilka sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?
- Vilka personer utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?
- Vilka rekommendationer kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen, så att utsatta får den hjälp de behöver för att kunna leva ett liv fritt från våld och förtryck?

Det intersektionella perspektivet, baserat på en teoretisk förståelse av kön som alltid samverkande med – men inte reducerat till – andra ojämlikheter (Walby, Armstrong & Strid 2012), konkretiseras genom att diskrimineringsgrunderna (kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder) beaktas i både utformande av enkäten och i analysen av dess resultat. Till detta kommer, i denna studie, beaktandet av socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist.

2 Teoretiska utgångspunkter och analytiska kriterier

Allt former av våld och förtryck som ungdomar utsätts för är inte hedersrelaterade. Hedersrelaterat våld och förtryck riktat mot ungdomar utmärks av dess kollektiva karaktär och av att förtrycket och våldet betraktas som ett legitimt medel i syfte att förändra eller bestraffa vissa beteenden.

Hedersrelaterat våld och förtryck handlar såväl om psykologiskt våld (t.ex. kontroll och hot om våld) som om fysiskt, sexuellt och materiellt. Det riktas från kollektivet gentemot den enskilda individen och utförs ofta av medlemmar i familjen eller släkten.

För att avgränsa, identifiera och urskilja hedersrelaterade begränsningar, hot och våld från icke-hedersrelaterade begränsningar dito utgår delstudien från teoriförankrade analytiska kriterier hämtade från tidigare forskning och den svenska regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Dessa kriterier varierar något beroende på könskategori. Flickor lever oftare med förväntningar om att vara oskuld, pojkar lever oftare med förväntningar att kontrollera syskon, och samtliga ungdomar lever med förväntningar om heteronormativitet. Detta innebär att exempelvis HBTQ-ungdomar kan vara särskilt utsatta för förtryck och våld. För att fånga bredden inkluderar delstudien materialets individer som lever med begränsningar avseende a) *sexualitet, relationer och kroppsliga uttryck,* och b) *kollektivt legitimerat våld för att undvika skam, vanheder och dåligt rykte*.[144] Vi inkluderar indikatorer som fångar båda dessa:

a) Oskuldnormer: kontroll av sexualitet (flickor, pojkar och dem som anger att uppdelningen pojke/flicka).
b) Våldsnormer: kollektivets legitima våldsanvändande/kollektivt våld.

Genom att använda oskuldsnormer är delar av studien relativt jämförbara med resultat från tidigare studier. Genom att använda våldsnormen kan studien inkludera pojkars specifika utsatthet mer explicit.

Våldets och förtryckets uttryck och omfattning undersöks för de två hedersgrupperna, och de jämförs med en kontrollgrupp. Utsatthet undersöks gällande relationer och sexualitet, vardagsliv, och våld, och i hemmet, bostadsområdet, skolan, och till viss del avseende onlinekontexter, alltså teknologiska/digitala arenor. Dessutom undersöks i vilken omfattning, och var,

[144] Baianstovu 2017; Regeringen 2007; Socialstyrelsen 2007; Stockholms stad 2009; Ungdomsstyrelsen 2009; Welchman & Hossain 2005; Lidman 2018.

studiens deltagare söker stöd och hjälp, skäl till att inte söka hjälp, samt deras inställning till grundläggande fri- och rättigheter.

3 Enkätdesign

Enkätinstrumentet som används i denna studie togs fram under hösten 2017 av en arbetsgrupp bestående av forskare i socialt arbete som har tagit fram enkätmaterial på området tidigare. Det är inte samma forskarteam som arbetat med förarbete och mätinstrument som har kodat, analyserat och sammanställt resultaten (se del 1 för enkätbilaga och forskarteamens sammansättning).

Enkätinstrumentet utvecklades i flera steg. Inledningsvis företogs en genomgång av tidigare enkätinstrument som använts i studier av hedersrelaterat våld och förtryck. I urvalet ingår de centrala enkätfrågorna från de tidigare studierna för att det ska vara möjligt att göra jämförelser med dessa studiers resultat. Därefter har enkäten kompletterats med enkätfrågor om ungdomars fritidsaktiviteter, skolsituation och utsatthet för våld. Dessa frågor har utvecklats utifrån resultaten från en genomgång av kvalitativa studier på området och i dialog med representanter från civilsamhället och myndigheter som har goda sakkunskaper på området[145]. Slutligen har enkäten diskuterats i olika referensgrupper bestående av representanter från frivilligsektorn och myndigheter som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck i Göteborgs stad.

Med utgångspunkt i denna studie bör det inför eventuella framtida enkätundersökningar inom området riktade till ungdomar avsättas längre tid för att arbeta fram enkätinstrumentet och det bör också finnas större utrymme för målgruppen att själva vara med och konstruera frågorna. Det kan också vara viktigt att enkäten finns att tillgå på fler språk än svenska. I och med att enkäten i detta fall enbart funnits på svenska var exempelvis nyanlända ungdomar förhindrade att svara.

---

[145] Därutöver har ungdomar med olika bakgrund under utvecklingsprocessen tagit del av enkäten och diskuterat den utifrån begreppsförståelse och tillgänglighet. I denna process byttes flera begrepp som uppfattades som svåra ut mot begrepp som ansågs vara enklare att förstå. Ett antal ungdomar som har kontakt med frivilligorganisationer som arbetar med hedersrelaterat våld och förtryck har fått gå igenom enkätfrågorna och diskutera dem i förhållande till både innehåll och språk. Det har även inhämtats synpunkter från ungdomar som inte lever i en hederskontext för att säkerställa att enkäten i stort upplevs inkluderande och relevant för fler ungdomar än dem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

4 Tidigare enkätstudier om hedersförtryck bland unga i Sverige[146]

Det är i huvudsak tre tidigare genomförda enkätstudier om hedersutsatthet bland ungdomar i Sverige som är relevanta för den här delstudien: Socialstyrelsens studie *Frihet och ansvar* (2007), Ungdomsstyrelsens *Gift mot sin vilja* 2009) och Stockholms stads studie *Oskuld och heder* (2009). Framförallt den senare har utgjort en utgångspunkt för den aktuella enkätstudien[147] [148]

Tidigare studiers frågor, hedersdefinitioner och resultat

I Socialstyrelsens (2007) studie *Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv* kartläggs, genom en enkätundersökning riktad till gymnasiets årskurs två, förekomsten av hedersrelaterat våld och hot mot ungdomar från nära anhöriga. Enkäten fokuserar på föräldrars styrning och inkluderar tjugo frågor om begränsningar i förhållande till fritidsaktiviteter, vänskaps- och kärleksrelationer, sexualitet och framtidsplaner och erfarenhet av hot, våld och annan kränkande behandling. Heder definieras utifrån ungdomars frihet att välja vem de vill leva med och operationaliseras, som begränsning i valet av livspartner, genom ungdomarnas svar på frågan om huruvida de känner oro inför att i framtiden inte få välja sin partner själv. Undersökningen omfattade cirka 9 800 gymnasieungdomar i årskurs två i ett urval av 160 skolor. Totalt har 5 238 elever vid sammanlagt 98 skolor besvarat enkäten.

---

[146] Avsnittet om tidigare forskning har ursprungligen författats av My Bodell och reviderats av Sofia Strid och Hanna Cinthio.

[147] Uppdraget att leda arbetet med och att designa och genomföra den kvantitativa delstudien har letts av Sara Högdin (socionom och docent i socialt arbete vid Högskolan i Halmstad), och har genomförts tillsammans med forskarteamet Mariet Ghadimi (socionom och doktorand i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet), Astrid Schlytter (docent i rättssociologi vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet) och Devin Rexvid (socionom och doktor i socialt arbete vid Umeå universitet). My Bodell har varit projektassistent. Detta forskarteam lämnade uppdraget under vintern/våren 2017/18. Det dittills existerande arbetsmaterialet överlämnades av Sara Högdin till Sofia Strid (docent och lektor i genusvetenskap vid Örebro universitet) under maj och juni 2018. Strids uppdrag har varit att, tillsammans med Jan-Magnus Enelo (lektor i sociologi vid Örebro universitet), analysera, sammanställa och presentera resultatet av enkäten.

[148] Andra, för området i stort viktiga men för den här studien mindre relevanta, enkätundersökningar är Rädda Barnens *Det handlar om kärlek* (2013/2014 och 2014/2015), Tjejers rätt i samhällets (TRIS) *Trippelt utsatt* (2012), Stiftelsen Allmänna Barnhusets *Våld mot barn* (2016), och Varken hora eller kuvads *Elvahundra* och *Tolvhundra* (2016). Dessa är mindre relevanta i detta sammanhang på grund av deras undersökningsfrågor, hedersdefinition, urval och omfång.

Med Socialstyrelsens operationalisering av heder som en oro över begränsning i val av framtida partner visar resultaten att omkring 5 % av flickorna och 3 % av pojkarna i gymnasieskolans årskurs två lever i hederskontexter. Av dessa har cirka 60 % av flickorna och 50 % av pojkarna utsatts för kränkande behandling, hot och våld av någon förälder eller annan vuxen i familjen åtminstone någon enstaka gång. I kontrollgruppen, det vill säga de flickor och pojkar som inte är oroliga för att föräldrar eller någon annan vuxen i familjen ska bestämma vem de ska leva med som vuxna, tycks motsvarande andel ligga på ungefär 25 % för flickorna och 10 % för pojkarna. Det mycket stora bortfallet i studien gör resultaten osäkra och försvårar möjligheterna att dra generella slutsatser på nationell nivå. Bortfallet beror till stor del på att hela skolor och hela klasser har fallit bort.

I Ungdomsstyrelsens (2009) studie *Gift mot sin vilja* undersöks, genom en enkätundersökning riktad till unga mellan 16 och 25 år, situationen för barn och unga avseende arrangerade och ofrivilliga äktenskap och kompetensen hos berörda myndigheter. Ungdomsstyrelsen beskriver det som omöjligt att egentligen mäta förekomsten av arrangerade äktenskap, men menar att enkätstudien belyser hur ungas villkor ser ut när det gäller möjligheten att själva välja vem de ska gifta sig med. Heder definieras och operationaliseras som att inte få välja framtida partner själv. Studien baseras på Ungdomsenkäten 2009 som gick ut till 6 000 unga mellan 16 och 25 år och Ungdomsstyrelsens urvalsundersökning 2009 bland 2 000 unga mellan 16 och 25 år. Resultatet visar att omkring 70 000 ungdomar riskerar att bli gifta mot sin vilja. Cirka 4 % av pojkarna och 7 % av flickorna har begränsad möjlighet att själva välja om de ska gifta sig och i så fall med vem. I vissa områden är procentsatsen emellertid betydligt högre än i andra. I områden som i rapporten beskrivs som socialt utsatta områden, uppger 27 % av de unga att de lever med begränsningar när det gäller äktenskap och val av partner. Motsvarande siffra nationellt är 5 %.

I Stockholms stads (2009) studie *Oskuld och heder. En undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad – omfattning och karaktär* undersöks, genom en enkätundersökning riktad till elever i årskurs nio i Stockholm stad (UNG08), antalet flickor och pojkar som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar och utsatthetens uttryck. Studien gör jämförelser baserat på faktorer som socioekonomisk och etnisk bakgrund, religiös tillhörighet och skolform. Enkätundersökningen, som genomfördes våren 2008, omfattar ungefär 30 % av eleverna i årskurs nio detta år. Totalt gick 2 824 elever i årskurs nio på de utvalda skolorna och sammanlagt besvarade 2 356 niondeklassare enkäten.

Studiens totala bortfall är 17 %. Av dem som besvarade enkäten gick 1 794 elever i de 18 kommunala skolorna och 1 030 elever i de fristående skolorna. På de kommunala skolorna är bortfallet 16 % och i de fristående skolorna var bortfallet 23 %. Heder operationaliseras som normer om oskuld och kontroll som baseras på könsseparation. De flickor som enligt rapportens definition bedöms leva med hedersrelaterade normer och begränsningar är de som: a) förväntas vänta med att ha såväl sex som en parrelation tills de gifter sig, b) inte själva fritt får välja en äktenskapspartner och/eller c) har starka begränsningar när det gäller vänskapsförhållanden med pojkar. Pojkar kan dock enligt rapportens definition sägas leva med hedersrelaterade normer och begränsningar även om de tillåts ha föräktenskapligt sex och föräktenskapliga parrelationer (med flickor); det är huruvida de tillåts välja framtida partner själva eller inte som är avgörande. Andelen flickor som uppfyller dessa kriterier uppgår i undersökningen till 16 % och pojkar 13 %.

I Rädda Barnens och Länsstyrelsens i Östergötland enkätstudie *Det handlar om kärlek* (2013–2015) undersöks, genom en enkätstudie som besvarades av 4 000 elever, hedersrelaterade begränsningar, våld och förtryck och samhälleliga stödvägar för den som utsätts för brott. Heder definieras som att inte fritt få välja vem man ska leva med i framtiden. Urvalet baseras på skolor som tagit del av en särskild temavecka kring kärlek och rättigheter. Resultaten visar att 5 % av eleverna inte själva får bestämma vem de ska leva tillsammans med i framtiden och året efter, 2014/2015, är motsvarande siffra 6 %.

I Tjejers rätt i samhällets (TRIS) studie *Trippelt utsatt. Hedersrelaterat våld och förtryck bland ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning* (2012) undersöks, genom en enkätundersökning som besvarades av 221 gymnasieelever, hedersrelaterade normer och begränsningar bland ungdomarna i gymnasiesärskolans nationella program. Studien undersökte även i vilken omfattning personal på gymnasiesärskolan har erfarenhet av elever som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld. Heder definieras som att inte få bestämma om framtida partner och att inte få ha en parrelation utan att vara gift. Resultatet visar att 9 % av flickorna och 6 % av pojkarna inte själva får bestämma vem de ska gifta sig med i framtiden och ungefär lika många svarar att de inte tillåts ingå i en parrelation utan att vara gift. Bland unga med två utlandsfödda föräldrar är dessa tendenser betydligt starkare. I denna grupp svarar t.ex. 70 % av flickorna och 39 % av pojkarna att de inte tillåts ha sex innan äktenskapet medan siffrorna för flickor och pojkar med svenskfödda föräldrar är 23 % respektive 14 %.

Sammanfattning av tidigare enkätstudier

Fem slutsatser kan dras av genomgången av tidigare enkätstudier: 1) Heder definieras och mäts i relation till sexualitet och relationer, 2) våld är mer frekvent förekommande i så kallade hedersgrupper än i kontrollgrupper, 3) utländsk bakgrund medför en ökad risk att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck; ungdomar som själva är födda i utlandet eller har utlandsfödda föräldrar är mer utsatta än andra, 4) flickor kontrolleras och utsätts för våld och förtryck av närstående i betydligt högre grad än pojkar, och 5) ungdomar söker hjälp i relativt liten omfattning, men varför framgår inte i studierna. Studierna antyder kopplingar mellan hedersrelaterat förtryck och parametrar såsom låg utbildningsnivå, socioekonomisk utsatthet och stark religiositet hos föräldrar. Andra faktorer som kopplas till ökad förekomst av förtryck är dålig boendemiljö och ursprung i vissa, företrädesvis utomnordiska, länder. Även om det finns viktiga resultat att bygga vidare på bör enkätforskningens brister noteras; de lider inte sällan av metodproblem i form av urval och bortfall. Utöver detta försvåras tolkning och analys av data om det teoretiska och begreppsliga arbetet brister.

Hedersintervallet, det vill säga den andel flickor och pojkar som lever med hedersrelaterade normer, ligger mellan 10 % och 23 % för flickor och mellan 3 % och 5 % för pojkar. Våldsintervallet, det vill säga den andel flickor och pojkar inom hedersgruppen som lever med våldsutsatthet, ligger mellan 25 % och 60 % för flickor och mellan 10 % och 50 % för pojkar. En övergripande slutsats vi kan dra från tidigare forskning är att såväl hedersintervall som våldsintervall varierar kraftigt beroende på hur frågorna ställs och hur undersökningen genomförs; det går i princip inte att besvara omfattningsfrågan när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck.

5 Analytiska utgångspunkter och tolkningsredskap i denna studie

Alla former av de av ungdomarna upplevda begränsningarna, hoten eller våldet är inte hedersmotiverade eller hedersrelaterade. Vad som i studien utgör hedersrelaterat våld och förtryck måste skiljas från andra, olika intersektionella strukturella former av våld och förtryck som förekommer inom och mellan alla mänskliga grupper världen över, och från andra, olika, ekonomiska, politiska, och sociala begränsningar (Baianstovu 2017; Walby med flera 2017). Begränsningarnas och våldets *betydelse* är viktig, inte bara dess förekomst (Linell & Schlytter 2008). Detta har diskuterats och definierats som ett hederssystem i den kvalitativa delstudien (DEL II i denna volym).

Heder operationaliseras, vilket innebär att man försöker översatta det abstrakta och egentligen omätbara till något konkret och mätbart. Med ett

antal frågor försöker man fånga in det som man anser vara centralt för det begrepp man mäter, i detta fall heder.

Avsnittet om tidigare forskning i den kvalitativa delstudien visar att hederssystemet baseras på att hederskontexter präglas av relationer som är patriarkala, åldershierarkiska, heteronormativa, auktoritära och våldslegitimerande. Avsnittet om tidigare forskning i denna delstudie visar också på viss samstämmighet när det gäller hedersoperationaliseringens tematik; hedersinstitutionen baseras *åtminstone delvis* på traditioner av kontroll av kvinnors och unga flickors sexualitet och upprätthålls genom mekanismer som könsbaserad särhållning och hierarki som kan komma till uttryck genom arrangerade äktenskap och förväntningar om att den unga kvinnan ska vara oskuld vid äktenskapets ingående (Wikan 2003; Farahani 2006; Schlytter et al 2009:14). För unga flickor och pojkar, som den här studien kartlägger, handlar det om att det upprättas och upprätthålls system som skyddar kollektivets rykte och anseende. Detta kontrolleras genom förväntningar avseende sexualitet, begränsningar avseende relationer och vardagspraktiker samt hot om våld och våld från multipla familje- och/eller släktmedlemmar.

Dessa två huvudkomponenter, kontroll av sexualitet och av kollektivet legitimerat våld, utgör basen även i den svenska regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck (Skr. 2007/08:39: 12f; cf. Regeringskansliet 2013). För att avgränsa, identifiera och urskilja hedersrelaterade begränsningar, hot och våld från icke-hedersrelaterade begränsningar (till exempel ekonomiska), hot (till exempel hämndporr; Matthews & Hearn 2017) och våld (till exempel skolgårdsmobbing; Göransson et al 2011a; Knight et al 2011; Göransson et al 2011b) utgår vi från kriterier som förvisso kan se något olika ut för flickor och för pojkar, men som för båda dessa könskategorier handlar om:

1) Normer om sexualitet, relationer och kroppsliga uttryck (Regeringen 2007; Socialstyrelsen 2007; Stockholms stad 2009; Ungdomsstyrelsen 2009; Welchman & Hossain 2005); och
2) Normer om kollektivets sanktionerande av våldsanvändning (Baianstovu 2017; Regeringen 2007; Lindman 2018).

I det följande avsnittet redogörs för hur dessa teoretiska utgångspunkter och kriterier används för att ”mäta” heder.

Oskuldsnormer och våldsnormer

Mätinstrumentet, enkäten, har utformats med teoretisk och empirisk förankring i tidigare enkätstudier, framförallt Stockholms stads studie (2009)

Oskuld och heder, genomförd av forskarteamet Astrid Schlytter, Sara Högdin, Mariet Ghadimi och Åsa Backlund – det vill säga delvis samma forskarteam som designat denna delstudie – i vilken hedersrelaterade begränsningar, hot, och våld *analytiskt synliggörs och särskiljs* från icke-hedersrelaterade begränsningar, hot, våld etc. genom hur flickor (betraktade som döttrar och systrar) tillåts utöva sin sexualitet. Hederskontexten i enkäten kan enligt detta synsätt göras synlig och uttryckas genom de begränsningar ungdomarna upplever i utövandet av sin sexualitet. Detta mäts genom frågor om såväl omgivningens förväntningar som faktiska praktiker av sex, relationer, äktenskap och vänskaper. Regleras flickans handlingsutrymme av normer om att hon: 1) ska vara oskuld vid äktenskapets ingående, 2) inte ska ha en jämnårig pojkvän (oskuldnormer), och 3) att hon inte ska ha möjlighet att själv kunna välja vem hon vill leva med i framtiden, uppvisar hon, enligt tidigare forskning (Ungdomsstyrelsen 2009; Socialstyrelsen 2007; Stockholms stad 2009), de centrala kännetecknen på att leva i ett hedersrelaterat sammanhang. För pojkarna använder vi för denna norm samma kriterier, även om det är ett mindre beforskat område (Schlytter & Rexvid 2016). Den första frågan representerar en norm som i tidigare forskning betraktats som ”central för den hedersrelaterade värdegrunden” (Schlytter et al 2009:42). Den andra frågan ger oss kunskap om huruvida familjen konkret, i det praktiska livet, försöker upprätthålla en sådan norm genom att förbjuda parrelationer. Tillsammans har dessa två betraktats som nödvändiga men inte tillräckliga villkor för att säga att en individ lever med hedersrelaterade normer. Med distinktionen mellan nödvändiga villkor och tillräckliga villkor baseras ändå ”hedersgruppen” i tidigare forskning på de ungdomar som uppfyller både de nödvändiga villkoren. För att kunna jämföra resultaten av den här enkäten med tidigare forskning skapar vi därför en likadan grupp i materialet, *oskuldsnormsgruppen*, vars erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld beskrivs i relation till en kontrollgrupp, d.v.s. en grupp som utgörs av ungdomar som inte lever med oskuldsnormer. Syftet med att skapa en sådan grupp har varit att möjliggöra en analys som är relativt jämförbar med en av de mest centrala kvantitativa hedersstudierna som genomförts i Sverige (Schlytter et al 2009).

Det andra huvudsakliga kännetecknet för hedersinstitutionen är det kollektiva användandet och sanktioneringen av våld. Enkäten ställer frågor om våldsanvändning, men den är inte utformad med våldsnormen som hedersinstitutionens kärna; det är därför inte lika enkelt att direkt koppla ett specifikt våldsuttryck till specifika förövare eller till kollektivets sanktionerande/legitimering av våldsanvändandet. Med utgångspunkten att heder

måste förstås inte bara utifrån oskuld och kyskhet, utan även utifrån normer om våld, har vi i denna studie skapat ytterligare en hedersgrupp som baseras på *kollektivt våld*. Denna grupp, som vi kallar *våldsnormsgruppen,* består av: 1) de ungdomar som av någon i familjen eller släkten utsatts för någon form av fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld på grund av att de: a) har skämt ut familjen/släkten, b) riskerar att få dåligt rykte eller eftersom förövarna vill c) kontrollera den utsatte/a eller d) tycker sig ha rätt att göra så samt 2) de ungdomar som själva har utsatt någon annan i familjen eller släkten för liknande saker och av samma skäl. För våldsnormsgruppen jämför vi sedan erfarenheter av kontroll, begränsningar, otrygghet och våld i hemmet, skolan och bostadsområdet med erfarenheter hos materialets kontrollgrupp, det vill säga de som förvisso kan ha varit utsatta för våld, men inte av samma orsaker. Vi uppmärksammar härigenom även gruppen hedersutsatta pojkar på ett tydligt vis istället för att som ofta annars klumpa ihop gruppen pojkar med gruppen flickor. Att analysera omständigheter och erfarenheter av utsatthet endast utifrån oskuldsnormer eller frihet att välja framtida partner är ett förfarande som riskerar att missa t.ex. de hedersutsatta pojkar som förväntas kontrollera sina systrar eller de pojkar som är direkt våldsutsatta inom hederskontexten.

Den tredje jämförelsen som denna studie gör bidrar till diskussionen av vad heder är, och hur heder ska förstås. Vi jämför erfarenhet av kontroll, begränsningar och våld mellan de två hedersgrupperna, oskuldsnorms-gruppen och våldsnormsgruppen: överlappar de? Skiljer de sig? Genom denna jämförelse testar vi både förståelsen och operationaliseringen av heder. På så vis skapar vi kunskap om hedersutsatthet från två olika perspektiv: oskuldsperspektivet och våldsperspektivet.

- Oskuldsnormer: de ungdomar som förväntas vara oskuld tills de gifter sig *och* som inte skulle få ha en villkorslös kärleksrelation.

- Våldsnormer: de ungdomar som har utsatts för våld av familjen/släkten eftersom de har skämt ut familjen/släkten eller agerat på ett vis som kan skada deras rykte, eller för att familjen vill kontrollera dem, eller för att andra personer förväntar sig att familjen/släkten ska utsätta dem för våld, *och* de ungdomar som svarar att de har utsatt någon annan i familjen/släkten för någon form av våld eftersom personen har skämt ut familjen/släkten, för att personen kan få dåligt rykte, för att andra personer förväntar sig att hen ska göra det, eller för att kontrollera personen.

- Kontrollgruppen: de ungdomar i materialet som inte förväntas vara oskuld tills de gifter sig, som får ha en heterosexuell kärleksrelation med jämnårig (d.v.s. de ungdomar som inte lever med någon oskuldsnorm), och som varken har utsatt andra eller blivit utsatta för våld av någon i familjen/släkten på grund av oro för dåligt rykte/ryktesspridning, för att de har skämt ut familjen, eller för att familjen vill kontrollera dem (det vill säga de ungdomar som inte lever med en kollektiv våldsnorm).

Hederspraktiker: undersökta områden och arenor

I analysen av enkätmaterialet har vi för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen undersökt erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld inom tre olika områden: sexualitetspraktiker, vardagspraktiker och våldspraktiker.

1 Relations- och sexualitetspraktiker beskriver hur relations- och sexualitetspraktiker hos ungdomar begränsas eller kontrolleras, eller inte, av familj och släkt, ofta genom könsseparation; pojkar och flickor hålls åtskilda både som par och som vänner. Det är familjen eller släkten som kontrollerar och skapar begränsningarna medan den nära omgivningen kan hjälpa till[149]. Här ingår de individer som upplever begränsningar rörande sexualitet och relationer till det motsatta könet; individer som förväntas vänta med att ha sex tills de gifter sig, individer som förväntas vänta med att ha en parrelation tills de gifter sig, individer som inte själva fritt får välja framtida partner, individer som har starka begränsningar när det gäller vänskapsförhållanden med annat kön samt individer som är oroliga över att någon annan ska välja partner åt dem. Till materialet ställer vi sedan frågan om hur villkor och begränsningar ser ut för de tre undersökningsgrupperna (oskuldsgruppen, våldsgruppen och kontrollgruppen).

2 Vardagspraktiker handlar om upplevelser av olika former av konkreta begränsningar i vardagliga praktiker och aktiviteter; aktiviteter som är direkt kopplade till individuella och samhälleliga vardagspraktiker. De handlar om de individer som, av olika skäl, inte tillåts delta i vanligt förekommande skol- och/eller fritidsaktiviteter. Det är inte tillräckligt att inte få

[149] Sexualitet och relationer utgör kärnan i tidigare forsknings operationalisering av heder. Vi har i denna studie försökt att lägga oss så nära tidigare forskning som möjligt för att kunna genomföra en relativt jämförbar analys (Socialstyrelsen 2007; Stockholms stad 2009; Ungdomsstyrelsen 2009).

delta i vissa aktiviteter eftersom många ungdomar inte tillåts delta i diverse till synes vardagliga praktiker och aktiviteter utan att för den skull leva i hederskontexter. Det måste finnas ett skäl eller en repressalie som kopplas till heder. Vi undersöker även vad ungdomarna själva tror är skälet till begränsningarna. Beror de på att praktiken går emot familjens kultur eller religion och/eller att föräldrarna är oroliga att deltagande i aktiviteten skulle ge dem dåligt rykte? Till materialet ställer vi alltså frågan: Hur begränsas: a) de ungdomar som lever med en familj som kontrollerar och begränsar deras sexualitet (oskuldsnormsgruppen)? b) de ungdomar som lever med en familj eller släkt som sanktionerar våldsanvändande (våldsnormsgruppen)? och c) de ungdomar som lever med en familj eller släkt som varken kontrollerar deras sexualitet eller legitimerar våldsanvändande (kontrollgruppen)?

3 Våldspraktiker fångar de individer som utsatts för någon form av våld av en familjemedlem eller som har tvingats utsätta en familjemedlem för våld. Frågeområdet ”Hot, kränkningar och våld” i enkäten används. Till materialet ställer vi frågan: Hur ser våldsutsattheten ut för de ungdomar som: a) lever med en familj som kontrollerar och begränsar deras sexualitet (oskuldsnormsgruppen)? b) lever med en familj eller släkt som sanktionerar våldsanvändande (våldsnormsgruppen)? och c) lever med en familj eller släkt som varken kontrollerar deras sexualitet eller legitimerar våldsanvändande (kontrollgruppen)? Kapitlet ger svar på frågan om vem som utsatts/utsätter vem för vad och varför.

6 Disposition

I nästföljande kapitel diskuteras de två hedersgrupperna, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen, mer ingående. De ungdomar som ingår i respektive grupp analyseras med utgångspunkt i sina olika strukturella villkor och förutsättningar och det redogörs för deras (o)benägenhet och (o)förmåga att söka hjälp. Avslutningsvis redovisas deras inställning till individuella fri- och rättigheter så som de är formulerade i svensk lagstiftning.

I kapitel 3 redovisas resultaten avseende ungdomarnas svar på frågor som rör kontroll av deras sexualitet och relationer. Resultaten presenteras och jämförs för de tre grupperna oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

I kapitel 4 redovisas resultaten avseende ungdomarnas svar på frågor som rör begränsningar gällande vardagspraktiker i hemmet, i skolan och på fritiden. Det gäller dels vardagliga former av begränsningar som berör exem-

pelvis hemarbete och klädval, men också livsval som berör exempelvis utbildning. Begränsningar i vardagspraktiker på tre arenor undersöks: hemmet, skolan och fritiden. Utfallet jämförs mellan oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

I det sista empiriska kapitlet, kapitel 5, redovisas resultaten avseende ungdomarnas svar på frågor som rör erfarenhet av hot, kränkningar och våld. Kapitlet redogör för erfarenhet av våldets variationer, uttryck och mekanismer. Utfallet jämförs mellan oskuldsnormsgruppen, våldsnorms-gruppen och kontrollgruppen.

I det därpå följande kapitlet, kapitel 6, sammanfattas studiens resultat.

Tabeller

Tabell 1: Materialinsamling i Göteborg
Tabell 2: Svarsfrekvens Göteborg för kommunala och fristående skolor och totalt
Tabell 3: Flickor och pojkar som lever med oskuldsnormer
Tabell 4: Andel flickor och pojkar som lever med våldsnormer
Tabell 5: Andel flickor och pojkar som utsätter andra för av familjen kollektivt legitimerat våld
Tabell 6: Andel flickor och pojkar som har utsatts för av familjen kollektivt legitimerat våld
Tabell 7a: Strukturella villkor: kön
Tabell 7b: Strukturella villkor: födelseland, ålder, och funktionsvariation
Tabell 7c: Strukturella villkor: religion och religiositet
Tabell 7d: Strukturella villkor: socioekonomisk bakgrund
Tabell 8: Att söka stöd och hjälp, per hedersgrupp och kön
Tabell 9: Orsaker till att inte söka stöd och hjälp
Tabell 10: Attityder till grundläggande fri- och rättigheter
Tabell 11: Kontroll av sexualitet och relationer
Tabell 12: Villkorade och kontrollerade vänskapsrelationer
Tabell 13: Sammanfattning av sexualitet och relationer
Tabell 14: Deltagande i skolaktiviteter och begränsningar
Tabell 15: Deltagande i fritidsaktiviteter och begränsningar
Tabell 16: Våldsutsatthet: våldets uttryck och omfattning
Tabell 17: Våldsutövare och de våldsutsattas legitimering av våldet
Tabell 18: Våldsutsättare: att utsätta andra och legitimering av våldet

GÖTEBORG

1 INTRODUKTION

En generell beskrivning av de kvantitativa studiernas syfte och frågeställningar, teoretiska utgångspunkter, forskningsdesign samt tidigare forskning, finns på sidorna 367–379. Nedan redovisas och diskuteras de specifika resultaten för Göteborgs stad.

1.1 Resultat

Det huvudsakliga resultatet av enkätundersökningen i Göteborg visar:

1. Hedersförtryckets omfattning varierar beroende på hur heder förstås och definieras. Andelen ungdomar som lever med hedersrelaterade våldsnormer är 8 % (96 individer i materialet) och andelen ungdomar som lever med oskuldsnormer är 13 % (97 individer i materialet)[1]. Dessa två grupper överlappar till en viss del; sammanlagt lever 15 % av ungdomarna i materialet med någon hedersnorm (177 individer).
2. Det hedersrelaterade våldet och förtrycket drabbar flickor i större omfattning än pojkar, 17 % av flickorna och 7 % av pojkarna i studien lever med dubbla normer om oskuld: de förväntas vänta med sex tills de gifter sig och de får inte ha en villkorslös kärleksrelation, och 8 % av flickorna och 6 % av pojkarna, lever med normer om kollektivt legitimerat våld.
3. Hedersförtryckets omfattning ligger i denna studie inom det intervall som redovisas i tidigare enkätstudier genomförda bland ungdomar i Sverige, d.v.s. mellan 3 %–23 %. En övergripande slutsats är att utsatthet för hedersförtryck och hedersvåld varierar kraftigt beroende på hur frågorna ställs och hur undersökningen genomförs. Det går i princip inte att ge ett enhälligt svar på omfattningsfrågan när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck.
4. Hedersförtryckets omfattning varierar kraftigt beroende på hur gränsdragningar avseende kön görs. Den största omfattningen av

[1] Det är 97 individer i Göteborgsmaterialet som kan anses leva med vad vi kallar oskuldsnormer och 96 med våldsnormer, men eftersom frågorna har olika stort bortfall blir procentsatserna olika stora. 648 individer har inte svarat på frågorna vars variabler bygger upp oskuldsnormsgruppen.

hedersförtryck avseende kontroll av sexualitet finns bland flickor; den största omfattningen av hedersförtryck avseende kollektivt våld finns bland pojkar och bland dem som inte vill eller kan definiera könstillhörighet.

5. Den största utsattheten finns bland flickor. För både pojkar och flickor påverkar strukturella ojämlikhetsfaktorer risken att utsättas: högst är utsattheten bland ungdomar som bor i lägenhet, i en förort, vars föräldrar, jämfört med kontrollgruppen, har låg sysselsättningsgrad och utbildningsnivå, och en hög grad av religiositet. Grad av religiositet är viktigare för dem som lever med oskuldsnormer än dem som lever med våldsnormer. Mammans relation till arbetsmarknaden är särskilt viktig. Ungdomar som lever med hedersnormer har i större utsträckning en mamma som förvisso är utbildad, men som inte arbetar. Annorlunda uttryckt så minskar sannolikheten att barnet utsätts för olika former av hedersförtryck om mamman arbetar.
6. Det är i första hand pappor eller andra vuxna män i släkten som utsätter ungdomarna för våld. Därnäst är det en bror eller annan ung man i släkten. Därefter mammor och andra kvinnor i släkten. I våldsnormsgruppen utsätter syskon varandra. Bland de ungdomar som inte lever med hedersnormer är det ovanligt att syskon utsätter varandra för våld. Ungdomar som lever med hedersnormer vet i större utsträckning än ungdomar som inte lever med hedersnormer varför de utsätts för våld.
7. Pojkar som lever med våldsnormer är mest sannolika att ha utsatt andra för våld, nästan samtliga har gjort det. Hälften av dem har utsatt en bror eller annan ung man i familjen för våld. Av flickorna som lever med våldsnormer har nästan hälften använt våld eller kontroll mot någon, oftast mot en syster eller annan ung kvinna. Flickor som lever med oskuldsnormer är minst sannolika att utsätta andra för våld.
8. Ungdomar – och särskilt pojkar – som främst lever med oskuldsnormer är genomgående mer negativt inställda till den svenska lagstiftningen om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar än de ungdomar som inte lever med hedersnormer.
9. Flickor som lever med hedersnormer är mindre benägna än andra grupper att vända sig till samhälleliga institutioner för stöd eller hjälp. Nästan hälften av de flickor som lever med oskuldnormer och en tredjedel av de flickor som lever med våldsnormer skulle inte

vända sig till några av de föreslagna myndigheter eller organisationer som arbetar med dessa frågor, såsom till exempel socialtjänsten, polisen, eller en tjejjour.

10. Skolan är en central institution. Flickor och pojkar som lever med hedersutsatthet skulle, om de överhuvudtaget pratade med någon utomstående, vända sig till en lärare, skolkurator eller skolsköterska. Undantaget är pojkar som lever med kollektiva våldsnormer, bland dem skulle ett mindre antal (15 %) vända sig till någon på skolan. Den sammantagna bilden pekar på att de hedersutsatta ungdomarna i första hand skulle söka hjälp hos institutioner som inte är uttalat hedersspecifika. Det aktualiserar vikten av kompetens i dessa frågor bland institutioner och myndigheter vars huvuduppgift inte är att arbeta med hedersfrågor.
11. Den vanligaste orsaken till att ungdomar som lever med oskuldnormer inte söker stöd eller hjälp från någon utomstående är att de inte anser sig ha något behov av det. Flickorna menar vidare att ingen skulle förstå dem, medan det för pojkar skulle innebära en fara om någon fick reda på att de har sökt stöd eller hjälp från en utomstående. För ungdomar som lever med våldsnormer är orsakerna till att inte söka stöd eller hjälp mer differentierade mellan flickor och pojkar. För flickor är den vanligaste orsaken att de inte tror att någon skulle förstå dem följt av att de inte anser sig ha något behov och att det känns som om de sviker sina familjer om de berättar för andra. Bland pojkarna som lever med våldsnormer är den vanligaste orsaken till att inte söka stöd och hjälp att de inte anser sig ha något behov följt av att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på att de sökt hjälp, att det känns som att de sviker sina familjer och att de inte tror att någon skulle förstå dem. Det är värt att upprepa att de ungdomar som ingår i våldsnormsgruppen har utsatts för någon form av våld av antingen familj eller släkt. Trots det anser alltså nästan en tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna att de inte är i behov av stöd eller hjälp.

1.2 Metod: från design till resultatredovisning

Den empiriska undersökningen baseras på en enkätundersökning besvarad av elever i årskurs nio som genomfördes i Göteborg i två etapper 2017 och 2018. Samma undersökning genomfördes samtidigt i Malmö och Stock-

holm. Arbetet med delstudien har genomförts i fyra etapper: enkätdesign, datainsamling, analys och resultatredovisning.'

Enkätundersökningen genomfördes bland elever i årskurs nio i Göteborg vintern och våren 2017/2018. Sammantaget har 1 397 elever i Göteborg besvarat enkäten. Urvalet är ett sannolikhetsurval och består av såväl kommunala skolor som friskolor. Svarsfrekvensen är 90 % i Göteborg. Det externa bortfallet är alltså 10 %. Det interna bortfallet, det vill säga bortfall per fråga, varierar från fråga till fråga och ligger runt 10 %–20 %. När det interna bortfallet är särskilt stort kommenteras detta i samband med resultatredovisningen.

1.2.1 Materialinsamling

Insamlingarna i Göteborg startade i slutet av november 2017 och en andra omgång genomfördes i maj 2018. Sammanlagt samlades material in från 27 skolor, varav fyra friskolor, och 1 397 elever i årskurs nio i Göteborg har besvarat enkäten. Urvalet har baserats på representation av både kommunala skolor och friskolor samt stadsdelsspridning.

Tabell 1: Materialinsamling i Göteborg

Skola	Skolor	Utdelade enkäter	Besvarade enkäter	Svarsfrekvens %
Göteborg	27	1 558	1 397	90

Urvalet av skolorna har gjorts utifrån utgångspunkten att hela staden ska vara representerad. Urvalet gjordes av representanter för studien med god kännedom om skolorna i Göteborg och godkändes av staden. Det ursprungliga urvalet omfattade 24 kommunala skolor och nio friskolor. Under hösten 2017 medverkade 15 av de utvalda kommunala skolorna i undersökningen. Dessa är relativt jämnt fördelade över staden med en eller två medverkande skolor per stadsdel. På grund av bristande respons från de utvalda friskolorna (enbart två skolor tackade ja till att delta) kontaktades samtliga resterande friskolor i Göteborgs stad. Två av dessa tackade ja till att medverka i studien. Under hösten 2017 medverkade sålunda totalt fyra friskolor från fyra olika stadsdelar i undersökningen. Under våren 2018 öppnades insamlingen in på nytt och resterande friskolor bjöds ännu en gång in att delta, liksom de utvalda kommunala skolor som under hösten 2017 lämnat inbjudan att delta okommenterad alternativt tackat nej till att medverka.

Då skolledningen vid en av dessa kommunala skolor återigen bortsåg från inbjudan kontaktades ytterligare en skola med ungefär lika många elever i årskurs nio i den aktuella stadsdelen.

Tabell 2: Svarsfrekvens Göteborg för kommunala och fristående skolor och totalt

Skola	Utdelade enkäter	Besvarade enkäter	Svarsfrekvens %
Kommunal	1 196	1 170	98
Fristående	362	227	63
Totalt	1 558	1 397	90

Enkätundersökningar har alltid ett visst bortfall. Bortfallet kan vara externt, vilket innebär att hela enkäten lämnats obesvarad av elever som gavs möjlighet att delta i undersökningen. Anledningarna varierar. Att en del skolor inte ville delta i undersökningen uppgavs bero på att enkäten endast erbjöds på svenska språket, att enkätens omfattning gjorde att den skulle ta för lång tid att besvara och på prioritering av andra enkätundersökningar, men medverkan avböjdes även utan någon uttalad anledning. Anledningar till att elever inte besvarat enkätundersökningen kan vara it-tekniska brister i skolan vid genomförandet, ledighet, sjukdom, olovlig frånvaro samt att de aktivt valt att inte delta i undersökningen.

Bortfall kan även vara internt, vilket innebär att vissa av enkätens frågor inte har besvarats. Detta kommenteras i samband med den specifika resutatredovisningen i kapitel 2. Antalet individer som är utsatta i studien är givetvis detsamma oavsett hur bortfallet hanteras. I detta material varierar bortfallet mellan frågorna, till exempel så har 112 elever inte svarat på frågan om könstillhörighet och 167 elever har inte svarat på frågan om huruvida de får ha ett förhållande eller ej. I Göteborgsmaterialet är det interna bortfallet av en sådan karaktär att det inte förändrar tolkningarna av resultatet, men det medför vissa skillnader i procentsatser och en inkonsekvens i förhållande till oskuldsgruppens storlek jämfört med våldsnormsgruppens storlek. Dessa grupper består av 97 respektive 96 individer, men oskuldsnormsgruppens interna bortfall på 648 individer jämfört med våldsnormsgruppens interna bortfall på 236 individer medför att oskuldnormsgruppen procentuellt blir större: av dem som svarat på frågorna om sexualitet och relationer har en större andel svarat att de lever med begränsningar än vad fallet är för frågorna som rör våld. Att bortfallet i oskuldsnormsgruppen är större kan bero på att fler svarat ”vet ej” på de frågor som bygger upp gruppen. Detta kommenteras separat i samband med resultatredovisningen. I tabeller med våldsnorm, oskuldsnormer och kontrollgrupp blir antalet färre eftersom kontrollgruppen är konstruerad så att den inte innehåller samtliga

andra individer, utan ska vara tydligt skild från övriga grupper. Tittar vi på den grupp som inte svarat alls så är det en stabil kärna. Dessutom förekommer några individer som exempelvis har angivit att de tillhör samtliga religioner. Det är dock obekvämt att ta bort dessa individers svar på samtliga frågor eftersom det kan handla om seriösa svar på vissa, men inte på andra frågor. Vi använder genomgående samma princip för beräkningar: nämligen samtliga individer som vi har uppgifter på i frågan, vi inkluderar dem som givit relevanta svar. Som icke relevant svar kan ”vet ej” eller att inte svarat överhuvudtaget ingå, ibland kan ”vet ej” inte ingå – det beror på vad det är för typ av fråga och hur viktigt det är att dra skarpa demarkationslinjer. Det finns en poäng att behålla så många individer som möjligt i samtliga tabeller.

1.2.2 Genomförande

Generellt är enkätundersökningar förenade med en mängd metodproblem. Det handlar om att samla in ett kvantitativt material från ett stort antal individer. Enkätstudier är beroende av att rätt personer erbjuds möjlighet att ta ställning till om de vill delta i studien eller inte. Ett antal skolledare och lärare har beskrivit det som att inte bara de utan även eleverna lider av ”enkättrötthet”, något som skulle kunna innebära att ungdomarnas vilja att delta i enkätundersökningar minskar. Erfarenheten av att det är svårare att få ett medgivande från skolledningen på fristående skolor än på kommunala skolor återkommer i ett flertal tidigare studier (Eriksson med flera 2016). I förhållande till detta måste det understrykas att elever i fristående skolor i samma utsträckning som elever i kommunala skolor måste få möjlighet att representeras i undersökningar av olika slag.

Föreliggande studie förankrades av tjänstemän från Göteborgs stad hos skolledningen på stadens grundskolor under våren 2017. Under hösten samma år kontaktades skolledningen igen och flera skolor ställde sig positiva till att deras elever skulle delta i studien. På andra skolor var skolledningen tveksam eller avböjde trots ett flertal påtryckningar från tjänstemännen. Den projektassistent som arbetade med att få ut enkäten i skolorna hörde i vissa fall av sig till skolledning eller annan angiven kontaktperson vid upprepade tillfällen utan att få kontakt. När det gäller de fristående skolorna var förankringsarbetet ännu svårare. Trots att samtliga friskolor i staden bjöds in gav endast två friskolor sina elever möjlighet att delta på lektionstid, medan två andra friskolor gav sina elever möjlighet att delta utanför lektionstid.

Ett viktigt steg i genomförandeprocessen är att det finns personal på skolorna som tar enkätstudien på allvar och som på ett seriöst sätt möjliggör

för eleverna att svara på enkäten under ett lektionstillfälle där de informerar om studiens syfte, anonymitet och frivillighet. Som forskare är det svårt att ha kontroll över denna process. Ett sätt att försöka säkerställa att eleverna får rätt förutsättningar och information är att forskarna själva, eller andra involverade i projektet, går ut i skolorna och är med när eleverna besvarar enkäten. I denna studie erbjöds de skolor som deltog under hösten 2017 möjligheten att ha forskare eller andra representanter på plats under insamlingstillfället, något de flesta skolor tackade ja till. Även i de fall representanter för studien varit på plats för att ge eleverna information och besvara eventuella frågor uppkom emellertid i flera fall olika typer av problem. Då enkäten var digital var en grundförutsättning för studien en fungerande internetuppkoppling och att samtliga elever vid tillfället för undersökningen hade tillgång till dator, läsplatta eller telefon. I vissa fall fungerade dock inte skolornas internetuppkoppling vilket gjorde att eleverna hade svårt att komma åt enkäten och det hände att lärare kom in och tog ifrån eleverna de mobiltelefoner de använde för att besvara enkäten innan den inbokade tiden hade gått ut. I en del fall hade inte alla elever tillgång till egna datorer utan fick låna av varandra.

Ett antal skolor som medverkade i studien under hösten 2017, liksom de skolor som deltog i undersökningen först våren 2018, genomförde studien på egen hand. I de fall representanter för studien inte varit på plats då enkäten fylldes i fick de lärare som skulle hålla i undersökningen ett skriftligt informationsbrev med tydliga instruktioner om vilken information de behövde delge eleverna innan dessa besvarade frågorna i enkäten. Utöver informationen från lärarna fick eleverna även skriftlig information där de informerades om studiens syfte, anonymitet och frivillighet och om vart ungdomar som är i behov av stöd och hjälp kan vända sig. Eleverna gav sitt samtycke till att delta i studien genom att fylla i enkäten. I de fall forskare eller andra representanter för studien var på plats informerades ungdomarna även av dessa om att deltagandet var frivilligt. I de fall forskare eller andra representanter för studien inte var närvarande vid insamlingen kan denna information ha brustit och elevers frivillighet inskränkts. Den forskare som närvarade i några av skolorna under insamlingsprocessen erfor i vissa fall att närvarande lärare utövade påtryckningar när elever frågade om de verkligen måste fylla i enkäten genom att försöka övertala dem att svara. En annan form av inskränkning när det gäller ungdomarnas rätt att själva välja om de vill delta eller inte är när skolledning eller skolpersonal avböjt skolans medverkan, så att eleverna fråntagits möjligheten att delta.

Den statistiska bearbetningen av materialet och analysen av enkätsvaren genomfördes under juni–september 2018. Resultatredovisningen, som utgör endast en bråkdel av det mycket rika material som finns att tillgå, har lästs och kommenterats av tjänstemän från Göteborgs stad.

2 HEDERSNORMSGRUPPER: OMFATTNING, VILLKOR

I detta kapitel analyseras de två hedersgrupperna, det vill säga de två grupper vars erfarenheter av begränsningar, inskränkningar och våld rapporten kartlägger. Först presenteras grupperna och antalet individer som ingår i dem. Därefter analyseras dessa individers specifika omständigheter med avseende på särskilda utsattheter och ojämlikheter, med basis i de sociala kategoriseringar som görs i diskrimineringslagen samt socioekonomisk bakgrund och föräldrars utbildningsnivå. Därefter redovisas och jämförs gruppernas benägenhet, vilja och ovilja att söka stöd och råd från utomstående. Avslutningsvis redovisas gruppernas attityder till grundläggande fri- och rättigheter. Samband mellan dessa områden diskuteras.

2.1 Hedersnormsgruppernas sammansättning

2.1.1 Oskuldsnormsgruppen

De individer som ingår i denna grupp är de vars handlingsutrymme regleras av normer om att vara oskuld och normer om att avstå från potentiella kärleksrelationer. *Oskuldsnormsgruppens* erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld beskrivs i kapitel 3–5 i relation till våldsnormsgruppen och en kontrollgrupp, det vill säga en grupp som utgörs av ungdomar som inte lever med hedersnormer i form av oskuldsnormer eller våldsnormer.

- Oskuldsnormer: De ungdomar som förväntas vara oskuld tills de gifter sig *och* som inte får ha en villkorslös relation, d.v.s. en heterosexuell relation med en jämnårig.

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskapet. Enkäten ställer frågan:

1. *Finns det förväntningar i din familj eller släkt att du ska vänta med sex tills du gifter dig?*

Resultatet visar att en femtedel av ungdomarna (21 %, 208 individer) lever med en familj eller släkt som förväntar sig att de ska vänta med sex tills de gifter sig. Det är alltså en ganska stor grupp som säger att de lever med förväntningar om att vara oskuld. För 15,5 % stämmer det absolut och för

5,8 % stämmer det ganska bra. Vi har fortsättningsvis slagit ihop dessa till en grupp, där man svarar att det stämmer att de förväntas vänta med sex tills de gifter sig.

Den andra frågan undersöker ungdomarnas uppfattning om huruvida de tillåts ha en kärleksrelation med en jämnårig av motsatt kön.

2. *Tillåts individen ha en kärleksrelation med en jämnårig av motsatt kön?*

För att räknas in i oskuldsnormsgruppen måste individen ha svarat att de inte får att ha en kärleksrelation med en jämnårig av motsatt kön. Detta kallar vi villkorslöst förhållande.

Resultatet visar att 19 % (178 individer) av ungdomarna inte får ha ett villkorslöst förhållande.

Enkäten undersöker vilka villkor en potentiell pojkvän eller flickvän skulle behöva uppfylla för att bli accepterad av familjen eller släkten. De vanligaste villkoren för ungdomarnas kärleksrelationer är ålder, det vill säga partnern måste vara jämngammal (36 %); sexuell orientering, det vill säga partnern måste vara av motsatt kön (13 %); religion, det vill säga partnern måste ha samma religion som familjen (10 %) samt etnicitet/folkgrupp, det vill säga partnern måste tillhöra samma etnicitet/folkgrupp som familjen (5 %).

Det sammansatta resultatet som redovisas i tabell 3 nedan visar att 17 % av flickorna och 7 % av pojkarna lever med dubbla normer om oskuld. Sammantaget lever 13 % av ungdomarna med båda oskuldsnormerna; de förväntas vänta med sex tills de gifter sig och de får inte ha en villkorslös kärleksrelation. I individer räknat är det 97 individer som ingår i oskuldsnormsgruppen. Av dessa är 73 % flickor, 24 % pojkar, och 3 % har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera eller att uppdelningen inte stämmer för dem. Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp som varken lever med oskuldsnormer eller våldsnormer, är flickor överrepresenterade bland dem som lever med oskuldsnormer. Oskuldsnormsgruppen utgör en av rapportens två hedersutsatta grupper[2].

[2] I Malmöstudien lever 20 % (272 individer) med båda oskuldsnormerna. Av dem är drygt två tredjedelar flickor (68 %, 185 individer), en dryg fjärdedel är pojkar (27 %, 74 individer) och en knapp tjugondel (5 %, 13 individer) av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen har angivit att de är könsöverskridande eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (Strid med flera, 2018c). I Stockholmsstudien lever 10 % med båda oskuldsnormerna. Av dem är 74 % (105 individer) flickor, 23 %

Tabell 3: Flickor och pojkar som lever med ingen, en eller två oskuldsnormer

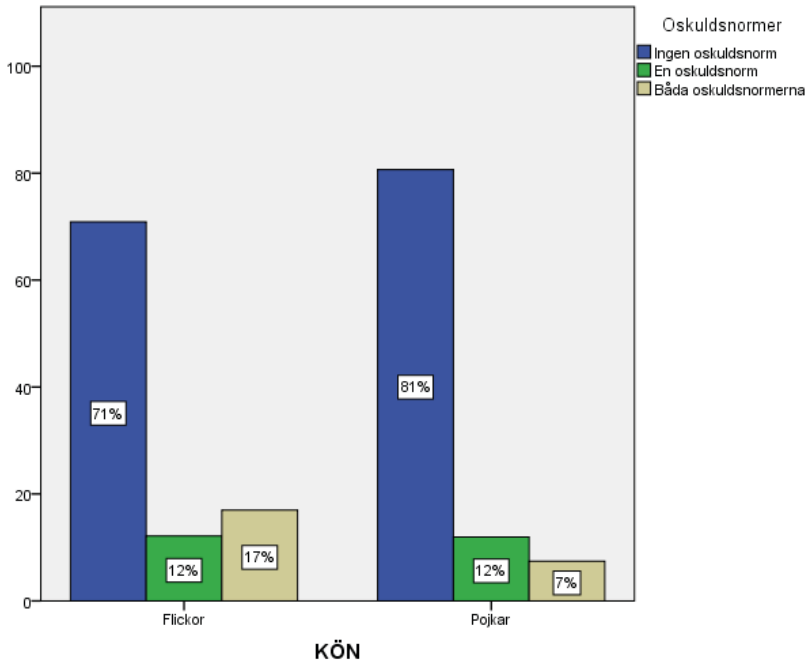

2.1.2 Våldsnormsgruppen

De individer som ingår i denna grupp är de vars handlingsutrymme inskränkts genom det kollektiva användandet och sanktioneringen av våld.

Våldsnormsgruppen består av: 1) de ungdomar som anger att de har utsatts för någon form av fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld av någon i familjen eller släkten eftersom: a) de skämt ut familjen/släkten; b) de riskerar att få dåligt rykte; c) andra personer i familjen/släkten förväntar sig det eller d) förövarna vill kontrollera den utsatte/a samt 2) de ungdomar som utsatt andra av ovanstående skäl.

För våldsnormsgruppen jämförs erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld i hemmet, skolan och bostadsområdet med erfarenheter hos materialets oskuldsnormsgrupp och kontrollgrupp, vilka förvisso kan ha varit utsatta för våld av någon i familjen, men inte på grund av kontroll, för

(33 individer) pojkar och 3 % (4 individer) är osäkra/vill inte definiera eller uppger att uppdelningen i flicka/pojke inte stämmer för dem (Strid med flera, 2018a).

att de har skämt ut familjen/släkten eller för att de dragit skam över familjen, fått dåligt rykte eller för att familjen/släkten förväntar sig det.

- Våldsnormer: De ungdomar som av familjen/släkten har utsatts för kollektivt legitimerat våld eller utsatt andra för, av familjen/släkten, kollektivt legitimerat våld, kopplat till rykte, skam och kontroll.

Två uppsättningar frågor undersöker huruvida ungdomarna lever med en kollektiv våldsnorm. Enkäten ställer frågorna:

1a Har du blivit utsatt för någon form av våld av din familj eller släkt?
1c Legitimeras våldet av att du har skämt ut familjen, skadat familjens rykte, att familjen/släkten förväntar sig våld eller att familjen vill kontrollera dig?

2a Har du utsatt någon i din familj/släkt för våld?
2b Legitimeras våldet av att personen du utsatt riskerade att få dåligt rykte, har skämt ut dig/familjen, familjen/släkten förväntar sig våld eller av att du vill kontrollera personen?

Resultatet, som redovisas i tabell 4 nedan, visar att 8 % av flickorna och 6 % av pojkarna, sammantaget 8 % av ungdomarna i hela studien, har blivit utsatta för eller utsatt någon annan för av familjen/släkten kollektivt legitimerat våld. I individer räknat är det 96 individer. Det är dessa 8 % som fortsättningsvis kallas våldsnormsgruppen.

Av dem är 55 % flickor, 29 % pojkar och 16 % har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera eller att uppdelningen inte stämmer för dem[3]. Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp av ungdomar som inte lever med våldsnormer, är gruppen som består av dem som är osäkra,

[3] Motsvarande siffror i Stockholmsmaterialet är 62 % flickor (95 individer), 34 % pojkar (52 individer) och 4 % (6 individer) som inte vill svara/är osäkra eller som uppger att indelningen i pojke/flicka inte passar dem och i Malmö 39 % (56 individer), 44 % (63 individer) och 16 % (23 individer) i respektive kategori (Strid med flera, 2018a, 2018c).

inte vill definiera eller som uppgivit att uppdelningen inte stämmer för dem grovt överrepresenterad i våldsnormsgruppen[4].

Tabell 4: Andel flickor och pojkar som har utsatts eller utsatt andra för av familjen kollektivt legitimerat våld

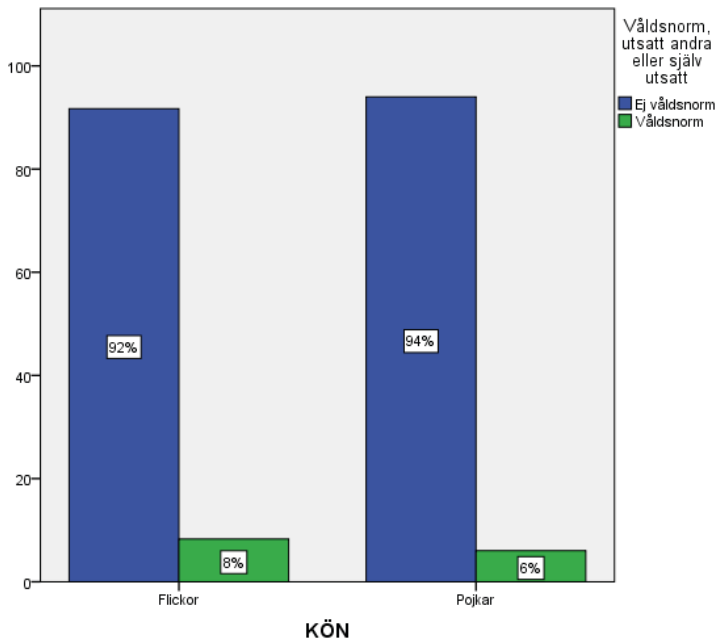

Det är fler av ungdomarna i gruppen som utsätts direkt genom att bli slagna och kontrollerade än som utsätts indirekt genom att slå och kontrollera (tabell 5 och 6). Av flickorna är 7 % direkt utsatta och av pojkarna är 3 % direkt utsatta, medan 1 % av flickorna och 4 % av pojkarna är indirekt utsatta. Det är denna sammanslagna grupp om 96 individer vilka är direkt eller indirekt utsatta för kollektivt våld som utgör den andra av rapportens två hedersutsatta grupper: våldsnormsgruppen.

[4] Denna siffra är, till skillnad från siffran för oskuldnormer, i paritet med Malmömaterialet och Stockholmsmaterialet procentuellt räknat: 8 % av ungdomarna i Göteborgsstudien, 9 % av ungdomarna i Malmöstudien och 7 % av ungdomarna i Stockholmsstudien lever med våldsnormer. Det är däremot stor skillnad räknat i antalet individer: 96 i Göteborg, 142 i Malmö och 153 i Stockholm.

Tabell 5: Andel flickor och pojkar som utsätter andra för av familjen kollektivt legitimerat våld

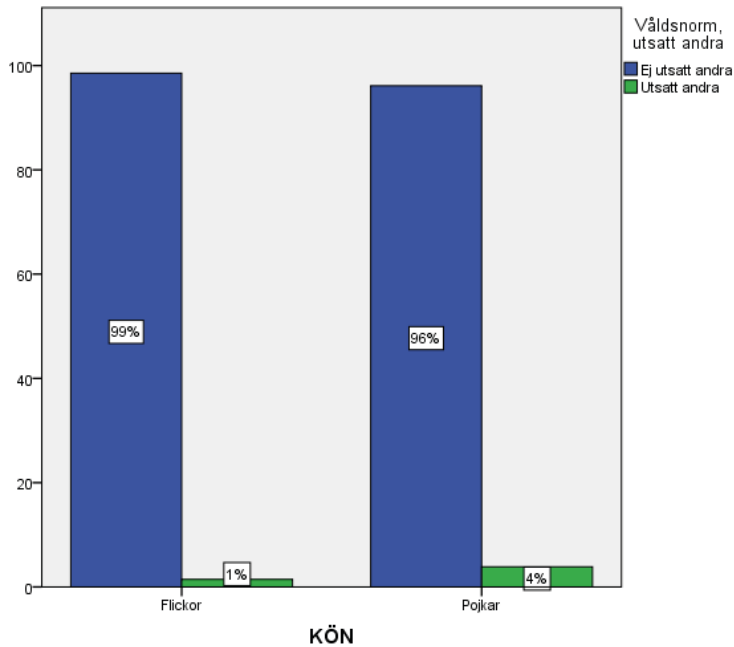

Tabell 6: Andel flickor och pojkar som har utsatts för av familjen kollektivt legitimerat våld

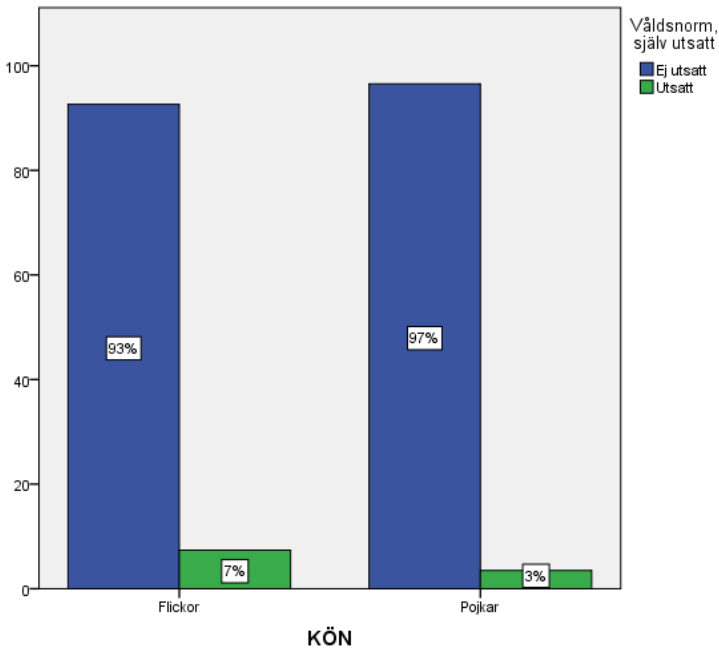

2.2 Hedersgruppernas strukturella villkor

Vilka är de individer som lever med oskuldnormer och med våldsnormer? Vilka andra strukturella villkor lever de med? Är vissa sociala grupper mer utsatta än andra?

Resultatet som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabellerna 7a, 7b, 7c och 7d nedan, visar först att bland dem som lever med oskuldsnormer är flickor överrepresenterade. I gruppen med oskuldsnormer är 73 % flickor, 24 % är pojkar och 3 % vet ej, är osäkra, vill inte svara eller svarar att uppdelningen tjej/kille inte stämmer för dem.

Bland dem som lever med våldsnormer är de som varken svarar att de är tjejer eller killar överrepresenterade; 16 % uppger att de är osäkra, inte vill definiera eller att uppdelningen inte stämmer för dem. Det handlar om 15 individer. Detta är en förhållandevis stor grupp som behöver undersökas

närmare[5]. Andelen flickor i våldsnormsgruppen är 55 % och andelen pojkar 29 %.

Motsvarande siffror i kontrollgruppen är 53 % flickor, 44 % pojkar och 2 % är osäkra, vill inte definiera eller menar att uppdelningen inte stämmer för dem.

Tabell 7a: Strukturella villkor: kön

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Flickor	271	53,3	70	72,9	53	55,2
Pojkar	225	44,3	23	24,0	28	29,2
Vill/kan ej svara	12	2,4	3	3,1	15	15,6

Födelseland och migrationsålder: De allra flesta ungdomar i samtliga grupper är födda i Norden. Undantaget är pojkarna i våldsnormsgruppen där en majoritet är född utanför Europa. En stor andel av både flickor (33 %) och pojkar (42 %) i oskuldsnormsgruppen är också född utanför Europa. I kontrollgruppen är 3 % av flickorna och 7 % av pojkarna födda utanför Europa. Av dem som inte är födda i Sverige flyttade de flesta hit före sex års ålder. Undantaget är pojkar och flickor som lever med våldsnormer, fler än hälften i denna grupp flyttade till Sverige efter tretton års ålder[6] (se tabell 7b).

Funktionsvariation: Pojkar uppger genomgående i högre utsträckning än flickor att de har någon form av funktionsvariation som begränsar dem i deras vardag, en sjättedel i kontrollgruppen, en femtedel i oskuldsnormsgruppen och två femtedelar i våldsnormsgruppen. Flickorna i våldsnormsgruppen anger i högre utsträckning än flickorna i kontrollgruppen att de

[5] Denna grupp är särskilt våldsutsatt i studien som helhet med högre siffror rapporterade för de flesta våldsformer än vad de som uppger flicka eller pojke har erfarenhet av. En analys av gruppens särskilda utsatthet i relation till hederskontexten återstår att genomföra.

[6] Det är en oväntat stor andel i Göteborgsmaterialets kontrollgrupp som uppger att de har flyttat till Sverige efter trettonårsdagen, 17 % för flickorna och 35 % för pojkarna, men siffrorna är liknande i Stockholmsmaterialet, 20 % av flickorna och 36 % av pojkarna (Strid med flera 2018a). Motsvarande siffror i Malmöstudien är 3 % för flickorna och 13 % för pojkarna (Strid med flera, 2018b).

har någon form av begränsande funktionsvariation, 20 % jämfört med 13 %.

Tabell 7b: Strukturella villkor: Födelseland, ålder vid flytt och funktionsvariation

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Var är du själv född?						
Norden	93,7	90,0	62,5	57,9	83,0	44,0
Övriga Europa	3,5	3,3	4,7	0,0	1,9	8,0
Utanför Europa	2,8	6,6	32,8	42,1	15,1	48,0
Hur gammal var du när du flyttade till Sverige?						
0–6 år	83,3	65,2	68,0	50,0	45,5	42,9
7–12 år	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
13 år eller äldre	16,7	34,8	32,0	50,0	54,5	57,1
Vet inte	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Har du någon sjukdom, något hälsoproblem eller funktionsnedsättning som begränsar dig i din vardag?						
Ja	12,9	14,2	12,5	20,0	20,8	40,0
Nej	73,4	77,7	65,6	55,0	60,4	48,0
Osäker/vill inte svara	13,7	8,1	21,9	25,0	18,9	12,0

Religion och religiositet: Resultaten för religiositet och religion redovisas i tabell 7c nedan. För oskuldsnormsgruppen är den egna och båda föräldrarnas grad av religiositet en riskfaktor medan grad av religiositet är mindre relevant för våldsnormsgruppen. För oskuldsnormsgruppen är islam den vanligast förekommande religionen medan det i våldsnormsgruppen är

islam och kristendom. Detta gäller både pojkar och flickor i såväl oskuldnormsgruppen som i våldsnormsgruppen[7].

[7] Frågan som ställs i enkäten är: ”Vilken religiös tillhörighet har du och din familj? (Om det finns olika religioner inom din familj kan du fylla i flera svar)”, vilket medför att vi inte kan skilja mellan ungdomens eller familjens religion och att totalen överstiger 100 %.

Tabell 7c: Strukturella villkor: religion och religiositet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Religion						
Ingen	70,5	60,8	1,6	0,0	44,2	25,0
Judisk	0,4	1,0	1,6	10,5	5,8	16,7
Muslimsk	4,3	11,0	84,1	73,7	32,7	29,2
Buddistisk	2,0	1,0	0,0	10,5	3,8	8,3
Hinduistisk	0,4	0,5	0,0	10,5	1,9	12,5
Kristen	43,3	35,4	11,1	15,8	32,7	29,2
Annan	2,0	3,8	3,2	0,0	7,7	4,2
Hur religiös anser du att din mamma är?						
Litet	90,8	89,7	19,4	15,8	70,0	68,0
Mycket	9,2	10,3	80,6	84,2	30,0	32,0
Hur religiös anser du att din pappa är?						
Litet	93,5	87,1	24,2	17,6	70,6	60,0
Mycket	6,5	12,9	75,8	82,4	29,4	40,0
Hur religiös anser du att du själv är?						
Litet	90,8	90,5	32,3	25,0	86,0	58,3
Mycket	9,2	9,5	67,7	75,0	14,0	41,7

Sysselsättning: Resultaten för socioekonomiska faktorer, som redovisas i tabell 7d nedan, visar att för båda hedersgrupperna är pappans och framförallt mammans relation till arbetsmarknaden viktig. Ungdomar som lever med hedersnormer har i mycket större utsträckning en mamma som inte arbetar. Uttryckt annorlunda så minskar sannolikheten för att barnet utsätts för olika former av hedersförtryck om mamman arbetar (se tabell 7d nedan).

Utbildning: Föräldrar till ungdomar som lever med hedersnormer har generellt lägre utbildningsnivåer än föräldrar till ungdomar som inte lever med hedersnormer. Undantaget är pojkar som lever med oskuldsnormer, vars

mammor är högutbildade i större utsträckning än någon annan grupp. Samtidigt är 63 % av dessa mammor arbetslösa (se tabell 7d nedan).

Boende: Den allra största utsattheten återfinns bland dem som bor i lägenhet och i en förort. Detta gäller både pojkar och flickor i såväl oskuldsnormsgruppen som i våldsnormsgruppen (se tabell 7d nedan).

Tabell 7d: Strukturella villkor: socioekonomisk bakgrund

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vad gör din mamma?						
Arbetar	90,5	86,7	56,3	36,8	78,8	36,0
Arbetar ej	9,5	13,3	43,8	63,2	21,2	64,0
Vad är din mammas högsta utbildning?						
Har ingen utbildning alls	0,9	2,9	19,6	8,3	4,4	10,5
Högst grundskola (9 år)	3,7	1,7	21,7	16,7	4,4	21,1
Högst gymnasium eller yrkesutbildning	18,8	25,1	30,4	0,0	28,9	21,1
Universitet eller högskola	76,6	70,3	28,3	75,0	62,2	47,4
Vad gör din pappa?						
Arbetar	94,3	89,4	65,0	66,7	80,0	52,0
Arbetar ej	5,7	10,6	35,0	33,3	20,0	48,0
Vad är din pappas högsta utbildning?						
Har ingen utbildning alls	0,0	1,2	13,9	0,0	2,3	0,0
Högst grundskola (9 år)	5,2	4,7	25,0	25,0	11,6	17,6
Högst gymnasium eller yrkesutbildning	25,7	32,0	27,8	33,3	34,9	23,5
Universitet eller högskola	69,0	62,1	33,3	41,7	51,2	58,8
Boende?						
I lägenhet	42,4	47,6	75,7	78,3	56,6	50,0
I villa	45,8	43,6	10,0	17,4	34,0	46,4
I radhus	21,8	16,4	17,1	8,7	17,0	10,7
Annat	2,6	2,7	2,9	4,3	3,8	3,6
Geografi?						
I centrala staden	39,6	32,6	27,5	34,8	34,6	39,3
I en förort	64,1	71,0	75,4	69,6	73,1	67,9

2.3 Hedersgruppernas inställning till stöd och hjälp

Vet ungdomarna var de kan söka stöd och hjälp om de skulle vara oroliga över sin livssituation eller uppleva sig illa behandlade? Om de inte har sökt hjälp, vilka orsaker ligger bakom? Området undersöker även vilka personer/funktioner ungdomarna i de tre grupperna, oskuldnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen, skulle kunna tänka sig att vända sig till för att få råd.

Resultatet, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 8 nedan, visar att flickor i båda hedersgrupperna och framförallt i oskuldnormsgruppen är mindre benägna att vända sig till samhälleliga funktioner för stöd eller hjälp än pojkar. Nästan hälften av oskuldsnormsflickorna (46 %) och 29 % av våldsnormsflickorna skulle inte vända sig till några av de föreslagna myndigheter eller organisationer som arbetar med dessa frågor, såsom till exempel socialtjänst, polis eller en tjejjour.

Endast 6 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen skulle vända sig till socialtjänsten eller till en tjejjour, medan 15 % skulle vända sig till polisen. Flickor i oskuldsnormsgruppen skulle i första hand vända sig till någon på skolan: en lärare, skolsköterska eller skolkurator.

För pojkar som lever med oskuldsnormer ser det lite annorlunda ut. Här är skolan tillsammans med polisen och ungdomsmottagningen lika vanligt förekommande (26 %) alternativ att söka stöd och hjälp från. En lika stor andel uppger att de inte skulle vända sig till någon av de myndigheter eller organisationer som arbetar med frågorna. Av pojkarna skulle 16 % vända sig till socialtjänsten.

För våldsnormsgruppen är ungdomsmottagningen det ställe både flickor och pojkar främst skulle vända sig till, 40 % av flickorna och 46 % av pojkarna. Flickor i våldsnormsgruppen skulle i andra hand vända sig till BRIS eller liknande (37 %), i tredje hand till hälso- och sjukvårdspersonal och först i fjärde hand till skolkurator eller skolsköterska (25 %). Pojkarna i våldsnormsgruppen skulle istället i andra hand vända sig till polisen (35 %), i tredje hand till BRIS eller liknande och i fjärde hand skulle de inte vända sig till någon alls (19 %); först därefter kommer någon på skolan (15 %).

För kontrollgruppens flickor är det vanligaste alternativet ungdomsmottagningen (57 %), BRIS eller liknande (49 %) och skolsköterska eller skolkurator (47 %). För pojkar är det skolkurator eller skolsköterska (47 %), lärare (45 %) och ungdomsmottagningen eller polisen (båda 39 %).

En viktig könsskillnad handlar om religiösa företrädare. Av de ungdomar som lever med oskuldsnormer anger 12 % av flickorna och 16 % av pojkarna att de skulle kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd och råd. En ännu större könsskillnad återfinns i våldsnormsgruppen: 8 % av flickorna och 15 % av pojkarna skulle kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd och råd. I kontrollgruppen, skulle 3 % av flickorna och 9 % av pojkarna kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd och råd.

Tabell 8: Att söka stöd och hjälp, per hedersgrupp och kön
Skulle du kunna tänka dig att vända dig till någon av följande personer för stöd och råd?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem skulle du vända dig till för stöd och hjälp?						
Lärare i skolan	38,3	44,7	20,9	26,3	23,1	15,4
Skolkurator eller skolsköterska	46,6	47,1	20,9	26,3	25,0	15,4
Socialtjänsten	16,7	26,4	9,0	15,8	23,1	3,8
Polisen	23,9	38,9	14,9	26,3	15,4	34,6
Ungdomsmottagningen	57,2	39,4	16,4	26,3	40,4	46,2
Fritidsledare eller ungdomsledare	15,2	21,2	4,5	15,8	17,3	15,4
Hälso- och sjukvårdspersonal	39,0	31,7	9,0	10,5	30,8	11,5
BRIS, jourhavande kompis eller liknande	48,9	32,2	14,9	15,8	36,5	26,9
Tjejjour eller organisationer som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck	35,2	8,7	6,0	5,3	21,2	3,8
Religiös företrädare, t.ex. präst/diakon, imam, rabbin	3,0	8,7	11,9	15,8	7,7	15,4
Nej, jag skulle inte vända mig till någon av dessa	13,3	26,4	46,3	26,3	28,8	19,2

Varför söker inte ungdomar som lever med hedersförtryck stöd eller hjälp? Resultaten, som redovisas i tabell 9 nedan, visar att den vanligaste orsaken

till att både flickor och pojkar i oskuldsnormsgruppen inte söker stöd eller hjälp är att de inte anser sig ha något behov av det. Andelen flickor som lever med oskuldnormer och som inte söker hjälp eftersom de inte upplever att de har behov av det är 43 %. Bland oskuldsnormspojkarna är det 55 %. Näst vanligaste svaret i gruppen, för både flickor och pojkar, är att de inte vet (25 % av flickorna och 20 % av pojkarna). För flickorna är det tredje vanligaste svaret att de inte tror att någon skulle förstå dem (16 %) medan det för pojkar är att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på att de har sökt stöd eller hjälp från en utomstående (15 %). Detta är en stor grupp i procent, men på grund av det interna bortfallet på denna fråga är antalet individer få; dessa 15 procent motsvaras av tre individer [8].

För ungdomar som lever med våldsnormer är orsakerna till att inte söka stöd eller hjälp mer differentierade mellan flickor och pojkar. För flickor är den vanligaste orsaken att de inte tror att någon skulle förstå dem (39 %), följt av att de inte har något behov (31 %) och att det känns som att de sviker sina familjer om de berättar för andra (25 %). Bland pojkar som lever med våldsnormer är den vanligaste orsaken till att inte söka stöd och hjälp att de inte anser sig ha något behov, följt av att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på att de sökt hjälp, att det känns som att de sviker sina familjer och att de inte tror att någon skulle förstå dem (samtliga 19 %, 5 individer i varje kategori). Det är värt att upprepa att de ungdomar som ingår i våldsnormsgruppen har utsatts för någon form av våld av antingen familj eller släkt. Trots det anser alltså nästan en tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna att de inte har något behov av att söka stöd eller hjälp av någon utomstående.

---

[8] Här finns skillnader jämfört med Malmömaterialet där skälen till att inte söka stöd eller hjälp från någon utomstående är betydligt mer familjeorienterade. Den vanligaste orsaken för våldsnormsgruppens flickor är att det känns som att de sviker sina familjer om de skulle söka stöd från en utomstående (28 % av flickorna jämfört med 9,4 % av pojkarna). Motsvarande siffror för de andra två grupperna är 2 %–5 %. Den näst vanligaste orsaken, nästan lika vanlig som dåliga erfarenheter, är att det inte finns något behov, men här är siffran betydligt lägre jämfört med de övriga två grupperna; en femtedel av ungdomarna i våldsnormsgruppen anger att de inte har något behov av stöd jämfört med drygt hälften av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen och två tredjedelar i kontrollgruppen. Våldsnormsgruppen anger istället, i mycket högre utsträckning än de andra två grupperna, att anledningen till att de inte skulle söka stöd från en utomstående är att de är oroliga för att det skulle innebära något dåligt för deras familjer (18 % av flickorna och 22 % av pojkarna). (Strid med flera 2018c).

För kontrollgruppens flickor och pojkar är den vanligaste orsaken till att de inte sökt stöd eller hjälp att de anser sig sakna behov av det, 65 % av flickorna och 74 % av pojkarna uppger detta som orsak. Det näst vanligaste svaret är att de inte vet, 17 % av flickorna och 12 % av pojkarna.

Ingen av kontrollgruppens flickor uppger att det skulle innebära en fara för dem om de pratade med någon utomstående, jämfört med 7 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen och 10 % av flickorna i våldsnormsgruppen. Bland pojkarna är motsvarande siffror 1 % i kontrollgruppen, 15 % i oskuldsnormsgruppen och 19 % i våldsnormsgruppen.

Tabell 9: Orsaker till att inte söka stöd och hjälp
Om du inte har vänt dig till någon utomstående för råd och stöd, vad beror det på?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Orsaker till att inte söka stöd eller hjälp						
Jag har inget behov	64,9	74,1	42,6	55,0	30,8	25,9
Jag är osäker på vart jag ska vända mig	5,3	4,6	11,8	0,0	21,2	11,1
Det skulle kunna innebära en fara för mig om någon fick reda på att jag har sökt hjälp	0,0	0,9	7,4	15,0	9,6	18,5
Det känns som jag sviker min familj om jag berättar för andra	1,1	0,9	10,3	5,0	25,0	18,5
Jag tror inte att någon skulle förstå mig eller kunna hjälpa mig	13,6	6,5	16,2	10,0	38,5	18,5
Annan anledning	10,6	6,0	5,9	15,0	11,5	11,1
Vet inte	17,0	12,0	25,0	20,0	11,5	11,1

2.4 Hedersgruppernas socialisation

I det följande redovisas i vilken utsträckning de ungdomar som ingår i kontrollgruppen, oskuldnormsgruppen och våldsnormsgruppen instämmer i den svenska lagstiftningens värden angående individuella fri- och rättigheter, undersökta i form av frågor om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. Vi betraktar

detta som ett sätt att mäta grad av socialisation eller internalisering av hederskulturen, som ofta står i skarp kontrast till de individuella fri- och rättigheterna inom svensk lagstiftning.

Resultatet, som redovisas i tabell 10 nedan, visar att kontrollgruppens ungdomar genomgående är positivt inställda till den svenska lagstiftningens jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. Av flickorna anser 99 % att det är jättebra/bra att kvinnor och män har lika rättigheter, 0,4 % uppger att det är jättedåligt. Lika rättigheter oavsett bakgrund och sexuell orientering har stöd bland 99 % av flickorna. Att flickor/kvinnor inte får könsstympas, kvinnors rätt till fri abort, att ingen får tvingas att gifta sig samt att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld har samma stöd bland flickorna, runt 99 % uppger att detta är jättebra eller bra. Det enda påstående som färre än 98 % tycker är bra eller jättebra är att man måste vara 18 år för att få gifta sig i Sverige. Detta tycker 8 % av kontrollgruppens flickor är ganska dåligt.

Kontrollgruppens pojkar följer samma mönster, men med genomgående något lägre stöd. Pojkarna är mindre positivt inställda än flickorna till lika rättigheter avseende bakgrund och sexuell orientering, 4 % tycker att det förstnämnda är jättedåligt och 6 % tycker att det är jättedåligt att kvinnor får gifta sig med kvinnor och män med män. Pojkarna avviker också när det gäller inställning till könsstympning och fri abort. 9 % tycker att den svenska lagen som förbjuder könsstympning är jättedålig/dålig. Lika många tycker att rätten till fri abort är dålig/jättedålig.

Bland de ungdomar som lever med oskuldsnormer är stödet för grundläggande fri- och rättigheter avsevärt lägre. Av flickorna anser 92 % att det är jättebra/bra att kvinnor och män har lika rättigheter, 4 % uppger att det är jättedåligt. Lika rättigheter oavsett bakgrund har stöd bland 94 % av oskuldsnormsflickorna. Lika rättigheter oavsett sexuell orientering har stöd hos 77 % av flickorna (55 % svarar jättebra, 22 % ganska bra), 23 % tycker att det är dåligt/jättedåligt att män får gifta sig med män och kvinnor med kvinnor. Att flickor och kvinnor inte får könsstympas, kvinnors rätt till fri abort, att ingen får tvingas att gifta sig och att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld har samma stöd bland flickorna, runt 80 % uppger att detta är jättebra och 10 % att det är ganska bra. Det enda påstående som färre än 70 % tycker är jättebra är att man måste vara 18 år för att få gifta sig i Sverige. Detta tycker 15 % av oskuldsnormsgruppens flickor är jättedåligt eller ganska dåligt.

Oskuldsnormsgruppens pojkar följer samma mönster, men visar genomgående lägre stöd och med färre som svarar att en grundläggande fri- och

rättighet är mycket bra och med fler som svarar att den är ganska bra. Det är fler pojkar som lever med oskuldsnormer än någon annan grupp som svarar att en grundläggande fri- och rättighet är mycket dålig eller ganska dålig. Pojkarna är mindre positivt inställda än flickorna till lika rättigheter avseende bakgrund och sexuell orientering. 29 % tycker att det förstnämnda är jättedåligt/dåligt och 53 % tycker att det är jättedåligt/ganska dåligt att kvinnor får gifta sig med kvinnor och män med män. Pojkar som lever med oskuldsnormer avviker också när det gäller inställning till könsstympning och fri abort. 30 % tycker att den svenska lagen som förbjuder könsstympning är jättedålig/ganska dålig. Fler än hälften (53 %) tycker att rätten till fri abort är jättedålig/ganska dålig.

Våldsnormsgruppens ungdomar ligger någonstans mellan de två andra grupperna, men med samma könsmönster där flickor generellt är mer positiva än pojkar till de grundläggande fri-och rättigheterna. Det finns avvikelser i grupp- och könsmönster avseende frågorna om könsstympning och förbudet för föräldrar att bestraffa sina barn med våld. Bland de pojkar som lever med våldsnormer tycker 35 % att förbudet mot könsstympning är ganska dåligt/jättedåligt. Motsvarade siffror i kontrollgruppen är 9 % och 29 % i oskuldsnormsgruppen. Bland de flickor som lever med våldsnormer tycker 14 % att det är dåligt att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld. Motsvarande siffror i kontrollgruppen är 0 % och i oskuldsnormsgruppen 12 %.

Sammanfattningsvis kan resultatet sägas peka på tre viktiga skillnader: 1) Det finns genomgående en skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att grundläggande fri- och rättigheter såsom jämställdhet, kvinnors rätt till sina kroppar och barns rättigheter är något dåligt. 2) Det finns genomgående en skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. 3) Oskuldsnormsgruppen är särskilt negativt inställd till grundläggande fri- och rättigheter, särskilt gruppens pojkar.

Tabell 10: Attityder till grundläggande fri- och rättigheter

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Enligt svensk lag har kvinnor och män lika rättigheter						
Det tycker jag är jättebra	94,9	85,2	82,0	68,4	88,2	76,0
Det tycker jag är ganska bra	3,9	9,4	9,8	21,1	3,9	16,0
Det tycker jag är ganska dåligt	1,2	1,0	1,6	0,0	3,9	8,0
Det tycker jag är jättedåligt	0,0	4,4	6,6	10,5	3,9	0,0
Enligt svensk lag har alla lika rättigheter oavsett bakgrund						
Det tycker jag är jättebra	91,4	79,6	78,7	47,1	80,0	62,5
Det tycker jag är ganska bra	6,3	14,4	11,5	23,5	6,0	20,8
Det tycker jag är ganska dåligt	2,0	2,0	1,6	17,6	6,0	16,7
Det tycker jag är jättedåligt	0,4	4,0	8,2	11,8	8,0	0,0
Enligt svensk lag får ingen under 18 år gifta sig						
Det tycker jag är jättebra	58,4	68,5	67,2	50,0	64,0	34,8
Det tycker jag är ganska bra	32,5	26,5	18,0	16,7	24,0	21,7
Det tycker jag är ganska dåligt	7,5	3,0	3,3	11,1	8,0	34,8
Det tycker jag är jättedåligt	1,6	2,0	11,5	22,2	4,0	8,7
Enligt svensk lag får kvinnor gifta sig med kvinnor och män med män						
Det tycker jag är jättebra	95,7	78,6	55,0	29,4	71,4	54,2
Det tycker jag är ganska bra	3,5	13,4	21,7	17,6	10,2	8,3
Det tycker jag är ganska dåligt	0,4	3,0	11,7	5,9	12,2	16,7
Det tycker jag är jättedåligt	0,4	5,0	11,7	47,1	6,1	20,8
Enligt svensk lag får ingen tvingas att gifta sig mot sin vilja						
Det tycker jag är jättebra	96,9	92,0	86,7	52,9	87,8	62,5
Det tycker jag är ganska bra	2,8	5,0	8,3	11,8	0,0	8,3
Det tycker jag är ganska dåligt	0,0	1,0	1,7	0,0	6,1	12,5
Det tycker jag är jättedåligt	0,4	2,0	3,3	35,3	6,1	16,7
Enligt svensk lag får inte flickor och kvinnor könsstympas						
Det tycker jag är jättebra	88,5	78,8	74,1	58,8	83,7	47,8
Det tycker jag är ganska bra	7,9	12,1	12,1	11,8	8,2	17,4
Det tycker jag är ganska dåligt	2,0	4,5	1,7	5,9	4,1	17,4
Det tycker jag är jättedåligt	1,6	4,5	12,1	23,5	4,1	17,4

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Enligt svensk lag har flickor och kvinnor rätt till abort						
Det tycker jag är jättebra	93,7	80,5	63,3	29,4	79,6	56,5
Det tycker jag är ganska bra	5,5	11,0	18,3	17,6	8,2	17,4
Det tycker jag är ganska dåligt	0,0	5,0	6,7	29,4	6,1	26,1
Det tycker jag är jättedåligt	0,8	3,5	11,7	23,5	6,1	0,0
Enligt svensk lag får föräldrar inte bestraffa sina barn med våld						
Det tycker jag är jättebra	96,9	85,1	75,4	52,9	81,6	43,5
Det tycker jag är ganska bra	2,8	8,0	11,5	5,9	4,1	34,8
Det tycker jag är ganska dåligt	0,0	3,5	3,3	23,5	6,1	21,7
Det tycker jag är jättedåligt	0,4	3,5	9,8	17,6	8,2	0,0

2.5 Sammanfattning

Socioekonomiska faktorer är relevanta i förståelsen av hedersutsatthet, oavsett om heder definieras utifrån normer om kyskhet och oskuld eller utifrån normer om kollektivt våld. Den allra största utsattheten återfinns bland dem som bor i lägenhet i en förort och som inte har någon funktionsnedsättning. För oskuldsnormsgruppen är den egna och föräldrarnas grad av religiositet en riskfaktor, medan grad av religiositet är mindre relevant för våldsnormsgruppen. För oskuldsnormsgruppen är islam den vanligast förekommande religionen, medan det i våldsnormsgruppen är islam och kristendom. Detta gäller både pojkar och flickor i såväl oskuldsnormsgruppen som i våldsnormsgruppen. För båda hedersgrupperna är mammans relation till arbetsmarknaden viktig. Ungdomar som lever med hedersnormer har i mycket större utsträckning än andra en mamma som inte arbetar. Uttryckt annorlunda, så minskar sannolikheten att barnet utsätts för olika former av hedersförtryck med en mamma som arbetar.

3 SEXUALITET OCH RELATIONER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomar i årskurs nio som lever med hedersrelaterade normer kontrolleras och begränsas avseende sexualitet och relationer. Härnedan redogörs först för innehållet i dessa begränsningar. Därefter redovisas hur stor andel av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dessa. Resultatet presenteras för både pojkar och flickor.

Förståelsen av dessa begränsningar som specifikt hedersrelaterade tar avstamp i den kvalitativa delstudien (Del II i denna volym) och i det föregående kapitlets teoretiska utgångspunkter samt regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Det bygger på den tidigare forskning som identifierar bevarandet av den ogifta dotterns oskuld och kyskhet som centralt i den hederskontextuella institutionen – till skillnad från i icke-hederskontextuella sammanhang – och som en angelägenhet för hela familjen, inte enbart individen. Normer kring sexualitet, umgänge och relationer handlar om att kontrollera ungdomars, framförallt flickors, sexualitet och att garantera deras oskuld, genom såväl virtuell som fysisk könsseparation. Här ingår alltså de individer som upplever begränsningar rörande olika former av relationer till det motsatta könet, såväl kärleksrelationer som vänskapsrelationer, nutida och framtida. Även pojkarna inkluderas i materialet, även om kunskap om de begränsningar som pojkar utsätts för inte är lika omfattande som kunskapen om flickors begränsningar. Resultaten för flickor och pojkar redovisas separat och jämförs.

För att kyskhetsnormen ska bli begriplig måste vi betrakta oskulden och den sexuella renheten som en form av kapital i en kollektiv kontext där den enskilda individen ses som en icke separerbar del av en större helhet och inte själv äger bestämmanderätten över sin egen kropp. Historiskt sett har äktenskap arrangerats inom och mellan grupper i praktiskt och symboliskt syfte – för att trygga släktens fortlevnad och position, kontrollera tillgångar och egendom, förebygga och lösa konflikter, ingå allianser, stärka pakter, skapa nya maktfaktorer etc. Giftermål och föräldraskap har setts som självklarheter och nödvändigheter för vilka den romantiska kärleken inte har varit en grund eller en förutsättning utan snarare ett plus. I ett sådant sammanhang, där individens värde är starkt knutet till rollen denne kan spela för gruppens fortlevnad och välstånd, blir äktenskapet en av många saker i livet som sker i det gemensamma intressets namn och som regleras utifrån pragmatiska och traditionella hänsyn. Att kvinnor och mäns sexualitet uppfattas, värderas och hanteras olika är vidare en global realitet som bidrar

till det oskuldsideal som visserligen inte är unikt för hederskulturer, men som är så starkt betonat i dem, bland annat genom (van-)föreställningen om en intakt mödomshinna (myten om mödomshinnan) och en oskuld som bevisas genom en blödning på bröllopsnatten. Idealet sträcker sig dock bortom den rent anatomiska statusen. En flicka i ett hedersnormativt sammanhang begränsas inte bara för att hennes fysiska oskuld ska bevaras, utan ofta för att säkerställa att varje enskild detalj som kan kopplas till hennes karaktär är under kontroll, så att familjens rykte inte riskerar att kompometteras. Relationer mellan ogifta personer av motsatt kön innebär ett hot mot kyskhetsnormen och måste därför regleras eller ibland förbjudas helt.

I ett nutida svenskt sammanhang kan det te sig märkligt att en sådan norm lever kvar och påverkar människors liv i någon större utsträckning. Då är det viktigt att förstå att det finns familjer med ett hederstänkande i Sverige som har lojalitet och kopplingar till släktingar i andra länder; kopplingar vilka inte minst aktualiseras när det är fråga om just äktenskap (se Cinthio 2015).

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet ”Relationer och sexualitet” och följande frågeteman:

1. *Kontroll av sexualitet: Ungdomar vars familj förväntar sig att de ska vänta med sex till äktenskap.*
2. *Kontroll av nutida kärleksrelation: Ungdomar vars familj inte tillåter en heterosexuell parrelation med jämnårig.*
3. *Kontroll av framtida kärleksrelationer: Ungdomar som inte själva får/kan bestämma vem de ska gifta sig med i framtiden.*
4. *Kontroll av vänskapsrelationer: Ungdomar vars familj inte tillåter en vänskapsrelation med jämnåriga av annat kön.*

De två första frågorna motsvarar dem som ingår i oskuldsnormsgruppen. De upprepas här eftersom de undersöks empiriskt för våldsnormsgruppens och kontrollgruppens erfarenheter av kontroll. Fråga två, som handlar om inskränkningar i kärleksrelationer, analyseras dessutom mer detaljerat i detta kapitel för alla tre grupperna. Den tredje frågan ger oss kunskap om ett ännu starkare upprätthållande av en sådan norm, nämligen genom att familjen eller släkten begränsar även vänskapliga relationer mellan könen. Den fjärde frågan ger oss kunskap om i vilken utsträckning flickor och pojkar är begränsade när det gäller framtida relationer och svarar mot regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck där såväl arrangerade som tvingande äktenskap ingår. De två sista frågorna mäter individens oro

över att inte få bestämma om sexualitet och relationer själv. Dessa frågor ställs till de tre grupperna i materialet: oskuldsgruppen, våldsgruppen och kontrollgruppen.

3.1 Redovisning av kontroll och begränsningar av sexualitet och relationer[9]

3.1.1 Sex och sex före äktenskap

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskapet. Enkäten ställer frågan:

1. *Finns det förväntningar i din familj eller släkt att du ska vänta med sex tills du gifter dig?*

Svarsalternativen utgörs av en skala från ”stämmer inte alls” till ”stämmer absolut”. Svarsalternativet ”vet inte” finns också med.

Resultaten, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 11 nedan, visar att av de ungdomar som lever med en hedersrelaterad våldsnorm har 38 % av flickorna och 37 % av pojkarna en familj som förväntar sig att de ska vara oskulder tills de gifter sig, jämfört med 0 % av ungdomarna i kontrollgruppen. Att leva med en våldsnorm ökar alltså sannolikheten att du förväntas vara oskuld när du gifter dig, men innebär inte per automatik att du lever med oskuldsnormer. I oskuldnormsgruppen är motsvarande siffror givetvis 100 %[10].

3.1.2 Kontroll av nutida kärleksrelationer

Den andra frågan som undersöktes var frågan om förväntningar och beteenden när det gäller kärleksrelationer. Frågan handlar delvis om huruvida den norm som undersöktes i föregående fråga omsätts i praktiken, det vill säga om familjen eller släkten försöker reglera ungdomarnas liv på ett sådant sätt att sannolikheten att de har sex före äktenskapet minskar? Resultaten av den här frågan ger alltså en indikation på om det förekommer

[9] I kapitlet följer tre tabeller som tillsammans visar resultatet av de undersökta ungdomarnas erfarenheter av familjens eller släktens kontroll av deras sexualitet. Eftersom antalet individer som besvarat enkäten (N) är olika för de olika variablerna kan inget samlat N anges.

[10] Detta är betydligt lägre än i Malmö, där 48 % av flickorna i våldsnormsgruppen lever med oskuldsnormer (Strid med flera, 2018c).

någon konkret omsättning av en föreliggande norm om sex. Frågeområdet täcker huruvida ungdomar tillåts ha en kärleksrelation och – om de får det – under vilka villkor.

Frågan formuleras:

Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle den du är ihop med behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj eller släkt?

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 11 nedan, visar att samtliga i kontrollgruppen får ha ett heterosexuellt förhållande med en jämnårig. I våldsnormsgruppen tillåts drygt hälften av flickorna (53 %) och drygt två tredjedelar av pojkarna (68 %) ha ett sådant förhållande. 31 % av flickorna och 22 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen får inte ha en kärleksrelation överhuvudtaget. För våldsnormsgruppen är motsvarande siffror betydligt lägre, 13 % för flickorna och 11 % för pojkarna. Resultat visar också att heterosexualitet är ett starkare villkor för att familjen/släkten ska acceptera relationen för ungdomar i både oskuldsnormsgruppen (40 % av flickorna och 65 % av pojkarna) och våldsnormsgruppen (28 % av flickorna och 25 % för pojkarna) än för ungdomar i kontrollgruppen (2 % av flickorna och 14 % av pojkarna). Villkoret är alltså betydligt starkare för pojkar än för flickor i kontrollgruppen och i oskuldsnormsgruppen, men inte i våldsnormsgruppen.

Religion är ett starkare krav för både flickor och pojkar i oskuldsnormsgruppen (77,1 % för flickor och 86 % för pojkar) än i våldsnormsgruppen (17 % för flickor och 29 % för pojkar). Ingen i kontrollgruppen anger att samma religion är ett villkor för att få ha en kärleksrelation.

Ålder, att vara ungefär jämngammal, är ett viktigare krav för ungdomar i våldsnormsgruppen än i oskuldsnormsgruppen och kontrollgruppen. Det är något viktigare för flickorna (47 %) än för pojkarna (43 %).

Sammanfattningsvis kan sägas att flickorna i samtliga grupper har starkare och fler krav när det gäller deras kärleksrelationer och att både flickor och pojkar i oskuldnormsgruppen och våldsnormsgruppen har fler villkor än ungdomarna i kontrollgruppen. Undantaget är ålder; ungdomar i både våldsnorms- och kontrollgruppen anger i något större utsträckning än de som lever med oskuldsnormer att ett krav på deras kärleksrelationer är att deras partner är ungefär jämngammal. Det vanligast förekommande kravet

är samma religion för oskuldsnormsgruppen och ålder för våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

3.1.3 Kontroll av framtida kärleksrelationer

Den tredje frågan handlar om huruvida ungdomarna tillåts bestämma vem deras framtida partner ska vara och huruvida de är oroliga över att någon annan ska bestämma. Detta undersöks genom två enkätfrågor:

1. *Är du orolig över att någon annan ska bestämma vem du ska gifta dig med i framtiden?*
2. *Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva med i framtiden?*

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 11 nedan, visar att ungdomarna som lever med oskuldsnormer och våldsnormer är betydligt mer oroliga än andra över att inte få välja vem de ska leva med i framtiden. Bland ungdomarna i oskuldsnormsgruppen uppger en tredjedel av flickorna (31 %) och nästan en fjärdedel av pojkarna (24 %) att de är oroliga, medan motsvarande siffror i kontrollgruppen ligger på runt 3 %. Bland ungdomarna i våldsnormsgruppen uppger en dryg sjättedel av flickorna (17 %) och en knapp sjättedel (14 %) av pojkarna att de är oroliga. I kontrollgruppen är det betydligt fler än i hedersgrupperna som anger att de själva får bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med i framtiden, 98 % av flickorna och 97 % av pojkarna, jämfört med 43 % av flickorna och 27 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och 74 % av flickorna och 62 % av pojkarna i våldsnormsgruppen.

Tabell 11: Kontroll av sexualitet och relationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Förväntar sig din familj att du ska vänta med sex tills du gifter dig?						
Stämmer ej	100,0	100,0	0,0	0,0	62,2	63,2
Stämmer	0,0	0,0	100,0	100,0	37,8	36,8
Förväntar sig din familj att flickor/unga kvinnor (t.ex. en syster) ska vänta med sex tills de gifter sig?						
Stämmer ej	100,0	99,5	6,5	10,0	69,0	63,2
Stämmer	0,0	0,5	93,5	90,0	31,0	36,8
Förväntar sig din familj att pojkar/unga män (t.ex. en bror) ska vänta med sex tills de gifter sig?						
Stämmer ej	100,0	99,5	12,5	9,5	74,4	76,5
Stämmer	0,0	0,5	87,5	90,5	25,6	23,5
Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle din pojkvän/flickvän behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj/släkt?						
Ja, måste vara i ungefär samma ålder som jag	44,3	32,4	35,7	39,1	47,2	42,9
Ja, det får inte vara en homosexuell relation	1,8	13,8	40,0	65,2	28,3	25,0
Ja, måste ha samma etnicitet/tillhöra samma folkgrupp som min familj	0,0	0,0	25,7	21,7	13,2	10,7
Ja, måste ha samma religion som min familj	0,0	0,0	77,1	82,6	17,0	28,6
Nej, det finns inte något sådant krav	62,0	65,3	2,9	4,3	24,5	39,3
Vet inte	0,0	0,0	7,1	8,7	22,6	7,1
Jag får inte ha en kärleksrelation	0,0	0,0	31,4	21,7	13,2	10,7
Villkorslöst förhållande?						
Ja	100,0	100,0	0,0	0,0	52,8	67,9
Nej	0,0	0,0	100,0	100,0	28,3	32,1
Vet ej	0,0	0,0	0,0	0,0	18,9	0,0

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Oro över att inte själv få bestämma om framtida partner?						
Orolig	2,6	2,7	31,3	23,8	17,0	14,3
Ej orolig	97,4	97,3	68,7	76,2	83,0	85,7
Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden?						
Du själv (tillsammans med din partner)	98,1	97,3	42,6	27,3	74,0	61,5
Du själv men din familj måste först acceptera personen	1,5	2,7	48,5	63,6	14,0	3,8
Din familj väljer en partner som du får ta ställning till	0,4	0,0	2,9	0,0	6,0	11,5
Det blir mest din familj eftersom de vet vad som är bäst för dig	0,0	0,0	4,4	0,0	4,0	11,5
Endast din familj, du själv har inte mycket att säga till om	0,0	0,0	1,5	9,1	2,0	11,5

3.1.4 Vänskapsrelationer

Den fjärde frågan, frågan om vänskapsrelationer, handlar om huruvida ungdomarna upplever att deras föräldrar begränsar deras umgänge med vänner av motsatt kön. Området undersöktes genom två olika frågor. Den första frågan undersöker i vilken utsträckning ungdomarna överhuvudtaget tillåts umgås med någon av annat kön efter skolan (huruvida denna begränsning gäller även i skolan har inte undersökts). Den andra frågan undersöker i vilken utsträckning ungdomarna får gå hem till kompisar av annat kön.

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 12 nedan, visar att i princip alla ungdomar i kontrollgruppen får umgås med och vara hemma hos kompisar av annat kön efter skolan. Ungdomar i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen lever med starkare begränsningar när det gäller att få umgås med vänner av annat kön. Den starkast begränsade gruppen är flickor i oskuldsnormsgruppen, där 80 % säger att de inte får umgås hemma hos någon av annat kön efter skolan. Motsvarande siffra för flickor som lever med våldsnormer är 17 %, och för flickor i kontrollgruppen är det 3 %. Samma mönster, med starkast inskränkningar för flickor i oskuldsnormsgruppen, följt av vålds-

normsgruppen och därefter kontrollgruppen, gäller för frågan om huruvida ungdomarna överhuvudtaget får umgås med någon av annat kön efter skolan, nästan hälften, 44 %, av flickorna i oskuldsnormsgruppen svarar nej på detta. Ikontrollgruppen får samtliga flickor umgås med någon av annat kön efter skolan.

Tabell 12: Villkorade och kontrollerade vänskapsrelationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Umgås med kompis av annat kön efter skolan?						
Nej	0,0	2,2	43,8	20,0	14,6	11,5
Ja	100,0	97,8	56,3	80,0	85,4	88,5
Umgås hemma hos kompis av annat kön efter skolan?						
Nej	3,2	3,2	80,4	62,5	31,9	17,4
Ja	96,8	96,8	19,6	37,5	68,1	82,6

3.2 Sammanfattning av resultat

Resultatet, som sammanfattas i tabell 13 nedan, visar att de ungdomar som lever med hedersnormer också har fler begränsningar avseende framtida partnerval, kärleksrelationer och vänskapsrelationer än andra ungdomar. Flickor är generellt starkare begränsade än pojkar när det gäller vardagliga vänskapsrelationer. I den grupp som utmärks av oskuldsnormen är drygt 40 % av flickorna förbjudna att umgås hemma hos någon av motsatt kön, vilket reflekterar omgivningens föreställningar om att det är riskabelt att låta flickor och pojkar träffas om så bara vänskapligt. Könsuppdelningen är en spegling av den starka heteronormativitet som råder inte minst i traditionella miljöer, där det dels är ett grundläggande villkor att en partner är av motsatt kön för att en kärleksrelation alls ska få existera, men där normativiteten också tar sig uttryck i att det är just vänskapsrelationer och umgänge *mellan* könen som problematiseras av omgivningen. Sådana tendenser visar sig både i oskuldsnormsgruppen och i våldsnormsgruppen och korresponderar väl med de utsagor som återfinns i den kvalitativa delstudiens intervjuer med individer som drabbats hårt när de brutit mot omgivningens förväntningar i detta avseende.

I oskuldsnormsgruppen finns sammantaget absolut flest begränsningar när det gäller oskuld, umgänge och partnerval. Ingen, vare sig bland flickorna eller pojkarna, lever utan begränsningar eller med bara en begränsning. De flesta i gruppen anger två eller tre begränsningar och av dessa ligger pojkarna högst med 65 % som begränsas i tre avseenden mot 49 % av flickorna. Det är också pojkar som anger mest inskränkningar gällande framtida partnerval. Andelen pojkar som inte fritt får välja framtida partner är större än andelen flickor i samtliga grupper, 73 % jämfört med 57 % i oskuldsnormsgruppen och 39 % jämfört med 26 % i våldsnormsgruppen. I kontrollgruppen är sifforna betydligt lägre, men könsskillnaden består; 3 % av pojkarna jämfört med 2 % av flickorna lever med begränsningar när det gäller att få välja vem de ska gifta sig med i framtiden. Pojkar som lever med oskuldsnormer upplever i lägst utsträckning att de själva får bestämma. Samtidigt ser vi andra intressanta saker när vi tittar närmare på tabellen. Även om det är i oskuldsgruppen som flest svarar att de inte får bestämma helt själv, så är det i våldsnormsgruppen som vi hittar de högsta siffrorna när det gäller tvång och att inte alls ha något att säga till om. I oskuldsnormsgruppen ser vi att familjen har ett stort inflytande genom att de måste acceptera den partner man själv väljer, medan inte en enda av pojkarna i denna grupp svarar att det är familjen som väljer partner eller att familjen bestämmer mest eftersom de vet vad som är bäst för en. I våldsnormsgruppen ser vi däremot att över en tredjedel av pojkarna (med helt jämn fördelning) svarar ja på någon av de sista tre frågorna, vilket innebär att familjen i huvudsak styr valet av framtida partner; det kan vara genom att de presenterar kandidater som man får ta ställning till eller genom att de helt enkelt tvingar en. När det gäller det sista alternativet – tvång – ligger dock pojkarna i oskuldsnormsgruppen inte långt efter med nästan 10 %.

Tabell 13: Sammanfattning av sexualitet och relationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Får ha ett villkorslöst förhållande						
Ja	100,0	100,0	0,0	0,0	65,1	67,9
Nej	0,0	0,0	100,0	100,0	34,9	32,1
Förväntas vänta med sex tills du gifter dig						
Stämmer ej	100,0	100,0	0,0	0,0	43,4	42,9
Stämmer	0,0	0,0	100,0	100,0	26,4	25,0
Inskränkning umgänge med annat kön						
Inskränkning	0,0	2,2	38,8	20,0	14,6	8,0
Ej inskränkning	100,0	97,8	61,2	80,0	85,4	92,0
Inskränkningar gällande framtida partner						
Inskränkningar	1,9	2,7	57,4	72,7	26,0	38,5
Ej Inskränkningar	98,1	97,3	42,6	27,3	74,0	61,5
Antal begränsningar gällande oskuld, umgänge och partnerval						
Ingen begränsning	98,2	95,6	0,0	0,0	50,9	46,4
En begränsning	1,8	4,0	0,0	0,0	20,8	25,0
Två begränsningar	0,0	0,4	34,3	26,1	17,0	14,3
Tre begränsningar	0,0	0,0	48,6	65,2	7,5	10,7
Fyra begränsningar	0,0	0,0	17,1	8,7	3,8	3,6

4 VARDAGSPRAKTIKER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomarna i studien lever med hedersrelaterade begränsningar avseende handlingsfrihet och vardagspraktiker i skolan och på fritiden, det vill säga begränsningar som hindrar ungdomarnas deltagande i det offentliga livet och civila samhället. Här nedan redogörs först för innehållet i dessa begränsningar. Därefter redovisas hur stor andel av oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för både flickor och pojkar.

Vardagspraktiker och begränsningarna av dessa handlar om aktiviteter och beteenden som kan betraktas som ordinära för ungdomar i årskurs nio. Begränsningen av vardagspraktiker handlar om ungdomarnas upplevelser av olika konkreta regleringar av vilka aktiviteter de får/kan engagera sig i, aktiviteter som är direkt kopplade till individuella och samhälleliga vardagspraktiker. Det handlar om de individer som av olika skäl inte deltar eller tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter och/eller fritidsaktiviteter eller som upplever begränsningar i jämförelse med syskon hemma.

Föräldrars motstånd mot framför allt flickors deltagande i moment som ur ett svenskt läroplansperspektiv ter sig oproblematiska – sådant som idrottsundervisning och könsblandad simundervisning – förklaras ofta med argument kopplade till pubertet, könsroller och sexualitet. Utifrån föreställningar om att ungdomar från en viss ålder är nyfikna på det motsatta könet och att den nyväckta sexualiteten kan eldas på i situationer där pojkar och flickor är lättklädda och/eller ägnar sig åt fysisk aktivitet tillsammans, betraktas sådana arenor som riskabla och bör därmed undvikas. Detta kan även ses i ljuset av att många föräldrar med bakgrund i andra länder själva har erfarenheter av en könsuppdelad skola, åtminstone från en viss ålder, och att det normala i en svensk kontext kan vara främmande utifrån andra referensramar. Vad gäller utflykter och framförallt övernattningar uttrycker vissa föräldrar farhågor om att flickor i obevakade situationer ska riskera att utsättas för övergrepp eller lockas till att inleda en relation. Oron behöver inte bara gälla faktiska risker, utan kan också omfatta utomståendes uppfattningar om familjen – en omsorg om ryktet snarare än om individen. Till synes neutrala företeelser laddas alltså med en heteronormativ sexualisering och betraktas som inkörsportar till risker och faror utifrån hederstänkande och kyskhetsnormer. En negativ inställning till sex- och samlevnadsundervisningen, som i den svenska skolan är ett ämnesövergripande inslag och åtminstone i teorin ska löpa igenom i princip samtlig under-

visning, följer samma logik; ungdomars nyfikenhet kring sexualitet bör inte uppmuntras och den liberala, sexualpositiva hållning som genomsyrar svensk sex- och samlevnadspedagogik är inte i samklang med traditionella ideal. Dessutom kan föräldrar som själva inte fått sådana kunskaper genom sin egen skolgång ha bristande insikt i vad som förmedlas och på vilket sätt, vilket ytterligare kan bidra till motståndet.

Begreppet vardagsheder som ett sätt att försöka begreppsliggöra inskränkningar i vardagen med kollektiva normer som går före skolans eller samhällets regler, blir relevant i detta sammanhang. Det kan handla om vuxna och ungdomar som bevakar varandra i skolan, vem som får umgås med vem och om ungdomar som vid en konflikt löser denna inte med hjälp av skolans personal utan med hjälp av till exempel en kusin eller storebror.

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet ”Hem, skola och fritid” och följande frågeteman:

1. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter såsom a) klassresa med övernattning, b) idrottsundervisning, c) könsblandad simundervisning och d) sex- och samlevnadsundervisning.
2. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande fritidsaktiviteter såsom att a) gå på gym, b) dansa, c) simma och d) spela i ett band.

I det följande redogörs först för hur stor andel av samtliga i undersökningen som svarar att de utsätts för begränsningar och inskränkningar av sin(a) handlingsfrihet/vardagspraktiker. För samtliga begränsningar redovisas andelen flickor och pojkar som lever med begränsningarna inom de tre grupperna: oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

4.1 Redovisning av begränsningar av vardagspraktiker

4.1.1 Begränsningar i skola

Frågor om begränsningar när det gäller vardagspraktiker relaterade till skolan formulerades på flera sätt. Först ställdes frågorna:

1. *Får du, för din familj, delta i klassresa med övernattning?*
2. *Får du, för din familj, delta i idrottsundervisning?*
3. *Får du, för din familj, delta i könsblandad simundervisning?*
4. *Får du, för din familj, delta i sex- och samlevnadsundervisning?*

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 14 nedan, visar att ungdomarna i hedersgrupperna är begränsade i betydligt större utsträckning än ungdomarna i kontrollgruppen och att flickor är begränsade i betydligt större utsträckning än pojkar i de två hedersgrupperna, men inte i kontrollgruppen. Pojkar i samtliga tre grupper uppger att de lever med begränsningar i större utsträckning än flickor. Detta är ett förvånande resultat som står i stark konstrast till yrkesverksammas erfarenhetsbaserade kunskaper. Enkätresultatet måste läsas i ljuset av att det är färre pojkar än flickor som ingår i undersökningsgrupperna (färre pojkar ingår i de två hedersgrupperna) vilket innebär att samma antal svaranden ger olika procentsatser.

Därefter ställdes frågan om vad ungdomarna tror att begränsningarna beror på. I tabell 13 nedan redovisas den andel som uppgivit att de tror att de inte får delta i skolverksamheter eftersom det går emot familjens kultur eller eftersom föräldrarna är oroliga att deltagande skulle ge dem dåligt rykte. Resultatet visar att det är betydligt vanligare att ungdomar som lever med hedersnormer och som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter rationaliserar begränsningarna utifrån familjens kultur eller oro över dåligt rykte än att ungdomar i kontrollgruppen gör det (här svarar ingen på detta vis). Det finns även en skillnad mellan de två hedersnormsgrupperna. Oskuldsnormsgruppen svarar oftare än våldsnormsgruppen att familjens kultur legitimerar begränsningen (47 % bland flickorna och 46 % bland pojkarna jämfört med 38 % respektive 25 %). En femtedel av ungdomarna i oskuldnormsgruppen uppger även att oro för dåligt rykte är en anledning till att de inte får delta i vanligt förekommande skolaktiviteter. Bland våldsnormsgruppen är motsvarande andel cirka en tiondel.

Tabell 14: Deltagande i skolaktiviteter och begränsningar

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag får delta I skolaktiviteter som:						
Klassresa med övernattning						
Nej	0,4	1,8	19,6	21,1	12,8	11,5
Ja	99,6	98,2	80,4	78,9	87,2	88,5
Idrottsundervisning						
Nej	0,0	1,3	1,5	4,8	0,0	0,0
Ja	100,0	98,7	98,5	95,2	100,0	100,0
Simundervisning som är könsblandad						
Nej	0,4	1,4	12,3	20,0	6,1	19,2
Ja	99,6	98,6	87,7	80,0	93,9	80,8
Information om sex och samlevnad						
Nej	0,0	1,8	6,5	29,4	4,0	8,0
Ja	100,0	98,2	93,5	70,6	96,0	92,0
Ungdomar med skolbegränsningar						
Ingen	99,3	96,4	72,9	52,2	84,6	71,4
En eller fler	0,7	3,6	27,1	47,8	15,4	28,6
Om du inte får delta, varför inte?						
Går emot familjens kultur						
Ja	0,0	0,0	47,4	45,5	37,5	25,0
Nej	100,0	100,0	52,6	54,5	62,5	75,0
Familjen är orolig för dåligt rykte						
Ja	0,0	0,0	21,1	18,2	12,5	12,5
Nej	100,0	100,0	78,9	81,8	87,5	87,5

4.1.2 Fritidsbegränsningar

Frågor om begränsningar avseende fritidspraktiker undersöks med hjälp av frågorna: Hur väl stämmer följande påstående in på vad du får göra för din

familj? Det finns fem möjliga svarsalternativ, från ”nej, aldrig” till ”ja, alltid”:

1. *Jag får göra fritidsaktiviteter, som att gå på gym, dansa, simma, spela i band eller liknande.*
2. *Jag får vara med på sociala medier.*
3. *Jag får umgås med kompisar av annat kön på fritiden.*
4. *Jag får gå hem till kompisar av annat kön på fritiden.*

Därefter ställdes en fråga om varför, enligt ungdomarna själva, de inte tillåts delta i vissa fritidsaktiviteter. Här fanns både fasta och öppna svarsalternativ.

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 15 nedan, visar återigen att ungdomar som lever med hedersnormer är mer begränsade än de som inte gör det. När det gäller att inte få utöva fritidsaktiviteter eller använda sociala medier så ligger siffrorna kring 8 % i våldsnormsgruppen oavsett kön. Andelen rör sig från knappt 10 % upp till 15 % i oskuldsnormsgruppen, där pojkarna ligger högst. (Umgänge med kompisar av annat kön diskuteras i föregående kapitel.)

När det gäller skälen till begränsningarna ser vi, precis som i föregående avsnitt om skolan, att ungdomar som lever med hedersnormer använder familjens kultur eller rykte som förklaring i större utsträckning än andra, även om 10 % av pojkarna i kontrollgruppen anger oro över dåligt rykte som anledning. Ungefär lika många pojkar som flickor i oskuldsnormsgruppen samt flickor i våldsnormsgruppen, runt 18 %, säger samma sak, medan inte någon av pojkarna i våldsnormsgruppen anser sig begränsas på grund av risk för ryktesspridning. Hälften av dem anger däremot familjens kultur som skäl, vilket är runt 10 % fler än flickorna i båda hedersgrupperna, men färre än pojkarna i oskuldsnormsgruppen där 64 % svarar att kulturen ligger bakom begränsningarna. Fler av ungdomarna i våldsnormsgruppen än i de andra grupperna anger att det kostar för mycket pengar som skäl.

Tabell 15: Deltagande i fritidsaktiviteter och begränsningar

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag får inte						
Gå på gym, dansa, simma, spela i ett band eller liknande						
	0,4	2,7	9,4	15,0	8,2	7,7
Delta I sociala medier						
	0,4	1,4	9,1	9,1	7,8	8,3
Umgås med kompis av annat kön efter skolan						
	0,0	2,2	43,8	20,0	14,6	11,5
Umgås hemma hos kompis av annat kön efter skolan						
	3,2	3,2	80,4	62,5	31,9	17,4
Om inte, varför inte?						
Det går emot familjens kultur						
	0,0	0,0	38,0	63,6	41,2	50,0
Familjen är orolig för dåligt rykte						
	0,0	10,0	18,0	18,2	17,6	0,0
Det kostar för mycket pengar						
	3,3	4,4	5,7	0	11,3	10,7
Familjen är osäker på vad det innebär						
	3,7	2,2	20	21,7	24,5	7,1

4.2 Sammanfattning av resultat

Vad som framstår som ett tydligt, om än förvånande, mönster är att förutom det förväntade resultatet – det vill säga att ungdomar som lever med hedersnormer överlag är mer begränsade än de i kontrollgruppen – så visar sig en skev könsfördelningstendens enligt följande; nästan dubbelt så många pojkar som flickor i respektive hedersgrupp och fem gånger så många pojkar som flickor i kontrollgruppen (även om siffrorna där i sig är mycket lägre) uppger att de begränsas när det gäller vardagliga skolaktiviteter. När det handlar om utövande av fritidsaktiviteter/användning av sociala medier

så är fördelningen jämnare; de som sticker ut en aning är pojkarna i oskuldsnormsgruppen som ligger högst. Siffrorna när det gäller umgänge med kompisar av annat kön, vilka diskuterats i föregående kapitel i relation till sexualitetsnormer, visar dock på något helt annat. Här är det framförallt flickorna i oskuldsnormsgruppen som begränsas kraftigt och de högsta siffrorna (där också pojkar i samma grupp ligger högt, med 62,5 % mot flickornas 80 %) gäller förbud mot att umgås hemma hos någon av annat kön. Det ser alltså ut som att oskuldsnormen har genomslag framförallt på denna specifika arena i tillvaron.

Vad gäller ungdomarnas egen förståelse av skälen till de olika begränsningarna så ser vi att ungdomar som lever med hedersnormer anger familjens kultur eller oro över dåligt rykte i mycket större utsträckning än ungdomar i kontrollgruppen, där ingen person anger sådana skäl för begränsningar i skolan medan 10 % av pojkarna i gruppen svarar att ryktet har betydelse för begränsningar på fritiden. Familjens kultur ligger förhållandevis högt som legitimering för begränsningar, både i skolan och på fritiden i hedersgruppen överlag, medan oro över ryktet inte verkar spela lika stor roll.

5 VÅLDSPRAKTIKER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomar som lever både med och utan hedersnormer också lever med erfarenheter av olika former av hot, kränkningar och våld. Nedan redogörs först för innehållet i våldets variationer, mekanismer och uttryck. Därefter redovisas hur stor andel av oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för både flickor och pojkar.

Förståelsen av hot, kränkningar och våld i en hederskontext tar avstamp i studiens teoretiska utgångspunkter och bygger på tidigare forskning. Det hedersrelaterade våldet kännetecknas av att det ofta utövas kollektivt och som ett verktyg för att förhindra, korrigera, kväsa eller straffa särskilda beteenden. Det är en angelägenhet för familjen eller hela släkten (Länsstyrelserna och Socialstyrelsen, 2005; Skr. 2007/08:39; Socialstyrelsen 2014). Våldet drabbar både flickor och pojkar, även om utsatta flickor är överrepresenterade i tidigare studier. I både flickors och pojkars fall används våld i relation till utövandet av sexualitet och bevarande av familjens goda rykte. Såväl flickor och kvinnor som pojkar och män kan utsättas och vara förövare. Ibland är en och samma person både utsatt och förövare, detta gäller inte minst pojkar och unga män.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket kan beskrivas genom en stegrande skala, där ena änden börjar med en uppsättning regler och förväntningar som föreskrivs utifrån det specifika normsystemet och där vi i de följande stegen återfinner olika metoder som ska säkerställa att dessa regler efterföljs. Föregående kapitel har redovisat resultaten avseende detta. Man kan föreställa sig en gradvis upptrappning, från integritetskränkande kontroller och inskränkning av rörelsefrihet via begränsningar av valmöjlighet gällande kläder och utseende, umgänge och vardagliga livsval, vidare in i hot och kränkningar, psykiskt och fysiskt våld och i den extrema änden av skalan grovt våld, suicid, ”olyckor” (som kan vara kamouflerat våld) och mord. I olika delar av denna skala kan vi också placera in företeelser som är ägnade att kontrollera och styra individens frihet när det gäller relationer, kropp och sexualitet – exempelvis förbud att utforska känslor och kärlek, oskuldskontroller, könsstympning (i de fall den utförs med hänvisning till ett kyskhetsargument), tvångsgifte med mera.

För många individer som befinner sig i en hedersnormativ kontext levs livet i den första änden av skalan och de navigerar mellan förväntningar och ideal under ett visst mått av begränsningar, men utan att det någonsin blir

fråga om hot eller våld. För andra innebär utmanande av reglerna eller oundvikliga processer som pubertet och vuxenblivande att problematiken accelererar och att förtrycket och våldet trappas upp. I familjer och släkter där det saknas verktyg för kommunikation och problemlösning kan hot och våld bli en del av vardagen och leda till allvarliga konsekvenser på både kort och lång sikt hos den som utsätts. Samtidigt kan hedersnormer existera parallellt med en generell våldsbenägenhet och andra former för våld i nära relationer, vilket kan göra det svårt att dra skarpa gränser mellan våldstyper med olika bakomliggande motiv.

Baserat på en sådan våldsförståelse och enkätens utformning har vi i detta kapitel möjlighet att undersöka omfattningen av olika former av våld, förövares relation till offret och de rationaliteter genom vilka våldet legitimeras.

I ett första steg redovisas hur många ungdomar i de olika grupperna som i enkäten berättar att de har utsatts för någon form av hot, kränkningar eller våld. Även vem som har utsatt dem samt vilka orsaker ungdomarna uppfattar ligger bakom hoten, kränkningarna eller våldet redovisas. Detta är givetvis spekulativt om syftet vore att undersöka den faktiska bakomliggande orsaken, men vi är intresserade av att förstå något om hur ungdomarna själva upplever sin utsatthet och hur den förklaras, rationaliseras och legitimeras. Sedan redovisas den andra sidan av våldet, det vill säga i vilken utsträckning de ungdomar som lever med hedersnormer har utsatt andra för olika former av våld och varför.

I enkätundersökningen motsvaras detta av frågeområdet ”Psykisk hälsa, kränkningar och våld” och följande frågeteman:

1. Våldsform: Ungdomar som utsatts för eller utsatt andra för hot, kränkningar eller våld.
2. Våldsaktörer: Vem har utsatt dig eller vem har du utsatt?
3. Rationalitet: Varför tror du att du har utsatts eller utsatt andra för våld?

5.1 Redovisning av erfarenheter av våld, hot och kränkningar

Enkätstudien har undersökt i vilken utsträckning flickor och pojkar i årskurs nio någon gång under högstadietiden har varit utsatta för olika former av hot, kränkningar eller våld av en familjemedlem eller någon i släkten och varför samt i vilken utsträckning de har utsatt andra för våld, vem de har utsatt och varför.

I enkäten ställs frågor om olika former av våld, från knuffar och sparkar till att ha blivit spottad på eller kallad för kränkande saker. Fysiskt våld kan handla om slag, sparkar eller knuffar. Psykiskt våld kan utgöras av direkta hot, exempelvis hot om fysiskt våld eller hot om våldsamma konsekvenser och indirekta hot, exempelvis hot mot annan närstående, husdjur eller egendom. Det kan innebära olika former av kontroll, som att snoka i barnets, systerns eller partnerns kalender, mejl och mobiltelefon. Isolering kan innebära att på olika sätt begränsa någons rörelsefrihet, exempelvis genom att inte låta hen träffa sina vänner eller andra betydelsefulla personer. Här ingår även emotionellt våld, exempelvis negligering och osynliggörande. Även stalking räknas som en form av psykiskt våld, som även i en kontext som inte präglas av heder, innebär ett trakasserande i form av hot, ovälkomna besök, telefonsamtal, brev eller e-post med kränkande innehåll. Det kan även innebära att man smyger sig på, övervakar och förföljer en person. Sexuellt våld kan beskrivas som kränkningar och övergrepp med sexuella förtecken. Det kan innebära försök att övertala någon att ha sex mot sin vilja och det kan vara våldtäkt. Det kan också handla om att tvinga någon att utföra olika typer av sexuella handlingar. I enkäten ställs frågan om huruvida den svarande har blivit utsatt för sexuella kränkningar och övergrepp[11].

5.1.1. Våldsutsatthet: våldets uttryck, omfattning och orsaker

Resultaten för de tre grupperna, oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen, som redovisas i tabell 16 nedan, visar att ungdomarna i våldsnormsgruppen är mest utsatta – inte ens 40 % av ungdomarna i denna grupp oavsett kön har levt fria från fysiskt våld.

Flickor i alla tre grupper blir i något högre utsträckning än pojkar verbalt kränkta – störst är skillnaden i våldsnormsgruppen. Dessa flickor utsätts också mer än pojkarna för inlåsning/utfrysning. I övrigt ligger pojkar i alla grupper högre än flickor när det gäller att ha upplevt allvarliga hot mot den egna personen eller något/någon man tycker om, fysiskt våld som sparkar,

[11] Enkäten ger inte förslag på olika former av sexuellt våld eller sexuellt övergrepp, utan frågar enkom om individen blivit utsatt för sexuella kränkningar eller övergrepp. Detta är olyckligt eftersom de som i enkät- och intervjuundersökningar svarar att de har utsatts är försvinnande få när frågan är formulerad på ett sådant vis, men antalet ökar dramatiskt när exempel på sexuella övergrepp listas och respondenten ombeds kryssa för vad de har eller inte har utsatts för (se exempelvis Lundgren et al 2001).

slag och knuffar och även sexuella kränkningar och övergrepp. Hela 36 % av pojkarna i våldsnormsgruppen uppger att de utsatts för detta enstaka gånger mot 8 % av flickorna.

Bland de ungdomar som lever med oskuldnormer har runt en femtedel blivit utsatta för fysiskt våld. Pojkar är något mer utsatta än flickor. Sexuellt våld har drabbat 6 % av flickorna och 16 % av pojkarna. Den vanligaste våldsformen är att bli kallad för kränkande saker; över en tredjedel av både flickorna och pojkarna har blivit utsatta för detta en eller flera gånger. Den näst vanligaste formen för flickorna är att någon kontrollerar deras mobiler, och för pojkarna att någon har spottat på eller kastat saker mot dem eller att någon har hotat att allvarligt skada deras partner på grund av deras relation. I samtliga tre grupper är det fler pojkar än flickor som svarar ja på frågan ”har någon skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?”, även om siffrorna i sig är betydligt högre i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen. I den sistnämnda gruppen är det drygt hälften av pojkarna som uppger att detta aldrig hänt.

Bland ungdomar som lever med våldsnormer har runt 60 % blivit utsatta för fysiskt våld. 15 % av flickorna och 40 % av pojkarna har blivit utsatta för sexuellt våld. 44 % av flickorna och 66 % av pojkarna har utsatts för hot om allvarlig skada. 46 % av flickorna och 36 % av pojkarna har blivit inlåsta eller utfrysta.

Bland dem som inte lever med hedersnormer är siffrorna genomgående betydligt lägre.

Tabell 16: Våldsutsatthet: våldets uttryck och omfattning

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Har någon under de senaste tre åren:						
Kallat dig för kränkande saker, t.ex. hora, värdelös eller dum?						
Nej aldrig	85,2	88,3	64,7	68,4	17,0	32,1
Ja någon gång	10,7	9,0	23,5	5,3	39,6	25,0
Ja flera gånger	4,1	2,7	11,8	26,3	43,4	42,9
Spottat eller kastat saker mot dig?						
Nej aldrig	95,2	92,3	85,3	73,7	44,2	46,4
Ja någon gång	4,1	5,4	4,4	15,8	28,8	32,1
Ja flera gånger	0,7	2,3	10,3	10,5	26,9	21,4
Kollat din mobil, din dator, din väska eller ditt rum mot din vilja?						
Nej aldrig	84,1	86,1	76,5	84,2	34,6	32,0
Ja någon gång	12,9	10,8	11,8	5,3	36,5	28,0
Ja flera gånger	3,0	3,1	11,8	10,5	28,8	40,0
Låst in dig, fryst ut dig, låtsats att du inte finns eller kastat ut dig hemifrån?						
Nej aldrig	95,9	97,8	89,4	78,9	53,8	64,3
Ja någon gång	3,0	1,3	6,1	10,5	26,9	28,6
Ja flera gånger	1,1	0,9	4,5	10,5	19,2	7,1
Slagit dig eller utsatt dig för annat fysiskt våld (t.ex. spark, slag eller knuff)?						
Nej aldrig	94,8	91,5	83,8	78,9	39,6	39,3
Ja någon gång	4,4	6,3	8,8	10,5	41,5	28,6
Ja flera gånger	0,7	2,2	7,4	10,5	18,9	32,1
Utsatt dig för sexuella kränkningar eller övergrepp?						
Nej aldrig	98,9	97,8	94,0	84,2	84,9	60,7
Ja någon gång	1,1	1,3	3,0	5,3	7,5	35,7
Ja flera gånger	0,0	0,9	3,0	10,5	7,5	3,6

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Hotat att allvarligt skada dig?						
Nej aldrig	98,1	97,3	89,4	78,9	55,8	33,3
Ja någon gång	1,5	1,4	6,1	10,5	30,8	37,0
Ja flera gånger	0,4	1,4	4,5	10,5	13,5	29,6
Skadat eller hotat att skada något som du tycker mycket om (t.ex. en sak, dina kläder eller ett djur)?						
Nej aldrig	94,5	95,5	85,3	84,2	50,0	40,7
Ja någon gång	5,2	2,7	8,8	5,3	26,9	37,0
Ja flera gånger	0,4	1,8	5,9	10,5	23,1	22,2
Skadat eller hotat en familjemedlem så att du sett eller hört det?						
Nej aldrig	95,9	96,0	85,3	89,5	61,5	53,6
Ja någon gång	3,3	2,7	10,3	0,0	26,9	32,1
Ja flera gånger	0,7	1,3	4,4	10,5	11,5	14,3
Skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?						
Nej aldrig	99,3	98,2	89,7	78,9	80,4	57,1
Ja någon gång	0,7	0,9	4,4	5,3	11,8	25,0
Ja flera gånger	0,0	0,9	5,9	15,8	7,8	17,9

5.1.2 De utsattas legitimering och våldets utövare

Enkäten undersökte frågan om hur de som utsatts för våld förklarar våldet och vem som hade utsatt dem. Resultaten för de tre grupperna, som redovisas i tabell 17 nedan, visar att omkring 90 % av ungdomarna i kontrollgruppen inte utsatts för någon form av våld av någon i familjen eller släkten. Jämfört med ungdomarna i hedersgrupperna är denna siffra låg. I oskuldsnormsgruppen är 73 % av flickorna och 63 % av pojkarna fria från våldsutsatthet från någon i familjen eller släkten och i våldsnormsgruppen bara uppemot 10 %.

Det är i första hand pappor eller andra vuxna män i släkten som utsätter ungdomarna för våld. Därnäst är det en bror eller annan ung man i släkten, och därefter mammor eller andra kvinnor i släkten.

Erfarenheterna av att bli utsatt av syskon ser ut att skilja sig åt mellan grupperna, med en tydlig stegring från kontrollgruppen där endast ett par procentandelar av de svarande uppger detta via oskuldsnormsgruppen där siffrorna stiger till runt 5 %–6 % och till våldsnormsgruppen där 36 % av flickorna och pojkarna har utsatts av en bror eller manlig kusin och 21 % av flickorna respektive 24 % av pojkarna har utsatts av en syster eller kvinnlig kusin. Andelen ungdomar som anger ”andra personer” som utsatt dem för något är relativt hög, den pendlar mellan 2 % och 17 %.

Vad beträffar legitimeringen av våldshandlingarna har 40 % av pojkarna i kontrollgruppen inte någon uppfattning om varför de utsatts, medan endast 2 % av flickorna och 13 % av pojkarna i våldsnormsgruppen svarar att de inte vet. Kontrollgruppen ligger också högst när det gäller ”annan orsak” till varför man utsatts, 31 % för flickorna och 28 % för pojkarna.

Tabell 17: Våldsutövare och de våldsutsattas legitimering av våldet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem har utsatt dig?						
Har aldrig blivit utsatt av någon i familj/släkt	87,5	89,1	72,7	63,2	7,5	10,7
Mamma eller annan vuxen kvinna i släkten	1,1	0,9	6,1	5,3	32,1	14,3
Pappa eller annan vuxen man i släkten	4,2	3,3	9,1	21,1	49,1	42,9
En bror/pojke/ung man i släkten	4,5	3,8	6,1	5,3	35,8	35,7
En syster/flicka/ung kvinna i släkten	2,7	0,9	6,1	5,3	20,8	14,3
Annan person	1,9	3,3	16,7	5,3	9,4	14,3
Varför? Rationalitet och legitimering						
Låter egna problem gå ut över mig (t.ex. arbetslöshet, skilsmässa, missbruk)	36,1	24,0	36,8	0,0	36,7	16,7
Tycker sig ha rätt att göra så mot mig	22,2	8,0	42,1	57,1	46,9	41,7
Vill kontrollera eller bestämma över mig	11,1	12,0	47,4	42,9	83,7	58,3
Tycker att jag fått dåligt rykte eller skämt ut familjen eller släkten	0,0	0,0	21,1	14,3	16,3	8,3
Annan person/andra personer (i släkten/bostadsområdet) förväntar sig det	0,0	0,0	0,0	0,0	8,2	16,7
Annan orsak	30,6	28,0	21,1	0,0	20,4	12,5
Vet inte	11,1	40,0	26,3	28,6	2,0	12,5

5.1.3 Våldsutsättare: att utsätta andra för våld

Detta frågeområde undersöker hur pass omfattande och vanligt det är att ungdomar utsätter andra människor för våld, vilka människor och varför.

Resultaten, som redovisas i tabell 18 nedan, visar att flickorna i oskuldsnormsgruppen är de som i minst utsträckning uppger att de utsatt någon

annan och de ligger lägre än flickorna i kontrollgruppen när det gäller att ha utsatt en förälder eller en bror. Pojkar i våldsnormsgruppen ligger absolut högst när det gäller att ha utsatt någon annan, endast knappt 15 % svarar att de aldrig gjort det, och allra vanligast är att de utsätter en bror eller annan ung man i familjen – här ligger siffran på nästan 50 %. Av flickorna i samma grupp är det nästan hälften som svarar att de använt våld eller kontroll mot någon och den man oftast utsätter inom familjen är en syster eller annan ung kvinna. Den största andelen av deras våldsutövande verkar dock drabba personer utanför släkten. Att utsätta någon på skolan eller i bostadsområdet eller andra personer utanför dessa kategorier är, jämfört med andra grupper, vanligast i våldsnormsgruppen med nästan 40 % bland flickorna och drygt 30 % bland pojkarna. 8 % av flickorna i denna grupp och nästan 15 % av pojkarna anger även att de utsatt en partner.

När det gäller anledningar till våldet och kontrollen noterar vi att 8 % fler ungdomar av respektive kön i kontrollgruppen än i oskuldsnormsgruppen anger ”som straff för att den/de skämt ut mig, familjen eller släkten”. Siffrorna är dock högst i våldsnormsgruppen där nästan hälften av pojkarna svarar på detta sätt. Strax under 30 % av dessa pojkar svarar vidare att våldet/kontrollen skett för att förhindra dåligt rykte samt för att andra personer förväntar sig det. Inga flickor men en tredjedel av pojkarna i oskuldsnormsgruppen svarar att andras förväntningar är skälet. Inga pojkar, vare sig i kontrollgruppen eller i oskuldsnormsgruppen, menar att det är egna problem som ligger bakom, medan nästan hälften av flickorna i kontrollgruppen och strax under 30 % av flickor i hedersgrupperna anger detta som orsak. ”Annan orsak” ligger högt i kontrollgruppen och bland flickorna i oskuldsnormsgruppen där även ”vet inte” med sina 43 % är ett mer än dubbelt så vanligt svarsalternativ som för övriga kategorier, där pojkar i våldsnormsgruppen sticker ut med knappa 5 % som inte vet.

Tabell 18: Våldsutsättare: att utsätta andra för våld och legitimering av våldet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem eller vilka har du utsatt?						
Har aldrig utsatt någon	90,6	85,4	91,0	70,0	53,8	14,8
Mamma/vuxen kvinna i familj/släkt	2,6	0,5	3,0	5,0	11,5	14,8
Pappa/vuxen man i familj/släkt	2,6	0,0	1,5	5,0	9,6	11,1
Bror/annan ung man i familj/släkt	2,3	0,5	1,5	10,0	9,6	48,1
Systrar/annan ung kvinna i familj/släkt	0,4	0,5	1,5	0,0	13,5	18,5
Någon jag har en kärleksrelation med	0,4	0,0	1,5	5,0	7,7	14,8
Någon vuxen på skolan eller i bostadsområdet	0,4	0,5	1,5	5,0	3,8	3,7
Andra elever på skolan eller i bostadsområdet	4,1	8,5	1,5	5,0	19,2	14,8
Annan person/andra personer	1,5	6,6	6,0	5,0	17,3	14,8
Varför? Rationalitet och legitimering						
Låter mina egna problem gå ut över den/dem	48,0	0,0	28,6	0,0	28,0	13,6
Tycker att jag har rätt att göra så	12,0	15,2	28,6	16,7	20,0	18,2
Som straff för att den/de har skämt ut mig, familjen eller släkten	8,0	24,2	0,0	16,7	24,0	45,5
För att förhindra dåligt rykte	0,0	3,0	14,3	0,0	16,0	27,3
Andra personer förväntar sig det	0,0	0,0	0,0	33,3	12,0	27,3
Annan orsak	36,0	48,5	42,9	16,7	28,0	22,7
Vet inte	16,0	21,2	42,9	16,7	20,0	4,5

5.2 Sammanfattning av resultat

Den sammantagna bilden av enkätundersökningen om våld och utsatthet visar att man är betydligt mer utsatt för våld och att man även utsätter andra mer när man lever under kollektiva våldslegitimerande normer. Medan 10 % av ungdomarna i kontrollgruppen har utsatts för någon form av våld, kränkning eller kontroll av någon i sin familj eller släkt, så är siffrorna i våldsnormsgruppen nästan de omvända – endast omkring 10 % har *inte* utsatts av någon familjemedlem. Över 60 % av ungdomarna i denna grupp oavsett kön uppger att de utsatts för fysiskt våld. Flickorna i gruppen ligger även högt när det gäller att utstå verbala kränkningar och inlåsning/utfrysning. Vidare har ungefär hälften av dem utsatt andra för våld eller kränkningar, och 8 % anger att de har utsatt en partner. Av pojkarna i gruppen är det hela 85 % som någon gång utövat våld eller kränkningar och nästan 15 % som svarar att de utsatt en partner. Den största andelen av gruppens våldsutövande verkar dock drabba personer utanför släkten.

Flickorna i oskuldsnormsgruppen är de som i minst utsträckning uppger att de utsatt någon annan. När det gäller egen utsatthet bland ungdomar som lever med oskuldnormer är den vanligaste våldsformen kränkningar, kontroll av ens ägodelar eller rum och att bli spottad eller kastad saker på. I övrigt är pojkar i alla grupper överrepresenterade när det gäller utsatthet för allvarliga hot, fysiskt våld och även sexuella kränkningar och övergrepp. Särskilt bland pojkarna i våldsnormsgruppen syns alarmerande siffror kring sexuellt våld, där nästan 40 % utsatts enstaka eller flera gånger. Nästan hälften av dem har också råkat ut för att någon skadat eller hotat deras partner på grund av relationen. Också när det gäller förövarna finns en överrepresentation av manligt kön – det är främst pappor eller bröder som utsätter ungdomarna för våld.

Medan 40 % av pojkarna i gruppen inte har någon uppfattning om varför de utsatts, gäller detta endast 2 % av flickorna och 13 % av pojkarna i våldsnormsgruppen. När det gäller skälen för att utsätta andra svarar nästan hälften av dessa pojkar ”som straff för att den/de skämt ut mig, familjen eller släkten” och strax under 30 % motiverar våldet som en metod för att förhindra dåligt rykte samt med att andra personer förväntar sig det. Endast 4,5 % av dem vet inte varför de utsatt andra. De som lever med våldsnormer kan alltså förklara och rationalisera både förövarnas handlingar och sina egna i en helt annan utsträckning än övriga ungdomar.

6 RESULTATSAMMANFATTNING

Detta avslutande kapitel sammanfattar resultaten och ger rekommendationer för handlingsstrategier och framtida forskning. Syftet med studien har varit att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Göteborg ur ett intersektionellt perspektiv. Följande frågeställningar har beaktats och besvarats i den kvantitativa delstudien:

- Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
- I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?
- I vilka sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?
- Vilka personer utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?
- Vilka rekommendationer kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen, så att utsatta får den hjälp de behöver för att kunna leva ett liv fritt från våld och förtryck?

Det intersektionella perspektivet, baserat på en teoretisk förståelse av kön som alltid samverkande med, men inte reducerat till, andra ojämlikheter (Walby, Armstrong & Strid 2012), konkretiseras genom att de sju diskrimineringsgrunderna (kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder), och hur de samverkar med varandra, särskilt beaktats i både utformande av enkäten och i analysen av dess resultat. Till detta kommer, i denna studie, beaktandet av socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist.

Definitionerna av hedersrelaterade normer och begränsningar utgår från den kvalitativa delstudien (Del II i denna volym), tidigare forskning och regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck (Regeringen 2007). Utifrån dessa kan restriktiva normer kring flickors/unga kvinnors sexualitet betraktas som centrala i en hederskontext. Med en sådan utgångspunkt kan vi säga något om det antal flickor/unga kvinnor som lever med hedersnormer. Att leva med hedersnormer behöver i sig inte vara ett problem, men det blir det när restriktionerna inskränker individuella rättigheter och när individerna utsätts för våld eller hot om våld. Det är alltså inte tillräckligt att ange en siffra på hur många av studiens deltagare som lever med begränsningar avseende sexualitet. Heder är mer än så och handlar inte sällan om ett helt system av komplexa relationer och transaktioner. Det hjälper oss heller inte att skapa kunskap om pojkarnas och de unga männens ut-

satthet. Pojkar som lever i hederskontexten har ofta en annan komplex roll med andra begränsningar och familjeförväntningar, dels att övervaka och kontrollera systrars eller andra närstående kvinnors beteenden och dels att de förväntas vara heterosexuella och gifta sig med någon som är oskuld. Dessa olika typer av förväntningar och uppgifter för pojkar och flickor gör att heder måste definieras olika för respektive kön.

6.1 Hedersvåldets uttryck och omfattning

Hedersvåldet och utsattheten för det tar sig många uttryck, såsom begränsningar, inskränkningar, förbud, kontroll och våld. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning varierar enligt enkätundersökningen mellan 8 %– 15 %; av studiens ungdomar lever 8 % (96 individer) med kollektivt legitimerat våld, 13 % (97 individer) lever med begränsande normer om kyskhet och oskuld, och 15 % (177 individer) lever med någon av dessa normer. Både våldsnormsgruppen och oskuldsnormsgruppen betraktas i studien som utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Flickor dominerar båda dessa grupper, framförallt oskuldsnormsgruppen.

Ungdomar som lever med hedersnormer har fler olika begränsningar avseende framtida partnerval, kärleksrelationer och vänskapsrelationer än andra ungdomar. Flickor är generellt starkare begränsade än pojkar när det gäller vardagliga vänskapsrelationer. I den grupp som utmärks av oskuldsnormer är drygt 40 % av flickorna förbjudna att umgås hemma hos någon av motsatt kön.

I oskuldsnormsgruppen finns sammantaget absolut flest begränsningar när det gäller oskuld, umgänge och partnerval. Ingen, vare sig bland flickorna eller pojkarna, lever utan begränsningar eller med bara en begränsning. Andelen pojkar som inte fritt får välja framtida partner är större än andelen flickor i samtliga grupper, 73 % jämfört med 57 % i oskuldsnormsgruppen och 39 % jämfört med 26 % i våldsnormsgruppen. I kontrollgruppen är sifforna betydligt lägre, men könsskillnaden består; 3 % av pojkarna jämfört med 2 % av flickorna lever med begränsningar när det gäller att få välja vem de ska gifta sig med i framtiden. Pojkar som lever med oskuldsnormer upplever i lägst utsträckning att de själva får bestämma.

När det gäller själva våldet är flickor, oavsett om de lever med hedersnormer eller inte, utsatta för verbala kränkningar i högre utsträckning än pojkar och de flickor som lever med kollektiva våldsnormer är mer utsatta för inlåsning och utfrysning än pojkarna. I övrigt ligger pojkar i alla grupper högre än flickor när det gäller att ha upplevt allvarliga hot mot deras egen

person eller mot något/någon de tycker om, fysiskt våld som sparkar, slag och knuffar och även sexuella kränkningar och övergrepp.

6.2 Hedersvåldets utövare och utsatta

En tiondel av de ungdomar som inte lever med hedersnormer har utsatts för någon form av våld av någon i familjen eller släkten. Det är en hög siffra. Jämfört med ungdomarna i hedersgrupperna är den dock låg. I oskuldsnormsgruppen har nästan en tredjedel av flickorna och en dryg fjärdedel av pojkarna utsatts och i våldsnormsgruppen har över 90 % blivit utsatta för våld av någon i familjen eller släkten.

Det är i första hand pappor eller andra vuxna män i släkten som utsätter ungdomarna för våld. Därnäst är det en bror eller annan ung man i släkten. Därefter mammor och andra kvinnor i släkten. Syskon utsätter varandra i våldsnormsgruppen, men inte i samma utsträckning i oskuldsnormsgruppen. Bland de ungdomar som inte lever med hedersnormer är det ovanligt att syskon utsätter varandra för våld. Hedersutsatta ungdomar vet i större utsträckning än ungdomar som inte lever med hedersnormer varför de utsätts för våld.

Pojkar som lever med våldsnormer är mest sannolika att ha utsatt andra får våld – nästan samtliga har våldsutsatt andra. Hälften av dem har utsatt en bror eller annan ung man i familjen för våld. Av flickorna som lever med våldsnormer har nästan hälften använt våld eller kontroll mot någon och den man oftast utsätter inom familjen är en syster eller annan ung kvinna. Flickor som lever med oskuldsnormer är minst sannolika att utsätta andra för våld.

Socioekonomiska faktorer är relevanta i förståelsen av hedersutsatthet, oavsett om heder definieras utifrån normer om kyskhet och oskuld eller utifrån normer om kollektivt våld. När det gäller de faktorer som ökar sannolikheten för att någon lever med hedersnormer visar analysen att den allra största utsattheten återfinns bland dem som bor i lägenhet i en förort. För oskuldsnormsgruppen är den egna och föräldrarnas grad av religiositet en riskfaktor medan grad av religiositet är mindre relevant för våldsnormsgruppen. För oskuldsnormsgruppen är islam den vanligast förekommande religionen medan det i våldsnormsgruppen är islam och kristendom. Detta gäller både pojkar och flickor i såväl oskuldnormsgruppen som i våldsnormsgruppen. För båda hedersgrupperna är mammans relation till arbetsmarknaden viktig. Ungdomar som lever med hedersnormer har i mycket större utsträckning en mamma som inte arbetar.

6.3 Hederssocialisation: attityder till grundläggande fri- och rättigheter

De ungdomar som inte lever med hedersnormer är genomgående mer positivt inställda till den svenska lagstiftningen om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar än de ungdomar som lever med hedersnormer. Nästan alla flickor i kontrollgruppen anser att det är jättebra/bra att kvinnor och män har lika rättigheter oavsett bakgrund och sexuell orientering, att könsstympning är förbjudet, att kvinnor har rätt till fri abort, att ingen får tvingas att gifta sig och att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld. Gruppens pojkar följer samma mönster, men med genomgående något lägre stöd. Bland dem som lever med kollektiva våldsnormer är stödet för dessa fri- och rättigheter genomgående lägre, framförallt bland pojkarna. Bland de ungdomar som lever med oskuldsnormer är stödet ännu lägre, framförallt hos pojkarna.

Sammanfattningsvis kan resultatet sägas peka på tre viktiga skillnader: 1) Det finns en genomgående skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att grundläggande fri- och rättigheter såsom jämställdhet, kvinnors rätt till sina kroppar och barns rättigheter är dåligt. 2) Det finns en genomgående skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. 3) Oskuldsnormsgruppen är särskilt negativt inställd till grundläggande fri-och rättigheter, särskilt gruppens pojkar.

6.4 Inställning till att söka stöd och hjälp

Hedersutsatta flickor är mindre benägna än andra grupper att vända sig till samhälleliga institutioner för stöd eller hjälp. Nästan hälften av de flickor som lever med oskuldsnormer och en tredjedel av de flickor som lever med våldsnormer skulle inte vända sig till några av de föreslagna myndigheter eller organisationer som arbetar med dessa frågor, såsom till exempel socialtjänsten, polisen eller en tjejjour.

Skolan är en central institution. De flesta flickor och pojkar som lever med hedersutsatthet skulle, om de överhuvudtaget pratade med någon utomstående, vända sig till en lärare, skolkurator eller skolsköterska. Den sammantagna bilden pekar på att de hedersutsatta ungdomarna i första hand skulle söka hjälp hos institutioner som inte är uttalat hedersspecifika. Det aktualiserar vikten av kompetens i dessa frågor bland institutioner och myndigheter vars huvuduppgift inte är att arbeta med hedersfrågor.

Den vanligaste orsaken till att ungdomar som lever med oskuldnormer inte skulle söka stöd eller hjälp är att de inte anser sig ha något behov av det. Flickorna menar vidare att ingen skulle förstå dem, medan pojkarna tror att det skulle innebära en fara om någon fick reda på att de har sökt stöd eller hjälp från en utomstående. För flickor som lever med våldsnormer är den vanligaste orsaken att de inte tror att någon skulle förstå dem, följt av att de inte anser sig ha något behov och att det känns som om de sviker sina familjer om de berättar för andra. Bland pojkarna som lever med våldsnormer är den vanligaste orsaken att de inte anser sig ha något behov, följt av att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på att de sökt hjälp, att det känns som att de sviker sina familjer och att de inte tror att någon skulle förstå dem. Det är värt att upprepa att de ungdomar som ingår i våldsnormsgruppen har utsatts för någon form av våld av antingen familj eller släkt. Trots det anser alltså nästan en tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna i denna grupp att de inte har något behov av att söka stöd eller hjälp av någon utomstående.

MALMÖ

1 Resultat

En generell beskrivning av de kvantitativa studiernas syfte och frågeställningar, teoretiska utgångspunkter, forskningsdesign samt tidigare forskning, finns på sidorna 367–379. Nedan redovisas och diskuteras de specifika resultaten för Malmö stad.

1.1 Resultat

Resultatet av enkätundersökningen i Malmö visar:

1. Ungdomars utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck varierar kraftigt beroende på hur heder definieras och operationaliseras. I den här studien används två olika definitioner som avser fånga både pojkar och flickors utsatthet: normer som begränsar sexualitet och relationer (oskuldsnormer) och normer om kollektivt våld, dvs normer som legitimerar släktens/familjens våldsanvändning (våldsnormer) (se stycke 1.5.1).
2. Andelen ungdomar som lever med oskuldsnormer är 20% (272 individer – 194 flickor och 78 pojkar) och andelen ungdomar som lever med våldsnormer är 9% (142 individer – 75 flickor och 67 pojkar). Andelen som lever med någon av eller båda dessa normer är 22% (381 individer varav 247 flickor och 134 pojkar.
3. Flickor som lever med oskuldsnormer omges av fler och hårdare krav och begränsningar när det gäller sexualitet och relationer än pojkar. Både flickor och pojkar ger uttryck för begränsningar kopplade till omgivningens föreställningar om att det är riskabelt att låta ungdomar av motsatt kön umgås vänskapligt. Könsuppdelningen är en spegling av den starka heteronormativitet som råder, inte minst i traditionella miljöer, där det dels är ett grundläggande villkor att en partner är av motsatt kön för att en kärleksrelation alls ska få existera. Det är just vänskapsrelationer och umgänge *mellan* könen som problematiseras av omgivningen.
4. Bland ungdomar som lever med normer om det kollektivt legitimerade våldet, *våldsnormer*, är oro över att inte själv få bestämma vem man ska gifta sig med i framtiden starkast. Att leva med våldsnormer ökar risken för tvång när det gäller äktenskap. Det är bland dessa ungdomar vi hittar allra flest som redan fått en blivande make/maka utsedd av familjen och nästan hälften uttrycker oro över att inte själva få bestämma vem de ska leva med i framtiden. Det kan uttryckas som att den kollektiva dynamik som

legitimerar våldsnormen också gör det självklart att en person inte bara är en integrerad del av sin grupp utan också i någon mån ägs av sin grupp. Därmed ligger rätten till beslutsfattande över den enskildes kropp och sexualitet på familje- och släktnivå snarare än på individnivå.

5. Både flickor och pojkar i de två hedersgrupperna lever med omfattande begränsningar avseende vardagslivet. De pojkar som ingår i våldsnormsgruppen uppger att de har flest begränsningar, både i skolan och på fritiden. Flickor som lever med oskuldnormer uppger i lägst utsträckning att de lever fritt från begränsningar: en majoritet av flickorna som lever med oskuldsnormer är begränsade på sin fritid.[1]
6. Ungdomar som lever med oskuldsnormer rationaliserar de begränsningar de utsätts för genom kollektivets oro över deras rykte. Ungdomar som lever med våldsnormer är mer benägna att framhålla kultur som förklaringsmodell. Samtidigt svarar 75 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen att det *inte* är oro över dåligt rykte som ligger bakom de begränsningar som en så stor del av dem ändå uppger att de har. Ännu fler, över 80 %, svarar nej på frågorna om huruvida det är kultur eller religion som är anledningen.
7. Drygt hälften av dem som lever med oskuldsnormer och drygt en femtedel av dem som lever med våldsnormer anser inte att de har något behov av samhällets stöd eller hjälp. Ytterligare en femtedel av våldsnormsungdomarna söker inte stöd eller hjälp eftersom de har dåliga erfarenheter sedan tidigare. Nästan en tredjedel av flickorna som lever med våldsnormer söker inte stöd eller hjälp eftersom det skulle kännas som att de sviker sina familjer om de gjorde det.
8. Skolan är en nyckelinstitution. Om de utsatta skulle söka råd eller stöd är det till en lärare, skolsköterska eller skolkurator de allra flesta skulle vända sig. Även ungdomsmottagningen är en viktig institution, framförallt för undersökningens flickor. Mycket få av de hedersutsatta ungdomarna skulle vända sig till en civilsamhällelig organisation som arbetar specifikt mot våld eller hedersrelaterat förtryck.
9. Socialtjänsten är en potentiell stödinstitution för dem som inte lever med hedersutsatthet. Det är i första hand flickor och pojkar

[1] Här kan noteras att vi skiljer mellan *andel* och *antal*: det kan vara en större andel pojkar än flickor som lever med begräsningar, medan antalet flickor kan vara större. Detta beror på hur många individer som ingår i respektive grupp.

som inte lever med hedersnormer som skulle vända sig hit. Bland dem som lever med hedersnormer kan en dryg sjundedel tänka sig att vända sig hit.

10. Pojkar som lever med våldsnormer uttrycker undersökningens mest negativa attityder till grundläggande fri- och rättigheter såsom jämställdhet, jämlikhet, barns rättigheter, kvinnors och flickors rätt till sina egna kroppar och frihet från tvångsgifte. Pojkar som lever med antingen våldsnormer eller oskuldsnormer är överraskande negativa till förbud mot könsstympning, samkönade äktenskap, kvinnors och mäns lika rättigheter och lika rättigheter oavsett bakgrund.

1.2 Metod: från design till resultatredovisning

Den empiriska undersökningen baseras på en enkätundersökning bland 2 700 elever i årskurs nio. Den genomfördes i Malmö under 2017/2018. Samma undersökning genomfördes samtidigt i Stockholm och Göteborg. Arbetet med delstudien har genomförts i fyra etapper: enkätdesign, datainsamling, analys och resultatredovisning.

Enkätundersökningen genomfördes bland elever i årskurs nio i Malmö vintern 2017/2018. Sammantaget har 2 252 elever i Malmö besvarat enkäten. Urvalet består av samtliga kommunala skolor och friskolor. Svarsfrekvensen är 82 %. Det externa bortfallet är alltså 18 %. Det interna bortfallet, det vill säga bortfall per fråga, varierar mellan 10 % och 30 %. Enkäten som delades ut i Malmö följde med en annan relativt lång enkät, vilket delvis kan förklara det interna bortfallet.

1.2.1 Materialinsamling

Insamlingen i Malmö startade i början av oktober 2017. Urvalet har baserats på representation av både kommunala skolor och friskolor samt stadsdelsspridning.

Tabell 1: Materialinsamling i Malmö

Skolor	Utdelade enkäter	Besvarade enkäter	Svarsfrekvens
Samtliga	2 732	2 252	82 %

I undersökningen deltog elever som höstterminen 2017 gick i årskurs nio. En stor majoritet av dessa elever var både boende och gick i skola inom Malmö stads geografiska område. Även elever som var boende i annan

kommun men gick i skola inom Malmö stads geografiska område inkluderades i undersökningen. Utifrån de klassförteckningar med elevantal som deltagande skolor inkom med strax före genomförandet av undersökningen skulle 2 732 elever erbjudas att besvara frågeformuläret via de kodkort med inloggningsuppgifter som delades ut.

Tabell 2: Svarsfrekvens Malmö per skolår för kommunala och fristående skolor och totalt

Skola	Utdelade enkäter	Besvarade enkäter	Svarsfrekvens %
Kommunal	2 301	1 964	85
Fristående	431	288	67
Totalt	2 732	2 252	82

Enkätundersökningar har alltid ett visst bortfall. Bortfallet kan vara externt, vilket innebär att hela enkäten lämnats obesvarad av de elever som gavs möjlighet att delta i undersökningen. Anledningarna varierar. Att en del skolor inte ville delta i undersökningen uppgavs bero på att enkäten endast erbjöds på svenska språket, att enkätens omfattning gjorde att den skulle ta för lång tid att besvara, prioritering av andra enkätundersökningar men även utan någon uttalad anledning. Anledningar till att elever inte besvarat enkätundersökningen kan vara it-tekniska brister i skolan vid genomförandet, ledighet, sjukdom, olovlig frånvaro samt att de aktivt valt att inte delta i undersökningen.

Bortfall kan även vara internt, vilket innebär att vissa av enkätens frågor inte har besvarats. Detta kommenteras i samband med den specifika resultatredovisningen i kapitel 2. Antalet individer som är utsatta i studien är givetvis detsamma oavsett hur bortfallet hanteras. Ungefär 1770 individer har besvarat de flesta frågor med åtminstone vet ej-svar. På frågan om villkorslöst förhållande (som ingår i oskuldsnormer) är det 329 som angivit vet ej (och 1379 som svarat). Det finns inga övertydliga mönster gällande dessa 329, men det är fler pojkar än flickor. De är födda i norden eller Europa i högre grad än utanför. Av dessa uppgifter är stadsdel och kön säkrast eftersom de inte utgår från enkätsvar, vid enkätsvar svarar de som ej vet ”vet ej” även på andra frågor. I tabeller med våldsnorm, oskuldsnormer och kontrollgrupp blir antalet färre eftersom kontrollgruppen är konstruerad så att den inte innehåller samtliga andra individer, utan ska vara tydligt skild från övriga grupper.

Tittar vi på den grupp som inte på svarat alls så är det en stabil kärna på ca 460 individer (mer ibland, och framförallt mot slutet av enkäten), dvs 20%. Bortfallet är störst i de områden där flest lever med oskuldsnormer, vilket kan betyda att den verkliga utsattheten kan vara ännu högre. Fler killar (25%) än tjejer (15%) har inte svarat.

I samtliga material är det några individer som exempelvis har angivit att de själva eller deras föräldrar tillhör samtliga religioner. Dessa individers svar har behållits, eftersom det kan handla om seriösa svar på vissa och inte på andra frågor.

1.3.3 Genomförande

Enkäten samkördes vid insamlingen med en annan enkät (CTC-enkäten) för att underlätta för skolorna att organisera ifyllandet. Eftersom CTC-enkäten hade föregåtts av ett välgrundat förankringsarbete på skolorna innebar det att det kunde genomföras en totalundersökning bland samtliga elever i årskurs nio i Malmö stad.

Insamlingen genomfördes av en enkätbyrå som har lång erfarenhet av att utföra enkätundersökningar av detta slag för olika myndigheter. Enkätformuläret var webbaserat och kunde fyllas i av eleverna på en dator, läsplatta eller telefon. Det framgick i såväl den muntliga som den skriftliga informationen att det var frivilligt att fylla i enkäten och att svaren var helt anonyma.

Elevhälsan på skolorna hade informerats om att eleverna skulle fylla i en enkät där det ingår frågor som kan upplevas som känsliga. I slutet av enkäten fanns information om att eleverna kunde vända sig till elevhälsan på deras skola om de ville prata. Det fanns också information till nationella stödlinjer som elever i behov av mer stöd kan kontakta.

Den statistiska bearbetningen av materialet och analysen av enkätsvaren genomfördes under juni–september 2018. Resultatredovisningen, som utgör endast en bråkdel av det mycket rika material som finns att tillgå, har lästs och kommenterats av tjänstemän från Malmö stad.

2 HEDERSNORMSGRUPPER: OMFATTNING OCH VILLKOR

I detta avsnitt analyseras de två hedersgrupperna, det vill säga de två grupper vars erfarenheter av begränsningar, inskränkningar och våld rapporten kartlägger. Först presenteras grupperna och antalet individer som ingår i dem. Därefter analyseras dessa individers specifika omständigheter med avseende på särskilda utsattheter och ojämlikheter, med basis i de sociala kategoriseringar som görs i diskrimineringslagen samt socioekonomisk bakgrund och föräldrars utbildningsnivå. Därefter redovisas och jämförs gruppernas benägenhet, vilja och ovilja att söka stöd och råd från utomstående. Avslutningsvis redovisas gruppernas attityder till grundläggande fri- och rättigheter. Samband mellan dessa områden diskuteras.

Notera att vi i redovisningen av resultaten skiljer mellan *andel* och *antal*: det kan vara en större andel pojkar än flickor som lever med begräsningar, medan antalet flickor kan vara större. Detta beror på att antalet individer är olika i grupperna.

2.1 Hedersgruppernas sammansättning

2.1.2 Våldsnormsgruppen

De individer som ingår i denna grupp är de vars handlingsutrymme inskränkts genom det kollektiva användandet och sanktioneringen av våld.

Våldsnormsgruppen består av: 1) de ungdomar som anger att de har utsatts för någon form av fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld av någon i familjen eller släkten eftersom: a) de skämt ut familjen/släkten; b) de riskerar att få dåligt rykte; c) andra personer i familjen/släkten förväntar sig det eller d) förövarna vill kontrollera den utsatte/a samt 2) de ungdomar som utsatt andra av ovanstående skäl.

För våldsnormsgruppen jämförs erfarenheter av kontroll, begränsningar, otrygghet och våld i hemmet, skolan och bostadsområdet med erfarenheter hos materialets oskuldsnormsgrupp och kontrollgrupp, vilka förvisso kan ha varit utsatta för våld av någon i familjen, men inte på grund av kontroll, för att de har skämt ut familjen/släkten eller för att de dragit skam över familjen, fått dåligt rykte eller för att familjen/släkten förväntar sig det.

- Våldsnormer: De ungdomar som av familjen/släkten har utsatts för kollektivt legitimerat våld eller utsatt andra för, av familjen/släkten, kollektivt legitimerat våld, kopplat till rykte, skam och kontroll.

Tre uppsättningar frågor undersöker huruvida ungdomarna lever med en kollektiv våldsnorm. Enkäten ställer frågorna:

1a Har du blivit utsatt för någon form av våld?
1c Legitimeras våldet av att du har skämt ut familjen, skadat familjens rykte, att familjen/släkten förväntas sig våld eller att familjen vill kontrollera dig?

2a Har du utsatt någon i din familj/släkt för våld?
2b Legitimeras våldet av att de har skämt ut familjen, kan få dåligt rykte, att familjen/släkten förväntas sig våld eller av att du vill kontrollera personen?

Resultatet, som redovisas i tabell 4 nedan, visar att 9 % av ungdomarna i studien har blivit utsatta för eller utsatt någon annan för av familjen/släkten kollektivt legitimerat våld[2]. I individer räknat är det 142 individer. Det är dessa 9 % som vi fortsättningsvis kallar våldsnormsgruppen[3]. Av dem är knappt två femtedelar flickor (39 %, 56 individer), drygt två femtedelar är pojkar (44 %, 63 individer) och en knapp sjättedel i våldsnormsgruppen har angivit att de är osäkra, inte vill definiera eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (16 %, 23 individer)[4].

---

[2] Denna siffra är, till skillnad från siffran för oskuldnormer, relativt lika mellan städerna procentuellt: 9 % av ungdomarna i Malmöstudien, 8 % av ungdomarna i Göteborgsstudien och 7 % av ungdomarna i Stockholmsstudien lever med våldsnormer. Det är däremot stor skillnad räknat i antalet individer: 142 i Malmö, 96 i Göteborg och 153 i Stockholm (se Strid med flera 2018a, 2018b).

[3] Variabeln våldsnorm är sammansatt av en mängd enkätfrågor. Det sammantagna bortfallet på dessa frågor är 28 %, det vill säga 630 individer har inte svarat på frågorna.

[4] Denna grupp är förvånansvärt stor procentuellt sett och särskilt våldsutsatt i studien som helhet, med högre siffror rapporterade för de flesta våldsformer än vad de som uppger att de är flickor eller pojkar har erfarenhet av. En analys av gruppens särskilda utsatthet i relation till hederskontexten återstår att genomföra.

Tabell 4: Andel flickor och pojkar som har utsatts eller utsatt andra för av familjen kollektivt legitimerat våld

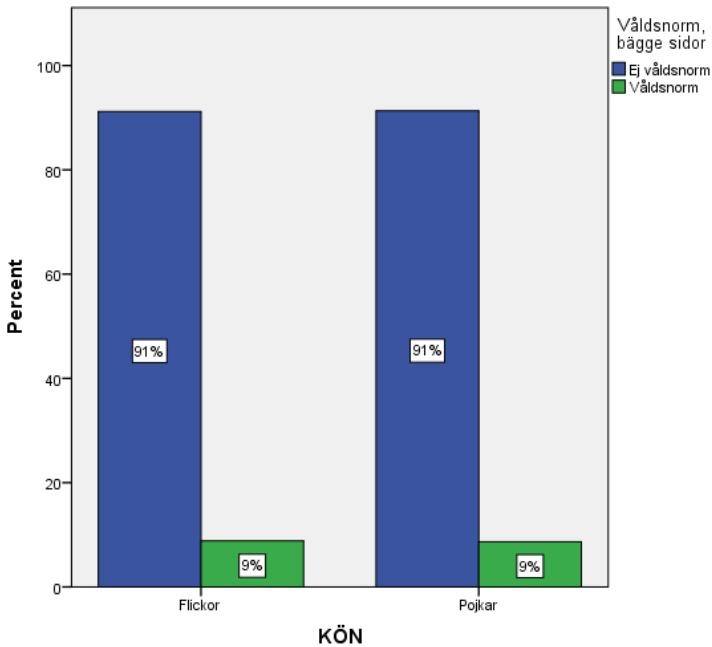

Det är fler av ungdomarna i gruppen som utsätts direkt genom att bli slagna och kontrollerade än som utsätts indirekt genom att slå och kontrollera (tabell 5 och 6). 7 % av flickorna och 6 % av pojkarna är direkt utsatta, medan 3 % av flickorna och 4 % av pojkarna är indirekt utsatta. Det är denna sammanslagna grupp om 142 individer vilka är direkt eller indirekt utsatta för kollektivt våld som utgör den andra av rapportens två hedersutsatta grupper: våldsnormsgruppen.

Tabell 5: Andel flickor och pojkar som utsätter andra för av familjen kollektivt legitimerat våld

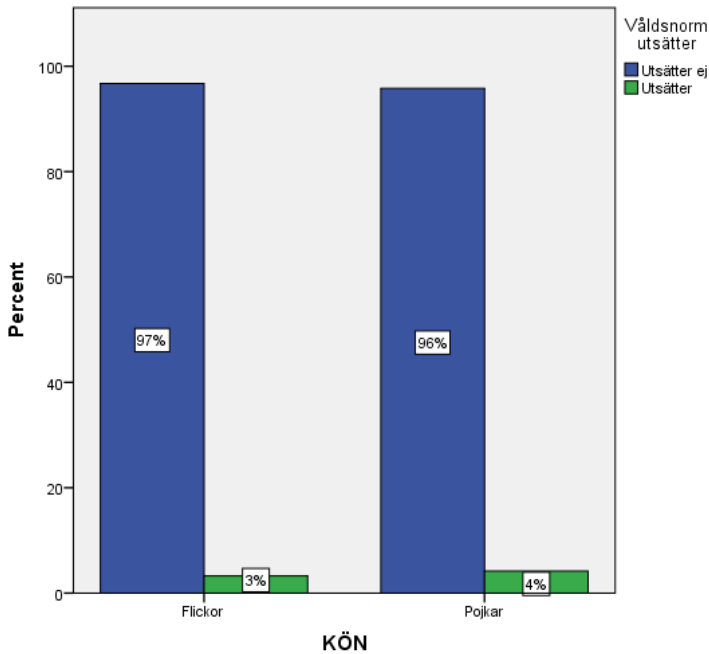

Tabell 6: Andel flickor och pojkar som har utsatts för av familjen kollektivt legitimerat våld

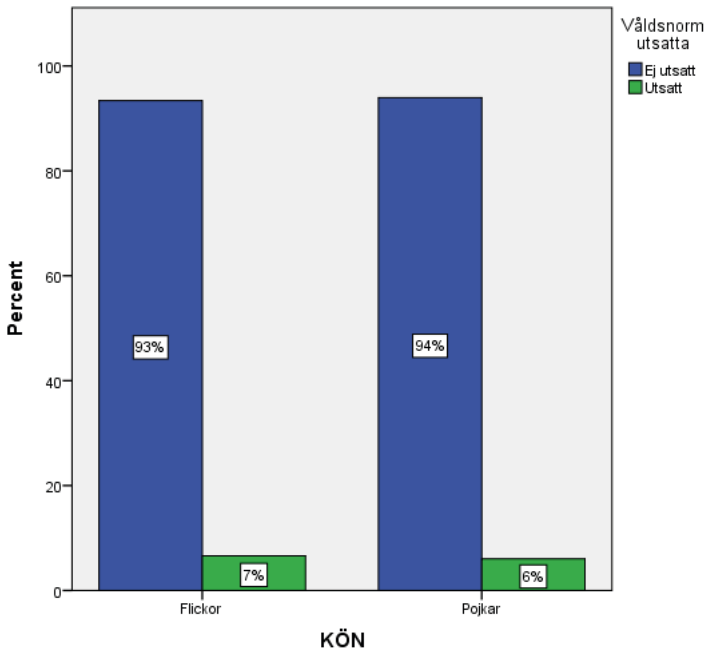

Det finns en överlappning mellan de två hedersgrupperna, men den är inte total; 13 % av dem som lever med oskuldsnormer lever också med våldsnormer. Det motsvarar 34 individer. Det innebär att 380 individer, 22 %, lever med någon av hedersnormerna. Det finns individer som lever med oskuldsnormer, men som inte lever med våldsnormer och vice versa. Kategoriseringen som denna studie gör av hedersförtryck som *kollektivt våld*, våldsnormer, synliggör och fångar alltså en grupp utsatta individer som tidigare riskerat att bli osynliggjord.

2.1.1 Oskuldsnormsgruppen

De individer som ingår i denna grupp är de vars handlingsutrymme regleras av normer om att vara oskuld och normer om att avstå från potentiella kärleksrelationer. *Oskuldsnormsgruppens* erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld beskrivs i kapitel 3–5 i relation till våldsnormsgruppen och en kontrollgrupp, det vill säga en grupp som utgörs av ungdomar som inte lever med hedersnormer i form av oskuldsnormer eller våldsnormer.

- Oskuldsnormer: De ungdomar som förväntas vara oskuld tills de gifter sig *och* som inte får ha en villkorslös relation, d.v.s. en heterosexuell relation med en jämnårig.

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskapet. Enkäten ställer frågan:

1. *Finns det förväntningar i din familj eller släkt att du ska vänta med sex tills du gifter dig?*

Resultatet visar att en knapp tredjedel av ungdomarna i studien, 32 % (546 individer av de 1720 som svarat på frågan), svarar att de lever med en familj som förväntar sig att de ska vänta med sex tills de gifter sig. För 14 % stämmer det mycket bra och för 10 % stämmer det ganska bra. Vi har fortsättningsvis slagit ihop dessa till en grupp, där man svarar att det stämmer att de förväntas vänta med sex tills de gifter sig[5].

Den andra frågan undersöker huruvida ungdomarna tillåts ha en kärleksrelation med en jämnårig av motsatt kön. Enkäten ställer frågan:

2. *Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle din pojkvän/flickvän behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj eller släkt?*

För att ingå i oskuldsnormsgruppen måste individerna ha svarat att de inte tillåts ha ett villkorslöst förhållande; om de skulle ha en kärleksrelation räcker det inte att det är med en jämnårig av motsatt kön, det skulle också finnas krav på att partnern kommer från samma etnicitet/folkgrupp eller religion.

Resultatet visar att 18 %, eller 406 individer, inte tillåts ha ett sådant villkorslöst förhållande.

Den vanligaste begränsningen av samtliga ungdomars kärleksrelationer är i fallande ordning: ålder, det vill säga partnern måste vara jämngammal (40 %); sexuell orientering, det vill säga partnern måste vara av motsatt kön (27 %); rykte, det vill säga partnern måste ha ett gott rykte (23 %), religion, det vill säga partnern måste ha samma religion som familjen (16 %) och

[5] Frågan om huruvida ungdomarna förväntas vänta med sex tills de gifter sig har ett internt bortfall på 19 %, det vill säga 442 individer har inte svarat på frågan.

etnicitet/folkgrupp, det vill säga partnern måste tillhöra samma etnicitet/folkgrupp som familjen (11 %).

Det sammansatta resultatet redovisas i tabell 3 nedan och visar att 26 % av flickorna och 12 % av pojkarna lever med båda oskuldsnormerna. Sammantaget lever 20 % av ungdomarna i Malmöstudien med båda ovanstående normer om oskuld, såväl förväntningar om att vara oskuld som omsättning i praktiken genom att de inte tillåts ha ett villkorslöst förhållande.

I individer räknat är det 272 individer som ingår i oskuldsnormsgruppen. Av dem är drygt två tredjedelar flickor (68 %, 185 individer), en dryg fjärdedel är pojkar (27 %, 74 individer) och en knapp tjugondel av individerna i oskuldsnormsgruppen har angivit att de är könsöverskridande eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (5 %, 13 individer). Oskuldsnormsgruppen utgör en av rapportens två hedersutsatta grupper[6].

[6] I Göteborgsstudien lever 13 % (96 individer) med båda oskuldsnormerna. Av dem är 73 % flickor (70 individer), 24 % pojkar (23 individer), och 3 % (3 individer) i oskuldsnormsgruppen har uppgivit att de är osäkra/inte vill definiera eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (Strid med flera 2018b). I Stockholmsstudien lever 10 % med båda oskuldsnormerna. Av dem är 74 % flickor (105 individer), 23 % pojkar (33 individer) och 3 % (4 individer) är osäkra/vill inte definiera eller uppger att uppdelningen i flicka/pojke inte stämmer för dem. (Strid med flera, 2018a).

Tabell 3: Flickor och pojkar som lever med ingen, en eller två oskuldsnormer

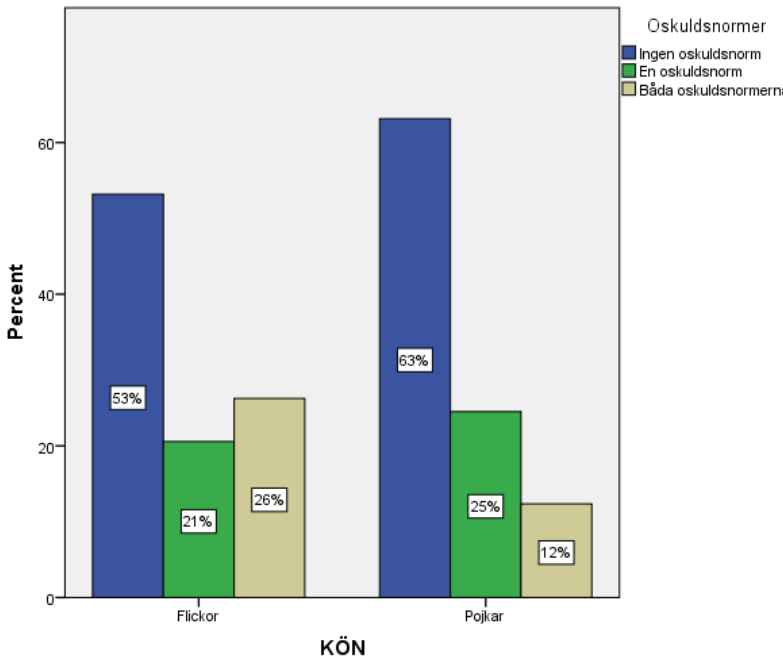

2.2 Hedersgruppernas strukturella villkor

Vilka är de individer som lever med oskuldnormer och med våldsnormer? Vilka andra strukturella villkor lever de med? Är vissa sociala grupper mer utsatta än andra? Resultatet redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabellerna 7a, 7b, 7c och 7d nedan.

Kön/genus: De sammansatta resultaten visar att flickor är överrepresenterade bland dem som lever med oskuldsnormer. Dessutom är det en påfallande stor andel bland dem som lever med våldsnormer som anger att de inte vill definiera eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem.

Tabell 7a: Strukturella villkor: kön

	Kontrollgrupp	Oskuldsnormer	Våldsnormer
	%	%	%
Flickor	48,8	68,0	39,4
Pojkar	48,7	27,2	44,4
Vill/kan ej svara	2,6	4,8	16,2

Sexuell orientering: De sammansatta resultaten visar att majoriteten i samtliga grupper är heterosexuella, men att homosexualitet är starkt överrepresenterat bland båda hedersgrupperna. Överrepresentation är störst i våldsnormsgruppen, och bland pojkar. En ännu större grupp svarar att de är något annat än hetero- eller homosexuella. Siffrorna för pojkar i båda grupperna och för flickor i våldsnormsgruppen är avsevärt högre än för ungdomar i kontrollgruppen. Detta är en stor procentuell grupp vars utsatthet skulle behöva beforskas särskilt. Det står dock klart utifrån denna undersökning att de som inte är heterosexuella lever med en ökad risk att vara utsatta för våld – framförallt i kombination med att inte uppge att de är tjej eller kille.

Tabell 7b: Strukturella villkor: sexualitet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Heterosexuell	82	93	86	82	63	68
Homosexuell	2	1	4	7	8	12
Annat	17	6	10	12	28	20

Födelseland och migrationsålder: De flesta ungdomar är födda i Norden, men ungdomar som är födda utanför Europa är starkt överrepresenterade i de två hedersnormgrupperna. (se tabell 7c nedan).

Religion: En majoritet av ungdomar i båda hedersgrupperna svarar att de kommer från en muslimsk familj. Den näst vanligaste tillhörigheten är kristen. Därefter varierar angiven religiös tillhörighet mellan judisk, hinduisk, buddhistisk, ingen samt ”annan”, förutom de ungdomar som inte vet eller inte vill svara (se tabell 7c nedan).

Tabell 7c: Strukturella villkor: Födelseland, ålder vid flytt, religion

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Var är du själv född?						
Norden	91	86	70	57	64	59
Övriga Europa	4	6	4	4	3	3
Utanför Europa	5	8	26	39	33	38
Hur gammal var du när du flyttade till Sverige?						
0	0	3	6	0	3	7
0–6 år	65	55	35	31	39	22
7–12 år	27	23	35	25	27	15
13 år eller äldre	3	13	16	25	15	30
Vet inte	5	7	8	19	15	26
Vilken religiös tillhörighet har din familj?						
Ingen	22	28	3	6	13	12
Judisk	3	5	3	13	9,4	12,5
Muslimsk	14	20	70	63	38	38
Buddistisk	6	7	2	9	3	25
Hinduistisk	3	3	3	13	13	17
Kristen	58	35	15	22	25	2
Annan	3	3	0	3	6	13
Vet inte	3	2	3	6	0	0
Vill inte svara	8	8	5	0	0	13

Socioekonomi (tabell 7d nedan): Arbetslösheten är genomgående högre och utbildningsnivån genomgående lägre i hedersgrupperna jämfört med kontrollgruppen. Detta gäller både mammor och pappor. Det är en jämförelse-

vis hög utbildningsnivå i materialet som helhet, framförallt för kontrollgruppen. I den del av Sveriges befolkning som är 25–64 år är 49% av kvinnorna och 38 % av männen eftergymnasial utbildning (SCB 2019).[7]

Tabell 7d: Strukturella villkor: socioekonomisk bakgrund

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vad gör din mamma huvudsakligen?						
Arbetar	92	88	59	54	52	52
Arbetar ej	9	13	41	46	48	48
Vad gör din pappa huvudsakligen?						
Arbetar	94	94	79	59	68	47
Arbetar ej	7	6	21	41	32	53
Vad är din mammas (eller annan kvinnlig familjemedlems) högsta utbildning?						
Har ingen utbildning alls	2	2	8	14	2	9
Grundskola eller motsvarande (högst 9 år)	2	4	21	25	22	24
Gymnasieskola, yrkesutbildning eller motsvarande (högst 12 år)	22	23	37	32	33	31
Universitet eller högskola	74	72	35	30	44	36
Vad är din pappas (eller annan manlig familjemedlems) högsta utbildning?						
Har ingen utbildning alls	2	1	4	11	2	7
Grundskola eller motsvarande (högst 9 år)	5	7	21	17	18	16
Gymnasieskola, yrkesutbildning eller motsvarande (högst 12 år)	27	32	28	30	34	30
Universitet eller högskola	66	60	48	42	46	47

[7]SCB (2019) Befolkning efter region, ålder, utbildningsnivå och år https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/utbildning-jobb-och-pengar/utbildningsnivan-i-sverige/

2.3 Hedersgruppernas inställning till stöd och hjälp

Vet ungdomarna var de kan söka stöd och hjälp om de skulle vara oroliga över sin livssituation eller uppleva sig illa behandlade? Om de inte har sökt hjälp, vilka orsaker ligger bakom? Området undersöker även vilka personer/funktioner ungdomarna i de tre grupperna, oskuldnormsgruppen, våldsnormsgruppen, och kontrollgruppen, skulle kunna tänka sig att vända sig till för att få råd.

Resultatet, som redovisas i tabell 8 nedan, visar att ungdomar i oskuldsnormsgruppen genomgående är mindre benägna att söka stöd eller hjälp än materialets andra ungdomar.

Dubbelt så stor andel flickor (41 %) som pojkar (20 %) i oskuldsgruppen svarar att de inte skulle vända sig till någon av de föreslagna personerna/funktionerna. Bland dem är den vanligaste orsaken till att inte söka hjälp att de inte anser sig ha något behov av det (55 % av flickorna, 54 % av pojkarna), följt av att ingen skulle förstå eller kunna hjälpa (för flickorna 15 %) eller att de är osäkra på vart de ska vända sig (för pojkarna 14 %). Om de skulle söka hjälp är det i första hand till vuxna i skolan de skulle vända sig, flickorna till en skolkurator eller skolsköterska och pojkarna till en lärare. En mycket liten del skulle vända sig till en tjejjour eller annan organisation som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck (6 % av flickorna och 3 % av pojkarna).

En viktig könsskillnad handlar om religiösa företrädare. Av de ungdomar som lever med oskuldnormer anger 7 % av flickorna att de skulle kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd och råd, medan 20 % av pojkarna anger samma sak. Våldsnormsgruppen visar samma könsskillnad: 4 % av flickorna och 22 % av pojkarna skulle kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd och råd. I kontrollgruppen skulle knappa 5 % av flickorna och 9 % av pojkarna kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd och råd. Bland pojkarna är det många som skulle tänka sig att vända sig till polisen, hela 23% verkar ha förtroende för polisen. I våldsnormsgruppen är det är lika många som skulle vända sig till lärare.

Tabell 8: Att söka stöd och hjälp, per hedersgrupp och kön
Skulle du kunna tänka dig att vända dig till någon av följande personer för stöd och råd?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem skulle du vända dig till för råd och stöd?						
Lärare i skolan	36,3	45,2	28,6	47,8	25,7	23,4
Skolkurator eller skolsköterska	50,0	45,5	33,7	26,1	37,8	26,6
Socialtjänsten	19,6	22,0	9,1	10,1	18,9	15,6
Polisen	18,7	29,9	8,6	21,7	14,9	23,4
Ungdomsmottagningen	51,8	31,6	14,9	11,6	32,4	17,2
Fritidsledare eller ungdomsledare	14,0	19,4	9,7	5,8	13,5	18,8
Hälso- och sjukvårdspersonal (t.ex. på BUP, Barn- och ungdomsklinik, Vårdcentral)	27,2	23,5	7,4	2,9	17,6	18,8
BRIS, jourhavande kompis eller liknande (via telefon eller chatt)	39,2	27,2	13,1	8,7	24,3	18,8
Tjejjour eller organisationer som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtyck	32,2	6,7	5,7	2,9	17,6	7,8
Religiös företrädare, t.ex. präst, imam eller rabbin	4,7	9,0	7,4	20,3	4,1	21,9
Nej, jag skulle inte vända mig till någon av dessa	18,1	24,6	41,1	20,3	20,3	12,5

Varför söker inte ungdomar som lever med hedersförtryck stöd eller hjälp? Tabell 9 nedan visar att den vanligaste orsaken bland både flickor och pojkar som lever med oskuldsnormer är att de inte anser sig ha något behov av det, drygt hälften anger det.

Den vanligaste orsaken till att våldsnormsgruppen inte skulle söka stöd är att de har dåliga erfarenheter sedan tidigare. För flickor är dock den vanligaste orsaken att det känns som att de sviker sina familjer om de skulle söka stöd från en utomstående (28 % av flickorna jämfört med 9 % av pojkarna). Motsvarande siffror för de andra två grupperna är 2 %–5 %. Den

näst vanligaste orsaken, nästan lika vanlig som dåliga erfarenheter, är att det inte finns något behov, men här är siffran betydligt lägre jämfört med de övriga två grupperna. En femtedel av ungdomarna i våldsnormsgruppen – alltså de ungdomar som har utsatts för våld av någon i familjen eller släkten – uppger att de inte har något behov av stöd, jämfört med drygt hälften av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen och två tredjedelar i kontrollgruppen.

Våldsnormsgruppen anger också, i mycket högre utsträckning än de andra två grupperna, att anledningen till att de inte skulle söka stöd från en utomstående är att de är oroliga för att det skulle innebära något dåligt för deras familjer (18 % av flickorna och 22 % av pojkarna) samt för att någon skulle få reda på att de sökt hjälp (19 % för flickorna och 19 % för pojkarna).

Också svaren på frågan om vem – om någon – de skulle vända sig till för stöd skiljer sig mellan grupperna. Även om skolkurator eller skolsköterska är det vanligaste gemensamma alternativet för både pojkar och flickor, så står våldsnormsflickorna ut genom att ange ungdomsmottagningen som den allra mest sannolika och våldsnormspojkarna skulle i lika stor utsträckning gå till polisen som till en lärare.

Tabell 9: Orsaker till att inte söka stöd och hjälp
Om du inte har vänt dig till någon utomstående för råd och stöd, vad beror det på?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag har inget behov	60,1	76,8	55,2	53,6	22,1	23,4
Jag är osäker på vart jag ska vända mig	11,2	4,5	12,1	14,5	16,2	7,8
Jag har dåliga erfarenheter sedan tidigare	8,8	2,1	5,5	7,2	22,1	25,0
Jag skulle känna mig orolig för att någon kunde se att jag sökte hjälp	8,5	3,3	4,8	11,6	17,6	18,8
Det skulle innebära en fara för mig om någon fick reda på att jag har sökt hjälp	2,1	1,5	3,6	8,7	16,2	10,9
Det känns som jag sviker min familj om jag berättar för andra	3,0	1,8	4,8	2,9	27,9	9,4
Jag är orolig för att det skulle innebära något dåligt för min familj	2,4	0,6	7,3	8,7	17,6	21,9
Jag tror inte att någon skulle förstå mig eller kunna hjälpa mig	13,9	5,1	15,2	5,8	17,6	15,6
Annan anledning	14,8	10,1	13,3	13,0	7,4	12,5

2.4 Hedersgruppernas socialisation

I det följande redovisas i vilken utsträckning de ungdomar som ingår i kontrollgruppen, oskuldnormsgruppen och våldsnormsgruppen instämmer i den svenska lagstiftningens värden angående individuella fri- och rättigheter, undersökta i form av frågor om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. Vi betraktar

detta som ett sätt att mäta grad av socialisation eller internalisering av hederskulturen, som ofta står i skarp kontrast till de individuella fri- och rättigheterna inom svensk lagstiftning.[8]

Vi har delat in svaren utifrån hur många ungdomar som i huvudsak är negativa (tycker någonting är jättedåligt eller ganska dåligt) respektive hur många som i huvudsak är positiva (tycker det är jättebra eller ganska bra). Vi kan konstatera att attityderna till den första frågan om lika rättigheter för kvinnor och män är mer negativa bland ungdomar i hedersgrupperna än i kontrollgruppen. I hedersgrupperna är flickor i oskuldsnormsgruppen minst negativa och pojkar i våldsnormsgruppen mest negativa. Denna tendens håller sedan i sig ganska tydligt genom hela tabellen.

Noterbart är att vad gäller den grupp som är mest negativ till samkönade äktenskap (pojkar i oskuldsnormsgruppen), så är trots det över 60 % i huvudsak positiva. Vi kan också konstatera att majoriteten i samtliga grupper huvudsakligen är positiv till förbudet mot tvångsäktenskap. Attityderna när det gäller förbud mot äktenskap innan 18 års ålder är liknande om än inte fullt så tydliga. Mer än hälften i varje grupp är i huvudsak positiv (från 55 % av pojkarna i våldsnormsgruppen till över 80 % bland flickorna i oskuldsnormsgruppen, med cirka 70 % i övriga två kategorier). Något överraskande svarar hela 42 % av pojkarna och över 25 % av flickorna i våldsnormsgruppen att de är negativa till förbudet mot kvinnlig könsstympning. Motsvarande siffror i oskuldsnormsgruppen är 32 % av pojkarna och 13 % av flickorna.

Tabell 10: Attityder till grundläggande fri- och rättigheter

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Enligt svensk lag har kvinnor och män lika rättigheter						
Det tycker jag är jättedåligt!	1,5	4,7	3,6	15,9	13,9	28,6
Det tycker jag är ganska dåligt	3,5	2,6	4,2	14,5	13,9	15,9
Det tycker jag är ganska bra	11,4	18,7	21,2	21,7	12,5	25,4

[8] Värt att notera här är att det kan vara vanskligt att skilja mellan ungdomarnas inställning och huruvida de tycker att reglering I svensk lag I sig är bra eller dåligt.

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Det tycker jag är jättebra!	83,6	74,1	70,9	47,8	59,7	30,2

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Enligt svensk lag har alla lika rättigheter oavsett bakgrund						
Det tycker jag är jättedåligt!	1,5	4,4	2,4	15,9	18,1	28,1
Det tycker jag är ganska dåligt	4,1	5,2	7,8	11,6	11,1	17,2
Det tycker jag är ganska bra	15,8	18,1	23,5	15,9	13,9	18,8
Det tycker jag är jättebra!	78,7	72,3	66,3	56,5	56,9	35,9
Enligt svensk lag får ingen under 18 år gifta sig						
Det tycker jag är jättedåligt!	3,2	5,8	5,5	13,0	15,3	23,4
Det tycker jag är ganska dåligt	4,7	6,1	12,7	17,4	13,9	21,9
Det tycker jag är ganska bra	38,0	34,4	27,3	21,7	25,0	28,1
Det tycker jag är jättebra!	54,1	53,6	54,5	47,8	45,8	26,6
Enligt svensk lag får kvinnor gifta sig med kvinnor och män med män						
Det tycker jag är jättedåligt!	2,0	5,8	9,6	24,6	19,4	25,0
Det tycker jag är ganska dåligt	2,6	7,0	9,6	14,5	6,9	10,9
Det tycker jag är ganska bra	11,4	20,1	31,9	29,0	19,4	28,1
Det tycker jag är jättebra!	83,9	67,2	48,8	31,9	54,2	35,9
Enligt svensk lag får ingen tvingas att gifta sig mot sin vilja (tvångsäktenskap)						
Det tycker jag är jättedåligt!	2,0	3,8	4,8	13,0	15,3	21,9
Det tycker jag är ganska dåligt	2,0	2,9	2,4	10,1	9,7	12,5

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Det tycker jag är ganska bra	9,4	11,7	16,3	21,7	13,9	23,4
Det tycker jag är jättebra!	86,5	81,6	76,5	55,1	61,1	42,2
Enligt svensk lag får inte flickor och kvinnor könsstympas						
Det tycker jag är jättedåligt!	3,2	5,3	7,8	14,7	19,7	31,3
Det tycker jag är ganska dåligt	4,7	5,9	5,4	17,6	5,6	10,9
Det tycker jag är ganska bra	11,8	18,5	22,9	19,1	23,9	18,8
Det tycker jag är jättebra!	80,2	70,3	63,9	48,5	50,7	39,1

3 SEXUALITET OCH RELATIONER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomar i årskurs nio som lever med hedersrelaterade normer kontrolleras och begränsas avseende sexualitet och relationer. Härnedan redogörs först för innehållet i dessa begränsningar. Därefter redovisas hur stor andel av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dessa. Resultatet presenteras för både pojkar och flickor.

Förståelsen av dessa begränsningar som specifikt hedersrelaterade tar avstamp i den kvalitativa delstudien (DEL II i denna volym) och i det föregående kapitlets teoretiska utgångspunkter samt regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Det bygger på den tidigare forskning som identifierar bevarandet av den ogifta dotterns oskuld och kyskhet som centralt i den hederskontextuella institutionen – till skillnad från i icke-hederskontextuella sammanhang – och som en angelägenhet för hela familjen, inte enbart individen. Normer kring sexualitet, umgänge och relationer handlar om att kontrollera ungdomars, framförallt flickors, sexualitet och att garantera deras oskuld, genom såväl virtuell som fysisk könsseparation. Här ingår alltså de individer som upplever begränsningar rörande olika former av relationer till det motsatta könet, såväl kärleksrelationer som vänskapsrelationer, nutida och framtida. Även pojkarna inkluderas i materialet, även om kunskap om de begränsningar som pojkar utsätts för inte är lika omfattande som kunskapen om flickors begränsningar. Resultaten för flickor och pojkar redovisas separat och jämförs.

För att kyskhetsnormen ska bli begriplig måste vi betrakta oskulden och den sexuella renheten som en form av kapital i en kollektiv kontext där den enskilda individen ses som en icke separerbar del av en större helhet och inte själv äger bestämmanderätten över sin egen kropp. Historiskt sett har äktenskap arrangerats inom och mellan grupper i praktiskt och symboliskt syfte – för att trygga släktens fortlevnad och position, kontrollera tillgångar och egendom, förebygga och lösa konflikter, ingå allianser, stärka pakter, skapa nya maktfaktorer etc. Giftermål och föräldraskap har setts som självklarheter och nödvändigheter för vilka den romantiska kärleken inte har varit en grund eller en förutsättning utan snarare ett plus. I ett sådant sammanhang, där individens värde är starkt knutet till rollen denne kan spela för gruppens fortlevnad och välstånd, blir äktenskapet en av många saker i livet som sker i det gemensamma intressets namn och som regleras utifrån pragmatiska och traditionella hänsyn. Att kvinnor och mäns sexualitet uppfattas, värderas och hanteras olika är vidare en global realitet som bidrar

till det oskuldsideal som visserligen inte är unikt för hederskulturer, men som är så starkt betonat i dem, bland annat genom (van-)föreställningen om en intakt mödomshinna (myten om mödomshinnan) och en oskuld som bevisas genom en blödning på bröllopsnatten. Idealet sträcker sig dock bortom den rent anatomiska statusen. En flicka i ett hedersnormativt sammanhang begränsas inte bara för att hennes fysiska oskuld ska bevaras, utan ofta för att säkerställa att varje enskild detalj som kan kopplas till hennes karaktär är under kontroll, så att familjens rykte inte riskerar att kompometteras. Relationer mellan ogifta personer av motsatt kön innebär ett hot mot kyskhetsnormen och måste därför regleras eller ibland förbjudas helt.

I ett nutida svenskt sammanhang kan det te sig märkligt att en sådan norm lever kvar och påverkar människors liv i någon större utsträckning. Då är det viktigt att förstå att det finns familjer med ett hederstänkande i Sverige som har lojalitet och kopplingar till släktingar i andra länder; kopplingar vilka inte minst aktualiseras när det är fråga om just äktenskap (se Cinthio 2015).

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet "Relationer och sexualitet" och följande frågeteman:

1. *Kontroll av sexualitet: Ungdomar vars familj förväntar sig att de ska vänta med sex till äktenskap.*
2. *Kontroll av nutida kärleksrelation: Ungdomar vars familj inte tillåter en heterosexuell parrelation med jämnårig.*
3. *Kontroll av vänskapsrelationer: Ungdomar vars familj inte tillåter en vänskapsrelation med jämnåriga av annat kön.*
4. *Kontroll av framtida kärleksrelationer: Ungdomar som inte själva får/kan bestämma vem de ska gifta sig med i framtiden.*

De två första frågorna motsvarar dem som ingår i oskuldsnormsgruppen. De upprepas här eftersom de undersöks empiriskt för våldsnormsgruppens och kontrollgruppens erfarenheter av kontroll. Fråga två, som handlar om inskränkningar i kärleksrelationer, analyseras dessutom mer detaljerat i detta kapitel för alla tre grupperna. Den tredje frågan ger oss kunskap om ett ännu starkare upprätthållande av en sådan norm, nämligen genom att familjen eller släkten begränsar även vänskapliga relationer mellan könen. Den fjärde frågan ger oss kunskap om i vilken utsträckning flickor och pojkar är begränsade när det gäller framtida relationer och svarar mot regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck där såväl arrangerade som tvingande äktenskap ingår. De två sista frågorna mäter individens oro

över att inte få bestämma om sexualitet och relationer själv. Dessa frågor ställs till de tre grupperna i materialet: oskuldsgruppen, våldsgruppen och kontrollgruppen.

3.1 Redovisning av kontroll och begränsningar av sexualitet och relationer[9]

3.1.1 Sex och sex före äktenskap

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskapet. Enkäten ställer frågan:

1. *Finns det förväntningar i din familj eller släkt att du ska vänta med sex tills du gifter dig?*

Svarsalternativen utgörs av en skala från ”stämmer inte alls” till ”stämmer absolut”. Svarsalternativet ”vet inte” finns också med.

Resultatet, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 11 nedan, visar att av de ungdomar som lever med en hedersrelaterad våldsnorm lever 47,8 % av flickorna och 41,3 % av pojkarna med en familj som förväntar sig att de ska vara oskulder tills de gifter sig, jämfört med 16 % av ungdomarna i kontrollgruppen. Att leva med en våldsnorm ökar alltså sannolikheten att du förväntas vara oskuld när du gifter dig, men innebär inte per automatik att du lever med oskuldsnormer. I oskuldnormsgruppen är motsvarande siffror givetvis 100 %.

3.1.2 Kontroll av nutida kärleksrelationer

Den andra frågan som undersöktes var frågan om förväntningar och beteenden när det gäller kärleksrelationer. Frågan handlar delvis om huruvida den norm som undersöktes i föregående fråga omsätts i praktiken, det vill säga om familjen eller släkten försöker reglera ungdomarnas liv på ett sådant sätt att sannolikheten att de har sex före äktenskapet minskar? Resultaten av den här frågan ger alltså en indikation på om det förekommer

[9] I kapitlet följer fyra tabeller vilka tillsammans visar resultatet av de undersökta ungdomarnas erfarenheter av familjens eller släktens kontroll av deras sexualitet. Eftersom antalet individer som besvarat enkäten (N) är olika för de olika variablerna kan inget samlat N anges. Därför redovisas resultat av frågeområdet kontroll av/begränsningar i utövandet av sexualitet i distinkta tabeller.

någon konkret omsättning av en föreliggande norm om sex. Frågeområdet täcker huruvida ungdomar tillåts ha en kärleksrelation och – om de får det – under vilka villkor. Frågan formuleras:

> *Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle den du är ihop med behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj eller släkt?*

Resultatet, som redovisas för i tabell 11 nedan, visar att 25 % av flickorna och 19 % av pojkarna i våldsnormsgruppen inte får ha en kärleksrelation överhuvudtaget. För kontrollgruppen är motsvarande siffror 0 %. Resultatet visar också att heterosexualitet är ett avsevärt starkare villkor för att familjen/släkten ska acceptera relationen för ungdomar i både oskuldsnormsgruppen och i våldsnormsgruppen än för ungdomar i kontrollgruppen. Villkoret är starkare för flickor än för pojkar i de två hedersgrupperna, men starkare för pojkar än för flickor i kontrollgruppen.

Religion är ett starkare krav för flickor och pojkar i oskuldsnormsgruppen (60 % för flickor och 50 % för pojkar) än i våldsnormsgruppen (18 % för flickor och 14 % för pojkar). Ingen i kontrollgruppen anger att samma religion är ett villkor för att få ha en kärleksrelation.

Ålder, att vara ungefär jämngammal, är ett viktigare krav för ungdomar i kontrollgruppen än i oskuldsnormsgruppen och i våldsnormsgruppen. Det är viktigare för flickorna (50 %) än för pojkarna (36 %).

Rykte – att den som ungdomen har en kärleksrelation med har ett gott rykte – anges som krav för samtliga undersökta grupper och kön. Det är viktigare för flickor än för pojkar, 19 % jämfört med 14 % i kontrollgruppen, 43 % jämfört med 22 % i oskuldsnormsgruppen, och 25 % jämfört med 19 % i våldsnormsgruppen.

Sammanfattningsvis kan sägas att flickorna i samtliga grupper har starkare och fler krav när det gäller deras kärleksrelationer och att både flickor och pojkar i oskuldnormsgruppen och våldsnormsgruppen har fler villkor än ungdomarna i kontrollgruppen. Undantaget är ålder där flickor och pojkar i kontrollgruppen i större utsträckning än flickor och pojkar i hedersgrupperna anger att ett krav på deras kärleksrelationer är att deras partner är ungefär jämngammal. Det mest vanligt förekommande kravet är samma religion för oskuldsnormsgruppen och ålder för våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

Tabell 11: Kontroll av sex och nutida relationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Förväntningar om sex						
Familjen förväntar sig att du ska vänta med sex tills du gifter dig						
Stämmer ej	100,0	100,0	0,0	0,0	56,0	63,6
Stämmer	0,0	0,0	100,0	100,0	44,0	36,4
Familjen förväntar sig att flickor ska vänta med sex tills de gifter sig						
Stämmer ej	98,9	93,5	5,2	10,4	56,0	66,7
Stämmer	1,1	6,5	94,8	89,6	44,0	33,3
Familjen förväntar sig att pojkar ska vänta med sex tills de gifter sig						
Stämmer ej	99,4	97,5	22,2	23,7	73,3	77,3
Stämmer	0,6	2,5	77,8	76,3	26,7	22,7
Villkor för relation						
Får ha ett villkorslöst förhållande	100,0	100,0	0,0	0,0	52,2	60,3
Villkor för att potentiell partner skulle accepteras av din familj/släkt						
Jag får inte ha en kärleksrelation alls	0,0	0,0	41,8	37,2	24,6	12,7
Samma ålder	49,6	35,9	27,8	30,8	39,1	33,3
Heterosexuell	9,7	20,6	51,5	39,7	31,9	28,6
Etnicitet/folkgrupp	0,0	0,0	32,5	30,8	21,7	22,2
Samma religion	0,0	0,0	59,8	50,0	20,3	14,3
Bra rykte	18,5	14,7	42,8	21,8	29,0	15,9
Finns inte sådant krav	43,3	53,7	0,0	0,0	15,9	19,0
Nej	0,0	0,0	100,0	100,0	47,8	39,7

3.1.3 Kontroll av framtida kärleksrelationer

Den tredje frågan handlar om huruvida ungdomarna tillåts bestämma vem deras framtida partner ska vara och huruvida de är oroliga över att någon annan ska bestämma. Detta undersöks genom två enkätfrågor:

1. *Är du orolig över att någon annan ska bestämma vem du ska gifta dig med i framtiden?*
2. *Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva med i framtiden?*

Resultatet, som redovisas i tabell 12 nedan, visar att nästan hälften av ungdomarna i våldsnormsgruppen och en fjärdedel av ungdomarna i oskuldnormsgruppen är oroliga över att någon annan ska bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med i framtiden. En större andel av ungdomarna i kontrollgruppen uppger att de själva får bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med i framtiden; 92 % av flickorna och 91 % av pojkarna, jämfört med 39 % av flickorna och 42 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och 38 % av flickorna och 46 % av pojkarna i våldsnormsgruppen.

Några ungdomar i hedersgrupperna lever med en familj som redan har valt deras framtida partner: 3 % av flickorna och 5 % av pojkarna i våldsnormsgruppen jämfört med 2 % av flickorna och 3 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen. I antal handlar det om sammanlagt 11 ungdomar i de två hedersgrupperna: sex flickor och fem pojkar.

Tabell 12: Kontroll av framtida kärleksrelationer: beslutsfattande och oro

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Är du orolig över att inte få bestämma vem du ska leva tillsammans med i framtiden?						
Orolig	6	9	26	26	41	37
Ej orolig	94	91	74	74	59	63
Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i familjen?						
Du själv (tillsammans med din partner)	92,3	91,5	39,2	42,3	37,3	46,3
Du själv, men din familj måste först acceptera personen	6,6	7,1	53,1	30,8	36,0	20,9
Din familj väljer en partner som du får ta ställning till	0,0	0,6	2,6	14,1	9,3	13,4
Det blir mest din familj som väljer åt dig, de vet vad som är bäst för dig	0,6	0,0	2,1	7,7	13,3	11,9
Endast din familj, du själv har inte mycket att säga till om	0,3	0,3	1,0	2,6	1,3	3,0
Min framtida partner är redan vald av min familj	0	1	2	3	3	5

3.1.4 Vänskapsrelationer

Den fjärde frågan, frågan om vänskapsrelationer, handlar om huruvida ungdomarna upplever att deras föräldrar begränsar deras umgänge med vänner av motsatt kön. Området undersöktes genom två olika frågor. Den första frågan undersöker i vilken utsträckningen ungdomarna överhuvudtaget tillåts umgås med någon av annat kön efter skolan (huruvida denna begränsning gäller även i skolan har inte undersökts). Den andra frågan undersöker i vilken utsträckning ungdomarna får gå hem till kompisar av annat kön.

Resultatet, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 13 nedan, visar att ungdomar i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen lever med starkare begränsningar när det gäller att få umgås med vänner av annat kön än ungdomar i kontrollgruppen. Den starkast begränsade gruppen är flickor i oskuldsnormsgruppen, där 80 % säger att de inte får umgås hemma hos någon av annat kön. Motsvarande siffra för flickor som inte lever med oskuldnormer eller våldsnormer är 6 %.

Tabell 13: Villkorade och kontrollerade vänskapsrelationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Umgås med kompis av annat kön efter skolan						
Nej	1,7	5,1	49,2	29,9	42,7	41,8
Ja	98,3	94,9	50,8	70,1	57,3	58,2
Umgås hemma hos kompis av annat kön efter skolan						
Nej	6,0	5,4	79,8	41,6	48,0	38,8
Ja	94,0	94,6	20,2	58,4	52,0	61,2

3.2 Sammanfattning av resultat

Resultatet, som sammanfattas i tabell 14 nedan, styrker resultat från tidigare studier som visar att flickor omges av fler och hårdare krav och begränsningar när det gäller sexualitet och relationer. I den grupp som utmärks av oskuldsnormen är nästan 80 % förbjudna att umgås hemma hos någon av motsatt kön. Situationen förstärks ytterligare av att flickorna är överrepresenterade i oskuldsnormsgruppen (68%). Pojkarna ger uttryck för

andra begränsningar kopplade till omgivningens föreställningar om att det är riskabelt att låta ungdomar av motsatt kön umgås vänskapligt. Könsuppdelningen är en spegling av den starka heteronormativitet som råder inte minst i traditionella miljöer, där det dels är ett grundläggande villkor att en partner är av motsatt kön för att en kärleksrelation alls ska få existera, men där normativiteten också tar sig uttryck i att det är just vänskapsrelationer och umgänge *mellan* könen som problematiseras av omgivningen. Sådana tendenser visar sig både i oskuldsnormsgruppen och i våldsnormsgruppen. De överensstämmer väl med intervjuerna i den kvalitativa delstudien med individer som drabbats hårt när de brutit mot omgivningens förväntningar i detta avseende.

En traditionell tolkning av religiösa texter kan legitimera både oskulds- och heteronormer och just religion verkar ha större betydelse för föräldrar/släktingar till de ungdomar som lever med en tydlig oskuldsnorm, vilket i enkätsvaren visar sig genom krav på över hälften av dem att en framtida partner ska ha samma religiösa tillhörighet. Det tål att funderas över om heteronormativitet och/eller oskuldsideal utan tillhörande kollektiv dynamik i första hand bör kopplas samman med hedersnormer eller snarare kan ses som uttryck för en ortodox religiös övertygelse av annat slag, då äktenskapet i många trossammanhang betraktas som den enda legitima ramen för sexualiteten, vilket per definition utesluter både föräktenskapliga och homosexuella förbindelser. Om vi vänder på resonemanget ser vi dock att en kollektiv våldsnorm ökar sannolikheten för att det också ska finnas en förväntan på att oskulden bevaras inför äktenskapet.

Även om det i oskuldsnormsgruppen finns oro beträffande friheten att välja partner i framtiden, så tyder enkätsvaren på att det just är våldsnormer som drastiskt ökar sannolikheten för tvång när det gäller äktenskap. Det är bland dessa ungdomar vi hittar allra flest som redan fått en blivande make/maka utsedd av familjen och nästan hälften uttrycker oro över att inte själva få bestämma vem de ska leva med i framtiden. Man skulle kunna uttrycka det som att den kollektiva dynamik som legitimerar våldsnormen också gör det självklart att en person inte bara är en integrerad del av sin grupp utan också i någon mån ägs av sin grupp, och därmed ligger rätten till beslutsfattande över den enskildes kropp och sexualitet på familje-/släktnivå snarare än på individnivå.

Kanske är det också här vi kan söka förklaringen till varför dessa ungdomars framtida partners ålder spelar mindre roll än i kontrollgruppen, där det är viktigare att den man träffar är jämngammal. Vid tidiga och arrangerade äktenskap är det vanligt att mannen är äldre än kvinnan (se till

exempel UNICEF och UNFPA) och det traditionella pragmatiska synsätt på äktenskapets syfte och funktion som redogjorts för tidigare i rapporten lägger större vikt vid stabilitet på gruppnivå än på ömsesidighet mellan de två närmast berörda individerna.

Tabell 14: Sammanfattning av sexualitet och relationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Villkorslöst förhållande						
Ja	100,0	100,0	0,0	0,0	47,8	49,2
Nej	0,0	0,0	100,0	100,0	43,5	42,9
Vet ej	0,0	0,0	0,0	0,0	8,7	7,9
Förväntas vänta med sex tills de gifter sig						
Stämmer inte	100,0	100,0	0,0	0,0	52,2	58,7
Stämmer	0,0	0,0	100,0	100,0	47,8	41,3
Inskränkningar I vänskapsrelationer						
Inskränkning	2,5	4,5	62,7	18,2	42,0	20,6
Ej Inskränkning	97,5	95,5	37,3	81,8	58,0	79,4
Inskränkningar gällande framtida partner						
Inskränkningar	8,1	8,6	60,8	57,7	62,3	54,0
Ej Inskränkningar	91,9	91,4	39,2	42,3	37,7	46,0
Antal begränsningar gällande oskuld, umgänge och partnerval						
Ingen begränsning	89,9	88,4	0,0	0,0	24,6	19,0
En begränsning	9,6	10,2	0,0	0,0	10,1	28,6
Två begränsningar	0,6	1,4	19,6	30,8	30,4	27,0
Tre begränsningar	0,0	0,0	37,6	62,8	14,5	25,4
Fyra begränsningar	0,0	0,0	42,8	6,4	20,3	0,0

4 VARDAGSPRAKTIKER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomarna i studien lever med hedersrelaterade begränsningar avseende handlingsfrihet och vardagspraktiker i skolan och på fritiden, det vill säga begränsningar som hindrar ungdomarnas deltagande i det offentliga livet och civila samhället. Här nedan redogörs först för innehållet i dessa begränsningar. Därefter redovisas hur stor andel av oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för både flickor och pojkar.

Vardagspraktiker och begränsningarna av dessa handlar om aktiviteter och beteenden som kan betraktas som ordinära för ungdomar i årskurs nio. Begränsningen av vardagspraktiker handlar om ungdomarnas upplevelser av olika konkreta regleringar av vilka aktiviteter de får/kan engagera sig i, aktiviteter som är direkt kopplade till individuella och samhälleliga vardagspraktiker. Det handlar om de individer som av olika skäl inte deltar eller tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter och/eller fritidsaktiviteter eller som upplever begränsningar i jämförelse med syskon hemma.

Föräldrars motstånd mot framför allt flickors deltagande i moment som ur ett svenskt läroplansperspektiv ter sig oproblematiska – sådant som idrottsundervisning och könsblandad simundervisning – förklaras ofta med argument kopplade till pubertet, könsroller och sexualitet. Utifrån föreställningar om att ungdomar från en viss ålder är nyfikna på det motsatta könet och att den nyväckta sexualiteten kan eldas på i situationer där pojkar och flickor är lättklädda och/eller ägnar sig åt fysisk aktivitet tillsammans, betraktas sådana arenor som riskabla och bör därmed undvikas. Detta kan även ses i ljuset av att många föräldrar med bakgrund i andra länder själva har erfarenheter av en könsuppdelad skola, åtminstone från en viss ålder, och att det normala i en svensk kontext kan vara främmande utifrån andra referensramar. Vad gäller utflykter och framförallt övernattningar uttrycker vissa föräldrar farhågor om att flickor i obevakade situationer ska riskera att utsättas för övergrepp, eller lockas till att inleda en relation. Oron behöver inte bara gälla faktiska risker, utan kan också omfatta utomståendes uppfattningar om familjen – en omsorg om ryktet snarare än om individen. Till synes neutrala företeelser laddas alltså med en heteronormativ sexualisering och betraktas som inkörsportar till risker och faror utifrån heders-

tänkande och kyskhetsnormer. En negativ inställning till sex- och samlevnadsundervisningen, som i den svenska skolan är ett ämnesövergripande inslag och åtminstone i teorin ska löpa igenom i princip samtlig undervisning, följer samma logik; ungdomars nyfikenhet kring sexualitet bör inte uppmuntras och den liberala, sexualpositiva hållning som genomsyrar svensk sex- och samlevnadspedagogik är inte i samklang med traditionella ideal. Dessutom kan föräldrar som själva inte fått sådana kunskaper genom sin egen skolgång ha bristande insikt i vad som förmedlas och på vilket sätt, vilket ytterligare kan bidra till motståndet.

Begreppet vardagsheder som ett sätt att försöka begreppsliggöra inskränkningar i vardagen med kollektiva normer som går före skolans eller samhällets regler, blir relevant i detta sammanhang. Det kan handla om vuxna och ungdomar som bevakar varandra i skolan, vem som får umgås med vem och om ungdomar som vid en konflikt löser denna inte med hjälp av skolans personal utan med hjälp av till exempel en kusin eller storebror.

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet ”Hem, skola och fritid” och följande frågeteman:

1. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter såsom a) klassresa med övernattning, b) idrottsundervisning, c) könsblandad simundervisning och d) sex- och samlevnadsundervisning.
2. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande fritidsaktiviteter såsom att a) gå på gym, b) dansa, c) simma och d) spela i ett band.

I det följande redogörs först för hur stor andel av samtliga i undersökningen som svarar att de utsätts för begränsningar och inskränkningar av sin(a) handlingsfrihet/vardagspraktiker. För samtliga begränsningar redovisas andelen flickor och pojkar som lever med begränsningarna inom de tre grupperna: oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

4.1 Redovisning av begränsningar av vardagspraktiker

4.1.1 Begränsningar i skola

Frågor om begränsningar när det gäller vardagspraktiker relaterade till skolan formulerades på flera sätt. Först ställdes frågorna:

1. *Får du, för din familj, delta i klassresa med övernattning?*
2. *Får du, för din familj, delta i idrottsundervisning?*
3. *Får du, för din familj, delta i könsblandad simundervisning?*
4. *Får du, för din familj, delta i sex- och samlevnadsundervisning?*

Resultatet, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 15 nedan, visar att ungdomar i våldsnormsgruppen är mer begränsade än andra vad gäller samtliga moment. Vad som sticker ut är att med ett undantag (något lägre andel flickor än pojkar i oskuldsnormsgruppen anger att de får lov att delta i klassresa med övernattning – även om antalet flickor är fler) så har en högre andel pojkar än flickor i alla grupper svarat att de är begränsade i samtliga avseenden. Eftersom det är fler flickor än pojkar i oskuldsnormsgruppen, så är det i vissa fall i antal ändå fler flickor.

Därefter ställdes frågan om vad ungdomarna tror att begränsningarna beror på. I tabell 15 nedan redovisas andelen som angivit att de tror att de inte får delta i skolverksamheter eftersom det går emot familjens kultur, det går emot familjens religion eller eftersom föräldrarna är oroliga att deltagande skulle ge dem dåligt rykte. Resultaten visar att det är betydligt vanligare att ungdomar som lever med oskuldsnormer eller våldsnormer och som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter, rationaliserar begränsningarna utifrån familjens kultur (våldsnormer), familjens religion (pojkar med oskuldnormer) eller med att de skulle få dåligt rykte (flickor med oskuldsnormer), än att ungdomar i kontrollgruppen gör det. Här finns alltså en skillnad även mellan hedersgrupperna; våldsnormsgruppen anger oftare att familjens kultur legitimerar begränsningen (12 % bland flickorna och 12 % bland pojkarna) medan oskuldsnormsgruppen är könsuppdelad; bland flickor är oro för rykte (10 %) den vanligast förekommande legitimeringen. Fortfarande är det dock en stor andel ungdomar i båda dessa grupper som inte anger något av skälen kultur, religion eller rykte som förklaring.

Tabell 15: Deltagande i skolaktiviteter och begränsningar

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag får delta i skolaktiviteter som:						
Klassresa med övernattning						
Ja	97,7	96,0	73,6	77,9	66,7	65,7
Nej	2,3	4,0	26,4	22,1	33,3	34,3
Idrottsundervisningen						
Ja	98,6	97,1	94,8	79,2	74,7	61,2
Nej	1,4	2,9	5,2	20,8	25,3	38,8
Simundervisningen när tjejer och killar simmar tillsammans						
Ja	98,9	95,1	82,0	79,2	70,7	65,7
Nej	1,1	4,9	18,0	20,8	29,3	34,3
Information om sex och samlevnad i skolan						
Ja	99,1	96,3	89,1	77,9	74,3	59,7
Nej	0,9	3,7	10,9	22,1	25,7	40,3
Ungdomar med skolbegränsningar						
Ingen begränsning	95,4	94,6	62,9	63,6	58,7	52,2
En eller fler begränsningar	4,6	5,4	37,1	36,4	41,3	47,8
Om du inte får delta, varför inte?						
Går emot familjens kultur						
Ja	0,8	0,0	9,8	8,3	14,0	12,5
Nej	99,2	100,0	90,2	91,7	86,0	87,5
Går emot familjens religion						
Ja	0,0	0,8	8,2	10,0	14,0	10,4
Nej	100,0	99,2	91,8	90,0	86,0	89,6
Familjen är orolig för dåligt rykte						
Ja	0,8	0,0	10,4	6,7	10,5	8,3
Nej	99,2	100,0	89,6	93,3	89,5	91,7

4.1.2 Fritidsbegränsningar

Frågor om begränsningar avseende fritidspraktiker undersöks med hjälp av frågorna: Hur väl stämmer följande påstående in på vad du får göra för din familj? Det finns fem möjliga svarsalternativ, från ”nej, aldrig” till ”ja, alltid”:

1. *Jag får göra fritidsaktiviteter, som att gå på gym, dansa, simma, spela i band eller liknande.*
2. *Jag får vara med på sociala medier.*
3. *Jag får umgås med kompisar av annat kön på fritiden.*
4. *Jag får gå hem till kompisar av annat kön på fritiden.*

Därefter ställdes en fråga om varför, enligt ungdomarna själva, de inte tillåts delta i vissa fritidsaktiviteter. Här fanns både fasta och öppna svarsalternativ.

Resultatet, som redovisas i tabell 16 nedan, visar att ungdomar i våldsnormsgruppen har flest begränsningar vad gäller fritidsaktiviteter. I flera avseenden är pojkar mer begränsade än flickor, framförallt när det gäller sådant som gym, dator och sociala medier, men det är en mindre andel flickor än pojkar som uppger att de lever ett liv fritt från begräsningar överhuvudtaget. När det gäller umgänge med personer av annat kön är flickor i oskuldsnormsgruppen starkast begränsad

I kontrollgruppen är siffrorna på dem som uppger kultur eller religion som skäl för begränsningarna låga. Drygt 2 % av flickorna menar dock att rykte spelar roll. I de övriga två grupperna är siffrorna betydligt högre och ett tydligt mönster framträder: det är flickorna som i störst utsträckning ser kultur, religion och rykte som betydelsefulla faktorer i sammanhanget. En knapp fjärdedel av flickorna i oskuldsnormsgruppen anger oro för dåligt rykte som skäl till begränsningarna och en exakt lika stor andel flickor i våldsnormsgruppen menar att det handlar om kultur.

Tabell 16: Deltagande i fritidsaktiviteter och begränsningar

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Får delta i fritidsaktiviteter som att:						
Gå på gym, dansa, simma, spela i ett band eller liknande						
Ja	98,0	96,0	85,5	78,9	70,7	59,1
Nej	2,0	4,0	14,5	21,1	29,3	40,9
Se på tv-serier och filmer som jag väljer själv						
Ja	99,1	95,4	94,8	80,5	77,3	61,2
Nej	0,9	4,6	5,2	19,5	22,7	38,8
Sociala medier						
Ja	98,9	96,9	91,2	81,8	72,0	59,7
Nej	1,1	3,1	8,8	18,2	28,0	40,3
Umgås med kompis av annat kön efter skolan						
Ja	98,3	94,9	50,8	70,1	57,3	58,2
Nej	1,7	5,1	49,2	29,9	42,7	41,8
Umgås hemma hos kompis av annat kön efter skolan						
Ja	94,0	94,6	20,2	58,4	52,0	61,2
Nej	6,0	5,4	79,8	41,6	48,0	38,8
Ungdomar med fritidsbegränsning						
Ingen begränsning	92,3	94,7	14,0	48,6	43,8	54,7
En eller fler begränsningar	7,7	5,3	86,0	51,4	56,3	45,3
Går emot familjens kultur						
Ja	0,0	0,0	17,5	6,7	24,6	8,3
Nej	100,0	100,0	82,5	93,3	75,4	91,7
Går emot familjens religion						
Ja	0,0	0,8	18,6	13,3	21,1	6,3
Nej	100,0	99,2	81,4	86,7	78,9	93,8
Oroliga för dåligt rykte						
Ja	2,3	0,0	24,6	13,3	21,1	6,3
Nej	97,7	100,0	75,4	86,7	78,9	93,8

4.2 Sammanfattning av resultat

Vi ser att ungdomar i våldsnormsgruppen uppger sig vara mer begränsade än andra i skolan och att pojkar i alla grupper är överrepresenterade. Även när det gäller fritidsaktiviteter ser vi att ungdomar i våldsnormsgruppen ligger högt i svaren på de enskilda frågorna och att pojkar är mer begränsade förutom när det kommer till umgänge med personer av annat kön. Samtidigt visar en närmare granskning att bilden blir ganska missvisande om vi bara mäter svaren på de enskilda frågorna. Den grupp som otvetydigt framstår som mest utsatt utifrån sammanställningen är flickorna i oskuldsnormsgruppen där endast 14 % anger att de inte begränsas på något sätt. Man kan alltså tänka sig att de i våldsnormsgruppen som är begränsade är det i nästan samtliga avseenden, men att det samtidigt finns ungefär lika många som inte begränsas alls, medan en absolut majoritet av flickorna som lever med oskuldsnormer också är begränsade på sin fritid.

När det gäller anledningen till begränsningarna i skolan och på fritiden ser vi att det framförallt är ungdomar som lever med oskulds- eller våldsnormer som anger kultur, religion eller rykte som förklaring, men att mönstret skiljer sig åt. I oskuldsnormsgruppen är man i första hand oroad för ryktet (i synnerhet flickorna) eller tror att religion är skälet till begränsningarna, medan man i den andra gruppen är mer benägen att framhålla kulturen som förklaringsmodell. Kultur, religion och rykte kan alltså förklara en viss del, men uppenbarligen inte allt. Vad som väcker funderingar är de frågor som förblir obesvarade, då det är många ungdomar som inte anger något av de ovanstående skälen som motivering, vare sig när det gäller begränsningar i skolan eller på fritiden. Det är värt att notera att över 75 % av flickorna som lever med en oskuldsnorm menar att det inte är oro över dåligt rykte som ligger bakom de begränsningar som en så stor del av dem ändå uppger att de har. Ännu fler, över 80 %, svarar nej på frågorna om huruvida det är kultur eller religion som är anledningen. Det finns alltså en värld av rationaliseringar och förklaringar som inte kretsar kring vad vi traditionellt kallar heder.

5 VÅLDSPRAKTIKER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomar som lever både med och utan hedersnormer också lever med erfarenheter av olika former av hot, kränkningar och våld. Nedan, redogörs först för innehållet i våldets variationer, mekanismer och uttryck. Därefter redovisas hur stor andel av oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för både flickor och pojkar.

Förståelsen av hot, kränkningar och våld i en hederskontext tar avstamp i studiens teoretiska utgångspunkter och bygger på tidigare forskning. Det hedersrelaterade våldet kännetecknas av att det ofta utövas kollektivt och som ett verktyg för att förhindra, korrigera, kväsa eller straffa särskilda beteenden. Det är en angelägenhet för familjen eller hela släkten (Länsstyrelserna och Socialstyrelsen, 2005; Skr. 2007/08:39; Socialstyrelsen 2014). Våldet drabbar både flickor och pojkar, även om utsatta flickor är överrepresenterade i tidigare studier. I både flickors och pojkars fall används våld i relation till utövandet av sexualitet och bevarande av familjens goda rykte. Såväl flickor och kvinnor som pojkar och män kan utsättas och vara förövare. Ibland är en och samma person både utsatt och förövare, detta gäller inte minst pojkar och unga män.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket kan beskrivas genom en stegrande skala, där ena änden börjar med en uppsättning regler och förväntningar som föreskrivs utifrån det specifika normsystemet och där vi i de följande stegen återfinner olika metoder som ska säkerställa att dessa regler efterföljs. Föregående kapitel har redovisat resultaten avseende detta. Man kan föreställa sig en gradvis upptrappning, från integritetskränkande kontroller och inskränkning av rörelsefrihet via begränsningar av valmöjlighet gällande kläder och utseende, umgänge och vardagliga livsval, vidare in i hot och kränkningar, psykiskt och fysiskt våld och i den extrema änden av skalan grovt våld, suicid, ”olyckor” (som kan vara kamouflerat våld) och mord. I olika delar av denna skala kan vi också placera in företeelser som är ägnade att kontrollera och styra individens frihet när det gäller relationer, kropp och sexualitet – exempelvis förbud att utforska känslor och kärlek, oskuldskontroller, könsstympning (i de fall den utförs med hänvisning till ett kyskhetsargument), tvångsgifte med mera.

För många individer som befinner sig i en hedersnormativ kontext levs livet i den första änden av skalan och de navigerar mellan förväntningar och ideal under ett visst mått av begränsningar, men utan att det någonsin blir fråga om hot eller våld. För andra innebär utmanande av reglerna eller

oundvikliga processer som pubertet och vuxenblivande att problematiken accelererar och att förtrycket och våldet trappas upp. I familjer och släkter där det saknas verktyg för kommunikation och problemlösning kan hot och våld bli en del av vardagen och leda till allvarliga konsekvenser på både kort och lång sikt hos den som utsätts. Samtidigt kan hedersnormer existera parallellt med en generell våldsbenägenhet och andra former för våld i nära relationer, vilket kan göra det svårt att dra skarpa gränser mellan våldstyper med olika bakomliggande motiv.

Baserat på en sådan våldsförståelse och enkätens utformning har vi i detta kapitel möjlighet att undersöka omfattningen av olika former av våld, förövares relation till offret och de rationaliteter genom vilka våldet legitimeras.

I ett första steg redovisas hur många ungdomar i de olika grupperna som i enkäten berättar att de har utsatts för någon form av hot, kränkningar eller våld. Även vem som har utsatt dem samt vilka orsaker ungdomarna uppfattar ligger bakom hoten, kränkningarna eller våldet redovisas. Detta är givetvis spekulativt om syftet vore att undersöka den faktiska bakomliggande orsaken, men vi är intresserade av att förstå något om hur ungdomarna själva upplever sin utsatthet, och hur den förklaras, rationaliseras och legitimeras. Sedan redovisas den andra sidan av våldet, det vill säga i vilken utsträckning de ungdomar som lever med hedersnormer har utsatt andra för olika former av våld och varför.

I enkätundersökningen motsvaras detta av frågeområdet ”Psykisk hälsa, kränkningar och våld” och följande frågeteman:

1. Våldsform: Ungdomar som utsatts för eller utsatt andra för hot, kränkningar eller våld.
2. Våldsaktörer: Vem har utsatt dig eller vem har du utsatt?
3. Rationalitet: Varför tror du att du har utsatts eller utsatt andra för våld?

5.1 Redovisning av erfarenheter av våld, hot och kränkningar

Enkätstudien har undersökt i vilken utsträckning flickor och pojkar i årskurs nio någon gång under högstadietiden har varit utsatta för olika former av hot, kränkningar eller våld av en familjemedlem eller någon i släkten och varför samt i vilken utsträckning de har utsatt andra för våld, vem de har utsatt och varför. Totalt är det 142 individer som uppger att de blivit utsatta för/eller utsatt någon för någon form av våld kopplat till hedersnormer.

I enkäten ställs frågor om olika former av våld, från knuffar och sparkar till att ha blivit spottad på eller kallad för kränkande saker. Fysiskt våld kan handla om slag, sparkar eller knuffar. Psykiskt våld kan utgöras av direkta hot, exempelvis hot om fysiskt våld eller hot om våldsamma konsekvenser och indirekta hot, exempelvis hot mot annan närstående, husdjur eller egendom. Det kan innebära olika former av kontroll, som att snoka i barnets, systerns eller partnerns kalender, mejl och mobiltelefon. Isolering kan innebära att på olika sätt begränsa någons rörelsefrihet, exempelvis genom att inte låta hen träffa sina vänner eller andra betydelsefulla personer. Här ingår även emotionellt våld, exempelvis negligering och osynliggörande. Även stalking räknas som en form av psykiskt våld, som även i en kontext som inte präglas av heder, innebär ett trakasserande i form av hot, ovälkomna besök, telefonsamtal, brev eller e-post med kränkande innehåll. Det kan även innebära att man smyger sig på, övervakar och förföljer en person. Sexuellt våld kan beskrivas som kränkningar och övergrepp med sexuella förtecken. Det kan innebära försök att övertala någon att ha sex mot sin vilja och det kan vara våldtäkt. Det kan också handla om att tvinga någon att utföra olika typer av sexuella handlingar. I enkäten ställs frågan om huruvida den svarande har blivit utsatt för sexuella kränkningar och övergrepp.[10]

5.1.1. Våldsutsatthet: våldets uttryck, omfattning och orsaker

Resultaten, som redovisas i tabell 17 nedan, visar att du är mer utsatt för våld om du också lever med en oskuldnorm. Upplevelser av att ha blivit kränkt och orättvist behandlad är ungefär jämnt fördelade (och med liknande könsskillnader) mellan kontrollgruppen och oskuldsnormsgruppen. När frågor ställs om utfrysning, grova hot och fysiskt våld är en större andel flickor och pojkar i oskuldsnormsgruppen än i kontrollgruppen utsatta, såväl någon gång som flera gånger. Alarmerande är siffrorna i själva våldsnormsgruppen; den där jakande svar på vissa av frågorna ihop med en angiven kollektiv legitimering utgjort själva kriteriet.

---

[10] Enkäten ger inte förslag på olika former av sexuellt våld eller sexuellt övergrepp, utan frågar enkom om individen blivit utsatt för sexuella kränkningar eller övergrepp. Detta är olyckligt eftersom de som i enkät- och intervjuundersökningar svarar att de har utsatts är försvinnande få när frågan är formulerad på ett sådant vis, men antalet ökar dramatiskt när exempel på sexuella övergrepp listas och respondenten ombeds kryssa för vad de har eller inte har utsatts för (se exempelvis Lundgren et al 2001).

I samtliga tre grupper är det en högre andel pojkar än flickor som svarar ja på frågan ”har någon skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?” även om siffrorna i sig är betydligt högre i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen. I den sistnämnda gruppen är det bara en tredjedel av pojkarna som uppger att detta aldrig hänt.

Tabell 17: Våldsutsatthet: våldets uttryck och omfattning

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Har någon under det senaste året:						
Behandlat dig orättvist på ett sätt så att du har mått dåligt?						
Ja, flera gånger	12	7	18	15	52	55
Ja, någon gång	36	27	32	24	40	36
Nej aldrig	52	66	50	61	8	9
Kallat dig för kränkande saker, t.ex. värdelös, dum eller ful?						
Ja, flera gånger	12	10	21	10	51	47
Ja, någon gång	27	24	22	27	39	39
Nej aldrig	61	66	58	63	10	14
Låst dig ute eller låst in dig (på rummet, i källare, garderob eller något annat ställe?						
Ja, flera gånger	3	5	7	12	23	31
Ja, någon gång	4	5	6	11	30	34
Nej aldrig	93	90	87	77	48	34
Fryst ut dig från gruppen/familjen eller låtsats att du inte finns?						
Ja, flera gånger	6	4	10	10	33	34
Ja, någon gång	12	10	22	19	47	41
Nej aldrig	82	86	68	72	20	25
Kollat din mobil, din dator, din väska eller ditt rum mot din vilja?						
Ja, flera gånger	3	5	12	15	41	34
Ja, någon gång	16	13	22	24	36	42
Nej aldrig	81	82	66	61	23	23

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Hotat eller trakasserat dig via sociala medier?						
Ja, flera gånger	4	5	6	12	29	32
Ja, någon gång	11	9	15	19	28	35
Nej aldrig	85	86	80	69	43	33
Slagit dig eller utsatt dig för annat fysiskt våld?						
Ja, flera gånger	3	5	4	10	19	22
Ja, någon gång	4	11	16	19	43	39
Nej aldrig	93	84	80	72	39	40
Hotat att skada dig allvarligt?						
Ja, flera gånger	3	6	7	15	24	32
Ja, någon gång	4	9	11	16	40	41
Nej aldrig	93	85	81	69	36	27
Skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?						
Ja, flera gånger	2	5	2	14	24	37
Ja, någon gång	3	3	7	15	26	29
Nej aldrig	95	92	90	72	50	34

5.1.2 De utsattas legitimering och våldets utövare

Enkäten undersökte frågan om hur de som utsatts för våld förklarar våldet och vem som hade utsatt dem. Resultaten, som redovisas i tabell 18 nedan, visar att drygt hälften av ungdomarna i kontrollgruppen och två tredjedelar av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen har utsatts för någon form av våld: ungdomar som lever med hedersnormer är mer våldsutsatta än ungdomar som inte gör det. Mammor eller andra kvinnor i släkten är de vanligast förekommande förövarkategorierna för samtliga grupper förutom flickor i våldsnormsgruppen, här är pappa eller annan manlig släkting vanligast förekommande.

Erfarenheterna av att bli utsatt av syskon skiljer sig mellan grupperna; det är betydligt mer förekommande bland hedersgrupperna än i kontrollgruppen. Att utsättas av en partner är minst vanligt bland pojkar i kontrollgruppen (2 %) och flickor i oskuldsnormsgruppen (3 %) och mest vanligt bland pojkar i oskuldsnormsgruppen (8 %) och våldsnormsgruppen (11 %).

Siffror som sticker ut en aning är den relativt höga andelen (13 %) av pojkar i oskuldsnormsgruppen som anger en vuxen i skolan som förövare samt de 18 % i samma grupp och de 27 % i våldsnormsgruppen som anger en vuxen i bostadsområdet som förövare. Utsattheten från andra elever på skolan ser ungefär likadan ut i de tre grupperna, kring 20 %–25 %, och när det gäller andra ungdomar i bostadsområdet som förövare är det främst pojkar i våldsnormsgruppen som skiljer ut sig genom en jämförelsevis hög siffra på 17 %. Andelen ungdomar som anger ”andra personer” som utsatt dem för något är relativt hög, den pendlar mellan 10 % och drygt 20 %.

Vad beträffar legitimeringen av handlingarna är det intressant att runt hälften av ungdomarna i kontrollgruppen inte har någon uppfattning om varför de utsatts, medan inte en enda flicka och endast 3 % av pojkarna i våldsnormsgruppen svarar att de inte vet – de ser alltså anledningar till förövarnas handlingar i en helt annan utsträckning. Kontrollgruppen ligger också högst när det gäller ”annan orsak” till varför man utsatts.

Flickorna i våldsnormsgruppen sticker ut med över 50 % som svarar att anledningen är att förövaren ”vill bestämma över mig” och nästan 35 % som anger att förövaren ”vill hindra mig att göra något som är dåligt för mig”, vilket är betydligt högre siffror än i de övriga grupperna. När det gäller skam och ryktesspridning ser vi att endast ett par procent i kontrollgruppen har utsatts eftersom de ”skämt ut” förövaren eller familjen/släkten och ungefär dubbelt så många för att de inte ska få dåligt rykte. I oskuldsnormsgruppen ligger siffrorna gällande oro för ryktet på cirka 20 % och i våldsnormsgruppen på cirka 25 % för både pojkar och flickor. Att ha skämt ut förövaren eller familjen/släkten ses som anledningen för ungefär 17 % av flickorna och 10 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och 38 % av flickorna respektive 26 % av pojkarna i våldsnormsgruppen.

Störst i undersökningen, trots en stor intern variation, är dock den andel ungdomar som menar att förövaren ”låter sina egna problem gå ut över mig” samt ”tycker att de har rätt att göra så mot mig”.

Tabell 18: Våldsutövare och de våldsutsattas legitimering av våldet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem har utsatt dig?						
Har aldrig blivit utsatt för något av det	45	48	33	33	0	0
Mamma eller annan kvinna i familjen/släkten	9	7	27	23	45	44
Pappa eller annan man i familjen/släkten	8	7	16	15	51	29
Någon vuxen i skolan	5	4	2	13	1	9
Någon vuxen i bostadsområdet	2	4	3	18	5	27
En bror eller motsvarande ung man i familjen	2	1	9	8	15	23
En syster eller motsvarande ung kvinna i familjen	2	1,2	9,8	7,7	24,0	27,3
En pojkvän eller flickvän	4,2	1,8	2,9	7,7	6,7	10,6
Andra elever på skolan	25,0	18,8	22,5	20,5	25,3	24,2
Andra ungdomar i bostadsområdet	5,2	8,5	7,8	7,7	8,0	16,7
Andra personer	21,2	21,8	19,6	10,3	16,0	19,7
Varför? Rationalitet och legitimering						
Tycker att de har rätt att göra så mot mig	15,3	18,7	23,2	32,5	42,7	31,8
Låter egna problem gå ut över mig (t.ex. arbetslöshet, skilsmässa, missbruk)	18,2	11,6	19,2	25,0	45,3	31,8
Tycker att jag har skämt ut dem/familjen/släkten	3,0	1,3	17,2	10,0	38,7	25,8
Andra personer i släkten eller bostadsområdet förväntar sig det	1,0	1,9	7,1	27,5	16,0	24,2
Tänker att jag kan får dåligt rykte	5,9	3,9	21,2	20,0	24,0	25,8
Hindrar mig från att göra något som är dåligt för mig	7,4	4,5	18,2	12,5	34,7	22,7

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vill bestämma över mig	7,9	12,9	21,2	10,0	53,3	25,8
Annan orsak	18,2	18,7	11,1	12,5	14,7	15,2
Vet inte	50,2	45,2	37,4	12,5	0,0	3,0

5.1.3 Våldsutsättare: att utsätta andra för våld

Detta frågeområde undersöker hur pass omfattande och vanligt det är att ungdomar utsätter andra människor för våld, vilka människor och varför.

Resultaten, som redovisas i tabell 19 nedan visar att ungdomar i hedersgrupperna utsätter andra för våld i större utsträckning än ungdomarna i kontrollgruppen. 10 %–30 % i oskuldsnormsgruppen har fryst ut någon i familjen mot 60 %–70 % i våldsnormsgruppen. Under 5 % i kontrollgruppen och drygt 6 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen har stängt ute eller låst in någon annan, medan nästan 30 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och ännu fler, nästan 40 % av flickorna och 65 % av pojkarna i våldsnormsgruppen, har gjort det. Tendensen är liknande (även om siffrorna ser annorlunda ut) när det gäller att ha kollat igenom någons ägodelar eller rum mot deras vilja eller att ha hotat eller trakasserat någon via sociala medier. En majoritet i de första två grupperna svarar att de aldrig gjort detta, även om andelen som svarar ja börjar öka när vi kommer till pojkarna i oskuldsnormsgruppen. De överskuggas dock av våldsnormsgruppen där både flickorna och pojkarna ligger högre. När vi går vidare och tittar på grova hot och fysiskt våld ser vi samma sak; ungefär 4 % av flickorna i kontrollgruppen svarar att de utsatt någon för detta medan uppemot 65 % av pojkarna i våldsnormsgruppen svarar ja på frågorna. Däremellan är siffrorna fördelade utifrån samma stigande tendens som synts tidigare. På den sista frågan, som gäller att ha skadat eller hotat någons pojk- eller flickvän på grund av deras relation, varierar siffrorna mellan den lägre ytterligheten från dryga 2 % upp till 6 % (hela kontrollgruppen samt flickor i oskuldsnormsgruppen) via strax under 30 % (pojkar i oskuldsnormsgruppen) till över 35 % av flickorna och över 60 % av pojkarna i den sista gruppen som svarar att de utsatt någon för detta.

Tabell 19: Våldsutsättare: att utsätta andra för våld och legitimering av våldet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Har under det senaste året:						
Behandlat någon orättvist						
Ja, flera gånger	3,5	5,0	3,5	13,9	23,3	29,7
Ja, någon gång	28,9	32,4	29,8	23,6	50,7	53,1
Nej aldrig	67,5	62,6	66,7	62,5	26,0	17,2
Kallat någon för kränkande saker, t.ex. värdelös, dum eller ful						
Ja, flera gånger	4,7	9,7	7,0	18,1	28,8	31,3
Ja, någon gång	27,0	29,5	26,9	20,8	35,6	42,2
Nej aldrig	68,3	60,8	66,1	61,1	35,6	26,6
Fryst ut någon från gruppen/familjen eller låtsats att någon inte finns						
Ja, flera gånger	1,5	4,4	2,9	8,7	21,9	29,0
Ja, någon gång	9,2	8,9	12,4	21,7	38,4	41,9
Nej aldrig	89,3	86,7	84,7	69,6	39,7	29,0
Låst någon ute eller låst in någon (på rummet, i källare, garderob eller något annat ställe)						
Ja, flera gånger	0,9	3,5	2,9	12,7	28,2	25,0
Ja, någon gång	1,8	4,1	3,5	15,5	9,9	40,6
Nej aldrig	97,4	92,3	93,6	71,8	62,0	34,4
Kollat någons mobil, dator, väska eller rum mot dennes vilja						
Ja, flera gånger	2,0	4,1	2,9	12,5	20,8	27,7
Ja, någon gång	13,5	10,6	11,1	23,6	27,8	41,5
Nej aldrig	84,5	85,3	86,0	63,9	51,4	30,8
Hotat eller trakasserat någon via sociala medier						
Ja, flera gånger	1,2	4,1	0,6	12,5	23,6	27,7
Ja, någon gång	3,5	5,9	8,8	16,7	18,1	35,4

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Nej aldrig	95,3	90,0	90,6	70,8	58,3	36,9
Slagit eller utsatt någon för fysiskt våld						
Ja, flera gånger	1,5	4,7	2,3	9,7	25,0	18,8
Ja, någon gång	2,9	10,6	11,7	23,6	20,8	46,9
Nej aldrig	95,6	84,8	86,0	66,7	54,2	34,4
Hotat att skada någon allvarligt						
Ja, flera gånger	1,5	4,4	1,8	13,9	20,5	24,2
Ja, någon gång	2,6	7,7	8,9	16,7	27,4	39,4
Nej aldrig	95,9	87,9	89,3	69,4	52,1	36,4
Skadat eller hotat någons pojkvän eller flickvän på grund av deras relation						
Ja, flera gånger	1,2	3,0	1,2	10,0	20,8	23,8
Ja, någon gång	1,2	3,0	4,1	18,6	15,3	36,5
Nej aldrig	97,7	94,1	94,7	71,4	63,9	39,7

Vem har ungdomarna i undersökningen utsatt för våld, och varför? Resultatet, som redovisas för de tre grupperna i tabell 20 nedan, visar att flickor i hedersgrupperna oftare utsätter andra flickor, medan flickor i kontrollgruppen oftare utsätter en bror. Det är överlag andra elever på skolan som utsätts mest. Återigen är kategorin ”andra personer” högst i kontrollgruppen. När det gäller kontroll och våld gentemot familjemedlemmar känner vi igen de gradvis ökade siffrorna utifrån grupp och den högsta förekomsten av våld mot syskon/kusiner ligger på 27 % av flickorna i våldsnormsgruppen och 35 % av pojkarna i samma grupp. Dock är tendensen både i oskulds- och våldsnormsgruppen att kontrollen och våldet sker mot någon av samma kön, d.v.s. flickor svarar att de utsätter sina systrar långt mer än sina bröder och pojkar svarar att de utsätter sina bröder långt mer än sina systrar. I dessa båda grupper är också pappor överlag mer utsatta än mammor, enligt svaren. Det tydliga undantaget är flickorna i kontrollgruppen som svarar att de utsätter sina bröder mer än sina systrar och både flickor och pojkar i denna grupp svarar också att de utsätter mamma något mer än pappa.

Andelen som utsatt en partner är lägst bland pojkarna i kontrollgruppen och markant högre bland både flickor och pojkar i våldsnormsgruppen än i övriga grupper. Andelen som säger sig aldrig ha utsatt någon ligger ungefär i intervallet 40 %–45 % i kontroll- respektive oskuldsnormsgruppen, men är avsevärt lägre i våldsnormsgruppen med endast 16 % av flickorna och 7 % av pojkarna.

De som inte vet eller inte vill svara på varför de utsatt någon är, precis som vid frågan om varför man själv blivit utsatt, allra högst i kontrollgruppen och bland flickorna i oskuldsnormsgruppen. Andelen i våldsnormsgruppen som inte vet är mycket lägre, 8 % av flickorna och endast 1 % av pojkarna. En ganska hög andel flickor i samtliga grupper, mellan cirka 30 % och 40 %, anger vidare ”annan orsak” som skäl till att ha utsatt andra. Vad som sticker ut är pojkar i oskuldsnormsgruppen som anger ”tycker att jag har rätt att göra så mot andra” som skäl – siffran på 42 % är den högsta noterade vad gäller orsaker och dessa pojkar ligger långt högre än någon annan kategori i detta svar. ”Låter mina egna problem gå ut över andra” är annars ett ganska vanligt svar bland dem som specificerat orsak. När det gäller skäl kopplade till att någon har skämt ut en själv eller familjen/släkten, andra personers förväntningar eller att förhindra någon från att skada sig själv ser vi återigen tendensen med lägre siffror i kontrollgruppen och bland flickor i oskuldsnormsgruppen och högre i övriga kategorier. Andelen som anger ryktet som orsak är relativt låg i samtliga grupper (1 %–7 %) utom för pojkar i våldsnormsgruppen (23 %) och när det gäller påtvingad kontroll av andra personer så är det både flickor och pojkar i denna grupp som ligger högst (runt 12 % mot knappt 1 %–3 % i övriga grupper).

Tabell 20: Vem har du utsatt och varför?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem eller vilka har du utsatt?						
Jag har aldrig utsatt någon	46,0	39,0	43,8	38,2	15,9	7,0
Mamma eller annan kvinna i familjen/släkten	5,5	3,0	2,5	11,8	15,9	17,5
Pappa eller annan man i familjen/släkten	3,7	1,8	5,0	11,8	20,6	28,1
Någon vuxen i skolan	1,2	1,8	1,3	5,9	3,2	3,5
Någon vuxen i bostadsområdet	0,6	1,8	5,0	5,9	4,8	7,0
En bror eller motsvarande ung man i familjen (t.ex. bonusbror eller kusin)	10,4	4,3	2,5	17,6	12,7	35,1
En syster eller motsvarande ung kvinna i familjen (t.ex. bonussyster eller kusin)	4,9	4,9	13,8	2,9	27,0	14,0
En pojkvän eller flickvän	3,1	1,2	2,5	2,9	7,9	10,5
Andra elever på skolan	14,1	21,3	17,5	23,5	20,6	17,5
Andra ungdomar i bostadsområdet	5,5	9,1	3,8	8,8	4,8	21,1
Andra personer	24,5	28,7	22,5	14,7	15,9	17,5
Varför? Rationalitet och legitimering						
Tycker att jag har rätt att göra så mot andra	6,8	9,9	9,1	42,4	3,2	14,0
Låter mina egna problem gå ut över andra	16,2	10,6	7,8	18,2	27,4	28,1
För att de/den personen har skämt ut mig, familjen eller släkten	5,4	9,3	3,9	21,2	27,4	24,6
Andra personer förväntar sig att jag ska göra det	1,4	2,0	3,9	12,1	19,4	29,8
Jag tänker att personen/personerna kan får dåligt rykte	1,4	2,0	5,2	6,1	6,5	22,8

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Hindrat de/den personen från att göra något som är dåligt för den	6,8	6,0	3,9	12,1	12,9	17,5
För att jag måste kontrollera personen/personerna	0,7	4,0	1,3	3,0	11,3	12,3
Annan orsak	30,4	33,8	40,3	12,1	30,6	19,3
Vet inte/Vill inte svara	43,2	34,4	36,4	24,2	8,1	1,8

5.2 Sammanfattning av resultat

Sammanfattningsvis kan sägas att ungdomar som lever med hedersnormer löper större risk att både utsättas och att utsätta andra för våld än ungdomar som inte lever med hedersnormer. I materialet kan urskiljas intressanta och ibland överraskande könsrelaterade drag. Så anges t.ex. mammor eller andra kvinnor i släkten i högre utsträckning som förövare av kontroll och våld än pappor eller andra män i släkten, i synnerhet när det gäller utsatta flickor i oskuldsnormsgruppen och pappor anges som mer utsatta än mammor i både oskulds- och våldsnormsgruppen. Själva tendensen med att våld och kontroll främst sker mellan syskon av samma kön avspeglas i svaren från dem som själva utsatts och från dem som utsätter andra, även om ett undantag är att pojkarna i våldsnormsgruppen upplever sig mer utsatta av systrar än av bröder. Något som framstår som intressant utifrån gängse föreställningar om kontroll och våld i hederns namn är att siffrorna på dem som utsätter syskon av motsatt kön för kontroll och våld är mycket låga just i oskuldsnormsgruppen, lägre än i någon annan grupp. Endast 2,9 % av pojkarna svarar t.ex. att de utsätter sina systrar mot 4,9 % i kontrollgruppen.

På frågan ”har någon skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?” är det intressant nog en högre andel pojkar än flickor som svarar ”ja, flera gånger” eller ”ja, någon gång” i samtliga tre grupper, även om siffrorna i sig är betydligt högre i oskulds- och våldsnormsgruppen. Att utsättas av en partner är också vanligast bland pojkar i dessa två grupper. Andelen som själv utsatt en partner är mycket högre i våldsnormsgruppen än i övriga grupper, både när det gäller flickor och pojkar.

Andelen ungdomar som anger ”andra personer” som utsatt dem för något är relativt hög. Den pendlar mellan 10 % och drygt 20 % och väcker

funderingar kring vilka dessa individer kan vara. Ännu högre är denna siffra när man själv ska ange vem man utsatt. En spekulation är att sifforna kan omfatta anonyma hot och trakasserier som sker på nätet.

I våldsnormsgruppen vet man mycket tydligare än i övriga grupper både varför man själv utsätts och varför man utsätter andra för hot, kontroll och våld; något man också gör i långt högre utsträckning än övriga ungdomar.

Vi ser vidare att 64 % av flickorna och 73 % av pojkarna i denna grupp någon eller flera gånger har blivit hotade med att skadas allvarligt och att omkring 60 % av både flickorna och pojkarna uppger att de blivit slagna eller utsatts för annat fysiskt våld. I oskuldsnormsgruppen ligger motsvarande siffror på mellan ungefär 20 % och 30 %, vilket visar att den absoluta våldsutsattheten alltså är mer än dubbelt så hög när den kollektiva dynamiken och inte bara kyskhetstänkandet är synligt. Samtidigt menar nästan hälften av flickorna i våldsnormsgruppen att personliga eller sociala utmaningar som arbetslöshet, skilsmässa eller missbruk ligger till grund för vad de utsatts för, trots att det utifrån deras klassifikationskriterier bör finnas kollektiva drag i våldet och förtrycket.

6 RESULTATSAMMANFATTNING

Detta avslutande kapitel sammanfattar resultaten och ger rekommendationer för handlingsstrategier och framtida forskning. Syftet med studien har varit att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Malmö ur ett intersektionellt perspektiv. Följande frågeställningar har beaktats och besvarats i den kvantitativa delstudien:

- Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
- I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?
- I vilka sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?
- Vilka personer utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?
- Vilka rekommendationer kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen, så att utsatta får den hjälp de behöver för att kunna leva ett liv fritt från våld och förtryck?

Det intersektionella perspektivet, baserat på en teoretisk förståelse av kön som alltid samverkande med, men inte reducerat till, andra ojämlikheter (Walby, Armstrong & Strid 2012), konkretiseras genom att de sju diskrimineringsgrunderna (kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder), och hur de samverkar med varandra, särskilt beaktats i både utformande av enkäten och i analysen av dess resultat. Till detta kommer, i denna studie, beaktandet av socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist.

Definitionerna av hedersrelaterade normer och begränsningar utgår från den kvalitativa delstudien (DEL II i denna volym), tidigare forskning och regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck (Regeringen 2007). Utifrån dessa kan restriktiva normer kring flickors/unga kvinnors sexualitet betraktas som centrala i en hederskontext. Med en sådan utgångspunkt kan vi säga något om det antal flickor/unga kvinnor som lever med hedersnormer. Att leva med hedersnormer behöver inte vara eller upplevas vara ett problem, men det blir det när restriktionerna inskränker individuella rättigheter och när individerna utsätts för våld eller hot om våld. Det är alltså inte tillräckligt att ange en siffra på hur många av studiens deltagare som lever med begränsningar avseende sexualitet. Heder är mer än så och handlar inte sällan om ett helt system av komplexa relationer och transaktioner. Det hjälper oss heller inte att skapa kunskap om pojkarnas och de

unga männens utsatthet. Pojkar som lever i hederskontexten har ofta en annan komplex roll med andra begränsningar och familjeförväntningar, dels att övervaka och kontrollera systrars eller andra närstående kvinnors beteenden och dels att de förväntas vara heterosexuella och gifta sig med någon som är oskuld. Dessa olika typer av förväntningar och uppgifter för pojkar och flickor gör att heder måste definieras olika för respektive kön.

6.1 Hedersvåldets uttryck och omfattning

Hedersvåldet och utsattheten för det tar sig många uttryck, såsom begränsningar, inskränkningar, förbud, kontroll och våld. Med stöd i enkätundersökningen kan vi säga att 9 % av ungdomarna lever med hedersnormer relaterade till våld, och 20 % lever med hedersnormer relaterade till oskuld. 22 % lever med någon av dessa.

Både flickor och pojkar i de två hedersgrupperna lever med omfattande begränsningar avseende vardagslivet. Pojkar i våldsnormsgruppen uppger att de har fler begränsningar, både i skolan och på fritiden, än andra ungdomar, medan flickor som lever med oskuldnormer i lägst utsträckning uppger att de lever fria från begränsningar. Man kan alltså tänka sig att de i våldsnormsgruppen som är begränsade är det i nästan samtliga avseenden, men att det samtidigt finns ungefär lika många som inte begränsas alls, medan en absolut majoritet av flickorna som lever med oskuldsnormer också är begränsade på sin fritid.

Resultatet styrker resultat från tidigare studier som visar att flickor i större omfattning omges av fler och hårdare krav och begränsningar när det gäller sexualitet och relationer. Samtidigt ligger inte pojkarna i denna grupp långt efter när det gäller förbudet mot att ha en relation och de ger också uttryck för andra begränsningar kopplade till omgivningens föreställningar om att det är riskabelt att låta ungdomar av motsatt kön umgås vänskapligt.

Även om det i oskuldsnormsgruppen finns oro beträffande friheten att välja partner i framtiden, så tyder enkätsvaren på att det just är våldsnormer som drastiskt ökar risken för tvång när det gäller äktenskap. Det är bland dessa ungdomar vi hittar allra flest som redan fått en blivande make/maka utsedd av familjen och nästan hälften uttrycker oro över att inte själva få bestämma vem de ska leva med i framtiden.

När det gäller själva våldet visar svaren att 64 % av flickorna och 73 % av pojkarna i våldsnormsgruppen någon eller flera gånger har blivit hotade med att skadas allvarligt och omkring 60 % av både flickorna och pojkarna uppger att de blivit slagna eller utsatts för annat fysiskt våld. I oskuldsnormsgruppen ligger motsvarande siffror på mellan cirka 20 % och 30 %,

vilket visar att den absoluta våldsutsattheten alltså är mer än dubbelt så hög när den kollektiva dynamiken och inte bara kyskhetstänkandet är synligt.

I våldsnormsgruppen vet man mycket tydligare än i övriga grupper både varför man själv utsätts och varför man utsätter andra för hot, kontroll och våld – något man också gör i långt högre utsträckning än övriga ungdomar. Samtidigt menar nästan hälften av flickorna i denna grupp att personliga eller sociala utmaningar som arbetslöshet, skilsmässa eller missbruk ligger till grund för vad de utsatts för, trots att det utifrån deras klassifikationskriterier bör finnas kollektiva drag i våldet och förtrycket.

6.2 Hedersvåldets utövare och utsatta

Medan könsfördelningen i övriga grupper är ganska jämn, så är ungefär 2/3 av de som lever med oskuldsnormer flickor. De flesta ungdomar är födda i Norden även om den andel som är född utanför Europa varierar mellan cirka 25 % och drygt 38 %. Den andel som kommit till Sverige från 13 års ålder och senare ligger mellan ungefär 15 och 30 %. En majoritet av ungdomar i båda hedersgrupperna svarar att de kommer från en muslimsk familj och den näst vanligaste tillhörigheten är kristen.

Mellan ungefär 60 % och 75 % av föräldrarna i båda grupperna har gymnasie- eller högskoleutbildning; något fler pappor än mammor är universitetsutbildade. Mellan 20 och 25 % har endast grundskoleutbildning; något fler mammor än pappor. De föräldrar som helt saknar utbildning rör sig mellan cirka 2 % (pappor och mammor till flickor i våldsnormsgruppen) upp till som mest 14 % (mammor till pojkar i oskuldsnormsgruppen). När det gäller sysselsättning så återfinns arbetslösa mammor inom intervallet mellan 40 % och strax under 50 % för hela gruppen och arbetslösheten bland papporna varierar från strax över 20 % (flickor i oskuldsnormsgruppen) till över 53 % (pojkar i våldsnormsgruppen).

När det gäller andelen som anger att de är något annat än heterosexuella är siffrorna för pojkar i båda grupperna och för flickor i våldsnormsgruppen avsevärt högre än för ungdomar i kontrollgruppen, som mest 37 %.

Mammor eller andra kvinnor i släkten uppges i högre utsträckning vara förövare av kontroll och våld än pappor eller andra män i släkten, i synnerhet när det gäller utsatta flickor i oskuldsnormsgruppen, och pappor anges som mer utsatta av ungdomarna själva än mammor i både oskulds- och våldsnormsgruppen. Själva tendensen med att våld och kontroll främst sker mellan syskon av samma kön avspeglas i svaren från dem som själva utsatts och från dem som utsätter andra, även om ett undantag är att pojkarna i våldsnormsgruppen upplever sig mer utsatta av systrar än av bröder. Just i

oskuldsnormsgruppen är siffrorna på dem som utsätter syskon av motsatt kön för kontroll och våld mycket låga, lägre än i någon annan grupp. Endast 3 % av pojkarna svarar till exempel att de utsätter sina systrar mot 5 % i kontrollgruppen.

Fler pojkar än flickor i samtliga grupper svarar ja på frågan ”har någon skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?”, även om siffrorna i sig är betydligt högre i oskulds- och våldsnormsgruppen. Att utsättas av en partner är också vanligast bland pojkar i dessa två grupper. Andelen som själv utsatt en partner är mycket högre i våldsnormsgruppen än i övriga grupper, både när det gäller flickor och pojkar.

Andelen ungdomar som anger ”andra personer” som utsatt dem för något är relativt hög. Den pendlar mellan 10 % och drygt 20 % och väcker funderingar kring vilka dessa individer kan vara. Ännu högre är denna siffra när man själv ska ange vem man utsatt.

En tankeväckande tendens när det gäller våldsnormsgruppen är den jämförelsevis stora andel som anger en annan könsidentitet än pojke eller flicka eller som inte vill svara på frågan. Det tål att funderas på om en normbrytande könsidentitet är något som hänger samman med utsattheten hos vissa av dessa ungdomar och att det snarare är konservativa attityder kring kön och genus än specifikt hederstänkande som står bakom våldet och förtrycket i deras omgivning.

6.3 Hederssocialisation: attityder till grundläggande fri- och rättigheter

Syftet med att ungdomarna tillfrågas om sina attityder till vissa värden i den svenska lagstiftningen kopplade till grundläggande fri- och rättigheter är att försöka mäta grad av socialisation eller internalisering av hederskulturen, som ofta står i skarp kontrast till just sådana individuella rättighetsbaserade värden.

När svaren delas in utifrån hur många ungdomar som är i huvudsak negativa (tycker någonting är jättedåligt eller ganska dåligt) respektive de som är i huvudsak positiva (tycker det är jättebra eller ganska bra) så kan vi konstatera att en genomgående tendens blir synlig redan i svaren på första frågan om lika rättigheter för kvinnor och män och att denna tendens sedan håller i sig genom de följande fem frågorna, som berör lika rättigheter oavsett bakgrund, samkönade äktenskap, barn- och tvångsäktenskap samt kvinnlig könsstympning. Sammanfattningsvis är attityderna konsekvent mer negativa bland ungdomar i hedersgrupperna än i kontrollgruppen, med

flickor i oskuldsnormsgruppen som de minst negativa och pojkar i våldsnormsgruppen som de mest negativa, med ett undantag: samkönade äktenskap (se nedan).

I den kategori som är mest negativ till samkönade äktenskap (pojkar i oskuldsnormsgruppen) så är ändå en klar majoritet i huvudsak positiv. Majoriteten i samtliga grupper är också huvudsakligen positiv till förbudet mot tvångsäktenskap samt till förbudet mot äktenskap innan 18 års ålder, om än ej i samma utsträckning. Detsamma gäller lagstiftningen mot kvinnlig könsstympning, även om hela 42 % av pojkarna och över 25 % av flickorna i våldsnormsgruppen svarar att de är negativa till detta förbud.

Sammanfattningsvis kan resultatet sägas peka på två viktiga skillnader: 1) Det finns en genomgående skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att grundläggande fri- och rättigheter är något dåligt. 2) Det finns en genomgående skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter.

6.4 Inställning till att söka stöd och hjälp

Resultaten av frågorna som handlar om att söka stöd och hjälp är oroande. Vi kan sammantaget konstatera att ungdomar i oskuldsnormsgruppen genomgående är mindre benägna att överhuvudtaget söka stöd eller hjälp och att ungdomarna i våldsnormsgruppen är mer oroliga för familjerelaterade konsekvenser om de skulle söka stöd.

När ungdomarna får välja mellan alternativ som personal från skola, elevhälsa, socialtjänst, polis, ungdomsmottagning, fritidsverksamhet, hälso- och sjukvård, ideella föreningar eller religiösa samfund svarar dubbelt så många flickor (över 40 %) som pojkar i oskuldsnormsgruppen att de inte skulle vända sig till någon av de föreslagna personerna/funktionerna. Den vanligaste orsaken till att de inte har sökt hjälp är att de inte anser sig ha något behov av den (över 50 %), följt av att ingen skulle förstå eller kunna hjälpa (för flickorna) respektive att de är osäkra på vart de ska vända sig (för pojkarna). Om de skulle söka hjälp är det i första hand till vuxna i skolan de skulle vända sig; flickorna till någon från elevhälsan och pojkarna till en lärare. En mycket liten del skulle vända sig till en tjejjour eller annan organisation som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck (6 % för flickorna och 3 % av pojkarna). Även om någon från elevhälsan är ett vanligt gemensamt alternativ för både pojkar och flickor, så står våldsnormsflickorna ut med att ange ungdomsmottagningen

som den allra mest sannolika resursen och våldsnormspojkarna skulle i lika stor utsträckning gå till polisen som till en lärare. En annan könsskillnad handlar om religiösa företrädare där runt 20 % av pojkarna i båda hedersgrupperna anger att de skulle kunna tänka sig att vända sig till en sådan för stöd och råd, medan siffrorna för flickor i samtliga grupper är lägre.

Den vanligaste orsaken till att pojkar i våldsnormsgruppen inte skulle söka stöd är att de har dåliga erfarenheter sedan tidigare. För flickor är dock den vanligaste orsaken – nästan 30 % – att det känns som att de sviker sina familjer om de skulle söka stöd från en utomstående. Här ser vi återigen hur den kollektiva dynamiken yttrar sig i hänsynstagandet gentemot familjen; motsvarande siffror för de andra två grupperna vad gäller att svika familjen är 2 %–5 %. Den näst vanligaste orsaken, nästan lika vanlig som dåliga erfarenheter, är att det inte finns något behov, men här är siffran betydligt lägre jämfört med de övriga två grupperna. Endast en femtedel av ungdomarna i våldsnormsgruppen anger att de inte har något behov av stöd jämfört med drygt hälften av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen och två tredjedelar i kontrollgruppen. Flera ungdomar i gruppen anger även oro för att det skulle innebära något dåligt för familjen, oro för att någon kan se att man söker hjälp samt oro för att det skulle innebära en fara för en själv att söka hjälp.

STOCKHOLM

1 Introduktion

En generell beskrivning av de kvantitativa studiernas syfte och frågeställningar, teoretiska utgångspunkter, forskningsdesign samt tidigare forskning, finns på sidorna 367–379. Nedan redovisas och diskuteras de specifika resultaten för Stockholms stad.

1.1 Resultat

Resultatet av enkätundersökningen i Stockholm visar:

1. Utsatthetens omfattning varierar beroende på hur heder definieras. I denna studie används två olika definitioner baserade på *kontroll av sexualitet* och *kollektivt våld*. Dessa kallar vi oskuldsnormer och våldsnormer. Våldsnormer innebär någon form av *kollektivt (familjen eller släkten) legitimerad våldsanvändning* och oskuldsnormer innebär *normer som begränsar sexualitet* och det fria utövandet av denna. Andelen av de undersökta ungdomarna i Stockholms stad som lever med oskuldsnormer är 10 % och andelen som lever med våldsnormer är 7 %. Andelen som lever med någon hedersnorm överhuvudtaget är 13 % (275 individer). Det är 17% av flickorna och 8% av pojkarna i undersökningen som lever med någon av de två hedersnormerna.
2. Andelen ungdomar om lever med hedersnormer ligger i denna studie i linje med tidigare enkätstudier genomförda bland ungdomar i Sverige, där det sammantagna intervallet för gruppen som kan anses leva med hedersrelaterade normer är 3 %–23 %. En övergripande slutsats vi kan dra från genomgången av tidigare forskning är att såväl hedersutsatthet som våldsutsatthet varierar kraftigt beroende på hur frågorna ställs och hur undersökningen genomförs. Det går i princip inte att besvara omfattningsfrågan när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck.
3. Utsatthetens omfattning ligger i denna studie något lägre jämfört med resultatet av den hittills största genomförda enkätstudien bland ungdomar i Sverige, vilken undersökte Stockholm (Stockholms stad 2009). Nivåerna i den nu föreliggande studien ligger konsekvent under de nivåer av hedersrelaterat våld och förtryck som uppmättes i den.

4. Ungdomar som lever med våldsnormer och oskuldsnormer lever med en ökad risk både för att utsättas för multipla våldsformer och för att utsätta andra för våld.
5. Bland ungdomar som lever med kollektivets förväntan på att de ska vara oskuld fram tills äktenskapet, *oskuldsnormer*, omges flickor av betydligt fler och hårdare krav och begränsningar när det gäller sexualitet och relationer än pojkar, undantaget är kravet på heterosexualitet som gäller fler pojkar än flickor samt oron över att inte få välja framtida partner själv, vilket en tredjedel av både pojkar och flickor lever med.
6. Bland ungdomar som lever med normer om kollektivt legitimerat våld, *våldsnormer*, omges flickor av något fler krav och begränsningar än pojkar när det gäller sexualitet och relationer – undantaget är kravet på heterosexualitet som gäller fler pojkar än flickor. I våldsnormsgruppen är dryga 6 % av flickorna och knappa 6 % av pojkarna förbjudna att ha en kärleksrelation och en femtedel av flickorna och en sjättedel av pojkarna är dessutom oroliga över att andra ska bestämma vem de ska leva med i framtiden. Att leva med våldsnormer ökar alltså risken för tvång när det gäller äktenskap.
7. Både flickor och pojkar i de två hedersgrupperna lever med omfattande begränsningar avseende vardagspraktiker. Pojkar i oskuldsnormsgruppen uppger att de har fler begränsningar, både i skolan och på fritiden, än vad andra grupper uppger, medan en absolut majoritet av flickorna som lever med oskuldsnormer också är begränsade på sin fritid.
8. Ungdomar som lever med hedersnormer rationaliserar i första hand det våld de utsätts för med familjens kultur, därefter med kollektivets oro över deras rykte.
9. Hedersutsatta ungdomar söker inte stöd eller hjälp eftersom de inte anser sig ha något behov av det, eftersom de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem, för att de upplever att de skulle svika sina familjer om de berättade för någon utomstående och för att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på det. Det finns även ungdomar som faktiskt inte vet vart de skulle kunna vända sig. Om de trots allt skulle söka stöd och hjälp är det i första hand till vuxna i skolan (lärare, kurator eller skolsköterska) de skulle vända sig, även om det finns variationer. Väldigt få skulle vända sig till organisationer som arbetar med frågor om våld i nära relationer eller hedersförtryck.

10. Hedersutsatta ungdomar är genomgående mindre positivt inställda än andra ungdomar till den svenska lagstiftningens innehåll om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. Pojkar överlag och de ungdomar som lever med oskuldsnormer är mer negativt inställda till grundläggande fri- och rättigheter, särskilt pojkarna som ingår i denna grupp. 60 % av dessa pojkar är i huvudsak negativa till samkönade äktenskap och nästan 30 % tycker att fri abort och förbud mot könsstympning samt mot att slå barn är dåligt eller jättedåligt.

1.2 Metod: från design till resultatredovisning

Den empiriska undersökningen baseras på en enkätundersökning bland 3 068 elever i årskurs nio som genomfördes i Stockholm 2017. Samma undersökning genomfördes samtidigt i Malmö och Göteborg. Arbetet med delstudien har genomförts i fyra etapper: enkätdesign, datainsamling, analys och resultatredovisning.

Enkätundersökningen genomfördes bland elever i årskurs nio i Stockholm vintern 2017/2018. Sammantaget har 2 353 elever i Stockholm besvarat enkäten. Urvalet är ett sannolikhetsurval och består, efter diskussion och överenskommelse med stadens för kartläggningen utsedda tjänstepersoner, av kommunala skolor. Svarsfrekvensen är 77 % i Stockholm. Det innebär att det externa bortfallet är 23 %. Det interna bortfallet, det vill säga bortfall per fråga, varierar från fråga till fråga och ligger runt 10 %–20 %. När det interna bortfallet är särskilt stort kommenteras detta i samband med resultatredovisningen.

1.2.1 Materialinsamling

Insamlingarna i Stockholm startade i början av december 2017. Sammanlagt samlades material in från 2 353 elever i årskurs nio i Stockholms kommunala skolor. Urvalet har baserats på representation av kommunala skolor och stadsdelsspridning.

Tabell 1: Materialinsamling i Stockholm

Skola	Skolor	Utdelade enkäter	Besvarade enkäter	Svarsfrekvens %
Stockholm	28/59	3 068	2 353	77

Då intentionen med enkätstudien varit att kartlägga hur situationen ser ut när det gäller förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck riktat mot ungdomar i Stockholms stad i stort valdes ungefär hälften av de kommunala skolorna i varje stadsdel ut. De skolor som valdes ut var de med störst elevantal och/eller flest elever i årskurs nio. Även skolornas placering inom stadsdelarna beaktades för att säkerställa en spridning inom de enskilda stadsdelarna. Det ursprungliga urvalet omfattade 28 kommunala skolor och 3 347 elever. Totalt antal kommunala skolor i Stockholms stad är 59 och totalt antal elever i årskurs nio i Stockholms stad är 5 604. När det gäller två av stadsdelarna blev det längre in i processen nödvändigt att kontakta alternativa skolor då skolledningen i dessa fall avböjde medverkan i studien. Att det ursprungliga urvalet förändrades något hade ingen större påverkan på det slutgiltiga elevantalet.

Bland friskolorna gjorde inget urval utan samtliga friskolor i Stockholms stad bjöds in att delta i undersökningen. Detta gjordes då tidigare studier visar att det är betydligt svårare att få friskolor än kommunala skolor att delta i denna typ av undersökningar, något som bekräftas även i föreliggande fall. Då endast ett fåtal friskolor meddelade att de var intresserade av att delta och enbart en friskola inkom med de uppgifter som efterfrågades (som ett datum för medverkan) tog Stockholms stad beslutet att enbart inkludera kommunala skolor i studien.

Enkätundersökningar har alltid ett visst bortfall. Bortfallet kan vara externt, vilket innebär att hela enkäten lämnats obesvarad av elever som gavs möjlighet att delta i undersökningen. Anledningarna varierar. Att en del skolor inte ville delta i undersökningen uppgavs bero på att enkäten endast erbjöds på svenska språket, att enkätens omfattning gjorde att den skulle ta för lång tid att besvara och på prioritering av andra enkätundersökningar, men medverkan avböjdes även utan någon uttalad anledning. Anledningar till att elever inte besvarat enkätundersökningen kan vara it-tekniska brister i skolan vid genomförandet, ledighet, sjukdom, olovlig frånvaro samt att de aktivt valt att inte delta i undersökningen.

Tabell 2: Svarsfrekvens Stockholm per skolår

Skola	Utdelade enkäter	Besvarade enkäter	Svarsfrekvens %
Kommunal	3 068	2 353	77
Fristående	-	-	-
Totalt	3 068	2 353/2 351	77

1.2.2 Genomförande

Generellt är enkätundersökningar förenade med en mängd metodproblem. Det handlar om att samla in ett kvantitativt material från ett stort antal individer. Enkätstudier är beroende av att rätt personer erbjuds möjlighet att ta ställning till om de vill delta i studien eller inte. I enkätundersökningar som vänder sig till elever och som ska administreras av skolor är en förutsättning att skolledningen är positiv till att delta. I förhållande till denna studie har det stått klart att många skolor har svårt att genomföra det stora antal enkätstudier som myndigheter, forskare och statistiska institut erbjuder elever, framför allt elever i årskurs nio. Det stora intresset från andra aktörer för att genomföra enkätstudier i årskurs nio har påverkat genomförandet av den aktuella undersökningen. På många av de utvalda skolorna har ledningen avböjt medverkan i studien med hänvisning till tidsbrist då eleverna förväntats genomföra flera andra enkäter under samma period. En del har även hänvisat till andra åtaganden eleverna har utöver det ordinarie skolarbetet, som gymnasiemässor, nationella prov, PISA-undersökningar och skolfotograferingar. I några fall har det som tidigare nämnts varit nödvändigt att ta kontakt med andra kommunala skolor i stadsdelen då ledningen inte ansett det möjligt att ge skolans elever chansen att delta. Det huvudsakliga skäl som åberopats av skolledningen för de skolor som avböjt deltagande i studien är att olika typer av undersökningar och andra schemabrytande aktiviteter tar för mycket tid från den ordinarie undervisningen.

Mot denna bakgrund bör det poängteras att det är viktigt att barn och ungdomar får en möjlighet att göra sina röster hörda i frågor som rör dem. Samtidigt är det viktigt att fundera över hur trycket på grundskolorna kan minska, om det går att nå ut till barn och unga via andra kanaler eller om det kan finnas en möjlighet att samordna de olika enkätundersökningar som behöver göras. Under förankringsarbetet med denna studie har det tydligt framgått att skolpersonal upplever ett starkt tryck, med ett ökat antal åtaganden som ska genomföras vid sidan av ordinarie undervisning, något som också kan inverka negativt på elevernas möjlighet att uppnå lärandemålen. Ett antal skolledare och lärare har beskrivit det som att inte bara de utan även eleverna lider av ”enkättrötthet”, något som skulle kunna innebära att ungdomarnas vilja att delta i enkätundersökningar minskar. Erfarenheten av att det är svårare att få ett medgivande från skolledningen på fristående skolor än på kommunala skolor återkommer i ett flertal tidigare studier (Eriksson med flera 2016). I förhållande till detta måste det understrykas att elever i fristående skolor i samma utsträckning som elever i kommunala

skolor måste få möjlighet att representeras i undersökningar av olika slag. Konsekvensen av att vuxna som arbetar inom skolan avböjer skolans deltagande blir att barn och ungdomar berövas möjligheten att själva bestämma om de vill delta eller inte. Deras rätt att uttala sig och göra sina röster hörda tas ifrån dem. Eventuell särskild utsatthet hos barn och ungdomar i friskolor förblir också osynlig.

Eleverna gav sitt samtycke till att delta i studien genom att fylla i enkäten. Då enkäten är digital var en grundförutsättning för studien en fungerande internetuppkoppling och att samtliga elever vid tillfället för undersökningen hade tillgång till dator, läsplatta eller telefon. Ett viktigt steg i genomförandeprocessen är att det finns personal på skolorna som tar enkätstudien på allvar och som på ett seriöst sätt möjliggör för eleverna att svara på enkäten under ett lektionstillfälle där de informerar om studiens syfte, anonymitet och frivillighet. Som forskare är det svårt att ha kontroll över denna process. Ett sätt att försöka säkerställa att eleverna får rätt förutsättningar och information är att forskarna själva eller andra involverade i projektet, går ut i skolorna och är med när eleverna besvarar enkäten. I denna studie har alla skolor utom en valt att låta skolans lärare genomföra undersökningen på egen hand. För att säkerställa att eleverna får den information de behöver har de aktuella lärarna fått ett skriftligt informationsbrev med tydliga instruktioner om vilken information eleverna behöver få innan de besvarar frågorna i enkäten. I brevet återfinns även information om hur undersökningen bör genomföras rent praktiskt. Aspekter som lyfts är exempelvis ungdomarnas placering i rummet och att det är önskvärt att samtliga stannar kvar i lokalen under hela den avsatta tiden. Utöver informationen från lärarna har eleverna fått ett skriftligt informationsbrev med information om studiens syfte, anonymitet och frivillighet samt vart utsatta elever kan vända sig för att få stöd och hjälp.

Då representanter för studien är på plats när en enkät fylls i finns möjligheten att ta del av eventuella frågor, kommentarer och kritik från ungdomarna angående såväl enkätens innehåll som ordval och formuleringar. I detta fall har det i enkäten ingått en öppen fråga där ungdomarna haft möjlighet att skriva ner eventuella funderingar eller kritik direkt i enkäten. Utöver detta har skolledning och lärare på deltagande skolor ombetts vidarebefordra eventuella frågor eller kritik från de ungdomar som medverkat i undersökningen. Majoriteten av de tillfrågade anger att det inte uppkommit frågor eller kommentarer i samband med undersökningen. Några lärare uppger att elever med svenska som andraspråk i vissa fall har upplevt språket i enkäten som svårt och behövt hjälp med att förstå en del av de uttryck

och formuleringar som används. Den representant för studien som besökte den Stockholmsskola som inte ville genomföra undersökningen på egen hand upplevde att många av eleverna hade svårt att förstå och svara på frågorna i enkäten. I något enstaka fall har en elev reagerat negativt på frågorna om familjeförhållanden och uppfattat dem som för detaljerade.

Den statistiska bearbetningen av materialet och analysen av enkätsvaren genomfördes under juni–september 2018 och av andra forskare än de som genomförde de två första stadierna.

Resultatredovisningen, som utgör endast en bråkdel av det mycket rika material som finns att tillgå, har lästs och kommenterats av tjänstemän från Stockholms stad.

2 HEDERSNORMSGRUPPER: OMFATTNING OCH VILLKOR

I detta avsnitt analyseras de två hedersgrupperna, det vill säga de två grupper vars erfarenheter av begränsningar, inskränkningar och våld rapporten kartlägger. Först presenteras grupperna och antalet individer som ingår i dem. Därefter analyseras dessa individers specifika omständigheter med avseende på särskilda utsattheter och ojämlikheter, med basis i de sociala kategoriseringar som görs i diskrimineringslagen samt socioekonomisk bakgrund och föräldrars utbildningsnivå. Därefter redovisas och jämförs gruppernas benägenhet, vilja och ovilja att söka stöd och råd från utomstående. Avslutningsvis redovisas gruppernas attityder till grundläggande fri- och rättigheter. Samband mellan dessa områden diskuteras.

2.1 Hedersnormsgruppernas sammansättning

2.1.1 Oskuldsnormsgruppen

De individer som ingår i denna grupp är de vars handlingsutrymme regleras av normer om att vara oskuld och normer om att avstå från potentiella kärleksrelationer. *Oskuldsnormsgruppens* erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld beskrivs i kapitel 3–5 i relation till våldsnormsgruppen och en kontrollgrupp, det vill säga en grupp som utgörs av ungdomar som inte lever med hedersnormer i form av oskuldsnormer eller våldsnormer.

- Oskuldsnormer: De ungdomar som förväntas vara oskuld tills de gifter sig *och* som inte får ha en villkorslös kärleksrelation, d.v.s. en heterosexuell relation med en jämnårig.

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskapet. Enkäten ställer frågan:

1. *Finns det förväntningar i din familj eller släkt att du ska vänta med sex tills du gifter dig?*

Resultatet visar att en minoritet av ungdomarna i studien, 16 % (291 individer), lever med förväntningar om att vara oskuld när de gifter sig. För 10 % (190 individer) stämmer det absolut och för 6 % (101) stämmer det

ganska bra. Vi har fortsättningsvis slagit ihop dessa till en grupp, där man svarar att det stämmer att de förväntas vänta med sex tills de gifter sig[1].

Den andra frågan undersöker ungdomarnas uppfattning om huruvida de tillåts ha en kärleksrelation med en jämnårig av motsatt kön. Enkäten ställer frågan:

2. *Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle din pojkvän/flickvän behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj eller släkt?*

För att räknas in i oskuldsnormsgruppen måste individerna ha svarat att de inte tillåts ha ett villkorslöst förhållande; om de skulle ha en kärleksrelation räcker det inte att det är med en jämnårig av motsatt kön, det skulle också finnas krav på att partnern kommer från samma etnicitet/folkgrupp eller religion.

Resultatet visar att 86 % (1 471 individer) av ungdomarna får ha en kärleksrelation med en jämnårig av motsatt kön, det vi kallar ett villkorslöst förhållande. De 14 % som inte får det ingår i oskuldsnormsgruppen (253 individer).

Den vanligaste begränsningen av ungdomarnas kärleksrelationer är i fallande ordning: ålder, det vill säga partnern måste vara jämngammal (41 %); sexuell orientering, det vill säga partnern måste vara av motsatt kön (14 %); religion, det vill säga partnern måste ha samma religion som familjen (7 %) och etnicitet/folkgrupp, det vill säga partnern måste tillhöra samma etnicitet/folkgrupp som familjen (4 %).

Det sammansatta resultatet redovisas i tabell 3 nedan och visar att 14 % av flickorna och 5 % av pojkarna lever med båda oskuldsnormerna. Sammantaget lever en knapp tiondel av ungdomarna i Stockholmsstudien (10 %) med båda ovanstående normer om oskuld, såväl förväntningar om att vara oskuld som omsättning i praktiken genom att de inte tillåts ha ett villkorslöst förhållande.

I individer räknat är det 142 individer som ingår i oskuldsnormsgruppen. Av dem är 74 % flickor (105 individer), 23 % pojkar (33 individer) och 3 % är osäkra/vill inte definiera eller uppger att uppdelningen i flicka/pojke inte stämmer för dem (4 individer). Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp som varken lever med oskuldnormer eller våldsnormer, är

[1] Frågan om huruvida ungdomarna förväntas vänta med sex tills de gifter sig har ett internt bortfall på 5 %, det vill säga 125 individer har inte svarat på frågan.

flickor överrepresenterade bland dem som lever med oskuldsnormer. Oskuldsnormsgruppen utgör en av rapportens två hedersutsatta grupper[2].

Tabell 3: Flickor och pojkar som lever med ingen, en eller två oskuldsnormer

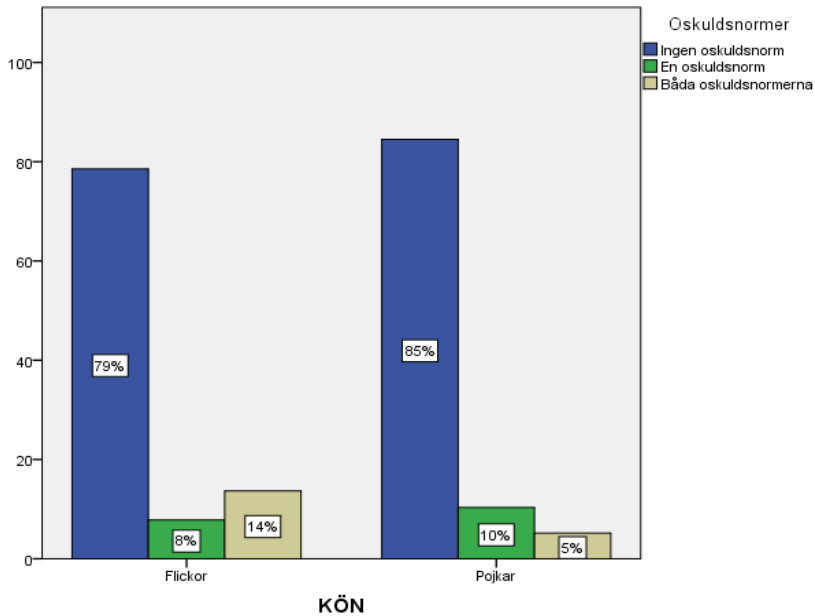

2.1.2 Våldsnormsgruppen

De individer som ingår i denna grupp är de vars handlingsutrymme inskränkts genom det kollektiva användandet och sanktioneringen av våld.

[2] I Göteborgsstudien lever 13 % (96 individer) med båda oskuldsnormerna. Av dem är 73 % flickor (70 individer), 24 % pojkar (23 individer) och 3 % (3 individer) i oskuldsnormsgruppen har uppgivit att de är osäkra/inte vill definiera eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (Strid med flera 2018b). I Malmöstudien lever 20 % (272 individer) med oskuldsnormer. Av dem är drygt två tredjedelar flickor (68 %, 185 individer), en dryg fjärdedel är pojkar (27 %, 74 individer) och en knapp tjugondel (5 %, 13 individer) av individerna i oskuldsnormsgruppen har angivit att de är könsöverskridande eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (Strid med flera, 2018c).

Våldsnormsgruppen består av: 1) de ungdomar som anger att de har utsatts för någon form av fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld av någon i familjen eller släkten eftersom: a) de skämt ut familjen/släkten; b) de riskerar att få dåligt rykte; c) andra personer i familjen/släkten förväntar sig det eller d) förövarna vill kontrollera den utsatte/a samt 2) de ungdomar som utsatt andra av ovanstående skäl.

För våldsnormsgruppen jämförs erfarenheter av kontroll, begränsningar och våld i hemmet, skolan och bostadsområdet med erfarenheter hos materialets oskuldsnormsgrupp och kontrollgrupp, vilka förvisso kan ha varit utsatta för våld av någon i familjen, men inte på grund av kontroll, för att de har skämt ut familjen/släkten eller för att de dragit skam över familjen, fått dåligt rykte eller för att familjen/släkten förväntar sig det.

- Våldsnormer: De ungdomar som av familjen/släkten har utsatts för kollektivt legitimerat våld eller utsatt andra för, av familjen/släkten, kollektivt legitimerat våld, kopplat till rykte, skam och kontroll.

Två uppsättningar frågor undersöker huruvida ungdomarna lever med en kollektiv våldsnorm. Enkäten ställer frågorna:

1a Har du blivit utsatt för någon form av våld av din familj eller släkt?
1c Legitimeras våldet av att du har skämt ut familjen, skadat familjens rykte, att familjen/släkten förväntar sig våld eller att familjen vill kontrollera dig?

2a Har du utsatt någon i din familj/släkt för våld?
2b Legitimeras våldet av att personen du utsatt riskerade att få dåligt rykte, har skämt ut dig/familjen, familjen/släkten förväntar sig våld eller av att du vill kontrollera personen?

Resultatet, som redovisas i tabell 4 nedan, visar att 7 % av ungdomarna i studien har blivit utsatta för eller utsatt någon annan för av familjen/släkten

kollektivt legitimerat våld[3,4]. I individer räknat är det 153 individer. Det är dessa som fortsättningsvis kallas våldsnormsgruppen. Av dem är 62 % flickor (95 individer), 34 % pojkar (52 individer) och 4 % har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera eller att uppdelningen inte stämmer för dem (6 individer)[5]. I förhållande till kontrollgruppen, det vill säga den grupp av ungdomar som inte lever med våldsnormer, är gruppen flickor överrepresenterade i våldsnormsgruppen.

[3] Denna siffra är, till skillnad från siffran för oskuldnormer, relativt lika mellan städerna procentuellt räknat: 9 % av ungdomarna i Malmöstudien, 8 % av ungdomarna i Göteborgsstudien och 7 % av ungdomarna i Stockholmsstudien lever med våldsnormer. Det är däremot stor skillnad räknat i antalet individer: 142 i Malmö, 96 i Göteborg och 153 i Stockholm (se Strid med flera 2018b, 2018c).

[4] Variabeln våldsnorm är sammansatt av en mängd enkätfrågor. Det sammantagna bortfallet på dessa frågor är 10 %, det vill säga 230 individer har inte svarat på frågorna.

[5] Denna grupp är liten, men särskilt våldsutsatt i studien som helhet, med högre siffror rapporterade för de flesta våldsformer än vad de som uppger flicka eller pojke har erfarenhet av. En analys av gruppens särskilda utsatthet i relation till hederskontexten återstår att genomföra.

Tabell 4: Andel flickor och pojkar som har utsatts eller utsatt andra för av familjen kollektivt legitimerat våld

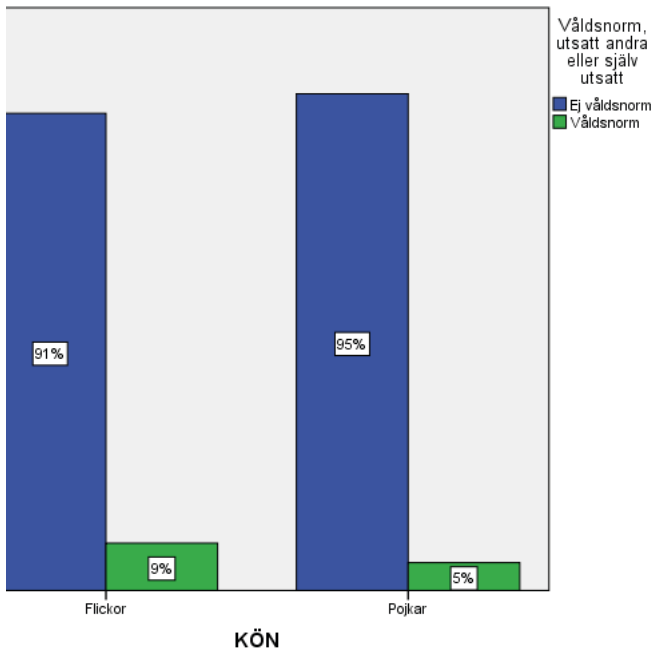

Det är fler av ungdomarna i gruppen som utsätts direkt genom att bli slagna och kontrollerade än som utsätts indirekt genom att slå och kontrollera (tabell 5 och 6). 8 % av flickorna och 4 % av pojkarna är direkt utsatta, medan 2 % av flickorna och 2 % av pojkarna är indirekt utsatta. Det är denna sammanslagna grupp om 142 individer vilka är direkt eller indirekt utsatta för kollektivt våld som utgör den andra av rapportens två hedersutsatta grupper: våldsnormsgruppen.

Tabell 5: Andel flickor och pojkar som utsätter andra för av familjen kollektivt legitimerat våld

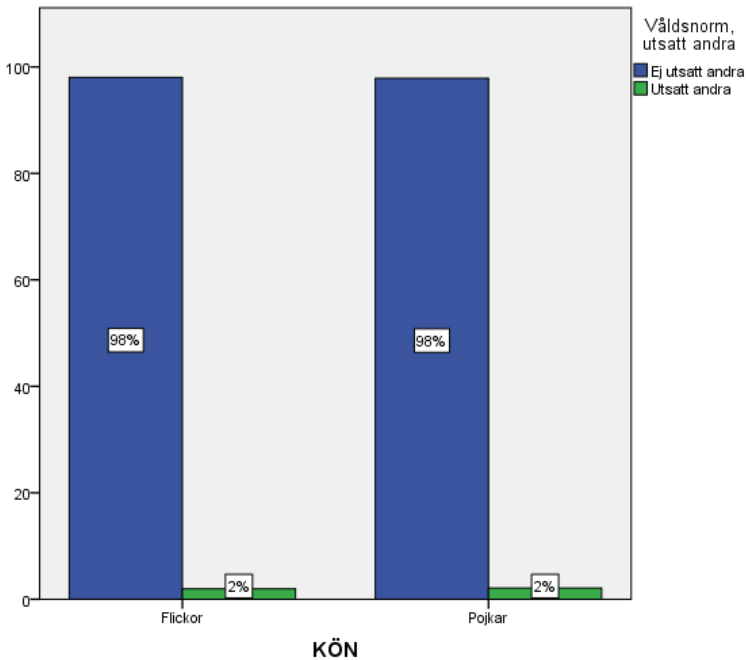

Tabell 6: Andel flickor och pojkar som har utsatts för av familjen kollektivt legitimerat våld

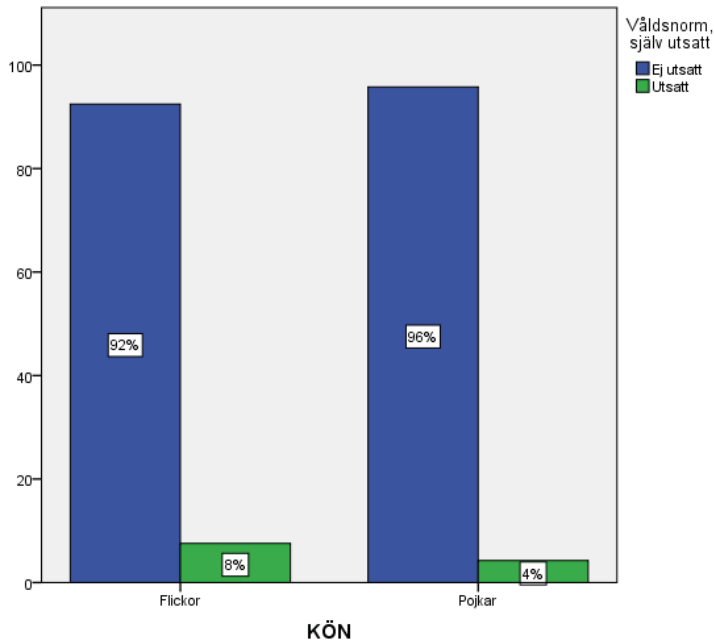

Det finns en överlappning mellan de två hedersgrupperna, men den är inte total. Det finns individer som lever med oskuldsnormer, men som inte lever med våldsnormer och vice versa. Uttryckt i procent så lever 85 % av dem som lever med oskuldsnormer inte med våldsnormer och 7 % av dem som lever med våldsnormer lever utan oskuldsnormer. Kategoriseringen som denna studie gör av hedersförtryck som *kollektivt våld*, våldsnormer, synliggör och fångar alltså en grupp utsatta individer som tidigare riskerat att bli osynliggjord. I Stockholmsmaterialet handlar detta om 77 individer.

2.2 Hedersgruppernas strukturella villkor

Vilka är de individer som lever med oskuldnormer och med våldsnormer? Vilka andra strukturella villkor lever de med? Är vissa sociala grupper mer utsatta än andra?

Resultatet som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabellerna 7a, 7b, 7c, 7d och 7e nedan, visar att bland

dem som lever med både oskuldsnormer och våldsnormer är flickor överrepresenterade.

I gruppen som lever med oskuldsnormer är 74 % flickor, 23 % är pojkar och 3 % vet ej, är osäkra, vill inte svara eller svarar att uppdelningen tjej/kille inte stämmer för dem. Bland dem som lever med våldsnormer är 62 % flickor, 34 % pojkar och 4 % vet ej, är osäkra, vill inte svara eller svarar att uppdelningen tjej/kille inte stämmer för dem. Av ungdomarna i kontrollgruppen är 51 % flickor, 46 % pojkar och 3 % vet ej, är osäkra, vill inte svara, eller svarar att uppdelningen tjej/kille inte stämmer för dem (se tabell 7a).

Tabell 7a: Strukturella villkor: kön

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Flickor	552	51,3	105	73,9	95	62,1
Pojkar	494	45,9	33	23,2	52	34,0
Vill/kan ej svara	30	2,8	4	2,8	6	3,9

Födelseland och migrationsålder: De allra flesta ungdomar i samtliga grupper är födda i Norden, men ungdomar födda utanför Norden och framförallt utanför Europa är överrepresenterade i hedersgrupperna. Överrepresentationen är störst i oskuldsnormsgruppen, där runt 30 % av ungdomarna är födda utanför Europa jämfört med 13 % i våldsnormsgruppen och 10 % i kontrollgruppen (se tabell 7b). Av dem som inte är födda i Sverige flyttade de flesta hit före sex års ålder. Undantaget är pojkar och som lever med våldsnormer där fler än hälften i denna grupp flyttade till Sverige efter 13 års ålder. Även i kontrollgruppen är dessa siffror höga då mer än en tredjedel av pojkarna och nästan 20 % av flickorna anger att de flyttat till Sverige efter 13 års ålder (se tabell 7b nedan).

Funktionsvariation: Tre fjärdedelar av kontrollgruppens ungdomar samt av pojkarna i oskuldsnormsgruppen anger att de *inte* begränsas av någon sjukdom eller funktionsnedsättning medan motsvarande andel i våldsnormsgruppen är kring hälften och bland flickor i oskuldsnormsgruppen drygt 60 %. Resterande ungdomar svarar antingen ja – här varierar andelen mellan cirka 10 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och över 25 % av pojkarna i våldsnormsgruppen – eller att de är osäkra/inte vill svara (se tabell 7b nedan).

Tabell 7b: Strukturella villkor: Födelseland, ålder vid flytt, funktionsvariation

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Var är du själv född?						
Norden	91,3	93,8	67,4	62,1	86,7	77,6
Övriga Europa	3,1	2,1	5,3	6,9	4,4	6,1
Utanför Europa	5,6	4,1	27,4	31,0	8,9	16,3
Hur gammal var du när du flyttade till Sverige?						
0–6 år	80,4	63,9	90,3	54,5	66,7	45,5
7–12 år	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
13 år eller äldre	19,6	36,1	9,7	45,5	33,3	54,5
Har du någon sjukdom, något hälsoproblem eller funktionsnedsättning som begränsar dig i din vardag?						
Ja	15,5	17,4	22,4	10,3	24,2	26,0
Nej	74,2	74,8	63,3	75,9	50,5	56,0
Osäker/vill inte svara	10,3	7,9	14,3	13,8	25,3	18,0

Religion och religiositet: Medan över 70 % av ungdomarna i kontrollgruppen och hälften i våldsnormsgruppen uppger att de inte tillhör någon religion, så gäller detta bara 4 % av flickorna och 7 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen. Här är de flesta muslimer (56 % av flickorna och 71 % av pojkarna), därnäst kristna (37 % av flickorna och 21 % av pojkarna). I våldsnormsgruppen är majoriteten med angiven religiös tillhörighet kristen (nästan hälften av flickorna och en tredjedel av pojkarna), därnäst muslimsk (runt 15 %) och judisk (kring 5 %). I kontrollgruppen är omkring en tredjedel kristna. Mammor anges som mycket religiösa i något högre grad än pappor. Vidare anger ungefär en tiondel av ungdomarna i kontrollgruppen

att de själva är mycket religiösa, medan motsvarande andel i våldsnormsgruppen är runt en fjärdedel och i oskuldsnormsgruppen mellan strax under 60 % (flickor) och 75 % (pojkar)[6]. (Se tabell 7c nedan.)

Tabell 7c: Strukturella villkor: religion och religiositet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Religiös tillhörighet (flera alternativ är möjliga)						
Ingen	73,5	71,1	4,3	7,1	50,6	51,0
Judisk	1,3	2,9	0,0	0,0	3,4	4,1
Muslimsk	2,6	5,2	56,4	71,4	13,5	16,3
Buddistisk	1,3	1,9	1,1	0,0	2,2	2,0
Hinduistisk	0,0	1,0	1,1	0,0	1,1	2,0
Kristen	36,3	29,3	37,2	21,4	46,1	32,7
Annan	2,2	2,7	6,4	0,0	3,4	6,1
Hur religiös anser du att din mamma är?						
Lite	92,4	90,8	21,5	10,7	67,4	66,7
Mycket	7,6	9,2	78,5	89,3	32,6	33,3
Hur religiös anser du att din pappa är?						
Lite	93,4	90,5	29,7	17,9	79,5	79,2
Mycket	6,6	9,5	70,3	82,1	20,5	20,8
Hur religiös anser du att du själv är?						
Lite	90,1	89,7	42,4	25,0	75,0	71,4
Mycket	9,9	10,3	57,6	75,0	25,0	28,6

Sysselsättning: I fråga om sysselsättning bland föräldrar så finner vi den högsta förekomsten av arbetslösa mammor bland pojkar i oskuldsnormsgruppen – nästan 50 %. Bland övriga ungdomar i hedersgrupperna ligger

[6] Frågan som ställs i enkäten är: ”Vilken religiös tillhörighet har du och din familj? (Om det finns olika religioner inom din familj kan du fylla i flera svar)”, vilket medför att vi inte kan skilja mellan ungdomens eller familjens religion och att totalen överstiger 100 %.

siffran på cirka 20 %– 25 % och i kontrollgruppen på under 10 %. Andelen arbetslösa pappor är bland pojkar i båda hedersgrupperna omkring en fjärdedel och bland flickorna runt 15 %– 20 %. I kontrollgruppen är andelen inte ens 7 % (se tabell 7d nedan).

Utbildning: Få mammor saknar helt utbildning, som mest strax under 10 % bland pojkar i oskuldsgruppen, där vidare ungefär 30 % anger att deras mamma endast har grundskoleutbildning. Flickorna i denna grupp svarar oftare att deras mammor har gymnasie-/yrkesutbildning (cirka 40 %) eller universitets-/högskoleutbildning (cirka 45 %). I de övriga två grupperna är andelen universitets-/högskoleutbildade mammor mellan cirka 70 % och 80 %. Bland pojkar i oskuldsgruppen svarar 10 % att deras pappa helt saknar utbildning och lika många att deras pappa endast har grundskoleutbildning. Andelen universitets-/högskoleutbildade pappor är lägst i denna grupp (runt 35 %–40 %) medan den i övriga grupper ligger på ungefär 65 %–70 % (våldsnormsgruppen) och 70 %–75 % (kontrollgruppen). (Se tabell 7d nedan.)

Boende: När det gäller boendeform ser vi att de ungdomar som lever med oskuldsnormer är den grupp som oftast bor i förorten och att de framförallt bor i lägenhet (cirka 70 %–80 %) eller i radhus. I övriga grupper är det jämförelsevis vanligare att bo i centrala staden – även om en majoritet fortfarande bor utanför – och att bo i villa (cirka 35 %– 40 % i kontrollgruppen och runt en tredjedel i våldsnormsgruppen). (Se tabell 7d nedan.)

Tabell 7d: Strukturella villkor: socioekonomisk bakgrund

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vad gör din mamma?						
Arbetar	91,4	91,4	74,7	51,7	78,9	74,5
Arbetar ej	8,6	8,6	25,3	48,3	21,1	25,5
Vad är din mammas högsta utbildning?						
Har ingen utbildning alls	1,0	0,7	5,5	9,5	5,5	0,0
Högst grundskola (9 år)	3,3	2,9	11,0	28,6	5,5	8,3
Högst gymnasium eller yrkesutbildning	14,9	19,0	38,4	23,8	17,8	25,0
Universitet eller högskola	80,7	77,3	45,2	38,1	71,2	66,7
Vad gör din pappa?						
Arbetar	94,0	93,1	80,4	75,9	85,1	76,1
Arbetar ej	6,0	6,9	19,6	24,1	14,9	23,9
Vad är din pappas högsta utbildning?						
Har ingen utbildning alls	0,6	1,7	6,7	10,0	1,4	5,1
Högst grundskola (9 år)	3,8	4,6	10,0	10,0	5,6	7,7
Högst gymnasium eller yrkesutbildning	20,2	24,5	45,0	45,0	21,1	20,5
Universitet eller högskola	75,3	69,3	38,3	35,0	71,8	66,7
Boende						
I lägenhet	54,5	57,1	81,9	69,7	61,1	76,9
I villa	41,8	36,0	5,7	12,1	33,7	30,8
I radhus	13,3	14,4	12,4	24,2	13,7	5,8
Annat	0,7	2,0	1,0	6,1	3,2	1,9
Geografi						
I centrala staden	35,0	31,9	22,3	15,2	41,1	23,1
I en förort	69,0	72,6	81,6	87,9	64,2	80,8

2.3 Hedersgruppernas inställning till stöd och hjälp

Vet ungdomarna var de kan söka stöd och hjälp om de skulle vara oroliga över sin livssituation eller uppleva sig illa behandlade? Om de inte har sökt hjälp, vilka orsaker ligger bakom? Området undersöker även vilka personer/funktioner ungdomarna i de tre grupperna, oskuldnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen, skulle kunna tänka sig att vända sig till för att få råd.

Resultatet, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 8 nedan, visar att ungdomar i alla tre grupperna helst skulle vända sig till vuxna i skolan (lärare, kurator eller skolsköterska) för att be om stöd och hjälp, även om det finns variationer. Resultatet visar också att framförallt pojkar i oskuldsgruppen är genomgående mindre benägna än andra att söka stöd och hjälp av någon utomstående[7].

För flickor i kontrollgruppen är ungdomsmottagningen (53 %), följd av BRIS eller liknande organisation (50 %) vanligast; ungefär hälften av dem skulle vända sig dit. Därefter följer skolkurator eller skolsköterska (46 %) och lärare (42 %). För pojkar i kontrollgruppen är skolkurator, skolsköterska eller ungdomsmottagningen vanligast (44 %), följt av lärare i skolan (42 %).

Bland flickor som lever med oskuldsnormer svarar den största andelen att de inte överhuvudtaget skulle vända sig till någon av de föreslagna myndigheterna eller organisationerna; 40 % svarar så. Av de föreslagna alternativen skulle flest vända sig till en skolkurator eller skolsköterska (29 %) eller en lärare på skolan (28 %). 21 % av flickorna som lever med oskuldsnormer skulle kunna tänka sig att vända sig till en religiös företrädare för stöd eller hjälp. Bland pojkar som lever med oskuldsnormer är mönstret liknande; 50 % skulle inte vända sig till något av de föreslagna alternativen, 27 % skulle vända sig till skolkurator eller skolsköterska och 35 % skulle vända sig till en religiös företrädare.

Bland flickor som lever med våldsnormer är ungdomsmottagningen (42 %), skolkurator eller skolsköterska (39 %) och BRIS eller liknande (28 %) de vanligaste. Bland våldsnormspojkarna är det samma tre instanser, men i något annan ordning: skolkurator eller skolsköterska (41 %), ungdomsmottagningen (31 %) och BRIS eller liknande (31 %). 37 % av

[7] Detta är könsvänt i Göteborgsstudien; där är det alltså framförallt flickor som lever med oskuldsnormer som är obenägna att söka stöd eller hjälp av någon utomstående (40 %). (Se Strid med flera 2018b.)

pojkarna i denna grupp skulle inte vända sig till någon av de föreslagna instanserna.

Tabell 8: Att söka stöd och hjälp, per hedersgrupp och kön
Skulle du kunna tänka dig att vända dig till någon av följande personer för stöd och råd?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Lärare i skolan	42,1	41,8	28,1	19,2	24,2	31,4
Skolkurator eller skolsköterska	45,5	43,9	29,2	26,9	38,5	41,2
Socialtjänsten	18,1	25,5	11,5	19,2	16,5	19,6
Polisen	23,1	33,3	8,3	19,2	16,5	23,5
Ungdomsmottagningen	53,2	43,5	18,8	23,1	41,8	31,4
Fritidsledare eller ungdomsledare	17,0	21,5	9,4	23,1	7,7	21,6
Hälso- och sjukvårds-personal	34,2	32,3	6,3	7,7	22,0	25,5
BRIS, jourhavande kompis eller liknande	50,1	35,2	12,5	7,7	27,5	31,4
Tjejjour eller organisationer som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtyck	39,6	7,2	7,3	3,8	19,8	9,8
Religiös företrädare, t.ex. präst/diakon, imam, rabbin	7,2	9,9	20,8	34,6	8,8	15,7
Nej, jag skulle inte vända mig till någon av dessa	14,4	22,8	39,6	50,0	31,9	37,3

Varför söker inte ungdomar som lever med hedersförtryck stöd eller hjälp[8]? Tabell 9 nedan visar att den vanligaste orsaken till att både flickor och pojkar som lever med oskuldsnormer inte söker stöd eller hjälp är att de inte

[8] Här finns skillnader jämfört med Malmömaterialet där skälen till att inte söka stöd eller hjälp från någon utomstående är betydligt mer familjeorienterade. Den vanligaste orsaken för våldsnormsgruppens flickor är att det känns som att de sviker sina familjer om de skulle söka stöd från en utomstående (28 % av flickorna jämfört med

anser sig ha något behov av det. Bland flickorna svarar 50 % detta och bland pojkarna 60 %. Den näst vanligaste orsaken till att flickor inte söker hjälp är att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem (24 %). Den tredje vanligaste orsaken är att flickorna upplever att de skulle svika sina familjer om de berättade för någon utomstående (17 %). För pojkar som lever med oskuldsnormer är den näst vanligaste orsaken till att de inte har sökt stöd eller hjälp att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på det (10 %). Detta är en stor grupp i procent, men på grund av det interna bortfallet på denna fråga är antalet individer få – de tio procenten motsvaras av tre individer, lika många som i Göteborgsstudien. En femtedel av pojkarna (20 %) vet inte varför de inte har sökt stöd eller hjälp.

För ungdomar som lever med våldsnormer är orsakerna till att inte söka stöd eller hjälp samma, men i annan ordning, för flickor och pojkar. För flickor är den vanligaste orsaken att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem (36 %), följt av att de inte anser sig ha något behov (31 %), att det skulle innebära en fara för dem om de berättade för andra (18 %), att det känns som om de sviker sina familjer om de berättar för andra (17 %) och att de inte vet vart de ska vända sig (16 %). Bland pojkar som lever med våldsnormer är den vanligaste orsaken till att inte söka stöd och hjälp att de inte anser sig ha något behov (33 %), följt av att de inte tror att någon skulle förstå eller hjälpa dem (18 %), att de är osäkra på vart de ska vända sig (16 %), att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på att de sökt hjälp (12 %) och att det känns som att de sviker sina familjer (10 %). Det är värt att upprepa att de ungdomar som ingår i våldsnormsgruppen har utsatts för någon form av våld av antingen familj eller släkt. Trots det anser alltså nästan en tredjedel av både flickorna och pojkarna att de inte har något behov av att söka stöd eller hjälp av någon utomstående.

---

9 % av pojkarna). Motsvarande siffror för de andra två grupperna är 2 %–5 %. Den näst vanligaste orsaken, nästan lika vanlig som dåliga erfarenheter, är att det inte finns något behov, men här är siffran betydligt lägre jämfört med de övriga två grupperna. En femtedel av ungdomarna i våldsnormsgruppen anger att de inte har något behov av stöd jämfört med drygt hälften av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen och två tredjedelar i kontrollgruppen. Våldsnormsgruppen anger istället, i mycket högre utsträckning än de andra två grupperna, att anledningen till att de inte skulle söka stöd från en utomstående är att de är oroliga för att det skulle innebära något dåligt för deras familjer (18 % av flickorna och 22 % av pojkarna). (Strid med flera 2018c).

För kontrollgruppens flickor och pojkar är den vanligaste orsaken till att de inte sökt stöd eller hjälp att de saknar behov av det, 60 % av flickorna och 77 % av pojkarna uppger detta som orsak. Den näst vanliga orsaken är att de inte tror att någon skulle förstå dem eller kunna hjälpa dem (16 % för flickorna och 6 % för pojkarna). Bland kontrollgruppens flickor och pojkar är det runt 1 % som anger att de inte söker stöd eller hjälp eftersom det skulle kunna innebära en fara för dem.

Av kontrollgruppens flickor uppger knappt 1 % att det skulle innebära en fara för dem om de pratade med någon utomstående jämfört med 15 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen och 18 % av flickorna i våldsnormsgruppen. Bland pojkarna är motsvarande siffror 1 % i kontrollgruppen, 10 % i oskuldsnormsgruppen och 12 % i våldsnormsgruppen.

Tabell 9: Orsaker till att inte söka stöd och hjälp

Om du inte har vänt dig till någon utomstående för råd och stöd, vad beror det på?

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag har inget behov	60,2	77,1	50,0	60,0	31,2	33,3
Jag är osäker på vart jag ska vända mig	8,2	4,3	12,7	6,7	16,1	15,7
Det skulle kunna innebära en fara för mig om någon fick reda på att jag har sökt hjälp	0,9	1,2	14,7	10,0	18,3	11,8
Det känns som jag sviker min familj om jag berättar för andra	3,8	0,8	16,7	6,7	17,2	9,8
Jag tror inte att någon skulle förstå mig eller kunna hjälpa mig	15,5	6,1	23,5	6,7	35,5	17,6
Annan anledning	9,3	4,9	7,8	3,3	10,8	9,8
Vet inte	16,4	11,9	16,7	20,0	20,4	23,5

2.4 Hedersgruppernas socialisation

I det följande redovisas i vilken utsträckning de ungdomar som ingår i kontrollgruppen, oskuldnormsgruppen och våldsnormsgruppen instämmer i

den svenska lagstiftningens värden angående individuella fri- och rättigheter, undersökta i form av frågor om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. Vi betraktar detta som ett sätt att mäta grad av socialisation eller internalisering av hederskulturen, som ofta står i skarp kontrast till de individuella fri- och rättigheterna inom svensk lagstiftning.

Resultatet, som redovisas i tabell 10 nedan, visar att kontrollgruppens ungdomar genomgående är positivt inställda till den svenska lagstiftningens jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. Av flickorna anser 98 % att det är jättebra/bra att kvinnor och män har lika rättigheter, knappa 1 % uppger att det är jättedåligt. Lika rättigheter oavsett bakgrund och sexuell orientering, att flickor/kvinnor inte får könsstympas, att kvinnor har rätt till fri abort, att ingen får tvingas att gifta sig samt att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld har ungefär lika högt stöd bland kontrollgruppens flickor, 97 %–99 % uppger att detta är jättebra eller bra. Det enda påstående som färre än 97 % tycker är bra eller jättebra är att man måste vara 18 år för att få gifta sig i Sverige. Detta tycker 7 % av kontrollgruppens flickor är ganska dåligt.

Kontrollgruppens pojkar följer samma mönster, men med genomgående något lägre stöd och större andelar som anger att grundläggande fri- och rättigheter är ganska bra istället för jättebra. Pojkarna är framförallt mindre positivt inställda än flickorna till lika rättigheter avseende bakgrund och sexuell orientering. 5 % av pojkarna jämfört med 3 % av flickorna tycker att det förstnämnda är dåligt och 7 % av pojkarna jämfört med 2 % av flickorna tycker att det är dåligt att kvinnor får gifta sig med kvinnor och män med män. Pojkarna avviker också när det gäller inställning till könsstympning och fri abort. 4 % tycker att den svenska lagen som förbjuder könsstympning är jättedålig/dålig och 6 % tycker att rätten till fri abort är dålig/jättedålig.

Bland de ungdomar som lever med oskuldsnormer är stödet för grundläggande fri- och rättigheter genomgående lägre. Av flickorna anser 81 % att det är jättebra/bra att kvinnor och män har lika rättigheter, 5 % uppger att det är jättedåligt. Lika rättigheter oavsett bakgrund har stöd bland 91 % av oskuldsnormsflickorna och 6 % uppger att det är jättedåligt med lika rättigheter oavsett bakgrund. Lika rättigheter oavsett sexuell orientering har stöd hos 74 % av oskuldsnormsflickorna medan 26 % tycker att det är dåligt/jättedåligt att män får gifta sig med män och kvinnor med kvinnor. Att flickor och kvinnor inte får könsstympas stöds av 90 % av

oskuldsnormsflickorna, kvinnors rätt till fri abort av 82 %, att ingen får tvingas att gifta sig av 94 % och att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld av 92 %. Det är däremot flera av de grundläggande fri- och rättigheterna som bara runt 65 % tycker är jättebra medan omkring 25 % svarar ganska bra. Dessa inkluderar att man måste vara 18 år för att få gifta sig i Sverige, att kvinnor och flickor har rätt till fri abort, att kvinnor får gifta sig med kvinnor och män med män samt att ingen under 18 får gifta sig i Sverige.

Oskuldsnormsgruppens pojkar följer samma mönster, men visar genomgående lägre stöd och med färre som svarar att en grundläggande fri- och rättighet är mycket bra och med fler som svarar att den är ganska bra. Det är fler pojkar som lever med oskuldsnormer än någon annan grupp, som svarar att en grundläggande fri- och rättighet är mycket dålig eller ganska dålig, med ett undantag. Våldsnormspojkarna svarar i större utsträckning att det är dåligt att ingen enligt svensk lag kan tvingas att gifta sig mot sin vilja. Pojkarna är mindre positivt inställda än flickorna till lika rättigheter avseende bakgrund och sexuell orientering. 15 % tycker att det förra är jättedålig/dålig och 60 % tycker att det är jättedåligt/ganska dåligt att kvinnor får gifta sig med kvinnor och män med män. Pojkarna som lever med oskuldsnormer avviker också när det gäller inställning till könsstympning och fri abort där 28 % tycker att den svenska lagen som förbjuder könsstympning är jättedålig/ganska dålig. En dryg tredjedel (34 %) tycker att rätten till fri abort är jättedålig/ganska dålig och en knapp tredjedel (30 %) tycker att det är dåligt/jättedåligt att svensk lag förbjuder barnaga.

Våldsnormsgruppens ungdomar följer samma könsmönster som de övriga grupperna. Flickor är generellt mer positiva än pojkar till de grundläggande fri-och rättigheterna. Det finns avvikelser i grupp- och könsmönster. När det gäller frågorna om att inte få gifta sig under 18 är våldsnormsgruppens flickor något mindre positiva till svensk lagstiftning än gruppens pojkar. Bland de pojkar som lever med våldsnormer tycker 17 % att förbudet mot könsstympning är ganska dåligt/jättedåligt[9]. Motsvarade siffror i kontrollgruppen är 4 % och 28 % i oskuldnormsgruppen. Bland de flickor som lever med våldsnormer tycker 14 % att det är dåligt att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld. Motsvarande siffror i kontrollgruppen är 0 % och i oskuldsnormsgruppen 12 %.

[9] Detta är en stor avvikelse från Göteborgsstudien där hela 35 % anser att förbudet mot kvinnlig könsstympning är dåligt (Strid med flera 2018b).

Sammanfattningsvis kan resultatet sägas peka på tre viktiga skillnader: 1) Det finns genomgående en skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att grundläggande fri- och rättigheter såsom jämställdhet, kvinnors rätt till sina kroppar och barns rättigheter är något dåligt. 2) Det finns genomgående en skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. 3) Oskuldsnormsgruppen är mer negativt inställd till grundläggande fri- och rättigheter, särskilt gruppens pojkar[10].

Tabell 10: Attityder till grundläggande fri- och rättigheter

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Enligt svensk lag har kvinnor och män lika rättigheter						
Det tycker jag är jättebra	95,9	92,0	80,9	70,4	94,3	77,1
Det tycker jag är ganska bra	2,1	5,0	11,7	7,4	1,1	12,5
Det tycker jag är ganska dåligt	1,1	0,8	2,1	11,1	3,4	4,2
Det tycker jag är jättedåligt	0,9	2,1	5,3	11,1	1,1	6,3
Enligt svensk lag har alla lika rättigheter oavsett bakgrund						
Det tycker jag är jättebra	93,8	87,4	76,9	76,9	90,5	70,8
Det tycker jag är ganska bra	3,4	7,6	14,3	7,7	2,4	16,7
Det tycker jag är ganska dåligt	1,7	2,9	3,3	3,8	4,8	8,3
Det tycker jag är jättedåligt	1,1	2,1	5,5	11,5	2,4	4,2
Enligt svensk lag får ingen under 18 år gifta sig						
Det tycker jag är jättebra	63,8	64,6	62,0	57,7	58,3	54,2
Det tycker jag är ganska bra	28,8	27,5	27,2	23,1	31,0	37,5
Det tycker jag är ganska dåligt	6,2	3,0	5,4	7,7	6,0	4,2
Det tycker jag är jättedåligt	1,1	4,9	5,4	11,5	4,8	4,2

[10] Detta resultat liknar resultatet från Göteborgsstudien, men avviker på sista punkten från Malmöstudien där det är våldsnormsgruppens pojkar som är genomgående mest negativa till de grundläggande fri- och rättigheterna (se Strid med flera, 2018b, 2018c).

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Enligt svensk lag får kvinnor gifta sig med kvinnor och män med män						
Det tycker jag är jättebra	95,1	84,5	58,7	24,0	87,1	63,8
Det tycker jag är ganska bra	2,6	8,5	15,2	16,0	5,9	19,1
Det tycker jag är ganska dåligt	0,6	3,4	14,1	8,0	5,9	4,3
Det tycker jag är jättedåligt	1,7	3,6	12,0	52,0	1,2	12,8
Enligt svensk lag får ingen tvingas att gifta sig mot sin vilja						
Det tycker jag är jättebra	97,0	94,9	86,8	85,2	94,1	73,5
Det tycker jag är ganska bra	1,7	3,0	6,6	7,4	1,2	14,3
Det tycker jag är ganska dåligt	0,4	0,4	1,1	3,7	2,4	6,1
Det tycker jag är jättedåligt	0,9	1,7	5,5	3,7	2,4	6,1
Enligt svensk lag får inte flickor och kvinnor könsstympas						
Det tycker jag är jättebra	92,0	88,1	77,0	56,0	91,8	60,4
Det tycker jag är ganska bra	6,1	7,8	12,6	16,0	3,5	22,9
Det tycker jag är ganska dåligt	1,1	0,6	6,9	4,0	4,7	10,4
Det tycker jag är jättedåligt	0,8	3,5	3,4	24,0	0,0	6,3
Enligt svensk lag har flickor och kvinnor rätt till abort						
Det tycker jag är jättebra	95,1	82,9	65,2	46,2	88,2	59,2
Det tycker jag är ganska bra	3,6	11,3	16,3	19,2	7,1	20,4
Det tycker jag är ganska dåligt	0,6	2,6	10,9	11,5	3,5	10,2
Det tycker jag är jättedåligt	0,8	3,2	7,6	23,1	1,2	10,2
Enligt svensk lag får föräldrar inte bestraffa sina barn med våld						
Det tycker jag är jättebra	96,8	87,8	76,7	63,0	81,2	62,5
Det tycker jag är ganska bra	2,3	6,9	15,6	7,4	9,4	22,9
Det tycker jag är ganska dåligt	0,0	3,4	5,6	14,8	7,1	8,3
Det tycker jag är jättedåligt	0,9	1,9	2,2	14,8	2,4	6,3

2.5 Sammanfattning

Flickor är märkbart överrepresenterade i hedersgrupperna, både bland dem som lever med oskuldsnormer och bland dem som lever med våldsnormer. I den förstnämnda gruppen finner vi störst andel ungdomar som är födda utanför Norden och en ganska stor andel pojkar som varit över 13 år gamla när de kom till Sverige – drygt 45 %. I våldsnormsgruppen är det dock mer än hälften av pojkarna och en tredjedel av flickorna som kommit så pass nyligen. I kontrollgruppen har mer än en tredjedel av pojkarna och nästan 20 % av flickorna kommit till Sverige efter trettonårsdagen[11].

Den högsta andelen som svarar att de i sin vardag begränsas av någon sjukdom eller funktionsnedsättning finner vi bland pojkarna i våldsnormsgruppen, där över 25 % anger detta.

När det gäller boendeform ser vi att de ungdomar som lever med oskuldsnormer är den grupp som oftast bor i förorten och att de framförallt bor i lägenhet (cirka 70 %–80 %) eller i radhus, medan det finns fler i övriga grupper som bor i centrala staden och i villa. Den högsta förekomsten av arbetslösa föräldrar finns bland pojkar i oskuldnormsgruppen – nästan 50 % av mammorna och ungefär en fjärdedel av papporna. Det är också här vi hittar flest föräldrar som helt saknar utbildning (10 %) och den lägsta andelen universitets-/högskoleutbildade föräldrar.

Till skillnad från över 70 % av ungdomarna i kontrollgruppen och hälften i våldsnormsgruppen så är det bara 4 % av flickorna och 7 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen som uppger att de inte tillhör någon religion. De flesta är muslimer, därnäst kristna. I våldsnormsgruppen är majoriteten religiösa av kristen tillhörighet, därnäst muslimsk och judisk. I kontrollgruppen är omkring en tredjedel kristna. Mammor anges som mycket religiösa i något högre grad än pappor. De ungdomar som anger att de själva är mycket religiösa återfinns främst i oskuldsnormsgruppen.

Det är därmed inte oväntat att vi i denna grupp hittar flest ungdomar (runt 20 % av flickorna och 35 % av pojkarna) som svarar att de skulle söka sig till en religiös företrädare om de behövde stöd eller hjälp. Den populäraste resursen i både denna och andra grupper är dock någon vuxen inom skolan (elevhälsopersonal eller lärare), ungdomsmottagningen (främst

[11] Det är en oväntat stor andel i Stockholmsmaterialets kontrollgrupp som uppger att de har flyttat till Sverige efter trettonårsdagen, 20 % av flickorna och 36 % av pojkarna, men siffrorna är likande i Göteborgsmaterialet: 17 % för flickorna och 35 % för pojkarna (Strid med flera 208b). I Malmöstudien är motsvarande siffror 3 % för flickorna och 13 % för pojkarna (Strid med flera 2018c).

flickor i våldsnormsgruppen samt ungdomar i kontrollgruppen) eller vissa andra aktörer. Det vanligaste svaret bland flickor som lever med oskuldsnormer (40 %) är dock att de inte överhuvudtaget skulle vända sig till någon av de föreslagna myndigheterna eller organisationerna och hela 50 % av pojkarna i denna grupp svarar samma sak. Det är värt att notera att endast 4 %–7 % i oskuldsnormsgruppen skulle vända sig till en organisation som arbetar specifikt med hedersvåld.

Den vanligaste orsaken till att ungdomar som lever med oskuldsnormer inte söker stöd eller hjälp är att de inte anser sig ha något behov av det. Den näst vanligaste orsaken till att flickor inte söker hjälp är att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem och den tredje vanligaste orsaken är att flickorna upplever att de skulle svika sina familjer om de berättade för någon utomstående. För pojkar som lever med oskuldsnormer är den näst vanligaste orsaken till att de inte har sökt stöd eller hjälp att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på det. För flickor som lever med våldsnormer är orsakerna till att inte söka stöd eller hjälp först och främst att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem, följt av att de inte anser sig ha något behov, därefter att det skulle innebära en fara för dem om de berättade för andra. Bland pojkarna i denna grupp är den vanligaste orsaken att de inte anser sig ha något behov, följt av att de inte tror att någon skulle förstå eller hjälpa dem, därefter att de är osäkra på vart de ska vända sig. För kontrollgruppens ungdomar är den vanligaste orsaken till att de inte sökt stöd eller hjälp att de anser sig sakna behov av det.

När det gäller stödet för grundläggande fri- och rättigheter är det genomgående lägre bland de ungdomar som lever med hedersnormer än i kontrollgruppen. Det finns också en genomgående könsskillnad, där flickor i större utsträckning än pojkar är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. Den grupp som är mest negativt inställd till grundläggande fri- och rättigheter är den som lever med oskuldsnormer, särskilt gruppens pojkar, med ett undantag. Våldsnormspojkarna svarar i större utsträckning att det är dåligt att ingen enligt svensk lag kan tvingas att gifta sig mot sin vilja. Hela 60 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen är i huvudsak negativa till samkönade äktenskap och nästan 30 % till lagen som förbjuder könsstympning. En dryg tredjedel är i huvudsak negativ till fri abort och en knapp tredjedel till förbudet mot barnaga. Bland flickorna i våldsnormsgruppen är flickorna mer negativa än pojkarna till förbudet mot barnäktenskap; i övrigt följer gruppen mönstret med att pojkarna är mer negativa till de lagar som skyddar individens fri- och rättigheter.

3 SEXUALITET OCH RELATIONER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomar i årskurs nio som lever med hedersrelaterade normer kontrolleras och begränsas avseende sexualitet och relationer. Härnedan redogörs först för innehållet i dessa begränsningar. Därefter redovisas hur stor andel av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dessa. Resultatet presenteras för både pojkar och flickor.

Förståelsen av dessa begränsningar som specifikt hedersrelaterade tar avstamp i den kvalitativa delstudien (Baianstovu med flera 2018a) och i det föregående kapitlets teoretiska utgångspunkter samt regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Det bygger på den tidigare forskning som identifierar bevarandet av den ogifta dotterns oskuld och kyskhet som centralt i den hederskontextuella institutionen – till skillnad från i icke-hederskontextuella sammanhang – och som en angelägenhet för hela familjen, inte enbart individen. Normer kring sexualitet, umgänge och relationer handlar om att kontrollera ungdomars, framförallt flickors, sexualitet och att garantera deras oskuld, genom såväl virtuell som fysisk könsseparation. Här ingår alltså de individer som upplever begränsningar rörande olika former av relationer till det motsatta könet, såväl kärleksrelationer som vänskapsrelationer, nutida och framtida. Även pojkarna inkluderas i materialet, även om kunskap om de begränsningar som pojkar utsätts för inte är lika omfattande som kunskapen om flickors begränsningar. Resultaten för flickor och pojkar redovisas separat och jämförs.

För att kyskhetsnormen ska bli begriplig måste vi betrakta oskulden och den sexuella renheten som en form av kapital i en kollektiv kontext där den enskilda individen ses som en icke separerbar del av en större helhet och inte själv äger bestämmanderätten över sin egen kropp. Historiskt sett har äktenskap arrangerats inom och mellan grupper i praktiskt och symboliskt syfte – för att trygga släktens fortlevnad och position, kontrollera tillgångar och egendom, förebygga och lösa konflikter, ingå allianser, stärka pakter, skapa nya maktfaktorer etc. Giftermål och föräldraskap har setts som självklarheter och nödvändigheter för vilka den romantiska kärleken inte har varit en grund eller en förutsättning utan snarare ett plus. I ett sådant sammanhang, där individens värde är starkt knutet till rollen denne kan spela för gruppens fortlevnad och välstånd, blir äktenskapet en av många saker i livet som sker i det gemensamma intressets namn och som regleras utifrån pragmatiska och traditionella hänsyn. Att kvinnor och mäns sexualitet uppfattas, värderas och hanteras olika är vidare en global realitet som bidrar

till det oskuldsideal som visserligen inte är unikt för hederskulturer, men som är så starkt betonat i dem, bland annat genom (van-)föreställningen om en intakt mödomshinna (myten om mödomshinnan) och en oskuld som bevisas genom en blödning på bröllopsnatten. Idealet sträcker sig dock bortom den rent anatomiska statusen. En flicka i ett hedersnormativt sammanhang begränsas inte bara för att hennes fysiska oskuld ska bevaras, utan ofta för att säkerställa att varje enskild detalj som kan kopplas till hennes karaktär är under kontroll, så att familjens rykte inte riskerar att kompometteras. Relationer mellan ogifta personer av motsatt kön innebär ett hot mot kyskhetsnormen och måste därför regleras eller ibland förbjudas helt.

I ett nutida svenskt sammanhang kan det te sig märkligt att en sådan norm lever kvar och påverkar människors liv i någon större utsträckning. Då är det viktigt att förstå att det finns familjer med ett hederstänkande i Sverige som har lojalitet och kopplingar till släktingar i andra länder; kopplingar vilka inte minst aktualiseras när det är fråga om just äktenskap. Dessutom är oskuldsidealet inte bara en kroppslig fråga, utan kan fylla många olika funktioner och spela stor roll vad gäller identitet (se Cinthio 2015).

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet ”Relationer och sexualitet” och följande frågeteman:

1. *Kontroll av sexualitet: Ungdomar vars familj förväntar sig att de ska vänta med sex till äktenskap.*
2. *Kontroll av nutida kärleksrelation: Ungdomar vars familj inte tillåter en heterosexuell parrelation med jämnårig.*
3. *Kontroll av framtida kärleksrelationer: Ungdomar som inte själva får/kan bestämma vem de ska gifta sig med i framtiden.*
4. *Kontroll av vänskapsrelationer: Ungdomar vars familj inte tillåter en vänskapsrelation med jämnåriga av annat kön.*

De två första frågorna motsvarar dem som ingår i oskuldsnormsgruppen. De upprepas här eftersom de undersöks empiriskt för våldsnormsgruppens och kontrollgruppens erfarenheter av kontroll. Fråga två, som handlar om inskränkningar i kärleksrelationer, analyseras dessutom mer detaljerat i detta kapitel för alla tre grupperna. Den tredje frågan ger oss kunskap om ett ännu starkare upprätthållande av en sådan norm, nämligen genom att familjen eller släkten begränsar även vänskapliga relationer mellan könen. Den fjärde frågan ger oss kunskap om i vilken utsträckning flickor och pojkar är begränsade när det gäller framtida relationer och svarar mot regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck där såväl arrangerade

som tvingande äktenskap ingår. De två sista frågorna mäter individens oro över att inte få bestämma om sexualitet och relationer själv. Dessa frågor ställs till de tre grupperna i materialet: oskuldsgruppen, våldsgruppen och kontrollgruppen.

3.1 Redovisning av kontroll och begränsningar av sexualitet och relationer[12]

3.1.1 Sex och sex före äktenskap

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskapet. Enkäten ställer frågan:

1. *Finns det förväntningar i din familj eller släkt att du ska vänta med sex tills du gifter dig?*

Svarsalternativen utgörs av en skala från ”stämmer inte alls” till ”stämmer absolut”. Svarsalternativet ”vet inte” finns också med.

Resultatet, som redovisas för kontrollgruppen, oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen i tabell 11 nedan, visar att av de ungdomar som lever med en hedersrelaterad våldsnorm har 25 % av flickorna och 14 % av pojkarna en familj som förväntar sig att de ska vara oskulder tills de gifter sig, jämfört med 0 % av ungdomarna i kontrollgruppen. Att leva med en våldsnorm ökar alltså sannolikheten att du förväntas vara oskuld när du gifter dig, men innebär inte per automatik att du lever med oskuldsnormer. I oskuldnormsgruppen är motsvarande siffror givetvis 100 %[13].

3.1.2 Kontroll av nutida kärleksrelationer

Den andra frågan som undersöktes var frågan om förväntningar och beteenden när det gäller kärleksrelationer. Frågan handlar delvis om huruvida den norm som undersöktes i föregående fråga omsätts i praktiken, det vill säga om familjen eller släkten försöker reglera ungdomarnas liv på ett så-

[12] I kapitlet följer tre tabeller som tillsammans visar resultatet av de undersökta ungdomarnas erfarenheter av familjens eller släktens kontroll av deras sexualitet. Eftersom antalet individer som besvarat enkäten (N) är olika för de olika variablerna kan inget samlat N anges.

[13] Detta är betydligt lägre än i Malmö, där 48 % av flickorna i våldsnormsgruppen lever med oskuldsnormer (Strid med flera, 2018c).

dant sätt att sannolikheten att de har sex före äktenskapet minskar? Resultaten av den här frågan ger alltså en indikation på om det förekommer någon konkret omsättning av en föreliggande norm om sex. Frågeområdet täcker huruvida ungdomar tillåts ha en kärleksrelation och – om de får det – under vilka villkor. Frågan formuleras:

> *Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle den du är ihop med behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj eller släkt?*

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 11 nedan, visar att 32 % av flickorna och 15 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen inte får ha en kärleksrelation överhuvudtaget. För våldsnormsgruppen är motsvarande siffror lägre, dryga 6 % för flickor och knappa 6 % för pojkar. För kontrollgruppen är motsvarande siffror 0 %.

Resultatet visar också att heterosexualitet är ett avsevärt starkare villkor för att familjen/släkten ska acceptera relationen för ungdomar i oskuldsnormsgruppen än i de andra två grupperna och samtidigt avsevärt starkare för ungdomar i våldsnormsgruppen än i kontrollgruppen. Villkoret är starkare för pojkar än för flickor i samtliga tre grupper. Starkast är det för pojkar i oskuldsnormsgruppen. 76 % anger att de inte får ha en homosexuell kärleksrelation. Svagast är villkoret för flickor i kontrollgruppen. 3 % anger att de inte får ha en homosexuell kärleksrelation.

Att tillhöra samma religion är också ett avsevärt mycket starkare villkor för ungdomar som lever med oskuldsnormer än för ungdomar som lever med våldsnormer, 76 % jämfört med 15 %. Samma religion som villkor/krav är starkast för pojkar i oskuldsnormsgruppen, 79 % jämfört med 12 % för pojkar i våldsnormsgruppen. Motsvarande siffror för flickorna är 73 % och 19 %. Ingen i kontrollgruppen anger att samma religion är ett villkor för att få ha en kärleksrelation.

Att tillhöra samma etnicitet är även det avsevärt mycket viktigare för ungdomarna i oskuldsnormsgruppen än i våldsnormsgruppen, cirka en tredjedel jämfört med en tiondel uppger att deras eventuella partner måste tillhöra samma etnicitet eller folkgrupp för att deras familj ska acceptera partnern. Ingen i kontrollgruppen anger etnicitet eller folkgrupp som ett villkor.

Ålder, att vara ungefär jämngammal, är ett viktigare krav för ungdomar i kontrollgruppen och i våldsnormsgruppen än för ungdomar i oskuldsnormsgruppen, men variationerna mellan grupperna är inte lika stora som när det gäller sexuell orientering och religion. Ålder är konsekvent, om än marginellt, ett starkare villkor för flickorna än för pojkarna.

Sammanfattningsvis kan sägas att både flickor och pojkar i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen har fler begränsningar vad gäller potentiella partners än ungdomarna i kontrollgruppen. Undantaget är ålder där flickor i kontrollgruppen i större utsträckning än flickor och pojkar i oskuldsnormsgruppen anger som krav att deras partner är ungefär jämngammal. De mest vanligt förekommande kraven är samma religion för oskuldsnormsgruppen och ålder för våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

3.1.3 Kontroll av framtida kärleksrelationer

Den tredje frågan handlar om huruvida ungdomarna tillåts bestämma vem deras framtida partner ska vara och huruvida de är oroliga över att någon annan ska bestämma. Detta undersöks genom två enkätfrågor:

1. *Är du orolig över att någon annan ska bestämma vem du ska gifta dig med i framtiden?*
2. *Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva med i framtiden?*

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 11 nedan, visar att nästan en tredjedel av ungdomarna i oskuldnormsgruppen och en dryg sjättedel av ungdomarna i våldsnormsgruppen är oroliga över att någon annan ska bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med i framtiden, 30 % av flickorna och 32 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och 19 % av flickorna och 15 % av pojkarna i våldsnormsgruppen[14]. Några få, knappa 2 %, av ungdomarna i kontrollgruppen är oroliga över att någon person i eller utanför familjen ska bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med i framtiden.

Oron är befogad i meningen att den följs upp av faktiska beslut bland dem som lever med oskuldsnormer. Knappt hälften (49 %) av flickorna som lever med oskuldsnormer får bestämma själva (tillsammans med partnern)

[14] Siffrorna i Malmöstudien är betydligt lägre, och dessutom omvända mellan grupperna (Strid med flera, 2018c).

vem de ska leva med i framtiden. Bland pojkarna som lever med oskuldsnormer får tre femtedelar (58 %) bestämma själva. Oron är nästan lika befogad – det vill säga att det finns en överensstämmelse mellan andelen som är oroliga och andelen som uppger att de inte får bestämma själva – i våldsnormsgruppen. Fyra femtedelar (81 %) av flickorna som lever med våldsnormer och 84 % av pojkarna som lever med våldsnormer får bestämma själva (tillsammans med partnern) vem de ska leva med i framtiden.

Det är en större andel i våldsnormsgruppen än i oskuldsnormsgruppen som inte har något att säga till om alls när det gäller valet av framtida partner; 2,2 % av flickorna och 2 % av pojkarna i den förstnämnda gruppen jämfört med 1 % av flickorna och 0 % av pojkarna i den sistnämnda. Ytterligare ett resultat som står ut i tabell 11 är att det är betydligt fler pojkar än flickor som lever med en familj som väljer en partner som de sedan får ta ställning till, 10 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och 4 % av pojkarna i våldsnormsgruppen. Motsvarande siffror för flickorna är 1 % och 0 %.

Tabell 11: Kontroll av sexualitet och relationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Finns följande förväntningar I din familj/släkt:						
Att du ska vänta med sex tills du gifter dig?						
Stämmer ej	100,0	100,0	0,0	0,0	75,3	86,4
Stämmer	0,0	0,0	100,0	100,0	24,7	13,6
Att flickor/unga kvinnor (t.ex. en syster) ska vänta med sex tills de gifter sig?						
Stämmer ej	99,8	98,3	4,3	0,0	84,0	81,8
Stämmer	0,2	1,7	95,7	100,0	16,0	18,2
Att pojkar/unga män (t.ex. en bror) ska vänta med sex tills de gifter sig?						
Stämmer ej	99,8	99,4	26,9	0,0	93,7	86,7
Stämmer	0,2	0,6	73,1	100,0	6,3	13,3
Ska vissa villkor uppfyllas för ett potentiellt förhållande?						
Ja, måste vara i ungefär samma ålder som jag	53,6	39,5	42,9	42,4	55,3	51,0

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Ja, det får inte vara en homosexuell relation	3,1	12,6	53,3	75,8	21,3	27,5
Ja, måste ha samma etnicitet/tillhöra samma folk-grupp som min familj	0,0	0,0	30,5	30,3	13,8	11,8
Ja, måste ha samma religion som min familj	0,0	0,0	73,3	78,8	19,1	11,8
Nej, det finns inte något sådant krav	56,9	64,0	2,9	3,0	30,9	39,2
Vet inte	0,0	0,0	1,0	6,1	19,1	19,6
Villkorslöst förhållande?						
Ja	100,0	100,0	0,0	0,0	50,0	70,6
Nej	0,0	0,0	100,0	100,0	30,9	13,7
Vet ej	0,0	0,0	0,0	0,0	19,1	15,7
Oro för framtida relationer						
Är du orolig för att någon person i eller utanför din familj ska bestämma vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden?						
Orolig	2,0	1,6	29,8	32,3	19,4	15,4
Ej orolig	98,0	98,4	70,2	67,7	80,6	84,6
Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden?						
Du själv (tillsammans med din partner)	96,5	97,3	48,6	58,1	81,5	84,3
Du själv men din familj måste först acceptera personen	3,1	2,1	48,6	32,3	14,1	7,8
Din familj väljer en partner som du får ta ställning till	0,0	0,6	1,0	9,7	0,0	3,9
Det blir mest din familj eftersom de vet vad som är bäst för dig	0,2	0,0	1,0	0,0	2,2	2,0
Endast din familj, du själv har inte mycket att säga till om	0,2	0,0	1,0	0,0	2,2	2,0

3.1.4 Vänskapsrelationer

Den fjärde frågan, frågan om vänskapsrelationer, handlar om huruvida ungdomarna upplever att deras föräldrar begränsar deras umgänge med

vänner av motsatt kön. Området undersöktes genom två olika frågor. Den första frågan undersöker i vilken utsträckning ungdomarna överhuvudtaget tillåts umgås med någon av annat kön efter skolan (huruvida denna begränsning gäller även i skolan har inte undersökts). Den andra frågan undersöker i vilken utsträckning ungdomarna får gå hem till kompisar av annat kön.

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 12 nedan, visar att ungdomar i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen lever med starkare begränsningar när det gäller att få umgås med vänner av annat kön än ungdomar i kontrollgruppen. Den starkast begränsade gruppen är flickor i oskuldsnormsgruppen, där en tredjedel uppger att de inte får umgås med en kompis av annat kön efter skolan och 75 % säger att de inte får gå hem till en sådan kompis för att umgås. Motsvarande siffror för flickor som inte lever med oskuldnormer eller våldsnormer är 1 % respektive 3 %[15]. Flickorna i våldsnormsgruppen hamnar någonstans emellan, deras motsvarande siffror ligger på 18 % och 24 %. De mest begränsade pojkarna återfinns också i oskuldsnormsgruppen där nästan 35 % inte får gå hem till en kompis av annat kön. För pojkar i våldsnormsgruppen är siffrorna lägre, men fortfarande påtagligt högre än i kontrollgruppen.

Tabell 12: Villkorade och kontrollerade vänskapsrelationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Får umgås med kompis av annat kön efter skolan						
Nej	1,1	0,8	33,7	6,9	18,1	10,6
Ja	98,9	99,2	66,3	93,1	81,9	89,4
Får umgås hemma hos kompis av annat kön efter skolan						
Nej	2,5	0,8	75,0	34,6	24,4	13,6
Ja	97,5	99,2	25,0	65,4	75,6	86,4

[15] I Malmöstudiens material tillåts inte 80 % av flickor i oskuldsnormsgruppen att umgås hemma hos någon av annat kön. Motsvarande siffra för flickor som inte lever med oskuldnormer eller våldsnormer är 6 % (Strid med flera, 2018c).

3.2 Sammanfattning av resultat

Resultatet, som sammanfattas i tabell 13 nedan, visar att flickor som lever med oskuldskrav också är starkast begränsade i många andra avseenden. En tredjedel får inte ha en kärleksrelation överhuvudtaget och tre fjärdedelar av dem får inte gå hem till någon kompis av annat kön för att umgås, vilket reflekterar omgivningens föreställningar om att det är riskabelt att låta flickor och pojkar träffas om så bara vänskapligt. Könsuppdelningen är en spegling av den starka heteronormativitet som råder inte minst i traditionella miljöer, där det dels är ett grundläggande villkor att en partner är av motsatt kön för att en kärleksrelation alls ska få existera, men där normativiteten också tar sig uttryck i att det är just vänskapsrelationer och umgänge *mellan* könen som problematiseras av omgivningen.

Både flickorna och pojkarna i denna grupp har också många begränsningar vad gäller potentiella partners, exempelvis krav på heterosexualitet och gemensam religion och etnicitet. Nästan en tredjedel av ungdomarna i gruppen och drygt en sjättedel av ungdomarna i våldsnormsgruppen känner också oro över att inte själva få bestämma vem de ska gifta sig med eller leva tillsammans med i framtiden. Det är dock en större andel i våldsnormsgruppen än i oskuldsnormsgruppen som upplever att de inte har något alls att säga till om när det gäller valet av framtida partner. Det är också betydligt fler pojkar än flickor i båda dessa grupper som lever med en familj som väljer en partner som de sedan får ta ställning till.

Tabell 13: Sammanfattning av sexualitet och relationer

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Villkorslöst förhållande						
Ja	100,0	100,0	0,0	0,0	61,8	83,7
Nej	0,0	0,0	100,0	100,0	38,2	16,3
Familj eller släkt förväntar sig att du ska vänta med sex tills du gifter sig						
Stämmer ej	100,0	100,0	0,0	0,0	67,4	73,1
Stämmer	0,0	0,0	100,0	100,0	22,1	11,5
Inskränkning umgänge med annat kön						
Inskränkning	0,9	0,8	32,6	6,9	15,3	8,7
Ej inskränkning	99,1	99,2	67,4	93,1	84,7	91,3
Inskränkningar gällande framtida partner						
Inskränkningar	3,5	2,7	51,4	41,9	18,5	15,7
Ej Inskränkningar	96,5	97,3	48,6	58,1	81,5	84,3
Antal begräsningar gällande oskuld, umgänge och partnerval						
Ingen begränsning	95,8	97,0	0,0	0,0	62,1	71,2
En begränsning	4,0	2,6	0,0	0,0	12,6	13,5
Två begränsningar	0,2	0,4	42,9	57,6	11,6	11,5
Tre begränsningar	0,0	0,0	36,2	39,4	6,3	3,8
Fyra begränsningar	0,0	0,0	21,0	3,0	7,4	0,0

4 VARDAGSPRAKTIKER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomarna i studien lever med hedersrelaterade begränsningar avseende handlingsfrihet och vardagspraktiker i skolan och på fritiden, det vill säga begränsningar som hindrar ungdomarnas deltagande i det offentliga livet och civila samhället. Här nedan redogörs först för innehållet i dessa begränsningar. Därefter redovisas hur stor andel av oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för både flickor och pojkar.

Vardagspraktiker och begränsningarna av dessa handlar om aktiviteter och beteenden som kan betraktas som ordinära för ungdomar i årskurs nio. Begränsningen av vardagspraktiker handlar om ungdomarnas upplevelser av olika konkreta regleringar av vilka aktiviteter de får/kan engagera sig i, aktiviteter som är direkt kopplade till individuella och samhälleliga vardagspraktiker. Det handlar om de individer som, av olika skäl, inte deltar eller tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter och/eller fritidsaktiviteter eller som upplever begränsningar i jämförelse med syskon hemma.

Föräldrars motstånd mot framför allt flickors deltagande i moment som ur ett svenskt läroplansperspektiv ter sig oproblematiska – sådant som idrottsundervisning och könsblandad simundervisning – förklaras ofta med argument kopplade till pubertet, könsroller och sexualitet. Utifrån föreställningar om att ungdomar från en viss ålder är nyfikna på det motsatta könet och att den nyväckta sexualiteten kan eldas på i situationer där pojkar och flickor är lättklädda och/eller ägnar sig åt fysisk aktivitet tillsammans, betraktas sådana arenor som riskabla och bör därmed undvikas. Detta kan även ses i ljuset av att många föräldrar med bakgrund i andra länder själva har erfarenheter av en könsuppdelad skola, åtminstone från en viss ålder, och att det normala i en svensk kontext kan vara främmande utifrån andra referensramar. Vad gäller utflykter och framförallt övernattningar uttrycker vissa föräldrar farhågor om att flickor i obevakade situationer ska riskera att utsättas för övergrepp, eller lockas till att inleda en relation. Oron behöver inte bara gälla faktiska risker, utan kan också omfatta utomståendes uppfattningar om familjen – en omsorg om ryktet snarare än om individen. Till synes neutrala företeelser laddas alltså med en heteronormativ sexualisering och betraktas som inkörsportar till risker och faror utifrån hederstänkande och kyskhetsnormer. En negativ inställning till sex- och samlevnadsundervisningen, som i den svenska skolan är ett ämnesövergripande

inslag och åtminstone i teorin ska löpa igenom i princip samtlig undervisning, följer samma logik; ungdomars nyfikenhet kring sexualitet bör inte uppmuntras och den liberala, sexualpositiva hållning som genomsyrar svensk sex- och samlevnadspedagogik är inte i samklang med traditionella ideal. Dessutom kan föräldrar som själva inte fått sådana kunskaper genom sin egen skolgång ha bristande insikt i vad som förmedlas och på vilket sätt, vilket ytterligare kan bidra till motståndet.

Begreppet vardagsheder som ett sätt att försöka begreppsliggöra inskränkningar i vardagen med kollektiva normer som går före skolans eller samhällets regler, blir relevant i detta sammanhang. Det kan handla om vuxna och ungdomar som bevakar varandra i skolan, vem som får umgås med vem och om ungdomar som vid en konflikt löser denna inte med hjälp av skolans personal utan med hjälp av till exempel en kusin eller storebror.

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet ”Hem, skola och fritid” och följande frågeteman:

1. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter såsom a) klassresa med övernattning, b) idrottsundervisning, c) könsblandad simundervisning och d) sex- och samlevnadsundervisning.
2. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande fritidsaktiviteter såsom att a) gå på gym, b) dansa, c) simma och d) spela i ett band.

I det följande redogörs först för hur stor andel av samtliga i undersökningen som svarar att de utsätts för begränsningar och inskränkningar av sin(a) handlingsfrihet/vardagspraktiker. För samtliga begränsningar redovisas andelen flickor och pojkar som lever med begränsningarna inom de tre grupperna: oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen.

4.1 Redovisning av begränsningar av vardagspraktiker

4.1.1 Begränsningar i skola

Frågor om begränsningar när det gäller vardagspraktiker relaterade till skolan formulerades på flera sätt. Först ställdes frågorna:

1. *Får du, för din familj, delta i klassresa med övernattning?*
2. *Får du, för din familj, delta i idrottsundervisning?*
3. *Får du, för din familj, delta i könsblandad simundervisning?*
4. *Får du, för din familj, delta i sex- och samlevnadsundervisning?*

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 14 nedan, visar att det sammantaget är pojkarna i oskuldsnormsgruppen som är mest begränsade i skolan, även om flickornas siffror inte är långt efter. När det gäller att inte få följa med på klassresor med övernattning ligger flickorna i gruppen högst, medan pojkarna är överrepresenterade i alla andra kategorier, dock med en nästan jämn fördelning mellan könen när det gäller att inte få delta i könsblandad simundervisning. Det är markant fler pojkar som inte får delta i sex- och samlevnadsundervisningen, 14 % mot 5 % av flickorna. I vissa delar ligger dock ungdomarna i våldsnormsgruppen högre, till exempel är det 2 % av flickorna och 4 % av pojkarna i denna grupp som inte får delta i idrottsundervisningen mot 1 % respektive 3 % i oskuldsnormsgruppen.

Därefter ställdes frågan om vad ungdomarna tror att begränsningarna beror på. I tabell 13 nedan redovisas den andel som uppgivit att de tror att de inte får delta i skolverksamheter eftersom det går emot familjens kultur, det går emot familjens religion eller eftersom föräldrarna är oroliga att deltagande skulle ge dem dåligt rykte.

Resultatet visar att det framförallt är flickor som lever med hedersnormer och som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter som rationaliserar begränsningarna utifrån familjens kultur eller oro över dåligt rykte. 46 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen och 29 % av flickorna i våldsnormsgruppen hänvisar till kultur som förklaring, mot 13 % av pojkarna i den förstnämnda gruppen och inte en enda av pojkarna i den sistnämnda. Oro för dåligt rykte anges av hälften av flickorna i oskuldsnormsgruppen och 43 % av flickorna i våldsnormsgruppen, mot 25 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen och återigen inte en enda pojke i våldsnormsgruppen. Siffrorna i kontrollgruppen ligger också på noll, förutom 11 % av flickorna som menar att begränsningar i skolan går att härleda till familjens kultur.

Tabell 14: Deltagande i skolaktiviteter och begränsningar

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag får vara med på klassresa med övernattning						
Nej	0,7	0,8	17,2	3,4	6,7	4,3
Ja	99,3	99,2	82,8	96,6	93,3	95,7
Jag får vara med på idrottsundervisningen i skolan						
Nej	0,4	0,6	1,0	3,1	2,2	4,0
Ja	99,6	99,4	99,0	96,9	97,8	96,0
Jag får vara med på simundervisningen när tjejer och killar simmar tillsammans						
Nej	0,9	1,2	12,2	12,5	6,7	6,1
Ja	99,1	98,8	87,8	87,5	93,3	93,9
Jag får vara med på information om sex och samlevnad i skolan						
Nej	0,9	0,8	5,3	13,8	7,7	8,3
Ja	99,1	99,2	94,7	86,2	92,3	91,7
En eller flera skolbegränsningar						
Ingen begränsning	98,4	98,4	76,7	75,8	85,1	92,2
En eller fler begränsningar	1,6	1,6	23,3	24,2	14,9	7,8
Går emot familjens kultur						
Ja	11,1	0,0	45,8	12,5	28,6	0,0
Nej	88,9	100,0	54,2	87,5	71,4	100,0
Oroliga för dåligt rykte						
Ja	0,0	0,0	50,0	25,0	42,9	0,0
Nej	100,0	100,0	50,0	75,0	57,1	100,0

4.1.2 Fritidsbegränsningar

Frågor om begränsningar avseende fritidspraktiker undersöks med hjälp av frågorna: Hur väl stämmer följande påstående in på vad du får göra för din familj? Det finns fem möjliga svarsalternativ, från ”nej, aldrig” till ”ja, alltid”:

1. *Jag får göra fritidsaktiviteter, som att gå på gym, dansa, simma, spela i band eller liknande.*
2. *Jag får vara med på sociala medier.*
3. *Jag får umgås med kompisar av annat kön på fritiden.*
4. *Jag får gå hem till kompisar av annat kön på fritiden.*

Därefter ställdes en fråga om varför, enligt ungdomarna själva, de inte tillåts delta i vissa fritidsaktiviteter. Här fanns både fasta och öppna svarsalternativ.

Resultatet, som redovisas för oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen i tabell 15 nedan, visar att flickor i oskuldsnorms- och våldsnormsgrupperna upplever sig mest begränsade när det gäller att delta i fritidsaktiviteter, vilket drygt 6 % av dem hindras från. I den sistnämnda gruppen är begränsningarna kring sociala medier störst; här uppger 7 % av flickorna och 10 % av pojkarna att de begränsas jämfört med 4 % respektive 3 % i oskuldsnormsgruppen och knappt 2 % respektive knappt 1 % i kontrollgruppen. Medan ingen i kontrollgruppen anger familjens kultur som förklaring till eventuella begränsningar är det 20 % av flickorna – men inga pojkar – i denna grupp som hänvisar till oro för dåligt rykte. I de andra två grupperna är oron för ryktet störst bland flickor, med andelar som grovt räknat ligger kring 40 %, medan ungefär hälften så många pojkar i oskuldsnormsgruppen och en fjärdedel så många i våldsnormsgruppen svarar att ryktet spelar roll. Strax under hälften av flickorna och en bit över hälften av pojkarna som lever med oskuldsnormer förklarar fritidsbegränsningarna med familjens kultur, medan en tredjedel av flickorna och en tiondel av pojkarna i våldsnormsgruppen svarar samma sak. I kontrollgruppen är det ingen som hänvisar till kultur som förklaring.

Tabell 15: Deltagande i fritidsaktiviteter och begränsningar

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Jag får göra fritidsaktiviteter, som att gå på gym, dansa, simma, spela i ett band eller liknande						
Nej	0,4	0,4	6,5	3,1	6,7	4,0
Ja	99,6	99,6	93,5	96,9	93,3	96,0
Jag får vara på sociala medier						
Nej	1,5	0,8	3,9	3,1	7,4	10,2
Ja	98,5	99,2	96,1	96,9	92,6	89,8
Umgås med kompis av annat kön efter skolan						
Nej	1,1	0,8	33,7	6,9	18,1	10,6
Ja	98,9	99,2	66,3	93,1	81,9	89,4
Umgås hemma hos kompis av annat kön efter skolan						
Nej	2,5	0,8	75,0	34,6	24,4	13,6
Ja	97,5	99,2	25,0	65,4	75,6	86,4
Rationalisering: varför får du inte delta?						
Går emot familjens kultur						
Ja	0,0	0,0	47,4	55,6	33,3	11,1
Nej	100,0	100,0	52,6	44,4	66,7	88,9
Familjen är orolig för dåligt rykte						
Ja	20,0	0,0	42,1	22,2	37,5	11,1
Nej	80,0	100,0	57,9	77,8	62,5	88,9

4.2 Sammanfattning av resultat

Att leva med hedersnormer om oskuld och våld ökar sannolikheten för att begränsas avseende såväl skolaktiviteter som fritidsaktiviteter. Ungdomarna i de båda hedersgrupperna begränsas i större utsträckning än ungdomarna i kontrollgruppen.

Sammanfattningsvis är flickor som lever med oskuldsnormer mest begränsade vad gäller skolutflykter med övernattning, medan pojkarna i samma grupp är de som i störst utsträckning begränsas från att delta i sex- och

samlevnadsundervisningen. Omkring 12 % av ungdomarna i denna grupp och ungefär hälften så många i våldsnormsgruppen hindras, oavsett kön, från att delta i könsblandad simundervisning. När det gäller deltagande i fritidsaktiviteter så är det ungefär 6 % av flickorna i både oskuldsnorms- och våldsnormsgruppen som upplever sig begränsade, medan ungdomar av båda könen i den sistnämnda gruppen är de som i störst utsträckning begränsas när det gäller sociala medier.

Vad gäller rationalisering av skolbegränsningar är det mest flickor som svarar att familjens kultur eller oro för dåligt rykte spelar roll, men när det kommer till fritiden så ser vi att över hälften av pojkarna som lever med oskuldsnormer hänvisar till familjens kultur som förklaring till begränsningarna.

5 VÅLDSPRAKTIKER

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning ungdomar som lever både med och utan hedersnormer också lever med erfarenheter av olika former av hot, kränkningar och våld. Nedan, redogörs först för innehållet i våldets variationer, mekanismer och uttryck. Därefter redovisas hur stor andel av oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för både flickor och pojkar.

Förståelsen av hot, kränkningar och våld i en hederskontext tar avstamp i studiens teoretiska utgångspunkter och bygger på tidigare forskning. Det hedersrelaterade våldet kännetecknas av att det ofta utövas kollektivt och som ett verktyg för att förhindra, korrigera, kväsa eller straffa särskilda beteenden. Det är en angelägenhet för familjen eller hela släkten (Länsstyrelserna och Socialstyrelsen, 2005; Skr. 2007/08:39; Socialstyrelsen 2014). Våldet drabbar både flickor och pojkar, även om utsatta flickor är överrepresenterade i tidigare studier. I både flickors och pojkars fall används våld i relation till utövandet av sexualitet och bevarande av familjens goda rykte. Såväl flickor och kvinnor som pojkar och män kan utsättas och vara förövare. Ibland är en och samma person både utsatt och förövare, detta gäller inte minst pojkar och unga män.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket kan beskrivas genom en stegrande skala, där ena änden börjar med en uppsättning regler och förväntningar som föreskrivs utifrån det specifika normsystemet och där vi i de följande stegen återfinner olika metoder som ska säkerställa att dessa regler efterföljs. Föregående kapitel har redovisat resultaten avseende detta. Man kan föreställa sig en gradvis upptrappning, från integritetskränkande kontroller och inskränkning av rörelsefrihet via begränsningar av valmöjlighet gällande kläder och utseende, umgänge och vardagliga livsval, vidare in i hot och kränkningar, psykiskt och fysiskt våld och i den extrema änden av skalan grovt våld, suicid, ”olyckor” (som kan vara kamouflerat våld) och mord. I olika delar av denna skala kan vi också placera in företeelser som är ägnade att kontrollera och styra individens frihet när det gäller relationer, kropp och sexualitet – exempelvis förbud att utforska känslor och kärlek, oskuldskontroller, könsstympning (i de fall den utförs med hänvisning till ett kyskhetsargument), tvångsgifte med mera.

För många individer som befinner sig i en hedersnormativ kontext levs livet i den första änden av skalan och de navigerar mellan förväntningar och ideal under ett visst mått av begränsningar, men utan att det någonsin blir fråga om hot eller våld. För andra innebär utmanande av reglerna eller

oundvikliga processer som pubertet och vuxenblivande att problematiken accelererar och att förtrycket och våldet trappas upp. I familjer och släkter där det saknas verktyg för kommunikation och problemlösning kan hot och våld bli en del av vardagen och leda till allvarliga konsekvenser på både kort och lång sikt hos den som utsätts. Samtidigt kan hedersnormer existera parallellt med en generell våldsbenägenhet och andra former för våld i nära relationer, vilket kan göra det svårt att dra skarpa gränser mellan våldstyper med olika bakomliggande motiv.

Baserat på en sådan våldsförståelse och enkätens utformning har vi i detta kapitel möjlighet att undersöka omfattningen av olika former av våld, förövares relation till offret och de rationaliteter genom vilka våldet legitimeras.

I ett första steg redovisas hur många ungdomar i de olika grupperna som i enkäten berättar att de har utsatts för någon form av hot, kränkningar eller våld. Även vem som har utsatt dem samt vilka orsaker ungdomarna uppfattar ligger bakom hoten, kränkningarna eller våldet redovisas. Detta är givetvis spekulativt om syftet vore att undersöka den faktiska bakomliggande orsaken, men vi är intresserade av att förstå något om hur ungdomarna själva upplever sin utsatthet, och hur den förklaras, rationaliseras och legitimeras. Sedan redovisas den andra sidan av våldet, det vill säga i vilken utsträckning de ungdomar som lever med hedersnormer har utsatt andra för olika former av våld och varför.

I enkätundersökningen motsvaras detta av frågeområdet ”Psykisk hälsa, kränkningar och våld” och följande frågeteman:

1. Våldsform: Ungdomar som utsatts för eller utsatt andra för hot, kränkningar eller våld.
2. Våldsaktörer: Vem har utsatt dig eller vem har du utsatt?
3. Rationalitet: Varför tror du att du har utsatts eller utsatt andra för våld?

5.1 Redovisning av erfarenheter av våld, hot och kränkningar

Enkätstudien har undersökt i vilken utsträckning flickor och pojkar i årskurs nio någon gång under högstadietiden har varit utsatta för olika former av hot, kränkningar eller våld av en familjemedlem eller någon i släkten och varför samt i vilken utsträckning de har utsatt andra för våld, vem de har utsatt och varför.

I enkäten ställs frågor om olika former av våld, från knuffar och sparkar till att ha blivit spottad på eller kallad för kränkande saker. Fysiskt våld kan

handla om slag, sparkar eller knuffar. Psykiskt våld kan utgöras av direkta hot, exempelvis hot om fysiskt våld eller hot om våldsamma konsekvenser och indirekta hot, exempelvis hot mot annan närstående, husdjur eller egendom. Det kan innebära olika former av kontroll, som att snoka i barnets, systerns eller partnerns kalender, mejl och mobiltelefon. Isolering kan innebära att på olika sätt begränsa någons rörelsefrihet, exempelvis genom att inte låta hen träffa sina vänner eller andra betydelsefulla personer. Här ingår även emotionellt våld, exempelvis negligering och osynliggörande. Även stalking räknas som en form av psykiskt våld, som även i en kontext som inte präglas av heder, innebär ett trakasserande i form av hot, ovälkomna besök, telefonsamtal, brev eller e-post med kränkande innehåll. Det kan även innebära att man smyger sig på, övervakar och förföljer en person. Sexuellt våld kan beskrivas som kränkningar och övergrepp med sexuella förtecken. Det kan innebära försök att övertala någon att ha sex mot sin vilja och det kan vara våldtäkt. Det kan också handla om att tvinga någon att utföra olika typer av sexuella handlingar. I enkäten ställs frågan om huruvida den svarande har blivit utsatt för sexuella kränkningar och övergrepp[16].

5.1.1. Våldsutsatthet: våldets uttryck, omfattning och orsaker

Resultaten för de tre grupperna, oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen, som redovisas i tabell 16 nedan, visar att den upprepade utsattheten för i princip samtliga former av fysiskt, sexuellt och psykiskt våld ökar för ungdomar som lever i hederskontexter.

Verbala kränkningar och hot om våld är de vanligaste våldsformerna och skillnaderna är stora mellan de ungdomar som lever i hederskontexter och de som inte gör det. Flickor i våldsnormsgruppen har absolut störst erfarenhet av att bli verbalt kränkta (över 80 %), spottade på eller fått saker kastade mot sig (strax under hälften), få ägodelar eller rummet kontrollerat (cirka 70 %) eller bli inlåst/utfryst/ignorerad (över en tredjedel). Ungefär en tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna i oskuldsnormsgruppen

[16] Enkäten ger inte förslag på olika former av sexuellt våld eller sexuellt övergrepp, utan frågar enkom om individen blivit utsatt för sexuella kränkningar eller övergrepp. Detta är olyckligt eftersom de som i enkät- och intervjuundersökningar svarar att de har utsatts är försvinnande få när frågan är formulerad på ett sådant vis, men antalet ökar dramatiskt när exempel på sexuella övergrepp listas och respondenten ombeds kryssa för vad de har eller inte har utsatts för (se exempelvis Lundgren et al 2001).

har utsatts, mot ungefär en fjärdedel av flickorna och en sjättedel av pojkarna i kontrollgruppen. Verbala kränkningar är alltså mer utbredda i hederskontexter än i andra kontexter.

Fysiskt våld och sexuellt våld är vanligare bland pojkar än bland flickor i hederskontexter, framförallt det upprepade våldet. Undantaget är det upprepade fysiska våldet bland dem som lever med oskuldsnormer; där anger 9 % av flickorna jämfört med 3 % av pojkarna att de är utsatta. I övrigt är pojkar utsatta i högre utsträckning.

Högst är siffrorna för pojkar i våldsnormsgruppen; 68 % har blivit slagna eller sparkade och drygt 15 % har utsatts för sexuellt våld. Motsvarande siffror för pojkarna i oskuldsnormsgruppen är 17 % för fysiskt våld och 3 % för sexuellt våld. För kontrollgruppens pojkar är siffrorna 9 % för fysiskt våld och knappt 1 % för sexuellt våld.

Samma mönster framträder för flickorna. Bland de flickor som lever med våldsnormer är 58 % utsatta för fysiskt våld och 13 % är utsatta för sexuellt våld. I oskuldsnormsgruppen ligger motsvarande siffror på 21 % för fysiskt våld och 5 % för sexuellt våld. I kontrollgruppen ligger motsvarande siffror gällande sexuellt våld under 1 % för pojkarna och knappt 4 % för flickorna.

Bland de ungdomar som inte lever med hedersnormer ser förhållandet annorlunda ut. Pojkar och flickor är ungefär lika utsatta för fysiskt våld och flickor är mer utsatta för sexuellt våld.

Pojkarna i våldsnormsgruppen är mest utsatta för samtliga resterande våldsformer, som t.ex. hot om skada mot en själv, ens ägodelar, en annan familjemedlem eller ens partner.

Erfarenheten av att bli spottad på eller fått saker kastade mot/på sig är ungefär lika stor i de två hedersgrupperna, medan vi ser en skillnad mellan flickorna när det gäller att få sina ägodelar eller sitt rum kontrollerade – här ligger oskuldsnormsgruppen på omkring 35 % och kontrollgruppen strax under 20 %. Pojkarna kontrolleras också på detta sätt, men det är färre som svarar att det sker regelbundet. Skillnaden syns också i frågan om att ha blivit inlåst/utfryst/ignorerad, där nästan 15 % av flickorna som lever med oskuldsnormer svarar ja mot knappt 4 % i kontrollgruppen.

Framförallt flickorna som lever med oskuldsnormer ligger avsevärt högre än ungdomarna i kontrollgruppen när det gäller hot om våld mot den egna personen, ens ägodelar, ens partner eller en annan familjemedlem. 8 % av flickorna, men inga pojkar, i oskuldsnormsgruppen har råkat ut för att partnern hotats, 14 % av dem (men återigen inga pojkar) har upplevt hot eller

våld mot en familjemedlem; nästan en fjärdedel mot knappt 7 % av pojkarna har blivit hotade med att ens saker, kläder eller husdjur ska skadas eller förstöras och slutligen har 17 % av flickorna mot 10 % av pojkarna själva blivit hotade med våld. Detta skiljer sig från tendensen i de två andra städerna, där pojkar konsekvent är mer utsatta vad gäller både hot och våld.

Att leva med oskuldsnormer innebär en ökad risk att din partner utsätts för våld – om du är flicka. Där inte en enda pojke i gruppen svarat ja så är det däremot 8 % av flickorna i oskuldsnormsgruppen som säger att deras partner har utsatts för hot eller våld på grund av relationen. Siffran är ungefär lika hög bland flickorna i våldsnormsgruppen och nästan 14 % bland pojkarna. I denna grupp är det också över 5 % oavsett kön som själv har utsatt någon de är i en kärleksrelation med.

Tabell 16: Våldsutsatthet: våldets uttryck och omfattning

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Kallat dig för kränkande saker, t.ex. hora, värdelös eller dum?						
Nej aldrig	76,3	86,9	66,7	74,2	17,9	34,6
Ja någon gång	18,6	9,2	17,2	16,1	43,2	26,9
Ja flera gånger	5,1	3,9	16,2	9,7	38,9	38,5
Spottat eller kastat saker mot dig?						
Nej aldrig	92,5	93,6	85,9	93,5	53,2	66,7
Ja någon gång	6,6	5,5	9,1	0,0	35,1	27,5
Ja flera gånger	0,9	0,8	5,1	6,5	11,7	5,9
Kollat din mobil, din dator, din väska eller ditt rum mot din vilja?						
Nej aldrig	81,5	77,9	63,6	73,3	29,5	40,4
Ja någon gång	16,5	18,9	20,2	20,0	43,2	28,8
Ja flera gånger	2,0	3,3	16,2	6,7	27,4	30,8
Låst in dig, fryst ut dig, låtsats att du inte finns eller kastat ut dig hemifrån?						
Nej aldrig	96,3	97,5	85,7	93,3	64,2	71,2
Ja någon gång	2,6	2,1	10,2	6,7	24,2	17,3

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Ja flera gånger	1,1	0,4	4,1	0,0	11,6	11,5

Slagit dig eller utsatt dig för annat fysiskt våld (t.ex. spark, slag eller knuff)?						
Nej aldrig	91,9	91,1	78,8	83,3	42,1	32,0
Ja någon gång	7,4	7,6	12,1	13,3	40,0	40,0
Ja flera gånger	0,7	1,2	9,1	3,3	17,9	28,0
Utsatt dig för sexuella kränkningar eller övergrepp?						
Nej aldrig	96,3	99,2	94,9	96,7	87,2	84,3
Ja någon gång	3,1	0,6	4,0	0,0	9,6	5,9
Ja flera gånger	0,6	0,2	1,0	3,3	3,2	9,8
Hotat att allvarligt skada dig?						
Nej aldrig	98,3	95,3	82,8	90,0	68,4	62,7
Ja någon gång	1,5	3,7	12,1	0,0	20,0	21,6
Ja flera gånger	0,2	1,0	5,1	10,0	11,6	15,7
Skadat eller hotat att skada något som du tycker mycket om (t.ex. en sak, dina kläder eller ett djur)?						
Nej aldrig	94,1	93,6	76,8	93,1	63,4	49,0
Ja någon gång	5,2	5,1	21,2	0,0	24,7	23,5
Ja flera gånger	0,7	1,2	2,0	6,9	11,8	27,5
Skadat eller hotat en familjemedlem så att du har sett eller hört det?						
Nej aldrig	96,9	97,3	86,0	100,0	70,2	68,6
Ja någon gång	2,6	1,9	11,0	0,0	20,2	19,6
Ja flera gånger	0,6	0,8	3,0	0,0	9,6	11,8
Skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation?						
Nej aldrig	99,1	99,0	92,0	100,0	91,5	86,3
Ja någon gång	0,7	0,6	6,0	0,0	5,3	7,8
Ja flera gånger	0,2	0,4	2,0	0,0	3,2	5,9

5.1.2 De utsattas legitimering och våldets utövare

Enkäten undersökte frågan om hur de som utsatts för våld förklarar våldet och vem som hade utsatt dem. Resultaten för de tre grupperna, som redovisas i tabell 17 nedan, visar att de allra flesta ungdomar inte har utsatts för våld av någon i familjen eller släkten. 88 % av ungdomarna i kontrollgruppen och 70 % av ungdomarna som lever med oskuldsnormer har aldrig utsatts för våld av någon i familjen eller släkten. Bland dem som lever med våldsnormer är andelen som aldrig utsatts avsevärt mycket lägre, 3 % för flickor och 12 % för pojkar.

Hos dem som har utsatts av familjen eller släkten är det främst män och pojkar som utsätter ungdomarna för våld. Detta gäller för samtliga grupper. För de två hedersgrupperna är det pappan, medan det för pojkar i kontrollgruppen är en bror eller annan ung pojke i släkten som är den mest förekommande förövaren. Mamman eller annan vuxen kvinna i familjen eller släkten är en vanligt förekommande förövare bland ungdomar som lever med våldsnormer, 38 % av flickorna och 37 % av pojkarna har utsatts av mamma. Motsvarande siffror för dem som lever med oskuldsnormer är 12 % för flickorna och 11 % för pojkarna. För kontrollgruppen är motsvarande siffror 6 % för flickorna och 1 % för pojkarna. Rationaliseringarna kring våldet varierar, men för de båda hedersgrupperna är kontroll eller att familjen vill bestämma över dem den vanligaste orsaken medan den för kontrollgruppen vanligaste orsaken är att den våldsamma låter sina egna problem gå ut över en. Det finns alltså en viktig skillnad mellan hedersgrupperna och kontrollgruppen; hedersgrupperna förklarar våldet utifrån relationen mellan dem själva och förövaren, medan kontrollgruppen förklarar våldet utifrån förövaren.

Fler flickor än pojkar ser sina egna problem som anledning till beteendet. Något som väcker tankar är att inte en enda pojke i oskuldsnormsgruppen (mot ungefär en fjärdedel av flickorna) förklarar våldet med att personen har skämt ut en själv, familjen eller släkten och ingen av dem svarar heller att anledningen är att förhindra ett dåligt rykte. Dessa siffror är däremot höga i våldsnormsgruppen där mellan cirka 45 % och 55 % svarar att utskämning ligger bakom våldet och nästan 15 % anger oro för dåligt rykte. När det gäller att omgivningen förväntar sig det våldsamma eller kontrolle-

rande beteendet så varierar svaren från siffror på under 2 % i kontrollgruppen via omkring 10 % i oskuldsnormsgruppen upp till kring 15 % av ungdomarna i våldsnormsgruppen[17].

[17] Tyvärr låter inte enkätens utformning oss se vilka som står bakom dessa förväntningar. Är det familj/släkt som ger uttryck för kollektiva, traditionella uppfostransnormer eller handlar det snarare om makt och ideal bland andra jämnåriga?

Tabell 17: Våldsutövare och de våldsutsattas legitimering av våldet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem har utsatt dig?						
Har aldrig blivit utsatt av någon i familjen eller släkten	84,9	90,7	63,9	75,0	3,2	11,5
Mamma eller annan vuxen kvinna i familj/släkt	5,8	1,3	12,4	10,7	38,3	36,5
Pappa eller annan vuxen man i familj/släkt	5,8	2,1	22,7	7,1	63,8	51,9
En bror eller annan pojke/ung man i familj/släkt	3,3	4,0	14,4	10,7	28,7	26,9
En syster eller annan flicka/ung kvinna i familj/släkt	3,5	2,7	8,2	3,6	14,9	11,5
Annan person	3,3	1,9	3,1	3,6	8,5	15,4
Varför? Rationalitet och legitimering						
Låter egna problem gå ut över mig	32,9	22,0	31,4	0,0	46,7	39,1
Tycker sig ha rätt att göra så mot mig	15,3	10,0	28,6	37,5	42,2	37,0
Vill kontrollera eller bestämma över mig	12,9	2,0	54,3	12,5	81,1	76,1
Tycker att jag fått dåligt rykte eller skämt ut familjen eller släkten	2,4	0,0	20,0	0,0	21,1	21,7
Annan person/andra personer förväntar sig det	0,0	0,0	2,9	0,0	3,3	6,5
Annan orsak	48,2	52,0	22,9	25,0	22,2	19,6
Vet inte	17,6	36,0	17,1	37,5	10,0	10,9

5.1.3 Våldsutsättare: att utsätta andra för våld

Detta frågeområde undersöker hur pass omfattande och vanligt det är att ungdomar utsätter andra människor för våld, vilka människor och varför.

Resultaten, som redovisas i tabell 18 nedan, visar att ungdomar som lever med hedersnormer utsätter andra för våld i större omfattning än vad ungdomar som inte lever med hedersnormer gör. Ungdomar som lever med våldsnormer utsätter andra för våld i högre utsträckning än de som inte

lever med våldsnormer. Ungefär 60 % av pojkarna och 40 % av flickorna i denna grupp har utsatt andra för någon form av våld. Ungefär lika många flickor och pojkar i gruppen säger sig ha utsatt en syster eller annan ung kvinna (runt 17 %) eller en partner (drygt 5 %). Något fler pojkar än flickor säger sig ha utsatt en bror eller annan ung man. När det gäller föräldrar är det vanligast att man utsatt den av samma kön som en själv.

I kontrollgruppen har ungefär 10 % av flickorna och 15 % av pojkarna utsatt någon annan för våld eller förtryck och i den grupp som lever med oskuldsnormer gäller detta för drygt 20 % av flickorna och 25 % av pojkarna. Intressant nog svarar inte en enda pojke i oskuldsnormsgruppen att han utsatt någon av sina föräldrar eller sin partner – den enda kategori svarande som ligger på 0 % i dessa frågor. Däremot har ungefär 10 % av dem utsatt en bror och runt 3 % en syster; siffror som är omvända hos flickorna där över 8 % har utsatt en syster och 3 % har riktat sig mot en bror.

Pojkar i samtliga tre grupper har överlag utsatt personer utanför familjen – vuxna eller andra ungdomar på skolan, i bostadsområdet eller någon annanstans – för våld och förtryck mer än vad flickorna har, men med ett undantag; fler flickor än pojkar i hedersnormsgruppen uppger att de utsatt andra ungdomar på skolan eller i bostadsområdet.

Förklaringarna till varför man har utsatt andra varierar kraftigt. Det är tydligt att flickor i alla grupper är mer benägna än pojkar att se sina egna problem som anledning till beteendet. Något som sticker ut är den höga andelen ungdomar i våldsnormsgruppen – något fler flickor än pojkar, 54 % mot 45 % – som förklarar våldet med att personen har skämt ut en själv, familjen eller släkten. Intressant nog är det inte en enda pojke i oskuldsnormsgruppen som anger detta svar, inte heller att anledningen är att förhindra ett dåligt rykte. Bland flickorna i samma grupp svarar däremot nästan en fjärdedel att utskämning ligger bakom och nästan 15 % anger oro för dåligt rykte. I kontrollgruppen svarar mellan 10 % och 15 % att anledningen varit att någon skämt ut dem/familjen och ungefär 3 % av pojkarna men inga flickor använder ryktet som förklaring.

Tydliga skillnader syns i alternativet som gäller omgivningens förväntningar. Här varierar svaren från siffror på under 2 % i kontrollgruppen via 10 % flickor respektive 13 % pojkar i oskuldsnormsgruppen upp till kring 15 % av ungdomarna i våldsnormsgruppen, som menar att de utsatt andra personer därför att det förväntas av dem. ”Annan orsak” ligger generellt sett högt i samtliga grupper, även om det skiljer sig från ungefär en fjärdedel bland flickorna i våldsnormsgruppen till nästan hälften av pojkarna i kontrollgruppen som väljer detta alternativ. De som i minst utsträckning vet

varför de utsatt andra för våld och kontroll är pojkarna i kontrollgruppen. Där svarar över 20 % ”vet inte”, vilket är dubbelt så många som flickorna i samma grupp. Övriga kategorier befinner sig i spannet däremellan.

Tabell 18: Våldsutsättare: att utsätta andra för våld och legitimering av våldet

	Kontrollgrupp		Oskuldsnormer		Våldsnormer	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
	%	%	%	%	%	%
Vem, om någon, har du utsatt för våld?						
Har aldrig utsatt någon	90,6	85,1	78,4	75,0	58,2	41,2
Mamma eller annan vuxen kvinna i familjen/släkten	2,8	0,4	5,2	0,0	16,5	9,8
Pappa eller annan vuxen man i familjen/släkten	1,7	1,2	6,2	0,0	15,4	21,6
En bror eller annan ung man i familjen/släkten	2,2	2,9	3,1	10,7	17,6	25,5
En syster eller annan ung kvinna i familjen/släkten	2,0	0,8	8,2	3,6	16,5	17,6
Någon du har en kärleksrelation med	0,6	0,6	1,0	0,0	5,5	5,9
Någon vuxen på skolan eller i bostadsområdet	0,0	0,2	1,0	3,6	1,1	7,8
Andra elever på skolan eller i bostadsområdet	2,0	8,7	5,2	3,6	7,7	19,6
Annan person/andra personer	3,1	7,2	6,2	21,4	8,8	19,6
Varför? Rationalitet och legitimering						
Låter mina egna problem gå ut över personen/personerna	49,1	10,8	38,1	25,0	43,6	12,9
Tycker att jag har rätt att göra så mot personen/personerna	12,7	21,6	28,6	25,0	25,6	9,7
Som straff för att personen/personerna har skämt ut mig, familjen eller släkten	10,9	14,9	23,8	0,0	53,8	45,2
Jag tänker att personen/personerna kan få dåligt rykte och vill förhindra det	0,0	2,7	14,3	0,0	7,7	12,9
Andra personer förväntar sig att jag ska göra det	1,8	1,4	9,5	12,5	15,4	16,1
Annan orsak	36,4	47,3	33,3	37,5	25,6	35,5
Vet inte	9,1	21,6	14,3	12,5	10,3	12,9

5.2 Sammanfattning av resultat

Sammanfattningsvis kan sägas att ungdomar som lever med hedersnormer löper större risk att både utsättas och att utsätta andra för våld än ungdomar som inte lever med hedersnormer. Det är framförallt den upprepade utsattheten för i princip samtliga former av fysiskt, sexuellt och psykiskt våld som ökar för ungdomar som lever i hederskontexter.

Utsattheten är, precis som i studierna av hedersvåld i Malmö och Göteborg, störst bland dem som lever med våldsnormer. Det är också de ungdomar som lever med våldsnormer som i högst utsträckning utsätter andra för våld, kontroll och förtryck.

Könsskillnaden är mest markant bland de ungdomar som lever med oskuldsnormer. Flickorna i denna grupp är mest utsatta i den första delen av frågeskalan, som gäller sådant som att bli kallad för fula saker, bli spottad på, få sina saker kontrollerade eller att bli inlåst/utfryst/ignorerad. Pojkarna är mer utsatta för fysiskt våld, hot om skada mot en själv eller andra närstående samt för sexuella kränkningar. Ett resultat som särskiljer Stockholmsresultatet från Göteborgsstudien och Malmöstudien är att flickor som lever med oskuldsnormer relativt konstant är utsatta för upprepade former av våld och hot om våld i betydligt högre grad än pojkarna i samma grupp. Undantaget är sexuellt våld.

Det är i första hand män och pojkar som utsätter ungdomarna för våld. Detta gäller för pojkar i samtliga grupper, såväl för dem som lever med som utan hedersnormer och för flickor i samtliga grupper – men för flickor i kontrollgruppen är mamman eller annan kvinna i familjen eller släkten en lika vanligt förekommande förövare.

Inte en enda pojke i oskuldsnormsgruppen svarar att han utsatt någon av sina föräldrar eller partner för någon form av våld. Pojkar i samtliga tre grupper har däremot utsatt personer utanför familjen för våld och kontroll och de har gjort det i större utsträckning än flickorna, med ett undantag; fler flickor än pojkar i oskuldsnormsgruppen uppger att de utsatt andra ungdomar på skolan eller i bostadsområdet.

Något som framstår som intressant utifrån gängse föreställningar om kontroll och våld i hederns namn är att tendensen att våld och kontroll främst sker mellan syskon av samma kön tydligast avspeglas i oskuldsnormsgruppen. Även när det gäller föräldrar är det vanligast att den man har utsatt har samma kön som en själv.

6 RESULTATSAMMANFATTNING

Detta avslutande kapitel sammanfattar resultaten och ger rekommendationer för handlingsstrategier och framtida forskning. Syftet med studien har varit att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Stockholm ur ett intersektionellt perspektiv. Följande frågeställningar har beaktats och besvarats i den kvantitativa delstudien:

- Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
- I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?
- I vilka sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?
- Vilka personer utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?
- Vilka rekommendationer kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen, så att utsatta får den hjälp de behöver för att kunna leva ett liv fritt från våld och förtryck?

Det intersektionella perspektivet, baserat på en teoretisk förståelse av kön som alltid samverkande med, men inte reducerat till, andra ojämlikheter (Walby, Armstrong & Strid 2012), konkretiseras genom att de sju diskrimineringsgrunderna (kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder), och hur de samverkar med varandra, särskilt beaktats i både utformande av enkäten och i analysen av dess resultat. Till detta kommer, i denna studie, beaktandet av socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist.

Definitionerna av hedersrelaterade normer och begränsningar utgår från den kvalitativa delstudien (Del II i denna volym), tidigare forskning och regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck (Regeringen 2007). Utifrån dessa kan restriktiva normer kring flickors/unga kvinnors sexualitet betraktas som centrala i en hederskontext. Med en sådan utgångspunkt kan vi säga något om det antal flickor/unga kvinnor som lever med hedersnormer. Att leva med hedersnormer behöver i sig inte vara ett problem, men det blir det när restriktionerna inskränker individuella rättigheter och när individerna utsätts för våld eller hot om våld. Det är alltså inte tillräckligt att ange en siffra på hur många av studiens deltagare som lever med begränsningar avseende sexualitet. Heder är mer än så och handlar inte sällan om ett helt system av komplexa relationer och transaktioner. Det hjälper

oss heller inte att skapa kunskap om pojkarnas och de unga männens utsatthet. Pojkar som lever i hederskontexten har ofta en annan komplex roll med andra begränsningar och familjeförväntningar, dels att övervaka och kontrollera systrars eller andra närstående kvinnors beteenden och dels att de förväntas vara heterosexuella och gifta sig med någon som är oskuld. Dessa olika typer av förväntningar och uppgifter för pojkar och flickor gör att heder måste definieras olika för respektive kön.

6.1 Hedersvåldets uttryck och omfattning

Hedersvåldet och utsattheten för det tar sig många uttryck, såsom begränsningar, inskränkningar, förbud, kontroll och våld. Med stöd i enkätundersökningen kan vi säga att hedersutsatthetens omfattning för studiens ungdomar ligger mellan 7 % och 10 %. De 7 % är de ungdomar som lever med kollektivt legitimerat våld och de 10 % är de ungdomar som lever med begränsande normer om kyskhet och oskuld. Båda dessa grupper betraktas i studien som hedersutsatta.

Ungdomar som lever med hedersnormer löper större risk att begränsas avseende relationer, vänskaper och vardagspraktiker. De är i högre grad utsatta och utsätter andra för våld, än ungdomar som inte lever med hedersnormer. Det är framförallt den upprepade utsattheten för i princip samtliga former av fysiskt, sexuellt och psykiskt våld som ökar för ungdomar som lever i hederskontexter.

Utsattheten är, precis som studierna av hedersvåld i Malmö och Göteborg visar, störst bland dem som lever med våldsnormer. Det är också de ungdomar som lever med våldsnormer som i högst utsträckning utsätter andra för våld, kontroll och förtryck. Fysiskt våld och sexuellt våld är vanligare bland pojkar än bland flickor i hederskontexter, framförallt det upprepade våldet. Undantaget är det upprepade fysiska våldet bland dem som lever med oskuldsnormer, där är flickor tredubbelt utsatta.

Könsskillnaden är generellt mest markant bland de ungdomar som lever med oskuldsnormer. Flickorna i gruppen är mest utsatta för kränkningar, att bli spottade på, att få sina saker kontrollerade eller att bli inlåsta/utfrysta/ignorerade. Pojkarna är mer utsatta för fysiskt våld, hot om skada mot dem själva eller andra närstående samt för sexuella kränkningar. Ett resultat som särskiljer Stockholmsresultatet från Göteborgsstudien och Malmöstudien är att flickor som lever med oskuldsnormer relativt konstant är utsatta för upprepade former av våld och hot om våld i betydligt högre grad än pojkarna i samma grupp, undantaget är sexuellt våld.

Resultatet visar att det framförallt är flickor som lever med oskuldsnormer eller våldsnormer, och som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter, som rationaliserar begränsningarna utifrån familjens kultur eller med att de skulle få dåligt rykte. Det är också flickor i oskuldsnorms- och våldsnormsgruppen som upplever sig mest begränsade när det gäller att delta i fritidsaktiviteter och som kontrolleras i störst omfattning när det gäller sociala medier.

Rationaliseringarna kring våldet varierar, men för de båda hedersgrupperna är kontroll, att familjen vill bestämma över flickan/pojken, den vanligaste orsaken medan den för kontrollgruppen vanligaste orsaken är att den våldsamma låter sina egna problem gå ut över flickan/pojken. Det finns alltså en viktig skillnad mellan hedersgrupperna och kontrollgruppen där hedersgrupperna förklarar våldet utifrån relationen mellan dem själva och förövaren medan kontrollgruppen förklarar våldet utifrån förövaren.

6.2 Hedersvåldets utövare och utsatta

Det är i första hand män och pojkar som utsätter ungdomarna för våld. Detta gäller för pojkar i samtliga grupper, såväl för dem som lever med som utan hedersnormer och för flickor i samtliga grupper, men för flickor i kontrollgruppen är mamma eller annan kvinna i familjen eller släkten en lika vanligt förekommande förövare.

Flickor är märkbart överrepresenterade i hedersgrupperna, både bland dem som lever med oskuldsnormer och med våldsnormer. I den förstnämnda gruppen finner vi störst andel ungdomar som är födda utanför Norden och en ganska stor andel pojkar som varit över 13 år gamla när de kommit till Sverige. I våldsnormsgruppen är det dock mer än hälften av pojkarna och en tredjedel av flickorna som kommit så pass nyligen och i kontrollgruppen mer än en tredjedel av pojkarna och nästan 20 % av flickorna.

Det är vanligare att pojkar än flickor utsätter andra för våld. Pojkar i samtliga tre grupper har utsatt personer utanför familjen för våld och kontroll och de har gjort det i större utsträckning än flickorna, med ett undantag; fler flickor än pojkar i oskuldsnormsgruppen uppger att de utsatt andra ungdomar på skolan eller i bostadsområdet. Det är noterbart att inte en enda pojke i oskuldsnormsgruppen svarar att han utsatt någon av sina föräldrar eller sin partner för någon form av våld.

Något som framstår som intressant utifrån gängse föreställningar om kontroll och våld i hederns namn är att tendensen att våld och kontroll främst sker mellan syskon av samma kön tydligast avspeglas i oskulds-

normsgruppen. Även när det gäller föräldrar är det vanligtvis så att den man har utsatt har samma kön som en själv.

6.3 Hederssocialisation: attityder till grundläggande fri- och rättigheter

Hedersutsatta ungdomar är genomgående mindre positivt inställda till den svenska lagstiftningens innehåll om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar. I kontrollgruppen ligger stödet generellt på 98 %–99 % medan det i de två hedersgrupperna ligger runt 70 %–80 %. Enskilda frågor ligger lägre.

Det finns också en genomgående könsskillnad där flickor i större utsträckning än pojkar är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. Den grupp som är mest negativt inställd till grundläggande fri-och rättigheter är den som lever med oskuldsnormer, särskilt gruppens pojkar, med ett undantag; våldsnormspojkarna svarar i större utsträckning att det är dåligt att ingen enligt svensk lag kan tvingas att gifta sig mot sin vilja. Hela 60 % av pojkarna i oskuldsnormsgruppen är i huvudsak negativa till samkönade äktenskap och nästan 30 % till lagen som förbjuder könsstympning. En dryg tredjedel är i huvudsak negativ till fri abort och en knapp tredjedel till förbudet mot barnaga. Bland flickorna i våldsnormsgruppen är flickorna mer negativa än pojkarna till förbudet mot barnäktenskap. I övrigt följer gruppen mönstret av att pojkarna är mer negativa till de lagar som skyddar individens fri- och rättigheter.

Sammanfattningsvis kan resultatet sägas peka på tre viktiga skillnader: 1) Det finns en genomgående skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att grundläggande fri- och rättigheter såsom jämställdhet, kvinnors rätt till sina kroppar och barns rättigheter är dåligt. 2) Det finns en genomgående skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. 3) Oskuldsnormsgruppen är mer negativt inställd till grundläggande fri-och rättigheter, särskilt gruppens pojkar.

6.4 Inställning till att söka stöd och hjälp

Den vanligaste orsaken till att ungdomar som lever med oskuldsnormer inte söker stöd eller hjälp är att de inte anser sig ha något behov av det. Den näst vanligaste orsaken till att flickor inte söker hjälp är att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem och den tredje vanligaste orsaken är att

flickorna upplever att de skulle svika sina familjer om de berättade för någon utomstående. För pojkar som lever med oskuldsnormer är den näst vanligaste orsaken till att de inte har sökt stöd eller hjälp att det skulle innebära en fara för dem om någon fick reda på det.

För flickor som lever med våldsnormer är orsakerna till att inte söka stöd eller hjälp först och främst att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem, följt av att de inte anser sig ha något behov, därefter att det skulle innebära en fara för dem om de berättade för andra. Bland pojkarna i denna grupp är den vanligaste orsaken att de inte anser sig ha något behov, följt av att de inte tror att någon skulle förstå eller hjälpa dem, därefter att de är osäkra på vart de skulle vända sig. För kontrollgruppens ungdomar är den vanligaste orsaken till att de inte sökt stöd eller hjälp att de anser sig sakna behov av det.

Om ungdomarna i studien skulle söka stöd och hjälp är det i första hand till vuxna i skolan (lärare, kurator eller skolsköterska) de skulle vända sig, även om det finns variationer.

Tabeller

Tabell 1: Materialinsamling i Stockholm
Tabell 2: Svarsfrekvens Stockholm per skolår
Tabell 3: Flickor och pojkar som lever med oskuldsnormer
Tabell 4: Andel flickor och pojkar som lever med våldsnormer
Tabell 5: Andel flickor och pojkar som utsätter andra för av familjen kollektivt legitimerat våld
Tabell 6: Andel flickor och pojkar som har utsatts för av familjen kollektivt legitimerat våld
Tabell 7a: Strukturella villkor: kön
Tabell 7b: Strukturella villkor: födelseland, ålder vid flytt, funktionsvariation
Tabell 7c: Strukturella villkor: religion och religiositet
Tabell 7d: Strukturella villkor: socioekonomisk bakgrund
Tabell 8: Att söka stöd och hjälp, per hedersgrupp och kön
Tabell 9: Orsaker till att inte söka stöd och hjälp
Tabell 10: Attityder till grundläggande fri- och rättigheter
Tabell 11: Kontroll av sexualitet och relationer
Tabell 12: Villkorade och kontrollerade vänskapsrelationer
Tabell 13: Sammanfattning av sexualitet och relationer
Tabell 14: Deltagande i skolaktiviteter och begränsningar
Tabell 15: Deltagande i fritidsaktiviteter och begränsningar
Tabell 16: Våldsutsatthet: våldets uttryck och omfattning
Tabell 17: Våldsutövare och de våldsutsattas legitimering av våldet
Tabell 18: Våldsutsättare: att utsätta andra och legitimering av våldet

KÄLLFÖRTECKNING

Källförteckning

Allard, S. A. (1991) “Rethinking Battered Woman Syndrome: A Black Feminist Perspective”, *UCLA Women’s Law Journal* 191(1):

Allmänna barnhuset (2016) *Ungas fritid och organisering*. Stockholm: Allmänna barnhuset.

Astvik, A. & Melin, M. (2012) “Coping with the imbalance between job demands and resources: A study of different coping patterns and implications for health and quality in human service work”, *Journal of Social Work* 13(4) 337–360.

Astvik, W. & Melin, M. (2013) ”Överlevnadsstrategier i socialt arbete: Hur påverkar copingstrategier kvalitet och hälsa?” *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 19(4): 61–73.

Baianstovu, R. (2017) *Heder. Hedersrelaterat våld och förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Baianstovu, R. (2012) *Mångfald som demokratins utmaning. En studie av hur socialtjänsten som välfärdsbyråkrati och moralisk samhällsinstitution förstår och hanterar kulturell mångfald*. Örebro: Örebro universitet.

Berger, P. & Luckmann, T. (1991 [1966]) *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books Ltd.

Björktomta, S-B. (2012) *Om patriarkat, motstånd och uppbrott. Tjejers rörelse i sociala rum*. Göteborg: Förlaget Egalité.

Bruno, L. (2016) *Ofridstid. Fäders våld, staten och den separerande familjen*. Uppsala: Uppsala universitet.

Carbin, M. (2010) *Mellan tystnad och tal. Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Stockholms universitet.

Chan, E. & Cavacuiti, C. (2008) ”Gay Abuse Screening Protocol (GASP): Screening for Abuse in Gay Male Relationships”, *Journal of Homosexuality* 54(4): 423-438.

Cinthio, H. (2013) ”Bortom murarna – samtal om könsroller, jämställdhet och relationer med män i fängelse”, i Hansson, M. (red) *Perspektiv på manlighet och heder*. Stockholm: Gothia förlag.

Cinthio, H. & Ouis, P. (2013) *Normkonflikter, relationer och kollektivt motiverat familjevåld*. Slutrapport för projektet KV/U 2010/151. Norrköping: Internpublikation för Kriminalvårdens Vetenskapliga Råd.

Cinthio, H. (2015) "'You go home and tell that to my dad!' Conflicting Claims and Understandings on Hymen and Virginity", *Sexuality & Culture* 19(1): 172–189.

Dahlstedt, M. (2018): *Förortsdrömmar. Ungdomar, utanförskap och viljan till inkludering*. Linköping: Linköping University Press.

Darj, F. & Nathorst-Böös, H. (2011) *Hbt och heder. En intervjustudie om hbt-personer som lever i familjer med hedersnormer*. Stockholm: Alma Europa.

Darvishpour, M. & Westin, C. & Karlsson, L. (2015) *Migration och etnicitet – perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.

Diskrimineringslag (2008) *Diskrimineringslag (2008:567)*.

Donnelly, D. A., Cook, K. J., Ausdale, D., & Foley, L. (2005) "White privilege, color blindness, and services to battered women", Violence Against Women 11: 6-37.

Durkheim, É. (1978 [1893b]): *Sociologins metodregler*. Stockholm: Korpen.

Ekström, S. (2009): *Hedersmorden och orden: en berättelse om kultur, kritik och skillnad*. Göteborg: Makadam förlag.

Ekström, V. (2016) *Det besvärliga våldet: Socialtjänstens stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer*. Linköping: Linköping University Electronic Press.

FN (1979) *Fact Sheet No.23, Harmful Traditional Practices Affecting the Health of Women and Children*.

Foucault, M. (2002 [1976]) *Sexualitetens historia. Viljan att veta*. Band 1. Göteborg: Daidalos.

Gardell, M. (2010) *Islamofobi*. Stockholm: Leopard förlag.

Ghadimi, M. (2007) "Om kravet på oskuld. En studie av flickors respektive pojkars föreställningar", *Socialvetenskaplig tidskrift* 1: 20–46.

Gruber, S. (2007) *Nationella föreställningar och gränser i skolans insatser mot hedersrelaterat våld*. Linköping: Linköpings universitet.

Göransson, S., Näswall, K., & Sverke, M. (2011) *Psykologiska perspektiv på hot och våld i arbetslivet*. Arbetsmiljöverket: Rapport 2011:7.

Göransson, S., Knight, R., Guthenberg, J., & Sverke, M. (2011) *Hot och våld i skolan – en enkätstudie bland lärare och elever*. Arbetsmiljöverket: Rapport 2011:15.

Habermas, J. (2008) *Den moraliska synpunkten. Moralfilosofiska texter sammanställda och översatta av Anders Molander*. Göteborg: Daidalos.

Habermas, J. (1995) *Diskurs, rätt och demokrati: politisk-filosofiska texter*. Göteborg: Daidalos.

Habermas J. (1984a) *The Theory of Communicative Action. Reason and the Rationalization of Society*. Del I. GB: Polity Press.

Habermas J. (1984b) *The Theory of Communicative Action. The critique of functionalist Reason*. Del II. GB: Polity Press.

Hill Collins, P. (2000) *Black feminist thought*. New York: Routledge.

Hirdman, Y. (1988) ”Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3(88): 49–63.

Holmberg, C. & Stjernqvist, U. (2008)*Våldsamt lika och olika. En skrift om våld i samkönade parrelationer*. Stockholm: Ljungbergs.

Houston, E. & McKirnan, D.J. (2007) ”Intimate Partner Abuse among Gay and Bisexual Men. Risk Correlates and Health Outcomes”, *Journal of Urban Health* 84(5): 681-690.

Jernbro, C. & Janson, S. (2016) *Våld mot barn 2016. En nationell kartläggning*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Johnsdotter, S. (2002) *Created by God: How Somalisin Swedish Exile Reassess the Practice of Female Circumcision*. Lund: Lund universitet.

Johnsdotter, S. (2018) “The impact of migration on attitudes to female genital cutting and experiences of sexual dysfunction among migrant women with FGC”, C*urrent Sexual Health Reports* 10(1).

Kamali, M. (1999) *Varken familjen eller samhället. En studie av invandrarungdomars attityder*. Stockholm: Carlssons förlag.

Koctürk Runefors, T. (1991) *En fråga om heder. Turkiska kvinnor hemma och utomlands*. Stockholm: Tidens förlag.

Knight, R., Göransson, S., & Sverke, M. (2011) *Psykologiska perspektiv på hot och våld i skolan – ur ett jämställdhetsperspektiv*. Arbetsmiljöverket: Rapport 2011:9.

Krueger, R. A. (2002) *Designing and conducting Focus Group Interviews*.

Larsson, J. K. (2015) *Integrationen och arbetets marknad*. Norrköping.

Linell, H. (2017) *Child protection trough an abuse-focused lens. Adolescent victimization and Swedish social services responses*. Stockholm: Stockholms universitet.

Linell, H., Modée, L., Zander, S. & Jalava, P-E, tillsammans med Schlytter, A., Högdin, S. & Rexvid, D. (2009) *Gift mot sin vilja*. Ungdomsstyrelsen 2009:5.

Lipsky, M. (1980) *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.

Loomba, A. (2005) *Colonialism/Postcolonialism*. London & New York: Routledge.

Lundgren E., Heimer, G., Westerstrand, J. & Kalliokoski, A-M (2001) *Slagen dam. En omfångsundersökning*. Brottsofferjouren och Uppsala universitet.

Lundgren, L., Sunesson, P-A. & Thunved, A. (2018) *Nya sociallagarna: med kommentarer i lydelsen den 1 januari 2018*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Länsstyrelsen i Västra Götaland (2009) *Stress och trauma. En undersökning av förekomsten av PTSD hos personer utsatta för hedersrelaterat våld*. Länsstyrelsen i Västra Götaland 2009:20.

Länsstyrelsen Östergötland (2016) *Nationella Kompetensteamet – slutredovisning*, 2016:03.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) (2014) *Fokus14. Ungas fritid och organisering*.

Nnawulezi, N. A. & Sullivan, C. M. (2014) "Oppression Within Safe Spaces: Exploring Racial Microaggressions Within Domestic Violence Shelters", *Journal of Black Psychology* 40(6): 563–591.

NCK (2010) *Hedersrelaterat våld och förtryck. En kunskaps- och forskningsöversikt*. Uppsala universitet: Nationellt center för kvinnofrid.

NCK (2016) *Hedersrelaterat våld och förtryck. Begreppet heder*. Uppsala universitet: Nationellt center för kvinnofrid.

NCK (2018) *Patriark*. Hämtad 2018-10-03: http://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/367/Patriark%205.pdf

Norström, C. & Thunved, A. (2007) *Nya sociallagarna. Med kommentarer, lagar och förordningar som de lyder den 1 januari 2007*. Stockholm: Norstedts juridik.

OSL (2009) Offentlighets- och sekretesslag (2009:400). Hämtad 2011-05-22 på https://lagen.nu/2009:400.

Perez, E. (2014) *Vad vet vi om de insatser socialtjänsten gör i hedersrelaterade konflikter inom familjen?* Malmö högskola, Hälsa och samhälle.

Regeringskansliet (2017) *Barnets och ungdomens reform. Förslag för en hållbar framtid*. Slutrapport från den nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården. Stockholm: Regeringskansliet, Socialdepartementet.

Randall K. P., Belfrage H. & Stephen D. H. (2013) *Bedömning av risk för hedersrelaterat våld (PATRIARK)*. Användarmanual 2013.

Reddy, R. (2008) "Gender, Culture and the law: approaches to 'Honour crimes' in the UK", *Feminist Legal Studies* 16(8): 305–321.

Regeringen (2002) *Etikprövning av forskning*. Regeringens proposition 2002/03:50.

Regeringen (2007) *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Regeringens skrivelse 2007/08:39.

Reyes, P. (2003) *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Integrationsverkets skriftserie IV.

Reyes, P. & Mulinari, D. (2005) *Intersektionalitet – kritiska reflektioner över (o)jämlikhetens landskap*. Stockholm: Liber.

Sarnecki, J. (2014) *Introduktion till kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.

Sunesson, S. (2003) Socialt arbete – en bakgrund till ett forskningsämne. Högskoleverkets rapportserie 2003:16 R: *Socialt arbete. En genomlysning av ämnet*. Stockholm: FAS, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap och Högskoleverket.

SCB (1980) *Statistisk årsbok för Sverige. 1980*. Årgång 67. Sveriges officiella statistik.

Schlytter, A. & Rexvid, D. (2016) *Mäns heder: att vara både offer och förövare*. Lund: Studentlitteratur.

Schlytter, A. & Högdin, S. & Ghadimi, M. & Backlund, Å. & Rexvid, D. (2009) *Oskuld och heder: en undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad – omfattning och karaktär*. Stockholms stad 2009 och Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete & Stockholms stad, Rapport 2009, del II.

Schlytter, A. & Linell, H. (2008) *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext. En studie av omhändertagna flickor*. Forskningsrapport 2008:2, FoU Nordväst. Stockholm: Stockholms stad.

Schlytter, A. (2006) Arrangerade äktenskap/tvångsäktenskap/ barnäktenskap i *Hedersrelaterat liv, ett hot mot integration och brott mot mänskliga rättigheter*. Rapport från ett seminarium arrangerat av Riksdagens tvärpolitiska SRHR-grupp.

Schlytter, A. (2004) *Rätten att själv få välja. Arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Schlytter, A. & Högdin, S. & Ghadimi, M. & Backlund, Å. & Rexvid, D. (2009) *Oskuld och heder: en undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholms stad – omfattning och karaktär*. Stockholms stad 2009 och Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete & Stockholms stad, Rapport 2009, del II.

Schierup, C-U. & Hansen, P. & Castles, S. (2006) *Migration, Citizenship and the European Welfare State*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Sedem, M. (2012) *Rädsla för förlust av liv och heder*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Psykologiska institutionen.

Socialstyrelsen (2011) *Sällan sedda. Utbildningsmaterial om våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*. Socialstyrelsen 2011-09-06.

Socialstyrelsen och länsstyrelserna (2009) *Våldsutsatta kvinnor och barn som bevittnat våld – slutrapport från en nationell tillsyn*. Socialstyrelsen och länsstyrelserna. Stockholm 2009.

Socialstyrelsen (2007) *Frihet och ansvar. En undersökning om gymnasieungdomars upplevda frihet att själva bestämma över sina liv Allmänna tendenser med fördjupad analys kring utsatthet för kränkande behandling, hot och/eller våld, särskilt hedersrelaterat våld från nära anhöriga*.

Socialstyrelsen (1984) *Heder och skam – om sociala relationer i Medelhavsområdet*. Socialstyrelsen 1984:2.

SOU 2014 *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga. Förslag för ett effektivare arbete*. Statens offentliga utredningar SOU 2014:49. Stockholm: Elanders Sverige AB.

SOU 2009 *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)*. SOU 2009:68. Stockholm: Fritzes förlag.

SOU 2010 *Hedersrelaterad problematik i skolan – en kunskaps- och forskningsöversikt*. SOU 2010:84. Stockholm: Fritzes Förlag.

Spivak, G. C. (1988) "Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea". i Morris, Rosalind (red) *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*. Columbia University Press.

SRA 2017) *Ethical Guidelines*, Social Research Association. Hämtad 2017-06-07: the-sra.org.uk/wp-content/uploads/ethics03.pd

SSR (2017)*Yrkesetiska riktlinjer för socionomer*. Hämtad 2017-06-07: cdn.ifsw.org/assets/Sweden_ethics_swe.pdf

Tham, P. (2007a) "Why Are They Leaving? Factors Affecting Intention to Leave among Social Workers in Child Welfare", *British Journal of Social Work* 37: 1225-1246.

Tham, P. (2007b) "Ny i yrket – men redan gammal i gården? Arbetsvillkor för nya och mer yrkeserfarna socialsekreterare i den sociala barnavården". *Socionomens forskningssupplement* 22(6): 62–77.

Tham, Pia (2008) *Arbetsvillkor i den sociala barnavården*. Stockholms universitet: Rapport i socialt arbete nr 128.

Tham, P. & Meagher, G. (2008) Working in Human Services: How Do Experiences and Working Conditions in Child Welfare Social Work Compare? *British Journal of Social Work* 39: 807-827.

Tham, P., Lynch, D. (2014) "Prepared for practice? Graduating social work students' reflections on their education, competence and skills", Social Work Education 13(6): 704-717.

TRIS (2013) *Trippelt utsatt*. Uppsala: TRIS.

Trumberg, A. (2011) *Den delade skolan. Segregationsprocesser i det svenska skolsystemet*. Örebro: Örebro universitet.

Ungdomsstyrelsen (2010) *Hon, hen, han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

VR (2017): http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf

Walby, S., Armstrong, J., Strid, S. (2012) "Intersectionality and multiple inequalities. Tensions in social theory", *Journal of Sociology* 46(2): 224–240.

Walby, S., Towers, J., Balderstone, S., Corradi, C., Francis, B., et al, & Strid, S. (2017) *The Concept and Measurement of Violence Against Women and Men*. Bristol: Policy Press.

Welchman, L. & Hossain, S. (red) (2005) *'Honour': Crimes, Paradigms and Violence Against Women*. London: Zed Books.

Wikan, U. (2004) *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.

Wikan U. (2003) *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.

Wikan, U. (2009) *Om heder*. Göteborg: Daidalos.

Åklagarmyndigheten (2006) *Hedersrelaterat våld. Handbok*. Utvecklingscentrum, Göteborg.

Ålund, A. (2002) "Sociala problem i kulturell förklädnad", i Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.

BILAGOR

Bilaga 1	Uppdragsbeskrivning
Bilaga 2	Forskarpresentation
Bilaga 3	Temaguide – Fokusgruppintervjuer med myndigheter
Bilaga 4	Temaguide – Fokusgruppintervjuer med civilsamhällets organisationer
Bilaga 5	Temaguide – Individuella djupintervjuer
Bilaga 6	Informationsbrev till deltagare i individuella djupintervjuer
Bilaga 7	Informationsbrev till deltagare i fokusgrupper
Bilaga 8	Information till lärare
Bilaga 9	Information till vårdnadshavare
Bilaga 10	Information till elever
Bilaga 11	Enkät Ung 2017
Bilaga 12	Enkät, Storstadsprojektet 2017–2018
Bilaga 13	De enskilda forskarnas insatser

Bilaga 1

2017-03-29

Uppdragsbeskrivning: Kartläggning hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholm, Göteborg och Malmö

1. Bakgrund och utgångspunkter

Uppdraget uppkom i Göteborgs stad när kommunstyrelsen fick i uppdrag av kommunfullmäktige att genomföra en kartläggning av det hedersrelaterade våldets omfattning och karaktär utifrån en motion (2016-03-17 § 30) av Helene Odenjung (L). I ett tjänsteutlåtande (KS 2016-11-09) beskriver stadsledningskontoret grundförutsättningarna för uppdraget och föreslår att Göteborgs stad, utifrån målsättningen att skapa relevans och jämförbarhet, avser samverka med Stockholms stad och Malmö stad.

Stockholms stads uppdrag har sin grund i stadens program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Där anges att en kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck ska genomföras under 2017. Bakgrunden till detta är att aktuell kunskap om förekomsten av hedersvåld saknas i staden.

Malmö stads uppdrag utgår från Plan för kvinnofrid och mot våld i nära relation som antogs av Kommunfullmäktige i februari 2016. Inriktningsmålet för insatsområde 5, Metod och kunskapsutveckling, är att ”arbetet mot våld i nära relation bygger på aktuell forskning och kunskap om våldets omfattning och mekanismer”. I budgetskrivningen för 2017 finns ett uppdrag om att utreda hur staden kan öka det förebyggande arbetet mot hedersförtryck. Sociala resursnämnden ställde sig därför bakom att Malmö stad skulle delta i en kartläggning om hedersrelaterat våld och förtryck tillsammans med Göteborgs stad och Stockholms stad.

Utöver denna samverkan mellan de tre städerna har även kopplingar till Socialdepartementet och den kommande nationella kartläggningen av hedersrelaterat våld och förtryck etablerats. Fortsatt samtal kring möjliga samverkansformer kring den nationella kartläggningen kommer fortsätta under

2017 med Socialstyrelsen som av regeringen fått i uppdrag att stödja genomförandet av den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (Skr. 2016/17:10).

2. Tidigare genomförda kartläggningar

Det har tidigare genomförts flera olika kartläggningar kring hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige:

Före detta Ungdomsstyrelsen (nuvarande Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor) gjorde 2009 en nationell undersökning kallad Gift mot sin vilja. Den byggde på information från 70 000 ungdomar i åldern 16-24 år. I undersökningen uppgav 6,6 % av de unga kvinnorna och 3,8 % av de unga männen att de har begränsningar i förhållande till äktenskap och/eller att familjen ställer upp villkor för val av partner (Linell et al 2009). Några uppgifter på lokal nivå presenterades däremot inte.

Stockholm stad genomförde 2009 en egen kartläggning bland 2 300 ungdomar från olika skolor i årskurs nio och enligt denna kartläggning levde 11 % med hedersbegränsningar och 7 % med direkta kränkningar eller våld (Schlytter et al. 2009).

Föreningen Varken hora eller kuvad har nyligen gjort en kartläggning i Stockholm kallad 1100 (VHEK 2015) och en i Göteborg kallad 1200 (VHEK 2016). Siffrorna hänvisar till hur många som svarat på respektive undersökning. Båda genomfördes endast i särskilt utvalda skolor i på förhand utvalda stadsdelar. Enligt deras kartläggningar lever ca 80 % av flickorna med hedersbegränsningar. Viss kritik har dock förekommit mot undersökningsmetoden både avseende urvalet och hur kartläggningen genomfördes.

I Malmö har Rädda barnen delat ut en enkät i samband med projektet Kärleken är fri på 11 gymnasie- och grundskolor i Malmö. I enkäten fanns frågor om såväl utsatthet för våld i allmänhet, våld i hemmet och vissa frågor kring begränsningar som brukar räknas till hedersnormer. Av ca 3 000 elever svarade hälften på frågorna. Av de svarande uppgav 9 % att de inte får välja vem de får gifta sig med.

Detta är bara ett urval av kartläggningar som genomförts i Sverige under de senaste åren, men visar på att den kunskap som finns om hedersrelaterat våld och förtryck stundtals är motstridig då studierna visar på väldigt olika resultat. Troligen beror detta på att man haft olika definitioner av hedersrelaterat våld och förtryck, olika målgrupper och urval, samt olika undersök-

ningsmetoder. De kartläggningar som hittills genomförts i Sverige har dessutom främst inriktat sig på att beskriva flickor och kvinnors situation och ger därmed inte en tillräckligt heltäckande bild av frågans komplexitet.

3. Behov av en ny kartläggning

Mot bakgrund av ovanstående ser uppdragsgivarna, Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad, ett behov av att genomföra en gemensam kartläggning och analys av det hedersrelaterade våldets omfattning och karaktär. Studien ska utformas så att det går att göra jämförelser mellan de tre städerna, samt över tid. Målet är att få en tydlig bild av omfattningen av det hedersrelaterade våldets och förtryckets utbredning i de tre städerna, samt dess karaktär. Kartläggningens resultat kommer att utgöra underlag i uppdragsgivarnas fortsatta utveckling av arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Utgångspunkten för uppdraget är att hedersrelaterat våld och förtryck är en komplex samhällsfråga där det finns flera perspektiv och spänningar dem emellan vilket försvårar både kunskapsinhämtning samt arbetet med förebyggande insatser. Studier, bland annat Länsstyrelsen i Östergötland (2015), visar att felaktiga föreställningar om vem som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck leder till att många barn och ungas utsatthet inte uppmärksammas. Det beskrivs bland annat hur arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck fortfarande präglas av bilden av att den utsatta är en heterosexuell flicka eller ung kvinna. Personer med funktionsnedsättningar, pojkar och män, ensamkommande barn och unga, samt hbtq-personer riskerar därmed att osynliggöras när de inte passar in i den mall man skapat för att identifiera utsatta.

Tidigare svenska studier har som nämnts ovan framförallt fokuserat på flickors och kvinnors situation. Uppdragsgivarna menar att mer kunskap behöver förvärvas avseende andra utsatta gruppers situation. Utifrån denna problemformulering anses att en bred ansats och ett intersektionellt perspektiv är nödvändigt som inkluderar såväl flickor och kvinnor, pojkar och män, sexuell läggning, könsidentitet och funktionalitet. Likväl behöver det komplexa förhållandet mellan offer och förövare problematiseras och nyanseras. Detta bedöms förutsätta att flera olika insamlingsmetoder behövs och att en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder därför bör ingå i kartläggningsarbetet för att bidra till en fördjupad bild av problematiken och ett förbättrat kunskapsunderlag för fortsatt arbete.

4. Syfte och frågeställningar

Uppdraget avser att genomföra en kartläggning av det hedersrelaterade våldets omfattning och karaktär i Stockholm, Göteborg och Malmö med ett tudelat syfte: dels att bidra till att belysa det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet och dels att ge de tre städerna kunskapsunderlag till förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser både för dem som utsätts och för (mot) förövarna. Kartläggningen ska utgå ifrån en intersektionell ansats för att ge en så heltäckande bild som möjligt av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre städerna med utgångspunkt i att flera dimensioner och maktordningar samverkar med varandra.

- Kartläggningen ska belysa följande övergripande frågeställning och underfrågor:
- Hur ser omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket ut i de tre städerna?
- Vilka uttryck och dominerande former tar sig det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
- I vilka olika sammanhang begås dessa?
- Hur skiljer sig dessa former inom och mellan olika grupper? (gruppindelning kan exempelvis utgå ifrån de sju diskrimineringsgrunderna och hur dessa samverkar med varandra: kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder, men även inkludera socioekonomi och geografisk hemvist)
- Hur ser förhållandet mellan offer och förövare ut och hur skiljer sig detta mellan grupper?
- Vilka begränsningar upplevs och hur skiljer sig dessa mellan grupper?
- Hur påverkar de upplevda begränsningarna förhandlingsutrymmet hos olika grupper?
- Vilka konsekvenser får de upplevda begränsningarna?
- Hur kan detta kopplas till omgivningen, grannskapet och/eller bostadsområdet?
-

5. Uppdragets utförare

Utifrån uppdragets karaktär och komplexitet anses att en kartläggning grundad i vetenskaplig forskning krävs och att akademin således är en lämplig utförare för att bidra till största möjliga jämförbarhet. Med utgångspunkt i

tidigare kartläggningar och deras motstridiga resultat, krävs således vetenskaplig sakkunskap och legitimitet för att säkerställa jämförelser mellan de tre städerna samt över tid.
Forskningens mål utgörs av ett arbete som ska grundas dels på befintlig kunskap och dels att förvärva ny kunskap som ska erhållas genom välunderbyggda kvantitativa och kvalitativa undersökningar för att kunna utveckla kunskapsunderlag till förbättrade insatser. För att kunna genomföra forskningsuppdraget behöver forskarna kunskap om komplexiteten i ämnet hedersrelaterat våld och förtryck och de olika perspektiven och spänningar som kan försvåra kunskapsinhämtningen. En förutsättning är att uppdragets utförare har en gedigen och långvarig kunskap inom området hedersvåld och förtryck och dess målgrupper samt hur dessa kan nås.
Uppdraget kan förslagsvis delas på ett flertal forskare varav en är huvudansvarig för den kvantitativa datainsamlingen och en annan för den kvalitativa datainsamlingen. Därutöver anses det behövas forskare som kan bistå med mer specialinriktad kompetens så att en intersektionell ansats säkerställs, här efterfrågas exempelvis kompetens kring heder och hbtq-personer samt personer med funktionsnedsättning. En av forskarna ska även utses till samordnare och kontaktperson för hela studien. Det är avgörande att de olika forskarna samarbetar med avsikt att komplettera varandras kompetenser och med syfte att de kvantitativa och kvalitativa studierna förstärker varandra och bidrar till en stärkt analys. För samtliga forskare krävs dokumenterade förkunskaper på området.

6. Uppdragets genomförande

Forskningsöversikt

En kortfattad översikt över befintlig forskning och tidigare kartläggningar av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige ska genomföras. Syftet är att redogöra för de teoretiska utgångspunkterna och visa på behovet av en intersektionell ansats och analys.

Kvantitativ studie

Kvantitativ data ska tas fram i form av en enkätundersökning som syftar till att få en så heltäckande bild som möjligt kring omfattningen av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre städerna. Utgångspunkten för enkätundersökningen är att problematiken är svårfångad och att det finns risker att vissa grupper antingen känner sig utpekade eller avstår från att svara och

därför behöver urval, bortfall, generaliserbarhet och frågor begrundas noggrant. Här behöver begränsningar i tidigare kartläggningar ligga till grund för att formulera frågor med en bredare ansats. Frågorna i enkätundersökningen ska utformas och testas med hjälp av fokusgrupper för att på bästa möjliga sätt säkerställa ett intersektionellt perspektiv i frågebatteriet och därmed syfta till att fånga grupper som tidigare inte blivit synliggjorda. På förslag genomförs enkätundersökningen i årskurs nio utifrån ett representativt och statistiskt säkerställt urval av skolor i de tre städerna snarare än på förhand utgå ifrån ett förutbestämt urval riktat mot vissa stadsdelar. Alternativa webb-enkäter kan möjligtvis användas som komplement för att nå andra grupper än unga i skolåldern.

Kvalitativ studie
Kvalitativa data från exempelvis fokusgrupper och djupintervjuer som fångar frågans komplexitet ska genomsyra kartläggningen. Kvalitativa intervjuer ska dels ligga till grund för framtagandet av frågor till enkätundersökningen, samt som uppföljning till enkätresultaten för att få en fördjupad bild av problematiken. En kvalitativ ansats ska även användas som komplement för de grupper som är svåra att nå med en enkätundersökning utifrån tidigare erfarenheter av låg svarsfrekvens.

Tidsplan:
2017-xx-xx – 2018-03-31.
Genomförandet av datainsamlingen till kartläggningen ska ske senast 2017-12-31.
Regelbundna avstämningar
Under uppdragets gång åtar sig uppdragsgivarna, Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad, att ordna regelbundna avstämningar i en arbetsgrupp där forskare och representanter från samtliga tre städer ingår. Antalet avstämningar som behövs bör specificeras i arbetsplanen men rekommenderas till en gång i månaden under genomförandet av studien. Utöver detta åtar sig uppdragsgivarna att ordna regelbundna möten med referensgrupper i de tre städerna där, förutom ovan nämnda, även representanter från den idéburna sektorn ingår. Antalet referensgruppsmöten utgår utifrån behov. Uppdragsgivarna åtar sig även att bistå i kontakt med skolor för att möjliggöra genomförandet av enkätundersökningarna.

7. Redovisning av resultat och resultatspridning

Analys av resultaten

I analysen ska ett resonemang föras kring hur omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket ser ut i de tre städerna utifrån en intersektionell ansats. Analysen ska vara ett kunskapsunderlag för fortsatt arbete att stärka insatserna i de tre städerna och i slutsatserna lyfta fram de behov av insatser som uppstår utifrån resultaten som presenteras.

Skriftliga rapporter

Redovisningen av resultatet ska vara uppdelad i tre separata delrapporter för vardera av de tre städerna samt inkludera en slutrapport med en övergripande jämförelse som lyfter fram likheter och skillnader mellan städerna. Målgruppen för rapporterna är tjänstepersoner, förtroendevalda och idéburen sektor i de tre städerna snarare än en akademisk publik och rapporterna ska anpassas utifrån denna målgrupp. Samtliga rapporter ska vara färdigställda och levererade senast 2018-03-31.

Seminarier

Resultaten ska även redovisas i ett tillhörande seminarium i vardera av de tre städerna i angränsning till färdigställandet av rapporterna.

8. Ersättning för uppdraget

Vi ber er lämna ett kostnadsförslag utifrån ovanstående förslag och förutsättningar där förvaltningskostnader för uppdraget får utgöra max 35 procent av angett belopp.

9. Arbetsplan

Vi ber er lämna ett förslag (2-3 sidor) på hur forskaren ämnar ta sig an uppdraget utifrån beskrivningen ovan, vad gäller arbetsplan, teoretiska utgångspunkter, samt metod och representativitet i urval både för den kvalitativa och kvantitativa datainsamlingen. Ange även förslag till ungefärlig starttid för projektet, samt vad som behöver förtydligas och/eller förändras i uppdraget för att möjliggöra genomförandet. Bifoga även relevanta artiklar eller rapporter som ger exempel på teoretiskt ramverk, arbetsprocess samt demonstrerar forskarens förmåga att pedagogiskt förmedla resultaten av sin forskning.

Skickas till: Helen Arfvidsson, Göteborgs stad, helen.arfvidsson@stadshuset.goteborg.se

Bilaga 2
Forskarpresentation

Rúna í Baianstovu är socionom och doktor i socialt arbete vid Örebro universitet. Hon har bland annat studerat hur socialarbetare inom socialtjänstens myndighetsutövning hanterar hedersrelaterat våld och förtryck. Hon var verksam som flykting- och integrationssekreterare i Vivalla i Örebro, 1989–1999. Hennes pågående forskning handlar om hedersrelaterat våld och förtryck som levd verklighet och stereotyp, det sociala arbetets villkor samt om demokratisk kommunikation som förutsättning för inklusion och integration.

My Bodell har varit forskningsassistent inom projektet. Hon har en MA-i genusvetenskap och arbetar för närvarande som forskningshandläggare på Barn- och ungdomsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet.

Hanna Cinthio är fil. mag. i Mellanösternkunskap vid Lunds universitet och har också varit doktorand i Hälsa och samhälle vid Malmö universitet. Hannas meritlista spänner över åtskilliga utbildningar och publikationer. Hannas doktorandprojekt berör normkonflikter och bygger på djupintervjuer dels med ungdomar från Herrgården i Malmö, dels med fängelsedömda personer som avtjänar straff för hedersrelaterad brottslighet.

Jan-Magnus Enelo är doktor och lektor i sociologi vid Örebro universitet. Han har tidigare bland annat forskat om åsikter och värderingar och då gjort bruk av kvantitativa metoder.

Mariet Ghadimi är socionom och doktorand i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet. Hon deltog i kartläggningen i Stockholms stad, framförallt i det statistiska analysarbetet. Skriver en avhandling kring unga som utsätts för hedersrelaterade begränsningar som baseras på flera enkätunderlag. Vid sidan av det har Ghadimi genomfört analysarbetet i en studie av hedersrelaterat våld bland unga med intellektuell funktions-nedsättning. Hon arbetet kring en kartläggning om hedersrelaterat våld och förtryck i Uppsala.

Viktor Hedermo har varit forskningsassistent inom projektet. Han är numera doktorand i sociologi vid Örebro universitet.

Sara Högdin är socionom och docent i socialt arbete vid Högskolan i Halmstad. Hon har erfarenhet som delprojektledare för den kvantitativa delstudien i en tidigare genomförd kartläggning i Stockholm stad. Hon har också erfarenhet av att genomföra enkätstudier bland skolelever. Har skrivit rapporten *Kärleken är fri* som är ett projekt där frivilligsektorn, myndigheter och skola samverkat för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Hans Knutagård är socionom och universitetslektor i socialt arbete vid Göteborgs universitet. Han har arbetat praktiskt och akademiskt med frågor om sexualitet i 40 år, såväl nationellt som internationellt. Internationellt som expertkonsult vid Council of Europe, UNICEF, UNAIDS och UNDCP. Hans pågående forskning handlar om socialt arbete, sexualitet, maskulinitet och ojämlikhet i hälsa, bland annat med fokus på mäns och hbtq-personers utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck samt hatbrott.

Devin Rexvid är socionom och lektor socialt arbete vid Umeå universitet. Han har tidigare deltagit i kartläggningen i Stockholms stad och har efter det forskat om maskulinitet och mäns och pojkars utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. Devins senaste forskning handlar om professionsutövning inom socialtjänsten samt mäns heder.

Astrid Schlytter, docent i rättssociologi vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet. Hon har tidigare erfarenhet som huvudprojektledare för kartläggningen som genomfördes i Stockholms stad 2009. Hon har sedan utfört ett flertal kvalitativa studier om hedersrelaterat våld och förtryckmed fokus på flickor och på senare tid även om pojkar. Astrids nuvarande forskning handlar om samhällets insatser för unga kvinnor med invandrarbakgrund som vill leva efter andra former än familjens/släktens.

Sofia Strid är docent i genusvetenskap och lektor i genuskunskap vid Örebro universitet. Sofia är Co-Director för GEXcel International Collegium for Advanced Transdisciplinary Gender Studies, forskningsledare vid Centrum för feministiska samhällsstudier och redaktör för Tidskrift för genusvetenskap. En av hennes rapporter handlar om kvinnlig könsstympning i ett komparativt europeiskt perspektiv.

Emmie Särnstedt har en MA i genusvetenskap vid Södertörns högskola. Hon arbetar som föreläsare och utredare inom fälten genus, jämställdhet, våld i

nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Hon är särskilt inriktad på hbtq-frågor och sexuellt våld. Hon har bland annat arbetat som processledare för Rädda Barnens projekt Kärleken är fri och anlitats för att genomföra Örebro kommuns kartläggning av våld i nära relationer. Hon har också genomfört en kartläggning om hbtq-personers utsatthet för våld i nära relationer på uppdrag av RFSL och Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Bilaga 3

TEMAN
INLEDNING
Välkomnande. Presentation av moderator/samtalsledare. Presentation av projektet i sin helhet. Storstäderna, problemformulering, syfte och frågeställningar i stora drag med emfas på det intersektionella perspektivet. Etik. Hur informationen kommer att användas. Presentation av deltagare och röstprov för transkriberingens skull.
Definitioner och förståelseramar
På vad sätt kommer du/ni i kontakt med området hedersrelaterat våld och förtryck?
Vad är det ni pratar om när ni pratar om ”hedersrelaterat våld och förtryck”?
Omfattning
Omfattningen över tid
Kan ni beskriva situationer som har varit särskilt lyckade/svåra/typiska eller särskilt lärorika?
Konflikt och diskriminering
Uppstår någonsin konflikter mellan de berördas sätt att uppfatta och/eller prata om de här frågorna och ditt eller verksamhetens/föreningens/aktivitetens/gemenskapens?
Finns det risk för att hrvof blir en stereotyp för allt våld som sker inom familjer från MENA-områden?
I vilka sammanhang förekommer hrvof?
Vilka platser sker våldet och förtrycket på?
Vilka konkreta uttryck tar sig hrvof i olika sammanhang?

Inom vilka grupper?
Kan du/ni se någon koppling mellan hedersvåldet och socioekonomiska faktorer?
Är ekonomiska transaktioner inom en alternativ ekonomi involverad i de sammanhang där hrvof praktiseras?
Handlingsutrymme och behov
Vad är det som vägleder verksamheten/föreningen/aktiviteten/gemenskapen i (möjliggör och begränsar) vad ni gör? (Lagstiftning, rekommendationer, manualer, informationsmaterial etc., klienters önskemål)
Har lagstiftning, regler eller påbud förändrats på senare tid på ett sätt som påverkat din verksamhet/förening/aktivitet/gemenskap? Borde den förändras?
Möter verksamheten människor med behov som verksamheten inte kan tillgodose?
Finns det något verksamheten anser att den borde kunna göra, utifrån människors behov?
Vad borde ”samhället” kunna göra, utifrån människors behov? Vilka aktörer bör göra det?
Upplever ni att brukarna har tillit till er/er verksamhet/institution?
Vad gör andra aktörer? Vad borde de göra?
Någon tanke/fråga som väckts hos deltagarna under samtalets gång som inte fått utrymme?
Laget runt.
Uppmuntra den som funderar på sådant man inte vill ta upp här att ta kontakt för enskild intervju.

Bilaga 4

TEMAN
INLEDNING
Välkomnande. Presentation av moderator/samtalsledare. Presentation av projektet i sin helhet. Storstäderna, problemformulering, syfte och frågeställningar i stora drag med emfas på det intersektionella perspektivet. Etik. Hur informationen kommer att användas. Presentation av deltagare och röstprov för transkriberingens skull.
Definitioner och förståelseramar
På vad sätt kommer du/ni i kontakt med området hedersrelaterat våld och förtryck?
Vad är det som engagerar?
Vad är det ni/du tänker på och pratar om när vi pratar om ”hedersrelaterat våld och förtryck”?
Finns några situationer som du/ni känner till som känns extra viktiga att berätta om här?
Omfattning
Omfattningen över tid
Konflikt och diskriminering
Uppstår någonsin konflikter mellan olika berördas sätt att uppfatta och/eller prata om de här frågorna och ditt eller verksamhetens/föreningens/aktivitetens /gemenskapens?
Finns det risk för att hrvof blir en stereotyp för allt våld som sker inom familjer från MENA-områden?
I vilka sammanhang förekommer hrvof?
Vilka platser sker våldet och förtrycket på?
Vilka konkreta uttryck tar sig hrvof i olika sammanhang?

Inom vilka grupper?
Kan du/ni se någon koppling mellan hedersvåldet och socioekonomiska faktorer?
Är ekonomiska transaktioner inom en alternativ ekonomi involverad i de sammanhang där hrvof praktiseras?
Handlingsutrymme och behov
Vad är det som vägleder verksamheten/föreningen/aktiviteten/gemenskapen i (möjliggör och begränsar) vad ni gör? (Lagstiftning, rekommendationer, manualer, informationsmaterial etc., klienters önskemål)
Har lagstiftning, regler eller påbud förändrats på senare tid på ett sätt som påverkat din verksamhet/förening/aktivitet/gemenskap? Borde den förändras?
Möter verksamheten människor med behov som verksamheten inte kan tillgodose? Finns det något verksamheten anser att den borde kunna göra, utifrån människors behov?
Tillit – till berörda
Vad söker människor hjälp med?
Vem vänder sig människor till när de söker stöd?
Händer det att skolan, socialtjänsten, polisen eller sjukvården avvisar istället för att hjälpa? När/om – vad kan det bero på?
Nätverk, vänner bekanta, gäng
Vad gör olika aktörer? Vad borde de göra? Vad faller mellan stolarna?
Vad borde ”samhället” kunna göra, utifrån människors behov? Vilka aktörer bör göra det?

Någon tanke/fråga som väckts hos deltagarna under samtalets gång som inte fått utrymme?
Laget runt.
Uppmuntra den som funderar på sådant man inte vill ta upp här att ta kontakt för enskild intervju.

Bilaga 5

TEMAN
INLEDNING
Välkomnande. Presentation av projektet i sin helhet. Storstäderna, problemformulering, syfte och frågeställningar i stora drag och det intersektionella perspektivet. Etik. Hur informationen kommer att användas.
Biografi
Vem är du? Vill du berätta om dig själv?
Utsatthetens uttryck
Kan du berätta lite om vad den utsatthet du har upplevt har handlat om?
Utsatthetens arenor
I vilka sammanhang har du varit utsatt?
Känner du andra som är eller har varit i samma situation som du?
Nätverk, vänner bekanta, gäng
Kan du berätta om din/din makes/din makas/din partners familj/släkt?
Är ditt uppförande viktigt för din familjs ekonomi på något sätt?
Har myndigheter/organisationer/föreningar hjälpt dig? Hur har de hjälpt dig? Har de involverat din familj mot din vilja? Har de låtit bli att involvera din familj fast du har velat det? Har du fått de insatser du behövt? Har du fått insatser du inte har tyckt du har behövt?
Har du vänt dig till personer inom skolan, socialtjänsten, polisen, sjukvården e. l. som inte har trott på dig och/eller har avvisat dig?
Har du någonsin känt dig tvungen att lägga din berättelse tillrätta eller förändra den lite för att få den hjälp du behövde?

Har du någon uppfattning om lagstiftning, regler eller påbud förändrats på senare tid på ett sätt som påverkat dig?
Finns det något mer som du tycker att olika personer eller instanser borde känna till och tänka på när de möter personer som utsatts som du?
Slutligen
Tycker du om det liv du lever nu? Trivs du?
Finns det något du vill lyfta fram som vi inte har pratat om
Du är välkommen att höra av dig med tankar som dyker upp efter vårt samtal.

Bilaga 6
Storstädernas undersökning av hedersrelaterat våld och förtryck i ett intersektionellt perspektiv: fokusgruppsintervjuer

Syftet med studien är att belysa det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet samt ge de tre städerna kunskapsunderlag till förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser för alla berörda. De städer som är involverade i studien är Göteborg, Malmö och Stockholm. För att kunna genomföra studien är vi beroende av dig, dina kunskaper och dina insatser. I studien samlar vi data på tre olika sätt: enkäter till elever i nionde klass, fokusgruppsintervjuer med tjänstepersoner, föreningar och andra personer i civilsamhället samt individuella intervjuer. Det är i samband med fokusgruppsintervjuerna som din roll är betydelsefull.

Skälet till att städerna vill genomföra studien är att våld och förtryck är en komplex samhällsfråga som präglas av flera olika perspektiv och spänningar mellan dem. Detta försvårar kunskapsinhämtningen och möjligheterna till förebyggande insatser. Därför är ett intersektionellt perspektiv nödvändigt. Det innebär att flera olika sidor av problemområdet belyses för att olika förtrycksordningar ska kunna belysas, förstås och diskuteras. Förhoppningen är att vi också ska kunna greppa de samhälleliga villkor som problematiken hör samman med, samtidigt som vi får grepp om våldets och förtryckets olika uttryck inom familjer och grupper men också mellan grupper i samhället. Det innebär även att diskriminering kan belysas.

Den övergripande frågan är vilka uttryck och former det hedersrelaterade våldet och förtrycket tar sig, i vilka sammanhang och på vilka platser det utövas, hur det skiljer sig mellan grupper samt hur det kommer till uttryck när det betraktas i ljuset av de sju diskrimineringsgrunderna ålder, kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning och sexuell läggning. Vi inkluderar även socioekonomiska villkor.

Syftet med fokusgruppsintervjuerna är att problematisera det hedersrelaterade våldet och förtrycket. En Fokusgruppsintervju är ett forum där särskilt kunniga personer diskuterar ett fenomen med varandra i forskningssyfte. Du är en sådan person. Intervjun leds av en forskare som fungerar som samtalsledare. Det är samtalsledarens roll att få igång er i en diskussion och att leda och stimulera den.

I en fokusgruppsintervju finns inga rätta eller felaktiga svar. Det finns bara de erfarenheter, kunskaper, kunskapsluckor, tillkortakommanden och perspektiv som var och en tar med sig in i samtalet. Samtalet spelas in som ljudfil. Det är för att vi som ska arbeta vidare med det ska kunna fånga det som sägs – även det som vi kanske inte hinner uppfatta och hantera på bästa sätt medan det sägs. Inspelningen är ett sätt att se till att samtalet kommer till sin rätt och att allas bidrag tas till vara.

Forskningsresultatet kommer att presenteras i en rapport för varje stad samt i en gemensam jämförande rapport för alla tre städer. I rapporterna kommer inga namn att nämnas och inga berättelser återges på ett sådant sätt att enskilda personer kan identifieras eller spåras. Samtliga deltagare kodas med ett nummer och inga namn. När så krävs kommer även platser, byggnader och sociala sammanhang att kodas för att garantera dem som har deltagit i studien full konfidentialitet och anonymitet. Ingen ska kunna identifiera eller spåra vem som har sagt vad under intervjuerna.

Deltagandet i fokusgruppsintervjuerna är frivilligt och bygger på anonymitet. Anonymitet innebär att ingen annan än de som närvarar vid intervjun kommer att känna till vilka som har deltagit i den. Varje deltagare får ta del av utskriften som mailas som PDF till dem som lämnar sin mailadress till samtalsledaren. Om deltagaren vill lägga till något eller ta bort något finns möjlighet att framföra det till forskningssamordnaren.

Intervjuerna genomförs under hösten 2017. De tar 3 timmar och hålls i en lokal som är enkel för deltagarna att komma till.

Om du har frågor är du varmt välkommen att höra av dig till någon av oss.

Med vänliga hälsningar,

Forskares namn och kontaktuppgifter

Tjänstepersons namn och kontaktuppgifter

Bilaga 7

Tack för att du ställer upp i en intervju! Studien du deltar i undersöker hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholm, Göteborg och Malmö. Städerna vill förebygga och förbättra stödet till alla som berörs. Det är där du kommer in med din berättelse, dina erfarenheter och kunskap.
Städerna genomför studien för att människor som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck ska få den hjälp de behöver. Det du delar med dig av är värdefullt!
Intervjun genomförs i november eller december 2017. Den tar 1,5–2 timmar och hålls i en lokal som du och intervjuaren kommer överens om.
Vi garanterar att ingen obehörig kommer att få ta del av dina svar. Ditt deltagande är självklart också frivilligt. Du kan avbryta när du vill före, under och efter intervjun.
Under intervjun pratar vi om hur hedersrelaterat våld och förtryck ser ut. Resultatet kommer att presenteras i en rapport för Stockholms Stad. Det kommer också en rapport där vi jämför hur det är i Stockholm, Göteborg och Malmö.
Om du vill läsa en utskrift av samtalet kan du lämna din mailadress efter intervjun. Efter det kan du säga till forskningsledaren om du vill lägga till något eller ta bort något.

Med vänliga hälsningar,

Namn

Om du vill veta mer om studien kan du skriva eller ringa till någon av de här personerna:

Forskares namn och kontaktuppgifter

Tjänstepersons namn och kontaktuppgifter

Bilaga 8
Information till lärare

Elevenkät

Under kommande månader erbjuds 15-åringar i XX att besvara en enkät. Huvudman för elevenkäten är XX stad och stadsledningskontorets avdelning för mänskliga rättigheter. Syftet med enkäten är att öka kunskapen om livsvillkoren för ungdomar som växer upp i XX. I enkäten ställs frågor om ungdomars deltagande i fritidsaktiviteter, syn på relationer, psykisk hälsa, utsatthet för våld och kränkningar samt samhällets stöd i utsatta situationer. Resultaten från undersökningen kommer bland annat användas som underlag vid beslut och prioriteringar i det fortsatta arbetet med mänskliga rättigheter och folkhälsa i staden.
Enkäten är digital och eleverna kommer att få en webblänk till en hemsida där de kan fylla i enkäten. Det är viktigt att eleverna har med sina bärbara datorer på undersökningsdagen om det är dessa som skall användas. Enkäten kan även besvaras med hjälp av mobiltelefon eller läsplatta.
Eleverna ska besvara enkäten under ett avsatt lektionstillfälle. Det är viktigt att eleverna informeras om syftet med studien och får följande information:

- Det är *frivilligt* för eleverna att delta undersökningen. Det ska vara möjligt för elever att avstå från studien utan att bli utpekade eller övertalade att delta.

- Elevernas svar är *anonyma* och det går inte att ta reda vem som har deltagit i studien eller vilken elev som har svarat vad.

- Det är viktigt att de svarar *ärligt* på frågorna. Det är möjligt att hoppa över frågor som de inte vill eller kan svara på.

Det är viktigt att alla elever känner att de kan svara ärligt och att de vet att undersökningen är anonym. Därför ska eleverna inte prata med varandra under tiden som de besvarar enkäten. Det är också viktigt att de kan sitta en bit ifrån varandra så de inte ser varandras svar.

Om det finns elever i klassen som fyller 15 år först under 2018 eller senare så ska de inte delta i studien alternativt ska vårdnadshavarna informeras om studien och ges möjlighet att samtycka till barnets medverkan.
För mer information eller frågor kring genomförandet kontakta My Bodell (xxx)

Tack!

Bilaga 9
Information till vårdnadshavare

Information om elevenkät

Under kommande månader erbjuds 15-åringar i XX att besvara en enkät. Huvudman för elevenkäten är XX stad och stadsledningskontorets avdelning för mänskliga rättigheter. Syftet med enkäten är att öka kunskapen om livsvillkoren för ungdomar som växer upp i XX. I enkäten ställs frågor om ungdomars deltagande i fritidsaktiviteter, syn på relationer, psykisk hälsa, utsatthet för våld och kränkningar samt samhällets stöd i utsatta situationer. Resultaten från undersökningen kommer bland annat användas som underlag vid beslut och prioriteringar i det fortsatta arbetet med mänskliga rättigheter och folkhälsa i staden.

Undersökningen genomförs i skolan under en lektionstimme med hjälp av en digital enkät som besvaras helt anonymt. Inga enskilda elever kommer att kunna identifieras i det insamlade materialet.

Deltagandet i undersökningen är naturligtvis frivilligt och ungdomar som har fyllt 15 år väljer själva om de ska delta eller inte. För mer information eller frågor kring genomförandet kontakta My Bodell (xx)

Bilaga 10
Information till elever

Elevenkät

Alla ungdomar har rätt att växa upp under trygga förhållanden men ändå utsätts många för orättvisor och våld. XX stad gör därför en enkätundersökning om hur det är för ungdomar som växer upp i XX idag. I enkäten ställs frågor om utsatthet för våld, kränkningar och andra former av begränsningar. Det ställs även frågor om fritid, skola, relationer och vart unga som behöver stöd kan vända sig.

Det är frivilligt att besvara enkäten och du avgör själv om du vill vara med och svara på frågorna eller inte. Om du vill vara med i studien hjälper du XX stad att få en bild av hur det är att vara ung idag. Det kan också vara ett sätt för dig att berätta vad du tycker om olika saker och visa hur du har det. Resultaten från undersökningen kommer bland annat användas som underlag vid beslut och prioriteringar när det gäller stadens arbete med mänskliga rättigheter och folkhälsa.

Om du väljer att besvara enkäten är det viktigt att du svarar så ärligt som möjligt på frågorna. Om det är frågor du inte vill eller kan svara på så kan du hoppa över dem.

Enkäten kommer att besvaras av 15-åringar på skolor över hela XX. Ingen kan veta om just du har svarat på enkäten eller inte. Om du väljer att delta i studien kommer ingen att kunna se vad just du har svarat på de olika frågorna.

Om du skulle behöva prata med någon vuxen om hur du har det, kan du exempelvis vända dig till elevhälsan (kurator, skolsköterska, skolpsykolog) eller till en ungdomsmottagning. Du kan också vända dig till nedanstående stödtelefonlinjer eller stödchattar. Om du tar kontakt via telefon eller chatt behöver du inte berätta vem du är.

- *BRIS: telefonnummer 116 111*
- *Brottsofferjouren: telefonnummer 0200 -21 20 19*
- *RFSL :s brottsofferjour: telefonnummer 020-341316*
- *Dinarattigheter.se*
- *Killfrågor.se*
- *Hedersförtryck.se*
- *Origostockholm.se*

Bilaga 11

Ung 2017

Frågor om hem, skola och fritid

Här kommer frågor om hur du har det på fritiden, i skolan och hemma. Det kommer också frågor om vad som är viktigt för din familj, dina vänner och dig själv.

1. Vad gör du ofta på din fritid? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Sportaktiviteter, t.ex. träning, idrott, dans eller ridning
- ○ Estetiska aktiviteter som teater, musik, teckning eller likande
- ○ Är på olika platser där ungdomar möts, t.ex. fritidsgård eller bibliotek
- ○ Tittar på TV/film eller spelar Tv-spel
- ○ Läser, t.ex. böcker, tidningar, artiklar eller liknande
- ○ Är på sociala medier, bloggar eller vloggar
- ○ Hjälper till hemma eller passar syskon

2. Hur väl stämmer följande påståenden in på dig?

	Stämmer mycket dåligt	Stämmer ganska dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer mycket bra
a. Det finns inga aktiviteter att göra i närheten av där jag bor	○	○	○	○
b. Det finns aktiviteter att göra men inget som intresserar mig	○	○	○	○
c. Det finns aktiviteter att göra men de kostar för mycket	○	○	○	○
d. Det finns aktiviteter att göra men jag tycker det är läskigt/obehagligt att gå dit	○	○	○	○
e. Jag har en funktionsvariation eller långvarig skada som innebär att jag har svårt att delta i olika aktiviteter	○	○	○	○
f. Det finns aktiviteter att göra men min familj säger nej	○	○	○	○

3. Vilken betydelse har följande <u>bland dina kompisar</u>? Tänk på de kompisar du är med ofta.

	Ingen betydelse alls	Ganska liten betydelse	Ganska stor betydelse	Mycket stor betydelse
a. Utbildning/studier	○	○	○	○
b. Politik/samhällsfrågor	○	○	○	○
c. Religion/livsåskådning	○	○	○	○
d. Kultur/tradition	○	○	○	○

4. Vilken betydelse har följande i din familj? Kom ihåg att det är du själv som avgör vem eller vilka som ingår i din familj.

	Ingen betydelse alls	Ganska liten betydelse	Ganska stor betydelse	Mycket stor betydelse
a. Utbildning/studier	○	○	○	○
b. Politik/samhällsfrågor	○	○	○	○
c. Religion/livsåskådning	○	○	○	○
d. Kultur/tradition	○	○	○	○

5. Vilken betydelse har följande för dig själv?

	Ingen betydelse alls	Ganska liten betydelse	Ganska stor betydelse	Mycket stor betydelse
a. Utbildning/studier	○	○	○	○
b. Politik/samhällsfrågor	○	○	○	○
c. Religion/livsåskådning	○	○	○	○
d. Kultur/tradition	○	○	○	○

6. Är du orolig för att någon person i eller utanför din familj ska bestämma…

	Inte alls orolig	Inte särskilt orolig	Ganska orolig	Mycket orolig
a. … vilken utbildning du ska välja	○	○	○	○
b. … vad du ska göra på din fritid	○	○	○	○
c. … vilka vänner du ska ha	○	○	○	○
d. … vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden	○	○	○	○
e. … vilken religion du ska ha	○	○	○	○
f. … att du inte får bära en viss religiös symbol (kors, turban, hijab, kippa eller annat)	○	○	○	○
g. … att du måste bära en viss religiös symbol (kors, turban, hijab, kippa eller annat)	○	○	○	○

7. Vem är du orolig ska bestämma något av det som efterfrågades i förra frågan? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Jag är inte orolig för att någon ska bestämma något av det
- ○ En eller flera vuxna i min familj/släkt
- ○ Syskon eller motsvarande (t.ex. bonussyskon eller kusiner)
- ○ Någon ungdom/kompis i skolan
- ○ Någon ungdom/kompis i bostadsområdet
- ○ Någon vuxen i skolan
- ○ Någon vuxen i bostadsområdet

8. Hur väl stämmer följande påståenden in på vad du får göra för din familj?

	NEJ, det får jag aldrig	NEJ, det får jag sällan	JA, det får jag ibland	JA, det får jag oftast
a. Jag får göra fritidsaktiviteter, som att gå på gym, dansa, simma, spela i ett band eller liknande	○	○	○	○
b. Jag får se på tv-serier och filmer som jag väljer själv	○	○	○	○
c. Jag får vara på sociala medier	○	○	○	○
d. Jag får vara med på klassresa med övernattning	○	○	○	○
e. Jag får vara med på idrottsundervisningen i skolan	○	○	○	○
f. Jag får vara med på simundervisningen när tjejer och killar simmar tillsammans	○	○	○	○
g. Jag får vara med på information om sex- och samlevnad i skolan	○	○	○	○
h. Jag får umgås med killkompisar efter skolan	○	○	○	○
i. Jag får umgås med tjejkompisar efter skolan	○	○	○	○
j. Jag får gå hem till killkompisar efter skolan	○	○	○	○
k. Jag får gå hem till tjejkompisar efter skolan	○	○	○	○
l. Jag får gå på fest som anordnas av skolan på kvällstid	○	○	○	○

9. Om du inte gör något av det som efterfrågades i förra frågan. Vad tror du är orsaken?
(Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Jag får oftast göra allt som efterfrågades
- ○ Det tar mycket tid från skolarbetet
- ○ Det kostar för mycket pengar
- ○ De är oroliga att det ska hända mig något
- ○ De är osäkra på vad det innebär
- ○ Det går emot familjens kultur/tradition
- ○ Det går emot familjens religion/livsåskådning
- ○ De är oroliga att jag skulle kunna få dåligt rykte
- ○ Annan orsak

Frågor om relationer och sexualitet

Här följer frågor om hur du själv och personer i din omgivning ser på relationer, jämställdhet och sexualitet. Kom ihåg att ingen kan ta redan på vad just du svarar.

10. Vilket kön är du? (Fyll i ett svar)

- ○ Tjej
- ○ Kille
- ○ Uppdelningen i tjej eller kille stämmer inte för mig
- ○ Osäker/Vill inte definiera

11. Vem blir du kär i eller attraherad av? (Fyll i ett svar)

- ○ Någon av ett annat kön än ditt eget (Heterosexuell)
- ○ Någon av samma kön som ditt eget (Homosexuell)
- ○ Någon oavsett kön (Bisexuell/Pansexuell)
- ○ Osäker/Vill inte definiera

12. Om du skulle ha en kärleksrelation med en jämnårig av annat kön (heterosexuell relation) skulle du kunna berätta det för någon? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Nej, inte för någon
- ○ Ja, för mamma eller annan kvinna i familjen/släkten
- ○ Ja, för pappa eller annan man i familjen/släkten
- ○ Ja, för en bror
- ○ Ja, för en syster
- ○ Ja, för en kompis
- ○ Ja, för någon vuxen på skolan
- ○ Ja, för någon vuxen i bostadsområdet
- ○ Ja, för annan person

13. Om du skulle ha en kärleksrelation med en jämnårig av samma kön (homosexuell relation) skulle du kunna berätta det för någon? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Nej, inte för någon
- ○ Ja, för mamma eller annan kvinna i familjen/släkten
- ○ Ja, för pappa eller annan man i familjen/släkten
- ○ Ja, för en bror eller motsvarande ung man i familjen (t.ex. bonusbror eller kusin)
- ○ Ja, för en syster eller motsvarande ung kvinna i familjen (t.ex. bonussyster eller kusin)
- ○ Ja, för en kompis
- ○ Ja, för någon vuxen på skolan
- ○ Ja, för någon vuxen i bostadsområdet
- ○ Ja, för annan person

14. Finns det förväntningar från personer i eller utanför din familj om att…

	Stämmer mycket dåligt	Stämmer ganska dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer mycket bra
a. … du ska vara gift som vuxen	○	○	○	○
b. … du ska vara heterosexuell (blir kär i någon av annat kön)	○	○	○	○
c. … du ska vänta med sex tills du gifter dig	○	○	○	○
d. … flickor/unga kvinnor (t.ex. en syster) ska vänta med sex tills de gifter sig	○	○	○	○
e. … pojkar/unga män (t.ex. en bror) ska vänta med sex tills de gifter sig	○	○	○	○

15. Vem har dessa förväntningar? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Det finns inga sådana förväntningar
- ○ En eller flera vuxna i min familj/släkt
- ○ Syskon eller motsvarande (t.ex. bonussyskon eller kusiner)
- ○ Någon ungdom/kompis i skolan
- ○ Någon ungdom/kompis i bostadsområdet
- ○ Någon vuxen i skolan
- ○ Någon vuxen i bostadsområdet

16. Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle din pojkvän/flickvän behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj/släkt? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Jag får inte ha en kärleksrelation
- ○ Ja, måste vara i ungefär samma ålder som jag
- ○ Ja, måste vara av annat kön (heterosexuell relation)
- ○ Ja, måste ha samma etnicitet/tillhöra samma folkgrupp som min familj
- ○ Ja, måste ha samma religion som min familj
- ○ Ja, måste ha ett bra rykte
- ○ Nej, det finns inte något sådant krav
- ○ Vet inte

17. Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden? (Fyll i ett svar)

- ○ Du själv (tillsammans med din partner)
- ○ Du själv men din familj måste först acceptera personen
- ○ Din familj väljer en partner som du får ta ställning till
- ○ Det blir mest din familj som väljer åt dig eftersom de vet vad som är bäst för dig
- ○ Endast din familj, du själv har inte mycket att säga till om
- ○ Min framtida partner är redan vald av min familj

18. Hur väl stämmer följande påståenden in på hur du ser på relationer och sex?

	Stämmer mycket dåligt	Stämmer ganska dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer mycket bra
a. Det är okej att tjejer och killar umgås som kompisar	○	○	○	○
b. Det är okej att vara kär i någon av samma kön (t.ex. att en tjej är kär i en annan tjej eller att en kille är kär i annan kille)	○	○	○	○
c. En tjej ska vara kär i den person hon har sex med	○	○	○	○
d. En kille ska vara kär i den person han har sex med	○	○	○	○

e. Det är okej att en tjej har sex för att hon har lust	○	○	○	○
f. Det är okej att en kille har sex för att han har lust	○	○	○	○
g. Det är viktigt att en tjej väntar med sex tills hon gifter sig	○	○	○	○
h. Det är viktigt att en kille väntar med sex tills han gifter sig	○	○	○	○

Frågor om psykisk hälsa, kränkningar och våld

Här kommer frågor om hur du mår och om du har blivit utsatt, eller om du har utsatt andra personer, för kränkningar eller våld.

19. Hur ofta har du haft följande besvär under de senaste sex månaderna?

	Sällan eller aldrig	Någon eller några gånger i månaden	En eller flera gånger i veckan	Nästan varje dag
a. Huvudvärk	○	○	○	○
b. Ont i magen	○	○	○	○
c. Känt dig deppig eller orolig	○	○	○	○
d. Svårt att somna eller sovit dåligt på natten	○	○	○	○
e. Haft mardrömmar	○	○	○	○
f. Svårt att andas eller en känsla av att inte kunna få luft	○	○	○	○
g. Känt oro för vad som kommer att hända dig i framtiden	○	○	○	○

20. Nu vill vi att du tänker tillbaka på det senaste året. Har någon ungdom eller vuxen i eller utanför hemmet gjort något av följande?

	Nej aldrig	Ja, någon gång	Ja, flera gånger
a. Behandlat dig orättvist på ett sätt så att du har mått dåligt	○	○	○
b. Kallat dig för kränkande saker, t.ex. värdelös, dum eller ful	○	○	○
c. Låst dig ute eller låst in dig (på rummet, i källare, garderob eller något annat ställe)	○	○	○
d. Fryst ut dig från gruppen/familjen eller låtsats att du inte finns	○	○	○
e. Kollat din mobil, din dator, din väska eller ditt rum mot din vilja	○	○	○
f. Hotat eller trakasserat dig via sociala medier	○	○	○
g. Slagit dig eller utsatt dig för annat fysiskt våld	○	○	○
h. Hotat att skada dig allvarligt	○	○	○
I. Skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation	○	○	○

21. Vem eller vilka har utsatt dig? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Har aldrig blivit utsatt för något av det → Hoppa till fråga 23
- ○ Mamma eller annan kvinna i familjen/släkten
- ○ Pappa eller annan man i familjen/släkten
- ○ Någon vuxen i skolan
- ○ Någon vuxen i bostadsområdet
- ○ En bror eller motsvarande ung man i familjen (t.ex. bonusbror eller kusin)
- ○ En syster eller motsvarande ung kvinna i familjen (t.ex. bonussyster eller kusin)
- ○ En pojkvän eller flickvän
- ○ Andra elever på skolan
- ○ Andra ungdomar i bostadsområdet
- ○ Andra personer

22. Vilka orsaker tror du främst ligger bakom det som personen/personerna har gjort mot dig? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Tycker att de har rätt att göra så mot mig
- ○ Låter egna problem gå ut över mig (t.ex. arbetslöshet, skilsmässa, missbruk)
- ○ Tycker att jag har skämt ut dem/familjen/släkten
- ○ Andra personer i släkten eller bostadsområdet förväntar sig det
- ○ Tänker att jag kan får dåligt rykte
- ○ Hindrar mig från att göra något som inte är bra för mig
- ○ Vill kontrollera mig
- ○ Annan orsak
- ○ Vet inte

23. Nu vill vi att du tänker tillbaka på det senaste året. Har du själv utsatt någon för något av följande?

	Nej aldrig	Ja, någon gång	Ja, flera gånger
a. Behandlat någon orättvist	○	○	○
b. Kallat någon för kränkande saker, t.ex. värdelös, dum eller ful	○	○	○
c. Fryst ut någon från gruppen/familjen eller låtsats att någon inte finns	○	○	○
d. Låst någon ute eller låst in någon(på rummet, i källare, garderob eller något annat ställe)	○	○	○
e. Kollat någons mobil, dator, väska eller rum mot dennes vilja	○	○	○
f. Hotat eller trakasserat någon via social medier	○	○	○
g. Slagit eller utsatt någon för fysiskt våld	○	○	○
h. Hotat att skada någon allvarligt	○	○	○
I. Skadat eller hotat någons pojkvän eller flickvän på grund av deras relation	○	○	○

24. Vem eller vilka har du utsatt? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Jag har aldrig utsatt någon → Hoppa till fråga 26
- ○ Mamma eller annan kvinna i familjen/släkten
- ○ Pappa eller annan man i familjen/släkten
- ○ Någon vuxen i skolan
- ○ Någon vuxen i bostadsområdet
- ○ En bror eller motsvarande ung man i familjen (t.ex. bonusbror eller kusin)
- ○ En syster eller motsvarande ung kvinna i familjen (t.ex. bonussyster eller kusin)
- ○ En pojkvän eller flickvän
- ○ Andra elever på skolan
- ○ Andra ungdomar i bostadsområdet
- ○ Andra personer

25. Vilka orsaker ligger främst bakom det som du har gjort? (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ Tycker att jag har rätt att göra så mot andra
- ○ Låter mina egna problem gå ut över andra
- ○ För att de/den personen har skämt ut mig, familjen eller släkten
- ○ Andra personer förväntar sig att jag ska göra det
- ○ Jag tänker att personen/personerna kan får dåligt rykte
- ○ Hindrat de/den personen från att göra något som inte är bra
- ○ För att jag måste kontrollera personen/personerna
- ○ Annan orsak
- ○ Vet inte/Vill inte svara

Frågor om stöd och skydd

Här följer frågor om stödvägar och om du skulle kunna tänka dig att vända dig till någon vuxen för att få råd och stöd om du behövde det.

26. Vet du vart du skulle kunna vända dig om du skulle känna dig orolig över din livssituation eller illa behandlad av någon för att få råd och stöd? (Fyll i ett svar)

- ○ Ja
- ○ Nej
- ○ Osäker

27. Skulle du kunna tänka dig att vända dig till någon av följande personer för att få råd och stöd: (Här kan du fylla i flera svar)

- o lärare i skolan
- o skolkurator eller skolsköterska
- o socialtjänsten
- o polisen
- o ungdomsmottagningen
- o fritidsledare eller ungdomsledare
- o hälso- och sjukvårdspersonal (t ex på BUP, Barn- och ungdomsklinik, Vårdcentral)
- o BRIS, jourhavande kompis eller liknande (via telefon eller chat)
- o tjejjour eller organisationer som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtyck
- o Nej, jag skulle inte vända mig till någon av dessa

28. Om du någon gång har vänt dig till någon vuxen för råd och stöd, fick du den hjälp du behövde? (Fyll i ett svar)

- o Jag har aldrig sökt stöd
- o Jag sökte stöd, men fick ingen kontakt
- o Ja, jag är nöjd med hjälpen jag har fått
- o Nej, jag är inte nöjd med hjälpen jag fick
- o Nej, jag fick ingen hjälp alls

29. Om du <u>inte</u> har vänt dig till någon utomstående för råd och stöd, vad beror det på? (Här kan du fylla i flera svar)

- o Jag har inget behov
- o Jag är osäker på vart jag ska vända mig
- o Jag har dåliga erfarenheter sedan tidigare
- o Jag skulle känna mig orolig för att någon kunde se att jag sökte hjälp
- o Det skulle innebära en fara för mig om någon fick reda på att jag har sökt hjälp
- o Det känns som jag sviker min familj om jag berättar för andra
- o Jag är orolig för att det skulle innebära något dåligt för min familj
- o Jag tror inte att någon skulle förstå mig eller kunna hjälpa mig
- o Annan anledning

30. Om du skulle ha behov av råd och stöd vad skulle du vilja att det fanns för stöd från vuxna och samhället? *Skriv med egna ord:-*

_____

_____

31. Svenska lagar skyddar en rad individuella fri- och rättigheter. Här följer några påståenden om du tycker att svensk lagstiftning är bra eller dålig.

	Det tycker jag är JÄTTEBRA!	Det tycker jag är ganska bra	Det tycker jag är ganska dåligt	Det tycker jag är JÄTTEDÅLIGT!
a. Enligt svensk lag har kvinnor och män lika rättigheter	○	○	○	○
b. Enligt svensk lag har alla lika rättigheter oavsett bakgrund	○	○	○	○
c. Enligt svensk lag får ingen under 18 år gifta sig	○	○	○	○
d. Enligt svensk lag får kvinnor gifta sig med kvinnor och män med män	○	○	○	○
e. Enligt svensk lag får inte någon gifta sig mot sin vilja (tvångsäktenskap)	○	○	○	○
f. Enligt svensk lag får inte flickor och kvinnor könsstympas	○	○	○	○

Bakgrundsfrågor

Avslutningsvis kommer frågor om din och din familjs bakgrund.

Här följer några frågor om din mamma eller annan vuxen kvinna i din familj

32. Bor du tillsammans med din… (Här kan du fylla i flera svar)

- ○ mamma
- ○ annan vuxen kvinna (t.ex. kvinnlig vårdnadshavare/bonusmamma/god man)
- ○ Jag bor inte med mamma eller annan kvinna → Hoppa till fråga 35

33. Vad är din mammas (eller annan kvinnlig familjemedlems) högsta utbildning? Om du bor med flera vuxna kvinnor välj en av dem. (Fyll i ett svar)

- ○ Har ingen utbildning alls
- ○ Grundskola eller motsvarande (högst 9 år)
- ○ Gymnasieskola, yrkesutbildning eller motsvarande (högst 12 år)
- ○ Universitet eller högskola
- ○ Vet inte

34. Vad gör din mamma (eller annan kvinnlig familjemedlem) huvudsakligen? (Fyll i ett svar)

- ○ Arbetar
- ○ Studerar
- ○ Föräldraledig
- ○ Arbetslös/arbetssökande
- ○ Långtidssjukskiven/sjukpensionär/ålderspensionär

- Annat
- Vet inte

35. Var är din mamma (eller annan kvinnlig familjemedlem) född? (Fyll i ett svar)

- Sverige
- Övriga Norden
- Europa, utanför Norden
- Mellanösterns länder
- Asien, utanför Mellanöstern
- Afrika
- Sydamerika/Centralamerika
- Nordamerika
- Australien/Oceanien
- Vet inte

Här följer några frågor om din pappa eller annan vuxen man i din familj.

36. Bor du med din… (Här kan du fylla i flera svar)

- pappa
- annan vuxen man (t.ex. manlig vårdnadshavare/bonuspappa/god man)
- Jag bor inte med pappa eller annan man → Hoppa till fråga 39

37. Vad är din pappas (eller annan manlig familjemedlems) högsta utbildning? Om du bor med flera vuxna män välj en av dem. (Fyll i ett svar)

- Har ingen utbildning alls
- Grundskola eller motsvarande (högst 9 år)
- Gymnasieskola eller motsvarande (högst 12 år)
- Universitet eller högskola
- Vet inte

38. Vad gör din pappa (eller annan manlig familjemedlem) huvudsakligen? (Fyll i ett svar)

- Arbetar
- Studerar
- Föräldraledig
- Arbetslös/arbetssökande
- Långtidssjukskiven/sjukpensionär/ålderspensionär
- Annat
- Vet inte

39. Var är din pappa (eller annan manlig familjemedlem) född? (Fyll i ett svar)

- o Sverige
- o Övriga Norden
- o Europa, utanför Norden
- o Mellanösterns länder
- o Asien, utanför Mellanöstern
- o Afrika
- o Sydamerika/Centralamerika
- o Nordamerika
- o Australien/Oceanien
- o Vet inte

40. Var är du själv född?

- o Sverige → Hoppa till fråga 41
- o Övriga Norden
- o Europa, utanför Norden
- o Mellanösterns länder
- o Asien, utanför Mellanöstern
- o Afrika
- o Sydamerika/Centralamerika
- o Nordamerika
- o Australien/Oceanien

41. Hur gammal var du när du flyttade till Sverige?

- o 0-6 år
- o 7-12 år
- o 13 år eller äldre
- o Vet inte

42. Vilken religiös tillhörighet har din familj? (Om det finns olika religioner inom din familj kan du fylla i flera svar)

- o Ingen
- o Judisk
- o Muslimsk
- o Buddistisk
- o Hinduistisk
- o Kristen
- o Annan
- o Vet inte
- o Vill inte svara

Bilaga 12

Enkät Storstadsprojektet 2017–2018

Ung17

Frågor om hem, skola och fritid

1. Vad gör du minst en gång i veckan på din fritid?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Sportaktiviteter, t.ex. styrketräning, bollsport, dans eller ridning
2. Kulturaktiviteter, t.ex. teater, musik, konst eller likande
3. Är på platser där ungdomar möts, t.ex. fritidsgård eller ungdomens hus
4. Är på platser där ungdomar möts utomhus, t.ex. park eller torg
5. Tittar på TV-program eller film du själv väljer
6. Läser, t.ex. böcker, tidningar, artiklar eller liknande
7. Är på sociala medier, bloggar eller vloggar
8. Hjälper till hemma eller passar syskon
9. Inget av detta

2. Hur väl stämmer följande påståenden in på dig?

	Stämmer mycket dåligt	Stämmer ganska dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer mycket bra
a. Det finns inga aktiviteter att göra i närheten av där jag bor	○	○	○	○
b. Det finns aktiviteter men de kostar för mycket	○	○	○	○
c. Det finns aktiviteter men jag tycker det är otryggt/obehagligt att gå dit	○	○	○	○
d. Jag har en funktionsnedsättning eller långvarig skada som innebär att jag har svårt att delta i olika aktiviteter	○	○	○	○
e. Det finns aktiviteter att göra men min familj säger nej	○	○	○	○

3. Finns det en eller flera personer i din familj som tycker att det är viktigt att du studerar?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Nej, det finns ingen som tycker att det är viktigt
2. Ja, mamma eller annan kvinnlig vårdnadshavare
3. Ja, pappa eller annan manlig vårdnadshavare
4. Ja, ett eller flera syskon
5. Ja, annan person

4. Finns det en eller flera personer i din familj som uppmuntrar dig i dina studier?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Nej, det finns ingen som uppmuntrar mig
2. Ja, mamma eller annan kvinnlig vårdnadshavare
3. Ja, pappa eller annan manlig vårdnadshavare
4. Ja, ett eller flera syskon
5. Ja, annan person

5. Finns det en eller flera personer i din familj som hjälper dig med skolarbetet (läxorna) om du behöver det?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Nej, det finns ingen som hjälper mig
2. Ja, mamma eller annan kvinnlig vårdnadshavare
3. Ja, pappa eller annan manlig vårdnadshavare
4. Ja, ett eller flera syskon
5. Ja, annan person

6. Om du tänker på skolan du går i:

	Nej, det stämmer inte alls	Nej, det stämmer ganska dåligt	Ja, det stämmer ganska bra	Ja, det stämmer absolut
a. Känner du dig trygg på din skola?	○	○	○	○
b. Känner du dig övervakad på din skola?	○	○	○	○
c. Känner du dig fri att utrycka dina åsikter	○	○	○	○

2

på din skola?				
d. Känner du dig orolig för att det ska spridas rykten om dig på din skola?	○	○	○	○
e. Upplever du att tjejer och killar har samma rättigheter och möjligheter på din skola?	○	○	○	○

7. Var bor du?

Om du bor på flera ställen kan du välja flera alternativ.

1. I centrala staden
2. Utanför centrala staden/i en förort

8. Hur bor du?

Om du bor på flera ställen kan du välja flera alternativ.

1. I lägenhet
2. I villa
3. I radhus
4. Annat

9. Om du tänker på <u>området</u> som du bor i:

	Nej, det stämmer inte alls	Nej, det stämmer ganska dåligt	Ja, det stämmer ganska bra	JA, det stämmer absolut
a. Känner du dig trygg i ditt bostadsområde?	○	○	○	○
b. Känner du dig övervakad i ditt bostadsområde?	○	○	○	○
c. Känner du dig fri att gå vart du vill i ditt bostadsområde?	○	○	○	○
d. Känner du dig fri att klä dig som du vill i ditt bostadsområde?	○	○	○	○
e. Känner du dig orolig för att det ska spridas rykten om dig i ditt bostadsområde?	○	○	○	○

10. Är du orolig för att någon person i eller utanför din familj ska bestämma…

	Inte alls orolig	Inte särskilt orolig	Ganska orolig	Mycket orolig
a. … vilken utbildning du ska välja?	○	○	○	○
b. … vad du ska göra på din fritid?	○	○	○	○
c. … vilka vänner du ska ha?	○	○	○	○
d. … vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden?	○	○	○	○
e. … vilken religion du ska ha?	○	○	○	○
f. … att du inte får bära en viss religiös symbol (kors, turban, hijab, kippa eller annat)?	○	○	○	○
g. … att du måste bära en viss religiös symbol (kors, turban, hijab, kippa eller annat)?	○	○	○	○

11. Vem är du orolig ska bestämma något av det som efterfrågades i förra frågan?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Jag är inte orolig för att någon ska bestämma något av det
2. En eller flera vuxna i min familj eller släkt
3. Syskon eller annan ung person i min familj eller släkt (t.ex. bonussyskon eller kusiner)
4. Någon vuxen i skolan eller i bostadsområdet
5. Någon annan

12. Hur väl stämmer följande påståenden in på vad du får göra för din familj?

	NEJ, det får jag aldrig	NEJ, det får jag sällan	JA, det får jag ibland	JA, det får jag oftast
a. Jag får göra fritidsaktiviteter, som att gå på gym, dansa, simma, spela i ett band eller liknande	○	○	○	○
b. Jag får vara på sociala medier	○	○	○	○
c. Jag får vara med på klassresa med övernattning	○	○	○	○
d. Jag får vara med på idrottsundervisningen i skolan	○	○	○	○
e. Jag får vara med på simundervisningen när tjejer och killar simmar tillsammans	○	○	○	○

f. Jag får vara med på information om sex- och samlevnad i skolan	○	○	○	○
g. Jag får umgås med kompisar som är killar efter skolan	○	○	○	○
h. Jag får umgås med kompisar som är tjejer efter skolan	○	○	○	○
i. Jag får gå hem till kompisar som är killar efter skolan	○	○	○	○
j. Jag får gå hem till kompisar som är tjejer efter skolan	○	○	○	○

13. Om du inte får göra något av det som efterfrågades i förra frågan. Vad tror du är orsaken?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Jag får oftast göra allt som efterfrågades
2. Det tar mycket tid från skolarbetet
3. Det kostar för mycket pengar
4. De är oroliga att det ska hända mig något
5. De är osäkra på vad det innebär
6. Det går emot familjens kultur eller religion
7. De är oroliga att jag skulle kunna få dåligt rykte
8. Annat
9. Vet inte

14. Vilken annan orsak? Skriv gärna med egna ord:_____

Frågor om relationer och sexualitet

15. Om du skulle ha en kärleksrelation med en jämnårig av annat kön (heterosexuell relation) skulle du kunna berätta det för någon?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Nej, inte för någon
2. Ja, för mamma eller annan kvinnlig vårdnadshavare
3. Ja, för pappa eller annan manlig vårdnadshavare
4. Ja, för en bror eller annan pojke/ung man i familjen (t.ex. bonusbror eller kusin)

5. Ja, för en syster eller annan flicka/ung kvinna i familjen (t.ex. bonussyster eller kusin)
6. Ja, för annan person

16. Om du skulle ha en kärleksrelation med en jämnårig av <u>samma</u> kön (homosexuell relation) skulle du kunna berätta det för någon?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Nej, inte för någon
2. Ja, för mamma eller annan kvinnlig vårdnadshavare
3. Ja, för pappa eller annan manlig vårdnadshavare
4. Ja, för en bror eller annan pojke/ung man i familjen (t.ex. bonusbror eller kusin)
5. Ja, för en syster eller annan flicka/ung kvinna i familjen (t.ex. bonussyster eller kusin)
6. Ja, för annan person

17. Om du skulle ha en kärleksrelation, skulle den du är ihop med behöva uppfylla något av följande krav för att bli accepterad av din familj eller släkt?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Ja, måste vara i ungefär samma ålder som jag
2. Ja, det får inte vara en homosexuell relation
3. Ja, måste ha samma etnicitet/tillhöra samma folkgrupp som min familj
4. Ja, måste ha samma religion som min familj
5. Nej, det finns inte något sådant krav
6. Vet inte
7. Jag får inte ha en kärleksrelation

18. Om du skulle ha en kärleksrelation med någon som din familj eller släkt inte accepterar, vad tror du skulle hända då?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Inget speciellt
2. De skulle försöka få mig att göra slut på relationen
3. De skulle låsa in mig, frysa/kasta ut mig eller skicka iväg mig någonstans

4. De skulle tvinga mig att förlova eller gifta mig
5. De skulle tvinga mig att göra en oskuldskontroll
6. De skulle hota eller skada mig
7. De skulle hota eller skada den jag har en kärleksrelation med
8. Annat
9. Vet inte

19. Vad annat skulle hända? Skriv gärna med egna ord**: _____**

20. Vem bestämmer vem du ska gifta dig med eller leva tillsammans med i framtiden?

1. Du själv (tillsammans med din partner)
2. Du själv men din familj måste först acceptera personen
3. Din familj väljer en partner som du får ta ställning till
4. Det blir mest din familj som väljer åt dig eftersom de vet vad som är bäst för dig
5. Endast din familj, du själv har inte mycket att säga till om
6. Vet inte

21. Finns det följande förväntningar i din familj eller släkt?

	Stämmer inte alls	Stämmer ganska dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer absolut	Vet inte
a. Att du ska vara gift som vuxen	○	○	○	○	○
b. Att du ska vara heterosexuell	○	○	○	○	○
c. Att du ska vänta med sex tills du gifter dig	○	○	○	○	○
f. Att du ska vara könsstympad/omskuren	○	○	○	○	○
c. Att flickor/unga kvinnor (t.ex. en syster) ska vänta med sex tills de gifter sig	○	○	○	○	○
d. Att pojkar/unga män (t.ex. en bror) ska vänta med sex tills de gifter sig	○	○	○	○	○

22. Hur väl stämmer följande påståenden in på hur du ser på relationer och sex?

	Stämmer mycket dåligt	Stämmer ganska dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer mycket bra
a. Det är okej att tjejer och killar umgås som kompisar	○	○	○	○
b. Det är okej att vara kär i någon av samma kön (t.ex. att en tjej är kär i en annan tjej eller att en kille är kär i annan kille)	○	○	○	○
c. Det är okej att en tjej har sex bara för att hon har lust	○	○	○	○
d. Det är okej att en kille har sex bara för att han har lust	○	○	○	○
e. Tjejer ska gå med på att ha sex även om de egentligen inte vill det.	○	○	○	○
f. Killar ska gå med på att ha sex även om de egentligen inte vill det.	○	○	○	○
g. Det är viktigt att en tjej väntar med sex tills hon gifter sig	○	○	○	○
h. Det är viktigt att en kille väntar med sex tills han gifter sig	○	○	○	○

Frågor om psykisk hälsa, kränkningar och våld

Många ungdomar mår psykiskt dålig eller utsätts för våld, hot eller andra kränkningar. Dina svar är viktiga för att vi ska få reda på hur situationen ser för ungdomar idag. Kom ihåg att ingen kan se vad just du svarar.

23. Hur ofta har du haft följande besvär under de senaste sex månaderna?

	Sällan eller aldrig	Någon eller några gånger i månaden	En eller flera gånger i veckan
a. Huvudvärk eller stark stress/press	○	○	○
b. Orolig mage eller inte haft matlust	○	○	○
c. Smärta/ilningar i magen eller underlivet	○	○	○
d. Haft svårt att somna, sovit dåligt på natten eller haft mardrömar	○	○	○
e. Haft svårt att andas eller en känsla av att	○	○	○

inte kunna få luft

24. Har du, under de senaste tre åren, upplevt att du har blivit illa behandlad av någon av följande vuxna?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Lärare på skolan
2. Skolkurator eller skolsköterska
3. Personal inom hälso- och sjukvården
4. Polis eller väktare
5. Personal på socialtjänsten
6. Fritidsledare på fritidsgård eller liknande
7. Ledare, tränare för idrottsförening eller annan förening
8. Religiös företrädare, t.ex. präst/diakon, imam, rabbin
9. Nej, jag har inte blivit orättvist behandlad av någon av dessa vuxna

25. Nu skulle vi vilja att du tänker tillbaka på de senaste tre åren. Har någon i din familj eller släkt utsatt dig för något av följande?

	Nej aldrig	Ja, någon gång	Ja, flera gånger
a. Kallat dig för kränkande saker, t.ex. hora, värdelös eller dum	○	○	○
b. Spottat eller kastat saker mot dig	○	○	○
c. Kollat din mobil, din dator, din väska eller ditt rum mot din vilja	○	○	○
d. Låst in dig, fryst ut dig, låtsats att du inte finns eller kastat ut dig hemifrån	○	○	○
e. Slagit dig eller utsatt dig för annat fysiskt våld (t.ex. spark eller knuff)	○	○	○
f. Utsatt dig för sexuella kränkningar eller övergrepp	○	○	○
g. Hotat att allvarligt skada dig	○	○	○
h. Skadat eller hotat att skada något som du tycker mycket om (t.ex. en sak, dina kläder eller ett djur)	○	○	○
i. Skadat eller hotat en familjemedlem så att du har sett eller hört det	○	○	○
j. Skadat eller hotat din pojkvän eller flickvän på grund av er relation	○	○	○

26. Vem eller vilka i familjen eller släkten har utsatt dig för våld, kränkningar eller hot?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Har aldrig blivit utsatt av någon i familjen eller släkten *(hoppa till fråga 29)*
2. Mamma eller annan vuxen kvinna
3. Pappa eller annan vuxen man
4. En bror eller annan pojke/ung man (t.ex. bonusbror eller kusin)
5. En syster eller annan flicka/ung kvinna (t.ex. bonussyster eller kusin)
6. Annan person

27. Vilka orsaker tror du främst ligger bakom det som personen/personerna har gjort mot dig?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Låter egna problem gå ut över mig (t.ex. arbetslöshet, skilsmässa, missbruk)
2. Tycker sig ha rätt att göra så mot mig
3. Vill kontrollera eller bestämma över mig
4. Tycker att jag har fått dåligt rykte eller skämt ut familjen eller släkten
5. Annan person/andra personer förväntar sig det
6. Annan orsak
7. Vet inte

28. Vilken annan orsak? Skriv gärna med egna ord:_____

29. Har någon person <u>utanför</u> din familj eller släkt utsatt dig för våld, kränkningar eller hot de senaste tre åren?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Ja, en annan elev på skolan
2. Ja, ungdomar i bostadsområdet
3. Ja, en vuxen person på skolan
4. Ja, en vuxen person i bostadsområdet
5. Ja, någon på sociala medier
6. Ja, annan person
7. Nej

30. Har du själv utsatt någon person, i eller utanför din familj eller släkt, för våld, kränkningar eller hot de senaste tre åren?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Nej, Jag har aldrig utsatt någon *(hoppa till fråga 33)*
2. Ja, mamma eller annan vuxen kvinna i familjen eller släkten
3. Ja, pappa eller annan vuxen man i familjen eller släkten
4. Ja, en bror eller annan pojke/ung man i familjen eller släkten (t.ex. bonusbror eller kusin)
5. Ja, en syster eller annan flicka/ung kvinna i familjen eller släkten (t.ex. bonussyster eller kusin)
6. Ja, en person jag är ihop med/en flick- eller pojkvän
7. Ja, en vuxen/vuxna i skolan eller i mitt bostadsområde
8. Ja, en ung person/ungdomar i skolan eller i mitt bostadsområde
9. Ja, annan person/andra personer

31. Vilka orsaker ligger främst bakom det som du har gjort?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Låter mina egna problem gå ut över personen/personerna
2. Tycker att jag har rätt att göra så mot personen/personerna
3. Som straff för att personen/personerna har skämt ut mig, familjen eller släkten
4. Jag tänker att personen/personerna kan få dåligt rykte och vill förhindra det
5. Annan person/andra personer förväntar sig det
6. Annan orsak
7. Vet inte

32. Vilken annan orsak? Skriv gärna med egna ord:_____

Frågor om stöd och skydd

33. Vet du vart du skulle kunna vända dig om du skulle känna dig orolig över din livssituation eller illa behandlad av någon?

1. Ja
2. Nej
3. Osäker

34. Skulle du kunna tänka dig att vända dig till någon av följande personer för att få råd och stöd:

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Lärare i skolan
2. Skolkurator eller skolsköterska
3. Socialtjänsten
4. Polisen
5. Ungdomsmottagningen
6. Fritidsledare eller ungdomsledare
7. Hälso- och sjukvårdspersonal (t ex på BUP, Barn- och ungdomsklinik, Vårdcentral)
8. BRIS, jourhavande kompis eller liknande (via telefon eller chatt)
9. Tjejjour eller organisationer som arbetar mot våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtyck
10. Religiös företrädare, t.ex. präst/diakon, imam, rabbin
11. Nej, jag skulle inte vända mig till någon av dessa

35. Om du någon gång har vänt dig till någon vuxen för råd och stöd, fick du den hjälp du behövde?

Om du sökt hjälp vid flera tillfällen kan du välja flera alternativ.

1. Jag har aldrig sökt stöd
2. Jag sökte stöd, men fick ingen kontakt
3. Ja, jag är nöjd med hjälpen jag har fått
4. Nej, jag är inte nöjd med hjälpen jag fick
5. Nej, jag fick ingen hjälp alls

36. Om du <u>inte</u> har vänt dig till någon utomstående för råd och stöd, vad beror det på?

På denna fråga kan du välja flera alternativ.

1. Jag har inget behov
2. Jag är osäker på vart jag ska vända mig
3. Det skulle kunna innebära en fara för mig om någon fick reda på att jag har sökt hjälp
4. Det känns som jag sviker min familj om jag berättar för andra

5. Jag tror inte att någon skulle förstå mig eller kunna hjälpa mig
6. Annan anledning
7. Vet inte
8. Jag har sökt råd och stöd

37. Om du skulle ha behov av råd och stöd vad skulle du vilja att det fanns för stöd från vuxna och samhället?

_____

_____

38. Svenska lagar skyddar en rad individuella fri- och rättigheter. Här följer några påståenden om svensk lagstiftning, och om du tycker att den är bra eller dålig.

	Det tycker jag är jättebra!	Det tycker jag är ganska bra	Det tycker jag är ganska dåligt	Det tycker jag är jättedåligt!
a. Enligt svensk lag har kvinnor och män lika rättigheter	○	○	○	○
b. Enligt svensk lag har alla lika rättigheter oavsett bakgrund	○	○	○	○
c. Enligt svensk lag får ingen under 18 år gifta sig	○	○	○	○
d. Enligt svensk lag får kvinnor gifta sig med kvinnor och män med män	○	○	○	○
e. Enligt svensk lag får ingen tvingas att gifta sig mot sin vilja	○	○	○	○
f. Enligt svensk lag får inte flickor och kvinnor könsstympas	○	○	○	○
g. Enligt svensk lag har flickor och kvinnor rätt till abort h. Enligt svensk lag får föräldrar inte bestraffa sina barn med våld	○	○	○	○

Bakgrundsfrågor

39. Vilket kön är du?

1. Tjej
2. Kille
3. Uppdelningen i tjej eller kille stämmer inte för mig
4. Vill inte definiera
5. Osäker

40. Var är du född?

1. Sverige *(hoppa till fråga 42)*
2. Övriga Norden
3. Europa, utanför Norden
4. Mellanösterns länder
5. Asien, utanför Mellanöstern
6. Afrika
7. Sydamerika/Centralamerika
8. Nordamerika
9. Australien/Oceanien

41. Hur gammal var du när du flyttade till Sverige?

1. 0-6 år
2. 7-12 år
3. 13 år eller äldre
4. Vet inte

42. Vilken religiös tillhörighet har du?

1. Ingen
2. Judisk
3. Muslimsk
4. Buddistisk
5. Hinduistisk
6. Kristen
7. Annan

43. Hur religiös anser du att du är?

1. Inte alls
2. Ganska lite
3. Ganska mycket
4. Mycket

44. Har du någon sjukdom, något hälsoproblem eller funktionsnedsättning som begränsar dig i din vardag?

1. Nej
2. Ja
3. Osäker/Vill inte svara

45. Vad är din mammas/annan kvinnlig vårdnadshavares högsta utbildning?

Om du har flera kvinnliga vårdnadshavare så välj en av dem.

1. Har ingen utbildning alls
2. Högsta grundskola (9 år)
3. Högst gymnasium eller yrkesutbildning
4. Universitet eller högskola
5. Vet inte
6. Jag har ingen mamma/annan kvinnlig vårdnadshavare *(hoppa till fråga 50)*

46. Vad gör din mamma/annan kvinnlig vårdnadshavare?

1. Arbetar
2. Studerar
3. Arbetslös/arbetssökande
4. Långtidssjukskriven/Sjukpensionär
5. Annat
6. Vet inte

47. Var är din mamma/annan kvinnlig vårdnadshavare född?

1. Sverige
2. Övriga Norden
3. Europa, utanför Norden
4. Mellanösterns länder
5. Asien, utanför Mellanöstern
6. Afrika
7. Sydamerika/Centralamerika
8. Nordamerika
9. Australien/Oceanien
10. Vet inte

48. Vilken religiös tillhörighet har din mamma/annan kvinnlig vårdnadshavare?

1. Ingen
2. Judisk
3. Muslimsk
4. Buddistisk
5. Hinduistisk
6. Kristen
7. Annan
8. Vet inte

49. Hur religiös anser du att din mamma/annan kvinnlig vårdnadshavare är?

1. Inte alls
2. Ganska lite
3. Ganska mycket
4. Mycket
5. Vet inte

50. Vad är din pappas/annan manlig vårdnadshavares högsta utbildning?

Om du har flera manliga vårdnadshavare så välj en av dem.

1. Har ingen utbildning alls
2. Högsta grundskola (9 år)

3. Högst gymnasium eller yrkesutbildning
4. Universitet eller högskola
5. Vet inte
6. Jag har ingen pappa/annan manlig vårdnadshavare *(hoppa till fråga 55)*

51. Vad gör din pappa/annan manlig vårdnadshavare?

1. Arbetar
2. Studerar
3. Arbetslös/arbetssökande
4. Långtidssjukskriven/Sjukpensionär
5. Annat
6. Vet inte

52. Var är din pappa/annan manlig vårdnadshavare född?

1. Sverige
2. Övriga Norden
3. Europa, utanför Norden
4. Mellanösterns länder
5. Asien, utanför Mellanöstern
6. Afrika
7. Sydamerika/Centralamerika
8. Nordamerika
9. Australien/Oceanien
10. Vet inte

53. Vilken religiös tillhörighet har din pappa/annan manlig vårdnadshavare?

1. Ingen
2. Judisk
3. Muslimsk
4. Buddistisk
5. Hinduistisk
6. Kristen
7. Annan
8. Vet inte

54. Hur religiös anser du att din pappa/annan manlig vårdnadshavare är?

1. Inte alls
2. Ganska lite
3. Ganska mycket
4. Mycket
5. Vet inte

55. Är det något du vill tillägga om det vi har frågat om? Tycker du att det är något vi har missat? Skriv gärna med egna ord:

_____
_____
_____

Tack för dina svar!

Kom ihåg att om du skulle behöva prata med någon vuxen om hur du har det, kan du exempelvis vända dig till elevhälsan (kurator, skolsköterska, skolpsykolog) eller till en ungdomsmottagning. Du kan också vända dig till nedanstående stödtelefonlinjer eller stödchattar. Om du tar kontakt via telefon eller chatt behöver du inte berätta vem du är.

- *BRIS: telefonnummer 116 111*
- *Brottsofferjouren: telefonnummer 0200 -21 20 19*
- *RFSL :s brottsofferjour: telefonnummer 020-341316*
- *Dinarattigheter.se*
- *Killfrågor.se*
- *Hedersförtryck.se*

Bilaga 13

De enskilda forskarnas insatser

Studiens design: Uppdragsgivarna samt Sara Högdin och Rúna í Baianstovu.

Konstruktion av intervjuguider och enkät: Intervjuguiderna har konstruerats av Rúna í Baianstovu med stöd av Hanna Cinthio, Hans Knutagård och Emmie Särnstedt Gramnaes. Enkäten har konstruerats av Sara Högdin, Mariet Ghadimi, My Bodell, Devin Rexvid och Astrid Schlytter.

Insamling av datamaterial: Intervjuerna har genomförts av Hans Knutagård och Emmie Särnstedt Gramnaes i Göteborg, Hanna Cinthio i Malmö och Rúna í Baianstovu i Stockholm. Enkäten har insamlats av Sara Högdin, Elektra (Fryshuset) och My Bodell i Göteborg, CMA Research Group[150] i Malmö och My Bodell i Stockholm.

Analysarbete: Analyserna av det kvalitativa materialet har genomförts av Rúna í Baianstovu, Hanna Cinthio och Emmie Särnstedt. Materialet har transkriberats av Viktor Hedermo och Anita Alahäivälä. Sofia Strid har kommenterat analyserna. Enkäten har analyserats av Sofia Strid och Jan-Magnus Enelo med stöd av Hanna Cinthio och Rúna í Baianstovu.

Skrivande: Resultatredovisningen av den kvalitativa studien har skrivits av Rúna í Baianstovu, Hanna Cinthio och Emmie Särnstedt. Den kvantitativa studien har skrivits av Sofia Strid med stöd av Hanna Cinthio.

---

[150] CMA Research Group arbetar med CTC som är en förkortning för *Community That Cares*. CTC är ett vetenskapligt grundat system som går i linje med Malmökommissionens rekommendationer för en socialt hållbar stad. Arbetet går ut på att skapa goda och trygga uppväxtvillkor för barn och unga.

RÚNA Í BAIANSTOVU är lektor i socialt arbete vid Örebro universitet. Hennes forskning handlar om migration, social förändring, kommunikation, makt och våld i ett föränderligt samhälle.

SOFIA STRID är docent och lektor i genusvetenskap vid Örebro universitet. Hennes forskning handlar om feministisk politik, våldspolitik och våld som post-disciplinärt forskningsfält.

HANNA CINTHIO fil.mag. i Mellanösternkunskap. Hon arbetar med utbildning om sexualitet samt hedersrelaterat våld och förtryck och bedriver även forskning på dessa områden.

EMMIE SÄRNSTEDT GRAMNAES har en mastersexamen i genusvetenskap. Hon arbetar med utbildning och verksamhetsutveckling i hbtq-frågor, våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

JAN-MAGNUS ENELO är lektor i sociologi vid Örebro universitet. Hans forskning handlar främst om politiska åsikter och värderingar.

Hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt problem som drabbar individer på ett flertal sätt. I den här boken beskrivs det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning och karaktär samt hur hjälpinsatser ges och tas emot. Problematikens samhälleliga grogrund förstås och förklaras genom begreppen inneslutning och mobilitet. De två begreppen fångar det faktum att våldsutövning ökar i grupper där samspelet med andra grupper är lågt, medan social, ekonomisk och politisk mobilitet urholkar våldsnormerna och minskar våldet.

Boken bygger på erfarenheter av utsatthet både hos unga och vuxna samt på professionellas erfarenheter av att möta och hjälpa utsatta. De utsatta är mellan 15 och 68 år gamla och lever i olika ojämlikhetssituationer. De professionella jobbar inom kvinno- och tjejjourer, skyddade boenden, större civilsamhällesorganisationer, föreningar, polis, skolhälsa, socialtjänst och ungdomsmottagningar. De är bland annat advokater, barnmorskor, fritidsledare, kuratorer, poliser, socialsekreterare och engagerade medmänniskor som verkar i Stockholm, Göteborg och Malmö.

Boken är resultatet av den hittills mest omfattande studien av hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige där 235 individer har intervjuats och 6002 besvarat en enkät. Bredden och djupet av kunskapsinhämtningen gör studien unik inom forskningsområdet. Därmed erbjuder den ett underlag för det offentligas och civilsamhällets arbete med hedersrelaterad problematik.

Sammantaget visar studien att hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt problem och att samhället, bland annat genom socialpolitiken, bör ta ett förnyat ansvar på flera nivåer både akut och långsiktigt.

Göteborgs Stad

Malmö stad

Stockholms stad

ISBN 978-91-87789-32-8